HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

129. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2016. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Pál, az MTA doktora, irodalomtörténész (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet); *Bálint Ferenc*, főmuzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *B. Stenge Csaba*, PhD, levéltárigazgató (Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára); *Bárány-Szilfai Alida*, PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola); *Csikány Tamás*, az MTA doktora, ezredes, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Dolozselek Tünde*, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Doktori Iskola); *Haramza Márk*, PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár); *Lenkefi Ferenc*, kandidátus, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár); *Nagy-Luttenberger István*, PhD, múzeumvezető (Gróf Esterházy Károly Múzeum); *Piti Ferenc*, PhD, történész (MTA Magyar Medievisztikai Kutatócsoport); *Polgár Balázs*, régész (Hadtörténeti Múzeum); *Sárközy Péter Pál*, PhD, professor emeritus (La Sapienzà Universia di Roma és Eötvös Loránd Tudományegyetem); *Seres István*, PhD, történész; *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténelmi Közlemények); *Sípos Ferenc*, kutató; *Süli Attila*, PhD, őrnagy, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Szabados János*, PhD-hallgató (Szegedi Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola); *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténeti Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke)*, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, M. Szabó Miklós, Szakály Sándor, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Okváth Imre, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Line Design Kft., Budapest

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN

MAGYAR CSAPATOK RÉSZVÉTELE, ÚJONCAI ÉS VESZTESÉGEI AZ ELSŐ KOALÍCIÓS HÁBORÚBAN, 1792–1797

A magyar történetírás tisztázatlan kérdései közé tartozik, hogy az 1792 és 1815 közötti háborúkban hány magyar katona vett részt és hányan áldozták életüket. Hozzávetőleges becslések ugyan láttak napvilágot a veszteségek tekintetében 120 és 150 ezer fő között, de ezek egyrészt nem forrásokra épültek, illetve nem világos, hogy pontosan mely területekről származó katonákat tartalmazzák. Elsősorban a Katonai Határőrvidék és Erdély beszámítása kétséges. Tanulmányomban a 24 éves háborús periódus első nagy, egyben a leghosszabb ideig tartó háborúját, az első koalíciós háborút vizsgálom a magyar katonák száma és vesztesége tekintetében.

Ismert történelmi toposz, hogy a magyar csapatokat létszámarányukon felül vetették be és véreztették a franciák ellen olyan mértékben, ami már az ország gazdasági teljesítőképességében is megjelent. Tanulmányomban – a korszak leghosszabb háborúja, az első koalíciós háborúja tekintetében – valódi, forrásokra alapozott választ keresek erre a kérdésre.

Az első koalíciós háborút a Francia Királyság üzente meg 1792. április 20-án. Az első év a koalíciós seregek Valmy alatti kudarcát követően francia terjeszkedéssel zárult: megszállták az Osztrák Németalföldet, Mainzot és Nizzát. Az 1793-as év szövetséges ellentámadással indult, a neerwindeni sikert követően sikerült visszafoglalni az Osztrák Németalföldet és Mainzot, a háború francia területen folytatódott. Az év második felében a francia jakobinus kormányzat az általános hadkötelezettség bevezetése segítségével hatalmas katonatömegeket mozgósított, majd ismét ellentámadásba mentek át. A sikert a következő év hozta meg, amikor Fleurus mellett sikerült megverni az osztrák–angol szövetséges csapatokat, ami ismételten, immáron véglegesen az Osztrák Németalföld francia elfoglalását eredményezte, amit a következő év elején a holland Egyesült Tartományok francia megszállása követett. Az 1795-ös év a poroszok különbékéje, illetve a jakobinusok korábbi bukása és a francia hadsereg meggyengülése miatt a Rajna mentén hullámzó eldöntetlen harcot hozott. Az 1796-os esztendő hozta el a háború végkimenetelét egy addig ismeretlen, korzikai származású francia tábornok, Napoleone Buonaparte főparancsnoki kinevezésével az itáliai hadszíntéren. A franciák itt tönkreverték a szövetséges csapatokat, körülzárták, a nagy erejű felmentési kísérletek ellenére 1797 februárjában elfoglalták Mantova erődjét, majd betörtek Belső-Ausztriába. A Rajna mentén hiába születtek osztrák–birodalmi sikerek (Würzburg, Kehl), Buonaparte seregeit nem tudták megállítani.

Az 1797. április 17-i leobeni fegyverszünetet csak 1797. október 18-án követte a végleges fegyvernyugvás, a campoformidói béke.[1]

Elöljáróban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a magyar és német kifejezést nem nemzeti, nyelvi, vagy kulturális értelemben, hanem a hadsereg szervezeti struktúrája szerinti területekre használom. Eszerint magyar területnek nevezem a Magyar Szent Korona országait (beleértve a Katonai Határőrvidéket), magyarnak az ezen területekről kiegészített csapatokat. Németnek értelemszerűen minden más területet, amely a Habsburg Monarchia része volt (beleértve a Németalföldet és az itáliai birtokokat is). Ennek alapját a korban is használt, valódi szervezeti elvet jelentő elkülönítés adja.

Források

A kérdés tanulmányozásához a források rendelkezésre állnak, mert a császári-királyi hadsereg adminisztrációja rendkívül alapos, széleskörű és pontos nyilvántartást vezetett a hadsereg létszámáról, annak változásairól, a veszteségekről és az újoncokról. A felvilágosult abszolutizmus bürokratizmusa a hadseregben is széles teret nyert. A személyi nyilvántartásnak a XVI. századba visszanyúló előzményeit lehet kimutatni, ami a XVIII. század végére jelentősen bővült. Minden egyes katonával történt, a hadsereg szempontjából lényeges minden egyes eseményt írásban rögzítettek: a hadseregbe való belépést, szabadságolásokat, egységváltásokat, előléptetéseket, kitüntetéseket, kilépést, áthelyezést, halált és még számtalan dolgot. Ezekből a személyi adatokból havi rendszerességgel összeállítottak egy jelentést. Ez a személyügyi anyag a nyilvánvaló hadtörténeti értékein túl a genealógiai kutatás kincsesbányája is.[2]

A személyügyi nyilvántartáson túl létezett egy létszámnyilvántartási rendszer is. Ennek keretében készítették el egységenként a létszámjelentést (Stand- und Dienst Tabelle). Ezekből minden főhadparancsnokság, hadsereg, illetve adminisztratív szempontból önálló magasabb egység összegző táblázatokat készített, amelyeket beküldött az Udvari Haditanácsnak, ahol egészen az 1796-os katonai év végéig, tehát 1796 októberének végéig negyedéves, azt követően havi[3] rendszerességgel állították össze az egész hadsereg összes egységét tartalmazó főtáblázatot (Haupt Stand- und Dienst Tabelle).[4]

A főtáblázatokat feltehetően még a Hadilevéltár XIX. századi rendezései során kiválogatták az iratok közül és külön állagot hoztak létre az Alte Feldakten fondon belül Stand- und Diensttabellen név alatt. A kiválogatás azonban korántsem volt teljes körű, mivel az Udvari Haditanács iratanyagában,[5] valamint az Alte Feldakten iratai között számos

[1] A hadi események rövid összefoglalását lásd: *Horsetzky* 1905. 59–109. o.; *Bánlaki* 2001. 20. k. B), C) I–III.; a békéről: *Vizi* 2014. 65–66. o.; *Vizi* 2015. 97–109. o.

[2] *Réfi* 2013. 81–99. o.

[3] Az Udvari Haditanács 1796. október 1-jei ülésén tett javaslatot a havi rendszerességre: HKR Buch 3216 Prot. Dep. D Pag. 3047 Exhib. Nr. 5152; HKR Akten Karton 2292 1796-16-1103. A javaslatot Stephan Jakubicska von Csermend (1742–1806) az Udvari Haditanácshoz beosztott ezredes, ismert térképész, Bécs 1791-es térképének rajzolója készítette. Az Udvari Haditanács az év végéig még két alkalommal foglalkozott a kérdéssel, melynek során részletesen kidolgozták az új formulát, 1796. november 19-én: HKR Buch 3219 Prot. Dep. D Pag 3625 Exhib. Nr. 6226; 1796. december 21-én: HKR Buch 3220 Prot. Dep. D Pag 4008 Exhib. Nr. 6985. Sajnálatos módon az utóbbi két ügyiratot kiselejtezték.

[4] A témáról részletesen lásd: *Nagy-L.* 2013a. 177–180. o.

[5] Például az 1792. február és április közötti negyedév főtáblázata: HKR Akten Karton 2058 1792-62-1103.

létszámtáblázatot találhatunk még elszórva. A válogatás elve sem egyértelmű, mivel az állag többségét a főtáblázatok alkotják, de ezekkel együtt főleg az 1790-es évekből sok középszintű táblázat is belekerült. Mivel a főtáblázatokból az uralkodó számára elküldtek egy példányt, nem kizárható, hogy a Haus- Hof- und Staatsarchiv állományában is található még táblázat. Ez azért is feltételezhető, mivel a *Stand- und Diensttabellen* állagban lévő iratok között szinte bizonyosan az uralkodó számára átküldött példány is fekszik, melynek haditanácsi eredetije az Udvari Haditanács iratai közül került kiemelésre.[6]

A létszámtáblázatok fennmaradása az 1792 és 1815 közötti időszakban 90% feletti. A kutatás jelenlegi állása szerint 244 főtáblázatból 228 lokalizálható, amely a 286 hónapból 258-ra szolgáltat adatot.

A vizsgálatot az első koalíciós háború időszakára, tehát az 1792. április 20-a és az 1797. október 18-a, a főtáblázatok adatszolgáltatása szerint 1792. február eleje[7] és 1797. október vége közötti időszakra szűkítve a helyzet sokkal kedvezőtlenebb. A 69 hónapból mindösszsze 51-re vannak adataink. Az 1792 augusztusa és 1793 júliusa, valamint az 1796 februárja és júliusa közötti időre a főtáblázatokat eddig nem sikerült fellelni. A helyzetet tovább rontja, hogy az 1796 októberétől 1797 januárjáig, illetve 1797 márciusában a főtáblázatokból Itália, illetve 1797 februárjából Erdély hiányzik. Ezeket a fájó hiányokat csak részben enyhíti, hogy az 1796 májusa és júliusa között a hátországi főhadparancsnokságok, valamint a tiroli hadsereg, 1796 februárjából pedig a Lombardiai Hadsereg középszintű táblázatait sikerült megtalálni. Összességében tehát az iratanyagnak háromnegyedét lehet feldolgozni, a többi lappang. Ez az arány az újoncok számának meghatározásában kisebb problémát jelent, mivel azokat jellemzően a hátországban, tehát a Magyarországi, Erdélyi, Bánáti, Szlavóniai és Károlyváros-Varasdi Főhadparancsnokság területén fekvő kiképzőegységekbe vonultatták be, amelyek iratanyagában kisebb a hiátus. A veszteségek számbavételénél azonban az 1796–1797-es itáliai hiányok szinte pótolhatatlanok.

A létszámnyilvántartási táblázatok adatmezőinek részletes elemzését korábbi tanulmányomban[8] elvégeztem, az elemzés során ennek eredményeit használom.

A feldolgozás módszertana

Az első koalíciós háború időszakának 69 hónapját lefedő 31 főtáblázat, illetve összesen 11 középszintű táblázat adatait egyetlen adatbázisba foglaltam össze, amely mintegy 8500 adatsort tartalmaz, soronként 61–92 adatoszloppal az 1796 novemberétől életbe léptetett szerkezetváltástól függően.[9] A két táblázati rendszer közötti átjárhatóságot az adatmezők elemzése során biztosítottam, így az adatrögzítés során, illetve az adatok értékelésekor ez csak technikai problémát jelentett.

[6] Az 1793 novembere és 1795 októbere közötti nyolc főtáblázat mindkét példánya a Stand- und Diensttabellen állagban fekszik, lásd: StDT Karton 3717, 3718. Az uralkodóhoz a Haditanácstól átküldött példány beérkezéséről lásd: HHStA Kabinettskanzlei Protokoll Nr. 123. Exhibit Nr. 1099. Az uralkodóhoz az 1793. augusztus-októberi főtáblázat 1794. május 28-án érkezett meg 993. számú haditanácsi előterjesztésként.

[7] Az 1792-es hadiév második negyedéves táblázata 1792. február 1-jétől adja meg az adatokat.

[8] *Nagy-L.* 2013. 182–203. o.

[9] Az adatbázis létrehozásában Stenger Éva adatrögzítőként segítette a munkámat, akinek pontos, minden részletre kiterjedően figyelmes munkája nélkül ez az adatbázis nem készülhetett volna el.

A táblázatok alapvetően két kategóriába sorolható adatot nyújtanak. A táblázatok első, kisebb felében az adott időszak alatt bekövetkezett változásokat – növekményt és csökkenést – kapjuk meg, tehát ezek a dinamikus adatok. A táblázatok második, adatszámot tekintve nagyobb részében pedig az adott időszak végének állapotát, tehát statikus adatokat találhatunk. A két adattípus elkülönített vizsgálata természetüknél fogva szükséges, a bevezetőben feltett kérdések azonban nem válaszolhatóak meg csak az egyik adattípus segítségével.

A magyar csapatok számának meghatározása alapvetően a statikus adatok elemzésén nyugszik, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy a létszám változásait mekkora veszteségek (halott, szökevény, fogoly) és mennyi újonc, vagy éppen hadifogságból visszatért katona befolyásolta. A veszteségek tekintetében egyedül a halottaknak van saját adatmezője, a táblázatok nem adnak közvetlen információt a sebesültekről, illetve a hadifoglyokról. A sebesültek számát a szolgálatképtelen állomány mozgásából szűrhetjük ki, illetve áttételesen a szolgálatból leszereltek adhatnak némi támpontot. Utóbbi adattal azért kell vigyázni, mert a leszereltek között lehetett lejárt szerződésű katona, aki életkora, vagy fizikai állapota miatt nem szolgált tovább, nem pedig közvetlen sebesülés tette véglegesen harcképtelenné. A hadifoglyok számát a táblázatok közvetlenül nem adják meg, erre csak a szolgálatból távol lévők, illetve az egyéb oszlopokban lévők adataiból következtethetünk. A becslés pontosságát számos tényező nehezíti. A legfontosabb tényező, hogy az erődökben kapitulált katonák jelentős része úgy vált hadifogollyá, hogy nem harcolhatott a franciák ellen egy bizonyos ideig, vagy pedig ugyanannyi francia foglyot kellett elengedni. Viszonylag rendszeresek voltak a fogolycsere-egyezmények is, így a fogságba esettek közül sokan kiszabadultak.[10]

Az újoncok számát 1796 októberéig bontásban kapjuk meg: toborzottak, illetve a rendek által állítottak. Sajnos ezt a – magyar szempontból rendkívül fontos – bontást 1796 novemberétől nem tartalmazza a táblázat.

A táblázatok feldolgozását követően elkülönítettem a szövetséges birodalmi csapatokat, illetve a részben vagy teljesen császári zsoldba fogadott emigráns alakulatokat. Csupán azzal a három egységgel (a francia Bercsényi-,[11] a Saxe-huszárezredekből[12] és a Royal Allemand-dragonyosezredből[13] alakított egy-egy osztály) tettem kivételt, amelyek teljesen beolvadtak a császári-királyi hadseregbe 1798-ig császári szolgálatba vett egységként (lényegében szabadcsapat státuszban), azt követően viszont beolvasztották az akkor felállított új lovasezredekbe.

A létszámadatoknál az effektív létszámot nem adom meg, ehelyett a sokkal jellemzőbb és pontosabb helyben lévő állományt, illetve szolgálatképes létszámot használom. A csapatok feltöltöttségét a helyben lévő létszám alapján számítom.

A forrásokban több hiba található. Ezek többsége egyszerű másolási hiba, melyeket könnyen ki lehet javítani, mivel az összegző sorok kiadják a hiba forrását. Tartalmi hibát elenyésző mennyiségben találtam. Ezek közül többet is lehetett javítani logikai alapon. Az adatbázisban így tucatnál kevesebb hiba maradt, amelyek összértéke nem haladja meg a száz főt, az adatbázis helyességét nem befolyásolja.

[10] A Magyarországon őrzött francia hadifoglyokról részletesebben lásd: *Lenkefi* 2000.; *Lenkefi* 2006.; *Lenkefi* 2007.

[11] *Wrede* 1901. 808. o.; *Nagy-L.* 2013b. 211. o.

[12] *Wrede* 1901. 809. o.; *Nagy-L.* 2013b. 211. o.

[13] *Wrede* 1901. 807. o.; *Nagy-L.* 2013b. 211. o.

A császári-királyi hadsereg egységei az első koalíciós háború időszakában

A császári-királyi hadsereg a Habsburg Monarchia fegyveres erejeként vett részt a harcokban. Elvileg leginkább az uralkodó személyéhez kötődött, de ennek határai a gyakorlatban elmosódtak. Létezett még néhány olyan rendi eredetű vagy teljesen irreguláris alapon szervezett haderő, amelyre az uralkodónak nem volt korlátlan befolyása. Az előbbi kategóriába a tiroli véderő és a magyar inszurrekció[14] tartozik, mert mindkettő esetében az uralkodónak bizonyos fontos megkötések mentén volt csak joga rendelkezni ezekkel. Mindkét esetben a területvédelmi jelleg dominált. A tiroliak csak a legritkább esetben hagyták el Tirolt. A magyar inszurrekciót eleve csak országgyűlés rendelhette el, és csak az ország határain belül lehetett bevetni.[15] Bár mindkét kitétel alól találunk kivételt, a rendek tartósan tudták érvényesíteni érdekeiket az inszurrekció tekintetében. A második kategóriába tartoznak bizonyos, ausztriai területeken szervezett vagy inkább csak szított népfelkelések.

A határon mozognak a császári zsoldba vett csapatok. A Német-római birodalmi kontingensként kiállított csapatok bizonyos részeinek eltartását részben vagy egészben átvállalta a császár, másrészt néhány francia emigráns alakulatot teljesen zsoldba vett az uralkodó, amelyek így elvileg a császári-királyi hadsereg részének tekinthetők. Hasonló a helyzet a francia emigráns Condé Légióval[16] is, amely elvileg független volt, de eltartásához a császár már a kezdetekben hozzájárult, a háború végére pedig szinte teljesen átvette azt. A birodalmi csapatok egy részét nem birodalmi hadseregként, hanem segélycsapatként küldték a császári zászló alá. Ugyanakkor az is kérdéses, hogy (II./I.) Ferenc a segélycsapatok elfogadását és a zsoldba vételeket Német-római császárként, vagy pedig saját birodalma uralkodójaként tette. Szinte lehetetlen tehát olyan elvet rögzíteni, melynek alkalmazásával automatikusan kijelölhető lenne a hadsereg szervezeti peremén elhelyezkedő csapatok hovatartozása.[17]

Ha elvi mankót nem is lehet felállítani, gyakorlati úton pontosan meg lehet határozni azokat a csapatokat, amelyek a császári-királyi hadsereget alkották: a hivatalos létszámkimutatásokban megtalálható egységeket. Néha azonban ezek közé felvettek olyan csapatokat is, amelyek a Német-római birodalmi kontingenseket és segélycsapatokat alkották, illetve szövetségesek kisebb egységei voltak. Ezeket azonban külön csoportosítva vezették fel a táblázatokba, tehát csoportosan kiszűrhetőek. A másik fontos csoport a tartományi milícia, nevezetesen a tiroli véderő, a magyar inszurrekció és a csehországi Károly Főherceg Légió, illetve egyéb kisebb lokális milíciák.[18] Néha a Condé Légió is megtalálható a kimutatásokban. Még egy fontos támpontot kell megemlíteni, amit a pontosítás során használtam, ez pedig Wrede alapműve.

[14] *Vizi* 2014. 91–101. o.

[15] *Vizi* 2000. 5–18. o.

[16] Az emigráns Condé Légió nem keverendő össze a francia királyi hadsereg császári szolgálatba állt részeivel (Royal Allemand-dragonyosezred, Saxe- és Bercsényi-huszárezred).

[17] A Német Nemzet Szent Római Birodalmának hadügyéről a korszakban összefoglalóan lásd: *Kriege* 1905. 11–128. o.

[18] Ilyennek tekinthetők például a magyarországi polgárőrségek és a kisebb-nagyobb, olykor császári-királyi tisztek által vezetett népfelkelések.

Alapelvként tehát meghatározhatjuk, hogy a létszámkimutatásokba felvett nem Németrómai birodalmi és segélycsapatokat, nem területi véderőt és nem a Condé Légió, vagy más emigráns alakulat csapatait vizsgálhatjuk, mint a császári-királyi hadsereg egységeit.

Magyar csapatok a császári-királyi hadseregben

A következő lépés a császári-királyi hadsereg csapatai közül a magyar csapatok kiválasztása. Ezek többsége jól ismert reguláris ezred, a korszakban tizenegy (2., 19., 31., 32., 33., 34., 37., 39., 51., 52., 53.) gyalogos- és nyolc (2., 11., 16., 17., 30., 32., 34., 35.) huszárezred, illetve a gyalogosezredek gránátososztályaiból szervezett négy gránátoszászlóalj. Ezeken kívül a tizenhét határőr gyalogosezred és egy határőr huszárezred[19] tekinthető magyar alakulatnak. A határőr gyalogosezredek csapatait az első koalíciós háborúban nem ezredeik kötelékében, hanem kerületenként szervezett zászlóaljakban vetették be. Az alábbi zászlóaljakat szervezték meg az első koalíciós háború időszakában:[20]

A Károlyvárosi és Varasdi Főhadparancsnokság területén:
1. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1794. április, feloszlatva 1797. május;
2. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1794. április, feloszlatva 1797. május;
3. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1796. május, feloszlatva 1797. március;
4. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1796. szeptember, feloszlatva 1797. március;
5. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1796. szeptember, feloszlatva 1797. március;
6. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1796. szeptember, feloszlatva 1797. március;
7. károlyvárosi zászlóalj: megszervezve 1796. szeptember, feloszlatva 1797. március;
szluini zászlóalj: megszervezve 1794. április, átszervezve 1797. március;
1. varasdi (varasd-báni) zászlóalj: megszervezve (1792),[21] átszervezve 1797. november;
2. varasdi zászlóalj: megszervezve (1793),[22] feloszlatva 1797. november;
3. varasdi zászlóalj: megszervezve (1793),[23] feloszlatva 1797. november;
4. varasdi zászlóalj: megszervezve: (1796),[24] átszervezve 1797. március;
5. varasdi zászlóalj: megszervezve (1796),[25] átszervezve 1797. március;
6. varasdi zászlóalj: megszervezve 1796. november, átszervezve 1797. november;
7. varasdi zászlóalj: megszervezve 1796. november, átszervezve 1797. november;
8. varasdi zászlóalj: megszervezve (1796),[26] átszervezve 1797. március;
varasd-báni zászlóalj: megszervezve 1796. november, feloszlatva 1797. március.[27]

[19] A székely határőr huszárezredet a reguláris csapatok között szerepeltetem, mivel alkalmazása és kiegészítése is közelebb állt a reguláris ezredekhez, mint a határőrökéhez.

[20] A zászlóaljaknál megadom az első és utolsó főtáblázatot, amelyben az egység fellelhető. Amennyiben olyan időszakban állították fel, amelyikről nincsen táblázat, zárójelben közlöm és jegyzetelem a más forrásból származó adatok.

[21] *Wrede* 1905. 314. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[22] *Wrede* 1905. 314. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[23] *Wrede* 1905. 315. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[24] *Wrede* 1905. 315. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg egyetlen említése.

[25] *Wrede* 1905. 316. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg egyetlen említése.

[26] *Wrede* 1905. 313., 317. o. Wrede szerint 8. károlyvárosi zászlóaljnak nevezték, a főtáblázatban azonban egyetlen, 1797. februári említése 8. varasdi zászlóaljként található.

[27] *Wrede* 1905. 317. o. 9. varasdi zászlóaljként említi, a főtáblázatokban varasd-báni néven szerepel.

A Báni Főhadparancsnokság területén:
1. báni zászlóalj: megszervezve (1796. március),[28] feloszlatva 1797 februárjában;
2. báni zászlóalj: megszervezve (1796. szeptember),[29] átszervezve 1797. december;
3. báni zászlóalj: megszervezve (1796. szeptember),[30] feloszlatva 1798. december;
4. báni zászlóalj: megszervezve (1796),[31] feloszlatva 1798. július;
5. báni zászlóalj: megszervezve (1796),[32] feloszlatva 1798. május.[33]

A Szlavóniai Főhadparancsnokság területén:
1. szlavóniai zászlóalj: megszervezve (1792. június),[34] feloszlatva 1797. november;
2. szlavóniai zászlóalj: megszervezve (1793. március),[35] feloszlatva 1797. november;
3. szlavóniai zászlóalj: megszervezve (1793),[36] feloszlatva 1797. november;
4. szlavóniai zászlóalj: megszervezve (1792. május),[37] feloszlatva 1797. november;
5. szlavóniai zászlóalj: megszervezve 1796. október, feloszlatva 1797. november;
6. szlavóniai zászlóalj: megszervezve 1796. október, feloszlatva 1797. november;
7. szlavóniai zászlóalj: megszervezve 1796. november, feloszlatva 1798. január;
8. szlavóniai zászlóalj: megszervezve 1796. november, feloszlatva 1797. november;
9. szlavóniai zászlóalj: megszervezve 1796. november, feloszlatva 1797. november;
10. szlavóniai zászlóalj: megszervezve 1796. november, feloszlatva 1797. november.

A Bánáti Főhadparancsnokság területén:
1. bánáti zászlóalj: megszervezve (1793. március),[38] feloszlatva 1797. november;
2. bánáti zászlóalj: megszervezve (1796. május),[39] feloszlatva 1798. augusztus;
3. bánáti zászlóalj: megszervezve (1796. május),[40] feloszlatva 1797. november;
4. bánáti zászlóalj: megszervezve (1796),[41] feloszlatva 1800. július;
5. bánáti zászlóalj: megszervezve (1796),[42] feloszlatva 1800. július;
6. bánáti zászlóalj: megszervezve (1796),[43] feloszlatva 1800. július.

Az Erdélyi Főhadparancsnokság területén:
1. székely zászlóalj: megszervezve (1793. május),[44] feloszlatva 1798. május;
2. székely zászlóalj: megszervezve 1794. július, feloszlatva 1801. április;
3. székely zászlóalj: megszervezve 1796. november, feloszlatva 1798. április;

[28] *Wrede* 1905. 322. o.; a főtáblázatokban nem található, egyetlen említése a Tiroli Hadsereg 1796. júliusi táblázata, amely szerint Mantovában kapitulált.
[29] *Wrede* 1905. 322. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[30] *Wrede* 1905. 322. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[31] *Wrede* 1905. 323. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[32] *Wrede* 1905. 323. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[33] Az 1801. márciusi főtáblázattal bezárólag néha megjelent az 5. báni zászlóalj, de az akkor már a 2. báni ezred 2. zászlóalját jelentette, amelyet a korábbi 5. báni zászlóaljból hoztak létre.
[34] *Wrede* 1905. 318. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.
[35] *Wrede* 1905. 318. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.
[36] *Wrede* 1905. 319. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.
[37] *Wrede* 1905. 319. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.
[38] *Wrede* 1905. 324. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.
[39] *Wrede* 1905. 324. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[40] *Wrede* 1905. 325. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[41] *Wrede* 1905. 325. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[42] *Wrede* 1905. 326. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[43] *Wrede* 1905. 326. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.
[44] *Wrede* 1905. 327. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

1. oláh[45] zászlóalj: megszervezve (1793. március),[46] feloszlatva 1801. április;
2. oláh zászlóalj: megszervezve (1796),[47] feloszlatva 1801. április;
3. oláh zászlóalj: megszervezve (1796. szeptember),[48] feloszlatva 1801. április.

A teljes Katonai Határőrvidék területén:

1. mesterlövész zászlóalj: megszervezve (1792),[49] feloszlatva 1799. december;
2. mesterlövész zászlóalj: megszervezve (1793),[50] feloszlatva 1797. december.

A nehézség ezen evidens módon magyarországi hadkiegészítésű alakulatokon túl a további magyar alakulatok meghatározásánál adódik. A háború során számtalan szabadcsapatot állítottak fel, de ezek közül mindössze hármat szerveztek meg a Katonai Határőrvidéken, illetve horvát területen.

A Gyulay-szabadcsapatot 1792 novemberében[51] szervezték meg horvát területen két zászlóaljjal, amelyből egyiket a rajnai, a másikat az itáliai hadszíntéren vetették be. A rajnai részt 1794–1795 folyamán két,[52] az itáliait 1795 őszén[53] három zászlóaljra növelték. A rajnai zászlóaljak 1797 júniusától Löwenberg név alatt jelentek meg a főtáblázatokban. Az itáliai részleg 1797 májusától Machovatz név alatt három, októbertől négy zászlóaljból állt, 1797. decembertől a Zuhlehner nevet viselte. 1798 júniusában feloszlatták, illetve átszervezték összesen öt könnyűzászlóaljba.

A Wurmser-szabadcsapatot 1793 májusában[54] horvát-szlavón területen állították fel két zászlóaljjal és négy huszárosztállyal. A gyalogságot 1801 augusztusában oszlatták fel. A lovasság 1795. január 1-jével önállósult Horvát-szlavón Határőr Huszár Csapat néven,[55] 1795 októberében négy és fél,[56] 1796 októberében[57] öt osztályból állt, 1798 júniusában 12. szám alatt reguláris huszárezreddé szervezték át,[58] majd 1801 áprilisában[59] feloszlatták.

A Szerb szabadcsapatot 1792 márciusában[60] állították fel két zászlóaljjal. 1798 júniusában két könnyűzászlóaljjá[61] szervezték át.

A császári-királyi hadsereg tüzér- (tüzérezredek, Bombászkar), műszaki (mérnök, utász, árkász, hidász, aknász, tábori szerházhivatal) és törzsalakulatai (törzsgyalogos,

[45] A hivatalos megnevezés szerint németül Wallachen, ami magyarul oláht jelent, megkülönböztetve a *Rumänen* (román) névtől. Utóbbi használata a XVIII. század végén anakronisztikus lenne.

[46] *Wrede* 1905. 329. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[47] *Wrede* 1905. 330. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.

[48] *Wrede* 1905. 330. o.; az 1797. februári főtáblázatban található meg először.

[49] *Wrede* 1905. 332. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[50] *Wrede* 1905. 332. o. az eső parancsnokot 1793-ra datálja; az 1795. januári főtáblázatban található meg először.

[51] *Wrede* 1989b. 499. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[52] Az 1795. júliusi főtáblázatban ugyan egy zászlóalj szerepel, de ennek előírt ereje két zászlóaljnak felelt meg. A létszám emelése azonban már 1794. júliusi főtáblázat alapján 1794 nyarán megtörtént.

[53] 1795. októberi főtáblázat.

[54] *Wrede* 1898b. 501. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először. Wrede helytelenül két huszárosztályt ad meg, vö.: *Réfi* 2012. 202. o.

[55] *Réfi* 2012. 212. o.

[56] 1795. októberi főtáblázat.

[57] 1796. októberi főtáblázat.

[58] 1798. májusi főtáblázat.

[59] 1801. márciusi főtáblázatban szerepel, a következő hónapban már nem.

[60] *Wrede* 1898b. 497. o.; az 1793. októberi főtáblázatban található meg először.

[61] 1798. júniusi főtáblázat.

törzsdragonyos) között egyetlen magyart sem találunk, viszont a gradiskai és a rövid életű szlavón invaliduskülönítményt magyarnak tekinthetjük. A helyőrségi ezredek közül a második ezred alezredesi zászlóalját 1797 márciusa és augusztusa között a főtáblázatok magyar zászlóaljnak nevezik, ami egyértelművé teszi, hogy fel kell vennünk a zászlóaljat a magyar alakulatok listájára.[62]

A magyar csapatok száma a háború folyamán

A császári-királyi hadsereg és az ennek részét képező magyar csapatok összlétszámát hat időpillanatban vizsgálom meg. Ebből két nyilvánvaló időpont a kezdeti és a háború lezárásakor aktuális állapot, a többi négyet a háború menete és a forrásadottságok alapján jelöltem ki.

A háború kezdetén

A hadsereg 1792 áprilisának végén 230 654 helyben lévő, illetve 209 032 harcképes állománnyal rendelkezett, ami 9,37 %-os szolgálaton kívüli arányt jelentett. A teljes előírt létszámhoz (308 629 fő) képest a helyben lévő létszám 74,74%-os feltöltöttséget mutat. Ebből a magyar katonák száma 88 677/81 789 fő (7,98% szolgálaton kívüli, 75,88%-os feltöltöttség), tehát a teljes helyben lévő haderő 38,45%, a szolgálatképesek 39,13%-a. A lovasság 35,65/33,14%-a, a gyalogság 38,85/34,11%-a magyar. Ezek az adatok szinte tökéletes leképezései a Habsburg Monarchia lakosságarányos megoszlásának, mely szerint a Magyar Szent Korona országai a teljes birodalom lakosságának 36,3%-át adták.[63] A magyar csapatok belső megoszlását vizsgálva találkozunk az első megdöbbentő jelenséggel.

	helyben lévő		*szolgálatképes*		*szolgálatképtelen*	*feltöltöttség*
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*	*arány*	*arány*
sorgyalogezredek	29 265	32,97%	26 278	32,09%	10,24%	61,48%
határőrezredek	43 370	48,86%	40 914	49,97%	5,66%	86,52%
helyőrségi zászlóalj	528	0,59%	489	0,60%	7,39%	43,96%
huszárezredek	15 604	17,58%	14 196	17,34%	10,20%	86,96%
összesen	88 767	100,00%	81 877	100,00%	7,98%	75,95%

[62] A helyőrségi ezredek (két egész ezred három-három zászlóaljjal és egy ezred egyetlen zászlóaljnyi erővel) személyi állományának nemzetiségi összetétele további vizsgálatot igényel. Az bizonyos, hogy magyarok is szolgáltak bennük, így az állomány hetedét kitevő egy zászlóalj felvétele a magyar egységek közé alkalmas az ezredekben lévő magyar katonák reprezentációjára.

[63] Az adatokat Langer számításai alapján adtam meg, ezt lásd: Kriege 1905. 535. o. Langer a konskribált területeken az 1791-es konskripciót, Tirolban és Elő-Ausztriában az 1789-es, Magyarországon és Erdélyben az 1787-es népszámlálást, Isztria, Trieszt, a Németalföld, Lombardia és a Katonai Határőrvidék lakosságát illetően *Ignaz de Luca: Geographisches Handbuch von dem Oesterreichischen Staate*. Bécs, 1791. című munkát használta. Magyarország tekintetében Benda Kálmán Magyarország lakosságát a horvát és erdélyi területekkel együtt 8 millió 555 ezer főben határozta meg, míg a Határőrvidék lakosságát 700 ezer főre teszi. Ugyanakkor 260 ezer főre teszi a katonai szolgálatot teljesítőket, ami erős túlzás, mivel a határőrök nélküli magyar katonaság létszáma 1792. április végén mindössze 45 ezer fő helyben lévő katonát számlált, míg a határőrök 43 ezret. Nem gondolható, hogy 1787-ben, békeidőben ennél nagyobb lett volna a katona magyarok száma. *Benda* 1980. 426. o. Vö.: *Vizi* 2012. 263–264. o.

A magyar csapatok közel fele a határőrezredek állományából került ki, tehát a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség rendi, polgári[64] részeiről kiállított katonaság a Habsburg Monarchia haderejének mindössze 19,7/19,53%-át jelentette. A magyar sorgyalogság a teljes sorgyalogos állomány 23,96/23,84%-át tette ki. Ezek az adatok már jóval alatta maradnak a magyar területek lakosságarányának, és azt engedik sejtetni, hogy a magyar rendiség hatékonyan óvta meg a magyar lakosságot a katonaságtól és a háborús veszteségektől. A másik lehetséges értelmezés szerint a magyar hadkiegészítési rendszer alacsonyabb szinten állt, mint a II. József által az örökös tartományokban bevezetett összeírásos hadkiegészítés.

Az adatokban rejlő másik érdekesség, hogy a magyar sorgyalogezredek feltöltöttsége alatta marad a német sorgyalogezredek hasonló adatának (69,79%). Ugyanakkor a huszárezredek ilyen adata szinte megegyezik a német lovasezredek 88,41%-os arányával. A határőrezredek viszonylagos magas feltöltöttsége azt mutatja, hogy a török háború veszteségei valójában nem is lehettek olyan nagyok, hogy a határőrség harcértékének számottevő sérülését okozhatták volna.

1793. október végén

A második vizsgált időpont a németalföldi hadjáratban beállt fordulat, a francia ellentámadás első sikerei, tehát a szövetségesek győzelmei csúcsának környékén van. A császári-királyi hadvezetés haderejét mozgósítva, immáron szinte teljes súlyával a franciák elleni háborúra összpontosított. A hadsereg létszáma a másfél éves kemény harc ellenére jelentősen emelkedett és elérte a 298 064 fős helyben lévő és 272 760 fős szolgálatképes létszámot. A feltöltöttségi állapot is némileg emelkedett 77,13%-ra. A magyar csaptok létszáma 99 066/90 984 főre emelkedett, ami 11,6/11,12%-ot jelentett, de még ez is jelentősen elmarad a teljes hadsereg 29,33/30,02%-os növekedésétől.

A magyar csapatok növekedésének motorját egyértelműen a sorgyalogezredek állományának gyarapodása adta 37,21/38,9%-kal, míg a huszárok átlag alatti, 7,25/6,04%-os növekedést mutatnak. A határőrezredek létszáma egyenesen csökkent 17,72/18,13%-kal, de ezt a csökkenést némileg, 3,13/3,98%-ra kompenzálták a Határőrvidék területén felállított szabadcsapatok.[65]

A német csapatok ugyanezen időszakban 40,44/42,12%-kal növekedtek, ebből kiemelkedően nagy a sorgyalogezredek 60,8/63,93%-os növekedése. Ez ismét csak a hadkiegészítési rendszernek köszönhető. A német sorlovasezredek állománya ugyanakkor némileg kisebb, 15,8/15,25%-os emelkedést mutat, ami az újonnan felállított szabadcsapatokkal együtt további két százalékkal magasabb. A magyar csapatok belső megoszlása és létszáma az alábbiak szerint alakult:

[64] A „polgári" kifejezést a katonai ellentéteként, tehát nem társadalmi értelemben használom.

[65] A három szabadcsapat feltöltéséhez azonban magyarországi újoncokat is használtak, lásd: *Berkó* 1943. 47., 50., 144. o.

	helyben lévő		*szolgálatképes*		*szolgálat-képtelen*	*feltöltöttség*
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*	*arány*	*arány*
sorgyalogezredek	40 155	40,53%	36 500	40,12%	9,10%	80,86%
határőrezredek	35 685	36,02%	33 496	36,82%	6,13%	70,12%
helyőrségi zászlóalj	162	0,16%	144	0,16%	11,11%	17,61%
huszárezredek	16 736	16,89%	15 053	16,54%	10,06%	87,95%
szabadcsapatok	6328	6,39%	5791	6,36%	8,49%	66,09%
összesen	99 066	100,00%	90 984	100,00%	8,16%	76,16%

Érdekes jelenség, hogy jelentős mértékben növekedett a sorgyalogság aránya, ami a határőrség létszámának csökkenéséből adódik, amelyek aránya még jelentősebb mértékben csökkent, de ezt a Határőrvidéken felállított szabadcsapatok némileg kompenzálták.

A magyar csapatok mérsékeltebb növekedése a teljes hadsereg tekintetében az arányukat 33,24/33,36%-ra mérsékelte. A sorgyalogság tekintetében a magyarok aránya 21,19/20,97%-ra mérséklődött. Érdekes, hogy a határőrök létszámának csökkenése miatt a Határőrvidék nélküli magyar csapatok aránya a teljes haderőben csak minimális mértékben mérséklődött 19,11/18,92%-ra.

A feltöltöttség tekintetében nem lehet lényeges különbséget találni. Mind a német, mind a magyar sorgyalogosok és a német lovasok 81 és 82% között álltak, a huszárok 87,95%-a kiemelkedően magas, a határőrség 70,12%-a kiugróan alacsony. A teljes haderő feltöltöttsége 77,13%-ot mutat, ami a másfél háborús év ellenére kicsivel több, mint a háború elején. Mindez a hadkiegészítés kiváló működését mutatja.

Az 1793. októberi adatsor megerősíteni látszik azt a mutatót, miszerint a magyar csapatok az ország lakosságának arányát tekintve kisebb mértékben vettek részt a hadsereg erőfeszítéseiben.

1794. július végén

Az Osztrák Németalföld végleges elveszését maga után vonó fleurusi csatavesztést, illetve az azt követő visszavonulást reprezentáló időpont a császári-királyi hadsereg szempontjából lényeges, valójában ez volt a háború első döntő időszaka. Az elsődleges francia célpont, Németalföld elveszett, ellentámadásra a poroszok háborúból való kilépését előkészítő passzivizálódása miatt nem volt lehetőség.

A hadsereg teljes létszáma ekkor 282 648/257 825 főt tett ki. A heves harcokban elszenvedett jelentős veszteségeket mutatja a létszám bő öt, a feltöltöttség bő négy százalékos csökkenése (72,65%-ra), ugyanakkor a szolgálatképtelen állomány szinten maradt (8,46%-ról 8,78%-ra nőtt). Ezek az adatok azonban önmagukban még nem jelentették a végleges vereséget, azt inkább a vezetés válsága, a politikai fejlemények és a jelentős francia túlerő okozta.

A magyar csapatok száma ugyanezen időszakban egészen meglepő módon növekedett, igaz minimális mértékben: 3,21/2,17%-kal. A növekedést minimális belső átrendeződés kísérte, a sorgyalogság 1,14/2,68%-kal csökkent, a határőrgyalogság 2,31/3,02%-ot

növekedett. A huszárság tekintetében a szolgálatképtelen állomány 48%-os növekedése a jelentős igénybevételt, komoly harctevékenységet jelenti, így alakulhatott ki az az érdekes helyzet, hogy a helyben lévő létszámuk 2,63%-kal emelkedett, a szolgálatképes létszám 2,44%-kal csökkent. Az abszolút növekedést a szabadcsapatok szaporítása jelentette:

	helyben lévő		*szolgálatképes*		*szolgálat-képtelen*	*feltöltöttség*
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*	*arány*	*arány*
sorgyalogezredek	39 698	38,82%	35 523	38,21%	10,52%	80,86%
határőrezredek	36 511	35,71%	34 509	37,12%	5,48%	70,12%
helyőrségi zászlóalj	179	0,18%	159	0,17%	11,17%	17,61%
huszárezredek	17 176	16,80%	14 685	15,80%	14,50%	87,95%
szabadcsapat	8 686	8,49%	8 082	8,69%	6,95%	66,09%
összesen	102 250	100,00%	92 958	100,00%	9,09%	76,16%

Az adatok halmazából érdemes összehasonlításként kiemelni a német sorgyalogság 12,25/12,6%-os csökkenését. Ez egyértelműen a német sorgyalogság fokozott bevetését sejteti és a magyar csapatok kevésbé frekventált alkalmazását vetíti előre, hiszen a létszámcsökkenés sokkal jelentősebb a német ezredeknél. Ennek az adatnak a hadszínterek közötti megoszlás elemzésénél lesz még jelentősége.

A harmadik adatsorunk tehát az előbbi tendenciák sorába illeszkedik, illetve annyiban egészíti ki, hogy a magyar csapatok közül a huszárságot hangsúlyosabban alkalmazták, míg a gyalogság oldalán a német egységek bevetése a nagyobb arányú.

1796. január végén

Az első koalíciós háború menetében a császári-királyi hadsereg szempontjából viszonylag kisebb harcokat hozó 1795-ös év után az alapvető fordulatot és a háború eldöntését hozta az 1796-os esztendő, mégpedig az addig mellékhadszíntérnek tekintett Itáliában. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a döntő év elején hogyan alakultak a létszámok.

Az első érdekes adatot már az összlétszám alakulásával megkapjuk, ugyanis a hadsereg alig növekedett, mindössze 293 786 helyben lévő és 263 226 szolgálatképes katonára, ami 11 138/5401 fős, 3,94/2,09%-os növekmény. A szolgálatképtelenek aránya ugyanakkor 10,4%-ra nőtt, a feltöltöttség szinten maradt, 73,26%-ot tett ki. Ennek okára később rávilágítok, most csak a tényt rögzítem.

A magyar csapatok teljes létszáma 1796 elejéig arányaiban kétszer akkorát nőtt, mint a teljes hadsereg. A 109 004/96 988 fős létszám 6754/4030 fős, 6,61/4,34%-os növekményt takar. Ennek belső megoszlása a sorgyalogezredek relatíve jelentősebb növekedését, a határőrcsapatok létszámának csökkenését, a huszárság kisebb növekedését, valamint a szabadcsapatok létszámának ismételt megugrását mutatja. Utóbbi adat nyilvánvalóan összefügg a határőrcsapatok csökkenésével:

	helyben lévő		*szolgálatképes*		*szolgálatképtelen*	*feltöltöttség*
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*	*arány*	*arány*
sorgyalogezredek	43 285	39,71%	37 171	38,33%	14,12%	81,95%
határőrezredek	35 462	32,53%	32 283	33,29%	8,96%	71,36%
helyőrségi zászlóalj	198	0,18%	178	0,18%	10,10%	21,52%
huszárezredek	18 057	16,57%	16 128	16,63%	10,68%	93,34%
szabadcsapat	12 002	11,01%	11 228	11,58%	6,45%	81,50%
összesen	109 004	100,00%	96 988	100,00%	11,02%	79,27%

Az adatok értékeléséhez ismét a német sorgyalogezredek összesített eredményét érdemes kiemelni. Esetükben a helyben lévő állomány 1008 fős növekedést, a szolgálatképes állomány 1282 fős csökkenést mutat. Nem csoda tehát, ha a magyar katonák aránya a teljes hadseregben közel két százalékos emelkedést mutat, míg a sorgyalogságnál az arányeltolódás bő egy százalékos. Ugyanakkor a magyar sorgyalogság szolgálatképtelen állományának 5%-os növekedése heves harcokra utal, a huszárok ugyanezen adatának 4%-os csökkenése viszont az ellenkezőjére.

A magyar csapatok belső összetételében jól látszik, hogy a sorgyalogezredek arányának némi emelkedése mellett a huszárság 16% körül stabilizálódott, míg a határőrök arányvesztése a szabadcsapatok növekedésében nyer kompenzációt. A feltöltöttség tekintetében a magyar sorcsapatok messze a német fölött állnak. A német sorgyalogezredek tekintetében 70,23%, a német sorlovasságnál 85,64% a feltöltöttség, amivel szembeállítva a magyar sorgyalogság 81,95%-os és a huszárok 93,34%-os mutatóját ismét csak azt láthatjuk, hogy az elmaradottabb hadkiegészítési rendszer ellenére a magyar területek lakosságára eső arányaiban kisebb haderő kiegészítése zökkenőmentesen működött még országgyűlési felhatalmazás nélkül is.

A háború első négy évét elemezve azt láthatjuk, hogy a hadsereg 1793-ban érte el létszámának csúcsát, amit 1796-ig viszonylag sikeresen ezen szint közelében tudtak tartani. A Habsburg Monarchia szempontjából az volt a kérdés, hogy meddig lehet fenntartani ezt a jelentősen megnövekedett létszámot. A kérdés pénzügyi vonatkozásán túl számunkra elsősorban a katonaság létszáma a fontos, mert látható, hogy az 1796-os esztendő elején már mutatkoznak némi jelei a kimerülésnek. A hadműveleti területen kialakult patthelyzet, a poroszok és spanyolok kilépése ugyanakkor nem sok jót ígért. Bár a franciák is komoly nehézséggel néztek szembe a politikai instabilitás és a hadseregük létszámának csökkenése, valamint a Rajna mentén a folyam leküzdésének problémája miatt. A kialakult paritásnak fontos részét képezte, hogy egyik oldalon sem bukkant még fel egy igazán tehetséges főparancsnok. Érdekes fejleménynek ígérkezett, hogy a két hadszíntéren szemben álló négy hadsereg közül három élén új főparancsnok állt. A Rajna mentén Jourdan és Moreau a helyén maradt, Pichegrut leváltották, Clerfayt helyét Károly főherceg vette át, míg Itáliában is két új főparancsnok, Beaulieu és Bonaparte tábornokok voltak hivatottak eldönteni a háború kimenetelét.

1797. április végén

Az 1796-os esztendő meghozta a háború végkimenetelének eldöntését, mégpedig azon a hadszíntéren, ahol arra legkevésbé számítottak: Itáliában. A következő év tavaszán Itáliából kitörve a francia csapatok Bécs ellen indultak. A császári-királyi politikai és hadvezetés nem látott más kiutat, mint vereségét elismerve fegyverszünetet kért, amit 1797. április 18-án Leoben mellet meg is kötöttek. A források fennmaradása szeszélyének köszönhetően éppen ebből a hónapból rendelkezünk hosszú idő után ismét teljes adatsorral.

A hadsereg teljes létszáma ekkor 232 749 helyben lévő és 206 265 katonából állt. A szolgálatképtelenek aránya meglepően alacsony szinten, 11,38%-on állt, a feltöltöttség viszont a korábbihoz hasonló előírt létszám mellett 58,20%-on. A szolgálatképes állomány közel 60 ezres csökkenése jól mutatja a katonai krízis nagyságát. Különösen akkor tűnik ez az adat hatalmasnak, ha számításba vesszük az 1796-os országgyűlés ötvenezer újoncra vonatkozó ajánlatát, hiszen az újoncok kiállítása már előrehaladott állapotban volt.

A magyar csapatok létszáma a hatalmas újonctömegek ellenére is jelentősen, 10,00/8,88%-kal csökkent. Itáliában egész zászlóaljak estek fogságba, ezerszámra dőltek ki a sorból a katonák. A magyar csapatok létszámadatát azzal együtt érdemes méltányolni, hogy a Mantovában fogságba esett katonákat a kapitulációs okmány értelmében a franciák szabadon engedték, tehát a létszámadatok már tartalmazzák őket:

	helyben lévő		*szolgálatképes*		*szolgálat-képtelen*	*feltöltöttség*
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*	*arány*	*arány*
sorgyalogezredek	30 232	30,82%	25 313	28,64%	16,27%	63,52%
határőrezredek	46 234	47,13%	43 936	49,71%	4,97%	60,44%
helyőrségi zászlóalj	162	0,17%	133	0,15%	17,90%	20,22%
huszárezredek	13 016	13,27%	11 204	12,68%	13,92%	74,49%
szabadcsapat	8 464	8,63%	7793	8,82%	7,93%	57,37%
összesen	98 108	100,00%	88 379	100,00%	9,92%	58,20%

A hadsereg német csapatainak állománya ugyanebben az időszakban az elképesztő 27,14/29,09%-os csökkenést mutatja. A háború első éveiben a teher egyértelműen a német területek csapatain volt, amit jól mutat, hogy az 1796–97-es létszámcsökkenés is jelentősebben érintette ezeket. A magyar hadkiegészítési rendszer, amelynek az 1741. évi 63. tc. óta a toborzás mellett a rendi katonaállítás is részévé vált,[66] ekkor még jókora tartalékkal rendelkezett, így az ország különösebb nehézség nélkül fel tudta ajánlani az 50 ezer újoncot. Ennek köszönhetően azonban a hadsereg német/magyar arányai is jelentősen eltolódtak. Az olló már az 1796. januári 62,90/63,15%-os, német csapatok arányát mutató adatnál is elkezdett záródni, de ez 1797 áprilisára további öt százalékkal, 57,85/57,15%-ra csökkent. Ez a német területetek újoncozási képességének erős romlását mutatta. Nem véletlen, hogy az addig kevéssé kihasznált Galíciát is aktivizálták, de már csak a háború lezárultát

[66] A törvénycikket övező, a XIX. század elejéig visszamenő vitákat jelen kereteket túlmutató lenne bemutatni, legújabb elemzését lásd: *Vizi* 2014. 95–97. o.

követően, mivel a hadkiegészítési területét elvesztett, szinte teljesen felmorzsolódott öt vallon ezredet galíciai legénységből állították fel újra, a maradék vallonokat pedig egyetlen ezreddé vonták össze.

A magyar csapatnemek változásai különösen érdekes képet mutatnak, mivel a sorgyalogezredek 13/12 ezer, a huszárok 5/5 ezer, a szabadcsapatok 3,5/3,5 ezer főnyi létszámvesztése mellett csak a határőrcsapatok létszámának 11/8,5 ezres növekedését és az ezekkel járó arányeltolódást figyelhetjük meg. Ennek okát két jelenségben találhatjuk meg. Az első, hogy a határőrezredekből csak viszonylag kis legénységet mozgósítottak a franciák elleni háborúra egészen az 1796-os évig, amikor a mozgósított és bevetett határőr csapatok létszámát megháromszorozták. A másik ok éppen ezen hatalmas határőrlétszám kiállításában keresendő, mert az 50 ezer magyarországi újonc jelentős részét határőregységekbe vonultatták be.[67]

A leobeni fegyverszünet megkötésének idejére egyértelművé vált, hogy a császári-királyi hadsereg létszámának korábbi magas szinten tartása nem lehetséges – még a korábbihoz képest kiugróan magas magyar szerepvállalás ellenére sem. Fontos azonban hozzátenni, hogy a magyar területek még így is arányaiban kisebb terhet viseltek, mint a német területek. Ezt az állítást erősíti, hogy a magyar csapatok 47,13/49,71%-át adták a határőregységek. A teljes hadsereg megoszlása a következő képet mutatta:

	helyben lévő		*szolgálatképes*	
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*
német	13 4641	57,85%	117 886	57,15%
magyar (határőrök nélkül)	51 874	22,29%	44 443	21,55%
határőr	46 234	19,86%	43 936	21,30%
összesen	232 749	100,00%	206 265	100,00%

A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség rendi területéről kiállított csapatok aránya még akkor is alacsony, ha a Berkó által becsült 9400 újoncot a határőrök nélküli magyar létszámhoz számítjuk, mert csak 25% körüli lenne az arány.

A háború végén

A leobeni fegyverszünetet követően a hadvezetés fellélegezhetett, a hadsereget sikerült megmenteni a teljes összeomlástól, és jutott idő az újjászervezésre, átcsoportosításra, valamint az újoncok kiképzésére és a jelentős veszteségeket szenvedett egységek rendezésére. Az erőfeszítést meglepő siker koronázta, legalábbis ami a létszámot illeti, ugyanis a béke megkötésekor a teljes létszám 313 653/288 305 főre rúgott 70,30%-os feltöltöttség és 8,08% szolgálatképtelen mellett. A 80 ezres növekedés kiugróan magas adat, melynek okára később derül fény, itt a tényt fontos rögzíteni.

A hadsereg láthatóan túl volt a krízisen, tehát a katonai és politikai vezetés jól döntött, amikor fegyverszünetet kért a franciáktól. Más kérdés, hogy a hadsereg morálja milyen

[67] *Berkó* 1943. 156. o.

állapotban volt, mert azt nem lehetett szervezeti intézkedésekkel javítani, hanem győzelmekkel lehetett volna emelni.

A magyar csapatok létszámát tekintve meglepetésünk csak fokozódhat, amikor azt látjuk, hogy a magyar csapatok ennek a nyolcvanezres növekedésnek több mint a felét adták:

	helyben lévő		*szolgálatképes*		*szolgálatképtelen*	*feltöltöttség*
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*	*arány*	*arány*
sorgyalogezredek	42 608	30,04%	38 732	29,43%	9,10%	71,18%
határőrezredek	67 610	47,66%	64 291	48,85%	4,91%	75,18%
helyőrségi zászlóalj	361	0,25%	315	0,24%	12,74%	39,24%
huszárezredek	18 012	12,70%	15 875	12,06%	11,86%	93,10%
szabadcsapat	13 263	9,35%	12 386	9,41%	6,61%	82,60%
összesen	141 854	100,00%	131 599	100,00%	7,23%	76,22%

A növekedés részletes adataira tekintve egyértelműen megállapíthatjuk, hogy ennek felét a határőrcsapatok mutatták fel. A hadvezetés eddig soha nem látott módon mozgósította a Katonai Határőrvidék lakosságát. Az arányait tekintve azonban a magyar sorgyalogság és a huszárok is átlagon felüli növekedést produkáltak. Míg a német sorgyalogságnál 30,09/36,28%-os növekmény mutatható ki, addig a magyar sorgyalogság 40,94/53,01%-ot, a huszárok 38,38/41,69%-ot növekedtek, amit a határőrcsapatok a korábbi időszak magas bázisa ellenére 46,23/46,33%-kal mégis felülmúltak.

Az egész hadsereg tekintetében a magyar csapatok aránya ekkor a legmagasabb, meghaladja a 45%-ot. A határőrcsapatok hihetetlen mérvű növekedése azonban a magyar csapatokon belüli arányt tekintve a legalacsonyabbra szorította a polgári területek katonaságát. Ha tekintetbe vesszük a szabadcsapatokban szolgáló határőröket, akkor a részarányuk bőven meghaladta a magyar csapatok felét, nélkülük a magyarok aránya csak megközelítette a hadsereg negyedét.

A teljes hadsereg tekintetében a német, illetve a magyar és határőr katonaság létszáma az alábbi adatokat mutatja:

	helyben lévő		*szolgálatképes*	
	létszám	*arány*	*létszám*	*arány*
német	171 799	54,77%	156 706	54,35%
magyar (határőrök nélkül)	74 244	23,67%	67 308	23,35%
határőr	67 610	21,56%	64 291	22,30%
összesen	313 653	100,00%	288 305	100,00%

A magyar csapatok jelentősége jól láthatóan növekedett, de ezen belül a Katonai Határőrvidék katonasága birodalmi szinten is stratégiai fontosságra tett szert.

A fenti táblázat kiválóan mutatja, hogy miért volt égető szükség a Habsburg Monarchiának a békekötésre. A német csapatok aránya soha nem tapasztalt alacsony szintre süllyedt, ami elsősorban a veszteségek pótlásának lehetetlenségét mutatta. A háború ide-

jére állított 50 ezer magyar újonc és a minőségileg alacsonyabb értéket képviselő, a határok feszegetéséig felduzzasztott határőrcsapatok létszámban ugyan látszólag pótolták a hadsereg veszteségeit, de a minőség érezhetően romlott. Önmagában ez a tény elegendő lehetett volna a béke szükségességéhez, de emellett a hadműveleti helyzet, Bécs fenyegetettsége és a hadsereg kedvezőtlen stratégiai helyzete – nyugaton a Rajna mellett, délen pedig Bécs előterében kellett felvenni a harcot –, valamint a birodalom politikai lehetőségei, a katonailag számottevő szövetségesek hiánya is az előnytelen béke megkötését tette szükségessé.

A magyar csapatok bevetése

A csapatok létszámváltozásait követően érdemes megvizsgálni, hogy a magyar csapatokat milyen arányban vetették be az egyes hadszíntereken, illetve hagyták a hátországban.

A háború kitörésekor a magyar csapatok közül a 33 tábori sorzászlóaljból mindössze öt, az összes gránátos, a 43 huszárosztályból hét állomásozott a Németalföldön, tehát hadszíntéren, miközben a 11 negyedik zászlóalj mindegyike, 28 tábori és a helyőrségi zászlóalj, az összes gyalogos határőregység a hátországban. Itáliában egyetlen magyar egység sem tartózkodott. A létszám tekintetében a magyar katonák 88,69/88,32%-a a hátországban, 11,31/11,68%-a Németalföldön állomásozott. A magyar és német csapatok megoszlása, illetve a hadszíntereken és a hátországban lévő csapatok összetétele:

		helyben	*szolgálatképes*
magyar csapatok	hátország	88,69 %	88,32%
	Németalföld	11,31%	11,68%
német csapatok	hátország	62,16%	61,54%
	Itália	7,45%	7,18%
	Németalföld	30,39%	31,28%
hátország	német	52,80%	51,94%
	magyar	47,20%	48,06%
Itália	német	100%	100%
Németalföld	német	82,85%	82,40%
	magyar	17,15%	17,60%

Az arányokból az látszik, hogy a magyar csapatok nagyobbik részét a hátországban tartották, a németalföldi harcokra csak nagyon kis részüket mozgósították. Az arányok azonban annyiban megtévesztőek, hogy a Németalföldön és a Rajna mentén az öt vallon gyalogos-, egy németalföldi lovasezred és egy elő-ausztriai ezred mellett mindösszesze 13 német és öt magyar tábori zászlóalj, valamint tíz német és hét magyar lovasosztály állomásozott, tehát a magyarok aránya nagyságrendileg megfelel az abszolút arányoknak.

Az Itáliában állomásozó erők ekkoriban még csak a két itáliai gyalogezredre, illetve a két helyőrségi ezred két-két zászlóaljára, valamint a gyenge törzsdragonyosezredre korlátozódtak.

A császári-királyi hadsereg 1792. április végi felosztásáról egyértelműen megállapítható, hogy felkészületlenül érte a francia hadüzenet. A hadsereg szerencséje az volt, hogy a francia haderő náluk is felkészületlenebbnek bizonyult. Hónapoknak kellett eltelni, hogy valamelyik harcoló fél jelentősebb hadműveleteket tudjon kezdeményezni. A császári-királyi hadsereg már 1792 folyamán jelentős erőket mozgósított a franciák ellen, amit a Németalföld elvesztésével végződött 1792-es hadjáratot követően még további csapatok követtek.

A hadsereg 1793 késő őszére szinte teljesen felvonult a franciák ellen.[68] A lengyel kérdés azonban hátráltatta a teljes erőkifejtést, ugyanis a diplomáciai kötélhúzás, illetve a lengyel felkelés szükségessé tette egy erős hadtest Galíciában történő állomásoztatását. Az alábbi táblázatban összefoglalom a hadsereg erejének felosztását az egyes hadszínterek között, egyben a német és magyar elemet ezeken belül 1793 októberében:

		helyben lévő		*szolgálatképes*	
		létszám	*arány*	*létszám*	*arány*
hátország 32,59/32,25%	német	59 636	58,40%	51 227	57,33%
	magyar	42 483	41,60%	38 127	42,67%
	összes	102 119	100,00%	89 354	100,00%
Rajna 17,53/18,35%	német	33 758	59,90%	31 876	59,92%
	magyar	22 595	40,10%	21 324	40,08%
	összes	56 353	100,00%	53 200	100,00%
Németalföld 44,11/43,19%	német	94 417	78,59%	89 216	78,74%
	magyar	25 718	21,41%	24 084	21,26%
	összes	120 135	100,00%	113 300	100,00%
Itália 5,77/6,22%	német	12 299	63,21%	10 520	62,23%
	magyar	7158	36,79%	6386	37,77%
	összes	19 457	100,00%	16 906	100,00%
összes	német	200 110	67,14%	182 839	67,03%
	magyar	97 954	32,86%	89 921	32,97%
	összes	298 064	100,00%	272 760	100,00%

[68] *Rothenberg* 2007. 47. o. megállapítása, miszerint a hadvezetés 70 ezer katonát tartott volna vissza az északi határ megfigyelésére a lengyel helyzet miatt, nem állja meg a helyét. 1793 októberében a teljes hátországban lévő erő 102/89 ezer fő volt. Ebben azonban a kiképzőegységek, illetve a déli határ őrizetét ellátó csapatok, illetve az erődök őrségei is benne vannak. A határőrezredek otthon lévő részei 23/21 ezer főt számláltak. Az egyetlen, bár viszonylag alacsonyabb harcértékű csoportot a német gyalogezredek kiegészítési körzetben állomásozó, főként kiképzési feladatok ellátó 30 alezredesi zászlóalja jelentette. A Lengyelország ellen bevethető erő nagyságát 30-35 ezer katonánál nagyobbra semmiképpen sem becsülhetjük. Mi sem támasztja jobban alá ezt az állítást, mint az 1796 elejéről, tehát a harmadik lengyel felosztást követő adat, amely szerint 107/97 ezer, de még 1797 áprilisában, tehát a legnagyobb krízis idején is 60/45 katona állomásozott a hátországban.

A hadsereg harmada a hátországban állomásozott, a főerő egyértelműen a Németalföldön. A rajnai hadszíntér az itteni porosz csapatok miatt másodlagos volt, míg Itáliában a déli francia események miatt nem volt egyelőre szükség nagyobb erőre.

A magyar csapatok legnagyobb számban a hátországban állomásoztak, ami főként a határőrezredek nagy mozgósítatlan létszámának, illetve a 33-ból 13 tábori zászlóaljnak köszönhető. A 13 tábori zászlóaljból öt Galíciában, négy Erdélyben, három pedig a déli határon állomásozott. Galíciában a gyalogság kizárólag magyar egységekből állott. Ha a három hadszínteret összehasonlítjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy habár abszolút számban a Németalföldön állomásozott a legtöbb magyar katona, de arányait tekintve a Rajna mentén és Itáliában jelentősebb a magyar elem. A háború döntő hadszínterét jelentő Németalföldön a magyar csapatok aránya alig haladja meg a 20%-ot, ami négy gránátos, nyolc tábori és öt határőr zászlóaljat, illetve 25 lovasosztályt jelentett.

A magyar csapatok létszámának eloszlása az alábbiak szerint alakult:

	helyben lévő	*szolgálatképes*
hátország	43,37%	42,40%
Rajna	23,07%	23,71%
Németalföld	26,26%	26,78%
Itália	7,31%	7,10%

Az adatokból egyértelműen megcáfolható az a toposz, hogy a magyar csapatokat a birodalom többi csapatával összevetve létszámukhoz képest jelentősebb arányban véreztették a franciák ellen. Ugyanis ebben az esetben a leghevesebb, egyben legvéresebb harcokat hozó németalföldi hadszíntéren kellett volna bevetni a magyar csapatok jelentős részét. Ehelyett azt látjuk, hogy a magyar csapatok bő 40%-a, a tábori csapatok bő harmada ki sem vonult a hadszíntérre, 26%-ukat a főhadszíntéren alkalmazták, s a többit is csak kevésbé jelentős hadszíntereken. A csapatok alkalmazásában sokkal inkább a földrajzi meghatározottság következményét látjuk. Az ausztriai, cseh és morva csapatokat – már csak közelségük révén is érdemesebb volt a Németalföldre küldeni. Egyedül talán a huszárság tekintetében látható, hogy nagy számban vetették be a hadszíntéren. Galíciában a négy lovasezredből három svalizsér és egy huszár volt, míg a Kárpát-medence délkeleti részén két dragonyos és egy vértesezred állomásozott, illetve Bécsben még egy vértesezred, így a lovasság tekintetében valóban kimutatható, hogy a huszárok némileg, de nem kiugróan magas mértékben voltak a hadszíntéren. Ez azonban a huszárok magas harcértékével és eredményességével is magyarázható.

Érdemes felfigyelni arra a jelenségre, hogy Erdély déli részén, illetve az ezzel szomszédos területeken, valamint a török határ többi részén viszonylag jelentős számú harcképes tábori csapat állomásozott. Ehhez hozzáadva, hogy a határőrcsapatokat is csak kis létszámban mozgósították a háborúra, kialakul az a kép, hogy a hadvezetés a déli határ biztosítását is fontosnak tartotta, ezért jelentős erőket hagyott a határ őrizetére. Ezen erők nagy része – ismételten földrajzi meghatározottság miatt – a magyar csapatok közül került ki.

Az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy az első koalíciós háborúban egyáltalán nem igaz a hadvezetés elleni közkeletű vád, miszerint a magyar csapatokat véreztették volna ki. Éppen ennek ellenkezőjét láthatjuk, a magyar csapatokat, arányait tekintve, kisebb részben vezényelték az ellenséggel szembe. Ebben azonban hiba lenne – a ló túloldalára esve – valamiféle bizalmatlanságot, vagy éppen magyar-pártiságot látnunk. A fő szempont a földrajzi meghatározottság volt, illetve a hadsereg erőkifejtésének – a politikai célok elérése érdekében történő – maximalizálása. A magyar csapatokat semmiféle előnyös avagy hátrányos megkülönböztetés nem érte a hadvezetés részéről, ilyen legalábbis a forrásokból nem mutatható ki.

A háború további részében ezek az arányok nem változtak jelentősen, csupán minimális elmozdulásokat tapasztalhatunk. A következő évre a hátország aránya 40%-ra csökkent, Itáliáé 11%-ra nőtt. Az 1794-es kudarc némileg átrendezte a hadszíntereket is, mivel a Németalföld elvesztése miatt a Rajna mentére tevődött át a főhadszíntér, az addigi Rajnai Hadseregből Felső-Rajnai Hadsereg lett, a Főseregből Alsó-Rajnai Hadsereg. Ezeket egy rövid ideig 1795-ben egyesítették, majd ismét szétválasztották. A magyar csapatok nagyobbik része a valamivel nyugalmasabb Felső-Rajnai Hadsereghez került. 1796 elején a főseregnek számító Alsó-Rajnai Hadseregben a magyarok aránya 23,84/22,99%-ra rúgott. A magyar csapatok megoszlása ekkor:

	helyben lévő	*szolgálatképes*
Hátország	39,52%	39,49%
Felső-Rajna	34,85%	36,17%
Alsó-Rajna	14,34%	14,26%
Itália	11,29%	10,07%

A változást ebben a tekintetben is az 1796-os esztendő hozta meg. Már az év elején egy jelentős különítményt vezényeltek a Felső-Rajnától Itáliába, amit az év folyamán több transzport követett, illetve a galíciai események miatt immáron feleslegessé vált ottani hadtest zömét a Rajnához vezényelték. Sajnos forráshiány miatt nem tudunk 1796 késő nyaráról mintát venni, mindössze a Tiroli Hadsereg 1796. május-júliusi adatai állnak rendelkezésre, ez azonban nem foglalta magában a teljes hadszíntéren lévő haderőt. Minden esetre ebben a 56 321/53 727 fős hadseregben a magyarok létszáma 16 765/15 982 fő, aránya 29,77/29,75%. Ez az arány még mindig alatta marad mind a lakosságszám, mind a hadsereg összlétszáma tekintetében a magyar aránynak.

Az 50 ezer magyar újonc bevonultatása és a határőrezredek nagyarányú mobilizálása és hadszíntérre küldése mellett 1797 tavaszának derekára az alábbi arányok alakultak ki:

		helyben lévő		*szolgálatképes*	
		létszám	*arány*	*létszám*	*arány*
Hátország 25,96/21,81%	német	31 969	52,90%	21 669	48,17%
	magyar	28 463	47,10%	23 311	51,83%
	összes	60 432	100,00%	44 980	100,00%
Rajna 42,35/44,46%	német	57 846	58,69%	54 007	58,89%
	magyar	40 717	41,31%	37 696	41,11%
	összes	98 563	100,00%	91 703	100,00%
Itália 31,69/33,73%	német	44 826	60,78%	42 210	60,66%
	magyar	28 928	39,22%	27 372	39,34%
	összes	73 754	100,00%	69 582	100,00%
összes	német	134 641	57,85%	117 886	57,15%
	magyar	98 108	42,15%	88 379	42,85%
	összes	232 749	100,00%	206 265	100,00%

A hátországban lévő csapatok aránya jelentősen csökkent, viszont érdekes, hogy a rajnai hadszíntér aránya szinte pontosan hozza a korábbi fősereg arányát, Itáliában, illetve Itália elvesztését követően Itáliával szemben mindössze a hadsereg harmada állomásozott. A Rajnától és a hátországból is folyamatosan érkeztek az újabb és újabb csapatok Buonaparte tábornok franciái ellen, de az elszenvedett óriási veszteségek nem engedték az arányt növekedni. Még mindig a hátországban volt a legnagyobb a magyar csapatok aránya (47,1/51,83%), míg a hadszíntereken 40% körüli arány mutatkozik. A magyar csapatok megoszlása hadszínterek szerint:

	helyben lévő	*szolgálatképes*
Hátország	25,96%	21,81%
Rajna	42,35%	44,46%
Itália	31,69%	33,73%

A táblázat is jól szemlélteti, hogy a magyar csapatokat ismét nem a főhadszíntérré változott Itália elleni hadseregben vetették be nagyobb számban és arányban. Az arány azonban a béke megkötésére megfordult, a magyar csapatok 39 %-át Itália ellen, 34%-át a Rajna mentén alkalmazták, 17%-uk maradt távol az ellenségtől. Erre az időre a két hadsereg ereje kiegyenlítődött, mindkettő 111 ezer katonát számlált. A magyarok azonban még mindig kicsivel nagyobb arányban maradtak a hátországban, mint a német csapatok. A hátországban állomásozó csapatok 50,45/52,41%-a, míg a Rajnánál 40,47/40,93%-a, Itáliával szemben 46,31/46,69%-a volt magyar.

Az újoncok száma

Berkó István kiváló tanulmányában a Magyarországi Főhadparancsnokság egyik irata alapján 112 240 főben, ezen belül 54 757 rendek által állított és 57 483 toborzott katonában állapítja meg Magyarország újoncainak számát az első koalíciós háború idején.[69] Berkó tanulmányának azonban nem az újoncok számának megállapítása volt a célja, ezért azt az adatot közelebbről nem is vizsgálta meg, így nem tudjuk, hogy időben és térben pontosan milyen dimenziókat foglal magában ez a meglehetősen magas szám, hiszen a Magyar Szent Korona országai öt főhadparancsnokságba voltak beosztva, s a magyarországi csak egy – viszont kétségkívül a legjelentősebb – volt ezek közül. Bizonytalan a kezdő és a végdátum is, de az sem egyértelmű, hogy ebben az erdélyi, horvát, vagy éppen a határőrvidéki katonaság létszáma benne van-e.

A diéta az 1791. évi 66. törvénycikkel hatezer, az 1792. évi 6. törvénycikkel ötezer, az 1796. évi 2. törvénycikkel ötvenezer újoncot ajánlott meg.[70] Az első megajánlást Berkó szerint csak 1792 tavaszán és nyarán teljesítették a rendek, így mindhárom katonaállítás a háború idejére esik. Az összesen 61 ezer fős újoncajánlással szemben áll az 54 757 fős adat, tehát érdemes más forrásokat keresni a témához.

Az általam vizsgált források más oldalról közelítik meg a kérdést, ugyanis a császári-királyi hadsereg alakulatainak újoncairól kapunk képet, ez pedig korántsem biztos, hogy megegyezik a hadkiegészítő területről kapott létszámokkal, de még ha feltételezzük is, hogy magyar hadkiegészítésű ezredekbe nem magyar területről kiállított katona nem került, a toborzott idegenek száma meg elenyésző, illetve magyarokat nem osztottak be nem magyar ezredekhez, akkor sem tudjuk biztosan megmondani, hogy a magyar rendek által kiállított katonák mekkora része került más csapatokhoz. Berkó ugyanis megállapította, hogy az 1796-ban megajánlott 50 ezer újonc egy részét határőrcsapatokhoz osztották be.

Fontos leszögezni, hogy az általam közölt számok a katonai létszámnyilvántartás hiányzó 15 hónapnyi adatait nem tartalmazhatják.[71] A táblázatok 1796. július végéig külön hozzák a toborzott és állított katonákat, ettől kezdve viszont csak az újoncok összlétszámát adják meg.

A hiányzó 15 hónap kivételével az adatolt 54 hónap alatt a császári-királyi hadsereg harcoló egységei 312 086 újoncot kaptak. Ebből 196 730 fő a német csapatokhoz, 35 449 fő a határőrcsapatokhoz, 79 857 fő a (nem határőr) magyar csapatokhoz került. Nyilván problematikus arányosítani a hiányzó 15 hónapot (tehát 21,79%-kal növelni a végösszeget), de újabb források nélkül más lehetőségünk nincsen az újoncok számának meghatározására, így hozzávetőleg 370 ezer újonccal számolhatunk a tejes hadsereg tekintetében, ami megdöbbentően magas szám az 1792. április végi 230 ezres helyben lévő

[69] *Berkó* 1943. 36. o.

[70] *Vizi* 2012. 265–266. o.

[71] Az 1796-os hadiév harmadik negyedévéből (május–július) hiányzik a fősereg egésze és az itáliai csapatok kisebbik része, illetve egészen 1797 januárjáig, illetve márciusból az itáliai hadsereg csapatai. Ezek azonban az újoncok tekintetében nem okoznak problémát, mert a hátországban állomásozó hadkiegészítő egységekbe kerültek az újoncok, amelyek adatai rendelkezésre állnak. A hadszíntéren lévő egységekbe csak rendkívül kis számú újonc került közvetlenül.

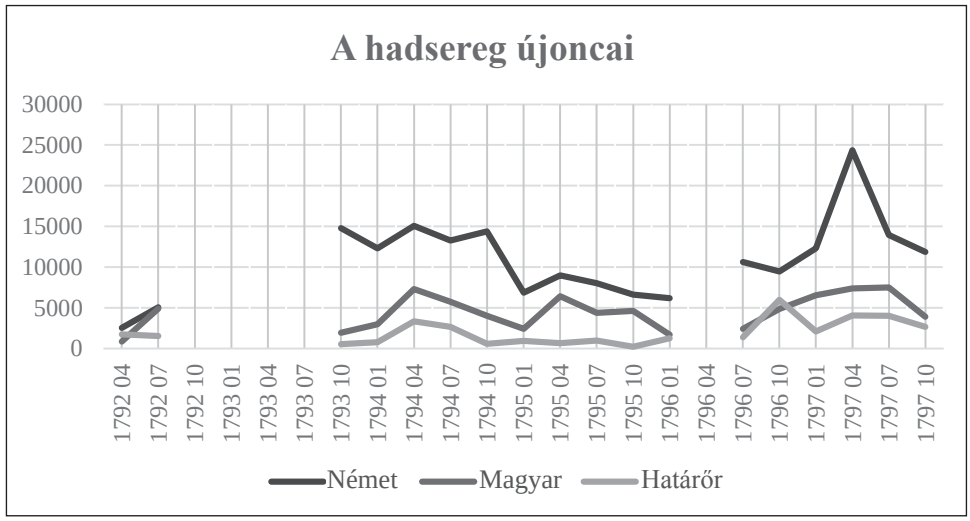

(és 302 ezres effektív) létszámot figyelembe véve. A továbbiakban a meglévő 54 hónap adatait elemzem.

Ha összehasonlítjuk a lakosságszám arányait az újoncok arányaival, akkor szinte hihetetlen módon 1%-on belüli különbséget találunk a magyar és német területek és csapatok aránya között. Viszont ha megnézzük a magyar újoncok megoszlását a polgári területről kiállított és a határőregységek között, akkor azt tapasztaljuk, hogy a határőrcsapatok újoncainak száma biztosította csak a megfelelő arányt. Ha a Katonai Határőrvidéket

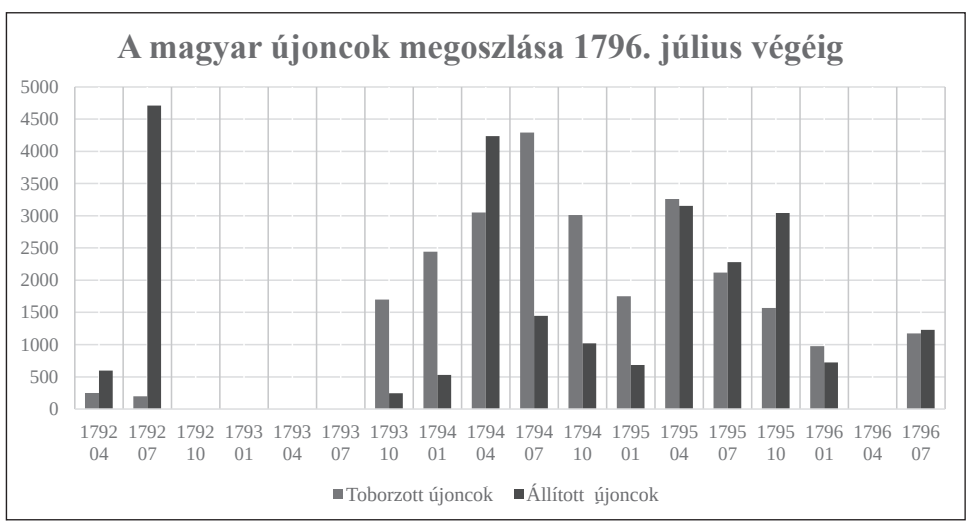

és a határőrcsapatokat kivesszük a vizsgálatból, akkor a magyarkatonaság aránya közel 10%-kal marad el a lakosság arányától. A hadsereg újoncai kiállításának trendjét az alábbi grafikon mutatja:

Az újoncállítás trendjei jól láthatóan a háború utolsó szakaszáig egybeesnek. Az 1796-os vereségek és veszteségek azonban addig soha nem látott erőfeszítésre késztették a birodalom vezetését. A jól ismert 50 ezer magyarországi újonc mellett a német területek még ennél is nagyobb arányban állítottak ki újoncokat. A határőr katonaság mobilizálására 1796 második felében[72] került sor, sajnos az 1796 késő tavaszáról és kora nyaráról származó adatok hiányoznak. A magyar csapatok újoncai lassú növekedést, míg a németek 1797 tavaszán kiugróan magas, közel 25 ezres adatot mutatnak.

Érdemes megvizsgálni a (határőrök nélkül számított) magyar egységek újoncainak megoszlását toborzás és rendi állítás megoszlásban, különösen Berkó számainak tükrében. Az első szembetűnő eltérés, hogy Berkó 112 ezres létszámával ellentétben a főtáblázatok a (határőrezredek nélküli) magyar csapatok tekintetében 79 857 főnyi újoncot mutatnak ki. Ez az eltérés azonban csak látszólagos, mert a hiányzó 15 hónap adatai nincsenek benne a szűk 80 ezres számban, de nincsen külön kimutatás a Szekerészkarhoz került magyar újoncokról sem, így nagyságrendileg elfogadhatjuk Berkó számát azzal a megjegyzéssel, hogy részletesebb, újabb forráscsoportok bevonását magába foglaló kutatások szükségesek a kérdés végleges és megnyugtató lezárásához.

Az újoncok megoszlásáról állított és toborzott bontásban csak 1797 júliusának végéig kapunk adatokat a főtáblázatokból:

Az adatsor első tanulsága, hogy az 1791-es hatezer újonc kiállítása 1792 tavaszán és nyarán szinte biztosan hiánytalanul megtörtént. Nem véletlen, hogy a toborzás mindkét negyedévben elhanyagolható eredményt hozott. Azt nem állíthatjuk, hogy a rendi katonaállítás időszakában szünetelt volna a toborzás, mivel az 1793 őszétől egészen 1796-ig terjedő időszakban a rendi állítás és a toborzás egymás mellett párhuzamosan megfigyelhető. Téves lenne tehát azt hinni, hogy országgyűlési újoncmegajánlás nélkül ne lett volna rendi újoncállítás.[73] Az 1793-as hadjárati év végére a francia csapatok létszáma a levée en masse rendeletnek és Carnot tevékenységének hatására ugrásszerűen megnőtt, amit a császári-királyi hadvezetésnek követni kellett. A toborzás ugyan nem hozott rossz eredményt, de segítségül kellett hívni a rendi szerveket is a megfelelő újonclétszám eléréséhez. A katonaállítás lendülete 1795-ben érezhetően csökkent, az újoncokat ismét csak a rendi katonaállítás segítségével lehetett biztosítani. Ez okozta, hogy a hadsereg létszáma a kevésbé heves harcok ellenére is alig nőtt 1795-ben.

Az 1796-os 50 ezer újonc kiállítása – számomra – az adatok tükrében kérdéses. Maga Berkó sem ismerte fel, hogy az általa közölt 54 ezres, állítottakra vonatkozó adat alacsonyabb, mint a törvények által megajánlott újonclétszám. 1797 januárja és októbere között a magyar csapatok összesen 20 568 újoncot kaptak, míg a határőrcsapatoknál mindösszesze 11 991 főt tartalmaznak a források. Utóbbi adat azért csalóka, mert több 1796-ban felállított határőrzászlóalj nem jelent meg a táblázatokban, így ez a szám ennél magasabb. Ennek közvetlenül témánk szempontjából nincsen nagy jelentősége, mivel az össze-

[72] Az 1796-ban felállított és a hadszínterekre kiküldött 31 zászlóaljból.

[73] II. József török háborúja idején királyi rendeletre folyt a rendi újoncállítás, amit Horst Haselsteiner behatóan tárgyalt, lásd: *Haselsteiner* 1983. 147–156., 160–195. o.

vont határőrzászlóaljakat a határőrezredek állományából áthelyezéssel állították fel, tehát újoncok itt közvetlenül nem jelentek meg, csupán olyan szempontból kaphat figyelmet, hogy az 50 ezer újoncból biztosan több ezer került az újonnan felállított határőrzászlóaljakhoz. Berkó két haditanácsi rendeletet talált, melyek szerint összesen 9400 Magyarországon állított újoncot határőregységekhez kellett vezényelni.[74] Sajnos ezek végrehajtásáról biztos adattal nem rendelkezünk, de a szám nem állhat messze a valóságtól, mivel a 20 ezer magyar egységhez érkezett újonckontingens még a Szekerészkarhoz került újoncokkal együtt is nagyon távol állt az 50 ezres számtól. Mindent egybevetve szinte biztosra vehető, hogy az 1796-ban megajánlott 50 ezer újonc hiánytalan kiállítása nem történt meg. Az újoncok számának összesítése érdekes képet mutat:

újonc								
	lakosság	*idő*	*toborzott*	*állított*	*összesen*	*meg-oszlás*	*lakosság-arány*	*lakoson-ként*
német területek	15 614 296 63,77%	1792. 04.–1796. 10.	41 257	83543	124 800			
		1796. 11.–1797. 10.			71 930			
		összesen			196 730	63,04%	1,26%	7 936 917
magyar rendi területek	8 520 190 34,8%	1792. 04.–1796. 10.	25788	23890	49 678			
		1796. 11.–1797. 10.			30 179			
		összesen			79 857	25,59%	0,94%	1 066 931
Határ-őrvidék	350 000 1,43%	1792. 04.–1796. 10.	384	16328	16 712			
		1796. 11.–1797. 10.			18 787			
		összesen			35 499	11,37%	10,14%	9 859 433
	24 134 486	mind-összesen			312 086		1,29%	

Az első koalíciós háború időszakában a hadsereg hihetetlenül sok, legalább 312 ezer fős (a hiányzó időszakokra vonatkozó időarányos becsléssel együtt akár 370 ezer fős) újonckontingenst kapott. Mindezt úgy, hogy a hadsereg helyben lévő létszáma a háború kitörésekor 230 ezer fő volt és a háború során szinte végig 300 ezer alatt maradt. Ez azt jelenti, hogy statisztikailag a hadsereg állománya a háború alatt másfélszer cserélődött ki.

A Habsburg Monarchia egyes területcsoportjai tekintetében a lakosság megterhelése eltért. A német birodalomrész terhelése érezhetően nagyobb volt. Mind a német, mind

[74] *Berkó* 1943. 155–156. o. A valójában határőrökhöz került újoncok száma ismeretlen, hiszen Berkó csak a parancsban foglalt számot tudta megadni. A határőrcsapatok – a néhány Itáliába küldött zászlóaljat leszámítva – 1797. január és október között 11 991 újoncot kaptak. 1797 folyamán új határőrzászlóaljakat már nem állítottak fel, tehát csak a meglévők kiegészítése jöhetett szóba. Az Itáliában harcoló határőrcsapatok adatai 1797. januárból és márciusból hiányoznak, így némi bizonytalansággal ugyan, de úgy tűnik, hogy legfeljebb 10 ezer újoncot kaphattak a rendi magyar területekről. A főhadparancsnokságok iratanyagának feltárása a későbbiekben pontosíthatja ezt a becslést.

a magyar adat azonban némi magyarázatra szorul. A németalföldi és itáliai területeken nem lehetett hatékonyan újoncozni. Az öt vallon ezred maradék németalföldi legénységéből 1799-ben mindössze egyetlen ezredet tudtak felállítani, a két itáliai ezred közül az egyiket a létszámcsökkenés miatt fel is kellett osztani. Ez azt jelenti, hogy az osztrák, cseh–morva és galíciai területekre eső újoncmennyiség arányosan sokkal, mintegy szűk 20%-kal[75] nagyobb volt, amihez a hiányzó 15 hónap becslését hozzátéve talán nem túlzó a lakosság 1,8%-át elérő újoncmennyiség az osztrák, cseh–morva és galíciai területek tekintetében, ami 56 lakosonként egy újoncot jelent. Ezt némileg csökkentő tényező lehetett a birodalmi toborzás révén a Német-római Birodalom nem Habsburg-főségű területeiről főként a német egységekbe került újoncmennyiség.

A magyar területek esetében is némileg magasabb arányokat állapíthatunk meg részben itt is a hiányzó 15 hónap, másrészt a határőrcsapatokhoz került újoncok miatt. Itt az arányszámot 1,2% körülire becsülhetjük, ami 83 lakosonként egy újoncot jelent. A magyar területek megterheltsége tehát a német törzsterületekhez képest annak csak kétharmadára tehető, ami a rendiség hatékony védelmét mutatja.

A Katonai Határőrvidék esetében éppen ellenkezőleg, a táblázat számainál némileg alacsonyabb arányokkal, mintegy 9,3%-kal kalkulálhatunk. Tekintetbe véve, hogy katonaparaszti lakosságról volt szó, ez a szám még így is rendkívül magas.

Összességében ismét a lakosságarány pontos leképezése látható a német és magyar területek között. A magyar újoncok közül azonban a Határőrvidék miatt a rendi igazgatású területek relatíve kisebb részvételét rögzíthetjük.

A veszteségek

A csatákról szóló elemzésekben a veszteségeket halott, sebesült, fogságba esett és eltűnt bontásban szoktuk megadni, mint a csatákról szóló jelentések által alkalmazott kategóriák, tehát forrásokkal alátámasztható adatok. A hadsereg létszám-adminisztrációjában azonban a veszteség nem így jelent meg. Míg a csatában elszenvedett veszteség esetében fontos volt a temporális hatás (sebesültek, eltűntek), a létszámnyilvántartás számára ez nem hordozott különösebb jelentést, illetve más szempont szerint került kimutatásra, mint szolgálatra időlegesen képtelenek, illetve egységétől távol lévők.

A létszámnyilvántartás irataiból a halottak, dezertőrök (kimenő oldalon a dezertáltak, bejövő oldalon az önként visszatértek, illetve elfogottak) és a szolgálatból elengedettek jelennek meg. A hadifoglyoknak nem volt külön kategória, az egyéb kategóriába vették bele. Ezen bontásban az alábbi adatokat adják a források:[76]

[75] A németalföldi és itáliai területek lakossága a számítás szerint 21,39%-át teszi ki a német területek lakosságának.

[76] A táblázatban dőlt betűvel jelölöm azokat az adatokat, amelyek csak 1796 októberéig állnak rendelkezésre.

	halott	*belföldi dezertőr*	*külföldi dezertőr*	*összes dezertőr*[1]	*visszakerült dezertőr*[2]	*nettó dezertőr*[3]	*obsitos*[4]	*összesen*
német területek	75 432	14 584	19 037	43 871	10 969	32 902	8383	116 717
magyar rendi területek	18 982	10 054	369	13 746	5281	8465	2511	29 958
Határőr-vidék	8 187	779	43	1597	260	1337	5252	14 776
összesen	102 601	25 417	19 449	59 214	16 510	42 704	16 146	161 451

[1] A dezertőrök belföldi-külföldi bontását csak 1796 júliusáig adja meg a forrás, de a táblázatba felvettem az egész, 1797. október végégig tartó adatsort, ezért nem egyezik az előző két oszlop összegével az összegzés.
[2] A visszakerültek (önként visszatértek és elfogottak) adatait csak 1796 júliusáig adják meg a források, tehát a valós szám ennél magasabb.
[3] Mivel a visszakerült dezertőrök száma csak 1796 júliusával bezárólag ismert, a nettó dezertőrök száma ennél némileg alacsonyabb.
[4] A szolgálatból elengedettek adatait csak 1796 júliusáig adják meg a források, tehát a valós szám ennél magasabb.

Ha az adatolható veszteségeket és azok arányait vizsgáljuk a lakosságszám tekintetében, az alábbi kép tárul elénk:

	lakosság		*halottak*		*nettó dezertőr*ök	
	szám	*arány*	*szám*	*arány*	*szám*	*arány*
német területek	15 614 296	63,77%	75 432	73,52%	32 902	77,05%
magyar rendi területek	8 520 190	34,80%	18 982	18,50%	8465	19,82%
Határőrvidék	350 000	1,43%	8187	7,98%	1337	3,13%
mindösszesen	24 484 486	100,00%	102 601	100,00%	42 704	100,00%

A táblázat adatai önmagukért beszélnek, romjaiba döntik a „magyarok erejükön felül véreztek” toposzt. A valóság ezzel szemben az, hogy az első koalíciós háború terhét a német területekről kiállított katonaság viselte. A rendi magyar területek erejükhöz mérten alig több mint feleakkora veszteséget szenvedtek el. Szinte természetes, hogy a katonaparaszti lakosságú határőr-területek vesztesége a legmagasabb arányú. A korábbi vizsgálatoknál is egyértelmű, hogy a magyar területek lakosságszámukhoz mérten korlátozottabb terhet viseltek, mint a német területek, még akkor is, ha a német csapatok állományában jelentős számú Német-római Birodalomból származó, tehát külföldi katona karcolt. Utóbbira kiváló bizonyíték a dezertőrök számának belső megoszlása. Míg a német csapatok esetében a külföldi dezertőrök száma bőven meghaladta a belföldiekét, addig a magyar csapatok esetében a külföldi dezertőrök száma elhanyagolhatóan alacsony.

Az adatok megcáfolják azt a másik toposzt is, miszerint a magyarok tömegével dezertáltak volna, ha a hadszíntérre kerültek, ugyanis a magyar halottak és dezertőrök aránya szinte egyenlő, míg a németek esetében a dezertőrök aránya sokkal nagyobb eltérést

mutat. Az adatokban nincsen olyan mérvű eltérés, amely a magyar és német katona szökési hajlandósága között jelentős eltérést mutatna. A határőrvidéki katonaság alacsony szökési mutatója azzal magyarázható, hogy a háború nagyobbik részében csak kisszámú határőrkatonát vezényeltek a harctérre, a zömük otthon állomásozott.

Egyetlen olyan adat merül fel, amely kérdésre adhat okot, ez pedig a belföldi dezertálók aránya, mivel a főtáblázatok a német egységekből 14 584, a magyarok közül 10 054 fő belföldi dezertőrt mutatnak. Mélyebb vizsgálatok híján azonban ebből az adatból messzemenő következtetést nem vonhatunk le, mert a német egységek közül a vallon és itáliai ezredekben kimutathatóan magasabb volt a szökések aránya, a magyar ezredeknél viszont a visszatérési arány volt magasabb. Az ezredek állományának behatóbb vizsgálata nélkül a szökések belső összetétele részleteiben nem vizsgálható.

Az obsitosok csoportja két részből állt. Egyrészt olyan katonákat engedhettek el háború idején a szolgálatból, akik életkoruknál fogva lettek alkalmatlanok a szolgálatra, másrészt a súlyosan megsebesültek, így további szolgálatra alkalmatlanok, őket a súlyos sebesült veszteségtípusba sorolhatjuk bele. A 16 ezres forrásokkal alátámasztott, illetve a 12 ezres becsült adat 28 ezer főjét azonban nem tudjuk, csupán feltételezzük a második kategória elsöprő túlsúlyát, ugyanis magasabb életkorban – ha harci szolgálatra már nem volt alkalmas a katona – nem harci szerepben (például adminisztrációban, tisztiszolgaként, törzscsapatoknál) még alkalmazhatták. Az obsitosok harmadik lehetséges csoportját, a lejárt kapitulációjú katonákat szinte teljes egészében kizárhatjuk, mivel háború alatt nem lehetett a szolgálatra alkalmas katonát elengedni. Feltűnő a határőregységek magas obsitosszáma. Ez azzal magyarázható, hogy az ezredekben időről időre cserélték az állományt, egyidejűleg akár 5-600 határőrt bocsáthattak el, helyettük viszont ugyanannyi újoncot hívtak be.

A végső kérdés az, hogy végül mekkora véráldozattal járt a Habsburg Monarchia, benne kiemelten a Magyar Szent Korona országai számára az elő koalíciós háború? Ezt a kérdést a források már ismertetett számainak becsléssel történő kiegészítésével próbálom megválaszolni.

A hadsereg újoncait 312 ezer fősnek mutatják a források, amit kiegészítve a forráshiányos időszakra vonatkozó becsléssel, 370 ezer fő körülinek fogadhatunk el.

A halottak számában csak a 15 hónapos hiány mutatkozik, amit beszámítva, a végösszeget 123 ezer főre becsülhetjük. A dezertőrök hiányzó 15 hónapját 12 ezer főre becsülve számuk összesen 71 ezer, a visszakerült dezertőrök hiányzó 15 hónapos és nem adatolt 1796 októbere utáni számát a korábbi módszert alkalmazva 8 ezer főre tesszük, akkor számuk 24 ezerre rúg, így 47 ezer nettó dezertőrt kapunk. Az obsitosok esetén a hiányzó összesen 30 hónapnyi adatot legalább 12 ezer főre tehetjük, így összesen 28 ezer az obsitosok száma. Ez összesen 198 ezer fő.

Az újoncok 370 ezres és az előbbi 198 ezres becsült adat közötti 172 ezer fős különbség egy része a hadsereg létszámának növekedéséből adódik, ez egészen pontosan a helyben lévő létszámot tekintve 83 188 fő, tehát hozzávetőlegesen 89 ezer katona hiányzik. Ez a szám nem lehet más, mint a hiányzó időszakok dezertőrjei és a fogságba esettek és onnan vissza nem tért katonák száma, ugyanis ez a rendkívül összetett Ansonsten (egyéb) oszlop egyetlen olyan jelentős tartama, ami valós veszteséget mutat. Az összveszteség kalkulációja tehát 259 ezer fő, ami a 28 ezres obsitos létszámmal és a 83 ezres növekménnyel együtt kiadja a 370 ezres újoncadatot.

A végösszeg belső bontása magyar, német és határőr állományra csak a forrásokkal alátámasztott arányok figyelembe vételével lehetséges. Ez egyrészt jelenti a forrásokkal alátámasztott arányok átvételét a nem adatolt időszakokra, a hadsereg létszámnövekedése belső megoszlásának (30 ezer német, 28 ezer határőr nélküli magyar és 25 ezer határőr), az 1797-es magyarországi újoncállítás határőregységekhez került magyar katonáinak, illetve a nem adatolt időszakok eseményeinek figyelembe vételét. Eszerint a halottak megoszlása: 90 ezer német, 23 ezer magyar és 10 ezer határőr. A nettó dezertőrök közül 36 ezer német, 9 ezer magyar és kétezer határőr.[77] A hadifoglyok megoszlására közvetlen forrásunk nincsen, így az előző két kategória átlagai alapján, súlyozva a fentebb említett összetevőkkel a németek esetében 72%-kal, a magyaroknál 23%-kal, a határőröknél 5%-kal számoltam, így 65 ezer német, 20 ezer magyar és 4 ezer határőr[78] jön ki. Az adatokat a jobb áttekinthetőség érdekében az alábbi táblázatban foglalom össze:

	halott	*nettó dezertőr*	*fogoly*	*összesen*
német területek	90 ezer	36 ezer	65 ezer	191 ezer
magyar rendi területek	23 ezer	9 ezer	20 ezer	52 ezer
Határőrvidék	10 ezer	2 ezer	4 ezer	16 ezer
összesen	123 ezer	47 ezer	89 ezer	259 ezer

A háború fő terhe és az okozott kár súlypontja egyértelműen a Habsburg Monarchia német területein volt, ami azonban nem változtat azon a tényen, hogy a Magyar Szent Korona országainak 68 ezer emberébe „került" az első koalíciós háború.

Összegzés

A tanulmány végkövetkeztetése, hogy a Magyar Szent Korona országai a Katonai Határőrvidék beszámítása nélkül lakosságszámukhoz mérten mérsékelt szerepet játszottak, illetve mérsékelt kárt szenvedtek az első koalíciós háború során. Ennek okát egyértelműen az ország társadalmi berendezkedésében, a rendiségben kell keresnünk. A német területeken II. József Itália és Németalföld kivételével 1781-ben bevezette az összeírásos hadkiegészítési rendszert. Magyarországon a népszámlálás ezt szintén előkészítette, de a rendi ellenállás miatt már II. József letett a korszerű hadkiegészítés magyarországi bevezetéséről, s utódai fejében meg sem fordult annak bevezetése. Ebben a tekintetben a magyar nemesi társadalom sikeresen védte meg az ország erőforrásait a katonai felhasználástól, amivel egyben óvta az országot, másrészt gyengítette a Habsburg Monarchiát. Nehéz fel nem fedezni a párhuzamot Lengyelországgal, ahol a felosztások idején az ország vezetői képtelenek voltak az ország lakosságához mérten megfelelő létszámú hadsereget kiállítani.

[77] A határőrök esetében a hiányzó időszakban, 1796–1797-ben a nagyobb bevetési fok miatt az 1471-es számot kerekítettem kétezerre.

[78] A határőrök esetében a hiányzó időszakban, 1796–1797-ben a nagyobb bevetési fok miatt a német és magyar hadifoglyokat lefelé kerekítettem, így a határőrök kalkulált 4450-es száma helyett a maradék 6 ezer főt vettem fel az adatok közé.

A magyar hadkiegészítési rendszer két pilléren nyugodott: egyrészt a szabad toborzás, másrészt a rendi katonaállítás működött. A szabad toborzást az uralkodó saját jogán engedélyezhette, ami ellen sohasem szólaltak fel a rendek. A rendi katonaállításra az első példa az 1741. évi 63. törvénycikk, amelyre hivatkozva az első koalíciós háborúhoz kapcsolódóan három diétai újoncmegajánlás történt. Fontos kiemelni, hogy ezeken kívül már II. József is rendelt el rendi katonaállítást, amit II. (I.) Ferenc szintén alkalmazott. A magyar rendek mindkét esetben készségesen kiállították a szükséges újonclétszámot. A magyar ezredek létszáma azonban alacsonyabb volt, mint amit a lakosságszám alapján várhatnánk, így a létszám kiegészítése fennakadás nélkül működött, lényegében a magyarországi hadkiegészítés kiválóra vizsgázott a háború során.

A Katonai Határőrvidék lakossága személyes katonáskodási kötelezettséggel rendelkezett, így arányait tekintve sokkal nagyobb a részvétele a háborúban. A Magyar Szent Korona országai tekintetében összességben a kiállított katonák száma megfelel a lakosságaránynak, de ez csak a határőr-katonaságnak köszönhető.

A császári-királyi hadsereg a háború idején 230 ezer főről 313 ezer katonára növekedett. Mindezt úgy érte el, hogy 370 ezer újoncot kapott, 259 ezer fős veszteséget (123 ezer halott, 47 ezer dezertőr, 89 ezer fogoly) szenvedett, 28 ezer főt bocsátottak el szolgálatból. Az elszenvedett veszteségek a birodalom lakosságának bő 1%-át jelentették.

Források

Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten Februar bis Ende April 1792. AFA StDT Karton 3717.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten May bis Ende July 1792. AFA StDT Karton 3717.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten August bis Ende Oktober 1793. AFA StDT Karton 3717.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten November 1793 bis Ende Januar 1794. AFA StDT Karton 3717.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten November 1793 bis Ende Januar 1794. (HKR ügyirat jelzet: 1794-62-1440) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten Februar bis Ende April 1794. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten May bis Ende July 1794. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten August bis Ende Oktober 1794. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten Februar bis Ende April 1794. (HKR ügyirat jelzet: 1794-62-2039) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten May bis Ende July 1794. (HKR ügyirat jelzet: 1795-62-255) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten August bis Ende Oktober 1794. (HKR ügyirat jelzet: 1795-62-517) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten November 1794 bis Ende Januar 1795. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten Februar bis Ende April 1795. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten May bis Ende July 1795. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabelle… vom ersten August bis Ende Oktober 1795. AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten November 1794 bis Ende Januar 1795. (HKR ügyirat jelzet: 1795-62-834) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten Februar bis Ende April 1795. (HKR ügyirat jelzet: 1795-62-1486) AFA StDT Karton 3718.

Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten May bis Ende July 1795. (HKR ügyirat jelzet: 1795-62-1857) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella … vom ersten August bis Ende Oktober 1795. (HKR ügyirat jelzet: 1796-62-678) AFA StDT Karton 3718.
Haupt Stand und Dienst Tabella… vom ersten November 1795 bis Ende Januar 1796. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-388) AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabelle von 1ten May, bis Ende Julii [1]796. Nro. 7. Siebenbürgen. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella von 1ten May, bis ult. July [1]796. Oesterreich Ob und Unter de Enns. AFA StDT Karton 3719.
Standes Tabelle Des Kais[erlich] Königl[ichen] Ingenieurs Mineurs und Sappeurs Corps, des Garnisons Mineurs Abtheilung, dann des Fortification Bau Amts Personale mit Ende July 1796. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabelle. Von 1ten May, bis Ende July [1]796. Böhmen. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella Von 1ten May, bis Ende July [1]796. Mährisches General Commado (sic!). AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella. Pro Mayo, Junio et Julio [1]796. Hungarisches General Commando. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella von 1ten May, bis Ende July 1796. Karlstädter Warasdiner General Commando. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella á 1ten May bus Ultimo July 1796. Banal General Commando. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella. Von 1ten May, bis Ende July 1796. Slavonisches Gränz General Commando. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabelle von 1ten May bis ultimo July [1]796. General Milit. Comdo. In I. und O. Oesterreich. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella von 1ten May, bis Ende July 1796. Banat. General Commando. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella Á 1o Majo bis Ultimo Julio [1]796. General Commando In Galitzien. AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella von 1ten May bis ultimo July 1796 Der kayserl. königl. Armee in Tyroll. AFA Karton 1109 Italien 1796-8-95 5/4.
Stand und Dienst Tabella deren bey den Rhein Armee, und in denen K. K. Erb-Landen befindlichen Infanterie und Cavallerie Regimenter, dann Frey und Extra Corps. Pro Octobri 1796. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-133) AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella pro Novembri 1796. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-305) AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella pro Decembri 1796. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-305) AFA StDT Karton 3719.
Stand und Dienst Tabella Pro Januario 1797. AFA StDT Karton 3720.
Stand und Dienst Tabelle Pro Februario 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-625) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabella Pro Martio 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-679) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabella Pro Aprili 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-843) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabelle Pro Majo 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-956) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabelle Pro Junio 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-968) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabelle Pro Julio 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-1075) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabella Pro Auguso 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-1137) AFA StDT Karton 3720.

Haupt Stand und Dienst Tabella Pro Septembri 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-1219) AFA StDT Karton 3720.
Haupt Stand und Dienst Tabella Pro Octobri 1797. (HKR ügyirat jelzet: 1797-16-1366) AFA StDT Karton 3720.

Bibliográfia

Bánlaki 2001. — *Bánlaki József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 2001. (CD ROM)

Benda 1980. — *Benda Kálmán:* Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen (1795–1812). In: Magyarország története 1790–1848. 1. k. Főszerk. *Mérei Gyula*. Szerk. *Vörös Károly*. Budapest, 1980. 425–471. o.

Berkó 1943. — *Berkó István:* Súrlódások az újoncozásnál az 1792–97. évi háború alatt. *Hadtörténelmi Közlemények,* 44. (1943) 1. sz. 35–59., 138–158. o.

Haselsteiner 1893. — *Haselsteiner, Horst:* Joseph II. und die Komitate Ungarns. Wien–Köln–Graz, 1983.

Horsetzky 1905. — *Hosetzky, Adolf von:* Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Wien, 1905.

Kriege 1905. — Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die französische Revolution 1792–1797. I. Bd. Einleitung. Wien, 1905.

Lenkefi 2000. — *Lenkefi Ferenc:* Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797. Budapest, 2000.

Lenkefi 2006. — *Lenkefi Ferenc:* Francia hadifoglyok Magyarországon 1809-ben. In: Pápai Múzeumi Értesítő, 11. Szerk. *Nagy-L. István*. Pápa, 2006. 321–326. o.

Lenkefi 2007. — *Lenkefi Ferenc:* Hadifoglyok Magyarországon a Franciaország elleni koalíciós háborúk idején. 1792–1814. In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. *Szabó János*. Budapest, 2007. 125–141. o.

Nagy-L. 2013a. — *Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg létszám-nyilvántartási rendszere és ennek magyar vonatkozású iratai a francia háborúkban, 1792–1815. *Levéltári Közlemények,* 84. (2013) 175–209. o.

Nagy-L. 2013b. — *Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg 1765–1815: Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.

Réfi 2012. — *Réfi Attila:* The Croatian-Slavonic Grenz (Border) Hussars' Role in the Campaigns 1793–94 against the Revolutionary France or the History of the Cavalry for the Wurmser Freikorps. In: Öt kontinens. Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Közleményei. Budapest, 2012. 197–212. o.

Réfi 2013. — *Réfi Attila:* A genealógiai kutatás lehetőségei a bécsi Kriegsarchivban. In: Genealógia 2. (A történelem segédtudományai, I.) Budapest, 2013. 81–99. o.

Rothenberg 2007. — *Rothenberg, Gunther E.:* Napoleon's great adversary. Archduke Charles and the Austrian army, 1792–1814. Stround, 2007.

Vizi 2000. — *Vizi László Tamás:* A nemesi felkelés törvényi szabályozása a napóleoni háborúk idején. In: Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon. Szerk. *Pajkossy Gábor*. Budapest, 2000. 5–18. o.

Vizi 2012. — *Vizi László Tamás:* Magyarország és a francia háborúk. In: Franciák Magyarországon, 1809. II. k. Szerk. *Bana József* és *Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2012. 261–277. o.

Vizi 2014. — *Vizi László Tamás:* „Kövesd példájokat vitéz eleidnek…" A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye szerepére. Székesfehérvár, 2014.

Vizi 2015. *Vizi László Tamás:* A magyar nemesség negyedszázados történelmi konfliktusa a forradalmi, majd császári Franciaországgal a 18–19. század fordulóján. In: Nemzeti és etnikai konfliktusok – megbékélési lehetőségek. Szerk. *Bordás Sándor* és *Glavanovics Andrea*. Székes-fehérvár, 2015. 97–159. o.

Wrede 1898a. *Wrede, Alphons Freiherr von:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. Bd. Wien, 1898.

Wrede 1898b. *Wrede, Alphons Freiherr von:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. II. Bd. Wien, 1898.

Wrede 1901. *Wrede, Alphons Freiherr von:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. III. Bd. Wien, 1901.

Wrede 1905. *Wrede, Alphons Freiherr von:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. V. Bd. Wien, 1905.

István Nagy-L.

THE PARTICIPATION, RECRUITS AND LOSSES OF THE HUNGARIAN TROOPS IN THE WAR OF THE FIRST COALITION, 1792–1797

Summary

The number of Hungarian soldiers participating and giving their lives during the wars between 1792 and 1815 are two of the unclarified questions of Hungarian history-writing. There are available sources for the study of this topic because the administration of the Imperial-Royal Army had a very thorough, extensive and punctual register on the numbers of the army, on their changes, on the losses and on the conscripts. However, from the sixty-nine months under exploration, there are only fifty-one months from when data have survived from the different levels of the central administration.

When looking at the War of the First Coalition, there are eleven infantry-, eight Hussar-, seventeen border infantry- and one border Hussar regiments, plus three Freikorps which can be regarded Hungarian. The border infantry took part in the fight in the organisation of forty-six battalions.

The paper examines the numbers of the troops through static data connected to fixed dates and through the changes of data. The total size of the army at the beginning of the war was 230,000, and almost forty percent, 89,000 men can be considered Hungarian. The percentage decreased in the course of the war, but by the end of the war it increased to forty-five percent, while the total size of the army rose above 313,000, and the number of the Hungarian men reached 142,000. The main deployment area of the army during the whole course of the war lied in the northern theatre of war, first in the Netherlands and later in the Rhine region. The absolute number of the Hungarian units was the highest here, but their proportion was for the whole time the lowest in the main theatre of war. The Hungarian territories gave at least 115,000 recruits during the war, and at least 80,000 of them were given by the territories of the orders. When looking at the proportions, however, it is still the German Empire that put greater effort into the operations of the army. With the help of the sources the total losses of the Imperial-Royal Army can be estimated at 259,000. The number includes the losses of the territories of the Hungarian Orders with 52,000 men and of the Border Lands with 16,000 men. On the other hand, the German provinces lost 191,000 men.

The conclusion of the paper states that, based on the strength and the population, the Countries of the Holy Hungarian Crown contributed to the military efforts of the empire in a smaller proportion than the rest of the empire which was uniformly called German. The reason behind this fact lies in the politics of the Hungarian Orders which successfully defended the Hungarian resources, mainly by hindering the introduction of the conscription system and by maintaining its political control over Hungary.

István Nagy-L.

DIE TEILNAHME UNGARISCHER TRUPPEN AM ERSTEN KOALITIONSKRIEG, 1792–1797. REKRUTEN UND VERLUSTE

Resümee

Zu den ungeklärten Fragen der ungarischen Geschichtsschreibung zählt, wie viele ungarische Soldaten an den Kriegen zwischen 1792 und 1815 teilnahmen und wie viele in diesen ihr Leben ließen. Zum Studium dieser Frage stehen die Quellen zur Verfügung, weil die Administration der kaiserlich-königlichen Armee ein äußerst gründliches, breit angelegtes und genaues Register über die Stärke der Armee, die Veränderung dieser, über die Verluste und die Rekruten geführt hatte. Zugleich stehen jedoch von den 69 Monaten des untersuchten Zeitraumes lediglich für 51 Monate Daten von diversen Ebenen des Registers zur Verfügung.

Im Laufe des Ersten Koalitionskrieges können neben elf Infanterie-, acht Husaren-, siebzehn Infanterieregimentern der Grenzwache und einem Kavallerieregiment der Grenzwache drei Freischärler-Truppen als in Ungarn ansässig angesehen werden. Die Infanterie der Grenzwache nahm dabei nicht als Regiment, sondern in einem je Generalat zusammengezogenen temporären Bataillon-Verband, in insgesamt 46 Bataillonen an den Kämpfen teil.

Die Studie untersucht die statischen Daten, also die Stärkeverhältnisse, die an bestimmte Zeitpunkte gebundenen Daten bzw. die dynamischen Daten, also die Veränderung dieser. Die Gesamtstärke der Armee betrug zu Kriegsbeginn 230 Tausend Mann, davon beinahe 89 Tausend Ungarn, also ein Anteil von fast 40%. Dieser Anteil schrumpfte während des Krieges und stieg bis Kriegsende auf 45% an, während die Gesamtstärke der Armee auf über 313 Tausend und die Stärke der ungarischen Truppen auf 142 Tausend Mann stieg. Die Hauptkraft der Armee lag während des gesamten Krieges auf dem Kriegsschauplatz im Norden, zu Beginn in den Niederlanden, später im Rheingebiet. Die absolute Stärke der ungarischen Truppen war hier die höchste, jedoch – was das Verhältnis betrifft – während der ganzen Zeit am Hauptkriegsschauplatz am niedrigsten. Die ungarischen Gebiete stellten während des Krieges mindestens 115 Tausend Rekruten, davon mindestens 80 Tausend die ständischen Gebiete. Das Deutsche Reich trug jedoch auch so – was die Verhältnisse betrifft – im größten Maße zu den Bestrebungen der Armee bei. Der Gesamtverlust der kaiserlich-königlichen Armee lässt sich mit Hilfe der Quellen auf 259 Tausend Mann schätzen. Davon entfielen auf die ungarischen ständischen Gebiete 52 Tausend, auf die Grenzgebiete 16 Tausend Soldaten, die deutschen Länder verloren jedoch 191 Tausend Mann.

Der Schlussfolgerung der Studie zufolge trugen die Länder der Ungarischen Heiligen Krone im Vergleich zu ihrer Kraft und Bevölkerung zu einem geringeren Anteil zu den militärischen Bestrebungen des Reiches bei als der übrige, einheitlich deutsch bezeichnete Teil des Reiches. Grund hierfür ist die ungarische ständische Politik, die die ungarischen Ressourcen erfolgreich schützte, in erster Linie mit der Verhinderung der Einführung des auf dem Zusammenschreiben basierenden Systems der Aushebung und der Aufrechterhaltung der ungarischen politischen Kontrolle.

István Nagy-L.

LA PARTICIPATION, LES RECRUES ET LES PERTES DES TROUPES HONGROISES DANS LA PREMIÈRE GUERRE DE COALITION, 1792–1797

Résumé

L'historiographie hongroise n'a pas encore réussi à déterminer le nombre de soldats hongrois ayant participé aux guerres qui eurent lieu entre 1792 et 1815, ni le nombre de soldats morts dans ces guerres. Pourtant, il existe des sources pour élucider ces questions, car l'administration de l'armée impériale-royale a tenu un registre précis et détaillé sur l'évolution des effectifs de l'armée, ainsi que sur les recrues et les pertes. Néanmoins, sur les 69 mois de la période examinée, nous ne disposons de données que pour 51 mois. Les données disponibles sont issues de différents niveaux du registre central.

Dans la première guerre de coalition, les unités suivantes furent issues de Hongrie : onze régiments d'infanterie, huit régiments de hussards, dix-sept régiments d'infanterie et un régiment de hussards des confins militaires et trois corps francs. L'infanterie des confins militaires a participé aux combats en formations temporaires de bataillon réunies par généralat, soit en 46 bataillons au total.

L'étude examine les effectifs à travers des données statiques (liées à des dates) et dynamiques (évolutions). Au début de la guerre, l'effectif total de l'armée était de 230 mille personnes dont près de 89 mille (soit presque 40%) furent des Hongrois. Leur proportion a baissé pendant la guerre avant de remonter et d'atteindre les 45% à la fin de la guerre, tandis que l'effectif total de l'armée et des troupes hongroises a respectivement dépassé les 313 mille et les 142 mille. Durant toute la guerre, les forces de l'armée furent principalement concentrées sur le théâtre septentrional des opérations, d'abord aux Pays-Bas, ensuite au Rhin. C'est là que le nombre absolu des troupes hongroises fut le plus élevé, alors que leur proportion est toujours restée la moins importante sur ce théâtre principal des opérations. Les territoires hongrois ont levé au moins 115 mille recrues pendant la guerre dont au moins 80 mille furent levés par les territoires des Ordres. Proportionnellement, l'empire germanique a toutefois contribué davantage aux efforts de l'armée. Sur la base des sources, la perte totale de l'armée impériale-royale est estimée à 259 mille personnes dont 52 mille soldats des territoires des Ordres et 16 mille des confins militaires, alors que les provinces germaniques ont perdu 191 mille hommes.

Selon la conclusion de l'étude, par rapport à leur force et à leur population, les pays de la Sainte Couronne hongroise ont moins contribué aux efforts militaires que les autres parties de l'empire communément désignées par le terme « germaniques ». Ceci s'explique par le fait que la politique des Ordres hongrois a réussi à protéger les ressources hongroises en conservant le contrôle politique hongrois et en empêchant la mise en place du rappel des disponibles basé sur le recensement.

Иштван Надь-Л.

УЧАСТИЕ ВЕНГЕРСКИХ ВОЙСК В ВОЙНЕ ПЕРВОЙ КОАЛИЦИИ В 1792–1797 ГГ. А ТАКЖЕ ИХ ПОТЕРИ И НОВОБРАНЦЫ

Резюме

Среди невыясненных вопросов венгерской историографии относится вопрос о количестве венгерских солдат участвовавших в войне между 1792 и 1815 гг. и о том сколько из них пожертвовали своими жизнями. Для исследования этого вопроса доступны источники, так как администрация императорско-королевской армии вела исключительно тщательные, обширные и точные записи о численности армии, её изменениях, о потерях и новобранцах. В то же время из 69-и месяцев исследуемого периода только всего лишь о 51-ом месяце имеются данные центральной регистрации на разных уровнях.

В ходе войны первой коалиции в венгерской армии насчитывалось одиннадцать пехотных полков, восемь гусарских, 17 пограничных пехотных и один пограничный гусарский полк, а также трех вольнонаёмных отрядов. Пограничные пехотинцы участвовали в боевых действиях не полком, но по генералатам (сводным временным объединением батальонов), состоявшим из 46-и батальонов.

Исследование изучает изменение как статических данных численности состава касательно определённого времени, а также и динамических данных. В начале войны общая численность армии составляла 230 тысяч человек, из них венгров было около 89 тысяч, пропорция близкая к 40%-ам. Эта пропорция уменьшилась в ходе войны, но к концу войны увеличилась до 45%-ов, в то время как численность всей армии возрасла до 313 тысяч человек, численность венгерских группировок возрасла до 142 тысяч человек. Во время войны главные усилия армии были направлены к северным - вначале к нидерландским, позднее к рейнским фронтам. Абсолютное число венгерских группировок здесь было самым высоким, пропорциональное соотрошение до конца было самым низким, имея в виду общий театр военных действий. Венгерские территории в течении войны поставили по крайней мере 115 тысяч новобранцев, из которых территориальные сословия поставили 80 тысяч человек. При этом немецкая империя, учитывая пропорции в большей степени внесла вклад в усилия армии. С помощью источников общую потерию императорской армии можно оценить в 259 тысяч человек. Из этого 52 тысяч человек составили потери венгерских сословных территорий, 16 тысяч человек составили приграничных округов, однако немецкие провинции потеряли 191 тысяч человек.

Согласно конечному выводу этого исследования Страны Венгерской Святой Короны в меньшей степени – в меру их сил и населения – способствовали военным усилиям империи чем остальные части империи называмые едиными немецкими. Причиной этого является венгерская феодальная политика, которая успешно защищала венгерские ресурсы, в первую очередь препятствованием введения системы переписи военнообязанного населения и поддержанием венгерского политического контроля.

CSIKÁNY TAMÁS

SZÉKELY HATÁRŐREZREDEK AZ AUSTERLITZI CSATÁBAN

Az austerlitzi csatában résztvevő Karl Stutterheim vezérőrnagy dandárparancsnokként abban a hadosztályban szolgált, amelyikhez a két székely határőr gyalogezred is tartozott. A szász származású vezérőrnagy 1806-ban francia nyelven könyvet írt a csatáról, melyben többek között azt vetette papírra, hogy az említett ezredek egyike, az 1. székely határőrezred a csata során állományának kétharmad részét elvesztette.[1] Hasonló adatot közölt Karl Schönhals, aki a Tellnitz faluért vívott küzdelem ismertetésekor a következőket írta: „A székely zászlóaljak benyomultak a faluba, de újra kiszorították őket onnan; nagy bátorsággal verekedtek és elvesztették embereik majd kétharmadát halottakban és sebesültekben."[2] Mivel e két határőrezrednek nem készült ezredtörténete, így ezekben nem tudunk utánanézni e hihetetlennek tűnő adatoknak, viszont a székely huszárezred története részletesen tárgyalja a csata eseményeit és kitér a veszteségekre is. Ebben a szerző azt írta, hogy a 2. székely ezred vesztette el állományának kétharmadát.[3]

A székely határőr gyalogezredek létszámát a csatával foglalkozó munkák 1300-1300 főben adják meg – nyilván kerekítve –, így egy ezred esetén 8-900 fő körüli veszteséggel számolhatunk, két ezred esetén ennek duplájával. E számok nagysága mindenképpen elgondolkodtató. Az austerlitzi csatában az orosz–osztrák szövetséges haderejének hozzávetőleg 84 000 katonájából 25-27 000 főnyit könyvelhettek el veszteségként, vagyis közel a résztvevők egyharmadát, amelyből 10 000 fő fogságba esett. A korszak háborúiban általánosnak mondható tíz százalék körüli veszteséghez képest ez a szám is hihetetlenül nagy.

A következőkben a székely katonákat ért veszteség okainak, illetve valódiságának igyekszünk utánajárni. Stutterheim tábornok hősiesen és állhatatosan harcoló székely katonákról írt, akik éppen az ő vezetésével küzdöttek egy Tellnitz nevű település birtoklásáért. A vezérőrnagy vajon néhány hónappal az események után jól emlékezett-e a veszteségeikre, vagy talán saját dicsőségét akarta „fényezni" ilyen megdöbbentő adatok közlésével? Kérdés tehát, hogy az 1. vagy a 2., esetleg mind a két ezred valóban elvesztette embereinek zömét? Ha a székelyek valóban ilyen nagy veszteségeket szenvedtek, ennek mi lehetett az oka? Ezen kérdések megválaszolásához rendelkezésünkre állnak a székely ezredek naplói – szerencsére több is –, így talán sikerül pontosan rekonstruálnunk az eseményeket.[4]

[1] *Stutterheim* 1806. 50–51. o.
[2] *Schönhals* 1873. 159. o.
[3] *Amon* 1878. 233. o.
[4] KA AFA K 1351. 1805-13-68. Kriegs Journal über die Campagne de Anno 805 des Szekler Hussarn Regiments. 1805-13-183. Tage Buchs über die vom Tag des Ausmarsches des Regiments aus der Gränze bis zum Einrücken vom Felde, bei dem Regiment vorgefallene merkwürdige Ereignisse. S. Szent György, am 23. May 1806. In Abwesenheit des Herrn Oberst. Rakovszky Oberstlieutenant. KA AFA K 1354. 1805-13-184. Szekler Grenz Hußarn Regiment No. 11. Tage Buchs über die vom Tag des Ausmarsches aus der Gränze bis zum Einrücken, beim Regiment vorgefallene merkwürdige Ereignisse. S. Szent György, am

Hogyan kerültek székelyek az austerlitzi csatába?

Az erdélyi, és azon belül a székely határvédelmi rendszer létrehozásának eredeti célja Erdély keleti határának megvédése volt a kisebb portyázó tatár és más csapatokkal szemben, illetve járványos betegségek behurcolásának, csempészetnek a megakadályozása is. Ez folytatása volt a Habsburg Birodalom és egyúttal Magyarország déli határán végighúzódó határőrvidék megszervezésének, teljessé téve így a déli és a keleti határok védelmét. A bécsi hadvezetés a rendszer felállítását követő évtizedekben a székely határőrezredeket – a többi határőrezredhez hasonlóan – alapfeladatuk ellátása mellett a birodalom szinte valamennyi háborújába is bevonta, hadi, vagyis tábori szolgálatra kényszerítve a polgári foglalkozásukból élő határőröket.

Az erdélyi határőrezredeket Mária Terézia rendeletének megfelelően 1762–1764 között szervezték meg. Eredeti elképzelés szerint két székely és két román gyalog- és egy-egy lovasezredet kívántak felállítani, e terv később csupán annyiban változott, hogy a román lovasezred megszervezéséről lemondtak.

A székely határőr gyalogezredek 1769-ben kerültek a birodalmi gyalogezredek közé, a Csíkban felállított ezred a 73., a háromszéki a 74. sorszámot kapta, mint „Erdélyi 1. (2.) székely határőr gyalogezred". Az ezredek 1765-től hivatalosan három zászlóaljban tizenhat puskásszázadból és két gránátosszázadból álltak, összesen 4116 fővel. A gránátosokat négy évvel később kivonták a rendszerből, legénységüket elosztották a századok között, rendszeresítettek viszont tüzér és mesterlövész helyeket.[5] Ugyanebben az évben meghatározták a háború esetén harctérre küldhető létszámot is, ami ezredenként egy hatszázados zászlóaljat jelentett. A határról kiinduló zászlóalj létszáma tüzérekkel és mesterlövészekkel együtt elérhette a 1400 főt. A Székelyföldön és Alsó-Fehér vármegyében szervezett huszárezredet 44. erdélyi székely határőr huszárezrednek nevezték, kezdetben hat századdal, melyeket három osztályba osztottak, mely később még egy osztállyal egészült ki. A létszáma 2200 fő körül mozgott.

A székely határőrkatonák számára az első háborús tűzkeresztséget a bajor örökösödési háború hozta, amely 1778-ban és a következő évben zajlott. Az elhúzódó, nagyobb csaták és ütközetek nélküli háborúban, mely „szilvarumli", illetve „krumpli háború" néven vonult be a történelembe, a székely határőr gyalogezredektől egy-egy zászlóalj, hivatalosan összesen 1500 határőr és a huszárezred két osztályának ezer embere vett részt.

A háború után változás állt be a határőrezredek szervezetében. Ettől kezdve az ezredeknek kettő-kettő zászlóaljat kellett háborúba indítaniuk hat-hat századdal, századonként 200 fővel. A századokhoz ezen felül még beosztottak 24 mesterlövészt és 20 tüzért.[6] Az ezred fennmaradó része képezte az anyaszék védelmi erejét. 1786-ban a Törökországgal

21. April 1806. In Abwesenheit des Herrn Oberst. Rakovszky Oberstlieutenant. 1805-13-185. Tage-Buchs derjenigen merkwürdigen Ereignißen die in dem Zeithraum vom Tag des Ausmarsches aus der Gränze, bis zum Einruckung, wehrend meinem geführten Interimes Regiments, und dem unterhabenden 2. Batt-ons Commando voegefallen sind. Papoltz am 2. Maj 1806. Divéky Oberstlieutenant. 1805-13-186 Tage Buchs über die Vorfallenheiten beim 2. Szekler Infanterie Regiment von Tag des Ausmarschiert. Baroth, 25. April 1806 Rauber Oberstlieutenant. 1805-13-187. 1. Szekler Grenz Inf. Regiment No. 14. Tage-Buchs Über die vom Tag des Ausmarsches aus der Grenze, bis zum Tag als das Regiment wieder in der Grenze eingerückt ist, sich ergebene Vorfallenheiten. Cs. Szereda am 25. May 806. Gratze Oberlieutenant.

[5] *Nagy-L.* 2013. 90–91. o.

[6] Határőrvidék, 830. o.

kialakuló egyre feszültebb helyzet miatt ismét átszervezések történtek, melynek következtében a visszamaradó csapatokat megerősítették, létrehozták az ún. honvédő osztályokat egyenként 880 fős létszámmal.

A háború utáni békeévekben a határvédelmi és ellenőrzési feladatok mellett a székely határőrök részt vettek az 1784-es Horea–Cloşca–Crişan-féle parasztfelkelés leverésében.

A Habsburg Birodalom következő háborújára sem sokáig kellett várni. II. József császár 1787-ben szövetségre lépett az orosz cárral az Oszmán Birodalom ellenében. A császár a következő év februárjában a Portának hadat üzent, hogy az előző háborúban elvesztett területeit visszaszerezze. E háborúban a birodalom erdélyi csapatainak feladata a Keleti- és a Déli-Kárpátok átjáróinak védelme volt a Tölgyes-szorostól a Vulkán-szorosig. A szorosok mindegyikét egy-egy gyalogosztállyal, egy lovas szakasszal és kettő löveggel kellett megszállni. E csapatok sorába tartozott az 1. és 2. székely határőr gyalogezred több mint 5000 fővel, az 1. román határőr gyalogezred és három osztály székely huszár. Az erdélyi csapatoknak részt kellett venniük – orosz csapatokkal együttműködve – abban a támadó hadjáratban is, melynek célja Havasalföldön át az Al-Dunáig előrenyomulva, Bukarest elfoglalása és az összeköttetés megteremtése a szövetségesek galíciai és bánsági hadtestével.

A csíki ezred feladata az Erdélybe vezető szorosok védelmén túl az volt, hogy részt vegyen az említett, Moldvában indított támadásban is, így a székely határőröknek már ekkor alkalmuk volt együtt harcolni az orosz katonákkal. A háromszéki ezred fő feladata a sinaiai kolostor és a Bodza-szoros védelme volt.

A háború az első év eredménytelenségei miatt a következő évben is folytatódott. A szövetségesek egyesített serege augusztus 1-jén Foksánynál vívott döntőnek szánt csatát a török csapatokkal, melyben részt vett az 1. székely határőrezred egyik zászlóalja. A székelyek kezdetben tartalékként szerepeltek, de a csata befejező szakaszában már az első vonalban támadták a még kitartó török állásokat. Szeptember 22-én Martinestinél érte újabb csapás a török sereget, amikor a székely huszárok is dicséretet érdemlően viselték magukat.

A háromszékiek ebben az évben is nehéz harcokat vívtak a szorosok megtartásáért, melyek közül kiemelkedik a Bodza-szoros augusztus 3-i védelme.

A császári főseregnek ebben az évben sikerült ugyan elfoglalnia Belgrádot, a császári udvar azonban nem törekedett a háború folytatására, és 1790 szeptemberében a felek fegyverszünetet kötöttek, majd a következő évben megszületett a szisztovói béke.

A háború után a határőrezredek létszámát a békeviszonyoknak megfelelően csökkentették. A béke azonban nem bizonyult tartósnak, ezúttal Székelyföldtől távol, a Rajna-vidékén kezdődött egy olyan háborús időszak, amely majd negyedszázadig meghatározta Európa sorsát. A nagy francia forradalom kitörése után csupán idő kérdése volt, hogy mikor kezdődik a háború, melyre csupán 1792-ig kellett várni. Az európai hatalmak a következő években különböző koalíciókat alakítva támadták a forradalmi Franciaországot, majd a hatalomra kerülő Bonaparte Napóleont. Ezekből a Habsburg Birodalom, később Osztrák Császárság alig maradt ki. A császári-királyi hadsereg ezekben a háborúkban szinte minden erőforrását felhasználta, így került sor ismét a határőrezredek alkalmazására is. A székely gyalogezredek századai, a huszárezred osztályai váltakozó számban vettek részt a hadjáratokban, de legtöbbször nem kerültek az események fősodrába,

a jelentésekben ritkán találkozni neveikkel. Jelenlétük, esetenkénti alkalmazásuk azonban jól igazolható, sőt helytállásukkal időről-időre fel is hívták magukra a figyelmet.[7]

A székely határőrezredek 1798-ban új sorszámot kaptak: a csíki ezred a 14. (1. székely), a háromszéki a 15. (2. székely) határőr gyalogezred lett, míg a határőr huszárok a huszárezredek között a 11.-et kapták.

Az 1792-től 1815-ig tartó háborúk alatt a székely ezredeknek az 1805-ös, ún. harmadik koalíciós háborúban jutott a legnehezebb, sok szenvedést és nagy veszteséget hozó, ugyanakkor a legdicsőségesebb feladat. Ebben a háborúban az angolok kovácsolta szövetség, mindenekelőtt az osztrák császári-királyi és az orosz cári hadsereg próbálta legyőzni Napóleon haderejét. A háború hadjáratairól, csatáiról és ütközeteiről, köztük az austerlitzi csatáról számtalan könyvben, tanulmányban olvashatunk, így mindezek bemutatásától eltekintünk, csak annak a hadosztálynak a harcaira összpontosítunk, melyben a székelyek harcoltak.

A háború megvívásához a szembenálló felek két hadszíntéren vonultak fel. A fő események a Duna mentén, majd Morvaországban zajlottak. Másodlagosnak számítottak azon hadjáratok, melyek Észak-Itáliában történtek. Az első hadjárat, az ún. ulmi a francia csapatok sikerét hozta és az osztrák sereg október 19–20-i fegyverletételével ért véget. Ezt a bécsi, majd az austerlitzi hadjárat követte, amelyet a maradék osztrák és orosz csapatok visszavonulása és a francia sereg előrenyomulása jellemzett.

Napóleon a Dunán átkelve a Morvaországba visszavonuló szövetségesek üldözését Brünnig folytatta, itt azonban november 20-án megállt és elrendelte seregének összevonását. Néhány napon belül haderejének zöme már az Olmütz felé vezető országút mentén állt.

Az orosz–osztrák hadsereg létszáma visszavonulás közben annyira megnőtt, hogy az erőfölény ekkor már egyértelműen az ő oldalukon volt. Ennek megfelelően az Olmütz és Ollschann[8] között álló hadsereg főhadiszállásán jelenlévő I. Sándor orosz cár és környezete – velük egyetértésben a szintén itt tartózkodó II. Ferenc német-római (I. Ferencként osztrák) császár – a támadás mellett volt, míg Mihail Illarionovics Kutuzov gyalogsági tábornok, orosz fővezér az újabb erősítések beérkezéséig várni kívánt. A támadást azonban, az uralkodók akaratának megfelelően, november 24-én végleg elhatározták. A szövetséges hadsereg – közte az osztrák csapatok elővédjét képező Kienmayer-hadosztály – november 27-én hagyta el állását. Így alakult ki 1805. december 2-án a híres austerlitzi csata.[9]

A székely határőrezredek útja az austerlitzi csatatérig

Az 1. székely gyalogezred 1. zászlóalja éppen gyakorlatozott Csíkszentsimonban, amikor megkapta a háborúba szólító menetparancsot. A 2. zászlóalj századait erre Csíkszépvízen gyülekeztették, és innen indult el augusztus 21-én, a másik zászlóaljjal ugyanazon a napon. A zászlóaljak négy-négy századdal alakultak meg. Az ezred az ezred-

[7] A forrásokban fellelhető székely vonatkozású eseményeket többen is számba vették, így *Teleki* 1877.; *Csetri* 2005.; Határőrvidék, 822–844. o.

[8] A tanulmányban előforduló helységneveket a Második Katonai Felmérésen feltüntetett alakban írtuk, a határőr alakulatok útjának követéséhez is ezt javasoljuk.

[9] A csatáról bővebben lásd: *Mayerhoffer* 1912.; *Nagy* 2001.; *Uhliř* 2005.

törzsbe beosztott tisztekkel és különböző tisztséget viselő katonával együtt összesen 1707 fővel indult el Hargitán át Bécs felé vezető úton. A zászlóaljak Georg Knezevich ezredes vezetésével a Nagy-Küküllő, majd a Maros mentén haladtak Marossolymosig, onnan Brád felé, ezt követően a Fehér-Körös völgyében menetelve érték el az Alföldet.[10]

Az ezredtől a menet alatt 34 fő dezertált, ugyanakkor többen csatlakoztak, Gyulafehérvárról például 41 önként jelentkező. Menet közben tisztek cseréjére is sor került, a fiatalabbakat idősebbek, tapasztaltabbak váltották fel. A hadszíntérre vonuló ezred számára a nagyszebeni hadipénztárból 10 000 forintot vételeztek élelmezésre és katonai raktárakból a ruházatot és a felszerelést is kiegészítették, javították.

A menet során minden negyedik napon megtartották az előírás szerinti pihenőnapot. Augusztus 28-án az ezredet megszemlélte az erdélyi főhadparancsnok, Moriz Schlaun altábornagy. Marossolymostól a 2. zászlóalj kétnapi menetre lemaradt az elsőtől, amivel gyorsították a menetet és könnyítették a beszállásolást. Ugyanitt Szécsen Ferdinánd alezredest a 2. zászlóalj élén Franz Ruhmbaum százados váltotta fel.

Az Alföldön az ezred menetét Arad és Bihar vármegye előfogatok biztosításával segítette. Szeptember 18-án az 1. zászlóalj már Csongrádon töltötte a pihenőnapját, ahol kihirdették, hogy az ezredet szeptember 1-jétől „hadi lábra" állították, vagyis háborús alkalmazásra készen kellett állnia. Talán érdekes, hogy három nappal később Ceglédről megszökött Antal Ádám közlegény Josef Renner százados századából. A határőr majd 600 kilométerre az otthonától vállalkozott e bizonyosan büntetést maga után vonó lépésre. Nem is sikerült neki, Pesten elfogták, majd az ezred után küldték Bécsbe, ahol vesszőzésre ítélték.

Az 1. zászlóalj szeptember 25–26-án Pesten pihent, ahová két nappal később beérkezett a 2. zászlóalj is. Ide érkezett Franz von Gratze őrnagy is a 17. (2. román) határőr gyalogezredtől,[11] akit alezredessé előléptetve kineveztek a 2. zászlóalj parancsnokává. Az ezred itt ismét kiegészítette készleteit az óbudai raktárakból, illetve az elhasználódott felszerelést is kicserélték. A menet a pihenő után folytatódott, miközben felvételezték és kiosztották a gyalogsági lőszert, a határőrök pedig ismét megkapták az élelmezési pénzjárandóságukat.

Az ezred október 10-e és 12-e között vonult be Bécsbe, ekkor a székely katonák már ezer kilométert tudhattak maguk mögött kevesebb, mint két hónap alatt.

A 15. (2. székely) gyalogezred augusztus 20-án a zabolai és márkosfalvi összpontosítási helyről indult Bécs fel. Az elindulásra utasító parancs értelmében két zászlóalj vonult el Mosa László ezredes és két zászlóaljparancsnok, Nicolaus Rauber alezredes és Divéky Antal első őrnagy vezetésével. Három nappal később Feketehalmon az elvonulókat megszemlélte Daniel Lajos vezérőrnagy és egy bizonyos Kühne hadbiztos. Augusztus 29-én és 30-án a 2. zászlóaljnak díszszemlén kellett részt venni Nagyszebenben és Kistoronyban. A következő napon az 1. zászlóaljat Schlaun altábornagy látogatta meg Szenterzsébeten. Ezt a zászlóaljat egyébként a nagyszebeni helyőrséghez tartozó székely osztályból tisztekkel ki is egészítették.[12]

[10] A csíki ezred útját és a vele történt eseményeket az ezrednapló alapján közöljük, újabb lábjegyzetek nélkül. ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-187.

[11] Ehhez az ezredhez került ezredessé kinevezve Szécsen Ferdinánd.

[12] A 2. székely ezred útját és a megtörtént eseményeket a fent jelzett két napló alapján rekonstruáljuk ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-185 és 186.

Az ezred szeptember 6-án tudta meg, hogy elsejétől hadi állapotba helyezték, és hogy a Nagyszebenben visszamaradt Mosa ezredes helyett Johann Grammont ezredes vette át a parancsnokságot.

Az ezred 1. zászlóalja október 1-jén érkezett Pestre, ahová két nappal később a 2. is. Itt még vételeztek ruhadarabokat és élelmezési pénzt, majd megindultak Bécs felé. A császárvárosban az 1. zászlóalj október 16-án, a 2. két nappal később vonult be.

A két székely gyalogezred katonáit Bécsben az Alser-laktanyába helyezték el, kivéve a háromszéki ezred 2. zászlóalját, amelyet a gumpendorfi kaszárnyába irányítottak. A beérkező határőr alakulatokat a bécsi tartalékhadtest állományába osztották be, Vinzenz Kollowrat altábornagy vezette hadosztályának Jakob Augustinetz vezérőrnagy dandárába.

A következő heteket a székely zászlóaljak Bécsben töltötték, itt pihenték ki a hosszú út fáradalmait, kórházban ápoltathatták betegeiket, miközben helyőrségi szolgálatot is adniuk kellett. Az első napok nyugalmát azonban hamar megzavarta egy súlyos fegyelemsértés. Október 18-án a háromszéki ezred 1. zászlóaljának Kováts Dávid százados vezette századából Jakab István György közlegény már délre úgy berúgott, hogy a 24. (Auersperg) gyalogezredhez tartozó laktanyaőrség először bezárta az őrszobába, majd az udvaron át egy botozó helyre vitte. A közlegény ellenállt és hangosan ordított: „Testvérek ne hagyjátok, hogy bántsanak engem!”. Az ittas társuk segítségére siető „néhány részeg és hebehurgya székely” és az őrség között ezután verekedés tört ki, amelynek a végén Jakabot kiszabadították és az őrséget jól helyben hagyták. Az eset természetesen nagy port vert fel. A zászlóaljat az 1. székely ezredtől századonként húsz, élestölténnyel ellátott katonának kellett lefegyvereznie. Ezután a renitens háromszéki zászlóaljnak, Augustinetz tábornok rendeletére, felszerelés nélkül sorakoznia kellett, majd a tábornok szigorú szavainak meghallgatása után az egész köteléket tisztjeivel együtt, „kihúzott szablyájú lovasság”, vagyis az 1. (Császár) vértesezred kísérte át egy másik bécsi laktanyába, a Getreidemarktra.

Másnap, október 19-én tartották meg az eset kivizsgálását Kollowrat és Augustinetz tábornok vezetésével, majd összeült a hadbíróság. Az ítélet Jakab István György esetében agyonlövetés volt, melyet a bécsi várfal előtt húzódó vársíkon, az ún. Glacis-n a csíki ezred katonái röviddel később végre is hajtottak. A hadbíróság három fő esetében a további vizsgálat idejére fogságot rendelet el, illetve kilenc főt újabb kihallgatás után elengedtek. A büntetés súlyossága a háborús helyzetből adódott, illetve a további megtorlás elmaradása is. A résztvevőknek alighanem vesszőfutást kellett volna elszenvedniük, ha elöljáróik nem óvják testi épségüket az eljövendő harcokra. A fogdában maradottak egyébként Bécs elvesztésekor francia fogságba kerültek, ahonnan később ezredükhöz bevonultak.

A következő napok ismét szolgálattal, a felszerelés kiegészítésével és egyéb feladatok elvégzésével teltek. Október utolsó napjaiban mind a két ezred 1. zászlóalja a régi fegyverek leadása után új, az akkor legkorszerűbb fegyvereket kapott. A határőrök ekkor találkozhattak először ún. kónikus gyújtólyukú 1798-ban rendszeresített gyalogsági puskával. Ennek kezelése némileg bonyolultabb volt a korábban már megszokott típusokénál, viszont pontosabb és hatásosabb volt. A csíki ezred kapott 125 darab új, 1795-ös Doppelstützent, vagyis mesterlövész puskát. A háromszékiek is bizonyosan kaptak ilyen fegyvereket, de erről a naplójuk nem tesz említést.

Bécsben mindeközben fokozódó feszültséggel figyelték a Bajorország felől érkező híreket, az egyre biztosabb értesülések az ulmi katasztrófáról pedig már cselekvésre sarkalták az Udvari Haditanácsot. Október 24-én Karl Auersperg altábornagy utasítást kapott, hogy a bécsi tartalékhadtesttel álljon fel a Duna menti Strengbergnél a visszaözönlő csapatok „felvételére", vagyis biztosítására.[13] Itt csatlakozott a hadtesthez a 11. (székely) huszárezred három osztálya is.

Itt kell röviden szólnunk a huszárok erdélyi elindulásáról is. A huszárezred augusztus elején kapott parancsot, hogy béke elhelyezési településeikről vonuljon a kijelölt gyülekezési helyekre. Ennek megfelelően az ezredesi és az 1. őrnagyi osztály két-két századának Sepsiszentgyörgyre kellett mennie, az alezredesi osztály századainak pedig Tövisre.[14] Ezekben a városokban kapta a parancsot az ezred augusztus 18-án, hogy készüljön fel 25-éig az elvonuláshoz Bécs felé. A kötelező szemlék és eskü letétele után báró Geringer Gábor ezredes vezetésével a Sepsiszentgyörgyön álló két osztály Nagyszebenbe vonult, ahol a harmadik is csatlakozott hozzájuk. Szeptember 1-jén az ezred 975 fővel innen indult tovább. Alig egy hónap elteltével, 30-án Pestnél pontonokon átkeltek a Dunán. Innen Bécsen át menetelve október 26-án Amstettenbe érkeztek, ahol parancsot kaptak, hogy csatlakozzanak Auersperg altábornagy tartalékhadtestéhez.

A fent említett, október 24-én a tartalékhadtest számára kiadott parancsot a haditanács később megváltoztatta és Bécs közvetlen védelmét szabta feladatul. A székely huszárokat Sankt Pöltenbe rendelték, hogy a visszavonuló orosz és osztrák csapatokhoz csatlakozzanak.

A két székely gyalogezred október utolsó napján készen állt a harcra. Az 1. ezred két zászlóalja még Bécsben állomásozott. Az e napon készült kimutatás szerint az ezred 1757 fős állományából 379 főt különböző helyekre vezényeltek, 76 fő szolgálatképtelen, vagyis beteg volt, tehát 1302 fővel várta a fejleményeket. Ugyanezen kimutatás szerint a 2. ezred 1633 fős összlétszámából 195-en voltak távol, 130-an szolgálatképtelent jelentettek, tehát 1308 fő állt készen.[15] Az utóbbi ezred 1. zászlóalja Perschlingben a 2. Mauternben állomásozott.[16]

November 1-jével a négy székely zászlóalj a tartalékhadtest Georges-François Carneville vezérőrnagy vezette dandárába került. A tábornok november 2-án kapott parancsot, hogy a tullni síkságról Klosterneuburgba vezető utat Riederbergnél tábori védművekkel, vagyis sáncokkal zárja le, és ugyanígy kellett tennie valahol a Lilienfeldről Heiligenkreutz felé vezető úttal is. Ezt követően a dandárnak ezen helyeket védelmeznie kellett. A tábornok e feladat megoldásához a négy székely zászlóaljjal rendelkezett,[17] melyek feladata közé tartozott az is, hogy a hadseregtől menekülőket feltartóztassák, majd az osztrákokat Bécs felé, az oroszokat pedig saját csapataikhoz irányítsák.

Az 1. ezred november 8-án hagyta el Bécset – pontosabban Hietzinget és Penzinget, ahová időközben kivonultak –, az 1. zászlóalj Altenmarktba menetelt, a 2. zászlóalj két

[13] *Schönhals* 1873. 119. o.

[14] A huszárezred nyolc huszárszázadból állt, melyeket kettesével osztályokba szerveztek. Az ezredesi osztály az 1. és a 2., az alezredesi osztály a 3. és a 4., az 1. őrnagyi az 5. és a 6., a 2. őrnagyi osztály a 7. és a 8. századból állt.

[15] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-167b. Standes Ausweis. Bécs, 1805. október 31.

[16] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-186.

[17] *Schönhals* 1873. 120. o.

századonként szétosztva ettől északabbra zárta le a Bécs felé vezető utakat. A sáncmunkákra azonban már nem sok idő maradhatott, tényleges munkálatok talán csak Mauternél zajlottak, ahol a dunai hídfő kiépítését végezték a székelyek. Az események gyorsan követték egymást, a visszavonuló császári és cári csapatoknak sehol sem sikerült feltartóztatniuk az előrenyomuló franciákat. Az orosz csapatok november 9-én Kremsnél átkeltek a Dunán, Bécs fedezésére csupán a császári csapatok maradékai vonultak vissza Michael Kienmayer altábornagy parancsnoksága alatt.

A császár a Bécset és környékét védő csapatok parancsnokságával Auersperg altábornagyot bízta meg. Kienmayer altábornagy ugyanakkor parancsot kapott, hogy három lovasezreddel – köztük a székely huszárezreddel – fedezze a Bécsbe vezető utakat. Carneville vezérőrnagyhoz olyan utasítás érkezett, hogy székely zászlóaljaival a kijelölt helyeken felállva, a sáncmunkálatokat folytatva, fedezze a Bécsi-erdőn átvezető utakat. A vezérőrnagy dandárát ezzel Kienmayer altábornagy parancsnoksága alá helyezték. Minden más osztrák csapatnak Kremsnél átkelve, az oroszokhoz kellett csatlakoznia.

Carnevillenek – bár parancsot kapott, hogy zászlóaljaival az ellenségnek keményen álljon ellen – lehetősége volt arra is, hogy megfontolja tennivalóit. Az ellenség túlerejű támadása esetén ugyanis el kellett kerülnie a túlzott veszteségeket, és Bécs felé visszavonulhatott. A császárvárost közben kiürítették, november 10-én reggel a helyőrség is a Duna bal partjára vonult.

A kiadott parancsokat a gyorsan változó helyzet azonban ismét átírta. A háromszéki ezred 2. zászlóalja Mauternt már november 8-án elhagyta és Kremsnél átkelve a Dunán, a folyó bal partján Bécs felé vonult. Ugyanezen a napon az ezred 1. zászlóalja is megkezdte a hátrálást és másnap Bécsen keresztül, szintén a Dunán átkelve Aspernbe ért. A csíki ezred november 10-én indult vissza a bécsi Tabor-híd felé, amelyen a 2. zászlóalj még aznap, az 1. pedig a következő napon kelt át. A székely zászlóaljak feladata ezután a Duna vonalának figyelése és őrzése volt Korneuburgtól Stadtl-Großenzersdorf településig, míg a császári csapatok visszavonultak Stammersdorfba.

November 13-án délután a franciák átkeltek a Tabor-hídon, amely akkor minden Dunaágon át Floridsdorfhoz vezetett. Ezzel a székely zászlóaljakat egy rövid időre elvágták a császári csapatoktól. Estére azonban minden székely zászlóaljhoz eljutott a visszavonulási parancs, amit már csak a francia csapatokon keresztül tudtak végrehajtani. Másnap estére a négy zászlóalj Wölkersdorfban egyesült. Itt a két ezred 2. zászlóaljának a császári sereg tüzérparkjának lövegeit kellett mentenie. Végül rekvirált lovakkal 168 különböző típusú löveget tudtak elindítani a sereg után. Ezt követően ez a két zászlóalj a székely huszárezreddel a hadsereg utóvédjét képezte.[18] A másik két zászlóalj a többséggel vonult tovább. A császári hadsereg ebben a rendben vonult vissza, miközben a morvaországi Pohrlitzban egyesült a cári sereggel. A szövetséges hadsereg november 22-ig Olmütz előterébe vonult vissza, ahol állást foglalt.

Az említett napon a csíki és a háromszéki ezred 1. zászlóaljai Olmütz közelében Nimlauban a Morva folyónál táboroztak, ahol még az ott lévő hidat is őrizniük kellett. Az

[18] Egy november 15-i hadrend szerint a két székely gyalogezred és a székely huszárezred alkotta a Carneville-dandárt, Kienmayer altábornagy elővéd seregében. ÖStA KA AFA Ausführlichen Relation der am 2. December 805 in dem Zwischenraum von Brünn, Bausnitz und Austerlitz vorgefallenen Schlacht, die in dem durch den Kayserlich auch Kayserlich Königlichen Generalquartier Meister Stab im Monath Februar und Martz 806 aufgenehmenen Bataille Plan gezeichnet erscheint. 1805-11-63.

ezredek 2. zászlóaljai Kralitz településre vonultak be. Miután a hadsereg megállt, ezen utóbbi székely zászlóaljak, amelyek eddig az utóvédet alkották, most előőrsi szerepbe kerültek a huszárezreddel együtt.

A következő napokban a szövetséges hadsereg nem mozdult, a székelyek azonban nem panaszkodhattak eseménytelenségre. Még 24-én Nimlauból Rauber alezredes küldött levelet Divéky őrnagynak, hogy ideiglenesen vegye át a háromszéki ezred parancsnokságát, mert megromlott egészségállapota miatt kórházba vonul.[19] Másnap Kienmayer tábornok az újdonsült ezredparancsnokot, Divéky őrnagyot ezrede 2. zászlóaljával és egy század székely huszárral az ellenség felé, Tobitschau és Kojetein településekre irányította, hogy Kremsier környékén portyázzon és vegye fel az összeköttetést az ott lévő csapatrészekkel.[20] Ugyanezen a napon a csíki ezred 1. zászlóalja parancsot kapott, hogy a vele együtt táborozó és az olmützi várba rendelt egyik német zászlóaljtól vegye át annak új típusú tűzfegyvereit, ugyanakkor a nála lévő régi fegyvereket adja át neki. Az ezred 2. zászlóalját ugyanekkor Klenovitzba rendelték előre, a továbbiakban ott táborozott és látott el előőrsi szolgálatot.

Néhány napos pihenő után november 27-én a szövetséges hadsereg elindult visszafelé a brünni úton, hogy megvívja csatáját a francia hadsereggel. A hozzávetőleg 89 000 fős hadsereg öt oszlopban indult, melyet elővéd különítmények előztek meg, az oroszok részéről Pjotr Ivanovics Bagratyion altábornagy, a császáriaktól pedig Kienmayer altábornagy csapatai. Az orosz elővéd az olmütz–brünni országúton haladt, amelyet balról a császári elővéd fedezett, szükség esetén támogatott. Kienmayer három lovasezreddel és két lovasüteggel állt készen arra, hogy bármikor az oroszok segítségére siessen. A franciák előőrsei azonban egyelőre visszahúzódtak, csak kisebb harcokra került sor.

Az előrenyomuló szövetséges hadsereg hadrendjében a Kollowrat-hadosztály Carneville-dandárába a két székely gyalogezred mellett a bródi határőrezred egy zászlóalja tartozott, továbbá két „üteg tartalék" löveg és két gyaloghíd-készlet három utászszázad állományával. A székely huszárezred közvetlen Kienmayer altábornagy parancsnoksága alatt Nostitz vezérőrnagy dandárába tartozott.[21]

November 28-án az orosz előőrsök sikeresen harcoltak Rausnitznél, miközben Kienmayer altábornagy a Hessen-Homburg és a székely huszárezreddel elérte Podbresitz települést. Az ellenséges utóvéd a posoritzi postaház felé visszahúzódott.

Kienmayer huszárai másnap már Austerlitzig járőröztek, majd Geringer ezredes néhány huszárt és kozákot küldött a környék legmagasabb pontjára a Pratzenbergre, ahonnan az ellenség állásait már szemügyre vehették. Az ezredesnek köszönhetően a szövetséges hadvezetés ekkor értesült először a franciák erejéről és állásairól.

A határőr gyalogzászlóaljak közben haladtak előre. A csíki ezrednél említésre méltó esemény csupán annyi történt, hogy 28-án Gratze alezredes, a 2. zászlóalj parancsnoka is beteget jelentett és visszamaradt. Másnap pedig, már Austerlitz közelében végre a 2. zászlóalj is megkapta új fegyvereit. Három nappal a nagy csata előtt! Ezen a napon a két szé-

[19] Nincs adatunk arra, hogy korábban Grammont ezredes mikor és miért adta át az ezredparancsnokságot Rauber alezredesnek.

[20] *Schönhals* 1873. 147. o.

[21] ÖStA KA AFA K 1349. 1805-11-113. Az oszlopok beosztása Kutuzov gyalogsági tábornok úr parancsnoksága alatt álló császári orosz és osztrák hadsereg támadó előrenyomuláshoz. (Dátum nélkül.)

kely határőr ezred zászlóaljai már egy helyen táboroztak – érvényt szerezve a hadrendi beosztásnak – ismét egyesülve a Carneville-dandárba.

November 30-án a szövetségesek előőrsi vonala jobbról Rausnitznál kezdődött és déli, majd délnyugati irányba húzódott Austerlitzen át Klein-Hostiaredek felé Mönitzig. Ebből Kienmayer altábornagy csapatainak igen hosszú, a Welspitznél kezdődő déli szakasz jutott. Ezen a szakaszon álltak fel a székely zászlóaljak is. E napon a szövetséges hadsereg zömének is el kellett érnie ezt, az immáron biztosított vonalat, ezért reggel 9-kor megkezdődött az általános előrenyomulás. A székely huszár ezred ekkor kapta meg új dandárparancsnokát Moritz Liechtenstein vezérőrnagy személyében. Délután 4-kor Geringer ezredes, aki ezredesi osztályával előőrsi feladatokat látott el, újból felderítésre indult, ismét a pratzeni magaslatra, ahol meggyőződött arról, hogy a franciák állása nem változott. Erről az ezredes a főhadiszállásra azonnal jelentést küldött. Közben az orosz előőrsök megpróbáltak az országúton előrenyomulni, de a Santon magaslatnál 38 francia löveg megállította őket.[22] Ezután estig a teljes vonalon előőrsi harcok folytak, említésre méltó eredmények nélkül. Az esti órákban Johann Mohr ezredes a Hessen-Homburg huszárok egy osztályával és egy székely huszár osztállyal még előrenyomult azon feladattal, hogy Augezdnél foglaljon állást, Tellnitzig és Mönitzig járőrözzön, és az utakon biztosítsa a szabad manővereket. A székely zászlóaljak az Austerlitz környéki dombokon éjszakáztak.

December 1-jén hajnalban a székely huszárok ezredesi osztályát az előőrsi szolgálatban Rakovszky Márton alezredes[23] és osztálya váltotta fel. Geringer ezredes egyúttal elrendelte, hogy Pratzenbergről az ellenség állását ismételten szemrevételezzék és erről késedelem nélkül tegyenek jelentést a főhadiszállásra. A huszárok a feladatot végre is hajtották, és mivel a francia csapatok elhelyezkedésében nem történt változás, a szövetséges hadsereg öt oszlopban megindult és elfoglalta a számára kijelölt állásokat.

A székely huszárok alezredesi osztálya közben elérte előőrsi állásait, az 1. század Hollubitztól déli irányba húzódva állt fel, a 2. század pedig Klein-Hostieradeknél és Krzenowitznél állt készenlétben, összeköttetést tartva Mohr ezredes osztályával Augezd felé. A franciák nyolc óra körül néhány lovasszázaddal a Tellnitz és Sokolnitz mögött lévő táborból előrenyomultak, a Pratzenberget megszállták, az itt lévő szövetséges őrszemeket elűzték, sőt Mohr ezredest is kiszorították Augezdből. Ennek a sikeres harcfelderítésnek az lett az eredménye, hogy immáron a francia hadvezetés is tiszta képet kapott a szövetségesek erejének nagyságáról és a csapatai mozgási irányáról. Az orosz és osztrák csapatok felvonulása persze e miatt nem állt le.

Az ellenséges lovasszázadok visszaszorítása ismét csak Geringer ezredes fáradt huszáraira várt. Az ezredes két huszárszázaddal és száz kozákkal azonnal a veszélyeztetett helyekre sietett, az ellenséget az alezredesi osztály 2. századának támogatásával a Pratzenbergről elűzte és a 2. székely gyalogezred 2. zászlóaljával együtt Augezdből is kiszorította. Rövid harc után a francia lovasok visszavonultak a táborukba, miközben egy székely huszár megsebesült. Ezalatt a szövetséges hadsereg előrevonulása befejeződött, Augezd visszafoglalásának ezért is volt nagy jelentősége. Itt kellett végződnie ugyanis

[22] *Schönhals* 1873. 154. o.

[23] Rakovszky alezredes nevét a *Réfi* 2014. 377. o. által használt névalakban írtuk. Az alezredes aláírása nehezen olvasható, a hadsereg hivatalos névjegyzéke Rakovsky névalakot rögzítette. Schematismus der kais. königl. Armée für das Jahr 1805. Wien. 295. o.

a szövetséges hadsereg balszárnyának. A délutáni órákban ide vonult a Kienmayer-hadosztály, soraiban a székely gyalogzászlóaljakkal és lovasszázadokkal.

A hadsereg balszárnya előtt előőrsi feladatokat ellátó székely huszár járőrök Tellnitzig portyáztak, illetve a Goldbach-patak vonalát tartották megfigyelés alatt. Geringer ezredes két százada is még mindig talpon, illetve nyeregben volt. Az ezredes két századával Pratzen település előtt állt fel és az ellenség előőrseiig küldte ki járőreit, akik este nyolc óra körül az egész ellenséges hadsereget három harcvonalban felállva, teljes kivilágításban látták. Az előőrsök azt jelentették, hogy az ellenséges tábort felgyújtották és a franciák megkezdték a visszavonulást. Az ezredes azonban személyesen akart meggyőződni e fura fejleményről, és hat emberrel olyan közel ment az ellenséges táborhoz, amennyire csak lehetett. Innen jól megfigyelhette, hogy a tábor nem ég, hanem fáklyák világítanak, a francia katonák éltetik császárukat, szólnak a katonazenekarok, és a francia sereg oszlopokba sorakozva támadási, vagyis a szövetségesek irányába állva várakozik. Az ezredes megfigyeléseiről készült jelentést éjjel egy óra felé Herbay Miklós főhadnagy vitte a főhadiszállásra, ahol átadta gróf Ferdinand Bubna főadjutánsnak és Franz Weyrother vezérőrnagynak, a hadsereg táborkari főnökének. Geringer ezután huszáraival éjjel két órára bevonult Augezdre.

Az alezredesi osztály előőrsei a Goldbach mentén – miként a Hessen-Homburg-huszárok egy osztálya a magaslatokon – azonban a helyükön maradtak. Ekkor történt, hogy egy Mönitz felé végrehajtott járőrözés során Bacsó főhadnagy a székely huszároktól egy ellenséges kapitányt és egy lovasvadász küldöncöt fogott el. Mindkettőt a főhadiszállására kísérték.

Kinmayer altábornagy hadosztályának dandárai Augezd település nyugati szegélye előtt éjszakáztak, már olyan helyzetben, ami megfelelt egyrészt a másnapra várható feladatuknak, másrészt egy váratlan támadás elhárításának is. Az altábornagy az O'Reilly-svalizsérektől egy különítményt Satczanra irányított, hogy a hadosztály balszárnyát biztosítsa. E különítménnyel gyalogosok is elvonultak, de nem tudjuk, hogy a hadosztály melyik zászlóaljától.[24]

A székely határőrök harcai az austerlitzi csatában

December 1-jén este készült el a másnapra szóló haditerv, amit még az éjszaka megtartott haditanácson ismertettek a felvonuló oszlopok parancsnokaival. A haditervet az egyesített haderő táborkarának főnöke, Weyrother vezérőrnagy dolgozta ki. A hadsereg fővezére, Kutuzov gyalogsági tábornok ezzel ugyan nem értett egyet, de már nem volt idő változtatni rajta, mivel a cár sürgette a csata minél előbbi megkezdését.[25]

A szövetségesek főhadiszállásán elkészített haditerv egy nagyszabású támadással számolt. Ennek az volt a lényege, hogy a csapatok kisebb része az Olmütz és Brünn közötti országút mentén támad, illetve foglalkoztatja az ellenséget, míg a nagyobb csoportosítás déli irányba, az ellenség jobbszárnyát Tellnitz és Kobelnitz között átkarolja és lehetőleg az oldalába kijutva, annak harcrendjét északi irányba felsodorja. A táborkar főnöke kije-

[24] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-13i. Egy bizonyos Grasser kapitány 1806. január (?) 17-i jelentése Olmützbe Tretter őrnagynak, amelyben idézi Kienmayer altábornagy jelentését.

[25] A haditervről és kialakulásának körülményeiről lásd: *Nagy-L.* 2014. 291–322. o.

lölte azt a települést is, ahol a csapatok az ellenség felé fordulnak, a sarokpontot, amely Tellnitz település volt. Ezt mindenképpen el kellett foglalniuk.

Az átkarolást végrehajtó négy nagy hadoszlopot Dimitrij Szergejevics Dohturov, Alexander Fjodorovics Langeron, Ignacy (Jakovlevics) Przybyszewski és Vinzenz Kollowrat tábornok vezették. Az első oszlop, egyben az átkaroló csoportosítás, elővédjét báró Michael Kienmayer altábornagy hadosztálya képezte. Nekük kellett birtokba venni Tellnitzet és biztosítani a hadoszlopok támadásának balszárnyát. A jobbszárnyat – az említett országút mentén támadó csoportosítást – irányító Bagratyion vezérőrnagy feladata a szembenálló fél foglalkoztatása, majd az északi irányú támadás kibontakozásakor egy erőteljes támadás volt. A két szárny közötti összeköttetést a Johann Liechtenstein altábornagy vezette oszlop tartotta, amely Bagratyion tábornok harcát is támogatta. A tartalékot a közép mögött az orosz gárda képezte. A balszárnyat Friedrich Wilhelm Buxhövden gyalogsági tábornok irányította, Kutuzov a Kollowrat tábornok vezette 4. oszlopnál tartózkodott. Az oszlopoknak december 2-án reggel hét órakor kellett indulniuk.

A csatában résztvevő székely határőr csapatok továbbra is az Augezdnél éjszakázó Kienmayer-hadosztályhoz tartoztak. Az altábornagy által vezetett elővéd a következő erőkből állt:[26]

dandár-parancsnok	*ezredek*	*alakulatok*			*állomány*	
		zászló-alj	*század*	*lovas-század*	*fő*	*ló*
Carneville vezérőrnagy	bécsi vadászok		2		300	
	7. (bródi)határőr gyalogezred	1			500	
	14. (1. székely) határőr gyalogezred	2			1300	
	15. (2. székely) határőr gyalogezred	2			1300	
Stutterheim vezérőrnagy	3. (O'Reilly) svalizsérezred			8	900	900
	1. (Merveldt) ulánusezred			¼	40	40
Nostitz vezérőrnagy	2. (Schwarzenberg) ulánusezred			½	100	100
	4. (Hessen-Homburg) huszárezred			8	300	300
Liechtenstein vezérőrnagy	11. (székely) huszárezred			8	600	600
	2 osztrák lovasüteg					
	Sesajev-kozákezred			5	500	500
	Melentejev-kozákezred			5	500	500

A hadosztály ezredeinek létszáma jóval alatta maradt az előírtnak, a két székely gyalogezred együttesen sem adott ki egy szervezetszerű ezredet.[27] Vezénylések és betegségek jelentősen csökkentették a határtól kiindult zászlóaljak létszámát. A lovasezredek még rosszabb helyzetben voltak. A hadosztály 6340 katonájának azonban hasonlóan alacsony létszámú francia csapatokkal kellett szembenéznie.[28] A hadosztály feladata Weyrother

[26] ÖStA KA AFA K 1350. 1805-13 ad 13h.

[27] A székely határőr gyalogezredek előírt létszáma 1805-ben 2838 fő, a székely huszárezredé 2247 fő volt. *Nagy-L.* 2013. 459., 460., 495. o.

[28] *Nagy* 2001. 74. o.

terve szerint a következő volt: „Kienmayer altábornagy lovasságának egyből, miután az első oszlop a tellnitzi szorost maga mögött hagyta, az említett szoros és a mocsár közötti síkságon előrenyomulnia, és balra Mönitz ellen az oszlop hátát és a balszárnyát fedeznie, és minden elöl és oldalt fekvő helység ellen járőröznie kell, az oszlopok előrenyomulásakor állandóan az első baloldalát tartja, és amikor a turasi erdőt a gyalogság bevette és megszállta, Turas és az erdő között balra a lateini kápolna felé nyomul előre, hogy a balszárnyat állandóan biztosítsa."[29] – A feladat Kienmayer számára nem tűnhetett megoldhatatlannak, a körülmények azonban mégis igen sok nehézséget okoztak.

Az első nehézséget a Tellnitzet megszálló francia csapatok jelentették, amelyek az éjszaka folyamán érkeztek a faluba, bár az ellenség jelenléte egy csatában azért mégis csak természetes. Reggelre a település védelmére a francia jobbszárnyat vezető Nicolas Soult marsall a hadtestének Claude Legrand hadosztálytábornok vezette hadosztályához tartozó Pô-tirailleur-zászlóalj[30] századait és a 3. sorgyalogezred három zászlóalját irányította. Az ezred zászlóaljai a település bejáratainak védelmére álltak fel, műszaki munkák végzésére, tábori erődítésre aligha volt idejük. A védők támogatására a Goldbach túlsó partján a 11. és a 26. lovasvadászezred állt fel, a balszárnyán négy, a jobbszárnyán két löveggel. A lövegek tüzükkel képesek voltak támogatni a falut védő csapatokat. Valamelyik lovasezredtől egy kisebb kötelék Tellnitztől délre állt és várta a fejleményeket.

A második nehézséget éppen ennek a falu fekvése, illetve egyáltalán a terepviszonyok okozták, annak ellenére, hogy Austerlitz vidéke igen alkalmasnak bizonyult a csata megvívására. A csapatokat nem akadályozták legyőzhetetlen magasságkülönbségek, a területen számtalan út vezetett keresztül, amelyek jól járhatóak voltak. Jelentősebb terepakadályt csupán a Goldbach-patak mocsaras partjai, illetve az itt található tavak, lápos területek jelentettek, melyek ugyan jórészt befagytak, de nem annyira, hogy lövegeket, szekereket elbírtak volna. Az Augezdtől Tellnitzre vezető alig két kilométernyi út megtétele sem okozhatott gondot a székely határőröknek, viszont a mélyedésben fekvő faluhoz közeledve egy részben szőlővel borított dombon is át kellett haladniuk. A falut pedig – valószínűleg – természetes árkok és töltések vették körül, különösen a kivezető utak mentén. A falu kőházai, temploma és temetőkerítése szintén alkalmas volt védelemre. A hadosztálynak a falun kívül birtokba kellett vennie a település mögött lévő két hidat is. A Goldbach ugyanis itt Sokolnitztől Mönitzig két ágon folyt, így Tellnitznél is, amely széles vizes-mocsaras akadályt jelenthetett. A harmadik nehezítő tényező az időjárás volt. A tájat, főleg a mélyebben fekvő területeket reggel sűrű köd borította, amit a felkelő nap is csak nehezen tudott keresztültörni.

A következőkben kísérletet teszünk a székely ezredek harcának rekonstruálására. Ehhez felhasználtuk a hadosztályparancsnok jelentésének egy átiratát,[31] egy részletes jelentést a csatáról,[32] továbbá – és mindenekelőtt – a székely ezredek már többször idézett utólagos naplóit, illetve egy valószínűleg francia tábornok vagy tiszt által készített jelentést, melynek német nyelvű átiratát a bécsi Kriegsarchiv őrzi.[33] Ezen túlmenően a csatában jelenlévő Stutterheim vezérőrnagy munkáját használtuk vezérfonalként, illetve egy

[29] *Nagy-L.* 2014. 302. o.
[30] E zászlóalj részeinek a jelenlétére utal Marie-Antoine Calmet-Beauvoisin már említett térképvázlata.
[31] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-13i. Kienmayer altábornagy már idézett jelentése.
[32] ÖStA KA AFA K 1349. 1805-1-66 ¼.
[33] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-12 ¾. Die Schlacht von Austerlitz, 1805.

1846-ban megjelent rövid tanulmányt a két székely gyalogezred austerlitzi szerepléséről.[34] Segítségül hívtuk továbbá a csatáról készült térképeket és vázlatokat,[35] és természetesen a helyszíni bejárást sem mulasztottuk el. A naplók és a feldolgozások ellentmondásosságát a harc szabályait és a terep adta lehetőségeket figyelembe véve kíséreljük feloldani.

Augezd településen a csatát megelőző órákban már nagy nyüzsgés folyt. A Kienmayer-hadosztály csapatai a falu előtti táborban igyekezetek valamennyit pihenni, míg a faluban már megjelent az 1. hadoszlop csapatok hatalmas szekérkaravánja, amely poggyászt, lőszert, élelmiszert szállított.[36] Az előőrsök éberen figyeltek, hisz a francia járőrök már Tellnitz előtt cirkáltak, szinte csoda, hogy éjszaka komolyabb összecsapásokra nem került sor.

A Kienmayer-hadosztálynak reggel hét órakor kellett indulnia, előtte a hadosztály-parancsnok írásbeli parancsot küldött a székely huszárok parancsnokának, hogy előőrsi különítményeit gyülekeztesse Augezd előtt, kivéve Rakovszky alezredes egyik századát és egy osztály Hessen-Homburg huszárt, akiknek Holubitznál kellett maradniuk. Ezt annál is könnyebb volt végrehajtani, mert Tellnitztől a huszárokat a franciák már egyébként is elűzték.

A balszárny tehát a meghatározott időben menetrendbe fejlődött, és megkezdődött az előrevonás. A Kienmayer-hadosztály mögött az 1. oszlopnak is indulnia kellett volna, miként azzal párhuzamosan a többi háromnak is az Augezd–Pratzen vonalról a hadműveleti tervben meghatározott terepszakasz birtokbavételére. Ezen manőverek azonban csak jelentős késéssel kezdődtek meg. Kienmayer altábornagy azonban mégis elrendelte a felvonulás megkezdését, amit a közelben lévő francia előőrsökkel már-már kialakuló harccal és több sebesüléssel magyarázott.[37]

Az elővéd hadosztály előrenyomulása Tellnitz közelébe érve lelassult. A település környékét ugyanis ellenséges könnyűgyalogos, vagyis francia elnevezésükből közkeletűvé vált kifejezéssel, tirailleur kötelékekkel szállták meg. A hadosztály elővédjét alkotó huszárszázadok, melyek harcfelderítésre – vagyis az ellenség erejének és helyének a megállapítására – nyomultak előre, ütköztek először franciákba, akiket szétbontakozásra kényszerítettek.[38] A huszárszázadok az egyre erősödő ún. tirailleur-tűzben nem is tudtak teret nyerni. A francia gyalogosok a terepakadályokat és a ködös idő miatti rossz látási viszonyokat kihasználva megállították a huszárokat, akik kénytelenek voltak megvárni a gyalogság előrenyomulását.

A huszároknak nem sokáig kellett várniuk, ugyanis Kienmayer altábornagy parancsot adott Carneville vezérőrnagynak, hogy a 2. székely ezred két zászlóaljával vegye birtokba

[34] Geschichte Nr. 14., 15. 315–319. o.

[35] Plan de la Bataille D'Austerlitz. Marie-Antoine Calmet-Beauvoisin http://data.bnf.fr/15302371/marie-antoine_calmet-beauvoisin/ Letöltés: 2015. december 2., Plan und Bericht von der Schlacht bey Austerlitz. General Maison. Nürnberg, 1806.; továbbá ÖStA KA Kartensammlung H IVa. 1125. Plan. Der Bewegungen welche in dem Zwischenraum Rausnitz, Austerlitz, Telnitz und Brünn von denen vereinigt Kayserlich Russisch-Osterreichisch und Franzosischen Armee vorgenehmen sind und Zeichnung der am 2ten December 805 gelieferten Schlacht és ÖStA KA Kartensammlung H IVa. 1125-1. Plan der Schlacht von Austerlitz geliefert 2. December 1805.

[36] Stutterheim szerint egy vadászezred érkezett Augezdre, az 1. oszlop többi alakulata az alig három kilométerre lévő Klein-Hostieradekben éjszakázott. Lásd: *Stutterheim* 1806. 38. o.

[37] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-13i. Kienmayer altábornagy jelentése.

[38] *Stutterheim* 1806. 49. o.

a Tellnitz előtti magaslatot és az ellenséget űzze ki a szőlőskertekből.[39] Kivilágosodáskor a 2. székely gyalogezred két zászlóalja szakaszoszlopokban, Divéky őrnagy vezetésével és az ezredzenekar indulóinak ütemére, megkezdte a felvonulást, mögöttük a bródi zászlóalj menetelt, majd az 1. székely gyalogezred 2., azután az 1. zászlóalja. Az 1. gyalogezred naplója szerint a menetet néhány orosz zászlóalj zárta be, ami vagy tévedés, vagy az 1. oszloptól időközben Kienmayer hadosztálya megerősítést kaphatott, erre azonban más adatunk nincsen. A hadosztály oszlopban közelített Tellnitzhez, majd megkezdte a szétbontakozást két harcvonalba. Első vonalba a 2. székely ezred két zászlóalja és egy osztály bródi határőr vonult fel. A második harcvonalat a csíki ezred alkotta és a bródi határőr zászlóalj két osztálya.[40] A Hessen-Homburg-huszárok a jobb-, a székely huszárok pedig a balszárnyat alkották. A hadosztály két ütegének, illetve az ezredekhez tartozó lövegek helyéről nem szólnak a források. A támadás bal oldali biztosítására Kienmayer altábornagy Satczanból Mönitzbe rendelte a svalizsér különítményt, a jobbszárnyat pedig a két kozák ezred biztosította Sokolnitz felé.[41]

A szétbontakozás után rögtön megkezdődött a harc a magaslaton álló francia tirailleur-vonal ellen.[42] A támadást az 1. zászlóalj kezdte mesterlövészeit előreküldve csatár, vagyis tirailleur-harcra.[43] Ez lelassíthatta a zászlóalj térnyerését, ezért Divéky a 2. zászlóaljat balra előre vonultatta az 1. zászlóalj mellé, így a meghosszabbított arcvonallal már nagyobb tűzerőt állíthatott szembe a védőkkel. A kialakuló heves puskatűzben az élen haladó és vezénylő őrnagy is lövést kapott, sőt a lovát is kilőtték alóla. A sebesült parancsnok azonban egyelőre nem ápoltatta magát, új lovat kapott és folytatta a roham vezetését. Egyes adatok szerint mind a támadó, mind a védő felet tüzérség támogatta, erre vonatkozóan azonban nem találtunk pontosabb adatot. Ha volt is ilyen, a sűrű ködben aligha lehetett hatásos. Az ellenség a támadást, amelyben sortüzek és szuronyrohamok váltogatták egymást, nem sokáig állta ki és Tellnitz felé visszahúzódott.

A szőlőskertekbe visszaszoruló franciák bátran és igen elszántan harcoltak, a sűrű ködben zajló lövöldözésben itt is sokan elestek vagy megsebesültek. Az első harcvonal támadásának támogatására Knezevich ezredes szóbeli parancsot kapott Kienmayer altábornagytól, hogy ezredének 1. zászlóaljával induljon el jobbra a szőlős magasabban fekvő északi felébe és onnan a fedezze a falu elfoglalásáért harcoló 2. ezredet úgy, hogy a falu felől érkező esetleges francia csapatokat támadja meg.[44] A franciák valóban erősítést kaptak, egy oszlop szintén ide vonult, éppen szembe a székely zászlóaljjal. Az erős köd miatt, és mert a szél is feléjük fújta a lőporfüstöt, a székelyek harminc lépésnél nem láttak távolabb és nem tudták megállapítani, hogy a szembe jövők franciák-e vagy oroszok. A zászlóalj katonái, amikor észrevették a közeledőket, ösztönösen jobbra – távolabb – húzódtak

[39] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-13i. Kienmayer altábornagy jelentése.

[40] Egy osztály két századot fogott össze.

[41] ÖStA KA AFA K 1349. 1805-11-66 ¼.

[42] Egy francia jelentés szerint a szövetséges oldaláról tirailleur-ök érkeztek, először 150-en, majd 3600-an. A szerző jelentéséből nem derül ki, hogy milyen harcrendben, tirailleur-láncra, vagy -harcra nem található utalás. ÖStA AFA K 1351. 1805-13-12 ¾.

[43] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-12 ¾.

[44] A harc rekonstruálásánál itt abba a nehézségbe ütköztünk, hogy az ezred naplója szerint az 1. zászlóaljnak a 2. ezredtől balra kellett felvonulnia, míg egy, a csatáról készült részletes térkép jobb oldali felvonulást ábrázol. ÖStA KA Kartensammlung H IVa. 1125. A jobb oldali felvonulást valószínűsíti az is, hogy a falu elfoglalása után a csíki zászlóaljak a falutól északra álltak.

előlük. Knezevich ezredes azonban úgy döntött, kideríti a rejtélyt, és tizenöt lépésnyire az ellenség elé lovagolt és horvátul megkérdezte az érkezőket, hogy oroszok-e. A válasz azonnal megszületett, amelyet a francia puskák össztüze hozott a meggondolatlan ezredes tudomására. Knezevich nem is úszta meg sebesülés nélkül, egy lövés érte a bal vállán, így kénytelen volt Augezdre, a kötözőhelyre visszalovagolni. Ezután kölcsönös puskatűz kezdődött minkét részről.

A jobbra húzódó székely zászlóalj mögött bródi határőrök álltak, akik az említett köd és lőporfüst miatt nem vették észre az 1. zászlóalj mozdulatait. Abban a vélekedésben, hogy ellenük történik egy előrenyomulás, elkezdtek a székely katonákra hátulról tüzelni. A lövések rögtön megsebesítettek néhány embert. A kialakult szerencsétlen helyzetnek Anton Fieschi alszázados, ezredadjutáns gyors közbelépése vetett véget, aki az említett alakulatokhoz lovagolt és leállította a tüzelést.

A falu előterében a harc hevessége egyre fokozódott, a csíki ezred 2. zászlóalja is tűzbe került az 1. zászlóaljtól jobbra. A székelyek kétszer is kiszorították a franciákat a szőlőskertekből, de azoknak sikerült újra és újra visszaszerezni állásukat. A szárnyakat alkotó lovasság nem tudott beavatkozni a harcba, a védők puskatüze ebben akadályozta őket. „Halálos ütközet alakult ki, a sok ágyú és puska füstje miatt olyan sűrű lett a levegő, hogy tíz lépést sem lehetett ellátni” – írja a székely huszárok naplója.[45] Végül Stutterheim vezérőrnagynak két zászlóaljjal sikerült a „szőlőhegyet” birtokba venni és egyelőre megtartani. A vezérőrnagy egy lovasdandár parancsnoka volt, de úgy tűnik, részt kívánt venni szőlőskertekért vívott hősies harcban. A két zászlóalj csak a háromszéki lehetett. Tehát a magaslat és a szőlős terület birtokában immáron a falu támadása következhetett.

A franciák a falut az árkokból és a töltések mögül heves puskatűzzel védték. Az első vonalba felzárkózott székely zászlóaljakat e tűz megállásra késztette, előrehaladniuk szinte lehetetlen volt. Egyes adatok szerint egyszer sikerült a székelyeknek betörniük a faluba, de a franciák kiszorították őket.[46] A faluba vezető utaknál lévő mellvédek mögül tüzelő franciák ellen a háromszékiek szuronyrohamokkal igyekeztek sikeresek lenni, de ezek egyelőre nem vezettek eredményre. Divéky ekkor kapott egy újabb lövést, és új lovát is kilőtték, így az ezred parancsnokságát ideiglenesen – legidősebb tisztként – Bartha Antal százados vette át.[47]

A harc már egy órája zajlott, amikor az 1. oszlop előrevonuló csapatai feltűntek Augezd felől. A szövetséges hadsereg balszárnyát parancsnokló Friedrich von Buxhövden gyalogsági tábornok az orosz 7. vadászezredtől egy zászlóaljat küldött segítségül a falut támadó csapatokhoz, amelynek megjelenése elegendő volt a kialakult patthelyzet megváltoztatására. Az orosz vadászok szuronyrohamához csatlakozott a sorait rendező csíki 1. zászlóalj, majd a háromszéki zászlóaljak is, így sikerült birtokba venni a falut és immáron meg is tartani. A faluba a 2. székely gyalogezred és a csíki 1. zászlóalj vonult be, a csíki 2. zászlóalj pedig Tellnitztől jobbra állt fel. A falu elfoglalása kilenc óra körül következett be.[48] Ezt a körülményekhez képest mindenképpen gyors sikernek minősíthetjük.

[45] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-68.

[46] *Schönhals* 1873. 169. o.

[47] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-186. Divéky szerint a sebesült lova kapott másodszor halálos lövést. ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-185.

[48] *Schönhals* 1873. 159. o.

A már korábban említett francia jelentés szerint Tellnitz és a mögötte lévő átjáró védelmének feladására Napóleon adott parancsot. A francia császár elképzelése ugyanis a csata megnyerésére az volt, hogy a szövetségesek balszárnyi támadásának bekövetkezte után, az ellenség harcrendjét középen áttöri, amely a Pratze település környéki magaslatok birtokbavételével valósulhatna meg. A magaslatról induló szövetséges csapatok oszlopai azonban egyelőre nem tűntek fel. Napóleon úgy gondolta, hogy Tellnitz bevételének híre talán meggyorsítja az oszlop megindítását és haladását, így szabaddá válik az út a Pratzenbergre.[49] A forrás okfejtése logikusnak tűnik, bár kérdés, hogy a tájat borító ködben mennyire lehetett ilyen gyorsan reagálni a körülmények változásaira. Ráadásul a francia tudósító, éppen a nagy köd miatti bizonytalansággal magyarázta azt, hogy Legrand tábornok rögtön új parancsot kapott a falu visszafoglalására. Az említett tanulmány szerint Tellnitz visszafoglalása igen rövid idő alatt megtörtént, főleg azért, mert megérkezett támogatásul a Davout-hadtesthez tartozó Friant-hadosztály, és a hadsereg lovas tartalékához tartozó Bourcier-dragonyoshadosztály. Ezt az eseményt Stutterheim tábornok is megerősítette, aki arról írt, hogy a falut védő „osztrák" zászlóalj és az orosz vadászzászlóalj a francia támadás megindulása után rendezetlenül menekült, magával rántva az éppen felvonuló új-ingermannlandi ezredet, amely még el is tévedt a ködben.[50] Ugyanezt ismétli Schönhals munkája is, aki szerint az orosz ezredet az 1. oszlop első harcvonala vette fel.[51] A franciák a falu birtokába kerültek és előrenyomultak egészen a szőlődomb lábáig, amikor is bekövetkezett a két Hessen-Homburg-huszárszázad rohama, amely ismét kiűzte a franciákat a faluból. A Nostitz tábornok vezette roham során néhányszáz francia fogságba került, az 1. hadoszlop felvonuló csapatai pedig biztosították az újra kivívott siker megtartását, a Goldbach-patak túlsó partjának birtokbavételével.

A fenti történet egy szinte hihetetlen huszárbravúrt említ, ami elég valószínűtlenné vagy leegyszerűsítetté teszi az események leírását. Louis-Nicolas Davout marsall csapatai valóban megjelentek Tellnitznél, bár Sokolnitz felé vonultak, de miután ott még csönd volt, a hadtestparancsnok elővédjét a heves harcok színhelyére irányította.[52] A negyed tíz körül meginduló francia támadás – valószínűleg csak a Friant-hadosztály részei: a 108. sorgyalogezred, a 15. könnyűgyalogezred voltigeur[53] századai, kettő négyfontos ágyú, továbbá az 1. dragonyosezred, illetve a falut eddig védő 3. sorgyalogezred[54] – Goldbach-patakon már átkelt orosz csapatokat érte és futamította meg, majd a falut megszálló háromszéki ezredet is. Divéky őrnagy szerint az oroszok meghátrálása miatt kellett a székelyeknek is visszavonulniuk.[55] A csíki ezred 1. zászlóalja csak az ellentámadásban vett részt, az ezred 2. zászlóalját a francia támadás a falutól északra találta: „Az ellenség, mely teljes meggyőződésében volt, hogy a közép áttörése után ezen a szárnyon is mindenki egészen visszavonul, több oszloppal vonult előre. Egy francia tábornok két adjutánssal a 2. zászlóalj arcvonala előtt állt. A valamennyire felemelkedő füstben, úgy 25-30 lépésnyi távolságra lehet-

[49] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-12 ¾.
[50] *Stutterheim* 1806. 53. o.
[51] *Schönhals* 1873. 160. o.
[52] *Nagy* 2001. 57. o.
[53] Könnyűgyalogos csapatnem, a voltigeurs-ök eredetileg a lovasok mögé ülve jutottak el az alkalmazásuk helyszínére.
[54] *Mayerhoffer* 1912. 39. o.
[55] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-185.

tek, amikor először észrevettek minket. A füst azonban a leadott puskatüzünkre ismét a földig ért. Az ellenség erre a – számára váratlan – tűzre kénytelen volt megállni. Ebben a helyzetben a 2. zászlóalj oszlopban előrevonult, viszont az ellenséget csak akkor látta meg, amikor az nagyjából 25-30 lépésre volt tőle, sőt egy másik oszlopot is, amely a zászlóalj jobbszárnya felé közeledett. Ruhmbaum százados, ahogy ezt észrevette, késedelem nélkül, az egész zászlóalj számára rohamot veretett, és ezt követően, a jól végrehajtott tűzzel teljesen szétszórt ellenség után a legnagyobb rendben előrenyomult." A csíki zászlóalj mögött háromszáz lépésre álló Hessen-Homburg-huszárok parancsnoka Mohr ezredes észrevette a székelyek jobbszárnyára leselkedő veszélyt, és öt századának, az akkor beérkező két francia zászlóalj ellen, rohamot vezényelt.[56] A zászlóaljak igyekeztek gyorsan négyszöget formálni, de elkéstek és pánikszerűen menekülni kezdtek. Minden bizonnyal itt sikerült foglyokat ejteni a huszároknak azok közük, akiknek nem sikerült a patakon át elmenekülniük.[57] A rohamot az ezredparancsnokon kívül Vécsey Ágoston alezredes vezette, akinek a kitüntetési előterjesztésében ugyancsak egy jobbszárnyi roham szerepel egy közeledő ellenséges gyalogsági oszlop ellen.[58] A falu átkarolását megkísérlő francia támadás elhárításában fontos szerepet játszott a tartalékban álló bródi zászlóalj is, amelyet Carl Delisimonovich alezredes vezetett szuronyrohamra.[59] A székely huszárok naplója szerint e siker után indult meg az orosz vadászok és gránátosok támadása, amely egyesülve a székely zászlóaljakkal, feltűzött szuronnyal, „hétszer ismételve" a rohamot, birtokba vették a falut.[60]

A csíki 2. zászlóalj csatlakozott a fenti sikeres támadáshoz. Carneville tábornok dandárparancsnok – miután megdicsérte a zászlóaljat – sorakoztatta a falutól jobbra álló csapatokat, és a székely zászlóaljjal az élen, zeneszó mellett, megindult a falu felé. „Az ellenség tartotta a falu főutcáját, amit kocsikkal eltorlaszolt. Heves puskatűzzel a házak ajtóiból és ablakaiból nyugtalanította a támadókat, így gyorsan előrenyomulni jelentős veszteség nélkül nem lehetett, és sikerrel sem számolhattak megfelelő kéznél lévő fedezet nélkül. A löveg és annak lőszeres taligája ugyanis az átszegdelt terület miatt a zászlóaljat nem követhette."[61] Ruhmbaum százados ezért személyesen a beérkező orosz zászlóalj parancsnokához, Gerhard tábornokhoz sietett, hogy sürgesse a mielőbbi támadását. Az orosz tábornok e kérésnek nem adott helyt, ezért „a mondott százados az elöl lévő lemozdonyozott és vontatókötélen függő orosz ágyút előrevezette. Az ellenségre néhány kartácslövést adtak le és ezzel olyan hatást váltottak ki, hogy az a fegyvereit eldobálta és egészen szétfutott, amire a 2. zászlóalj azonnal előrevonult és a faluban 150 embert, köztük több tisztet elfogott, az ellenség közül azonban a legtöbben a házakba és különböző épületekbe zárkóztak. A dandárparancsnok a menekülő ellenség felkutatását nem enge-

[56] ÖStA KA AFA K1351. 1805-13-13i., Kienmayer jelentése. A székely huszárok naplója szerint két század hajtotta végre a támadást. ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-68. Ugyancsak két századról írt a Geschichte Nr. 14., 15. 317. o.

[57] *Hirtenfeld* 1857. 762–763. o. Mohr ezredes ezért megkapta a káptalan mellőzésével a Mária Terézia Rendet.

[58] *Hirtenfeld* 1857. 794–795. o. Vécsey alezredes is megkapta a Mária Terézia Rendet, továbbá Gustav Amon von Treuenfest. Lásd: Geschichte Nr. 4.

[59] Geschichte Nr. 14., 15. 317. o.

[60] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-68.

[61] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-187.

dályezte, hanem újra sorakoztatott és oszlopban vonult tovább az ellenség felé."[62] A falut tehát minden bizonnyal az 1. oszlopot alkotó orosz ezredek és a székely zászlóaljak közösen foglalták vissza.

A franciák visszavonulását siettette, hogy a szövetségesek 2. és 3. oszlopa közben megérkezett Sokolnitzhez és megkezdte a falu, valamint a mellette lévő kastély, kastélykert támadását. Az orosz csapatokból álló oszlopok erőfeszítését hamar siker koronázta, a franciák kénytelenek voltak kiüríteni a helységeket. A szövetségesek balszárnyán mindenesetre tíz óra környékén győztesnek gondolhatta magát mindenki, hisz Sokolnitzot, Tellnitzet és a mellettük lévő hidakat elfoglalták és biztosan tartották. Ennél azonban többet nem is tettek. Pedig tehettek volna, hisz a Tellnitzet birtokba vevő Kienmayer-hadosztály és az 1. oszlop majd 20 000 katonájával szemben a franciák részéről csupán a 3. és a 108. gyalogezred, kisebb tirailleur kötelékek és az őket támogató dragonyosok álltak.[63] A helyzet Sokolnitznál is hasonló volt, itt a Legrand-hadosztály részei, a Friant-hadosztály és a Bourcier-dragonyoshadosztály szögezte ide a szövetségesek főirányba támadó két oszlopát.[64]

A csata legfontosabb eseményei azonban ekkor már nem itt zajlottak, hanem a Pratze környéki magaslatokon. Napóleon negyed kilenckor megindította támadását a Soult-hadtest két hadosztályával a magaslatok birtokbavételére. A francia támadás sikerrel járt, ami azt jelentette, hogy a szövetséges hadsereg jobb- és balszárnya között már az ellenség gyülekeztette a csapatait. A harcrend kettévágása megpecsételte a Goldbach mentén álló csapatok sorsát is.

A székely határőrök azonban erről egyelőre mit sem tudtak. A csíki ezred 1. zászlóalja Tellnitz másodszori elfoglalása után a falun és a két egymáshoz közeli hidakon áthaladva szétbontakozott és felvette harcrendjét, mesterlövészeit előreküldte, de harcba nem keveredett. A 2. zászlóalj a Kienmayer-hadosztály lovassága és egy később beérkezett kozák ezred után, egy orosz zászlóaljjal együtt szintén átvonult a hidakon, majd az utat „fél óráig folytatva egy magaslatra ért, majd a közepet egyre jobban megközelítő ellenséges jobbszárny ellen felvonult, azonnal az is egy hasonló széles szárnyat formált, és a továbbiakban úgy tűnt várakozni akart."[65] A két fél egymással szemben állva nem mutatott nagy aktivitást, az oroszok ágyúztak, a franciák egyszer kísérletet tettek egy támadásra, de eredmény nélkül. Az osztrák lovasság is megpróbálkozott egy rohammal, de a francia lovasság ezt nem várta be és hátrébb húzódott. A háromszéki zászlóaljak helyzetéről és harcairól a továbbiakban már nem tudunk semmit. Ezt a patthelyzetet a csatatér közepéről, vagyis a magaslatok felől érkező hírek változtatták meg.

A csatatér közepét képező magaslatsor birtokbavétele után Napóleon a támadás folytatását rendelte el. A főszerep továbbra is a Soult-hadtestnek jutott, amelynek egyik hadosztálya Sokolnitz felé támadott, a másik pedig Augezd és Tellnitz felé. A szövetségesek a beérkező hírek, majd a francia csapatok közeledésére megkezdték a hátrálást. Akinek ez nem sikerült időben, menthetetlenül a veszteséglistára került, ha másként nem, hát fogságba esett. Az 1., a 2. és a részben a 3. oszlop csapatai Augezd felé hátráltak, egy részük-

[62] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-187.

[63] *Mayerhoffer* 1912. 41. o.

[64] A már idézett francia szerző szerint a Sokolnitzot védő csapatokat Napóleon gránátosokkal és a gárdától is megerősítette. ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-12 ¾.

[65] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-187.

nek Buxhövden tábornok vezetésével sikerült is a falun átjutniuk, a nagyobb rész előtt azonban a franciák már elzárták az utat. Nekik más lehetőségük nem maradt, mint a befagyott Satczan-tavon keresztül menekülni.

A Kienmayer-hadosztály a körülményekhez képest rendezetten hátrált. A csapatok megkezdték a visszavonulást a Goldbachtól nyugatra eső magaslatról. A visszavonulást a csíki 2. zászlóaljnak a Tellnitz melletti két híd között felállva kellett biztosítani, majd az utolsó lovas elvonulása után a székely határőröknek kellett lebontaniuk a hidakat. Az altábornagy először Augezd felé kívánt visszavonulni, de miután kiderült, hogy a franciák a települést már elfoglalták, a Satczan-tó megkerülésére adott parancsot. Először azonban fel kellett tartóztatni a már üldözésre készülő ellenséget.

A Carneville-dandár ott állt ismét harcrendbe, ahol a harcot reggel megkezdte, és innen biztosította a lovasság felvonulását védelemhez. A csíki ezredhez egyébként ekkor csatlakozott a korábban lemaradt lövege, a lőszeres kocsijával együtt, amelyet Kienmayer altábornagy parancsára mindjárt jobbra előre irányítottak a lovasság mellé, hogy lője az ellenséget. Az első harcvonalba egy székely huszárosztály, az O'Reilly-svalizsérezred, egy pulk[66] kozák és egy lovasüteg állt fel. A vonalat Geringer ezredes vezette. A harcrendbe bontakozott hadosztálynak kellett fedeznie az 1. oszlop, illetve az Augezd felől visszaözönlő 2. és 3. oszlophoz tartozó oroszok menekülését is. A hadosztály és a Tellnitz előtt még keményen védekező orosz Lewis-dandár sikeresen tartóztatta fel a francia támadásokat. A puskalőtávolságra előrejövő francia lovaglóüteg szinte kartácsesővel árasztotta el a védekező csapatokat, de a francia dragonyosezredek rohama az orosz szuronyokon rendre elhalt. Ezt követően Geringer ezredes rohamot vezényelt, mellyel visszaszorította a francia gyalogságot.

A francia dragonyosok támadásai tehát rendre megtörtek a Kienmayer-hadosztály és a Lewis-dandár harcrendjén, ami lehetővé tette az orosz csapatok valamelyest akadálytalan visszavonulását. Napóleon azonnal le is váltotta a támadó lovasdandár parancsnokát és kíséretéből egy tábornokot küldött a helyére.[67] A helyzet azonban nem változott, a felek kénytelenek voltak megelégedni egy másfél órás tüzérségi párbajjal. A székely huszárok három százada folyamatosan járőrözött, nehogy az ellenség bárhol a menekülők nyomába eredhessen.

A tellnitzi harcok végét az jelentette, hogy a falut védő szövetséges csapatok ellen fordult északról és keletről a 3. dragonyoshadosztály, a Vandamme-hadosztály, a gárda lovasság, nyugatról pedig a Friant-gyaloghadosztály és a Bourcier-dragonyoshadosztály.[68]

Kienmayer altábornagy a visszavonulást fél négy felé rendelte el. Másfelé nem is mehetett, mint délre a Satczan-tavat megkerülve, majd egy igen szűk, a két tó között vezető gáton áthaladva, majd Satczan településen keresztül keresve egy biztonságos helyet. A Weyrother-féle haditerv nem tartalmazott olyan rendszabályt, hogy mi a teendő sikertelenség esetén, hová kell visszavonulniuk, vagy hol kell gyülekezniük a csapatoknak.

Az altábornagy a Hessen-Homburg-huszárezreddel, három székely huszárszázaddal és egy lovasüteggel mindenesetre előre sietett, hogy minél előbb eljusson Ottnitz település környékére, nehogy a franciák erre is elvágják a visszavonulók útját. Őket követte

[66] Ezrednek megfelelő orosz lovasegység.
[67] *Nagy* 2001. 70. o.
[68] *Mayerhoffer* 1912. 53. o.

a Carneville-dandár, az említett keskeny gáton keresztül. A 2. székely gyalogezred és a bródi zászlóalj sikeresen elérte Satczant, bár több tiszt elvesztette lovát és poggyászát, de eltűnt még egy századpénztár is. A csíki ezred 1. zászlaja szintén a gátúton, időnként a tó jegén vonult vissza. A 2. zászlóalj az egyik székely huszárosztállyal vonult Satczan felé, de a lovasok lassúnak ítélték meg a menetet, és mivel feleslegesen nem akartak embert veszteni, elügettek a gyalogosok mellől. A gyalogzászlóalj a gáton, majd egy darabig a jégen haladva kikerülte Satczan települést, majd azon túl ismét egyesült a huszárokkal. A menetet a székely huszárok osztálya zárta. A gáton visszavonuló csapatok fedezése közben Geringer ezredest egy kartácsgolyó – a csákószíjat szétszakítva – a jobb halántékán eltalálta, és eszméletlenül a földre esett. A közelben álló huszárok, Szabó Máté, Kemenes Miklós közlegény az őrnagyi osztály 2. századától és Tóth Ignác közlegény az ezredesi osztály 2. századától azonban megmentették a lovát is elvesztő parancsnokukat és hátravitték.[69] Ekkor az ezred parancsnokságát ideiglenesen Adam Ekkart kapitány vette át.[70]

Az ezredes sebesülését az a francia tüzérség okozta, amely közben 20 löveggel felvonult a Tellnitz melletti magaslatra és onnan lőtte a visszavonulókat, de nem nagy eredményességgel. „Az ellenség igen heves ágyú és tarack tüzet lőtt a jégre, a golyók felpattantak és törték ezáltal, de az a mondás, hogy oly sok ezer orosz a tóba fulladt volna, egy abszurd mese. Az igazság az, hogy az oroszok a jégen szétszóródtak, a partnál a felszakadt jég szélén néhányan szerencsétlenül jártak, ezek száma azonban csekély volt és jelentéktelen" – írta a székely huszárok naplója.[71]

Közben Rakovszky alezredes a hadsereg jobbszárnyáról egy székely huszárszázaddal és a Hessen-Homburg-huszárosztállyal az austerlitzi és a krzenowitzi magaslatoktól visszaérkezett Klein-Hostieredekhez, de az ezredhez már nem tudott bevonulni, mivel ekkorra már Augezdet az ellenség megszállta. Az alezredes ezért Birnbaum és Hostieradek mögött állította meg a különítményét és innen fedezte a szétvert csapatok visszavonulását.

A Satczan felől visszavonuló csapatokat a Neudorfnál harcrendbe állt orosz csapatok fedezték. Az ekkor már zavartalan mentet – szakadó esőben még vagy húsz kilométert megtéve – a székely ezredek Damborschitzig folytatták, ahová éjfél körül értek be. A huszárok még fedezték a visszavonulók útját, egy század Mautnitznál állt fel, egy másik Klein-Lowschtizt közelében, ahol az éjszakát töltötték.

Számadás és visszatérés Székelyföldre

A székely határőrezred austerlitzi csatában elszenvedett veszteségeiről a hadi naplók pontos adatokkal szolgáltatnak. A 14. (1. székely) határőr gyalogezred veszteséglistája a beérkezett századjelentések alapján december 7-re készült el. E szerint az ezredtől az őrmesterek és annál alacsonyabb rendfokozattal rendelkezők közül heten haltak meg. Megsebesült Knesevich ezredes, aki Augezd faluban bekötöztek, onnan az ellenség köze-

[69] *Amon* 1878. 237. o., más adat szerint Kemenes Miklós és Fejér Ignác közlegény, akik az ezredes mellett küldöncként szolgáltak és Székely őrmester vitték hátra Geringer ezredest. ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-184. A sebesülés helyszínét Kienmayer altábornagy jelentésében olvashatjuk, ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-13i.

[70] ÖStA KA AFA K 1354. 1805-13-184.

[71] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-68.

ledésekor az ezred egyik alorvosa egy Wischau közelében lévő faluba vitte. Az utánuk nyomuló ellenséges lovasság itt elfogta őket, azonban egy francia tábornok parancsára az ezredest és orvosát nem vitték magukkal, hanem egy ottani birtokosnál helyezték el. Knesevich azonban így sem élte túl a sebesülést, halálnak a híre január 16-án érkezett meg az ezredhez. Az ezredesen kívül megsebesült még 57 őrmester vagy annál alacsonyabb rendfokozatú katona, fogságba esett – ugyanezen állománykategóriából – 44 ember, közülük többen sebesülten. Eltűnt továbbá 74 közlegény, az ezredhez beosztott egyik alágyús a 2. tüzérezredtől és egy tüzér segédmunkás, összesen tehát 185 fő.[72]

A fogságba kerültek közül mind a 44 fő kiváltotta magát és bevonult, illetve az eltűntek közül is 68 fő visszatalált az ezredhez. Tehát az ezred vesztesége halottakban, sebesültekben és eltűntekben összesen 73 fő volt. A hazafelé vezető úton ezen kívül elhunyt még 15 fő, haláluk okát a napló nem jegyezte fel.

A 15. (2. székely) gyalogezred vesztesége Divéky alezredes[73] jelentése alapján a következő volt: „sebesültekben: törzstiszt egy fő, főtiszt két fő, őrmestertől lefelé 254 fő, összesen 257 fő, fogságba jutott, többnyire meg is sérült: főtiszt 1 fő, őrmestertől lefelé 129 fő, összesen 130 fő, holtak őrmestertől lefelé 59 fő. Mindösszesen 446 fő."

A 11. (székely) huszárezredtől az ezredtörténet szerint a csatában hatan lelték halálukat – a könyv fel is sorolja az elhunytakat – ugyanennyien sebesültek meg és tizenketten tűntek el.[74] A hadi napló szerint két közhuszár halt meg és 27 ló pusztult el, öt ember és hét ló sebesült meg, 12 közhuszár 29 lóval eltűnt, de később mindannyian visszatértek. A visszavonuláskor 20 ló a mocsárban elmerült.

A székely ezredek veszteségei tehát nagyon eltérőek volt, legtöbb embert a háromszékiek vesztették, állományuk több mint harmadát, ami igen magasnak számít. A csíkiek „fogyatkozása" ugyanakkor tizennégy százalékos volt, ami átlagosnak mondható. Ezen adatokat megbízhatónak gondoljuk, a naplók keletkezésének ideje miatt, illetve általában az osztrák seregre jellemző létszám nyilvántartási pontosság és fegyelem miatt is.

A Kienmayer-hadosztály vesztesége a hadosztályparancsnok jelentése alapján a következő: tiszt két halott, 11 sebesült; őrmestertől lefelé: 110 halott, 433 sebesült, 143 fogoly, 562 eltűnt. Összesen tehát 1261 fő, ami a hadosztály létszámának húsz százaléka. A halottak fele a háromszéki ezred katonája volt, a sebesülések több mint fele szintén ettől az ezrednél történt. A csata elvesztése legkevésbé ezen a hadosztályon és még kevésbé a székely ezredeken múlott.

December 3-án a szövetséges hadsereg délre szakadt részeinek maradványai Nasedlowitzen át Scharditzre vonultak, itt kapták a hírt, hogy a harcoló felek 24 órás fegyverszünetet kötöttek. Másnap a Hessen-Homburg-huszároktól egy tisztet és 40 huszárt, a székely huszároktól Josef Handel kapitányt, két alantos tisztet és 60 huszárt jelöltek ki, hogy Ferenc császárt kísérjék a Napóleonnal folytatandó tárgyalásra. A hideg, esős idő ellenére a huszárok egész éjjel készültek a másnapi feladatuk ellátására. Gyakoroltak és tisztogatták a felszerelésüket, hogy a császár meg legyen velük elégedve.

[72] Az ezrednapló 186 főt számolt. ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-68.

[73] *Pilch*, 165. o. Szerinte Divékyt még a csatatéren előléptették alezredessé, ennek nyomát a naplókban nem találtuk meg.

[74] *Amon* 1878. 238. o.

December 4-én délelőtt 11 órakor az uralkodó Johann Liechtenstein, Lamberti és Franz Sebottendorf altábornagy társaságában, a huszárok kíséretében a Nasedlowitz településnél található malomhoz utazott, ahol Napóleon már várta őt. A küldöttséget Bernadotte marsall fogadta, majd Ferenc császár a kocsijában továbbhaladt addig a tábornoki csoportig, amelynek közepén Napóleon várakozott. A huszárok itt vonalba álltak, és amikor a császár kiszállt a hintójából, tisztelegtek. Ezt követően a két császár Liechtenstein tábornok társaságában két órán keresztül tárgyalt, majd Napóleon visszakísérte Ferencet a hintójához. A huszárok sora előtt az uralkodók Bernadotte marsall kíséretében elléptek, miközben a közelben táborozó francia katonák éltették a császárukat. Az uralkodók elbúcsúztak egymástól, amivel véget ért az uralkodói találkozó. A kíséret estére visszatért táborába.[75] Ezen eseményt nagy dicsőségként élték meg a székely huszárok. Másnap Liechtenstein altábornagy a francia főhadiszálláson megbeszélte a fegyvernyugvás feltételeit, melynek következtében december 6-án befejeződtek az ellenségeskedések. A békekötésre Pozsonyban került sor december 26-án.

A fegyverszünet megkötése után a csapatok szálláshelyekre vonultak. A huszárezred törzse Kralitzba, az ezredesi osztály a Drschowictól Haubschitzig terjedő területen, az alezredesi osztály Przemislowitz és Smrschitz közötti falvakba, míg az őrnagyi osztály Klopotowitz és Solonitz közti településeken szállásolt be.

A csíki ezred a Carneville-dandárral együtt a magyar határ felé Welka településre menetelt, ahol december 6-án megérkezve beszállásolt. Carneville tábornok értesülve a fegyverszünetről, most már nyugodtan megdicsérhette a dandárát, amit december 8-án nem is mulasztott el. Másnap az ezred átvonult Magyarbródra és környékére, ahol tartósan berendezkedett. Ide vonult be Gratze alezredes, aki november 28-a óta távol volt a zászlóaljától. Januárban itt került sor a jutalom kiosztására is. Ruhmbaum százados még a csatát követő napon írt jelentésében „figyelembe ajánlotta" Gergely[76] és Geréb Dávid főhadnagyot, Fleischer Márton alhadnagy ezredadjutánst, Baróthy István hadnagy zászlóaljadjutánst, továbbá Köllő Sándor zászlóst, hét őrmestert, egy zászlótartót, 12 tizedest, egy őrvezetőt és 51 közkatonát. Január 3-án kihirdették a császár december 25-én Holicsban kelt parancsát, amelyben megdicsérte az ezredet, és annak felterjesztett tisztjeit és a legénységet – őrmestertől lefelé – egy havi illetményüknek megfelelő jutalomban részesítette.[77] A legénység között a jutalmat kiosztották. A hadosztályparancsnok jelentésében kiemelte kiemelkedő helytállásáért Divéky őrnagyot, a négy székely zászlóaljat, különösen a 2. ezred zászlóaljait, továbbá Geringer ezredest és Lázár főhadnagyot[78] a székely huszároktól.

A háromszéki ezred december 5-e és 8-a között Welkán pihent, majd másnap Magyarbródra, onnan december 12-én Gross Blatnitz-ba menetelt, ahol január 6-ig pihentek. Az itt töltött napok alatt megérkezett Gramont ezredes, aki az ezredparancsnokságot átvette, majd január 2-án Raueber alezredes is bevonult, aki november 24-e óta tartózko-

[75] *Amon* 1878. 239. o.

[76] Az ezredben két Gergely főhadnagy szolgált, János és Péter, nem tudjuk, hogy kiről van szó.

[77] Az *Österreichische Militärische Zeitschrift*ben megjelent tanulmány szerint a Carneville-dandár emberei 10 napi jutalomilletményt kaptak. Geschichte Nr. 14., 15. 317. o.

[78] ÖStA KA AFA K 1351. 1805-13-13i. Kienmayer altábornagy jelentése. Az ezredben főhadnagyként két Lázár szolgált, Lajos és Imre, nem tudjuk melyikre vonatkozott a dicséret.

dott távol az ezredtől. A háromszéki határőrök is megkapták a jutalmukat, Divékyt pedig előléptették alezredessé.

A csíki ezred és valószínűleg a háromszéki is január 17-én kapta a parancsot, hogy Székelyföldre a határhoz vonuljon vissza. A századokat január 18-án vonták össze Magyarbródon és másnap elérkezett a rég várt pillanat; elindultak hazafelé. Az első ezred Nádason, Nagyszombaton keresztül a Duna bal partján vonult Pestig, onnan Szolnokon, Nagyváradon, Kolozsváron át Csíkszeredába, ahová március 21-én érkezett meg. A másik gyalogezred hazavezető útjáról nem maradt feljegyzés.

A huszárezred január 16-án kapta meg a hazarendelő parancsot. Geringer ezredesnek Königgrätzbe kellett utaznia, a parancsnokságot átadta Rakovszky alezredesnek, aki az ezredet Székelyföldre vezette. Az ezred összevonása után január 19-én indult meg és Holicsnál Magyarországra lépve Vác, Pest, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely útvonalon érkezett március 23-án Sepsiszentgyörgyre.

Az ezredek tehát március végére hazaértek Székelyföldre. A hét hónap alatt megtettek hozzávetőleg 2500 kilométert, végigharcolták az világtörténelem egyik legnagyobb csatáját, részt vettek kisebb ütközetekben és harcokban. A veszteségük szerencsére nem érte el azt a mértéket, amit Stutterheim altábornagy nyomán sok történész leírt. A veszteségek viszonylag alacsony számát minden bizonnyal befolyásolta a csatateret beborító köd, de szerepet játszhatott ebben az is, hogy a franciák nem akarták mindenáron megtartani Tellnitzet. Napóleon ezen a területen csupán lekötő erőket használt, a döntést nem itt csikarta ki. Csökkentette a veszteséget az is, hogy a franciák nem vezették be az üldözést, csupán tüzérségi lövegekkel lövöldöztek a visszavonulók után. Ebben szerepet játszott, hogy a Kienmayer-hadosztály a támogató orosz erőkkel Tellnitz előterében órákig lekötötte a franciákat, így a tavak között és a tavon menekülő oroszok időt nyerhettek. A székely határőrök hősiesen kitartottak, elismerésre méltóan helytálltak, ők kezdték a csatát és minden bizonnyal ők is fejezték be.

Azokat a székely határőröket kell dicsérnünk, akiknek apját, nagyapját még kényszerítették, hogy vegyék fel a fegyvert, akiknek ellenállását csak a madéfalvi véres januári éjszaka törhette meg. Ezen gyalogosok és huszárok minden nehézséget kiállva, hősiesen küzdöttek császárukért. Vagy talán nem is az uralkodóért, hanem inkább egymásért, a katonatársaikért, hogy minél többen hazatérhessenek, vagy azért, hogy a székelyek hírnevén ne essen csorba? Minden bizonnyal mindezekért.

Bibliográfia

Amon 1878.	*Amon, Gustav von Treuenfest:* Geschichte des k.k. 11. Husaren-Regiments Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Szekler Grenz-Huszaren. Wien, 1878.
Csetri 2005.	*Csetri Elek:* Erdélyi ezredek a francia forradalom és a napóleoni idők háborúiban (1792–1815). Kolozsvár, 2005.
Határőrvidék	Az egykori székely határőrvidék intézménye. *Magyar Katonai Szemle,* 1941. 3. sz. 822–844. o.
Hirtenfeld 1857.	*J. Hirtenfeld, J.:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857.
Mayerhoffer 1912.	*Mayerhoffer, Eberhard von Vedropolje:* Die Schlacht bei Austerlitz am 2. December 1805. Wien, 1912.
Nagy 2001.	*Nagy István:* Az austerlitzi csata. *Aetas,* 16. (2001) 2. sz. 50–79. o.
Nagy-L. 2013.	*Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Pápa, 2013.
Nagy-L. 2014.	*Nagy-L. István:* Mestermű vagy kontármunka? Franz Weyrother terve az austerlitzi csata megvívására. *Hadtörténelmi Közlemények,* 127. (2014) 2. sz. 291–322. o.
Pilch	A magyar katona vitézségének ezer éve. Szerk. *Pilch Jenő.* Budapest, [é. n.]
Réfi 2014.	*Réfi Attila:* A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában. Budapest–Sárvár, 2014.
Schönhals 1873.	*Schönhals, Carl Ritter von:* Der Krieg 1805 in Deutschland. Wien, 1873.
Stutterheim 1806.	*Stutterheim, Karl von:* Die Schlacht bei Austerlitz, am 2. December 1805. Hamburg, 1806.
Teleki 1877.	*Teleki Domokos:* A székelyhatárőrség története Budapest, 1877.
Uhliř 2005.	*Uhliř, Dušan:* Die Dreikaiserschlacht Austerlitz 1805. Brno, 2005.

Rövidítések

AFA	Alte Feldakten
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Geschichte Nr. 4.	Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments Nr. 4. Arthur Herzog von Connaught und Strathearn. Wien, 1903.
Geschichte Nr. 14.,15.	Aus Geschichte der k.k. Grenz-Infanterie-Regimenter erstes Szekler Nr. 14 und zweites Szekler Nr. 15. Streffleur's österreichische militärische Zeitschrift. 1846/2.
K 1349.	1805 Deutschland XI.
K 1350.	1805 Deutschland XIII.
K 1351.	1805 Deutschland XIII.
K 1354.	1805 Deutschland XIII (126-E) 1806 Deutschland.
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien

Áttekintő térkép
(készítette: Csákváry Kristóf, HIM Térképtár)

A Tellnitz környéki harcok[79]

[79] Lelőhelye: ÖStA KA AKA K 1348. 1805-1-66-¼. Ausführlichen Relation der am 2. December 805 in dem Zwischenraum von Brünn, Bausnitz und Austerlitz vorgefallenen Schlacht, die in dem durch den Kayserlich auch Kayserlich Königlichen Generalquartier Meister Stab im Monath Februar und Martz 806 aufgenehmenen Bataille Plan gezeichnet erscheint.

Tamás Csikány

SZÉKELY BORDER REGIMENTS IN THE BATTLE OF AUSTERLITZ

Summary

Forty-four years after the massacre at Madéfalva, the Székely Border Regiments made a huge sacrifice in the Battle of Austerlitz on 2 December 1805, serving the emperor whose grandmother forced the free Székely people to do military service. Although the loss of more than five hundred men is by orders of magnitude smaller than the one described by contemporary witnesses, but when looking at the proportions it still exceeds the average losses of the troops participating in the battle. The Fifteenth (Second Székely) Regiment lost particularly many soldiers, about one third of its men died, were injured, or fell into captivity. The paper presents the participation of the Székely Border Regiments in the war of the year 1805, putting special emphasis on their battle achievements, and trying to give an exact calculation of their losses.

Tamás Csikány

SEKLER GRENZSCHUTZREGIMENTER IN DER SCHLACHT BEI AUSTERLITZ

Resümee

Einundvierzig Jahre nach dem Siculicidium (dem Massaker vom 7. Januar 1764 in Madéfalva) brachten die Sekler Grenzschutzregimenter in der Schlacht bei Austerlitz am 2. Dezember 1805 ein riesiges Blutopfer für den Kaiser dar, dessen Großmutter die freien Sekler noch mit Gewalt zum Soldatenleben verpflichtet hatte. Der Verlust von über fünfhundert Mann ist zwar um Größenordnungen kleiner als von den zeitgenössischen Augenzeugen beschrieben, übersteigt jedoch – was die Verhältnisse betrifft – die durchschnittlichen Verluste der an der Schlacht teilnehmenden Verbände. Insbesondere das 15. (2. Sekler) Regiment erlitt herbe Verluste: Etwa ein Drittel der Stärke fiel oder wurde verwundet bzw. geriet in Gefangenschaft. Die Studie stellt die Teilnahme der Sekler Grenzschutzregimenter am Krieg des Jahres 1805 vor, wobei sie besonderes Augenmerk auf ihre Leistung in der Schlacht richtet bzw. den Versuch unternimmt, ihre Verluste genau festzustellen.

Tamás Csikány

RÉGIMENTS SICULES DES CONFINS MILITAIRES DANS LA BATAILLE D'AUSTERLITZ

Résumé

Quarante et un an après le massacre de Madéfalva, dans la bataille d'Austerlitz du 2 décembre 1805, les régiments sicules des confins militaires ont perdu beaucoup des leurs en combattant pour un empereur dont la grand-mère avait encore enrôlé de force les Sicules libres. Bien que la perte de cinq cent hommes soit largement inférieure aux chiffres avancés par les témoins contemporains, proportionnellement elle dépasse tout de même les pertes moyennes des unités engagées dans la bataille. La perte du 15e régiment (2e régiment sicule) fut particulièrement importante : près d'un tiers de son effectif fut tué, blessé ou capturé. L'étude présente la participation des régiments sicules des confins militaires à la guerre de 1805 avec une attention particulière portée à leur efficacité dans la bataille. L'étude tente également de déterminer leurs pertes exactes.

Тамаш Чикань

СЕКЕЙСКИЕ ПОГРАНИЧНЫЕ ПОЛКИ В БИТВЕ ПРИ АУСТЕРЛИЦ

Резюме

Спустя сорок один год после угрозы в Сикулене 2-го декабря 1805 года секейские пограничные полки понесли огромные кровавые жертвы в битве при Аустерлиц за того императора бабушка которого ещё насильственно обязывала к военной службе вольных людей секеи. Несмотря на то, что потери более чем пятисот человек на порядки меньше о чём писали свидетели того времени, тем не менее в пропорциях эти потери превзошли средние потери участвующих в боях воинских частей. В частности, 15. полк (2. Секейский) потерял много солдат, около трети из них были убиты, ранены или попали в плен. Исследование представляет участие секейских пограничных полков в войне 1805 года, особенно подчеркивая эффективность их действий во время сражений, а также делает попытку точного определения потерь.

Kővári László

ERDÉLY 1848–1849-ben

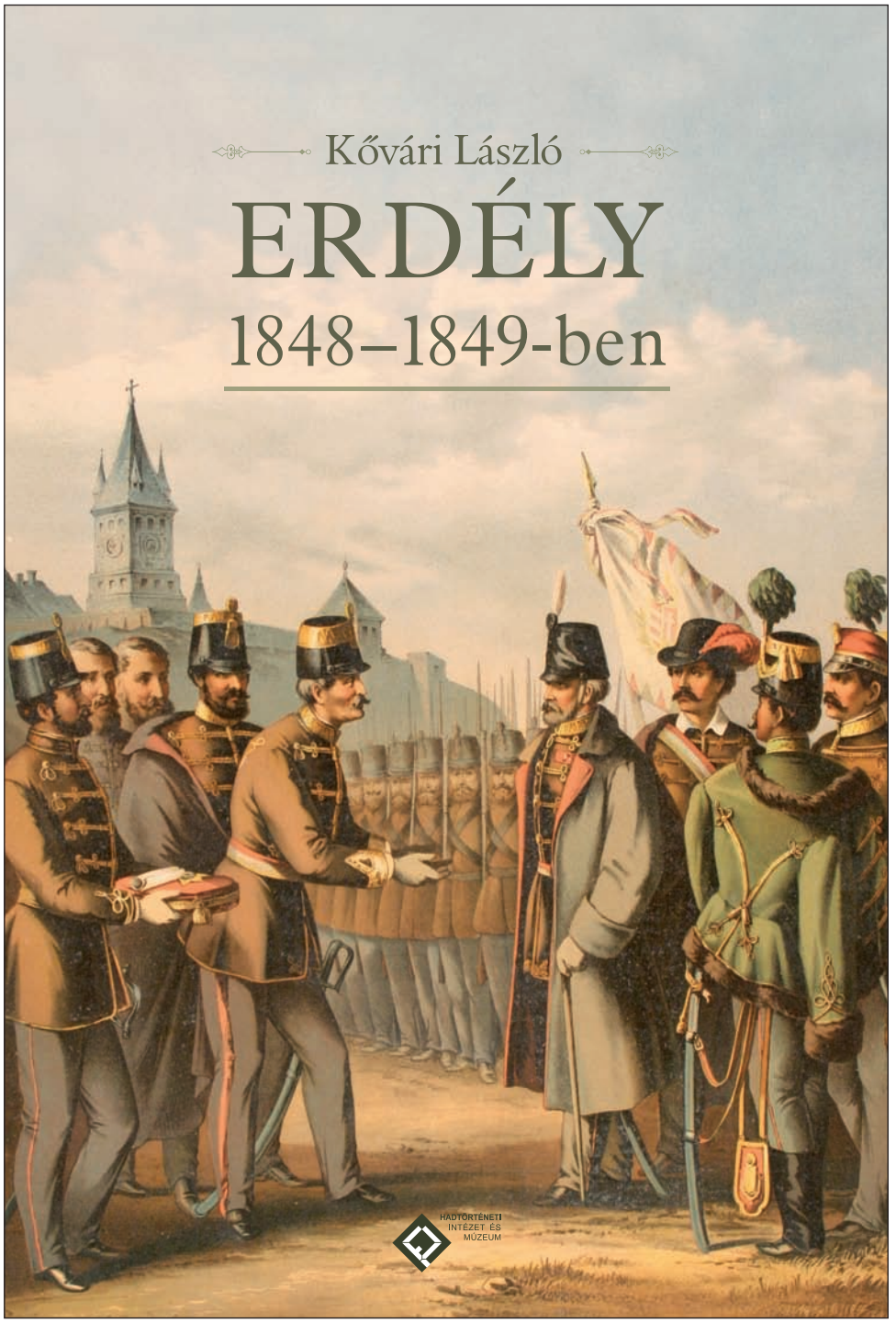

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

KÖZLEMÉNYEK

PITI FERENC

KIRÁLYI HADOSZLÁSOK KÁROLY RÓBERT URALKODÁSA IDEJÉN

Az okleveleket a királyi had feloszlásával keltező, vagy jogi ügyeket annak viszonyításával elhalasztó középkori magyarországi gyakorlat a XIII. század utolsó harmadában jelent meg, és leginkább az Anjou-időszakra volt jellemző. A hadoszlások időpontjai nem csak katonailag, hanem jogilag is praktikus okokat hordoztak, ezért országszerte kihirdetésre kerültek.[1] Ezek összegyűjtése így egyszerre lehet lényeges mind a hadtörténet, mind az oklevéltan számára, még akkor is, ha értelemszerűen több hadmozgás zajlott le az időszakban, mint amennyi ilyen dátum fennmaradt.

Jelen közlemény elkészítését több ok is motiválta: a középkori magyarországi királyi hadoszlásokat listázó korábbi történeti munkák[2] száma csekély, ezek már igen régen jelentek meg és egymásra épülgetve idővel csak kevés újabb adatot használtak fel. Az *Anjou-kori Oklevéltár*-sorozat folyamatos gyarapodásával azonban a kutató immár jóval több és újabb adatot tud felsorakoztatni a királyi hadoszlásokkal, aktuálisan a Károly Róbert-koriakkal kapcsolatban. Ezekkel a vonatkozó korábbi szakmunkák listáit adataikban bővíteni, eredményeikben pedig pontosítani és felülírni lehet.

A régebbi szerzők ráadásul a (közelgő hadjárat miatti, vagy már a had közbeni) királyi hadoszlásokra utaló perhalasztásokat, ügyek elnapolásait is felvették listáikra, pedig azoknak egy efféle felsorolásban önállóan nincs helyük.[3] Emiatt itt, látszólag ellentmondásosan, sokkal több adat, de mégis jóval kevesebb dátum szerepel tényleges királyi hadoszlásként, mint korábban.

[1] Bővebben minderre legújabban lásd: *Almási* 2004. 47–50. o. – Ezúton is köszönöm Almási Tibornak, hogy az általa készülő 1332. és 1334. évi Anjou-kori Oklevéltár-kötetek vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta.

[2] *Knauz* 1876.; *Nagy* 1884.; *Wertner* 1905.; *Szentpétery* 1912.; *Novák* 1955.

[3] Ezeket a megfelelő helyeken jelzem majd. – Továbbá kihagyandók még a korábbi listákról Károly Róbert időszakát tekintve az alábbi adatok is: 1308 körül: *Knauz* 1876. 255. o.; Zichy I. 121. o.; DL 82 905. Ez ugyanis 1296. évi oklevél, lásd: DPM 178. sz.; 1321. máj. 2. után: *Novák* 1955. 230. o. (*Wertner* 1905. 426. o. alapján, akinek adatai azonban ott nem tartalmaznak hadoszlást.)

A dolgozat nem tartalmaz minden Károly Róbert-kori hadjáratra, hadra vagy seregre utaló adatot, hanem csak a királyi[4] hadoszlásokat listázza, ahol maga a forrás használja a *residentia exercitus regis/regii/regalis* kifejezést.[5]

A listán először az olvasható, hogy a királyi had mely terület felé/ki ellen indult meg, ezután szerepel oszlásának dátuma. Mivel a sereg célját nem minden esetben adták meg az oklevelekben, ezért az néha nem állapítható meg, miként a dátumoknál sem tüntethető fel mindig napi pontosságú megoldás.

Buda város[6]	1302. okt. 27.[7]
?	1305. júl. 1. után[8]
Csák Máté[9]	1317. nov. vége (1318. márc. 15. előtt)[10]

[4] Néhány példa, ahol (a 'királyi' jelző elmaradása miatt) nem zárható ki, de teljességgel nem is igazolható, hogy királyi hadról van szó: váradi káptalan, 1313 körül. DL 56 591.; HO VII. 371. o.: Rophoyn fia Pál a király és a káptalan oklevelének megfelelően *in quindenis residentie exercitus* kellett 6 márkát fizessen Ubul fia Mihálynak. A királyi oklevél említése miatt lehet, hogy királyi seregről van szó, ám az sem kizárható, hogy ez egy olyan uralkodói oklevél volt, ami nem a hadoszlásra, hanem csak a felek közötti egyezségre vonatkozott. Pál 1313-ban szerepel utoljára oklevélben (DF 265 324.; A. III. 512. sz.), az oklevél tehát ekörül kelt. (*Novák* 1955. 230. o. a rozgonyi csatához köti.); esztergomi keresztes konvent, 1319. szept. 12. DL 48 688.; MES II. 764. o.; A. V. 576. sz.: pert halasztottak *ad quindenas presentis residentie exercitus* a király vagy *viceiudex*e jelenléte elé. Ha királyi hadról van szó, akkor ez a Szerbia elleni (*Kristó* 1988. 53–56. o.; *Novák* 1955. 230. o.) királyi sereg 1319. szept. 12. utáni hadoszlását jelentené. Az sem zárható ki azonban, hogy Drugeth Fülöp nádor 1319-es hadára (lásd a következő jegyzetet) utal.; vasvári káptalan, 1327. okt. 7. DF 209 126.; *Fejér* VIII/3. 257. o.; A. XI. 482. sz.: *in quindenis residentie exercitus sub castro Wywar congregati*. Amennyiben a Németújvár (Güssing, Ausztria) alatt összegyűlt, Kőszegiek elleni had királyi seregnek tekinthető, akkor ezen, 1327. okt. 7. utáni hadoszlás azonos az 1328. januárival (lásd a listát).

[5] A nádori, báni és egyéb hadoszlásokra történő utalásokra (általában perhalasztások a hadoszlás 15. napjára) itt csak pár példa: [Kőszegi] Andrásé: Szigfrid almádi apát, 1315. vagy 1316. nov. 15. HO VII. 323. o.; A. IV. 182. sz. (*Novák* 1955. 230. o. szerint: 1300 körül, nov. 15. után) – Pál mester (somogyi ispáné): Szatmár megye, (1316.) júl. 1. DL 97 742., az azonosításra és a keltezésre lásd: *Piti* 2005. – Debreceni Dózsa nádoré: Uo., 1318. (?) júl. 8. DL 56 501.; A. V. 202. sz. (*Novák* 1955. 230. o. 1321 körülre tette); Uo., 1322. jún. 11. A. VI. 626. sz.; Uo. (1322.) DL 50 730.; A. 908. és 909. sz.; Uo., 1322. júl. 1. előtt. DL 50 720.; A. VI. 661. sz.; Uo., 1322. DL 50 730.; A. VI. 908. sz. Mivel Dózsa a nádorsága mellett szabolcsi ispán is volt (*Engel* 1996. I. 183. o.), az ő hadoszlására vonatkozhat még Szabolcs megye 1321. máj. 2-i oklevelének (DL 50 695.; A. VI. 112. sz.) *ad quindenas descendentie presentis exercitus*, valamint saját, 1322. (?) jún. 9-i, Szabolcs megye részére küldött oklevelének (DL 56 483.; A. VI. 623. sz.) *ad quindenas residentie presentis exercitus* adata is. – Drugeth Fülöp nádoré: jászói konvent, 1319. okt. 27. DF 219 439.; *Fejér* VIII/2. 238. o.; A. V. 611. sz.; *Knauz* 1876. 261. o. – Mikcs szlavón báné: Tamás nádori albíró, 1326. júl. 8. DL 76 362.; Zichy I. 284. o.; A. X. 280. sz.; *Knauz* 1876. 261. o.; *Novák* 1955. 231. o. (júl. 8. utáni hadoszlásként); Mikcs bán, 1337. aug. 29. DL 40 763.; AO III. 403. o.; A. XIX. 504. sz.; *Wertner* 1905. 435. o. (1337. febr. 9-i báni hadoszlás; *Nagy* 1884. 18–19. o.); István kőrösi comes, 1338. dec. 13. DF 230 361.; CDS X. 435. o.; A. XXII. 599. sz. (1338. okt. 6-i báni hadoszlás).

[6] *Kristó* 1988. 14–15. o.; *Spekner* 2015. 139. o.

[7] [Károly Róbert], 1302. nov. 10.: *in quindenis residentie exercitus nostri*. DL 91 150.; A. I. 301. sz.; DPM 245. sz. (a kiadót az uralkodóval azonosítva). A per napja nagy valószínűséggel azonos az oklevél kiadásának napjával *(in die sabbati proximi ante festum beati Martini),* mivel az ügyet onnan épp annak 15. napjára (*ad quindenas sabbati proximi ante festum beati Martini)* halasztották. – *Wertner* 1905. 421–422. o. 1302. jún. 4-i, *Novák* 1955. 230. o. pedig 1302. jún. 6. utáni hadoszlásról írt Borsa Beke békési *comes* 1302. jún. 6-i oklevele (AO I. 32. o.; A. I. 231. sz.) *22. die* [*residentie*] *presentis exercitus* adata alapján. Amennyiben ez királyi sereg volt, akkor az adat ezen okt. 27-i hadoszláshoz köthető.

[8] László erdélyi vajda, 1305. jún. 17.: aznapi közgyűlésén birtokiktatást tűzött ki júl. 1-jére, azzal, hogy az esetleges ellentmondókat idézzék majd meg *ad quindenas residentie regalis exercitus presentis*. DL 30 589.; A. I. 748. sz.

[9] *Kristó* 1988. 51. o.

[10] Lampert országbíró, 1318. márc. 23.: *in quindenis residentie exercitus domini regis quem habuit contra Matheum*. DL 1913.; AO I. 463. o.; A. IV. 637. sz. – *Wertner* 1905. 424–425. o. a hadoszlást tágabban 1317. má-

Kőszegiek[11]	1318. nov. 15.[12]
Horvátország (Subics Mladen)[13]	1322. nov. 18–23. körül[14]
Horvátország (Babonics János)[15]	1324. jan. 8.[16]
Erdély[17]	1324. okt. 6.[18]
?	1328. jan. eleje (jan. 18. előtt)[19]

sodik felére, *Novák* 1955. 230. o. 1317. jún. 14.–1318. márc. 15. közé, *Kristó* 1988. 51. o. Komárom bevétele, 1317. nov. 3. utánra, *Spekner* 2015. 146. o. november első napjaira tette. Mivel az uralkodó nov. 27-én már Temesváron keltezett (*Spekner* 2015. 146. o.), a hadoszlást inkább ez utánra tenném (akkori fővárosába való visszatérése inkább jelezheti az azévi hadiállapot végét; a hadoszlások egyébként sem követték azonnal a hadicselekmények végét), bevonva Lampert oklevelének azon adatát is, hogy a hadoszlás 15. napján meg nem jelent személyt 1318. márc. 15-re idézték meg ismét.

[11] *Kristó* 1988. 53. o.

[12] Lampert országbíró, 1318. nov. 29.: *in quindenis residentie exercitus domini nostri regis … in vigilia B. Andree apostoli*. DL 76 246.; Zichy I. 161. o.; A. V. 319. sz. – *Knauz* 1876. 256. o. (sajtóhibával nov. 1-jét írva); *Novák* 1955. 230. o.: 1318. nov. 29. előtt.

[13] *Kristó* 1988. 61–63. o.

[14] Hont megye, 1322. dec. 7.: *ad quindenas exercitus residentie domini regis* kitűzött pert tovább halasztották. DL 94 411.; A. VI. 861. sz. Eszerint a hadoszlás (amennyiben az oklevél a tárgyalás napján kelt) nov. 23-án volt (*Spekner* 2015. 151. o. szerint nov. 15.–nov. 20. között). – Az esztergomi keresztes konvent előtt 1322. dec. 2-én történt ügyvédvallás egy, a király előtt *in quindenis residentie exercitus* folytatandó ügyben. Bars 11–12.; A. VI. 855. sz.; *Wertner* 1905. 427. o. ezt királyi hadoszlásnak értelmezte, ami dec. 2-án már megtörtént. Ha mindkét megállapítása helytálló, akkor a hadoszlás dátuma (legalább) nov. 18. – A had felállására, vagy már működésére vonatkozó adatok (perhalasztások a hadoszlás 15. napjára): Veszprém megye, 1322. máj. 15. A. VI. 575. sz.; Lampert országbíró, 1322. júl. 8. DL 101 657.; A. VI. 682. sz.; Uo., 1322. okt. 2., mikor is még pert halasztott *ad quindenas presentis exercitus domini regis*. DL 2125.; AO II. 51. o.; A. VI. 788. sz. (ez alapján írt *Novák* 1955. 231. o. egy 1322. okt. 2. utáni hadoszlásról); egri káptalan, 1322. DL 2108.; A. VI. 850. és 882. sz. – Csak bizonytalanul vonható ide, mert napi dátum híján lehet, hogy egy, még 1321. évi (tehát 1321 végén vagy 1322 elején feloszlott) királyi hadra utal: Szatmár megye, 1322. DL 96 094.; A. VI. 852. és 913. sz. – Véleményem szerint az oklevélkiadó *comes* és a peres személyek teljes névazonossága, valamint a dátumok épp 1 éves és 1 napos eltérése miatt a fenti, 1322. dec. 7-i forrással azonos *Karácsonyi* 1896. 507. o. 1321. dec. 8-ra keltezett kivonata (A. VI. 345. sz.). Emiatt az erre alapozott, 1321. dec. 8-i hadoszlás (*Spekner* 2015. 150. o., véletlenül 1320. dec. 8-at írva) sem lehet helyes.

[15] *Kristó* 1988. 63–64. o.

[16] 1323. dec. 10-én Lampert országbíró pert halasztott a királyi hadoszlás 15. napjára, 1324. jan. 22-re: *ipsa causa ob regie celsitudinis edictum ad quindenas residentie sui exercitus que 22. die Strennarum proxime venturarum debebant iudicari fuisset prorogata*. DL 76 330.; Zichy I. 244. o.; A. VII. 649. sz. – *Wertner* 1905. 427. o.: 1324. jan. 8. – A had működésére utaló, 15. napra szóló perhalasztás: Lampert országbíró, 1329. júl. 9. DL 57 265.; A. VII. 352. sz.

[17] *Kristó* 1988. 80–81. o.

[18] 1324. okt. 27-én Miklós nádori albíró a királyi hadoszlás 15. napjára, vagyis okt. 20-ra *(in quindenis residentie videlicet in vigilia undecim milium virginum)* kitűzött pert tovább halasztotta. DL 60 191.; A. VII. 467. sz. Az oklevél másodpéldányában (DL 83 192.) okt. 21. szerepel *(videlicet undecim milium virginum)*, ennek alapján pedig a hadoszlás okt. 7-én lett volna, de ez a dátumalak láthatóan hiányos nyelvtanilag. – A királyi sereg alakulására, vagy már működésére a napi pontossággal datált oklevelek májustól kezdenek utalni, általában a had oszlásának 15. napjára halasztott ügyek révén: Miklós nádori albíró, 1324. máj. 8. DL 57 271.; A. VIII. 235. sz.; Szabolcs megye, máj. 19. DL 96 111.; A. VIII. 262. sz.; Drugeth Fülöp nádor, máj. 21. DL 50 754.; A. VIII. 264. sz.; Szabolcs megye, máj. 26. DL 50 756.; A. VIII. 285. sz.; Lampert országbíró, máj. 28. DL 61 172.; A. VIII. 288. sz.; Miklós nádori albíró, jún. 17. DF 285 783.; A. VIII. 316. sz.; Trencsén megye, jún. 18. DL 40 454.; AO II. 142–143. o.; A. VIII. 318. sz. (ez alapján írt *Novák* 1955. 231. o. jún. 18. utáni hadoszlásról); Trencsén város, jún. 18. DF 243 721.; A. VIII. 319. sz.; Fülöp nádor, júl. 2. DL 96 114.; A. VIII. 324. sz.

[19] Köcski Sándor országbíró, 1328. jan. 25.: valamikor 1327. júl. 6. után *ad octavas residentie regalis exercitus* idéztetett. DF 272 979.; MES III. 120. o.; A. XI. 359. és XII. 32. sz. A forrás csak arra tanúbizonyság, hogy a hadoszlás 1328 januárjában történt és nem korábban, de annak napját nem árulja el. A jan. 25-i keltezésből az oktávát kivonva jan. 18-at kapunk mint a hadoszlás legkésőbbi időpontját. Ugyanezen hadoszlásra vonatkoznak, de napra pontos megoldást ezek sem kínálnak: Sándor országbíró, 1327. okt. 14.: a királyi hadoszlás 15. napjára halasztott. DL 83 198.; HO V. 102. o.; A. XI. 493. sz. (*Kristó* 1988. 75. o. szerint

Ausztria[20]	1329. jan. 13.[21]
Ausztria[22]	1330. jan. 15.[23]
Havasalföld[24]	1331. jan. 24.[25]
Csehország[26]	1332. jan. 1.[27]

ez az adat az Ulászló lengyel királyhoz küldött segédhaddal kapcsolatos.); Károly Róbert, 1328. DL 40 539.; A. XII. 35. sz. (júl. 25. körüli keltezést adva; az oklevél dátuma *4. die quindenarum presentis exercitus nostri*); Sándor országbíró, 1328. DL 91 236.; A. XII. 36. sz. (júl. 25. körüli keltezést adva; az oklevél dátuma *22. die residentie regalis exercitus*). – *Wertner* 1905. 429. o. csak 1327. évet adott, *Szentpétery* 1912. 30. o. pedig 1327. júl. 6. utáni hadoszlásról írt. Az A. XII. kötetének szerzője, *Almási Tibor* jan. 1-jei időpontot feltételezett, lásd pl.: A. XII. 35. sz.

[20] *Kristó* 1988. 72–74. o.

[21] Vasvári káptalan, 1329. jan. 28.: színük előtt eskü történt a királyi hadoszlás 15. napján, vagyis jan. 27-én *(in quindenis residentie exercitus domini regis, quem habuit in Theutonia, videlicet sexta feria proxima post Conversionis S. Pauli).* DL 40 543.; UB IV. 43. o.; A. XIII. 54. sz.; csak éves adatot hoz, de tartalmazza a hadjárat célját: Nagymartoni Pál országbíró, 1330. márc. 19.: *quindenis residentie regalis exercitus ad conterendam Teutonicorum insolentiam inpetum et furorem moti … quibus quindenis residentie regalis exercitus a. d. 1329. advenientibus.* DL 76 420.; Zichy I. 351. o.; A. XIV. 155. o. – *Almási* 2004. 51. o.: jan. 13. – A had készülődésére, vagy már működésére utaló perhalasztások (a hadoszlás 8., 15. vagy 22. napjára) a forrásokban 1328. május végétől jelennek meg: Pál országbíró, 1328. jún. 6. (máj. 29-ről). DL 76 392.; Zichy I. 316–317. o. (ez alapján írt *Szentpétery* 1912. 30. o. 1328. máj. 29. utáni, *Novák* 1955. 231. o. pedig 1328. jún. 6. utáni hadoszlásról); A. XII. 311. sz.; Valkó megye, jún. 30. DL 91 237.; A. XII. 343. sz.; leleszi konvent, júl. 5. DL 96 151.; A. XII. 346. és. 352. sz.; Tamás erdélyi vajda, júl. 6. DL 30 618.; A. XII. 356. sz.; István pap, júl. 8. DL 50 861.; A. XII. 367. sz.; Károly Róbert, júl. 22., azzal, hogy *nos universas causas regnicolarum nostrorum propter presentem exercitum nostrum mandavimus prorogari*. DL 2505.; A. XII. 383. sz. – Természetesen még 1328-ban kelt és szintén ezen hadoszlásra vonatkozó okleveleket takarnak A. XIII. 13., 14., 15., 16. és 17. sz. 1329. jan. 13. előttre datált regesztái.

[22] *Kristó* 1988. 74. o.

[23] A hadoszlás 15. napja jan. 29.: Pál országbíró, 1330. febr. 7.: *ad quindenas residentie exercitus regalis scilicet feriam secundam proximam ante festum Purificationis virginis gloriose*. DL 66 112.; A. XIV. 77. sz.; Uo., febr. 9.: *ad quindenas residentie exercitus regalis clementie feria secunda proxima ante festum Purificationis virginis gloriose publicis promulgationibus in quibuslibet partibus et terminis regni Hungarie de regio edicto factis celebratas.* DF 254 746.; A. XIV. 82. sz.; a hadoszlás 15. napjának 15. napja febr. 12.: Uo., febr. 23.: *ad quindenas quindenarum residentie regalis exercitus* tűzött ki ügyet, ami *feria secunda proxima post octavas Purificationis virginis gloriose* volt. DL 2632.; AO II. 469. o.; A. XIV. 100. sz.; ugyanígy még Uo., febr. 23. DL 99 919.; A. XIV. 101. sz. és DL 2631.; AO II. 472. o.; A. XIV. 102. sz. – A had működésére 1329. augusztustól utalnak a hadoszlás 15. vagy az utáni napjára eskü vagy birtokosztályt kitűző oklevelek: Pál országbíró, 1329. aug. 10. DL 76 409.; A. XIII. 452. sz. (lásd még: A. XIII. 433., 434. és 435. sz.); pannonhalmi konvent, aug. 27. DL 48 946.; A. XIII. 480. sz. – *Nagy* 1884. 18. o.: 1330. jan. 15. (*Wertner* 1905. 430. o.; *Szentpétery* 1912. 30. o. és *Novák* 1955. 231. o. egyszerre írt 1329. aug. 1. utáni és 1330. jan. 15-i hadoszlásról is, holott a kettő azonos.)

[24] *Kristó* 1988. 82–85. o.

[25] Nyitrai káptalan, 1331. febr. 13.: *…cuiusquidem residentie exercitus primus dies … feria quinta proxima ante dominicam Septuagesimam proxime preteritam … extitisset proclamatus.* DL 2644.; AO II. 519. sz.; A. XV. 57. sz. (*Wertner* 1905. 431. o. jan. 10-i hadoszlás-napot vélt, úgy értelmezve, hogy a hadoszlás 15. napjának első napja volt jan. 24. Ugyanígy *Spekner* 2015. 161. o.) – A sereg felállására, vagy már működésére utalnak 1330. május elejétől az általában a hadoszlás 15. napjára halasztó oklevelek. Pál országbíró, 1330. máj. 8. DL 40 576.; A. XIV. 267. sz. (máj. 1-jéről); Miklós nádori albíró, máj. 8. DL 60 200.; A. XIV. 268. sz. (máj. 1-jéről; bár az oklevél szerint akkor még nem volt kikiáltva a királyi hadjárat: *proclamatio exercitus domini regis nondum facta fuerat*. Tegyük hozzá az előző adat alapján: vagy legalábbis az oklevél kelethelyén, Vizsolyban akkor még nem.); Pál országbíró, júl. 8. DL 96 159.; A. XIV. 401. sz.; nyitrai káptalan, júl. 25. DL 2628.; A. XIV. 432. sz.; csanádi káptalan, aug. 1. DL 76 429.; A. XIV. 456. sz.; Pál országbíró, szept. 3. DL 37 263.; A. XIV. 502. sz.; sági konvent, szept. 4. DF 265 983.; A. XIV. 504. sz.; Pál országbíró, szept. 22. DL 76 433.; A. XIV. 530. sz.; Uo., nov. 25. DL 60 203.; A. XIV. 589. sz. – *Wertner* 1905. 431. o. szerint Pál országbíró szept. 22-i (szerinte 23-i) oklevele 1330 nyarán volt szerbiai hadjáratra vonatkozik. 1330. szept. 22. utáni hadoszlásról írt: *Knauz* 1876. 256. o. és *Novák* 1955. 231. o., de utóbbi 1331. jan. 24-et is.

[26] *Kristó* 1988. 76. o.

[27] Demeter váradi prépost, 1332. jan. 22.: *feria quarta proxima ante festum Conversionis B. Pauli apostoli videlicet 22. die residentie presentis exercitus domini nostri regis versus Bohemiam habiti*. DL 86 615.; Pál

Csehország[28]	1333. jan. 1.[29]
Nápoly[30]	1334. márc. 20.[31]

országbíró, máj. 8.: *in quindenis residentie exercitus regalis pro reprimendo insultum Bohemorum moti ... a quindenis residentie exercitus regii scilicet a quindenis Strennarum*. DL 322.; Telegdi 186. és 189. o.; csak dátumot adva: Pál országbíró, jan. 22.: *in quindenis residentie exercitus regii scilicet in quindenis Strennarum*. DL 50 913. Hasonlóan lásd még: Uo., jan. 29. DL 76 446.; Zichy I. 379. o.; Uo., máj. 12. DF 243 732.; *Gábor* 1908. 200. o.; Uo., febr. 5.: *in quindenis residentie exercitus regii publica et manifesta promulgatione in quibuslibet partibus regni facta in quindenis Strennarum celebratis*. DL 76 447.; Zichy I. 383. o.; csak irányt adva: Uo., jan. 23. DF 285 791.; *Fejér* VIII/3. 671. o. – A napi dátum miatt ezen hadoszlásra és nem a Havasalföld elleni hadéra nézvést adat Pál országbíró 1332. okt. 17-i oklevele (DL 91 257.; *Papp* 2007. 20. o.): *ad quindenas residentie exercitus regalis versus partes Transalpinas moti publica et manifesta promulgatione in quibuslibet partibus regni facta in quindenis diei Strennarum nunc preteritas celebratas*. A forrás szemlátomást két információt „szerkesztett" egybe: az 1330. évi havasalföldi sereg irányát és az 1331. évi csehországi had oszlásának dátumát. – *Knauz* 1876. 256. o.; *Novák* 1955. 231. o. és *Spekner* 2015. 163. o.: 1332. jan. 1. – A sereg felállására, vagy már működésére utaló, a hadoszlás 15. napjára történő perhalasztások: Károly Róbert, 1331. ápr. 6., azzal, hogy *propter expeditionem nostram quam brevibus hiis diebus sumus habituri, universorum regnicolarum nostrorum causas iussimus prorogari*. DL 62 687.; A. XV. 129. sz.; Uo., szept. 22. előtt. DL 2694.; A. XV. 383. sz.

[28] *Kristó* 1988. 76. o.

[29] A hadoszlás 15. napja jan. 15-én volt: Pál országbíró, 1333. jan. 22.: *in quindenis residentie exercitus regalis scilicet in quindenis Strennarum*. DL 50 939.; A. XVII. 31. sz. Azonos értelemben, csak kis eltérésekkel a latin szövegekben: Uo., jan. 22. DL 50 941. és 66 797.; A. XVII. 32. és 33. sz.; Miklós nádori albíró, jan. 22. DL 2767. és 60 212.; AO III. 2. o.; A. XVII. 34. és 35. sz.; Pál országbíró, jan. 23. DL 57 298.; AO III. 5. o.; A. XVII. 39. sz.; Miklós nádori albíró, jan. 24. DL 87 029.; A. XVII. 40. sz.; Pál országbíró, jan. 26. DF 291 386. és DL 85 206.; Sztáray I. 71. o.; A. XVII. 42. és 43. sz.; Uo., márc. 13. DF 200 346.; A. XVII. 114. sz.; A hadoszlás 22. napja jan. 22-én volt: Pál országbíró, jan. 22. után: *22. die residentie exercitus regalis 22. die diei Strennarum celebrato*. DF 283 037.; A. XVII. 36. sz.; Uo., 1334. okt. 17.: *ad 22. diem residentie exercitus domini regis ad reprimendam et conterendam Bohemorum insolentiam impetum et furorem versus partes Bohemicales moti et 22. die Strennarum a. d. 1333. celebrate*. DL 2799. – Ezen adatokkal szemben jan. 15-i hadoszlásról írt *Knauz* 1876. 257. o. és *Wertner* 1905. 432. o. Sáros megye 1333. jan. 29-i oklevele alapján *(in quindenis quindenarum* [*residentie*] *regii exercitus que proclamatus extitit ad quindenas diei Strennarum)*. DF 228 443.; *Fejér* VIII/3. 711. o.; A. XVII. 47. o. A latin szöveg értelmezésére még a 33. jegyzetben visszatérek (szerintem ez az adat is jan. 1-jét jelenti). – *Knauz* 1876. 256–257. o. és *Szentpétery* 1912. 30–31. o. egyszerre írt 1332. jún. 18. utáni és 1333. jan. 15-i, *Novák* 1955. 231. o. pedig 1332. jún. 21. utáni és 1333. jan. 1-jei hadoszlásról. – A had működésére utal már János egri vikárius 1332. jún. 5-i oklevele: *quia universi nobiles regni Hungarie ad presentem exercitum ipsius domini regis proficisci deberent*, ezért a király parancsából egy ügyet *ad octavas residentie exercitus ipsius domini regis* kellett volna elhalasszon. *Fejér* VIII/3. 672. o.; 15. napra történő halasztások: Pál országbíró, 1332. jún. 21. DL 66 796.; Drugeth János nádor, jún. 21. DL 50 924.; AO II. 607. o.; Miklós nádori albíró, jún. 25. DL 2734.; Uo., júl. 8. DL 83 206.; Pál országbíró, júl. 8. DL 107 238.; Miklós nádori albíró, aug. 8. DL 83 205.; Pál országbíró, szept. 3. DL 83 205.; Miklós nádori albíró, szept. 30. DL 40 628.

[30] *Kristó* 1988. 86. o. (A had itt kivételesen békés célú volt: az András herceget Nápolyba kísérő sereget jelenti.)

[31] Pál országbíró, 1334. júl. 19.: *ad 22. diem residentie exercitus domini regis in eductione sui generosi filii domini Andree ducis ultra partes habiti transmarinas … quo 22. die residentie exercitus regii ad dominicam Ramispalmarum publice proclamate adveniente*. DL 98 537.; Károlyi I. 89. o.; Uo., júl. 20.: *22. die residentie exercitus regalis ad dominicam Ramispalmarum in quibuslibet partibus regni publice proclamate*. DF 210 455.; hasonlóan Uo., aug. 9. DL 87 048.; Uo., okt. 17.: *ad 22. diem residentie regalis exercitus in eductione generose sue prolis ducis Andree ultra partes maritimas in regnum Nyapulie* [!] *sibi iure geniture debitum habiti ad dominicam Ramispalmarum in quibuslibet partibus regni proclamate*. DL 2799.; Uo., 1335. febr. 4.: *ob regium preceptum ad quindenas residentie sui exercitus in eductione sue generose prolis ducis Andree in regnum Neapulye iure geniture sibi debitum moti in octavis dominice Resurrectionis celebratas*. DL 2877.; A. XIX. 64. sz.; Károly Róbert, ápr. 5.: *22. die residentie exercitus nostri ad dominicam Ramispalmarum a. d. 1334. proclamate*. DF 200 933.; A. XIX. 173. sz.; Pál országbíró, máj. 23.: *ad quindenas residentie exercitus regii versus partes habiti Transmarinas in quindenis dominice diei Ramispalmarum tunc preteritas celebratas*. DL 2872.; A. XIX. 284. sz.; Uo., jún. 1.: *ad quindenas residentie regalis exercitus in eductione generose sue prolis ducis Andree ad partes transmarinas in regnum Apulie facta moti ad dominicam Ramispalmarum a. d.*

Szerbia[32] 1335. jan. 6.[33]

1334. elapsam proclamate. DL 58 481.; A. XIX. 310. sz. Csak a márc. 20-i időpontot, de a had irányát nem tartalmazva, hasonló latin szövegekkel lásd még: Pál országbíró, 1334. ápr. 10. DL 2812.; AO III. 67. o.; Uo., ápr. 10. DL 58 478.; Uo., ápr. 10. DL 60 214.; Uo., ápr. 17. DL 2814.; Uo., ápr. 18. DL 42 195.; UB IV. 171. o.; Uo., ápr. 17. DL 98 537.; Károlyi I. 86. o.; eltérő fogalmazással: Miklós nádori albíró, ápr. 10.: *in quindenis residentie presentis exercitus domini regis in octavis Passce d. celebrata*. DL 60 215. (Nyilván ugyanezen és nem egy másik hadoszlási napot jelenti uő. ápr. 3-i oklevelének *in quindenis residentie presentis exercitus domini regis ad octavas Pasce proclamati* adata is. DL 60 213.; AO III. 65. sz.) – *Nagy* 1884. 18. o.: 1334. márc. 20. – A had felállására utaló perhalasztások vagy ügykitűzések (a hadoszlás 15. vagy 22. napjára): Pál országbíró, 1333. ápr. 18. DF 230 336.; A. XVII. 187. sz.; Miklós nádori albíró, ápr. 18. DL 60 210.; A. XVII. 188. sz.; János egri vikárius, máj. 5. DL 50 951.; A. XVII. 230. sz.; Pál országbíró, máj. 8. DL 48 535.; A. XVII. 238. sz.; Uo., máj. 9. DF 210 457.; A. XVII. 242. sz.; Uo., máj. 15., DL 102 895. és DL 102 896.; A. XVII. 254. és 255. sz. (Ezek némelyike alapján írt *Nagy* 1884. 18. o. 1333. máj. 1. utáni, *Novák* 1955. 231. o. pedig 1333. máj. 8. utáni hadoszlásról is.)

[32] *Kristó* 1988. 79. o.

[33] Pál országbíró, 1335. febr. 4.: *ad quindenas residentie sui* [*regii*] *exercitus versus partes Seruie moti ad diem Epiphanie d. in quibuslibet partibus regni proclamate*. DL 2877.; A. XIX. 64. sz.; Uo., febr. 5.: *ad quindenas residentie regalis exercitus pro reprimendo insultu scismaticorum gentis Seruie habiti in quindenis festi Epiphanie d. celebratas*. DL 76 497.; Zichy I. 446. o.; A. XIX. 65. sz.; Károly Róbert, márc. 29. és ápr. 5.: *ab ipso 22. die residentie exercitus nostri a. d. 1335. ad diem festi Epiphaniarum d. proclamate*. DF 200 933.; A. XIX. 148. és 173. sz.; Pál országbíró, máj. 23.: *ad quindenas quindenarum residentie exercitus regii ad conterendam et edomandam sevitiem gentis Seruie moti ad festum Epiphanie d. nunc preteritum publice proclamate*. DL 2872.; A. XIX. 284. sz.; Uo., jún. 1.: *ad 22. diem residentie regalis exercitus pro reprimendo insultu scismaticorum partis Seruie habiti ad diem Epiphanie d. proclamate*. DL 58 481.; A. XIX. 310. sz.; Uo., 1336. márc. 24.: *22. die residentie exercitus regii ad diem Epiphanie a. d. 1335. proclamate*. DL 85 236.; A. XX. 142. sz.; Uo., nov. 11.: *ad quindenas residentie exercitus regalis ad diem Epiphanie d. a. eiusdem 1335. publica promulgatione in quibuslibet regni partibus palam et manifeste proclamate*. DF 262 240., AO III. 292. o.; A. XX. 427. sz.; Uo., 1347. febr. 20.: *ad quindenas residentie sui* [*regii*] *exercitus ad edomandam et conterendam rabiem et furorem scismaticorum partis Seruie … moti … ipsis quindenis residentie exercitus regii ad diem Epiphanie domini tunc preteritum proclamate advenientibus*. DL 1982.; A. XXXI. 115. sz. Ugyanígy jan. 6-i hadoszlással, de rövidebb (egymástól csak minimálisan eltérő) megfogalmazásban lásd még Péter egri vikárius, 1335. jan. 27. DL 94 366.; A. XIX. 40. sz.; Drugeth Vilmos nádor, jan. 27. DL 50 991.; A. XIX. 41. sz.; Uo., jan. 27. DF 264 163.; A. XIX. 43. sz.; Pál országbíró, jan. 27. DL 40 683.; UB IV. 185. o.; A. XIX. 44. sz.; Uo., jan. 27. DL 50 990.; A. XIX. 45. sz.; Uo., jan. 27. DL 76 496.; Zichy I. 442. o.; A. XIX. 46. sz.; Uo., jan. 29. DL 76 503.; Zichy I. 451. o.; A. XIX. 49. sz.; Uo., febr. 3. DL 90 644.; A. XIX. 62. sz.; Uo., 1336. márc. 3. Bánffy I. 84. o.; A. XX. 93. sz. – A számos példával igazolt 1335. jan. 6-i hadoszlással szemben vannak azonban olyan adatok is, amik (látszólag) jan. 20-ra utalnak: Vilmos nádor, 1335. febr. 17.: *22. die residentie presentis regalis exercitus ad quindenas Epiphanie d. proclamati* (ámde úgy, hogy az oklevélben eredetileg *in quindenis* szerepelt, amit utána húztak át és írták fölé, hogy *22. die*, a dátum többi részét azonban már nem korrigálták). DL 50 992.; A. XIX. 79. sz.; Uo., 1337. ápr. 16.: *ad quindenas residentie exercitus eiusdem domini regis ad quindenas Epiphanie d. proclamate*. DF 264 165.; A. XXI. 193. sz..; Uo., 1343. dec. 6.: *in quindenis residentie regalis exercitus in a. d. 1335. ad quindenas Epiphanie d. proclamate*. DF 264 180.; A. XXVII. 813. sz. Ezen adatok (és korábban a 29. jegyzetben Sáros megye oklevele) értelmezéséhez a nyitrai káptalan 1331. évi oklevele (l. 25. jegyzet) nyújt segítséget, ami szerint a hadoszlás *első* napját jan. 24-én kiáltották ki. Mivel a pereket leggyakrabban a hadoszlás 15. vagy 22. (ritkábban 8.) napjára tűzték ki a bírók, emiatt és ezen adat alapján úgy vélem, hogy nem csupán a hadoszlás 1., hanem annak 8., 15. és 22. napjának pontos dátumát is hivatalosan kikiáltották, hogy ezen praktikus gyakorlattal minden pereskedő egyértelműen tudhassa, mikor kell megjelennie az adott bíróság előtt. Az iménti adatok tehát véleményem szerint úgy értelmezendőek, hogy a hadoszlás 15. napja volt Vízkereszt 15. napjára kikiáltva, vagyis ezen adatok is egy jan. 6-i hadoszlást jelentenek. – *Knauz* 1876. 257. o.; *Wertner* 1905. 433. o.; *Novák* 1955. 231. o. és *Spekner* 2015. 167. o.: 1335. jan. 6., *Szentpétery* 1912. 31. o.: 1335. jan. 6. (jan. 20.?) – A had felállására, vagy már működésére utaló halasztások 1334. augusztustól jelennek meg (a hadoszlás 15. vagy 22. napjára): Pál országbíró, 1334. aug. 15. DL 2297.; Vilmos nádor, aug. 29. DL 50 984.; Uo., szept. 3. DL 83 208.; Szolnok megye, szept. 12. DL 96 173.; Vilmos nádor, szept. 22. DL 50 985.; Pál országbíró, szept. 29. DL 2852.; Uo., okt. 6. után. DL 40 681.; Uo., okt. 13. DL 40 680.; Uo., okt. 13. DL 50 986.; Uo., okt. 18. DF 269 770.; Vilmos nádor, nov. 8. után. DL 3884.; Uo., nov. 8. után. DL 83 055. (Ide tartoznak még A. XIX. 3., 5., 6., 7., 8. és 10., ill. 31., 32. és 33. számú, 1335. jan. 6. előtti, ill. jan. 20. előtti keltezéssel készült regesztái, mely említések természetesen mind még 1334-ben kelt okleveleket takarnak.) – *Knauz*

Ausztria[34]	1337. jan. 13.[35]
Ausztria[36]	1337. nov. 11.[37]
?	1339. jan. 1.[38]

1876. 257. o. és *Wertner* 1905. 433. o. 1334. aug. 29. utáni, továbbá *Szentpétery* 1912. 31. o. és *Novák* 1955. 231. o. 1334. nov. 8. utáni hadoszlási megállapításai ezen perhalasztások némelyikei alapján születtek, de valójában az 1335. jan. 6-i hadoszlást jelentik.

[34] *Kristó* 1988. 87–88. o.

[35] Pál országbíró, 1337. jan. 19.: *ad quindenas residentie exercitus regii ad reprimendam et conterendam Theotonicorum insolentiam impetum et furorem moti … ipsis quindenis residentie exercitus regii scilicet quindenis octavarum Epiphane d. advenientibus*. DL 66 799.; A. XXI. 40. sz.; Uo., 1338. máj. 24.: *quindenis residentie regalis exercitus versus Austriam habiti ad octavas Epiphanie d. … proclamate*. DL 58 501.; A. XXII. 265. sz. Csak a hadjárat irányára: Pál országbíró, 1337. jún. 24.: *quindenis iam resesse preteriti regalis exercitus pro reprimendo insultu Theutonicorum Australium habiti*. DF 253 646.; AO III. 383. o.; A. XXI. 351. sz. – *Knauz* 1876. 257. o.; *Wertner* 1905. 434. o.; *Szentpétery* 1912. 31. o.; *Novák* 1955. 232. o.: 1337. jan. 13. – A had felállására, vagy már működésére utaló halasztások 1336 áprilisától jelennek meg (a hadoszlás 15. vagy 22. napjára): Doncs zólyomi comes, 1336. ápr. 12. DL 72 313.; A. XX. 186. sz.; Vilmos nádor, máj. 8. DL 3003.; A. XX. 231. sz.; Pál országbíró, máj. 8. DL 95 152.; A. XX. 233. sz.; Uo., máj. 8. DL 76 536.; A. XX. 234. sz.; Uo., máj. 15. DL 51 034.; A. XX. 248. sz.; Uo., jún. 2. DL 58 489.; A. XX. 266. sz.; Uo., júl. 8. DL 51 035.; A. XX. 290. sz.; Uo., júl. 25. DL 51 037.; A. XX. 305. sz.; Uo., 1337. jún. 19. DL 70 471.; A. XXI. 51 037. sz. – Ezen perhalasztó oklevelek némelyikei alapján írt *Novák* 1955. 232. o. 1336. máj. 8. utáni, *Knauz* 1876. 257. o. 1336. jún. 10.–16. közti, *Szentpétery* 1912. 31. o. pedig 1336. jún. 16-i hadoszlásról is. Valószínűleg Szentpétery alapján tehette a hadoszlás 15. napját jún. 30-ra (tévesen) A. XXI. 528. sz., mivel a forrás (DL 3091.) nem adja meg az Ausztria elleni (*versus partes Austrie*) sereg oszlásának időpontját, csak az irányát. Mindezen adatok tehát szintén az 1337. jan. 13-ra kihirdetett hadoszlásra vonatkoznak.

[36] *Kristó* 1988. 88. o.

[37] Károly Róbert már 1337. szept. 3-án: *residentiam exercitus nostri quem … contra duces Austrie valida multitudine movendi intentionem habuimus ad festum B. Martini confessoris nunc venturum in quibuslibet comitatibus districtibus et regni nostri partibus promulgari et proclamari ordinaverimus*. DL 51 073., AO III. 422. o.; A. XXI. 547. sz.; Pál országbíró, dec. 2.: *quindenis residentie exercitus regii versus Austriam habiti videlicet ad diem festi B. Martini confessoris proclamati*. DL 3108.; A. XXI. 634. sz.; Uo., 1338. jan. 3. vagy utána: *22. die residentie exercitus regii versus Austriam moti et ad festum S. Martini confessoris nunc proxime preteritum proclamati*. DL 70 671.; A. XXII. 2. sz. Hasonlóan nov. 11-i hadoszlási napot adva, annak 15. vagy 22. napjára kitűzött ügyekkel, a latin szövegekben csak kis eltérésekkel: Károly Róbert, 1337. dec. 2. DL 3106.; *Fejér* VIII/4. 216. o.; A. XXI. 631. sz.; Vilmos nádor, dec. 2. DL 40 757., UB IV. 236. o.; A. XXI. 632. sz.; Pál országbíró, dec. 2. DL 48 547., DF 233 620. és DL 51 078.; AO III. 429. o.; A. XXI. 636., 637. és 640. sz.; Uo., dec. 4. DF 265 437.; A. XXI. 644. sz.; Vilmos nádor, dec. 9. DL 3032.; A. XXI. 653. sz.; Pál országbíró, dec. 9. DL 87 073.; A. XXI. 654. sz.; Vilmos nádor, dec. 14. DL 3118.; A. XXI. 661. sz.; Pál országbíró, dec. 17. DL 40 759.; A. XXI. 666. sz.; Uo., 1338. jan. 24. DL 76 567.; Zichy I. 526. o.; A. XXII. 33. sz.; Uo., jan. 31. DF 260 747.; A. XXII. 40. sz.; Vilmos nádor, febr. 23. DF 210 461.; A. XXII. 84. sz.; Uo., febr. 27. DL 16 749.; A. XXII. 89. sz.; Pál országbíró, máj. 10. DF 212 684., *Fejér* VIII/4. 358–359. o.; A. XXII. 244. sz.; Uo., máj. 12. DL 62 178.; A. XXII. 247. sz.; Uo., jún. 2. DL 882.; *Fejér* VIII/6. 148. o.; A. XXII. 274. sz.; Uo., jún. 14. DL 3165.; A. XXII. 294. sz. – *Knauz* 1876. 257. o., *Wertner* 1905. 435. o.; *Szentpétery* 1912. 31. o. és *Novák* 1955. 232. o.: 1337. nov. 11. – Hadi események közbeni halasztások a hadoszlás 15. napjára: Károly Róbert, 1337. júl. 8. DL 3080.; A. XXI. 385. sz.; Pál országbíró, júl. 8. DL 40746.; A. XXI. 387. sz.; Károly Róbert, júl. 14. DF 239 621.; A. XXI. 411. sz. – Pál országbíró 1332. okt. 17-i okleveléhez hasonlóan (lásd a 27. jegyzetet) Vilmos nádor 1338. szept. 27-i kiadványa (DL 31 238.; A. XX. 474. sz.) *ad q[…]dentie regalis exercitus ad octavas Epiphaniarum d. proclamate … 1338.* adata is oklevélszerkesztési problémát tartalmazhat, ellenkező esetben ugyanis ennek alapján az 1337. nov. 11-i után igen hamar egy 1338. jan. 13-i királyi hadoszlással kellene számolni.

[38] Pál országbíró, 1339. febr. 6.: *22. die residentie exercitus regii ad diem Strennarum in quibuslibet regni partibus proclamate*. DL 3207.; A. XXIII. 74. sz.; Uo., 1339. jan. 15.: *quindenis residentie exercitus regii ad diem Strennarum nunc proclamate*. DF 208 443.; MES III. 332. o.; A. XXIII. 23. sz. Szintén jan. 1-jei hadoszlási napot adva, csak kisebb szövegeltéréssel lásd még: Uo., jan. 23. DL 76 590.; Zichy I. 558. o.; A. XXIII. 49. sz.; Uo., jan. 26. DL 48 552.; A. XXIII. 53. sz.; Vilmos nádor, 1340. ápr. 12. DL 65 751.; A. XXIV. 226. sz. – A had felállására, vagy már működésére utaló halasztások júniustól jelennek meg, általában a hadoszlás 15. napjára: Vilmos nádor, 1338. jún. 14. DL 48 361.; A. XXII. 292. sz.; Pál országbíró, jún. 14., jún. 19., júl. 8., júl. 8. és aug. 15. DL 3164., 40780., 76 576., 60 230. és 67 598.; A. XXII. 292., 293., 304., 340., 341., 399. sz.; Abaúj

?[39]	1340. jan. 1.[40]
Dalmácia[41]	1341. jan. 1.[42]

megye, okt. 15. DL 83 218.; A. XXII. 512. sz. – Ezek némelyike alapján írt *Knauz* 1876. 258. o., *Szentpétery* 1912. 31. o. és *Novák* 1955. 232. o. 1338. júl. 8. utáni hadoszlásról, ami azonban az 1339. jan. 1-jeivel azonos, amit már listáz *Nagy* 1884. 19. o. és *Wertner* 1910. 208. o. is.

[39] *Spekner* 2015. 173. o. szerint (*Wertner* 1905. 435–436. o. alapján) lehet, hogy Lackfi Istvánnak a magyar–osztrák határon vezetett hadviselésével kapcsolatos. Ennek viszont ellentmond *Engel* 1996. I. 357. o. véleménye, aki azt írta Léka vár kapcsán, hogy Lackfi István vonatkozó haditettei akkor történtek, amikor a király a nyugati határ védelmét rábízta, vagyis soproni és vasi ispánná tette. Lackfi efféle tisztségviselései viszont csak 1340 márciusától, tehát már a hadoszlást követően adatolhatók (*Engel* 1996. I. 179. és 226. o.). – Lackfi ezen és egyéb cselekedeteiről I. Lajos király 1347. jún. 30-i oklevele (DL 3553., Sopron I. 199. o.; A. XXXI. 611. sz.) számol be, a forrás *narratio*jának fordítása szerint (*Kristó* 2000. 267. o.) azonban Léka az 1336-os év eseményeire utal.

[40] Már Károly Róbert 1339. nov. 24-i oklevelében: *quindenis residentie exercitus nostri iam ad diem Strennarum nunc venturum proclamate*. DL 3273.; AO III. 616. o.; A. XXXIII. 712. sz.; Pál országbíró, 1341. máj. 10.: *ad quindenas residentie exercitus regii a. d. 1340. ad diem Strennarum proclamate*. DL 3380.; AO IV. 129–130. o.; A. XXV. 313. sz., ugyanígy Uo., 1342. jan. 17. DL 99 995.; A. XXVI. 19. sz. és máj. 12. DL 3482.; AO IV. 213. o.; A. XXVI. 214. sz.; Uo., 1340. jan. 26.: *quindenis residentie exercitus regii ad diem Strennarum proclamate*. DF 247 884.; A. XXIV. 54. sz.; ugyanígy jan. 1-jét tartalmazva, csak kis eltérésekkel a latin szövegekben: Uo., 1340. febr. 3. DL 76 603.; Zichy I. 569. o.; A. XXIV. 64. sz.; Vilmos nádor, ápr. 12. DL 65 751.; A. XXIV. 226. sz.; Pál országbíró, 1341. máj. 16. DF 285 426.; A. XXV. 326. sz. – *Knauz* 1876. 258. o.; *Wertner* 1905. 436. o.; *Szentpétery* 1912. 31. o. és *Novák* 1955. 232. o.: 1340. jan. 1. – A sereg felállására, vagy már működésére utaló halasztások (a hadoszlás 15. v. 22. napjára) májustól jelennek meg: Pál országbíró, 1339. máj. 8., máj. 15. és máj. 30. DF 283 780.; DL 3235. és DF 207 166.; A. XXIII. 262., 283. és 321. sz.; Tamás erdélyi vajda, júl. 2. DF 208 826. (ez alapján írt *Novák* 1955. 232. o. egy 1339. júl. 2. utáni hadoszlásról is); A. XXIII. 394. sz.; Péter erdélyi alvajda, okt. 6. DF 277 290.; A. XXXIII. 607. sz.

[41] A had végül nem indult el, lásd: *Piti* 2001.

[42] Pál országbíró, 1341. máj. 10.: *ad quindenas residentie exercitus regii anno in presenti ad diem Strennarum proclamate*. DL 3380., AO IV. 130. o.; A. XXV. 313. sz.; Uo., jan. 22.: *quindenis residentie exercitus regii ad diem Strennarum proclamate*. DL 76 625.; Zichy I. 597. o.; A. XXV. 63. sz.; szintén jan. 1-jei hadoszlást adva, csak kisebb eltérésekkel a latin szövegekben: Pál országbíró, 1341. jan. 24., jan. 27. és jan. 30. DL 65 273.; DL 76 626. és DF 210 464.; Zichy I. 597. o.; A. XXV. 73., 82. és 90. sz.; Vilmos nádor, febr. 16. DF 281 284.; SZML 45. o.; A. XXV. 119. sz.; Pál országbíró, márc. 25., máj. 8., máj. 16. és okt. 6. DL 47 851.; DL 40 854.; DF 28 5426. és DL 3423.; Temes I. 67. o.; A. XXV. 181., 302., 326. és 713. sz.; Uo., 1342. jan. 17. és máj. 12. DL 99 995. és DL 3482.; A. XXVI. 19. és 214. sz. – *Knauz* 1876. 258. o., *Szentpétery* 1912. 31. o. és *Novák* 1955. 232. o.: 1341. jan. 1. – A had felállására, vagy már működésére utaló halasztások (a hadoszlás 15. vagy 22. napjára) május elejétől jelennek meg: Vilmos nádor, 1340. máj. 8. DL 3285.; A. XXIV. 289. sz.; Pál országbíró, máj. 8., máj. 8., máj. 10. és máj. 15. DL 51 118.; DL 76 610.; DL 3286. és DL 3309.; A. XXIV. 291., 292., 299. és 311. sz. – Ezek alapján *Knauz* 1876. 258. o. és *Szentpétery* 1912. 31. o. 1340. máj. 8. utáni, *Novák* 1955. 232. o. máj. 15. utáni hadoszlásról is írt, amik azonban 1341. jan. 1-jére értendőek.

Bibliográfia

A. — Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Fundavit *Julius Kristó*. Praeside *Tiburtio Almási*, adiuvantibus *Ladislao Blazovich*, *Geisa Érszegi*, *Francisco Makk*, *Francisco Piti*. Szerk. *Almási Tibor* (XI–XIV.), *Blazovich László* (VII–VIII., X., XXI. k.), *Géczi Lajos* (VII., IX–X., XXI. k.), *B. Halász Éva* (XXXVIII. k.), *Kőfalvi Tamás* (XIV. k.), *Kristó Gyula* (I.–VI., XVII., XIX. k.), *Makk Ferenc* (XIX. k.), *Piti Ferenc* (XX., XXII–XXIV., XXVI–XXX. k.), *Rábai Krisztina* (XL. k.), *Sebők Ferenc* (XXV., XXXI–XXXIII. k.), *Teiszler Éva* (XXXIV. k.), *Tóth Ildikó* (XV. k.). Budapest–Szeged, 1990–.

Almási 2004. — *Almási Tibor*: Az 1329. évi „residentia exercitus regis". Acta Universitatis Szegediensis. *Acta Historica*, 119. (2004) 47–56. o.

AO — *Nagy Imre – Nagy Gyula*: Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. k. Budapest, 1878–1920.

Bánffy — *Varjú Elemér – Iványi Béla*: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I–II. k. Budapest, 1908–1928.

Bars — *Botka Tivadar*: Bars vármegye hajdan és most. I. Regesták és okmányok. Pest, 1868.

CDS — *Marko Kostrenčić – Tade Smičiklas*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVII. k. Zagrabiae, 1904–1981.

DPM — *Szőcs Tibor*: Damus pro memoria-oklevelek. Szeged, 2015. (kézirat)

Engel 1996. — *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Budapest, 1996.

Fejér — *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. k. Budae, 1829–1844.

Gábor 1908. — *Gábor Gyula*: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908.

HO — *Nagy Imre – Véghely Dezső* et alii: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. k. Győr–Budapest, 1865–1891.

Hont — *Kubínyi Ferencz*: Oklevelek hontvármegyei magán-levéltárakból. Budapest, 1888.

Karácsonyi 1896. — *Karácsonyi János*: Oklevélkivonatok a szentmiklóssi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából. *Történelmi Tár,* 19. (1896) 505–528. o.

Károlyi — *Géresi Kálmán*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. I–V. k. Budapest, 1882–1897.

Knauz 1876. — *Knauz Nándor*: Kortan. Hazai történetünkhöz alkalmazva. Budapest, 1876.

Kristó 1988. — *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988.

Kristó 2000. — *Kristó Gyula*: Középkori históriák oklevelekben. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) Szeged, 2000.[2.]

MES — Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Strigonii, 1874–1999.

Nagy 1884. — *Nagy Gyula*: Királyi hadbaszállások, hadak oszlása, eztenkedd-nap. *Turul,* 2. (1884) 16–20. o.

Novák 1955. — *Jozef Novák*: Residentia exercitus regis, špeciálny spôsob datovania v Uhorsku. *Historické Štúdie,* 1. (1955) 205–234. o.

Papp 2007. — *Papp Róbert*: A Bor-Kalán nemzetség birtokperének ítéletlevele 1332-ből. (Documenta Historica 78.) Szeged, 2007.

Piti 2001. *Piti Ferenc*: „...de adventu regis Hungarie" (Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról az 1340. évi oklevelek tükrében). Acta Universitatis Szegediensis. *Acta Historica,* 115. (2001) 41–53. o.

Piti 2005. *Piti Ferenc*: Egy Károly Róbert-kori oklevél keltezése és a dévai csata időpontja. In: Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva*. Budapest, 2005. 281–284. o.

Sopron *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. k. Sopron, 1889.

Spekner 2015. *Spekner Enikő*: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Budapest, 2015.

Szentpétery 1912. *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. [Budapest], 1912.

SZML *Balogh István – Érszegi Géza*: Középkori oklevelek a Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban. Nyíregyháza, 2000.

Sztáray *Nagy Gyula*: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I–II. k. Budapest, 1887–1889.

UB *Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza* et alii: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. I–V. Graz–Köln–Wien, 1955–1999.

Telegdi *Blazovich László – Géczi Lajos*: A Telegdiek pere 1568–1572. Szeged, 1995.

Temes *Pesty Frigyes – Ortvay Tivadar*: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. I. k. Pozsony, 1896.

Wertner 1905. *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. *Századok,* 39. (1905) 420–451. o.

Wertner 1910. *Wertner Mór*: Újabb adalékok a középkori magyar hadjáratokhoz. *Hadtörténelmi Közlemények,* 11. (1910) 199–211. o.

Zala *Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula*: Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. k. Budapest, 1886–1890.

Zichy *Nagy Iván – Nagy Imre – Véghely Dezső – Kammerer Ervin* et alii: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I–XII. k. Pest–Budapest, 1871–1931.

Rövidítések

DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, Budapest

DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Budapest

Ferenc Piti

DISBANDMENTS OF THE ROYAL ARMY UNDER THE REIGN OF KING CHARLES I OF HUNGARY

Summary

The practice of dating charters or delaying legal actions by referring to the disbandments of the royal army in Hungary came into use during the last quarter of the 13th century and flourished in the 14th century under the Angevin period. The dates of the royal army disbandments therefore had not only military but also legal causes, that is why were promulgated countrywide, thus collecting data on them can reveal results for both military history and diplomatics. This paper grounded in the statements of the previous scholar literature aims to reach new achievements on the topic by gathering new data from the 'Charters of the Angevin Era' series.

Ferenc Piti

KÖNIGLICHE ARMEEAUFLÖSUNGEN ZUR ZEIT DER HERRSCHAFT KARLS I. ROBERT

Resümee

Die Praxis, Urkunden mit der Auflösung der königlichen Armee zu datieren, oder Rechtssachen mit Bezugnahme auf die Auflösung zu verschieben, erschien im mittelalterlichen Ungarn im letzten Drittel des 13. Jahrhunderts und war in erster Linie für die Zeit der Herrschaft des Hauses Anjou charakteristisch. Die Zeitpunkte der Armeeauflösungen bargen also nicht nur aus militärischer, sondern auch aus juristischer Sicht praktische Gründe und wurden deshalb landesweit verkündet. Das Sammeln dieser könnte für die Militärgeschichte und die Urkundenlehre von Bedeutung sein. Die Mitteilung versucht, auch unter Einbeziehung der früheren Fachliteratur, mit Hilfe der neuen Daten der „Urkundenarchiv-Reihe aus der Zeit des Hauses Anjou" in diesem Bereich neue Ergebnisse zu erzielen.

Ferenc Piti

DISSOLUTIONS DE L'ARMÉE ROYALE SOUS LE RÈGNE DE CHARLES ROBERT DE HONGRIE

Résumé

La pratique médiévale en Hongrie qui consistait à dater les chartes selon les dissolutions de l'armée royale ou à reporter des affaires juridiques en référence à celles-ci est apparue dans le dernier tiers du 13e siècle et caractérisait principalement l'époque Anjou. Puisque les dates de dissolution d'armée avaient des raisons pratiques à la fois militaires et juridiques, ces dates furent annoncées partout dans le pays. Les collecter peut être important tant pour l'histoire militaire que pour la diplomatique. En utilisant également les publications spécialisées antérieures, l'auteur tente d'apporter de nouveaux résultats au sujet grâce aux nouveaux éléments de la Collection de chartes de l'époque Anjou.

Ференц Пити

РАСФОРМИРОВАНИЕ КОРОЛЕВСКИХ ВОЙСК ВО ВРЕМЯ ПРАВЛЕНИЯ КАРЛА РОБЕРТА

Резюме

Свод правил устанавливающий порядок расформирования королевской армии или юридических дел связанных с этим вошел в средневековую венгерскую практику в последней трети XIII-го века и был наиболее характерен для Анжуйского периода. Даты расформирования армии носили не только военные, но и юридические практические причины и поэтому они были объявлены по всей стране. Собирание этих данных могло быть значительным, как для военной истории, так и для дипломатии. С использованием более ранней литературы издание стремится достичь новые результаты по этой теме с помощью новых данных серии документации Анжуйского периода своду правил, устанавливающему порядок расформирования королевской армии.

POLGÁR BALÁZS

ÚJABB TEREPKUTATÁS AZ 1687. ÉVI HARSÁNY-HEGYI CSATA HELYSZÍNÉN*

„Egy csata rekonstrukciójának előfeltétele
a terep megismerése, a helyszíni szemle."
Perjés Géza

A Harsány-hegyi csata

1687-ben a bécsi hadvezetés Buda visszavételét követően Belgrád elfoglalását határozta el. A Belgrád bevételének kulcsát jelentő Eszék ostromára készülő Lotharingiai Károly 40 ezer és Miksa Emánuel bajor választó 20 ezer főt számláló katonasága július 15-én egyesült Siklós térségében, majd megkezdte az Eszék elleni hadműveleteket. Az ostrom kezdetekor a szövetséges keresztény sereg komoly (600-700 fős) veszteségeket szenvedett. Lotharingiai Károly ekkor a kétes kimenetelű ostrom folytatása helyett elhatározta, hogy kicsalja a török erőket az erősségből, és elvonult hadával Eszék alól. Szulejmán nagyvezír tévesen értelmezte a keresztény katonaság hadmozdulatát, úgy vélte, hogy az visszavonul, és így lehetőség kínálkozik a szövetséges keresztény erők szétzúzására. A két, nagyjából azonos erejű sereg összecsapására 1687. augusztus 12-én a Harsány-hegy térségében került sor.[1]

Az összecsapás a szpáhi lovasságnak a Siklós és Mohács közötti úton, a Harsány-hegy térségében vonuló keresztény sereg balszárnya elleni támadásával vette kezdetét.[2] A szpáhik lovasrohamát a bajor bataillonok muskétatüze és a Lotharingiai Károly által elrendelt erőátcsoportosítás sikeresen feltartóztatta, majd a délutáni órákban a keresztény had vette át a kezdeményezést és elsöprő támadást intézett a csak félkész sáncokkal védett török tábor ellen. A csata a keresztény erők fényes győzelmével ért véget, több mint 10 ezer janicsár esett el az összecsapásban, és a teljes török lövegállomány (70 ágyú és 12 mozsár) a győzteseké lett.[3]

[1] *Lakatos* 1937. 201–204. o.; *Veress* 1987. 693–708. o.

[2] Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'aoust 1687. 970–971. o. (Lotharingiai Károly naplójából, 119–120. o.)

[3] *Lakatos* 1937. 206–207. o.; *Veress* 1987. 708–714. o.; Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'aoust 1687. 971–979. o. (Lotharingiai Károly naplójából, 119–123. o.); *Veress* 1987. 708–714. o.

A Harsány-hegyi csata és a hadtörténeti kutatás

Az 1687. évi Harsány-hegyi csata a hazai hadtörténetírás által régóta kutatott és részletesen feldolgozott eseménye a magyarországi visszafoglaló háborúnak.[4] Mivel hosszú ideig csak szórványleletek formájában voltak ismertek a csata tárgyi emlékei,[5] az összecsapás menetének rekonstruálásában és a csatatér topográfiai lehatárolásában a rendelkezésre álló írásos források, képi ábrázolások és a tájrégészeti kutatások rendelkeztek meghatározó jelentőséggel. A csatatér területe a Harsány-hegy, Villány, Baranjsko Petrovo Selo (Petárda),[6] illetve Luč (Lőcs)[7] települések térsége közötti területre lokalizálható (1. kép). A csatatér lehatárolásában és a csata történéseinek topográfiai kivetítésében jelentős szerepe van a korabeli képi ábrázolásoknak. A csata napjainkban is azonosítható topográfiai tereppontjait (a Karasicát és annak mocsarait, a Harsány-hegyet, Nagyharsány települést, illetve annak a középkori eredetű templomát, a villányi Szűz Mária Szent Neve-templom romját, a pölöcskei obszerváns ferences kolostor tornyának és *quadrum*ának romjait) megjelenítő korabeli ábrázolásokat (2. kép) elsőként Veress D. Csaba gyűjtötte össze, illetve vizsgálta.[8] A katonai felmérések és az archív légi felvételek vizsgálatán nyugvó tájrégészeti kutatások információi alapján a történeti táj arculata jelentős változáson esett át napjainkra. A XVII. századi táj megváltozásának két legfontosabb mozzanata a Karasica szabályozása (és ezzel a Karasica mocsarainak eltűnése), továbbá a Harsányi-erdő területének markáns területcsökkenése volt.[9]

A csatatér topográfiájával és az események terepi kivetítésével kapcsolatban két fő kérdéskört tárgyalt a hadtörténeti kutatás: az első, hogy hol vette kezdetét az összecsapás, a második, hogy hol helyezkedett el a török sereg tábora. Az összecsapás első fázisának (a szpáhiknak a Miksa Emánuel választófejedelem által vezetett balszárny elleni támadásának) terepi lokalizációja szempontjából értékes segítséget nyújtanak Lotharingiai Károly hadinaplójának a keresztény sereg vonulási útjára vonatkozó topográfiai információi: a keresztény sereg a siklósi úton levő („sur le chemin de Siklos") „*Kiskifalou*"-t[10] augusztus 10-én érte el, a következő nap Harsányba vonult, majd 12-én megindult Siklós vára felé.[11] A török támadásnak a Harsány-hegy térségébe való helyezését támaszthatja alá

[4] Az összecsapás hadtörténeti irodalmának áttekintéséhez lásd: *Nagykéri Scitovszky* 1845. 187–189. o.; *Németh* 1897. 484–494. o.; *Lakatos* 1937. 199–209. o.; *Doberdói Breit* 1941. 327–330. o.; *Veress* 1987.; Előadások; *Polgár* 2014. 203–208. o. A Harsány-hegyi csata korabeli írásos forrásaihoz lásd: Budától Belgrádig; *Jászay* 2002.; Marsigli, 120–121., 191. o.; *Polgár* 2015.

[5] A csata tárgyi emlékei a pécsi Janus Pannonius Múzeum, a nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményében maradtak fenn.

[6] Település Horvátországban, a magyarországi Beremendtől délkeletre.

[7] Település Horvátországban, a magyarországi Illocskától délkeletre.

[8] Veress D. Csaba a Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnokának két, a bajor sereg augusztus 11-i és 15-i táborozási rendjét mutató metszetét (L'Accampamento del di Agosto, lt. sz.: T-3950 és T-3949), valamint a Carlo Juwigny – Johannes Franck de Langgrafen-féle és a Ludwig Nicolas D'Hallart–Michael Wening-féle, a csata történéseit bemutató metszetét (lt. sz.: T-5998 és T-3954) elemezte: *Veress* 1987.

[9] A Harsányi-erdő napjainkra a második katonai felmérésen szereplő „Villányer Gemeinde W[ald]" területére zsugorodott (3. kép).

[10] A bizonytalanul értelmezhető településnevet Szita László „Kistótfalu" településnév-alakkal azonosítva oldotta fel. Lotharingiai Károly naplójából, 119. o. (Kistótfalu azonosításához lásd még: *Timár* 1989. 267., 372., 452. o.)

[11] „Et le 11 on continua la marche pour arriver à Harsan… Nous décampames de la pointe du jour du 12 pour arriver à Siklos." Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'aoust 1687.

Claude-Louis-Hector de Villars márki[12] Charles Colbertnek 1687. augusztus 15-én küldött, a Baranyavári táborban írt levele.[13] Villars márki szerint augusztus 12-én, a Siklós felé menetelés során egy erdős terület a keresztény sereget egy hegy (minden bizonnyal a térség legmarkánsabb topográfiai tereppontjának tartott Harsány-hegy) felé szorította.[14] Továbbá a márki levelében később külön megemlítette, hogy szárnyuk a szpáhik délelőtti támadásakor a (Harsány-)hegy felé húzódott vissza.[15] Az összecsapás első fázisának a Harsány-hegy térségébe történő azonosítását a rendelkezésre álló képi ábrázolások, valamint a Villány és Nagyharsány közötti autóúttól délre talált, a csatához köthető szórvány leletek is megerősítik.[16]

A török tábor helyének azonosításában a korabeli beszámolók és a képi ábrázolások is segítenek. A rendelkezésre álló adatok alapján a török sereg 2 mérföld hosszan elnyúló (befejezetlen sáncművekkel védett) száraz magaslaton elhelyezkedő táborát erdős-mocsaras területek szegélyezték.[17] A török tábor lokalizációjának értékes további forrását adja a bajor sereg augusztus 15-i táborozási rendjét bemutató metszet, amelyen az elfoglalt tábor területén jól azonosíthatóan jelenik meg a Magyarbolytól nyugatra levő pölöcskei ferences kolostor XVII. századi épületmaradványa.[18] A kolostorrom a csatát ábrázoló Ludwig Nicolas D'Hallart–Michael Wening-metszet bal felső sarkában is jól megfigyelhető.[19] (A feltételezhetően a D'Hallart–Wening-metszet kompozícióját másoló, szintén a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, *Geschicht so sich den 12. Augusti a*[nn]*o 1687. zwischen der käyserliche u*[nd] *türkischen Armee zugetragen…* című, XVII. század végi rézmetszeten is megfigyelhető az említett épületrom. Az ismeretlen német mester munkájának tartott metszeten a török tábor ábrázolásakor kartusban elhelyezett magyarázattal: – „Ein Flecken u[nd] eine ruinierte alte Kirchen" – is ellátta az építménymarad-

970–971. o.; Lotharingiai Károly naplójából, 119–120. o.; Lotharingiai Károly hadinaplójának bécsi szövegvariánsaihoz lásd: *Tóth* 2015.

[12] Claude-Louis-Hector de Villars márki (1653–1734): a későbbi neves francia marsall a bajor választó, Miksa Emánuel környezetéhez tartozott, és önkénteseként vett részt az 1687. évi magyarországi hadjáratban. *Hüttl* 1976. 161–166. o.

[13] Villars márkinak 13, a magyarországi hadszíntérről datált levelét adta közre Eugène-Melchior de Vogüé 1884-ben közölt forrásgyűjteményében. Mémoires du Villars : (Appendice.) Lettre écrites par Villars pendant la campagne de Hongrie. 353–376. o. (Villars levelei, 335–386. o.)

[14] „…le 12, l'armée de Lorraine eust encore l'avant-garde et marchoit vers Siclos; un petit bois resservoit sa marche vers la montagne, et comme nôtre droite commençoit à s'estendre dans la plaine de Siclos…" Mémoires du Villars: Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 369–370. o.; Villars levelei, 357. o. A csata első fázisának topográfiájához lásd még: Miksa Emánuel naplójából, 165–166. o.; Hasslingen parancskönyve, 201–202. o.; Gaetano Bonomo naplójából, 234–235. o.; Badeni Lajos jelentése, 309. o.; *Jászay* 2002. 414–415. o.

[15] „…mais l'enemy ayant détaché un corps de quatre ou cinq mil chevaux qui environnoit toute notre gauche, l'on fust obligé de marcher à eux et de les chasser, et, après cela notre gauche se replia contre le montagne et l'ennemy s'avança encore un fois." Mémoires du Villars: Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 370. o. (Villars levelei, 358. o.)

[16] *Veress* 1987. 700–708. o.

[17] Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'aoust 1687. 973. o. Lotharingiai Károly naplójából, 121. o.; Mémoires du Villars: Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 371. o. Villars levelei, 359. o.

[18] MNM TKcs. L'Accampamento del di Agosto", lt. sz.: T-3949.; *Veress* 1989. 52–53. o.; *Györffy* 1987. 371. o.

[19] MNM TKcs., lt. sz.: T-3954.

ványokat.)[20] Németh Béla a török tábor területét Petárda és Lőcs települések térségébe lokalizálta, a XIX. század végén megjelent történeti munkájában a tábor erődítésének vélt sáncszakaszról (?) is megemlékezett: „Lőcs község északi végéről délnyugati irányban, egy töltésen a Karasicza árterületének nyugati oldalára jutunk, hol ½ km-re Lőcstől érjük el újra a róna síkot. A helytől, hol ma a hídon átkelünk, közvetlenül délkeletre egy tömör, sáncokkal kerített erős épület állott, mely a történetben sokszor említett Henyey-család ősi kúriája volt; e helyet a köznép ma is Gradacz-nak, azaz kis várnak nevezi. A török-uralom előtt s alatt ott Henye nevű falu állott, melynek földjei innen északra, a Karasicza árterületének jobb partján feküdtek… Szulejmán e helyen ütötte fel a táborának sátrait. A hídtól északnyugatra, mintegy ⅓ km-re, magasabb domb áll, melyet a katonai térkép 95 méter magasnak jelez. E dombon túl északnyugatra, az árterület kisarkalásánál, kezdődik a még ma is látható sáncz, mely a tábort határolta és délnyugati irányban húzódott Petárda felé."[21]

A 2015–2016. évi régészeti kutatás Beremend határában

Máté Tamás, a pécsi Janus Pannonius Múzeum önkéntes régészeti lelőhely-felderítője 2015 decemberében végzett fémkereső műszeres terepbejárást a Beremend közigazgatásához tartozó, a Beremend és Magyarboly közötti autóúttól délre található (099-es helyrajzi számú) 4,5 hektáros alapterületű ingatlan területén (3–4. kép).[22] A Karasicától és a Szívó-ároktól nyugatra található lelőhelyen a fémkereső műszeres kutatás során az 1687. évi Harsány-hegyi csata több tárgyi emléke látott napvilágot. Ezt követően a Janus Pannonius Múzeum a Hadtörténeti Intézet és Múzeummal komplex terepkutatást kezdeményezett a régészeti lelőhelyen. Az újabb kutatómunkára (fémkereső műszeres terepbejárás és intenzív terepbejárás) 2016. január 25–26-án került sor az enyhe időjárásnak köszönhetően.[23]

A bejárás során őskori, római kori, népvándorlás kori, középkori, valamint kora újkori tárgyi emlékek kerültek elő. A nem a csatához köthető tárgyak legnagyobb számú csoportját az ingatlan keleti szegmensét lefedő őskori lelőhelyhez köthető kerámia alkotta. Az őskori kerámialeletek mellett a keleti területrészről egy csiszolt vakaró és egy csiszolt kőbalta töredéke (5. kép) is előkerült. A szórványos római kori és népvándorlás kori leletek közé három rossz megtartású bronz veret és kevés kerámiatöredék tartozott. A legkisebb számban a középkorhoz köthető tárgyak (néhány profilált fazékperem-töredék és egy II. Ulászló pénzeként azonosított ezüst veret[24]) láttak napvilágot. A terepbejárást a kuta-

[20] MNM TKcs., lt. sz.: 5701. Közléséhez lásd: „A nagyharsányi csata ábrázolása. A török sereg sáncrendszere és az ellene felvonuló keresztény sereg hadrendje. Ismeretlen német mester rézkarca. In: Budától Belgrádig. (Oldalszám nélkül.)

[21] *Németh* 1897. 484–485. o.

[22] A kutatási terület a Magyar Nemzeti Múzeum 2006–2007. évi *Villány és környéke* elnevezésű mikrorégiós kutatási program terepbejárásai által vizsgált Öreg-templom-dülő őskori lelőhely együttesétől délnyugatra található. *Mráv – Markó – Bradák* 2008. 101., 104. o.

[23] Az újabb terepbejárásban részt vett Máté Tamás és Gábor Olivér (régész, Janus Pannonius Múzeum). A leletek a Janus Pannonius Múzeum régészeti gyűjteményébe kerültek elhelyezésre. (A tárgyak gyarapodási száma: 1.1.2016–1.49.1.2016.)

[24] Ezúton is szeretném megköszönni Tóth Csabának (MNM Éremtár) az érem meghatározásban nyújtott segítségét.

tott ingatlantól keleti és déli irányba nem tudtuk kiterjeszteni a mezőgazdasági művelés miatt, a talajfelszínen jól látható kerámia leletek alapján viszont megállapítható, hogy az őskori lelőhely keleti és déli irányba is tovább folytatódik. (Az autóúttól északra szintén jelentékeny mennyiségű őskori kerámiát találtunk.) A modern kori tárgyi emlékek közül egy deformálódott, 1938-as Mannlicher töltényhüvelyt emelhetünk ki.

A csata tárgyi emlékei

A fémkereső műszeres terepkutatás során a legnagyobb számban az 1687. évi összecsapás tárgyi emlékei (fegyverleletek) kerültek elő. A tüzérséghez kapcsolódó tárgyak két csoportot alkottak: a mozsárbomba-repeszek és az ágyúgolyók csoportját. A bejárás során három mozsárbomba repesz[25] és nyolc ágyúgolyó (6. kép) került napvilágra. Az ágyúgolyók megoszlását táblázatban összegzem:

Sorszám	*Méret (átmérő)*	*Darabszám*
1.	4,5 cm	2
2.	5,7 cm	1
3.	6 cm	2
4.	6,5 cm	2
5.	7 cm	1

A legnagyobb számú leletcsoportot a kézi tűzfegyverlövedékhez köthető emlékek képezték: kettő, lövedékkészítésre és további feldarabolásra szánt, kisméretű ólomöntecs[26] (7. kép) és 29 darab ólom lövedék (8. kép) került elő. A kézi tűzfegyverekhez tartozó lövedékek méretbeli megoszlásának adatait a következő táblázat foglalja össze:

Sorszám	*Méret (átmérő)*	*Darabszám*
1.	10 mm	2
2.	12 mm	5
3.	13 mm	6
4.	14 mm	3
5.	15 mm	3
6.	16 mm	3
7.	17 mm	1
8.	20 mm	2
9.	22 mm	1

[25] A mozsárbomba-repeszek oldalának vastagsága 2-4 cm volt.

[26] A nagyobb darab mérete: 7,1×10,5×2 cm, tömege: 136 g, a kisebb példány mérete: 3,5×2,2×1 cm, tömege: 40 g volt. A kisebb méretű öntecsen markáns vágásnyom figyelhető meg.

A terepbejárás-sorozat alkalmával talált lövedékek tömege: 8 és 58 g, mérete: 10 és 22 mm között változott. Az előkerült 29 darab lövedékből két példány volt hasáb alakú,[27] a többi golyóformát mutatott.[28] A golyó alakú lövedékek közül két példány kilőtt, enyhén deformálódott; a talált lövedékek többségét elejtett darabként interpretáltuk (az öntési csonkot a legtöbb esetben eltávolították).[29] A felszereléshez, ló felszereléshez és viselethez kapcsolódó tárgyak közül egy vas csákány,[30] egy vas lemezpatkó töredéke,[31] egy vas szíjbújtató[32] és egy réz gomb maradványa[33] érdemel külön említést.

Összegzés

A kutatás jelentősége, hogy eddig legnagyobb számban a Harsány-hegyi csatához köthető tárgyak alapvetően a Harsány-hegy környezetéből származó szórványleletek voltak. A 2015. évi decemberi és a 2016. évi januári fémkereső műszeres terepbejárásoknak köszönhetően a Harsányi-erdő maradványterületeinek térségében lehetőség volt arra, hogy GPS-koordináták segítségével rögzített, szervezett régészeti terepkutatás következményeként kerüljön sor a csatatér egy kisebb területének szisztematikus kutatására. Az újkor folyamán a mezőgazdasági munkálatok következtében a csata számos emléke látott már napvilágot. Németh Béla a következőképpen emlékezett meg Luč (Lőcs) térségére vonatkozóan: „E szántóföldek tele vannak ma is széttört kartács- és ágyúgolyó-darabokkal, melyeket kocsiszámra lehetne összeszedni, az erdőben pedig, mikor azt ültették, a golyódarabokat, melyek a művelést akadályozták, garmadába szedték össze, melyek idővel bemohosodtak s az erdőben ma is láthatók; azonkívül e földeken számtalan török és keresztény kard s más fegyverrészek, lópatkók, kantárok, kötőfékek, lánczok s más hasonló találtattak…[34] Vályi András *Magyar országnak leírása* című munkájában már a XVIII. század végén is megemlékezett Villány térségére vonatkoztatva a mezőgazdasági művelés során talált fegyverleletekről: „…a' szántóföldek között, holott gyakran találtatnak a' szántás közben puska és ágyú golyóbisok, kard, ásó, puska darabok."[35]

A 2015–2016. évi fémkereső műszeres terepbejárás során 49 (hipotetikusan) a csatához köthető tárgy került elő. A leletek 59,1%-át kézi tűzfegyverlövedékek, 22,4%-át tüzérségi emlékek adták. A kézi tűzfegyverlövedékek két sűrűsödési foltot mutatnak a lelőhelyen (9. kép). Az északnyugati–délkeleti irányítású lövedékfolt esetében feltételezhető, hogy a leletmintázat és a leletsűrűség egy gyalogos *bataillon*[36] terepi pozíció-

[27] Méretük: 10×10 mm, tömegük 8 gramm volt.

[28] A hasáb alakú, darabolással kialakított kézi tűzfegyver-lövedékekhez lásd: *Polgár* 2014. 206–207. o.

[29] A fémkereső műszeres terepbejárás során három elejtett, golyó alakú kézi tűzfegyver-lövedékhez tartozó öntési csonk került elő.

[30] A hosszúsága: 32 cm, magassága: 3 cm, a köpűnyílás mérete: 3 cm.

[31] A patkótöredék szélessége: 3,8 cm, a szárrész szélessége: 2,5 cm.

[32] Szélessége: 5, 8 cm, magassága: 7,2 cm.

[33] A gombtöredék átmérője: 2 cm, magassága: 8 mm.

[34] *Németh* 1897. 492. o.

[35] *Vályi* 1799. 636. o.

[36] Raimondo Montecuccoli egy bataillon *(battaglione)* létszámát (pajzsosok nélkül) 480 pikásban *(picche)* és 720 muskétásban *(moschettieri)* határozta meg. Montecuccoli: Libro primo. Capitolo secondo. Titolo primo. Degli uomini. XXVI. 102. o. *Perjés* 1974. 219. o.

[37] Az autóúthoz közelebb talált darabok esetében nem zárható ki, hogy azok másodlagosan kerülhettek eltemetődésre az autóút földmunkái során.

ját jelöli.[37] Az ágyúgolyók leletmintázata esetében kettő interpretációs lehetőség áll fenn (10. kép). Az első értelmezési lehetőség esetében az újkori, illetve a modern kori mezőgazdasági művelés révén előkerült lövedékek „depóiról" beszélhetünk csupán: a művelést akadályozó lövedékeket a telkek széleinél összegyűjtötték, majd később újra (másodlagosan) eltemetődtek, így azok nem *in situ* leletekként értelmezhetők.[38] Ha elfogadjuk viszont, hogy *in situ* tárgyakról van szó, akkor a talált lövedékek a svadronok és szakaszok között felállított könnyű löveg(ek)[39] pozícióját, illetve pozícióváltását jelölhetik.[40]

A terepkutatás során egy antropológiai vonatkozású lelet került elő, a 099-es helyrajzi számú ingatlantól északi irányban, a Beremend és Magyarboly közötti autóút vonalától északra egy koponya (falcsont), 8,2×5 cm-es méretű töredékét (11. kép) találtuk, a lelet környezetében a talajfelszínen tömegsírra vagy temetőre utaló egyéb emberi csontokat, csontszilánkokat nem találtunk.

A 2015–2016. évi beremendi terepkutatást a későbbiekben a Janus Pannonius Múzeum újabb, több intézményen átívelő regionális kutatássá szeretné kiterjeszteni. A második mohácsi csatának is nevezett 1687. évi Harsány-hegyi összecsapás a magyarországi visszafoglaló háború egyik legjobban dokumentált, illetve a legjobb forrásbázissal rendelkező csatája. Az összecsapásnak jelentős szerepe van a lokális történeti emlékezetben is. Az összecsapás 300. évfordulója alkalmából 1987-ben a nagyharsányi református templomban márvány emléktábla és a nagyharsányi általános iskola mellett emlékmű felállítására került sor (12. kép). A villányi Templom-hegyen 2011-ben adták át a „Csatatérkilátót"; a nagyharsányi szoborparknál pedig 2014-ben avattak fel emlékkeresztet.

[38] A másodlagos eltemetődés problémájához lásd: *Németh* 1897. 492. o.

[39] A XVII. századi császári sereg tüzérségének lövegeit Raimondo Meontecucoli és Michael Miethen tekintette át. Montecuccoli az *Aforismi dell'Arte bellicá*ban leírt felosztásában az ágyúk *(cannoni)*, a csatakígyók *(colubrine)*, a mozsarak *(mortaj)*, a petárdák *(petardi)* és az orgonák (seregbontók, *organi*) csoportjait különítette el. Miethen 1683-ban kiadott *Artilleriae recentior praxis, oder neuere Geschütz-Beschreibung* című munkájában a mezei csatákhoz a csatakígyókat *(Feld-Schlangen)*, illetve a feles csatakígyókat, a falkonokat *(Falckaun)* és az ezred ágyúkat *(Regiments Stueck)* javasolta. Montecuccoli: Libro primo. Capitolo secondo. Titolo secundo. Dell' artigleria. XXXIII–XL. 116–127. o. Lásd: *Perjés* 1974. 227. o.; *Miethen* 1683. 76–77., 90–91. o.; *Domokos* 1986. 81. o.

[40] Montecuccoli az *Aforismi dell'Arte bellicá*ban már a tüzérség teljes arcvonalban történő elosztását javasolta, a nehézlövegek helyét a gyalogság előtt és annak két oldalánál, a könnyű löveget a svadronok és a szakaszok között tartotta szükségesnek felállíttatni. („Si distribuisce tutta lungo della battaglia, la grossa accanto, e dinanzi alla fanteria, dove ella è ben guardata, e può scoprire facilmente il nemico, e tirar subito che lo scopre, e ferire diritto e di traverso, senza impedire il passaggio alle truppe; e la minuta tra gli squadroni e i plotoni.") Montecuccoli: Libro primo. Capitolo secondo. Titolo primo. Degli uomini. XXVIII. 109. o. Lásd: *Perjés* 1974. 222. o.

Bibliográfia

Badeni Lajos jelentése	*Szita László:* 1687. augusztus 19. Badeni Lajos jelentése Lipót császárnak a dunaszekcsői táborból a nagyharsányi ütközetről. (Levelek az 1687–1688. évi hadjárathoz. Badeni Lajos és Hermann von Baden levelezéséből.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 309–313. o.
Budától Belgrádig	Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987.
Doberdói Breit 1941.	*Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténete. Tizenhetedik rész. 1683–1699. Budapest, 1941.
Domokos 1986.	*Domokos György:* Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 33. (1986) 1. sz. 47–110. o.
Előadások	Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1687–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989.
Gaetano Bonomo naplójából	*Nagy Lajos:* Részletek páter Gaetano Bonomo Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából (1687). (Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjárathoz.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 225–238. o.
Györffy 1987.	*Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1987.
Hasslingen parancskönyve	*Szita László:* Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve és hadinaplója az 1687. évi hadjárathoz. (Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjárathoz.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 175–223. o.
Hüttl 1976.	*Ludwig Hüttl:* Max Emanuel. Der Blaue Kurfürst 1679–1726. Eine politische Biographie. München, 1976.
Jászay 2002.	*Jászay Magda:* Olasz hadinapló az 1687. évi török elleni hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 2. sz. 399–419. o.
Lakatos 1937.	*Lakatos Géza:* A második mohácsi csata. *Magyar Katonai Szemle,* 1937. 8. sz. 199–209. o
Lotharingiai Károly hadinaplója	Lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Habsburgische Lotharingische Familienarchive, Lotharingische Hausarchive, 50. karton
Lotharingiai Károly naplójából	*Szita László:* Részletek Lotharingiai Károly fővezér naplójából. In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 75–144. o.
Marsigli	*Luigi Ferdinando Marsigli:* Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Ford. *F. Molnár Mónika*, szerk. és s. a. r. *Csákváry Ferenc* és *Domokos György*. Budapest, 2007.
Mémoires du Villars	Mémoires du Maréchal de Villars. Tome I. Par *Melchior de Vogüé*. Paris, 1884.

Miethen 1683.	*Michael Miethen:* Artilleriae recentior praxis, oder neuere Geschütz-Beschreibung. I. Bd. Franckfurt–Leipzig, 1683.
Miksa Emánuel naplójából	*Nagy Lajos:* Miksa Emánuel bajor választófejedelem naplójából (1687). (Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjárathoz.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 145–174. o.
Mráv – Markó – Bradák 2008.	*Mráv Zsolt – Markó András – Bradák Balázs:* Előzetes jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum „Villány és környéke" mikrorégiós kutatási programjáról. In: Régészeti kutatások Magyarországon. 2007. Szerk. *Kisfaludi Júlia*. Budapest, 2008. 101–120. o.
Nagykéri Scitovszky 1845.	*Nagykéri Scitovszky János:* Baranya. Emlékirat. Pécs, 1845.
Németh 1897.	*Németh Béla:* Baranya Szent Istvántól a jelen korig. In: Baranya múltja és jelene. II. k. Szerk. *Várady Ferenc*. Pécs, 1897. 209–730. o.
Montecuccoli	Opere di Raimondo Montecuccoli. Corrette, accresciute ed illustrate *da Giuseppe Grassi*. Vol. I. Torino, 1821.
Perjés 1974.	*Perjés Géza*: Raimondo Montecuccoli. In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Szerk. *Gottreich László*. Budapest, 1974. 209–235. o
Polgár 2014.	*Polgár Balázs:* The First and the Second "Battle of Mohács" (AD 1526, 1687). Archaeological Research and Perspectives. *Communicationes Archaeologicae Hungariae,* 2014. 197–213. o.
Polgár 2015.	*Polgár Balázs:* Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények,* 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.
Timár 1989.	*Timár György:* Királyi sziget, Szigetvár várgazdálkodásának iratai. 1546–1565. Pécs, 1989.
Tóth 2015.	*Tóth, Ferenc*: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. *Histoire, Économie et Société,* 34. (2015) 3. sz. 90–103. o.
Vályi 1799.	*Vályi András:* Magyar Országnak leírása. III. k. Buda, 1799.
Veress 1987.	*Veress D. Csaba:* Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata" 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1987) 4. sz. 691–715. o.
Veress 1989.	*Veress D. Csaba:* Hol zajlott le a „második mohácsi" vagy a „harsányi-hegyi csata" 1687. augusztus 12-én. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1687–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989. 49–60. o.
Villars levelei	*Szita László:* Louis Hector Villars ezredes levelei Charles Colbert Marquis de Croissy francia külügyi államtitkárhoz. In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 335–386. o.

Rövidítések

HIM	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
lt. sz.	leltári száma
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
TKcs.	Történelmi Képcsarnok

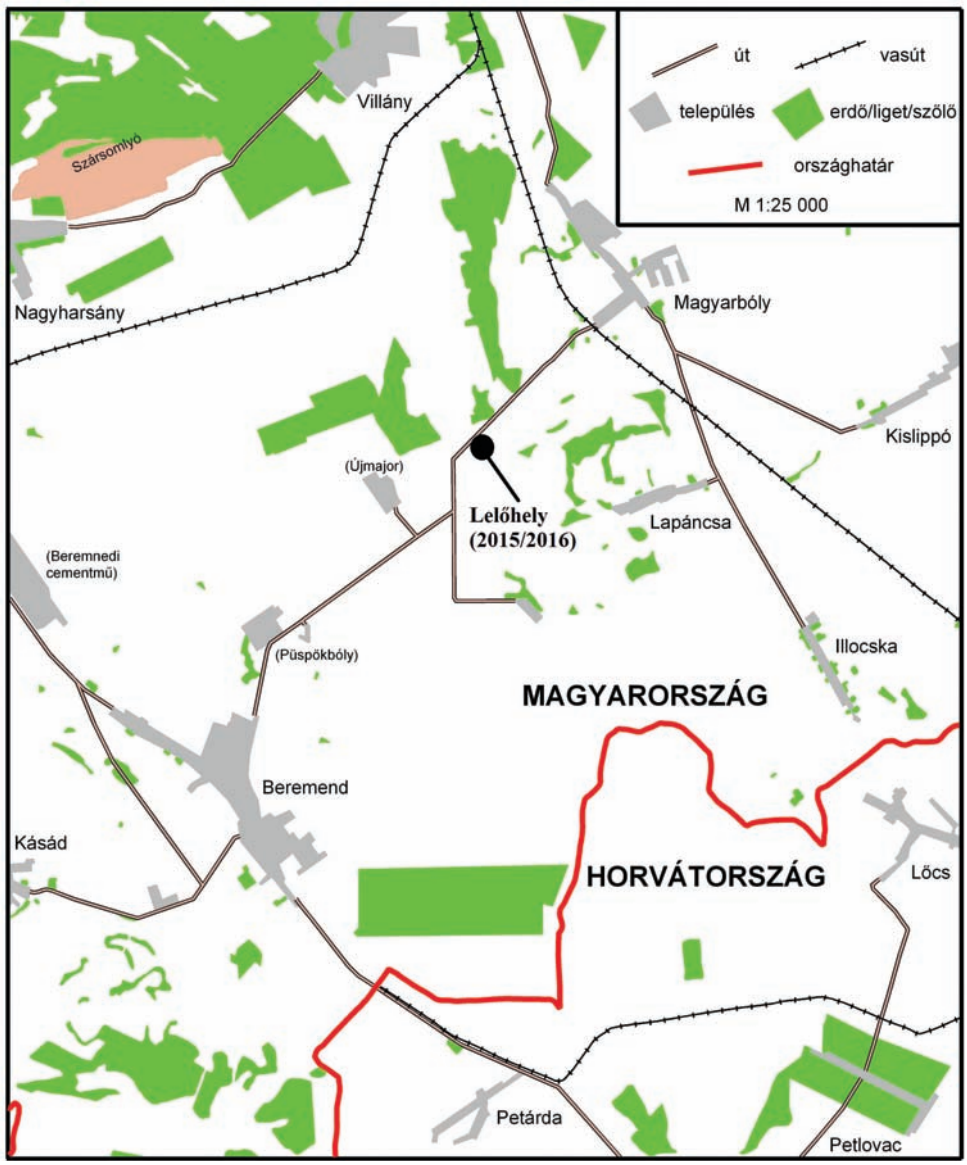

1. kép:
Áttekintő térkép a csatatér topográfiájához
(készítette: Csákvári Kristóf, HIM Térképtár)

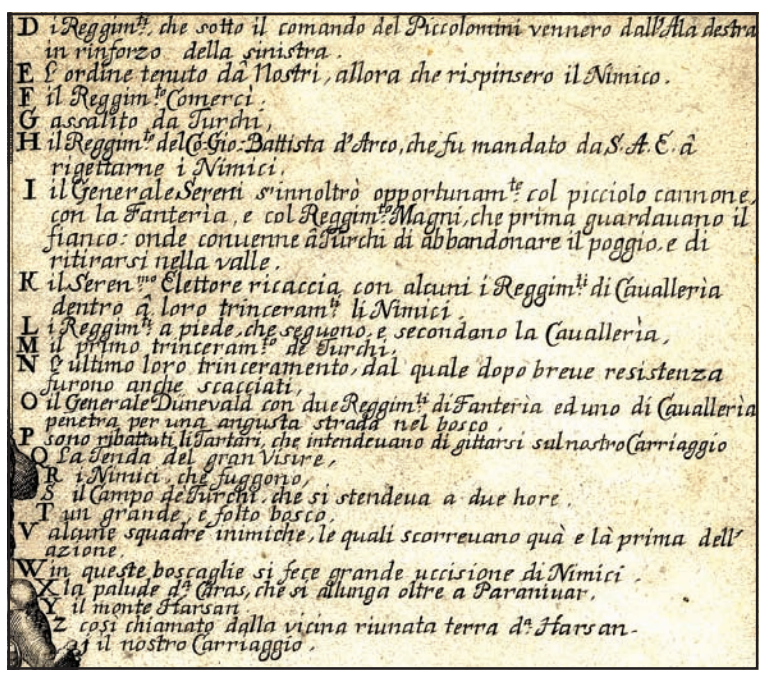

2. kép: A csata egyik leghitelesebb képi forrása, a D'Hallart–Wening-féle metszet (MNM TKcs.) Részletek

2. kép: A D'Hallart–Wening-féle metszet (MNM TKcs.)

D i Reggim.ti, che sotto il comando del Piccolomini vennero dall'Ala destra in rinforzo della sinistra.
E l'ordine tenuto da Nostri, allora che rispinsero il Nimico.
F il Reggim.to Comerci.
G ascoltto da Turchi.
H il Reggim.to del C.te Gio: Battista d'Arco, che fu mandato da S.A.E. à rigettarne i Nimici.
I il Generale Seren. si innoltrò opportunam.te col picciolo cannone, con la Fanteria, e col Reggim.to Magni, che prima guardauano il Fianco: onde costrinse i Turchi di abbandonare il poggio, e di ritirarsi nella valle.
K il Seren.mo Elettore ricaccia con alcuni i Reggim.ti di Caualleria dentro à loro trinceram.ti li Nimici.
L i Reggim.ti a piede, che seguono, e secondano la Caualleria.
M il primo trinceram.to de' Turchi.
N l'ultimo loro trinceramento, dal quale dopo breue resistenza furono anche sraccciati.
O il Generale Dunwald con due Reggim.ti di Fanteria, e uno di Caualleria penetra per una angusta strada nel bosco.
P sono rimasti li Bardari, che intendeuano di gettarsi sul nostro Carriaggio.
Q la Guida del gran Visiere.
R i Nimici, che fuggono.
S il Campo de' Turchi, che si stendeua a due hore.
T un grande, e folto bosco.
V alcune squadre inimiche, le quali scorreuano quà e là prima dell'azione.
W in queste boscaglie si fece grande uccisione di Nimici.
X la palude d'Acras, che si dilunga oltre a Parauinar.
Y il monte Harsan.
Z così chiamato dalla vicina riunata terra d'Harsan.
a il nostro Carriaggio.

AL SERENISSIMO E POTENTISSIMO PRINCIPE MASSIMILIANO EMMANUELE DUCA DELLE ALTA E DELLA BASSA BAVIERA CONTE PALATINO DEL RENO ELETTORE DEL SACRO ROMANO IMPERIO LANDGRAVIO DI LEVCHTENBERG &c.

PRESENTA QVESTO DISEGNO LODOVICO NICOLA D'HALLANT

SI DAGLI ESERCITI CRISTIANI
HARSAN ADI 12 DI AGOSTO DELL'A 1687

L'ALA DESTRA ALLA QVALE COMANDAVA IL SERENISSIMO DVCA DI LORENA

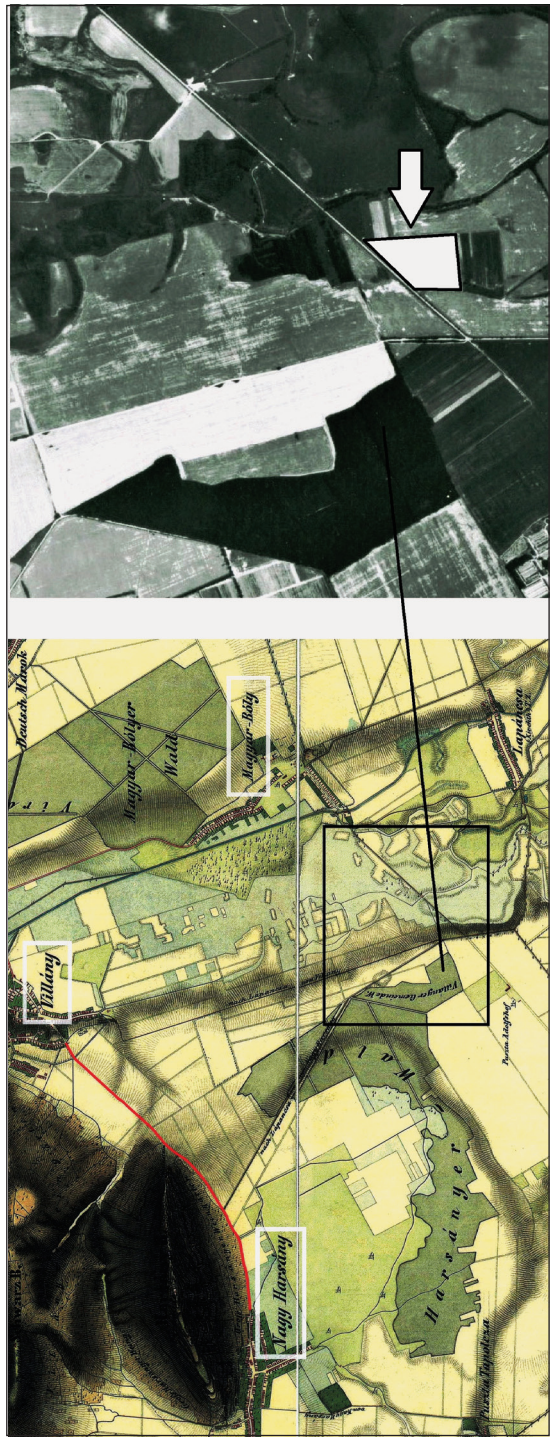

3. kép:
A Harsányi-erdő („Harsányer-Wald”) és a napjainkra is fennmaradt „Harsányer Gemeinde W[ald]” területe a második katonai felmérés térképszelvényén, mellette a 2015–2016. évi kutatási terület egy archív légi felvételen (HIM Térképtár)

4. kép: A lelőhely napjainkban

5. kép: Csiszolt kőbalta töredéke

6. kép: Ágyúgolyó

7. kép: További feldarabolásra szánt ólomrudak vágásnyomokkal

8. kép: Elejtett (ép) kézi tűzfegyver lövedékek

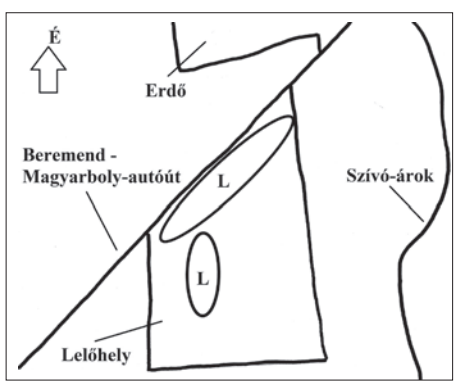

9. kép:
*A kézi tűzfegyverlövedékek (**L**) koncentrálódása a lelőhelyen*

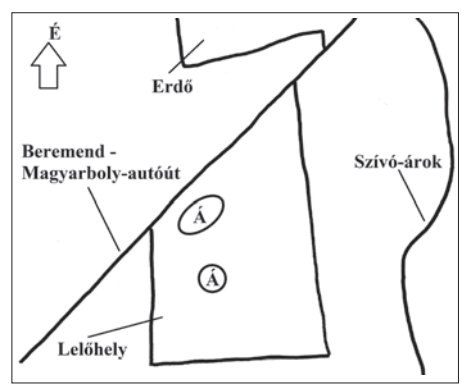

10. kép:
*Az ágyúgolyók (**Á**) koncentrálódása a lelőhelyen*

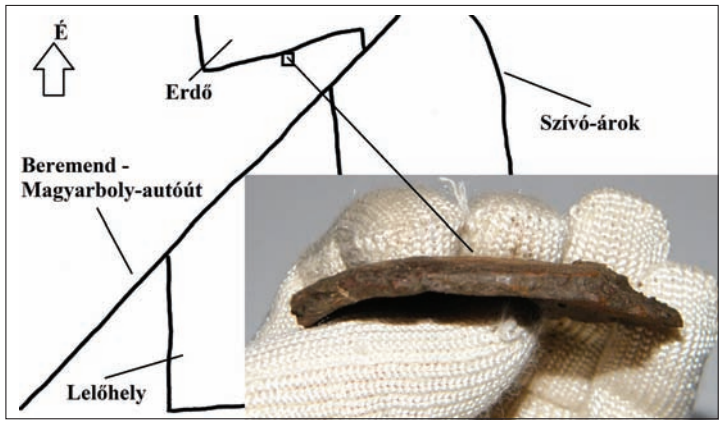

11. kép:
Koponyatöredék a kutatott lelőhelytől északra

12. kép:
A csata 1987-ben felavatott márvány emléktáblája (a nagyharsányi református templomban) és emlékműve (a nagyharsányi általános iskola épülete mellett)

Balázs Polgár

NEW FIELDWORK AT THE LOCATION OF THE BATTLE AT HARSÁNY MOUNTAIN IN 1687

Summary

The battle at Harsány Mountain, fought in the area of Harsány Mountain, Villány, Lőcs (Luč) and Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) on 12 August 1687, also called the Second Battle of Mohács, is one of the significant and excellently documented events of the reconquering wars in Hungary. In 1687 the Aulic War Council in Vienna set the target in the conquest of Belgrade (Serbia). At the embankment of Eszék (Osijek, Croatia), a key point in the attack against Belgrade, the allied Christian forces suffered considerable losses (600-700 men), therefore the commander-in-chief, Charles of Lotharingia, wanted to lure the Turkish army out of the fortified Eszék by withdrawing from the fortress. Grand Vizier Suleiman misunderstood the manoeuvre of the Christian army and wanted to inflict a crushing defeat on the enemy which he thought weakened. The decisive clash between the two armies, almost equal in numbers (60 thousand each), took place in the area of Harsány Mountain. The battle ended in a glorious Christian victory: the whole Turkish camp and the complete gun-park of the Turkish army was seized by the Christians.

In December 2015 and in January 2016 the Janus Pannonius Múzeum in Pécs, together with the Military History Institute and Museum in Budapest, carried out battlefield exploration and metal detecting analysis in the area now under agricultural cultivation and administered by the village Beremend (Baranya County). During the exploration objects from the Prehistoric and Roman ages, from the Migration Period, and from the Middle- and Early Modern ages came to light. The Early Modern Age finds can be interpreted as the remnants of the battle (29 lead handgun-projectiles, 2 lead ingots for making and cutting projectiles, 8 cannon balls, 3 mortar-bomb splinters, 1 iron pickaxe head, 1 iron strap holder, 1 fragment of an iron horseshoe). There are two spots in the area where the handgun projectiles are denser. In the case of the northwest–southeast projectile spot it can be assumed that the pattern and the density of the finds indicate the field position of an infantry *bataillon*. In the case of the cannon balls there are two possible interpretations. The first possibility is to interpret the spots as the "depots" of the projectiles which were found during agricultural work in the Modern Age: the projectiles hindered cultivation and therefore were put to the sides of the plots, then later they were again (for the second time) covered by soil; and thus they cannot be interpreted as *in situ* finds. However, if we accept these finds as *in situ* objects, the projectiles can indicate the position and the change in position of the light guns set up between the squadrons and platoons.

Balázs Polgár

NEUERE GELÄNDEFORSCHUNG AM SCHAUPLATZ DER SCHLACHT AM HARSÁNY-HEGY IM JAHRE 1687

Resümee

Die Schlacht am Harsány-hegy, in der Region Harsány-hegy, Villány, Lőcs (Luč) und Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) am 12. August 1687, die auch als zweite Schlacht bei Mohács (Mohatsch) bezeichnet wird, ist eine der bedeutendsten und über eine hervorragende Quellenbasis verfügenden Ereignisse des Rückeroberungskrieges in Ungarn. Im Jahre 1687 setzte sich der Hofkriegsrat in Wien die Eroberung Belgrads (Serbien) zum Ziel. An den Schanzen von Eszék (Essegg, Osijek, Kroatien), das den Schlüssel zu Belgrad bedeutete, erlitten die verbündeten christlichen Kräfte herbe Verluste (von 600-700 Mann). Deshalb wollte der Oberbefehlshaber Karl von Lothringen die osmanische Armee hinter den Schutzwerken von Osijek hervorlocken, weshalb er von der Festung abzog. Großwesir Süleyman missverstand die Kriegsoperation der christlichen Soldaten und wollte dem feindlichen Heer, das er erschöpft wähnte, eine vernichtende Niederlage zufügen. Zum entscheidenden Zusammenstoß der beiden Heere, die ungefähr die gleiche Stärke aufwiesen (jeweils 60 Tausend Mann), kam es in der Gegend des Harsány-hegy. Die Schlacht endete mit einem überragenden christlichen Triumph: Das gesamte osmanische Lager und der gesamte Geschützpark der türkischen Armee gelangten in die Hand des christlichen Heeres.

Im Dezember 2015 und Januar 2016 führte das Museum Janus Pannonius von Pécs (Fünfkirchen) zusammen mit dem Institut und Museum für Militärgeschichte auf der landwirtschaftlich genutzten Bodenfläche, die zur Verwaltung von Beremend (Komitat Baranya) gehört, eine archäologische Geländebegehung und eine Geländeforschung mit Hilfe von Metalldetektoren durch. Im Laufe der Begehung kamen Objekte aus der Urzeit, der Römerzeit, der Zeit der Völkerwanderung, des Mittelalters und der frühen Neuzeit zum Vorschein. Die Funde aus der frühen Neuzeit können als gegenständliche Andenken an die Schlacht interpretiert werden: 29 Handfeuerwaffen-Geschosse aus Blei, 2 Bleizaine zur Herstellung von Geschossen und zur weiteren Zerstückelung, 8 Kanonenkugeln, 3 Mörserbombensplitter, 1 Spitzhackenkopf aus Eisen, 1 Gürtellasche aus Eisen und 1 Huffragment aus Eisen). Die Handfeuerwaffen-Geschosse kommen am Fundort vermehrt in zwei Gebieten vor: Im Fall des von Nordwesten nach Südosten gerichteten Geschossflecks ist anzunehmen, dass das Fundmuster und die Funddichte die Geländeposition eines Infanterie-Bataillons kennzeichnet. Im Fall der Kanonenkugeln bestehen zwei Interpretationsmöglichkeiten. Bei der ersten möglichen Auslegung können wir lediglich von den „Depots“ der Geschosse sprechen, die infolge der landwirtschaftlichen Bewirtschaftung in der Neuzeit bzw. modernen Zeit zum Vorschein kamen: Die die Bewirtschaftung hindernden Geschosse wurden an den Grundstücksgrenzen gesammelt und später wieder (sekundär) begraben, sodass sie nicht als *in situ* Funde gedeutet werden können. Wenn wir jedoch akzeptieren, dass es sich um *in situ* Objekte handelt, dann können die gefundenen Geschosse die Position bzw. den Positionswechsel des/der zwischen den Schwadronen und Zügen aufgestellten leichten Geschützes/Geschütze andeuten.

Balázs Polgár

DE NOUVELLES RECHERCHES SUR LES LIEUX DE LA BATAILLE DU MONT HARSÁNY DE 1687

Résumé

Nommée également deuxième bataille de Mohács, la bataille qui eut lieu le 12 août 1687 dans la région du Mont Harsány, Villány, Lőcs (Luč) et Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) fut un événement important et bien documenté de la guerre contre les Turcs. En 1687, le Conseil de guerre de la Cour de Vienne a fixé comme objectif la prise de Belgrade (Serbie). Aux retranchements d'Eszék (Croatie), ville clé pour Belgrade, les forces chrétiennes alliées ont subi des pertes sensibles (600 à 700 personnes). Pour cette raison, le généralissime Charles V de Lorraine voulait faire sortir l'armée turque de derrière des ouvrages de défense d'Eszék en éloignant ses troupes de la forteresse. Le grand vizir Soliman a mal interprété le mouvement des troupes chrétiennes et voulait écraser l'armée ennemie qu'il croyait affaiblie. L'affrontement décisif entre les deux armées (qui comptaient environ 60 mille soldats chacune) s'est déroulé dans la région du Mont Harsány. La bataille fut remportée par les chrétiens qui se sont emparés de l'ensemble des bouches à feu de l'armée turque et du camp turc.

En décembre 2015 et en janvier 2016, le Musée Janus Pannonius de Pécs, avec l'Institut et Musée d'Histoire militaire, a fait une exploration archéologique et une détection de métaux sur un terrain agricole de Beremend (département de Baranya) lors desquelles ont été découverts des objets issus de la préhistoire, de l'époque romaine, de l'époque des invasions barbares, du Moyen âge et du début de l'âge moderne. Les découvertes du début de l'âge moderne peuvent être considérées comme des objets issus de la bataille (29 projectiles de plomb pour armes à feu portatives, 2 lingots de plomb destinés à être découpés pour fabrication de projectiles, 8 boulets, 3 éclats de bombe de mortier, 1 tête de pioche en fer, 1 gaine pour sangle en fer, un morceau de fer à cheval). Les projectiles de plomb pour armes à feu portatives forment deux taches de densité sur le site. Sur la tache de projectiles située dans le sens nord-ouest – sud-est, on peut supposer que la forme et la densité des objets trouvés marquent la position d'un bataillon d'infanterie. Quant aux boulets, deux interprétations sont possibles. Selon la première, il s'agit seulement d'un dépôt de projectiles découverts lors de l'exploitation agricole du terrain à l'époque moderne ou contemporaine : les projectiles constituant un obstacle à la culture auraient été rassemblés sur les bords des terrains avant de se retrouver enfouis de nouveau. Ces objets ne seraient donc pas des découvertes *in situ*. En revanche, si on admet qu'il s'agit d'objets *in situ*, les projectiles retrouvés peuvent désigner la position ou le changement de position d'une (des) bouche(s) à feu légère(s) installée(s) entre les escadrons et les brigades.

Балаж Полгар

НОВЕЙШИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕСТНОСТИ НА МЕСТЕ ПОЛЯ БИТВЫ 1687 ГОДА НА ГОРЕ ХАРШАНЬ

Резюме

Битва происходящая 12-ого августа 1687 года в районе Харшань-гора, Виллань, Лучь (LUC) и Петарда (Бараньско-Петрово-Село (Baranjsko)) – называемая второй битвой под Мохач – это событие, располагающее одной из значительных и отличных баз источника данных о битве на горе Харшань в битве по возвращению захваченных венгерских территорий. В 1687 году Венский Придворный Военный Совет поставил целью захвата города Белграда (Сербия). У шанца Осиек (Хорватия) являющимся ключом к Белграду союзные христианские силы понесли чувствительные потери (600-700 человек), поэтому главный полководец Карл Лотарингский хотел выманутъ турецкие войска за усиленные оборонительные укрепления Осиек и таким образом отошёл от крепости. Великий Визирь Сулейман неправильно понял военное передвижение христианских солдат и хотел нанести уничтожающий удар по армии противника, которая по его мнению была ослаблена. Решающее сражение этих двух армий, примерно одинаковых по численности (60-60 тысяч человек) произошло в районе горы Харшань. Это сражение закончилось блестящей победой христианских войск: весь турецкий лагерь и вся артиллерия турецкой армии попал в руки христиан.

В декабре 2015 года и в январе 2016 года Музей им. Януса Паннониуса в городе Печь, совместно с Институтом Военной Истории и Музеем принадлежащему к области Баранья проводили археологические поиски на сельскохозяйственной территории, принадлежащем к собственности Беременд, включая приборные и металлодетекторные поиски. Во время поисков были обнаружены вещественные памятники старины, относящиеся к древнейшим римским временам, доисторическим временам, к эпохе переселения народов, к средневековью и ранней новой эпохе. Вещественные памятные предметы из ранней новой эпохи можно интерпретировать сражением на горе (29 свинцовых ручных огнестрельных пуль, 2 штуки приспособления для подготовки пуль и разреза слитка свинца, 8 пушечных ядер, 3 осколка мортирбомб, 1 железный наконечник кирки, 1 железная уздечка для продевания ремня, 1 кусок железной подковы). На двух ручных огнестрельных пулях, найденных на месторождении, обнаружены два утолщенных пятна. В случае пулевого пятна северозападного-южновосточного направления можно предположить, что рисунок и плотность находки указывает на позицию местности пешеходного батальона. В случае пушечных ядер имеются две возможные интерпретации. В случае первого истолкования мы можем говорить только о том, что обнаруженное «депо» (склад) снарядов новой эпохи произошло из-за сельскохозяйственного возделования, снаряды препятствующие культивации были собраны по краям участков, позднее (вторично) они были снова захоронены, поэтому они не могут быть истолкованы как первично *in situ (на месте)* найденные находки на месте поисков. Но если мы принимаем, что речь идёт о находках *in situ (на месте)*, то найденные пули могут обозначать позиции между легкоорудийными эскадронами и взводами и смену позиций.

LENKEFI FERENC

„MACERA MACERÁTÁNÁL”

Adalékok gróf Széchenyi István huszárkapitány megmentéseihez az 1815-ös hadjáratban

A tájékozott nagyközönség előtt ismert tény, hogy gróf Széchenyi István ifjúsága Mars hadisten szolgálatában és szó szerint védőszárnyai alatt telt. Utalnék itt 1809-es komáromi, 1813-as lipcsei, végül a témához kapcsolódva, 1815-ös bravúrjaira, melyeknél nem kerülte el a katonaszerencse.[1]

Az ifjú gróf szolgálatát az 1809. évi magyarországi francia invázió ellen küzdő inszurrekció főszállásmesteri törzsének főhadnagyaként kezdte, majd 1810 januárjától 1811. április végéig a cs. kir. 7. (Liechtenstein) huszárezredben folytatta. Ezután áthelyezték a cs. kir. 1. (Merveldt) ulánusezredhez, ahol 1813 júliusától másodkapitány, október 20-tól elsőkapitány lett. 1815. március 1-jétől került a cs. kir. 5. (akkori ezredtulajdonosáról, a későbbi IV. György királyról elnevezett Angol régens/kormányzóherceg) huszárezredhez.[2] Napra pontosan ugyanakkor, amikor – a továbbiakban kihagyásokkal idézek egyik életrajzírójától, Viszota Gyulától, hogy az előzményeket és a körülményeket röviden bemutassam –, „Napoleon 1815. március 1-jén elhagyta Elba szigetét és Franciaországba vonult. A franciák melléje állottak. Az európai szövetséges államok újból hadjáratot indítottak ellene. Murat nápolyi király 1814-ben Ausztriával szövetséget kötött, megtarthatta trónját. Most Napoleon pártjára állott és vissza akarta állítani Napoleon egységes olasz királyságát. 1815. március 17-én megkezdte harcát az osztrák sereg ellen, s úgyszólván akadálytalanul elérkezett a Pó-vonalig. ...Széchenyi már március 11-én távozott Nápolyból, hogy ezredébe bevonuljon. Március 28-án már Milánóban van... április 3-án Bologna felé igyekezett ezredéhez. Noviig jutott, s ezrede már előőrsi csatározásban volt a nápolyi sereg ellen. ...Április 28-án parancsot kapott Tolentino elfoglalására. ...Május 2-án a harcvonalban van Széchenyi századának egyik szárnyával és a lovasüteggel, mellette Souvent kapitány volt elhelyezve századának két szakaszával és gróf Batthyány János[3] alezredes egy század második szakaszával. Hárman együtt a harcvonal jobbszárnyát alkották. E viszonylagosan csekély erővel szemben vonult fel egy hat századból álló ellenséges huszárezred, s a pusztító ágyútűz ellenére mind közelebb jutott. Ekkor hirtelen megszűnt az ágyúzás. A síri csendben a baloldalon lévő Széchenyi támadót fúvatott, példáját követte két társa is a középen és a jobbszárnyon. A huszárok nagy rivalgással az ellenségre rontottak. Széchenyi huszárjaival vágtatásban kanyarogva oldalba fogta az ellenséget. Lova a lövöldözéstől erős lovaglásban megvadult, s az ellenség közé rontva, nem volt megfékezhető, fogságba jutás veszélye fenyegette, mert az ellenség körülvette. Egyik közvitéze, Szilágyi Márton, egy társával segítségére sietett, és a tömegből kivágta Széchenyit. Ugyanez a Szilágyi rárontott az ellenséges huszárezred ezredesére és hatal-

[1] *Ács* 1994. 28–30., 92–98., 154–161. o.

[2] ÖStA KA ML ST 1815. 5. Husaren Regiment Transferirungs Lista Kt. 7503.

[3] *Réfi* 2014. 239. o. Viszota Batthyányt tévesen nevezi Jánosnak, ugyanis az alezredes magyarul az Iván, németül a Johann Baptist keresztnevet használta. Széchenyi egyszerűen csak Baptistként emlegette. (Réfi munkája egyébként huszár törzstisztekre és az általános viszonyokra igen hasznos alapmű.)

mas vágással halálra sebezte úgy, hogy leesett lováról. Az oldalt és élben való támadásnak meg volt az eredménye, rövid percek alatt szétverték az ellenséges ezredet úgy, hogy kevesen tudtak visszamenekülni gyalogságuk védelme alá… A csata második napján, május 3-án az 5. huszárezred pihent, csak este kellett ismét támadniok, amikor az ellenség megkezdte visszavonulását. Széchenyi századával az országúton Arancia felé vonult, két másik század követte, majd a visszavonuló ellenség utóvédjét minden oldalról megtámadták és szétverték, sokat fogságba ejtettek, sokan fegyvereiket eldobva elmenekültek.

Május 4-én folytatták az ellenség üldözését. E nap gróf Starhemberg dandárparancsnok megbízta gróf Batthyány alezredest és vele Széchenyi kapitányt, hogy Maceratát megkerülve szállja meg a Civita Nuovai utat. A feladatot teljesítették, visszavetették az ellenséges elővédet Maceratán 700 foglyot ejtve (ezek nagy részét és egy 12 fontos ágyút Széchenyi fogott el), megakadályozták azt is, hogy az ellenség két csapata egyesüljön. Az ezred zöme ezután szétverte az ellenséget. Az ellenség újból egyesült maradékát május 14-én Castell Sangrónál Eötvös János és gróf Széchenyi kapitányok két század huszárral és egy vadászszázaddal újból megtámadták és rövid 10 perc alatt szétverték. Itt történt meg az, hogy Széchenyi alól kilőtték a lovat, s az ellenség egyrésze körülfogta. Ekkor is Szilágyi Márton közvitéz mentette meg, mert átadta lovát, maga pedig gyalog kivágta magát a gyűrűből, s abba a helyzetbe juttatta, hogy a támadást sikeresen befejezze."[4]

A tényeket nagyjából így adja elő Zichy Antal, Széchenyiről írt életrajzában, 1896/97-ben. Zichy fordításában áttekinthetőbbé teszi az eseményeket gr. Anton Gundacker Starhemberg vezérőrnagy ajánlása Széchenyi érdekében, amelyben 1815. május 30-án ad összegzést:

„Kéretlenül kötelességemnek ismerem, hogy gróf Széchenyi István kapitány úrnak, a ki (ezredével) dandáromhoz tartozott, az ellenség előtti magaviseleteért teljes megelégedésemet nyilvánosan kifejezzem. Különös megemlítést érdemel az ő május 2-án parancsomra véghezvitt támadása egy bizonynyal tízszerte nagyobb hadosztály ellen. Ezt a rohamot (attaque) századja egyik szárnyának élén olyan ügyességgel és bátorsággal intézte, hogy az ellenséges lovasságot néhány szempillantás alatt teljes rendetlenségbe hozta s azt, noha maga is számos sebeket kapott, nagy veszteséggel egész a gyalogság (a fedezet) zöméig s felállítva volt tűzér-ütegekig üldözte; miáltal nem kis részben hozzájárult annak lehetőségéhez, hogy a visszavonulásra parancsot kapott előcsapatunk ezt állásának megtartásával szép rendben és méltóságosan tehette. Továbbá gróf Batthány alezredes parancsára 4-én reggel Macerata táján a Civita Novába vezető úton előre küldetvén, az ellenséges testőrsereg egész lovasságát egy óránál tovább tartóztatta, s megakadályozta, hogy ezt az országutat elfoglalhassa, miáltal a mi előcsapatunk időt nyert odáig eljuthatni, s az ellenséget nagy kárával arra kényszeríteni, hogy podgyásza legnagyobb részének hátrahagyásával is mellékútakon s vad futásban keresse menekvését; ez pedig nem utolsó oka volt hadserege utolja teljes felbomlásának. A május 14-diki ütközetben Castel Sangrónál segítségére sietett századával Eötvösnek, ugyanazon ezredbeli kapitánynak, a ki egy, számra túlnyomó ellenséges lovasosztálylyal keveredett bajba, mely alkalommal különös hidegvérűséggel és határozottsággal szétugrasztott egy egész ellenséges gyalog-osztályt. Ezen hadi tettek megérdemlik a dícsérő felemlítést."

[4] *Viszota* 1942. 355–357. o. A szerző Zichytől és a továbbiakban hivatkozott munkákból közöl, utóbbiaknál általában szó szerinti magyar fordításában.

A beadvány eredményeként Széchenyi bő egy évvel később megkapta a Szt. Ferdinánd-rend kiskeresztjét, majd a Szardíniai Móric- és Lázár Rendet.[5] Noha az említett életrajzírók utalnak arra, hogy Széchenyi felettesei és bajtársai szerint is kiérdemelhette volna a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, nem mellékes, hogy a rendi káptalan alapszabályai értelmében (bár kivételes esetekre akadnak példák) kérvényeznie kellett volna azt. Ennek pedig nincs nyoma a Rend levéltárában.[6]

Bizonyára mind Zichy, mind Viszota felhasználták az 1808–1813 között megjelent, majd 1818-tól újraindult *Oesterreichische militärische Zeitschrift*[7] *nyomában a XIX. század második felében megjelent osztrák szakirodalmat, hogy csak a Hirtenfeld szerkesztette Oesterreichischer Soldatenfreund*, később *Militär-Zeitung* folyóirattól kezdve Thürheim, s nem utolsósorban az ezred történetét feldolgozó Amon von Treuenfest munkáját és Wurzbach életrajzi adattárát említsem.[8] Rajtuk kívül Johann Sporschil is igen fontos krónikása az eseményeknek.[9] Meg kell jegyezni, hogy észrevehető némi keveredés a könyvészeti és az eredeti források tényközléseiben a nevezetes május 2-iki 3-iki és 4-iki, vagyis a tolentinói és maceratai események között, ugyanis Amon és Viszota leírásai, továbbá Wurzbach életrajzi lexikonja más-más dátumot adnak meg Szilágyi Márton hőstetteinél.

Visszanyúlva az eredeti forrásokig, a Szilágyi Mártont kitüntetésre ajánló, és a feltehetőleg szemtanú bajtársak kézjegyeivel ellátott német nyelvű vitézségi tanúsítvány, amely az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában található, fordításomban így szól:[10]

„Vitézségi tanúsítvány

Melynek erejével alulírottak, hogy kár ne essék az igazságban, megerősítjük, hogy Szilágyi Márton, a Tekintetes császári-királyi Angol Régensherceg 5. huszárezred ezredesi második svadronjának közlegénye 1815. május 3-án kiváltképpen kitüntette magát, amidőn, nevezetesen Tolentino és Macerata között egy túlnyomó lovasság az országúton egy szakasszal felálló gróf Széchenyi kapitány és századparancsnok urat megtámadta, és vitéz ellenállása dacára a szakasz, mivel az ellenséges túlerő túlságosan nagy volt, meghátrálni kényszerült, s a mondott kapitány urat az ellenséges lovasság már körülvette. Észrevette ezt a fent említett közlegény, visszahívta szétugrasztott bajtársait, s velük együtt ilyeténképpen vitézül és elszántan az ellenségre csapott úgy, hogy az ellenséges lovasságot vezető ezredest, Duca di Rocca Romanát sajátkezűleg levágta, és több ellenfelet megsebesített, mire az ellenség, túlerejére való tekintet nélkül, menekülőre fogta, s ily módon a fentebb mondott kapitány úr elkerülte az ellenséges fogságot.

Ez a közlegény 1815. május 14-én a Castel di Sangro melletti ütközetben is bizonyságát adta személyes hősiességének és rendkívüli vitézségének az ellenséges gyalogsági négyszögekkel szembeni lovasroham alkalmával, s ezáltal példájával nemcsak bajtársait

[5] *Zichy* 1896–1897. 1. k. VI. fejezet. http://mek.oszk.hu/05800/05836/html/1kotet/01.htm (Az utolsó letöltés időpontja: 2016. május 9.)

[6] Erről Lázár Balázs, bécsi hadilevéltári delegátus is biztosított, csakúgy, mint arról, hogy a Széchenyi körüli események részletes leírása nem lelhető fel az AFA-iratok között.

[7] *Oestreichische militärische Zeitschrift,* 6. (1819) Skizze des Feldzuges der Östreicher gegen Murat Gedruckt bei Anton Strauß. 162. o.

[8] *Hirtenfeld* 1853. Nr. 84.; *Hirtenfeld* 1860. 254. o.; *Thürheim* 1866. 124–125. o.; *Amon* 1885. 204–207., 217. o.; *Wurzbach* 1880. 41. k. 271. o. (Nála május 1. a tolentinói hőstett napja.)

[9] *Sporschil* 1843. 36., 46. o.

[10] A német nyelvű eredeti átirata a Függelékben olvasható. Szilágyi tanúsítvány.

tüzelte hasonló tettekre, hanem akkor is, amikor egy ilyen támadás alkalmával kapitány ura, Széchenyi gróf lova súlyosan megsebesült és összerogyott, s a mondott kapitány úr is bizonyosan ellenséges fogságba esett volna, leugrott lováról, azt felajánlotta kapitányának, felsegítette rá, jómaga pedig gyalog mentette magát az ellenség kellős közepéből.

Nevezett közlegény már az 1814-es hadjáratban hősiessége miatt megkapta az Ezüst Vitézségi Érmet, s az 1815-ös hadjáratban újólag dicsőségesen kitüntette magát, így nem mulasztható el a legmagasabb kegyre ajánlása.

Nápoly, 1815. május 28-án.

Botka György közember Régensherceg huszároktul, Buga János közlegény a Régensherceg huszaroktul, Barát Elek közember a Régensherceg huszaroktul, Szakáts János közember a Régensherceg huszároktól, Kozma János közember a Régensherceg Huszároktól, Augustin Brener (?) vicekáplár[11] a Régensherceg 5. huszárezredtől, Sándor János vicekáplár a Régensherceg huszároktul, Tima (?) György vicekáplár a Régensherceg huszároktul, Ormos Károly tizedes az Angol régensherceg 5. huszárezrednél, Gáll tizedes a Régensherceg 5. sz. Huszár regementnél, Németh Pál tizedes az 5. sz. Régensherceg huszár regementnél, Erhart János őrmester az 5. sz. Régensherceg huszárezredből, Fischer Ferenc őrmester az Angol régensherceg huszárezredtől, Kiss János főhadnagy az Angol régensherceg 5. sz. huszárezredből, gr. Chamaré József főhadnagy az Angol régensherceg huszárezredből, Messina János főhadnagy az Angol régensherceg 5. sz. huszárezredből."

Széchenyi kapitány a következő soraival támasztja alá az előbbieket:

„Alulírott, megerősítem a fent írtak igazságát, s nem mulasztom el ennek a hős harcosnak, aki többször is megmentette életemet, buzgón pártját fogni, és részére az Arany Vitézségi érem elnyerését ajánlani, mivel már az Ezüst tulajdonosa.

Gr. Széchenyi István."[12]

Szilágyi Márton Arany Vitézségi Érmét Amon von Treuenfest szerint az Udvari Haditanács 1816. október 26-án hagyta jóvá.[13] 1816. április 16-án kelt a Gavenda Mátyás ezredparancsnok által Trevisóban aláírt, Nagycenkre szóló szabadságos levél, amely Szilágyit a családi okokból szintén távollévő Széchenyi mellé rendelte. Passzusa részletesen leírja felszerelését, s annyit tudunk meg róla, hogy itt Kisjenőt írják születési helyéül, 25 éves, római katolikus, nőtlen, mestersége: lakatos. Zöld dolmány fehér gombokkal és vörös nadrág van rajta, középtermetű, haja és bajusza fekete.[14]

Szilágyi addigi szolgálatáról a mustralistákból az derül ki, hogy 1817-ben továbbra is az ezredesi osztály 2. svadronja közlegénye, Gyulán (Békés vármegye) született, 26 éves, katolikus, nőtlen, mesterségére nézve lakatos. Hősünk még az 1818. októberi mustra szerint is szabadságolva volt, s különös módon csak Ezüst Vitézségi Érméről szólnak.[15]

[11] A Stellvetreter/Vertreter a. m. káplárhelyettes, vicekáplár. A rangfokozat jelentésének tisztázásáért köszönet Réfi Attilának. Magyarosabban talán altizedes is lehetne.

[12] MTA Könyvtára, Kézirattár, Széchenyi-gyűjtemény. K 165/131 I. Köszönetem dr. Mázi Bélának, az MTA Könyvtára Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye főkönyvtárosának.

[13] *Amon* 1885. 208. o.

[14] MTA Könyvtára, Kézirattár, Széchenyi-gyűjtemény. K 165/134.

[15] ÖStA KA ML ST 1817. Kt. 7488., ML 1818. Kt. 7489.

Nem tisztem kétségbe vonni a könyvészeti források és az elsődleges iratanyag valós információértékét, de észrevehető, hogy utóbbi a kissé irányított emlékezet, s talán némi tendenciózusság folytán több helyütt ellentmond az előzőnek. Amon von Treuenfest részletes ezredtörténetében sok pontatlanság előfordul, de az igen különös, hogy amikor Szilágyi Márton Tolentinónál levágja Duca di Rocca (itt:) Romano ezredest, nincs szó Széchenyi megmentéséről.[16] Az „áldozat" személye sem egyértelmű, hiszen az ellenséges lovasság parancsnokáról, Roccaromana hercegéről szólnak, ami önmagában pusztán egy főnemesi titulus. A korszakkal foglalkozó olasz honlapok böngészése során kiderült, hogy a valódi személynév Lucio Caracciolo, cím szerint Duca di Roccaromana, Murat főlovászmestere, ezredes (1771–1836), akinek úgy tűnik, nem esett komolyabb baja. Ezzel szemben Ernesto Caracciolo, címe szerint ő is Duca di Roccaromana – azaz Roccaromana hercege (sz. 1792) előbbi fia, aki aznap fejlövést kapott, s másnap halt bele sebesülésébe.[17] Egy másik, a csatát leíró weboldal is hasonlóan nyilatkozik.[18] Az előbbieket támasztja alá egy ősforrásnak mondható 1826-ban kiadott visszaemlékezés a túloldalon a hadjáratban személyesen részt vett Robert Guillemard őrmestertől, amely németül 1827-ben jelent meg Goethe előszavával.[19] A német nyelvű szakirodalomban is csaknem egyöntetű a toposz, hogy a sebesültek között szerepelt Ambrosio és Campana tábornok, továbbá Ducca di Romana ezredes, vezérhadsegéd, aki másnap belehalt sebeibe. Ha Guillemard memoárjában figyelembe vették volna, hogy a parancsőrtisztként Murat közvetlen kíséretéhez tartozott, s 50 főnyi gárdalovasság élén a saját lövészek támogatására kiküldött ifjú hercegről, a nem sokkal később fejlövést kapott Ernst (Ernesto) von Rocca-Romana-ról van szó, talán kevésbé lenne homályos az eset.[20]

Ugyanígy különös, hogy Amon von Treuenfest szerint a bő egy héttel később Castel di Sangrónál Széchenyi alól kilőtt lovat Burián József tizedes pótolta saját hátasával.[21] Elképzelhető persze, hogy Szilágyival együtt vitézkedtek.

[16] *Amon* 1885. 203. o.

[17] http://www.wikiwand.com/it/Esercito_del_Regno_di_Napoli_%281806-1815%29 http://roccaromana.org/Generale.aspx http://roccaromana.org/Macerata.aspx http://www.genmarenostrum.com/ (A letöltés időpontja: 2015. október 7.)

[18] „Furono fra il numero di questi il figlio del Duca di Rocca-Romana Gran Scudiere del Re, che cessò di vivere dopo il periodo di 24 ore compianto inconsolabilmente dal proprio Genitore, compianto dal Re medesimo, e da tutti quelli che i pregj ne conoscevano e le virtù..." azaz: „Rocca-Romana hercegének, egyben a király főlovászmesterének fia is a sebesültek között volt, ám 24 óra után elhunyt. Vigasztalhatatlanul gyászolták szülei, siratta maga a király is, és mindazok, akik becsületességéről és erényeiről ismerték őt..." http://xoomer.virgilio.it/estacchi/battle2.htm (A letöltés időpontja: 2015. október 7. A fordításban Fölföldi Petra segített.)

[19] *Guillemard* 1827. 385. o.

[20] A kérdéses részlet Guillemardtól: „Joachim, wütend über diesen Streich, befahl seiner Eskorte sie (Tirailleurs) zu befreien; der junge Herzog Ernst von Rocca-Romana, setzt sich an die Spitze von 50 Mann Cavallerie von der Garde und reitet den Graben herab, aber wie er auf die Stelle kommt, die den Augenblick von unsern Tirailleurs inne hatten, so fällt er von einem Schuss in den Kopf getroffen." Vagyis: „Joachim, dühöngve e csapás felett, megparancsolta kíséretének, hogy szabadítsák meg őket (a lövészeket); a fiatal Ernst von Rocca-Romana herceg a gárdalovasság 50 emberének élére áll, és lefelé lovagol az árokba, ám amint odaérkezik a helyszínre, amelyet pillanatnyilag lövészeink birtokoltak, egy a fejét ért lövéstől lehanyatlik."

[21] *Amon* 1885. 218. o.

Amon munkája természetesen nem kezelendő kőbevésett útmutatóul, hiszen, mint utaltam rá, több tévedésen, következetlenségen lehet érni. Előfordul például, hogy az egyik csatában elesettként jegyzett vitéz később ismét felbukkan.[22]

Egyedül nála találkozhatunk azonban egy eddig méltatlanul háttérbe szorult hőssel, Széchenyi elfeledett másik megmentőjével, akire itt szeretném a figyelmet felhívni. Bobik (Bobits) Mátyás közhuszárról van szó, aki bajtársa segítségével az előző napon, május 2-án húzta ki a csávából vakmerő kapitányát. Erre magyarázat lehet, hogy az amúgy sem igazán stabil lelki alkatú ifjú gróf újoncnak számított ezredében, és elfogadtatása érdekében, „hősi nagy híre" ellenére fűtötte a bizonyítási vágy. Feltételezhető az is, hogy az alább részletezendő vitézségi tanúsítványokban szereplő Bobik és két társa valószínűleg egy pajtássághoz tartoztak. Asztalos János és Faragó János 1813. szeptember 27-én, az akkori itáliai hadjárat során Zirknitznél (ma Cerknica, Szlovénia) tanúsított vitézségükért már kiérdemelték az Ezüstöt.[23]

Széchenyi elsikkadt, időrendben azonban első megmentésére visszatérve – noha a fő események ekkor Tolentinónál zajlottak –, a tett Maceratához fűződik. Érthető, hiszen a két helység csupán pár mérföldre esik egymástól, és a térségben igencsak hullámzottak a harci cselekmények.[24]

Az üggyel foglalkozó akta a bécsi Kriegsarchiv Udvari Haditanács (Wiener Hofkriegsrat) fondjának kitüntetési ügyekkel foglalkozó iratai között rejtőzött, s tudtommal még senki nem dolgozta fel. Bemutatom magyar fordításban is, hiszen egyúttal egy ismeretlen Széchenyi-kéziratról adhatok számot. A körülmények mindenesetre kísértetiesen hasonlóak a Szilágyi-féle esethez. Óhatatlanul felmerül a gondolat, netán a megalapozottnak minősíthető gyanú is, hogy fegyvernemtől függetlenül bármely bajtársi közösség hajlamos lehetett az Udvari Haditanács, illetve az Érmebizottság (Medaillen Kommission) elé úgymond „szerkesztett" vitézségi igazolásokat terjeszteni.

Térjünk rá tehát Bobik Mátyás közhuszár aktájára![25]

„Jelentés a nagytekintetű cs. kir. Udvari Haditanácsnak

Az Angol régensherceg huszárezred ide beérkezett jelentése szerint az 1815. október 27-én kelt M. 3750. sz. haditanácsi leiratra, majd a Venetói Főhadparancsnokság erre következő, 1815. november 25-én kelt rendeletére Bobits, helyesen Bobik közlegénynek az 1813–1814-es hadjáratokban véghezvitt bátor cselekedeteiért az Ezüst Vitézségi Érmet adományozták.

A legutóbb leérkezett 1816. július 20-án kelt M. 2822. sz. magas rendelettel a Régensherceg huszárezred imént mondott közlegényének egy 1815. május 2-án újólag véghezvitt bátor tettéért jutalmul ugyancsak az Ezüst Vitézségi Érmet ítélték meg.

Mivel a nagytekintetű cs. kir. Udvari Haditanács az ilyen előforduló esetekről a döntést magának tartja fenn, van szerencsém ezt a körülményt a nagytekintetű cs. kir. Udvari Haditanácsnak azzal a legalázatosabb kéréssel tudtára adni, hogy az ezzel kapcsolatos határozatot a maga idejében ismertetni szíveskedjék.

Milánó, 1816. szeptember 22-én.

[22] *Amon* 1885. 204., 207. o. Taar Ferenc közhuszár május 2-án elesett Tolentinónál, május 4-én mégis őrmesterként vitézkedett Maceratánál.

[23] *Amon* 1885. 138. o.

[24] *Amon* 1885. 208. o.

[25] A német nyelvű eredeti átiratát lásd a Függelékben. A Bobik-akta.

A vezénylő távollétében gr. Bubna altábornagy."[26]

Az Udvari Haditanács válasza a Lombardiai Főhadparancsnokságnak Bécsben, 1816. október 26-án kelt.

„Meggyőződve arról, hogy az 1813. és 1814. évi hadjáratokban magát kitüntetett, az Ezüst Vitézségi Éremmel már megjutalmazott Bobik Mátyás közlegénynek az Angol régensherceg huszároktól, a legutóbbi Érmebizottság a tolentinói csatában tanúsított ismételt bátor viselkedéséért újból megítélte az Ezüst Vitézségi Érmet, semmi akadálya annak, hogy ennek az embernek az Ezüst leadása ellenében az Arany Érmet szavazzák meg.

A stb. előző hó 22-én kelt jelentésére válaszul, az említett közlegény Ezüst Érmét cseréljék ki Aranyra, s jelezzék az ezred felé, hogy a jövőre nézvést, amint azt az előző év december 14-én kelt M. 4705. sz. leirat elrendelte, minden vitézségi tanúsítványhoz csatolják a tájékoztatást, hogy akinek azt kiállították, kapott-e, és milyen jutalmat valamely korábban tett szolgálataiért."[27]

A huszárezred hivatalos folyamodványa, vagyis a kísérőirat nincs meg, csak a nyilatkozatok. Bevezetésként a tanúságtévők Bobik egy korábbi hőstettére utalnak, amelyet két bajtársával közösen vitt véghez.

„Tomanóczy János tizedes és Bobik, valamint Faragó közlegények az Angol herceg huszároktól 1814. február 17-én, amikor Takáts kapitány és Loksánszky főhadnagy az ellenségtől körülvéve sebesülten és attól veszélyeztetve, hogy megölik őket, benyomultak az ellenséges tömegbe, megölték vezérüket és megmentették a fogságtól a térdén már lövéstől sebesült kapitányt és a hátán megszúrt főhadnagyot. Bobits közlegény egy kiváltképp vitéz ember, már több alkalommal kitüntette magát."

Az esemény a Cadeónál és Fontana Freddánál lefolyt ütközet, Amon is részletesen szól róla. Meg kell említeni, hogy itt is az ellenség vezérének megöléséről van szó, miközben Bobik és Faragó megmentik tisztjeiket.[28]

Egy korábbi, az előző évi hadjárathoz fűződő második megmentése kapcsán Loksánszky Ferdinánd kapitány is megerősíti Bobik és társa kitüntetésre ajánlását.

„Hogy alulírott nem csak szemtanúja volt e két ember vitéz és bátor viselkedésének, hanem a saját életét is Bobits Mátyás közlegénynek köszönheti az 1814. március 11-én Cadeonál, a Piacenza felé vezető úton a sokszoros túlerőben lévő ellenséges lovassággal szemben vezetett támadás alkalmával, ezért legszigorúbb kötelességének tartja, hogy e két embert, különösen Bobits Mátyás közlegényt kipróbált vitézsége és jóravalósága okán a magas kegybe ajánlja.

Barletta, 1815. június 22-én.

Loksánszky Ferdinánd az 5. huszárezred főhadnagya

Sándor az Angol régensherceg huszárezred ideiglenes századparancsnoka"[29]

Az aktuális esethez kapcsolódva először öt szemtanú nyilatkozik:

[26] HKR 1816-1-25/167 1667. sz. (1816. október 9-én vettemezve) A katonai schematismusok szerint a lombardiai főhadparancsnok (1819-től ténylegesen) Johann v. Frimont (1759–1831) lovassági tábornok volt, franciaországi szolgálati távollétében gr. Ferdinand Bubna (1768–1825) helyettesítette.

[27] HKR 1816-1-25/167 M. 4223. sz.

[28] *Amon* 1885. 157. o.; HKR 1816-1-25/167 565. sz. tanúsítvány.

[29] HKR 1816-1-25/167 565. sz. tanúsítvány.

„Tanúsítvány

Mellyel megerősíttetik, hogy Asztalos János és Bóbits Mátyás, a tekintetes Angol régensherceg 5. számú huszárezred ezredesi második svadronjának közlegényei 1815. május 2-án, amikor az ellenség Macerátánál sokszoros túlerővel támadásba kezdett, a nagytekintetű gróf Széchenyi István első kapitányt, akit már körbevett az ellenséges gárda, dzsidások és huszárok, és halála vagy fogságba esése már biztosan előrelátható volt, rettenthetetlenségükkel és váratlan gyors támadásukkal az ellenség közül kivágták és biztonságba helyezték.

Ugyanezen közlegények később, folyó év május 14-én Castell di Sangrónál az ellenséges utóvéd megrohanásakor is kitüntették magukat, és bravúrjukkal az ellenséges lovasság tiszteletét is kiváltották.[30]

Ezért kötelességünknek tartjuk ezeket a vitéz embereket, akiket a már lezajlott hadjáratokban érmére javasoltak, ismételten a legmagasabb kegybe ajánlani.

Barletta, 1815. június 23-án.

Buga János közember, Kováts István közember, Csányi György tizedes, Markovits Péter őrmester, Geringer hadnagy az Angol régens 5. huszárezredtől, Erhart őrmester, Messina János főhadnagy a Régensherceg huszároktól."

Végezetül maga Széchenyi elsőkapitány nyilatkozik, igaz, csaknem egy évvel később. Ebből látszik, milyen lassan őröltek az Érmebizottság és az Udvari Haditanács malmai.

„Tanúsítom, hogy Asztalos János és Bobits Mátyás közlegények a Macerátánál lefolyt ütközetben a fogságtól megmentettek – mivel felhevült lovam engem teljesen egyedül olyformán ragadott az ellenséges lovasság közepébe, hogy többé sem kardom, sem lovam ura nem lehettem – ebben a szempillantásban a két vitéz harcos odasietett és bátran kihozott az ellenség közül: ezért a magas kegyre ajánlom őket. Ezt a tanúsítványt csak azért most írom alá, mert a háború befejezésével az ezredet hamarosan el kellett hagynom.

Bécs, 1816. április 15-én.

Gróf Széchenyi István."[31]

Eddig tart Bobik Mátyás története, aki a Hannibal Marchese di Sommariva altábornagy elnöklete alatt ülésező Érmebizottság 1816. július 7-i döntését követően,[32] az Udvari Haditanács október 26-án kelt jóváhagyásával vehette át Arany Vitézségi Érmét, ami napi hat krajcár pótlékkal járt, de egyúttal hosszú szolgálata végét is jelentette.[33] Az ezred 1816. évi áttételi listája szerint ugyanis az öreg huszár az orvosi felülvizsgálatot követően november 25-től 15 bajtársával együtt tényleges rokkantként a nagyszombati invalidusházba került.[34] A nyilvántartás alapján ekkor 50 éves, a Zólyom megyei Breznóbányán született, római katolikus, nőtlen, mestersége nincs, magassága 5 láb, két hüvelyk (mintegy 161 cm). 1788. július 18-án került a cs. kir. 1. sz. Császár-huszárezredbe, s 1798. június else-

[30] HKR 1816-1-25/167. Tanúsítvány iktatószám nélkül.

[31] Lásd: uo. Az aktában szereplő személyek addigi születési, szolgálati adatait lásd a tanulmány végén. Forráshelyek: ÖStA KA ML HR 5. 1802. Kt. 7484, ML ST 1811, 1812. Kt. 7500., ML ST 1816. Kt. 7504. ML ST 1817. Kt. 7488. ML 1818. Kt. 7489.

[32] *Amon* 1885. 229. o. (Sommariva 1755–1829.)

[33] Érdekes az egybeesés, hiszen Amon v. Treuenfest szerint Szilágyi Márton kitüntetésének véglegesítéséhez is ez a dátum kötődik. Lásd: *Amon* 1885. 208. o.

[34] ÖStA KA ML ST HR 5. 1816. Kt. 7504.

jével helyezték át a cs. kir. 5., akkor ezredtulajdonos nélküli, 1801–1809 között Ott, majd 1814-ig Radetzky-huszárezredhez, ahol legutoljára az ezredesi osztály 2. svadronjában szolgált. Hadifogoly nem volt, fegyelmi problémái nem adódtak. Szervezete már meglehetősen elnyűvődött, jellemzően általános erőtlenség, hiányos fogazat, bamba arckifejezés – állt az orvosi megjegyzésben. Mundérján kívül még az Ágyúkeresztet, a 2. osztályú Veteránjelvényt (Veteran Zeichen, „Veteranis"), és természetesen Arany Vitézségi Érmét vitte magával. Ettől kezdve Bobik Mátyásnak nyoma vész, neve nem található a rokkantház halotti anyakönyveiben sem.

Jelen közleménnyel remélem, mégis sikerült kiemelni őt a feledésből, egyúttal újabb részletekkel szolgálhattam gróf Széchenyi István ekkor még igencsak mozgalmas lovastiszti pályafutásához.

A forrásokhoz kötődő életrajzi adatok a Bobik-aktában szereplő személyekről

Asztalos János: 1811-ben a 2. őrnagyi osztály 1. svadronjában szolgált közlegényként. Születési helye Naszvad (Komárom vármegye), 26 éves, katolikus, nőtlen.

Buga János: 1817-ben az ezredesi osztály 2. svadronjának közlegénye. Rétiben született (Tárnokréti, Győr vármegye), 24 éves, evangélikus, nőtlen.

Csányi György: 1817-ben az ezredesi osztály 2. svadronja káplárja, Tardoskedd (Nyitra vármegye) születési hellyel, 46 éves, katolikus, nőtlen, csizmadia, rokkant.

Erhart János: 1817-ben az ezredesi osztály 2. svadronja őrmestere, Rőtfalván (Vas vármegye) született, 38 éves, katolikus, nőtlen.

Faragó János: 1817-ben az alezredesi osztály 2. svadronjának, közlegénye. Születési helye Keszthely (Zala vármegye), 23 és fél éves, katolikus, nőtlen, ács.

Geringer, Karl báró: 1816-ban az ezredesi osztály 1. svadronjának, alhadnagya, Bécsben született, 19 és fél éves, katolikus, nőtlen. 1817-től a cs. kir. 3. (Albert herceg) vértesezredhez áttéve.

Kováts István: 1817-ben az ezredesi osztály 2. svadronjának közhuszárja, Csatáron (Zala vármegye) született, 25 éves, katolikus, nőtlen.

Loksánszky Elek Ferdinánd: 1817-ben az alezredesi osztály 2. svadronjának, főhadnagya. Zólyomban (Zólyom vármegye) született, 31 éves és 11 hónapos, katolikus, nőtlen. (Mint aktív másodkapitány, Újaradon halt meg 1827. március 10-én.)

Markovits Péter: 1817-ben az 1. őrnagyi osztály 2. svadronjának őrmestere, született Kalocsán (Pest vármegye), 29 éves és 9 hónapos, katolikus, nőtlen.

Lovag Messina (1818-as bárósítása után hivvári Meszéna) János: 1817-ben az ezredesi osztály 2. svadronjának főhadnagya, Esztergomban született, 33 éves, katolikus, nős. 1813-as Forli-i hőstettéért 1818-ban a Mária Terézia Katonai Rend Lovagkeresztjét kapta. Nyugalmazott címzetes őrnagyként Nagyváradon halt meg 1867. február 22-én. (Wurzbach tévedésből 1848/49-es szimpátiái miatt történt rendi kizárásának dátumát, 1851. május 19-ét adja meg.)

Sándor Károly: 1817-ben az 1. őrnagyi osztály 2. svadronjának másodkapitánya, Pesten született, 32 éves, katolikus, nőtlen.

Takáts Gábor: 1817-ben az alezredesi osztály 1. svadronjának másodkapitánya, Meszlényben (Vas vármegye) született, 29 éves, evangélikus, nőtlen.

Tomanóczy János: 1811-ben az ezredesi osztály 1. svadronjában szolgált, 1817-ben a 2. svadron káplárja. Alsófalun (Árva vármegye) született, ekkor 25 éves, katolikus, nőtlen.

Függelék

A Szilágyi-tanúsítvány[35]

Tapferkeits Attestat

Kraft welcher zur Steuer der Wahrheit, Wir Endesgefertigte bestättigen, daß der Gemeine Martin Szilágyi der Oberst 2-te Escadron des Löbl. kays. königl. Prinz Regent von England 5-ten Huszáren Regiments am 3-te May 1815 sich vorzüglich ausgezeichnet habe, als nähmlich zwischen Tolentino und Macerata eine überlegene feindliche Cavallerie den auf der Strasse mit einem Zug gestandenen Herrn Rittmeister und Escadrons Commandanten Grafen Szécsényi angrief und ungeachtet einer tapferen Gegenwehr dieser Zug dennoch der feindlichen Übermacht die zu groß war, weichen mußte, und besagter Herr Rittmeister schon von der feindlichen Cavallerie umrungen war, bemerkte dieses der obenannte Gemeine, rief seine versprengten Kameraden zurück, hieb mit selben dergestalt tapfer und entschlossen in die Feinde, daß er mit eigener Hand den die feindliche Cavallerie anführenden Obersten Duca di Rocca Romana herunter hieb, und mehrere der feinde blessirte, worauf der Feind, ungeachtet seiner Übermacht die Flucht ergrief, und auf diese Art obgedachter Herr Rittmeister der feindlichen Gefangenschaft entging.

Dieser Gemeine hat auch in der Affaire bey Castel di Sangro am 14-te May 1815 Proben von persönlicher Bravour und ungewöhnlicher Tapferkeit bey der Attaque der feindlichen Infanterie Quarrées gegeben, und dadurch nicht nur seinen Kameraden zu gleichen Thaten durch sein Beyspiel angefeuert, sondern auch als bey einem dieser Attaquen das Pferd seines Herrn Rittmeisters Grafen Szécsényi stark blessirt wurde, und zusammen fiel, auch gedachter Herr Rittmeister sicher in feindliche Gefangenschaft gerathen wäre, von seinem Pferde sprang, selbes seinem Rittmeister antrug, und ihm darauf half, sich aber mitten durch die Feinde zu Fuß rettete.

Genanter Gemeine hat schon in dem Feldzuge 1814 wegen seiner Bravour die silberne Ehren medaille erhalten, und er sich in dem Feldzuge 1815 neuerdings rühmlichst ausgezeichnet hat, so unterläßt man nicht Ihn der allerhöchsten Gnade anzuempfehlen.

Sign. Neapel am 28 May 1815.

Georg Botka Kozember Prinz Regens Huszaroktul, Johan Buga Köz legen a Princz Regens Huszaroktul, Alex Barát közember a Prinz Regens Huszaroktul, Johan Szakáts közember Prinz Regens Huszaroktol, Johann Kozma közember Prinz Regens Huszároktol, Stelvertreter Augustin Brener (?) von brinß Regenth Husari Regementh Nro 5., Johan Sándor sterverter (Vertreter) Printz Regens Huszaroktúl, Georg Tima (?) sterfelter (Vertreter) Prints Regent Huszaroktul, Carl Ormos Corporal bey Prinz Regent v. England Houss. Regiment No. 5., Gáll Corporal bey Printz Regent Huszár Regement Nr. 5., Paul Nemeth Korporal bey Prinz Regent Houssarh Regement No. 5., Johann Erhart Wachtmeister von Printz Regent Hußar Rgt. No. 5., Franz Fischer Wachtmeister von Printz Regent von Engl. Hussaren Rgt., Johann Kiss Oberlieutenant von Printz Regent von England Houss. Rgmt., J(oseph) Gf. Chamaré Oberlieutenant Prinz Regent von England Hussaren Regiment, Johann Messina Oberlieutenant von Prinz Regent von England 5-ten Houss. Regimt.

Endesgefertigter bestättige die Wahrheit des obgesetzten, und ermangle nicht für diesem braven Krieger, der mir mehrmal das Leben rettete, mich eifrig anzunehmen, und ihn für die Behaltung der Goldenen Ehren Medaille unterthänigst vorzuschlagen, da er bereits im Besitz der Silbernen ist.

Gf. Széchenyi Rittmeister

[35] MTA Könyvtára, Kézirattár, Széchenyi-gyűjtemény. K 165/131 I.

A Bobik-akta[36]

Bericht an Einen hochlöblichen k. k. Hofkriegsrath

Nach einer hiehergelangten Anzeige des Hussarn Regiments Prinz Regent von England, ist zufolge eines hofkriegsräthlichen Reskript von 27-ten Oktober 1815 M 3750, und der hierauf erfolgten Venetianischen General Kommando Verordnung dato 25-ten November 1815 dem Gemeinen Mathias Bobits recte Bobik für die in den Feldzügen 1813 und 1814 ausgeübten tapfere Handlungen die silberne Tapferkeits Medaille verliehen worden.

Mit der letzlich herabgelangten hohen Verordnung vom 20-ten July 1816 M 2822. wurde diesen vorgedachten Gemeinen des Hussarn Regiments Prinz Regent für eine am 2-ten May 1815 abermahlen ausgeübten tapferen That ebenfalls die silberne Tapferkeits Medaille zu Belohnung zuerkannt.

Da sich nun der k. k. hochlöbliche Hofkriegsrath die Entscheidung über derley vorkommende Fälle vorbehalten hat, so giebt man sich die Ehre, diesen Umstand Einem hochlöblichen k. k. Hofkriegsrath mit der gehorsamsten Bitte zur Kenntniß zu bringen, die dießfällige Schlußfassung seiner Zeit anhero gefälligst bekannt geben zu wollen.

Mayland am 22-ten September 1816
in Abseyn des Kommandirenden Gr. Bubna Fmlt.[37]

An das lombardische General Commando
Wien am 26. Oktober 1816

Bey der sich verschafften Uiberzeugung, daß der für seine Auszeichnung in den Feldzügen vom Jahre 1813 und 1814 mit der silbernen Tapferkeits Medaille bereits belohnte Gemeine Mathias Bobik von Prinz Regent England Husaren von der letzten Medaillen Kommission für sein wiederhohltes tapferes Benehmen in der Schlacht von Tolentino neuerlich wieder die silberne Tapferkeits Medaille zuerkannt worden ist, so nimmt man keinen Anstand diesem Manne die goldene Medaille gegen Abgabe der silbernen zu bewilligen.

Das etc. welchem man dieses auf den Bericht vom 22. v. M. zu erwiedern findet, hat dem erwähnten Gemeinen seine silberne Medaille gegen eine goldene auszutauschen, und dem Regimente zu bemerken, daß für die Zukunft, wie es mit dem Reskripte vom 14. Dez. v. J. M 4705 angeordnet wurde, jedem Tapferkeits Zeugniße die Angabe beygefügt werden müste, ob derjenige, dem dasselbe ausgestellt wird, für etwa sich früher erworbene Verdienste bereits eine Belohnung und was für eine erhalten habe.[38]

Attestat[39]

Der Korporal Johann Tomanozy und die Gemeinen Bobik und Farago von Prinz England Husaren drangen am 17. Februar 1814, als der Rittmeister Takats und der Oberlieutenant Loksansky vom Feinde umrungen, verwundet und in Gefahr waren getödtet zu werden, in den feindlichen Haufen ein, tödteten den Anführer desselben, und retteten den Rittmeister, der bereits durch das Knie geschossen, und den Oberlieutenant, der durch den Rücken gestochen war, aus der Gefangenschaft. Der Gemeine Bobits, ein äußerst tapfrer Mann, hat sich schon in mehreren Gelegenheiten ausgezeichnet.

Daß gefertigter nicht nur Augenzeige des Tapferen und Muthvollen Betragens der beyden Männer war, sondern auch sein Leben den Gemeinen Mathias Bobits als den 11 März 1814 bey der geführten Attaque gegen viel überlegene feindliche Cavallerie bey Cadeo auf der Straße nach

[36] ÖStA KA HKR 1816-1-25/167.
[37] ÖStA KA HKR 1816-1-25/167 No. 1667.
[38] ÖStA KA HKR 1816-1-25/167 No. 4223. (Dep. M.)
[39] ÖStA KA HKR 1816-1-25/167 Attestat No. 565.

Piacenza zu verdenken haben er machet sich zur strengsten Pflicht, diese beyde Männer, besonders aber den Gemeinen Math. Bobits, wegen seiner erprobten Tapferkeit und Redlichkeit der hohen Gnade anzuempfehlen.

Barletta am 22-ten Juny 1815

Ferd. Loksansky Oberlieutenant des 5-ten Hussaren Regiments

Sándor Rittmeister interims Escadrons Commandant von Prinz Regent Huss. Rgmt.

Zeugniß[40]

Mittelst welchen bestättiget wird, daß Gemeinen Johann Asztaloss und Mathias Bóbits der Obrist 2-ten Escadron, des Löbl. Printz Regent v. England 5-ten Houssaren Regiments, am 2-ten May 1815, als die Feinde bey Macarata mit weit überlegener Macht, einen Angrief unternahmen, den Hl. Premier Rittmeister Stephan Grafen Szechényi, der schon von denen feindlichen Garde, Lanciers und Houssaren umrungen, und deßen Tod, oder Gefangennehmung sicher vorauszusehen war, durch ihre Unerschrokkenheit, und raschen unerwarteten Angriff der Feinde aus Ihrer Mitte herausgehauen, und in Sicherheit gebracht haben.

Eben diese Gemeinen haben sich auch später am 14-ten May l. J. in der Attaque der feindlichen Arriergarde bey Castell di Sangro ausgezeichnet, und durch ihre bravour der feindlichen Cavallerie respect eingeflößt.

Weßwegen wir es uns zur Pflicht machen, diese tapfere Männer, die schon ihn denen verfloßenen Feldzügen zur Medaille eingegeben waren, neuerdings der allerhöchsten Gnade anzuempfehlen.

Sigl. Barletta, am 23 Juny 1815.

Joh. Buga KözEmber St. Kovats Köz Ember

György Csanyi Corporal Petr. Markovits Wachtmeister

Geringer Leutnant Prinz Regent v. England 5-ten Hussaren

Erhart Wachtmeister

Joh. v. Messina Oberlieutnant von Printz Regent Hußaren

Daß die beiden Gemeinen Johann Asztalos und Mathias Bobits mich bey der Affaire von Macerata von der Gefangenschaft retteten, bezeige ich – da ich ganz allein, durch mein erhitztes Pferd dergestallt in die Mitte der feindlichen Cavallerie gebracht wurde – daß ich noch mein Säbel noch mein Pferd in der Gewalt mehr hatte – in welchem Augenblick die beiden tapferen Krieger herbei eilten, und muthig aus der Mitte der Feinde mich brachten: weswegen ich der hohen Gnade sie empfehle. Auch unterfertige ich dieß Zeugniß deshalb nur jetzt, da ich nach geendigtem Krieg, das Regiment allsobald verlaßen mußte.

Wien dem 15 April 1816

St. Gf. Széchenyi Rittmeister

[40] ÖStA KA HKR 1816-1-25/167.

Bibliográfia

Amon 1885.	*Amon v. Treuenfest, Gustav:* Geschichte des k. k. Feldmarschall Graf Radetzky Huszaren-Regimentes Nr. 5. 1798–1884. Wien, 1885.
Ács 1994.	*Ács Tibor:* Széchenyi katonaévei. Budapest, 1994. A könyv 2. kiadása: Katonaként is magyar. Széchenyi István katonaélete és hadügyi reformeszméi. Hősgaléria. Budapest, [2009.]
Guillemard 1827.	*Guillemard, Robert:* Memoiren Robert Guillemard's verabschiedeten Sergenten. Begleitet mit historischen, meisten Theils ungedruckten Belegen von 1805 bis 1823. Aus dem französischen. Eingeführt und eingeleitet von Goethe. 2. Teil. Leipzig, 1827.
Hirtenfeld 1853.	*Hirtenfeld, Jaromir:* Oesterreichischer Soldatenfreund. Nr. 84. Wien, 1853.
Hirtenfeld 1860.	*Hirtenfeld, Jaromir:* Militär-Zeitung. Nr. 32. Wien, 1860.
Réfi 2014.	*Réfi Attila:* A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és napóleoni háborúk korában 1792–1815. Budapest–Sárvár, 2014.
Sporschil 1843.	*Sporschil, Johann:* Der Feldzug der Oesterreicher gegen Joachim Murat im Jahre 1815. Braunschweig, 1843.
Thürheim 1866.	*Thürheim, Andreas:* Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee II. Band – Die Hussaren – Historische Skizzen, chronologisch geordnete Bruchstücke. Wien, 1866.[2.]
Viszota 1942.	*Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István mint katona. *Irodalomtörténeti közlemények,* 52. (1942) 4. füzet. 354–368. o.
Wurzbach Bd. 41. 1880.	*Wurzbach, Constant von:* Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich Bd. 1–60. Wien, 1856–1891.
Zichy 1896–1897.	*Zichy Antal:* Gróf Széchenyi István életrajza. I–II. k. Budapest, 1896–1897.

Források

MTA	MTA Könyvtára Kézirattár Széchenyi-gyűjtemény
ÖStA KA HKR	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Wiener Hofkriegsrat
ÖStA KA ML. ST.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Musterlisten und Standestabellen

Ferenc Lenkefi

CONTRIBUTIONS TO THE RESCUES OF HUSSAR CAPTAIN COUNT ISTVÁN SZÉCHENYI IN THE MILITARY CAMPAIGN OF 1815

Summary

The historical framework of this paper is the Italian campaign in April–May 1815, one of the operations in the closing period of the Napoleonic Wars, fought against the "renegade" Joachim I (Murat), King of Naples. In this campaign Count István Széchenyi had heroic achievements, battling as the first captain of the Fifth Imperial–Royal Hussar Regiment. During the combat operations Széchenyi got into life-threatening situations many times and he was saved from these situations by his comrades. Hussar soldier Márton Szilágyi is well-known from the literature of the topic for these rescues, while Mátyás Bobik, another Hussar soldier rescuing Széchenyi, was forgotten by history. The paper presents the hitherto unknown document attesting to Bobik's heroic deed, translated into Hungarian language. Parallel to this work, the author endeavours to clarify the contradictions in the Szilágyi Legend, alluding to the possibility that the contradictions might have come from the "editing" of contemporary testimonies.

Ferenc Lenkefi

„PROBLEME BEI MACERATA"

Ergänzungen zu den Befreiungen von Husarenkapitän István Graf Széchenyi im Feldzug des Jahres 1815

Resümee

Den historischen Rahmen der Mitteilung bildet der Italienfeldzug im April-Mai 1815 gegen den „Renegaten" Joachim I. (Murat), König von Neapel, der als Teil der Abschlussphase der Napoleonischen Kriege geführt wurde. An diesem Feldzug nahm István Graf Széchenyi als erster Kapitän des k. k. 5. (Englischen Prinzregenten-) Husarenregiments teil, der Heldentaten vollbrachte. Während der Kampfhandlungen geriet Széchenyi mehrmals in lebensgefährliche Situationen, aus denen ihn seine Kameraden retten mussten. Infolge dieser Handlungen erlangte der gemeine Husar Márton Szilágyi in der Fachliteratur Bekanntheit, wogegen der ebenfalls als Retter von Széchenyi dokumentierte gemeine Husar Mátyás Bobik in Vergessenheit geriet. Der Verfasser veröffentlicht die bislang unbekannte Quelle, die die Heldentat Bobiks dokumentiert, in ungarischer Übersetzung. Parallel dazu versucht er, die nunmehr kanonisierten Widersprüche der Szilágyi-Legende zu klären, wobei er darauf schließen lässt, dass diese auch ein Ergebnis des „Redigieren" der zeitgenössischen Augenzeugenberichte gewesen sein könnten.

Ferenc Lenkefi

« DES ENNUIS À MACERATA »

Contributions aux sauvetages du comte István Széchenyi, capitaine de hussards dans la campagne de 1815

Résumé

Le cadre historique de la publication est fourni par la campagne italienne d'avril et mai 1815 menée contre Joachim (Murat) Ier, roi napolitain « renégat » vers la fin des guerres napoléoniennes. Le comte István Széchenyi, premier capitaine du 5e régiment impérial-royal de hussards (Prince régent d'Angleterre) fut l'auteur de plusieurs exploits durant cette campagne. Plusieurs fois, il s'est retrouvé en danger de mort lors des actions militaires et ce sont ses camarades qui ont dû le sauver. Alors que le hussard Márton Szilágyi est connu pour ces faits dans les publications spécialisées, le hussard Mátyás Bobik fut oublié. L'auteur publie en traduction hongroise la source jusqu'alors inconnue qui documente le fait d'armes de Bobik et parallèlement, il tente de clarifier les contradictions notoires de la légende Szilágyi en suggérant qu'elles sont peut-être dues à « l'altération » des témoignages d'époque.

Ференц Ленкефи

«МАЦЕРА У МАЦЕРАТЫ»

Допольнительные материалы по спасению гусарского капитана графа Иштван Сечени в военном походе 1815 года

Резюме

Издание в качестве исторических рамок включает в окончательную стадию наполеоновских войн происходящих в апреле и мае 1815 года в ходе итальянского военного похода против неаполитанского короля «ренегата» I. Иоахима (Мюрата). В этом походе участвовал в гусарском полку 5-ой императорской армии (Английского регентного герцога) граф Иштван Сечени в качестве первого капитана, во время этого похода он осуществил геройские поступки. В ходе битвы Сечени многократно попадал в опасные для жизни положения, из которых его спасали боевые товарищи. Во время этих спасений стал известным в специальной литературе Мартон Силади рядовой гусар, в то время как позабыли о документированном также спасателе рядовом гусаре Матяш Бобик. Автор публикует до сих пор неизвестный источник в венгерском переводе документирующий геройский поступок гусара Бобик. Параллельно с этим автор пытается выяснить противоречия уже канонизированной легенды о Силади, подозревая, что они могли произойти из «редактирования» предыдущих свидетельств.

KEMÉNY KRISZTIÁN

ERŐVISZONYOK AZ ÉSZAK-ERDÉLYI HADSZÍNTÉREN 1848. DECEMBER KÖZEPÉN

1848 decembere nem tartozott az 1848–1849-es szabadságharc magyar szempontból sikeres időszakai közé. 1848. december 6-án a Franz Schlik altábornagy vezette cs. kir. galíciai hadtest betört Északkelet-Magyarországra, elfoglalta Kassát, majd december végén egészen Miskolc előteréig nyomult előre. December 14–16. között a főhadszíntéren is megindult az Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy vezette cs. kir. fősereg támadása, amely december végére a Dunántúl és a fővárosok elvesztéséhez vezetett. A bácskai hadszíntéren patthelyzet alakult ki, a Bánságban sikerült ugyan a hónap végére jelentősen visszaszorítani a szerb csapatokat, ám a pancsovai központ ellen intézett 1849. január 2-i magyar támadás kudarccal végződött.[1]

Csak egy hadszíntér volt, ahonnan a sorozatos vereségek és visszavonulások időszakában folyamatosan jó hírek érkeztek: Erdély. Az 1830–1831-es lengyel szabadságharc tüzértábornokát, Józef Bem vezérőrnagyot Kossuth Lajos, az országot irányító Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke 1848. november 29-én nevezte ki a felső-erdélyi magyar hadsereg teljhatalmú fővezérévé. Bem 1848. december 8-án érkezett meg a hadsereg szilágysomlyói főhadiszállására, és a december 18-án kezdődő hadműveletek során előbb december 25-én visszafoglalta Kolozsvárt, majd 1849. január 5-re egész Észak-Erdélyből kiszorította a cs. kir. csapatokat. A szabadságharc történetében addig páratlan győzelemsorozattal Bem biztosította a fővárosok feladása után székhelyét Debrecenbe áttevő kormányzat és az ellenállás erőforrásait nyújtó Tiszántúl hátát, illetve győzelmeivel reményt adott egy különösen válságos időszakban arra, hogy a küzdelem sikeresen megvívható.[2]

A váratlan sikert a politikai vezetés és a közvélemény kezdettől a határozott döntéseiről, villámgyors hadmozdulatairól és tüzérsége kiváló kezeléséről elhíresült lengyel tábornok személyéhez kötötte csupán, és ez a vélekedés több-kevesebb változással mindmáig fennmaradt. Köszönhető ez elsősorban Bem táborkari főnökének, majd helyettesének, Czetz János vezérőrnagynak, aki a szabadságharc leverése után egy évvel elsőként írta meg az 1848–1849-es erdélyi hadjárat eseményeit összefoglaló munkáját. Művében Czetz méltó emléket állított szeretett hadvezére tevékenységének, ám jobbára emlékezetből megírt, kevés eredeti forrásra támaszkodó kötete bővelkedik téves adatokban és tendenciózus megjegyzésekben. Bár írásáról már féltucatnyi kortárs szemtanú is kifejtette kritikus véleményét, mégis elsőszámú szemtanúként készített kötete máig számos történész által az erdélyi hadjárat alapvető forrásaként használt munka. Tévedései ezért a korszakról írott művekben tovább „vándoroltak"; így bekerültek az egyébként számos újdonságot hozó, nemrégiben megjelent, modern Bem-monográfiába is.[3]

[1] Az 1848. decemberi hadieseményekre összefoglalóan lásd: *Hermann* 2008. 237–243. és 254–257. o.

[2] Bem életrajzára lásd: *Bona* 2000. 145–147. o. Az észak-erdélyi hadjáratra összefoglalóan lásd: *Hermann* 2008. 248–250. o.

[3] Czetz életrajzára lásd: *Bona* 2000. 148–149. o. Eredeti munkája: *Johann Czetz*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850. A továbbiakban a Komáromi Iván fordításában

Ez a helyzet a felső-erdélyi magyar hadsereg 1848. december közepi hadrendjével is. A Czetz idézett munkájában közölt hadrend több esetben pontatlan, mégis, az újabb munkákba is átkerült változtatás nélkül. Némileg hasonló „eset" a szemben álló észak-erdélyi cs. kir. csapatok August von Heydte által közölt, más munkák által általában használt hadrendje is, ami szintén kiigazításra szorul. A két rekonstruált hadrend kapcsán pedig célszerű röviden áttekinteni a két fél 1848. december közepi helyzetét és az erőviszonyokat még a harcok kiújulása előtt.[4]

A magyar haderő offenzíva előtt

Az 1848. november 16-án Kolozsvárt kiürítő, kb. 5-5500 főre becsült, 12 löveggel rendelkező magyar „védsereg" december közepére kb. 14 000 főből és 32 (35) lövegből álló, ütőképes hadsereggé nőtt. A létszámnövekedésnek és a megerősödésnek több oka is volt.[5]

Elsőként az egységes hadszíntéri irányítás megteremtése említhető. 1848. október-novemberére három jelentősebb csoportosítás jött létre Erdélyben és a Partiumban:

1868-ban megjelent kiadásra hivatkozom. A munka korabeli kritikájára és mai értékelésére lásd: *Hermann* 2014. 229–230. o. Czetz tévedéseire és tendenciózus leírásaira az egyik jellemző példa az 1848-as téli észak-erdélyi hadjárat viszonylatában az 1848. december 29-én a Szamos folyó Bethlennél lévő hídjának a magyar csapatok által rajtaütéssel történő elfoglalása. Az egyébként teljes sikerrel végződő akcióból (a híd épségben való megszerzése mellett még az őrséget adó félszázadnyi román határőrt is sikerült elfogni) Czetz munkájában egy Bem által vezetett, Urban cs. kir. főerőivel vívott, többórás, „sorsdöntő" ütközetet „csinált", ami aztán a későbbi munkákba is átkerült. Erre lásd: *Czetz* 1868. 46–47. o.; továbbélésére lásd: *Kővári* 2014. 144. o. és az ő nyomán *Hermann* 2008. 249–250. o.; *Kovács* 2014. 139. o. A valódi történésekre lásd: *Bauer* 1870. 92. o. (tévesen 31-re datálva); *Kovács* 1979. 80. o. Czetz az erdélyi hadsereg 1848. december közepi viszonyait is „sommásan" jellemzi: a kormány által elhagyott, mezítlábas, rongyos seregről ír, amelynek még a többezres bihari, csupán „dzsidákkal" felszerelt nemzetőrséget is a „nyakára küldték". Az erősítésként beérkező reguláris csapatokat (gyalogosokat és lovasokat egyaránt) pedig „tűztől irtózó, gyakorlatlan, rosszul fegyverzett és hiányosan ruházott újoncokként" említi. Végül megjegyzi, hogy „Bem vette keze alá a legrosszabb csapatokat, melyeket senki sem akart átvállalni", így a siker csak a „fővezér hadvezéri lángelméjének", illetve „tisztjei hazafias hősiességének" köszönhető az egyenlő erejű ellenséggel szemben. Czetz Wardener és Urban egyesült reguláris csapatait 4-5000 főre, Urban és Jablonsky csapatait 4000 főre, míg a használható magyar csapatok számát 5800 gyalogosra, 1335 (helyesen 1385) lovasra és 24 lövegre tette. Erre lásd: *Czetz* 1868. 22., 30–34. és 46. o. Fenti véleményéhez Czetz még idős korában is ragaszkodott, erre lásd visszaemlékezéseit: *Czetz* 2001. 38–39. és 46. o. A fentiek továbbélésére példa: *Kovács* 2014. 5. o.: „Bem a lehető legreménytelenebb helyzetben került az erdélyi hadsereg maradványainak élére"; 120. o: a háromszéki zászlóalj „az egyetlen, reguláris hadjáratban puskaport szagolt zászlóalja az Erdélybe készülő seregnek" és 132. o.: a Bemmel „szemben álló ellenség – a román felkelőket nem számítva – hasonló erőt tudott felvonultatni". Utóbbi megjegyzés *Kovács* 1979. 63. o. is szerepel, de a teljes erdélyi hadszíntér viszonylatában. A magyar történetírásban mindmáig meglévő véleményre, amely az erdélyi katonai helyzetben bekövetkező fordulatot a változó külső körülmények lényegi vizsgálata nélkül csupán Bemnek tulajdonítja. Utal rá: *Süli* 2011b. 63–64. o. is.

[4] A Czetz-féle hadrendre lásd: *Czetz* 1868. 29–30. o. (összeadási hibákkal); átvételét az eredeti kiadásból lásd: *Kővári* 2014. 136–137. o.; *Kovács* 1979. 56–57. o.; *Kovács* 2014. 131–132. o. A cs. kir. csapatok hadrendjét közli: *Heydte* 1863. I. k. 187–188. o., idézi: *Kovács* 1979. 64. o. (Az erdélyi magyar hadsereg korabeli hadrendjei közül jelentékeny mennyiség került kiadásra, ám ezek szinte kizárólag az 1849-es évre vonatkoznak. Erre lásd összefoglalóan *Hermann* 2011. 147–148. o.)

[5] A becsült november közepi létszámra lásd: *Czetz* 1868. 14–15. o.; *Bauer* 1870. 44. o.; a rendelkezésre álló csapatokra lásd: *Süli* 2011b. 91. és 95–97. o. A reguláris honvéderők azonban a fenti számnál jóval kisebbek voltak: 11. honvédzászlóalj kb. 1000 fő; 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztálya 2 század, kb. 300 fő; 11. (Székely) huszárezred 2. őrnagyi osztály 1. század (kb. 100 fő), tüzérek (kb. 120 fő), egy hatfontos és egy háromfontos honvéd üteg. A szintén Kolozsváron állomásozó cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred 2. zászlóalja (kb. 500 fő) semleges magatartást tanúsított, majd a cs. kir. csapatok november 18-i bevonulása után csatlakozott hozzájuk. Erre lásd: *Süli* 2011b. 91. és 95–97. o.; *Heydte* 1863. I. k. 125. és 175. o. A december közepi létszámra lásd az 1. mellékletet.

a kolozsvári haderő (báró Baldacci Manó tábornok), a Partiumban tevékenykedő, zömmel nemzetőri csapatok (Katona Miklós őrnagy), illetve az 1848. október 16–17-i agyagfalvi gyűlés után alakult székely tábor (Sombori Sándor ezredes). Ezek lényegében egymástól függetlenül tevékenykedtek. 1848. november 29-én az előbbi kettő csapataiból szerveződő, felső-erdélyi hadsereg főparancsnokává nevezték ki Józef Bem tábornokot, a teljes hadszíntérre vonatkozó katonai teljhatalommal. Ez tette lehetővé az erők koncentrációját, az egységes irányítású erdélyi magyar hadsereg megteremtését.[6]

A második ok, hogy a szerveződő erdélyi hadsereg az addigi vereségek ellenére aránylag jó alapokkal rendelkezett. A „kolozsvári védsereg" 1848. november 13-án Szamosújvárnál, majd 16-án Szamosfalvánál vereséget szenvedett a cs. kir. csapatoktól, és Kolozsvár kiürítésére kényszerült. Ám csak a kolozsvári és a Kolozs vármegyei nemzetőrség bomlott fel végleg; a Magyarországról mozgósított nemzetőrök egy része pedig (elsősorban a szabolcsiak és a hajdú-kerületiek) hazatért. Az igazán értékes honvéd és önkéntes nemzetőr alakulatok (11. honvédzászlóalj, a szervezés alatt lévő 32. honvédzászlóalj, a 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztálya, a 11. (Székely) huszárezred 2. őrnagyi osztályának 1. százada, a torda-aranyosszéki nemzetőr zászlóalj (később erdélyi önkéntes zászlóalj, majd 75. honvédzászlóalj), a marosszéki önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj (a későbbi 87. honvédzászlóalj), a három-, illetve a hatfontos honvéd gyalogüteg különösebb veszteségek nélkül érték el a határt és rendezkedtek be a Csucsa–Zsibó vonalon védelemre. Katona Miklós vegyes nemzetőri serege 1848. november 24-én Désnél valóban súlyos vereséget szenvedett és lényegében szétfutott, ám reguláris és önkéntes csapatai, a 10. (Vilmos) huszárezred alezredesi osztályának 2. százada, a szatmári önkéntes nemzetőr gyalogosztály (később 88. honvédzászlóalj) és a szatmári önkéntes nemzetőr lovasszázad, az ugocsai önkéntes nemzetőr század, illetve a bécsi légió rendben vonultak vissza Szatmárnémetiig, és a sereg teljes, nemzetőri ütegekből álló tüzérparkját (16-18 löveg) is megmentették.[7]

A harmadikként a beérkező erősítések igencsak jelentős száma említendő. Az OHB az egyre súlyosbodó erdélyi helyzetre való tekintettel 1848. október végétől kezdett előbb tüzérséget (egy három- és egy hatfontos honvéd gyalogüteg), majd reguláris csapatokat is a hadszíntérre irányítani. December közepére a következő sorcsapatok érkeztek be: a 2. (Sándor-) sorgyalogezred 1. zászlóalja; a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred 1. zászlóalja; a 8. (Coburg-) huszárezred 2. őrnagyi (vegyes) osztálya; a 11. (Székely) huszárezred alezredesi osztálya, illetve a 7. (Kress) könnyűlovas-ezred félszázada. Ehhez csatlakoztak még a 4., a 27., a 31. és az 55. honvédzászlóaljak századai. Mozgósították a környező megyék nemzetőrségét is. Ennek keretében kiindították a bihari nemzetőrség 1–3. zászlóalját, és egy lovasszázaddal együtt Csucsára vezényelték, ahová szintén megérkezett

[6] A kinevezésre és teljhatalomra lásd: *Kovács* 2014. 100. és 118. o. Az 1848. október-novemberi erdélyi helyzetre a legújabb összefoglaló: *Süli* 2011b. 63–116. o. Baldacci, Katona és Sombori rövid életrajzaira lásd: *Bona* 2000. 144–145., 421–422. és 626. o.

[7] A novemberi harcokra és az alakulatokra lásd: *Süli* 2011b. 90–105. o.; *Süli* 2011a. 12–14., 127–130., 136–139. és 149–164. o. A szamosújvári és szamosfalvai ütközetekben a reguláris magyar erőknek nem volt jelentősebb anyagi vesztesége, míg a dési ütközetben két lőszerkocsi, illetve a poggyász és az élelmiszerszállító járművek nagy része lett a cs. kir. erők zsákmánya. A magyar csapatokra még lásd az 1848. december eleji-közepi hadrendeket; közli: *Kovács* 1979. 54. és 56–57. o. Az önkéntes nemzetőr csapatok későbbi regularizációjára lásd: *Kovács* 2014. 257. o.

a debreceni nemzetőrség két gyalog és két lovasszázadból álló ereje. Az erdélyi hadsereghez csatalakozott az addig jobbára a Partiumban működő közép-szolnoki nemzetőr zászlóalj. Végül beérkezett még Pestről egy (háromfontos) honvéd félüteg, illetve a szatmári és a borsodi nemzetőrség dési expedíciót megjárt, jobbára felszerelt két ütege is.[8]

Negyedik okként a csapatok feltöltésének, felszerelésének, felfegyverzésének és kiképzésének az előrehaladása említhető. A Kolozsvár eleste és a harcok újraindulása között eltelt egy hónap alatt a rendelkezésre álló csapatok minősége jelentősen javult. Az erdélyi sereg újjászervezését a Baldacci vezérőrnagy alatt is táborkari főnökként tevékenykedő Czetz és törzstiszti kara már november 19-től megkezdte; ebbe a folyamatba kapcsolódott be Bem december 4-től, Debrecenből kiadott rendeleteivel. Ennek keretében sikerült a sereg alakulatait felfegyverezni: december közepén a vegyes fegyverzetű marosszéki önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj és az alapvetően lándzsával felszerelt bihari nemzetőrség gyalogzászlóaljai kivételével már az összes rendelkezésre álló alakulat teljesen el volt látva lőfegyverekkel, amihez sikerült biztosítani a lőszerutánpótlást is. A töredékalakulatokat beolvasztották, illetve nagyobb egységek alá rendelték. A beavatott újoncok és lovak kiképzése, valamint a meglévő alakulatok gyakoroltatása folyamatos volt; a felszerelés és élelmezés javulásával a fegyelem is erősödött. Szembetűnő volt a változás a tüzérségnél: míg a novemberi harcokban a meglévő lövegeket sem sikerült teljes mértékben kihasználni a felszereltség és a tüzérek hiánya miatt, addig december közepére az összes rendelkezésre álló üteget sikerült felszerelni és képzett tüzérekkel ellátni. Végezetül a jobbára fegyver nélküli nemzetőrségeket feloszlatták, míg a felszereletlen reguláris egységeket a hátországba irányították.[9]

[8] Erősítésként az Erdélybe indított alakulatokra lásd: *Süli* 2011b. 68. o. (a három- és a hatfontos honvéd ütegek); MNL OL H 2. OHB 1848: 4341. és 4444. In: KLÖM XIII. 399/a. és 406/b. iratok (a 2. sorgyalogezred 1. zászlóalja és a 4. honvédzászlóalj); *Csikány* 2008b. 167. o. (a 15. határőr-gyalogezred 1. zászlóalja és a háromfontos honvéd félüteg). A huszárokra lásd: *Kedves* 2008. 256. o. (a 11. huszárezred alezredesi osztálya), *Kedves* 1992. 55. o. (8. huszárezred 2. őrnagyi vegyes osztálya), és. 61. o. (7. könnyűlovas-ezred félszázada). A lombardiai kiegészítésű cs. kir. 7. (Kress) könnyűlovas-ezred pótlovazást végrehajtó osztagát 1848. október 4-én Nagyváradon lefegyverezte a magyar nemzetőrség. Miután feleskűdtek az alkotmányra, az észak-erdélyi sereghez kerültek beosztásra. Erre lásd: *Hegyesi* 2000. 78. o. A továbbiakra lásd: *Süli* 2012. 930. o. (31. honvédzászlóalj); *Hegyesi* 2000. 77–78. 97. o. (27. honvédzászlóalj); *Hegyesi* 2000. 85–87. o. (55. honvédzászlóalj); *Hegyesi* 2000. 83–84. és 88. o. (bihari gyalogos és lovas nemzetőrség). A többi alakulat beérkezésére lásd: *Kovács* 1979. 54–57. o. A szatmári és borsodi nemzetőr ütegekre lásd még: *Süli* 2011b. 88–90. és 101. o.; az erdélyi hadsereg tüzérségére 1848. november-decemberében összefoglalóan: *Süli* 2015a. 974–978. o.

[9] A sereg újjászervezésére általában lásd: *Czetz* 1868. 22–25. és 28–32. o.; *Kovács* 2014. 119–130. o. A csapatok felfegyverzettségére december közepén lásd: *Czetz* 1868. 30. o. A bihari nemzetőrség fegyverzetére: *Szigeti* 1868. 31. o. A marosszéki önkéntes nemzetőrökére lásd: *Süli* 2011. 47–48., 100. és 105–106. o. Az alakulatok összevonására és átszervezésére lásd az erdélyi hadsereg 1848. december 12-i és az 1849. január 11-i állomány-kimutatását. MNL OL H 2. OHB 1848: 5862. és MTA K. Csány ir. VI. 49. (A december 12-én 427 fős létszámú 32. honvédzászlóalj lőfegyverekkel felszerelt katonáit még december elején beolvasztották a 11. honvédzászlóaljba; az alakulat teljes újjászervezésére, feltöltésére és felszerelésére végül a Partiumban, majd Kolozsváron került sor. Erre lásd még: *Szigeti* 1868. 29. o.; *Süli* 2011. 130. o.; *Süli* 2012. 935. és 944. o. A 11. (Székely) huszárezred 2. őrnagyi 1. százada az ezred december elejére a hadszíntérre vezényelt alezredesi osztályának alárendeltségébe került, míg a 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályánál felállították a 3. századot is. Az ellátási problémákra és megoldódásukra lásd: *Czetz* 1868. 22. o.; *Hegyesi* 2000. 94–97. o. A tüzérség november közepi színvonaláról és felszereltségéről: *Czetz* 1868. 9. és 14. o.; *Süli* 2011b. 95. o.; december közepi helyzetre lásd: *Süli* 2015b. 977–978. o.; a létszámára lásd az 1. mellékletet. A fegyver nélküli nemzetőrségek feloszlatására lásd Bem Szatmárnémetin kiadott, 1848. december 12-i intézkedését. *Teleki* 1973. 108–112. o.; a datálásra: *Kovács* 2014. 127–129. o.; az intézkedésre lásd még: *Bauer* 1870. 75. o.

Végezetül szólni kell az alakulatok harcedzettségéről is. A reguláris gyalogságból legnagyobb harci tapasztalata a 2. (Sándor) sorgyalogezred 1. zászlóaljának, a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred 1. zászlóaljának, illetve a 4. honvédzászlóaljnak volt: az első 1848. július végétől, a második augusztus közepétől, a harmadik zömével szeptember közepétől harcolt a Délvidéken a szerb határőrök, szerviánusok, illetve felkelők ellen, és az összecsapásokban jól megállták a helyüket. A 11. honvédzászlóalj október elejétől sikerrel vett részt a román népfelkelők elleni akciókban Erdély középső vidékein és a cs. kir. csapatok elleni szamosfalvai ütközetben is kitűnt a visszavonulás fedezésekor. A 31. honvédzászlóalj október végétől harcolt a Partiumban a román felkelők ellen, és döntő szerepet játszott az ellenük vívott 1848. november 2-i győztes rónafalvai ütközetben. Az 55. honvédzászlóalj századai szintén a román felkelők ellen estek át a tűzkeresztségen az Avram Iancu táborával vívott december 7-i, magyar sikerrel végződő nagysebesi ütközetben. A reguláris lovasság csapatai közül a 11. (Székely) huszárezred alezredesi osztálya augusztus közepétől harcolt sikerrel a szerb felkelők ellen. A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztálya és a 11. (Székely) huszárezred 2. őrnagyi 1. százada október elejétől állt harcban a román felkelőkkel, és mind ellenük, mind a reguláris cs. kir. csapatok ellen jó teljesítményt nyújtott. A 10. (Vilmos-) huszárezred alezredesi 2. százada a Partiumban és Désnél, a Kress-könnyűlovasok novemberben a román felkelők ellen Biharban, a 8. (Coburg-) huszárezred 2. őrnagyi (vegyes) osztálya pedig a Galíciából október–november folyamán való hazaszökéskor szerzett haditapasztalatokat. Az önkéntes és rendes nemzetőrség, illetve az önkéntes csapatok közül az ugocsai és szatmári önkéntes nemzetőregységek, illetve a bécsi légió közül előbbiek a Partiumban a román felkelő, illetve utóbbi a dési ütközetben cs. kir. reguláris alakulatok ellen tűnt ki (utóbbi esetben a visszavonulás fedezésénél). Legkevesebb tapasztalata a marosszéki és torda-aranyosszéki (később erdélyi) önkéntes nemzetőr, illetve a közép-szolnoki, a bihari és debreceni rendes nemzetőrség gyalogos, valamint lovas egységeinek, illetve a tüzérség ütegeinek volt.[10]

[10] A 2. (Sándor) sorgyalogezred 1. zászlóaljának harcaira lásd: *Kirchthaler* 1895. 422–431. o.; a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred 1. zászlóaljára: *Csikány* 2008b. 149–164. o. (Utóbbi zászlóalj részt vett a főhadszíntéren az 1848. október 30-i schwechati csatában is, és kitűnt Mannswörth bevételénél). A 4. honvédzászlóaljra lásd: *Urbán* 1973. 323–324. o. (A zászlóalj két százada már augusztus közepén a Délvidéken volt). A 11. honvédzászlóaljra lásd: *Süli* 2011b. 71–74. és 90–97. o.; a 31. honvédzászlóaljra: *Süli* 2011b. 86–87. o.; az 55. honvédzászlóaljra: *Hegyesi* 2000. 88. o. A 11. (Székely) huszárezred alezredesi osztályára: *Kedves* 2008. 245–256. o.; a 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályára és a 11. (Székely) huszárezred 2. őrnagyi 1. századára lásd: *Süli* 2011b. 71–74. és 90–97. o.; a 10. (Vilmos) huszárezred alezredesi 2. századára *Süli* 2011b. 88–90. és 100–104. o.; a Kress-könnyűlovasokra: *Hegyesi* 2000. 88. o.; a 8. (Coburg-) huszárezred 2. őrnagyi (vegyes) osztályára összefoglalóan: *Kedves* 1992. 55. o. Az ugocsai és szatmári önkéntes nemzetőrökre, illetve a bécsi légióra lásd: *Süli* 2011b. 88–90. és 100–104. o. Összefoglalóan a marosszékiekre: *Süli* 2011a. 47–48., 100. és 105–106. o.; a torda-aranyosszéki önkéntes nemzetőrökre: *Süli* 2011b. 90–97. o.; a közép-szolnokiakra: *Süli* 2011b. 80–81. o.; a bihariakra: *Hegyesi* 2000. 87–88. o. A tüzérség ütegeire lásd: *Süli* 2011b. 73–74., 90–100. o. (kolozsvári erőkhöz beosztott ütegek), valamint 88–90. és 100–104. o. (ún. szatmári és borsodi ütegek). Ennek ellenére a tüzérség jó kiképzettségét igazolta, hogy december 18–20. között a cs. kir. offenzíva elhárításában a magyar ütegek mind Csucsánál, mind Zsibónál fontos szerepet játszottak. Hasonló a helyzet a 27. honvédzászlóalj esetében, amely valószínűleg már előbb részt vett a román felkelők elleni harcokban, és a csucsai ütközetben a 11. honvédzászlóaljjal együtt szintén kiválóan helyt állt. A tüzérségre lásd: *Kovács* 1979. 65–70. o.; a 27. honvédzászlóaljra: *Szigeti* 1868. 31–36. o.

A cs. kir. haderő az offenzíva előtt

A cs. kir. oldalon éppen ellentétes folyamatok zajlottak: az 1848. november végén Kolozsváron összpontosuló, kb. 6500-6600 fővel és 19 löveggel rendelkező cs. kir. reguláris haderő december közepére kb. 4700-4800 főre és 13 lövegre csökkent. Ennek a változásnak alapvetően két oka volt. Mivel pedig ezek közül az első a magyar összefoglalók egy részében rendszerint igen vázlatos, ezért itt bővebben kerül ismertetésre.[11]

Az első és egyben legfontosabb ok az erdélyi cs. kir. hadtest szerkezeti gyengeségeiben rejlett, amely a nyílt háború október közepi kitörése óta korlátozta a sereg működését. A hosszú békeidőszak (1815–1848), illetve a takarékosságot szolgáló szabadságolások miatt ugyanis a rendelkezésre álló alakulatok létszáma jelentősen csökkent. Leginkább az erdélyi cs. kir. haderő helyi kiegészítésű sorgyalogezredeinél (31., 51., 62.) volt ez így, melyek létszáma még a birodalmi viszonyok között is alacsonynak számított. A helyzetet tovább rontotta, hogy 1848 tavaszán–nyarán megindult a magyar nemzetőrségek, majd honvédzászlóaljak és önkéntes csapatok szervezése, ahová tömegesen léptek át a sorezredek magyar származású, felszerelt és kiképzett katonái, ami egyes esetekben nemcsak a létszám további csökkenését, hanem az adott alakulat teljes felbomlását is magával hozta. A helyzetet rontotta, hogy a fenti ezredek előírt 9 zászlóaljából és 3 gránátos osztályából 1848 őszén helyben csak 5 zászlóalj és a gránátosok álltak rendelkezésre, a többi alakulat Erdélyen kívül állomásozott. A létszám pótlását elméletileg segítette, hogy az országrész lakosságának többségét adó szász és román népesség a cs. kir. oldalon állt. Ám a román felkelés az ellenőrzésük alatt lévő területeken szétzilálta a közigazgatást, ami jelentősen nehezítette az újoncozást. Ehhez járult még valószínűleg, hogy a „szabad élethez" hozzászokó román népfelkelők nem nagyon „vágyakoztak" a cs. kir. hadsereg ezredeinek szigorú fegyelmi rendszabályai közé. Ezért 1848. december végéig a fenti sorezredi zászlóaljak nem kaptak jelentősebb újoncpótlást, így létszámuk alacsony maradt.[12]

[11] A november végi becsült létszám alapjára lásd: *Heydte* 1863. I. k. 175. o. (ez azonban nem tartalmazza a tüzérek becsült létszámát; nélkülük 6390 fő); a december közepi létszámra (a kolozsvári helyőrséggel együtt) lásd a 2. mellékletet.

[12] A cs. kir. erdélyi haderő helyi sorgyalogezredeinek alacsony létszámára, a helyben állomásozó zászlóaljakra és az újoncozás problémáira összefoglalóan lásd: *Heydte* 1863. I. k. 109–112. o. 1848. október közepén a fenti ezredekből a következő alakulatok álltak rendelkezésre: cs. kir. 31. (Leiningen) sorgyalogezred 3. zászlóalj (kb. 550 fő), a cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred törzs és 1–3. zászlóalj (kb. 1600 fő), cs. kir. 62. (Turszky) sorgyalogezred 3. zászlóalj (kb. 150 fő), a három ezred gránátos osztályaiból összeállított Uracca gránátos zászlóalj (kb. 500 fő). Az alakulatok feltöltésére 1848 őszén a cs. kir. hadvezetés 3745 újoncot igényelt, ezt azonban csak igen vontatottan sikerült kiállítani: az ezredek feltöltésére, az újoncok felszerelésére és kiképzésére szolgáló tartalék osztályok közül a 31. és 51. sorgyalogezredekét csak 1849 januárjában, míg a 62. sorgyalogezredét csak 1849 februárjára sikerült felállítani. Utóbbira lásd még: *Hermann* 2003. 177. o. Az ezredek feltöltése ezt megelőzően is folyt: erre utal, hogy az 51. sorgyalogezred december közepén kb. 200 felszerelt, de kiképzetlen újoncot kapott. Ez azonban jobbára csak a létszám szinten tartására volt elegendő, míg az újoncok képzetlensége csökkentette a zászlóaljak harcképességét. Erre lásd: *Heydte* 1863. I. k. 196. o. Utóbbi ezred ütőképességét az is gyengítette, hogy 9. századát 1848. október 27-én Tordán a helyi nemzetőrség lefegyverezte. Noha később újra felszerelték őket, fegyverzetüket a nemzetőrök nem adták vissza. Erre lásd: *Süli* 2011a. 47. o.; *Heydte* 1863. I. k. 130. o. A magyar alakulatokhoz való átlépésekre lásd: *Süli* 2011a. 128. és 134. o. Az átlépések okozta bomlásra példa a cs. kir. 62. (Turszky-) sorgyalogezred 3. zászlóaljának sorsa. 1848 folyamán a zászlóalj fele (13–15. század) a Szilágyságban, míg másik fele (16–18. század) Marosvásárhelyen állomásozott. A 13. század már Szilágysomlyón felbomlott, amikor zömmel magyar legénységű állományának jelentős része átlépett a helyi nemzetőrséghez. Eközben a marosvásárhelyi századok állományát az ott szervezett 12. honvédzászló-

Más okokból, de hasonlóan nehéz volt a helyzet cs. kir. szempontból az erdélyi határőrvidékek területén. A magyar kormány 1848 július-augusztusában a 14. (1. székely) és a 15. (2. székely) határőr-gyalogezredek 1. (tábori) zászlóaljait, illetve a 11. (Székely) huszárezred alezredesi osztályát a magyarországi hadszíntérre rendelte; 1848 őszén pedig a székely határőrvidék még otthon lévő alakulatainak döntő többsége is a szabadságharchoz csatlakozott. A székelyek katonai ereje így elveszett a cs. kir. hadvezetés számára, sőt, jelentős haderőt kellett ellenük mozgósítani. A 16. (1. román) határőr-gyalogezrednek nem voltak nagyobb gondjai: mindkét tábori zászlóalja otthon tartózkodott, így a harmadik, újonnan felállított tartalék zászlóaljjal együtt 10 tábori és 6 tartalék századot adott a cs. kir. hadtestbe 1848 őszén. Viszont jelentős gondokkal küzdött a 17. (2. román) határőr-gyalogezred. Az újoncok számával itt sem volt probléma, ám a fegyverzettel és felszereléssel annál inkább. Az ezred 1848 tavaszán a cs. kir. főhadparancsnokság rendeletére kb. 1500-1700 lőfegyvert adott át az erdélyi magyar nemzetőrségek részére; 1. (tábori) zászlóalja pedig 1848 júliusában elvonult a magyarországi hadszíntérre, és már nem is tért vissza. Az így kialakuló fegyverhiány miatt az ezred 1848 őszén csak 10 felszerelt századot tudott a harctérre küldeni.[13]

aljba beállók apasztották; emiatt a századok legénységi állománya egyenként kb. 50 főre csökkent. A zászlóaljat októberben összevonták és Kolozsvárra rendelték, ahol végleg felbomlott: október közepén az átlépések miatt a 13–15. századokban a tisztikaron kívül csak összesen kb. 50 fő legénység maradt hűséges a fekete-sárga lobogóhoz. A város elhagyása után a zászlóalj a cs. kir. erőkhöz csatlakozott: novemberben megmaradt állományát a 16–17. századokba vonták össze és a székelyek ellen küldték, míg a 13–15., illetve a 18. század kereteit Nagyszebenbe vezényelték újjászervezésre. *Bichmann* 1909. 202–206. o.

[13] A kiindított székely csapatokra, illetve a székek otthon maradt erőire összefoglalóan lásd: *Csikány* 2008a. (passim); *Süli* 2011a. 73–106. és 164–195. o. A cs. kir. oldalon csak a 11. (Székely) huszárezred 2. őrnagyi osztálya 1. századának egy szakasza, illetve a 2. század maradt, zömmel román legénységgel. Ezekből, illetve valószínűleg az erdélyi kiegészítésű 2. (Hannover) huszárezred tartalék századának 64 román huszárjából végül egy osztályt (kb. 150 fő) szerveztek. *Süli* 2011a. 13–14. és 69. o.; a létszámra október közepén lásd: *Bichmann* 1909. 215. o. A 16. (orláti, 1. román) határőr-gyalogezred mozgósított állománya 1848 októberében az 1. és 2. (tábori) zászlóaljakban (10 tábori század) kb. 2000 fő volt. Erre lásd a cs. kir. erdélyi hadtest 1848 októberi diszlokációját: ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1928. Brigade unter Gedeon 1848-10-1.; *Bichmann* 1909. 215. o.

A két hiányzó tábori századra a valószínű magyarázat, hogy szeptember–október folyamán az ezred zömmel magyar legénységű, Hunyad vármegyei rákosdi százada lázadást robbantott ki az ezredparancsnokság ellen, melynek felszámolása október második feléig eltartott. Erre lásd: *Süli* 2011a. 67–69. o. A 17. (beszterce-naszódi, 2. román) határőr-gyalogezred 1. (tábori) zászlóalja (847 fő) július végén indult Magyarországra, ám mivel a szerb felkelők ellen nem voltak hajlandók harcolni, így helyőrségi szolgálatra Pestre, majd Lipótvárra rendelték őket. Október folyamán két százada (1. és 6.) Jellačić csapataihoz csatlakozott, így a zászlóalj maradék négy századát visszavonták Pestre, majd november közepén lefegyverezték; állománya a háború végéig hadifogságban maradt. Erre lásd: *Treuenfest* 1882. 256–272. o. A tavaszi fegyverkiszállításra lásd: *Süli* 2011a. 17. o. Alapvetően ennek volt köszönhető, hogy bár mind a 2. tábori (létszáma szeptember 18-án 992 fő), mind a 3. tartalék (létszáma október 1-jén 1414 fő) zászlóaljat sikerült 1848 őszén felállítani összesen 13 századdal, ebből azonban csak 10 századot sikerült felszerelni és harctérre küldeni; a többi helyőrségi szolgálatra maradt vissza. *Treuenfest* 1882. 273–288. o., illetve a cs. kir. erdélyi hadtest októberi diszlokációja. A magyar kézen lévő területek által a déli cs. kir. hadműveleti bázistól elszigetelt beszterce-naszódi román határőrvidék 1848 őszi fegyver-, lőszer-, felszerelés- és pénzhiányaira lásd: *Heydte* 1863. I. k. 138. o. A probléma állandóságára utal Karl Urban ezredes, a 17. (2. román) határőrezred parancsnoka 1848. december 30-án Besztercéről Anton Puchner cs. kir. altábornagynak írott jelentésében, miszerint akár 4000 főt is ki tudna állítani, ha elég lőfegyvert kapna. ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1918. Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner. 1848-12-139. Másolata: HL 1848–49. 7/173.

A fenti viszonyok miatt igen jelentős segítségnek számítottak a gyalogság vonatkozásában azok az Erdélyben állomásozó, galíciai és bukovinai kiegészítésű sorezredek (41. és 63.), amelyek jobbára fel voltak töltve, és ukrán, lengyel, valamint román legénységük „immunis" volt a magyar forradalmi mozgalmakkal szemben. 1848. október közepén ezek három zászlóalja állt itt rendelkezésre, amelyhez november elején a Bukovinából erősítésként érkező Wardener-dandár kötelékében még két sor-, illetve egy kordonzászlóalj is csatlakozott. Ezeknél a csapatoknál hosszabb távon az bizonyult a fő gondnak, hogy az erdélyi hadszíntér elszigeteltsége miatt eredeti kiegészítési körzetükből nem kaphattak újoncokat; pótlásukat így szintén helyben kellett megoldani. Hasonlóan nagy segítséget jelentett a helyi szász önkéntesekből álló vadászzászlóalj megszervezése.[14]

A lovassággal ugyancsak súlyos gondok voltak. A zömével a magyar oldalra álló 11. (Székely) huszárezred miatt a feladatokat a másik két, rendelkezésre álló ezrednek (3. könnyűlovas- és 5. dragonyosezred) kellett megoldania. Itt is hasonlóan súlyos problémát jelentett a századok kis létszáma a szabadságolások miatt, és még nagyobbat a hiányzó képzett lovak jelentős száma. Noha a két ezred október közepén jelentősebb kiegészítést kapott, hosszabb távon itt is nagy nehézséget jelentett az eredetileg galíciai és csehországi felállítású alakulatok számára a képzett emberekből és lovakból álló pótlás beszerzése a helyi viszonyok között. Így a lovasszázadok bevethető állománya viszonylag alacsony maradt.[15]

A cs. kir. tüzérség is létszámgondokkal küszködött. A helyben lévő erőket Erdélyben csupán a cs. kir. 5. tábori tüzérezred egyetlen százada, illetve a gyulafehérvári erődben állomásozó helyőrségi tüzérség képviselte; ezért október közepéig még csak egy tábori üteget sikerült felszerelni. A hiányzó tüzéreket a sorgyalogezredek állományából igyekeztek pótolni, ami természetesen csökkentette azok létszámát.[16]

[14] A fenti alakulatok október közepi létszáma a következő volt: cs. kir. 41. (Siskovich) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalja (kb. 900 fő), cs. kir. 63. (Bianchi) sorgyalogezred törzs és 1–2. zászlóalj (kb. 2080 fő). A Wardener-dandár állományába a cs. kir. 24. (Parma) sorgyalogezred 3. zászlóalja (4 század), a cs. kir. 41. (Siskovich) sorgyalogezred 3. zászlóalja (4 század), illetve az 1. bukovinai kordonzászlóalj (4 század) tartozott; ezek összlétszáma kb. 2300 fő volt. Ezekre lásd: *Heydte* 1863. I. k. 109. és. 138. o.; *Formanek* 1887. II. k. 349–350. és 359–360. o. A szász önkéntes (később cs. kir. 23. tábori) vadászzászlóaljat (6 század) 1848 őszén kezdték el szervezni Nagyszebenben, ám mivel kiegészítését a toborzásra alapozták, eredeti tervezett létszámát (1253 fő) végül nem érte el. *Heydte* 1863. I. k. 112. o.

[15] A lovasságra összefoglalóan lásd: *Heydte* 1863. I. k. 85–87., 109–110. és 138. o. A két lovasezredtől 1848 őszén szabadsággal 756 fő volt távol. A cs. kir. 5. (Savoya-) dragonyosezred október eleji viszonyaira jellemző, hogy parancsnoka, Peter Freiherr von Rhemen ezredes 1848. október 4-i, Kőhalomról a cs. kir. főhadparancsnokságnak írott jelentésében olyan századokról is említést tett, amelyeknek alig 50 lovas alkotja a bevethető állományát. A feltöltésre tett erőfeszítéseknek és a Nagyváradról beérkező kb. 140 lóból álló pótlásnak köszönhetően október 18-án az ezred kb. 600 főből és 580 lóból állt. Erre lásd: ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1918. Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner. 1848-10-4. Másolata: HL 1848–49. 2/56.; *Wengen* 1897. 722. o. A cs. kir. 3. (Miksa) könnyűlovas-ezred állománya október közepén kb. 720 főből és ugyanannyi lóból állt. Ehhez november elején Galíciából a Wardener-dandárral együtt még pótlásként 120 lovas és ló érkezett az ezred tartalék századától. Ám a bevethető létszámot jelentősen csökkentette, hogy a Kolozsváron lévő 2. őrnagyi osztály 2. századát (115 fő) október végén a magyar csapatok lefegyverezték. A század állományát ugyan később szabadon engedték, a felszerelés és a lovak azonban magyar kézen maradtak. Utóbbira lásd: *Süli* 2011a. 157–158. o.

[16] A cs. kir. tüzérség szervezésére és létszámára összefoglalóan lásd: *Heydte* 1863. I. k. 109–111. o. A cs. kir. 5. (Bervaldo-) tábori tüzérezred helyben lévő századának létszáma október közepén kb. 180 fő volt. A cs. kir. tüzérparancsnokság erőfeszítéseinek köszönhetően azonban október végére a mozgó csapatokat már két és fél hatfontos gyalogüteg, illetve egy háromfontos gyalogüteg támogatta, amihez a Wardener-dandár állomá-

A cs. kir. reguláris erők gyengeségét a helyi, jelentős számban lőfegyverekkel felszerelt szász nemzetőrségek, illetve a román népfelkelés tömegei némileg ellensúlyozták. Ám míg a magyar lakosságú területek kis létszámú nemzetőrségeinek lefegyverzését és felszámolását túlerejükkel meg tudták oldani, addig (fegyverzeti, felszerelési, képzettségi és fegyelmi hiányosságaik miatt) a szervezett reguláris magyar, illetve székely honvéd, önkéntes és határőr (sőt, kedvezőbb erőviszonyok mellett a magyar nemzetőrségi) csapatokkal szemben is a nyílt összecsapásokban rendszerint alulmaradtak. Ezért a cs. kir. hadvezetés valójában csak kiegészítő (megszálló, helyőrségi, biztosító) feladatokra tudta őket hasznosan igénybe venni.[17]

A fentiekből következett, hogy a magyar reguláris erők ellen igazából csak a cs. kir. reguláris csapatokat lehetett bevetni a siker reményében, amelyek azonban a teljes erdélyi hadszíntérhez viszonyított aránylag kis számuk miatt nem tudtak egyszerre mindenütt a kellő erővel fellépni. Ezért volt döntő jelentőségű a második ok: a háromszéki székely ellenállás kibontakozása november végén. Noha az 1848. november 5-i marosvásárhelyi vereség után a székely tábor felbomlott és Maros- és Udvarhelyszék megszállását követően november folyamán a 14. (1. székely) határőr-gyalogezred kiegészítési területéül szolgáló Csíkszéket is sikerült pacifikálni jobbára császárhű tisztikarának segítségével, a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred bázisául szolgáló Háromszék nem volt hajlandó megadni magát. Az ide visszahúzódott honvéd, önkéntes, határőr, nemzetőr és népfelkelő alakulatokat tömörítő székely sereg létszáma elérhette a kb. 10 000 főt, és december elejétől már 5 löveggel is rendelkeztek. Az ellenük küldött, kb. 2200 reguláris katonából (tüzérekkel együtt) és 8 lövegből, illetve kb. 4000 szász nemzetőrből és román népfelkelőből álló cs. kir. seregről hamar kiderült, hogy nemcsak az ellenállás felszámolását nem képes megoldani, de az egyre merészebb, a Szászföldre irányuló székely betöréseknek sem képes igazán gátat vetni. Az 1848. december 5-i szászhermányi magyar győzelem után pedig megnyílt a székely sereg útja Brassó felé.[18]

A hadműveleti bázisának tekintett Szászföldet féltő Anton Puchner cs. kir. altábornagy kényszerhelyzetbe került. Egy Dévánál álló különítménye már a Bánságba készült, hogy a temesvári cs. kir. várőrség alakulataival együtt felmentse a magyar csapatok által körülzárt Arad erődjét; számos alakulata pedig helyőrségi szolgálatot látott el, így egyéb tartalékai nem voltak. Ezért utasítást küldött Kolozsvárra, hogy az ott lévő alakulatok-

nyában november elején még egy hatfontos „vegyes" üteg (5 löveg) érkezett. Erre lásd az október 25-i hadrendet: ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1928. Brigade unter Gedeon 1848-10-ad 15.; *Formanek* 1887. II. k. 359–361. o. A felszerelést elősegítette, hogy az eredetileg az erdélyi honvédség részére felállítandó hatfontos üteg számára összegyűjtött lovakat és szekereket Vay Miklós királyi biztos 1848 szeptemberében Gyulafehérvárra küldte. Ezeket a szakítás után a cs. kir. hadvezetés lefoglalta, majd saját céljaira hasznosította. *Süli* 2015a. 974. o.

[17] Létszámukat a magyar vezetés 1848. december közepén (erős túlzással) 40 000 szász nemzetőrre, illetve 195 000 román népfelkelőre tette; a valós számuk valószínűleg kb. 8000, illetve 50-60 000 fő volt. *Kővári* 2014. 139. o.; *Hermann* 2008. 209. o.

[18] A székely tábor küzdelmeire, a marosvásárhelyi vereségre és az utána következő eseményekre összefoglalóan lásd: *Süli* 2011b. 74–79. o. Háromszék ellenállásának előzményeire és kibontakozására, az általános erőviszonyokra, illetve a hadműveletekre 1848. december 5-ig lásd: *Csikány* 2015. 18–43. o. Az már más kérdés, hogy az elsősorban saját területük védelmére törekvő székelyek nem használták ki szászhermányi győzelmüket, majd a cs. kir. Heydte-különítmény Erdővidékre történő betörése miatt főerőiket északra csoportosították át. *Csikány* 2015. 43–62. o.

ból egy dandárt irányítsanak Brassóba. A december 8-án megérkező rendelet értelmében Wardener tábornok 9-én Schurtter vezérőrnagy vezetésével egy viszonylag erős dandárt indított el Háromszék felé; emiatt azonban saját csapatainak létszáma kb. egyharmadával csökkent. A hiányt a három dandárba szervezett cs. kir. csapatok mellé rendelt román népfelkelő táboroknak kellett volna pótolni, de miután a legerősebb, az Avram Iancu vezette érchegységi román felkelő tábor csapatai éppen ez idő tájt, 1848. december 7-én Nagysebesnél szenvedtek vereséget a felső-erdélyi magyar hadsereg alakulataitól, ez nem sok jóval bíztathatta a jövőre nézve az észak-erdélyi cs. kir. haderő parancsnokát. Ráadásul a bécsi cs. kir. főparancsnokság terveinek megfelelően hamarosan támadást kellett indítania a sáncokkal megerősített Csucsai-szoros birtokbavételére, majd előr kellett nyomulnia Nagyvárad felé.[19]

Összegzés

Írásomban röviden igyekeztem felvázolni azokat a folyamatokat, melyek eredménye az alább leközölt két hadrendben csapódott le. Ennek kapcsán megállapítható, hogy míg a felső-erdélyi magyar hadsereg november közepe óta (mind mennyiségben, mind minőségben) folyamatosan erősödött, addig a cs. kir. „északi hadtest" nem tudott komolyabb létszámnövekedést elérni. Sőt, állományának jó egyharmadát délre csoportosították át; ezt a veszteséget pedig sem a soralakulatokhoz beérkező, gyér számú, javarészt képzetlen újoncok, sem a dandárok támogatására rendelt román népfelkelő táborok nem tudták hathatósan pótolni. Ráadásul a cs. kir. csapatok kivonásáról a magyar vezetés is értesült. Így elmondható, hogy bár a felső-erdélyi magyar hadsereg parancsnoksága és a Háromszék vezetése között nem volt tényleges kapcsolat, az adott időszakban mégis jól együttműködtek: a Brassót fenyegető székely támadás éppen a tervezett magyar offenzíva előtt késztette az „északi arcvonal" meggyengítésére a cs. kir. erdélyi főparancsnokságot. Utóbbi ebben az időszakban korántsem nyújtott ilyen jó teljesítményt: alapvető gyengeségei ellenére egyszerre több irányba (Háromszék, Arad, Csucsa) folytatott harctevékenységet, illetve tervezett támadást indítani, ami a meglévő, amúgy sem jelentős cs. kir. erők szét-

[19] A dévai cs. kir. különítményre, Puchner utasítására és a december 9-én Brassóba vonuló csapatokra lásd: *Heydte* 1863. I. k. 162–163. és. 184–185. o. Az 1848. december 3-i hadrend szerint a Kolozsvár környékén eredetileg tartózkodó cs. kir. dandárokra és beosztásaikra lásd: *Kővári* 2014. 137–138. o. A dévai cs. kir. különítmény reguláris csapatai összesen kb. 1100 főből (tüzérekkel együtt) és 6 lövegből álltak, amihez még kb. 1200 gyalogos és 60 lovas román népfelkelő is csatlakozott. A különítmény valószínűleg december 8-án indult el Dévából, 14-én egyesült a temesvári csapatokkal, majd még aznap közösen feltörték az Arad körüli magyar ostromzárat és élelmiszerrel látták el a várőrséget. Erre lásd még: *Csikány* 1998. 119–122. o. A december 9-én Brassóba induló Schurtter-dandár a következő alakulatokból állt: a 24. (Parma-) sorgyalogezred 3. zászlóalja (4 század), a 41. (Siskovich-) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalja (6 század), az 51. (Károly Ferdinánd-) sorgyalogezred gránátos osztálya (2 század), a 3. (Miksa-) könnyűlovas-ezred (ezredesi 1. század és az 1. őrnagyi osztály: összesen 3 század), illetve az 1. hatfontos gyalogüteg (6 löveg); összesen kb. 2200 fő és 6 löveg. A dandár (némileg módosult állománnyal) december 18-án ért Brassóba, és fellépésének döntő szerepe volt abban, hogy 1849. január 2-án a székelyek Árapataknál fegyverszünetre kényszerültek. A dandár állományára még lásd a 2. melléklet megjegyzéseit; a dandár beérkezésére, új alakulataira, a hadműveletekre és a fegyverszünetre lásd: *Csikány* 2015. 63–66. o. Az északon hátra maradt cs. kir. csapatokra és új beosztásukra lásd a 2. mellékletet. A Wardener-dandár támogatására Avram Iancu tábora (kb. 15 000 fő), Urban és Jablonsky támogatására Daniel Buteanu és Florian Micaş táborai (összesen kb. 15-18 000 fő) szolgáltak. *Heydte* 1863. I. k. 185–186. o.; *Kovács* 1979. 69. o. A nagysebesi ütközetre lásd: *Hermann* 2008. 234. o. A cs. kir. erdélyi „északi hadtest" decemberi támadási tervére lásd: *Kovács* 1979. 64–65. o.

forgácsolásához vezetett. Ezért összességében megállapítható, hogy Bem észak-erdélyi „villámhadjárata" sikerének csak egyik összetevője volt a tábornok hadvezéri zsenialitása és seregszervező munkássága: legalább ilyen súlyú a magyar kormány és hadvezetés erdélyi hadsereget megerősítő tevékenysége, illetve a cs. kir. észak-erdélyi erők jelentős meggyengülése az offenzíva előtt, amely a reguláris erők esetében határozottan a magyar fél javára billentette át az erőviszonyokat.[20]

Mellékletek

1. A felső-erdélyi hadsereg hadrendje 1848. december közepén[21]

Parancsnok: Józef Bem vezérőrnagy
Táborkari főnök: Czetz János őrnagy
Táborkari iroda főnöke: Forró Elek százados[22]
Lovassági parancsnok: gróf Mikes Kelemen ezredes[23]
Tüzérparancsnok: Bőhm Vilmos százados
Hadbiztos: gróf Teleki Sándor őrnagy

[20] A magyar reguláris (sor,- honvéd- és önkéntes nemzetőr) alakulatok összlétszáma ekkor a felső-erdélyi hadseregen belül kb. 8600-8700 fő és 32 (35) löveg volt, ezzel szemben a cs. kir. észak-erdélyi reguláris erők (a kolozsvári helyőrséggel együtt) kb. 4700-4800 főt és 13 löveget tettek ki. Ezzel 1848. december közepén a magyarországi hadszínterek közül az észak-erdélyi volt az egyetlen, ahol a magyar reguláris csapatok létszámfölénybe kerültek a cs. kir. ellenféllel szemben, és minőség szempontjából is lényegében egyenrangúnak bizonyultak. A létszámokra lásd az 1. és 2. mellékletet. A cs. kir. erők gyengeségéről való magyar információkra utal Kossuth Bemnek Pestről írt, 1848. december 16-i levele. Közli: KLÖM XIII. 461/b. irat, idézi: *Kovács* 1979. 55. o. Érdekes ugyanakkor, hogy a cs. kir. parancsnokok közül Karl Urban ezredes tiltakozott az erők megosztása miatt, és inkább a rendelkezésre álló csapatok egységes fellépését szorgalmazta Háromszék ellen. Mivel azonban ez Kolozsvár és az északi területek feladásával járt volna, a javaslatot elvetették. *Heydte* 1863. I. k. 184–185. o.

[21] Rekonstrukció. – A hadrend az erdélyi hadsereg 1848. december közepi hadrendje, illetve az alább ismertetett létszámkimutatások alapján készült. A hadrendet közli: *Czetz* 1868. 29–30. o.; ez alapján: *Kovács* 1979. 56–57. o. és *Kovács* 2014. 131–132. o.; némileg módosítva: *Bauer* 1870. 71–72. o. Az 1848. december 12-i és az 1849. január 11-i kimutatásokra lásd: MNL OL. H 2. OHB 1848: 5862.; MTA K. Kt. Csány ir. VI. 49. (A szerző itt köszöni meg Hermann Róbert hadtörténésznek, hogy iratmásolataival és szakmai tanácsaival segítette a közlemény megírását.) Ahol megvolt, ott a december 12-i létszámadatot használtam; ahol nem, ott a január 11-i adatokból arányosítva határoztam meg a valószínű létszámot. Megjegyezném, hogy a hadjárat első felében a zászlóaljak általában átlagosan kb. 100-120 főt, míg az önálló gyalog- és lovasszázadok kb. 10-20 főt veszítettek létszámukból (eltérések plusz-mínusz irányban természetesen előfordultak); a tüzérség vesztesége minimális lehetett. Ám az adatok szerint a csapatok feltöltése és újabb egységek (elsősorban nemzetőri és honvéd tüzérség), illetve alegységek beérkezése is folyamatos volt, így számos esetben – a veszteségek dacára – az alakulatok január 11-i létszáma magasabb, mint a december 12-i. A decemberi 12-i jelentés egyébként még számos nemzetőr alakulatot is felsorol; ezek azonban szemlátomást az offenzívában már nem vettek részt. Ez összhangban van Bem Szatmárnémetin kiadott december 12-i intézkedésével, amellyel a felszereletlen nemzetőrségeket hazaküldte.

[22] Bauer visszaemlékezése szerint 1848. december 9–26. között Forró volt a táborkari iroda főnöke; ő csak előtte, illetve utána töltötte be a posztot. Vö.: *Bauer* 1870. 74. és 82. o.; *Czetz* 1868. 32. o. Ennek ugyan némileg ellentmondanak az életrajzi adatok, viszont igazolja Beöthy Ödön erdélyi teljhatalmú főkormánybiztos Kossuthoz írt, Kolozsváron kelt 1849. január 2-i levele. MNL OL H 2. OHB 1849: 225. Közli: *Süli* 2014. 69–70. o. Forró életrajzára lásd: *Bona* 2000. 335–336. o.

[23] Mikes általános beosztására lásd: *Bauer* 1870. 107–108. o.; életrajzára: *Bona* 2000. 517–518. o.

I. dandár (Csucsa)

Parancsnok: Riczkó (Ignác) Károly ezredes
Táborkari tiszt: Baumgarten József alezredes

Alakulat	*Parancsnok*	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
11. honvédzászlóalj	Inczédy Sámuel százados[24]	6		854		
27. honvédzászlóalj (1–2., ill. 5–6. század)[25]	Grubiczy Sándor százados	4		kb. 700		
Bihari nemzetőr gyalogság (1–3. zászlóalj)[26]	Marzsó Imre őrnagy	18		kb. 3600		
7. (Kress-) könnyűlovas-ezred	Peretzi Mihály százados		0,5	72	72	
Bihari nemzetőr lovasság	Dobozy István őrnagy[27]		1	150	150	
I. honvéd hatfontos gyalogüteg[28]	Niegreisz Alajos hadnagy			kb. 101	kb. 75	6
Összesen		28	1,5	kb. 5477	kb. 297	6

[24] Inczédy beosztására lásd életrajzát: *Bona* 2000. 401–402. o.; *Szigeti* 1868. 29–30. o. A zászlóalj hivatalos parancsnoka ekkor még báró Bánffy János őrnagy volt; ő azonban ekkor már Bem törzsénél tartózkodott. Életrajzára lásd: *Bona* 2000. 229. o.

[25] A 27. zászlóalj nem szerepel a Czetz-féle hadrendben (*Czetz* 1868. 29. o.), amely itt az 55. honvédzászlóaljat tünteti fel, de ez tévedés: az ekkor már a III. dandárnál volt. Bem ugyanis a saját vezetése alatt lévő, a tervezett támadásban főszerepet vivő III. dandárt igyekezett megerősíteni, így számos alakulatot (31. és 55. honvédzászlóalj, marosszéki önkéntes nemzetőrzászlóalj) a balszárnyra irányított át Csucsa és Zsibó térségéből. Az 55. zászlóaljat váltó 27. honvédzászlóalj valószínűleg december 13–17. között érkezett be Csucsára. *Süli* 2012. 932–933. o. Az elvezénylésekre és a 27. honvédzászlóaljra Csucsánál lásd: *Szigeti* 1868. 31–38. o., illetve a 27. zászlóalj beérkezésére utal még: *Hegyesi* 2000. 97. o. Az alakulatnak valószínűleg a 2. osztálya (3-4. század) kb. 300 fővel ekkor az aradi ostromseregnél tartózkodott. Ezeket valószínűleg december második felében indították Erdélybe; a 4. század december végén az erdélyi Érchegységben lévő román felkelők ellen létrehozott záróvonal alárendeltségébe került Belényesre, míg a 3. század január elején csatlakozott a zászlóalj zöméhez. Az aradi kikülönítésre lásd: *Csikány* 1998. 115–122. o. A 4. századra ifj. Beke József őrnagy belényesi dandárának 1848. december 25-i létszámkimutatása: MNL OL H 106. Hodossy-iratok 2. d. 873. fol. (a század létszáma 154 fő); a többi 5 századra és a becsült létszámra lásd a január 11-i kimutatást.

[26] A bihari gyalogos és lovas nemzetőrség általános parancsnoka Riczkó (Ignác) Károly nemzetőr őrnagy, az 1. zászlóalj irányítójának 1848. november végi honvéd ezredesi, majd dandárparancsnoki kinevezése után Marzsó Imre nemzetőr őrnagy, a 2. zászlóalj vezetője lett. *Hegyesi* 2000. 83–84. o. A gyalogság létszáma január 11-i adat, ám a nemzetőri csapatok december 12-i és január 11-i létszámadatai általában megegyeznek.

[27] A század nem szerepel a Czetz-féle hadrendben. *Czetz* 1868. 29. o. Dobozy életrajzára lásd: *Bona* 2000. 308–309. o. Itt a bihari nemzetőr gyalogságnál szerepel, de Hegyesi a lovas nemzetőrségnél említi, így valószínű, hogy ő volt a fenti század parancsnoka. *Hegyesi* 2000. 90. o.

[28] A létszám január 11-i adat. (Az üteg 4 hatfontos ágyúból és 2 hétfontos tarackból állt.)

II. dandár (Szilágysomlyó–Zsibó)

Parancsnok: Czetz János őrnagy[29]
Táborkari tiszt: Bauer Lajos százados[30]

Alakulat	*Parancsnok*	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
15. (2. székely) határőr-gyalogezred 1. zászlóalj	Szilágyi Sámuel őrnagy	6		836		
Erdélyi önkéntes nemzetőr zászlóalj	báró Kemény Farkas őrnagy	4		371		
Debreceni nemzetőr gyalogság	Csapó János őrnagy[31]	2		444		
Közép-szolnoki nemzetőr gyalogzászlóalj	báró Egloffstein Albert őrnagy	6		1190		
11. (Székely) huszárezred alezredesi osztály, 2. őrnagyi osztály 1. század[32]	Kiss Sándor őrnagy		2,5	261	261	
15. (Mátyás-) huszárezred kolozsvári osztály (1–3. század)	gróf Bethlen Gergely őrnagy		3	296	296	
Debreceni nemzetőr lovasság	Csapó János őrnagy		2	224	224	
I. honvéd (kolozsvári) háromfontos gyalogüteg[33]	Péchy Albert hadnagy			kb. 91	kb. 56	6
II. honvéd háromfontos fél gyalogüteg[34]	Müller István hadnagy			kb. 63	kb. 50	4
Összesen		18	7,5	kb. 3776	kb. 887	10

[29] Czetz távolléte idején Mikes Kelemen ezredes volt a dandár parancsnoka. *Czetz* 1868. 29. o.

[30] Bauer beosztására lásd: *Bauer* 1870. 77. o.; életrajzára lásd: *Bona* 2000. 226. o. és *Czetz* 1868. 30. o. Forró századost említi, ő azonban ekkor már Bem törzséhez tartozott.

[31] A debreceni gyalogos és lovas nemzetőrség általános parancsnoka Csapó János őrnagy volt. Életrajzára lásd: *Bona* 2000. 283–284. o.

[32] A 2. őrnagyi osztály 1. századának (tulajdonképpen egy szárny; a létszámcsökkenés miatt két szakaszba vonták össze) parancsnoka ekkor Csulak Dávid főhadnagy volt; a létszáma 1848. december 12-én 56 fő. A század hiányzik a Czetz-féle hadrendből (*Czetz* 1868. 29. o.), de a létszáma szemlátomást szerepel az alezredesi osztály létszámában, aminek valószínűleg alárendelték.

[33] A létszám január 11-i adat. Az üteg 6 háromfontos ágyúból állt.

[34] A létszám január 11-i adat. Az üteg a Czetz-féle hadrendben tévesen hatfontosként szerepel, pedig valójában három darab háromfontos ágyúból és egy hétfontos tarackból állt. *Czetz* 1868. 30. o., és a január 11-i kimutatást.

III. dandár (Nagybánya)[35]

Parancsnok: Józef Bem vezérőrnagy
Táborkari tiszt: báró Meszéna István őrnagy

Alakulat	*Parancsnok*	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
2. (Sándor-) sorgyalogezred 1. zászlóalj (1-4. század)[36]	Keller József főszázados	4		kb. 600		
4. honvédzászlóalj	báró Meszéna István őrnagy	6		1226[37]		
31. honvédzászlóalj	Tóth Ágoston őrnagy	6		kb. 850[38]		
55. honvédzászlóalj[39] (1–3. század)	Fráter Alajos százados	3		685		
Marosszéki önkéntes nemzetőr zászlóalj[40]	Tolnay Gábor százados	4		491		
Szatmári önkéntes nemzetőr gyalogos osztály	Jeney Dániel őrnagy	2		340		
Bécsi légió[41]	Jan Kratky százados	1		75		

[35] A III. dandár Szatmárnémetiről 1848. december 13-án vonult be Nagybányára. *Csetri* 2002. 679. o. Ideiglenes parancsnoka Bem megérkezéséig Zsurmay Lipót százados volt. *Czetz* 1868. 30. o.; Zsurmay életrajzára lásd: *Bona* 2000. 735–736. o.

[36] Czetz itt a 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. zászlóalját említi, ám ez tévedés: valójában az 1. zászlóaljról van szó. A zászlóalj 3. osztálya (5–6. század) ekkor Eszéken állomásozott, így az itt lévő állomány a Czetz-féle hadrendhez képest kb. 300 fővel kisebb. *Czetz* 1868. 30. o., valamint az eszéki erőd kapitulációs okmánya 1849. február 13-ról. In: Von der Revolution 215–217. o. Az arányosított létszámra lásd a január 11-i kimutatást.

[37] Január 11-i adat. Bem január 15-i levelének mellékletében a zászlóalj már csak 1150 fővel szerepel, így valószínű, hogy a január 11-i adat megegyezik a december 12-ivel. Erre lásd még: MNL OL H 2. OHB 1849: 718.

[38] A zászlóalj létszáma egy december 11-i kimutatás szerint kb. 950 fő volt, ám a hadrendek többségében 850 fővel szerepel, és ezt valószínűsíti a Tóth Ágoston 1849 márciusában készült kitüntetési felterjesztésében lévő adat (800 fő) is. Bem a zászlóaljat 1848. december 15-ére a saját vezetése alatt lévő dandárhoz vezényelte át. A létszámra lásd: *Süli* 2012. 930–931. o.; *Süli* 2015a. 49–51. o., *Hermann – Németh – Süli* 2015. 250. o.; az átvezénylésre: *Süli* 2012. 932. o.; *Süli* 2015a. 50–51. o.

[39] A zászlóalj 4-6. százada ekkor még valószínűleg Nagyváradon volt felszerelés alatt Ihász Dániel őrnagy irányításával. A 6. (december végén), majd a 4–5. század is (valószínűleg később) végül egyaránt a belényesi dandárhoz került; a kikülönített századok valószínűleg csak 1849. február elején Dévánál csatlakoztak a zászlóalj zöméhez. Erre a december 12-i és január 11-i kimutatás utal. Ihászra lásd: *Bona* 2000. 399. o.; a 6. századra a belényesi dandár 1848. december 25-i létszámkimutatása. MNL OL H 106. Hodossy-iratok 2. d. 873. fol. (a század létszáma 247 fő).

[40] A zászlóalj nem szerepel a Czetz-féle hadrendben (*Czetz* 1868. 29. o.), viszont a december 12-iben igen, és december első felében részt vett a Csucsai-szoros biztosításában. Valószínűleg december közepén vezényelték át a III. dandárhoz, mivel december 21-én már itt állomásozott. Erre lásd Tolnay százados életrajzát: *Bona* 2000. 682. o. Tóth Ágoston 1849 márciusában kelt kitüntetési felterjesztését az 1848. december 22–23-i Kápolna-Dés körüli harcokról. *Hermann – Németh – Süli* 2015. 248–250. o.

[41] A bécsi légió mind a december 12-i, mind a január 11-i kimutatásban kb. egy gyenge századnyi létszámmal szerepel, így a korábbi 400-600 fős számadatokat alighanem a legendák közé lehet sorolni. Utóbbiakra lásd: *Czetz* 1868. 30. és 55. o. Az alakulat különleges értékét az adta, hogy állománya vadászfegyverekkel volt ellátva, így vadászfeladatokra volt alkalmazható. *Barcy – Somogyi* 1986. 181–182. o.

Alakulat	*Parancsnok*	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
Ugocsai önkéntes nemzetőr század[42]	Lator György százados	1		kb. 150		
8. (Coburg-) huszárezred 2. őrnagyi (vegyes) osztály[43]	Sulyok Ede őrnagy		2	kb. 200	kb. 200	
10. (Vilmos-) huszárezred alezredesi osztály (2. század)[44]	Zsurmay Lipót százados		1	110	110	
Szatmári önkéntes nemzetőr lovasság[45]	Maróthy János százados		1	100	100	
Hatfontos (borsodi) nemzetőr gyalogüteg[46]	Georg Knall hadnagy			kb. 140	kb. 86	8
Hatfontos (szatmári) nemzetőr gyalogüteg[47]	Keresztszegi főhadnagy			kb. 119	kb. 83	8
Összesen[48]		27	4	kb. 5086	kb. 579	16

Összesen: 73 gyalogszázad, 13 lovasszázad, 4,5 (5) üteg; kb. 14 339 (14 375) fő, kb. 1763 (1793) ló, 32 (35) löveg.[49]

[42] Az egység önálló alakulatként szerepel a január 11-i kimutatásban; valószínűleg az Újhelyi Sándor őrnagy vezette 7 századnyi ugocsai nemzetőrség részeként került az erdélyi hadszíntérre 1848. november végén. *Süli* 2011b. 90. o. A létszám arányosított, parancsnok nem található meg az életrajzi összefoglalókban. Az alakulatra és parancsnokára lásd: *Solymosi* 2013. 42–43. o.; Lator századosra: *Bona* 2008–2009. (passim).

[43] Az osztály a 2. őrnagyi osztály 1. századából, illetve egy vegyes századból állt. *Kedves* 1992. 55. o.

[44] Ezt a századot hozta haza Zsurmay 1848. október 26–november 2. között a galíciai Zbarazból. Az erdélyi hadszíntérre vonulás előtt a szintén hazatért, súlyos veszteségeket szenvedett ezredesi osztályból, illetve az alezredesi 1. századból válogatott huszárokkal erősítették meg. *Hermann* 2008. 200. és 206. o.; *Kedves* 1992. 58. o.

[45] Ebből a lovasszázadból alakították újra később a 10. (Vilmos) huszárezred alezredesi 1. századát. Az átszervezésre 1849 februárjában került sor. *Kedves* 1992. 58. o.

[46] A létszám január 11-i adat. (Az üteg 6 hatfontos ágyúból és 2 hétfontos tarackból állt.)

[47] Az üteg hiányzik a Czetz-féle hadrendből. *Czetz* 1868. 30. o. A létszám január 11-i adat. (Az üteg az elnevezése ellenére 4 hatfontos és 4 háromfontos ágyúból állt.) A parancsnok nem található meg az életrajzi összefoglalókban. *Bona* 1998–1999. passim.

[48] A III. dandár a meginduló támadás első szakaszában nem vett teljes létszámában részt. Bem ugyanis szemlátomást a harcedzettebb csapatokból a 2. (Sándor-) sorgyalogezred 1. zászlóalj, 4. honvédzászlóalj, bécsi légió, 8. (Coburg-) huszárezred 2. őrnagyi (vegyes) osztály, szatmári nemzetőr tüzérüteg létrehozott egy tartalékot, amelyet arra az esetre tartogathatott, ha a hosszú arcvonal (Csucsa–Nagybánya) egyik pontján roszszul alakulnának a dolgok. Így ezek az alakulatok – az erősítésül utóbb előreküldött 2. (Sándor) sorgyalogezred 1. zászlóaljának kivételével – a hadműveletek első szakaszában (Dés elfoglalásáig) nem kerültek bevetésre, sőt, szemlátomást Bem sem vett részt személyesen a kezdeti harcokban. Bem elképzeléseire összefoglalóan lásd: *Kovács* 1979. 70–71. o.; a Kápolna–Dés körüli összecsapásokra és ütközetekre, illetve az ott alkalmazott magyar csapatokra, valamint Bem távollétére: *Süli* 2015a. 51–53. o.; *Hermann – Németh – Süli* 2015. 248–250. o. A támadást az elővéd parancsnoka, Tóth Ágoston őrnagy vezette; Bem csak 1848. december 23-án este 8 körül, órákkal a város bevétele után érkezett meg Désre és vette át a parancsnokságot. Erre lásd még a szemtanúi beszámolókat: *Süli* 2012. 933–934. o.; a tartalék december 24-i dési beérkezésére: *Bauer* 1870. 80–81. o. Utóbbi a III. dandár tüzérségét 14 lövegre teszi. Lásd: *Bauer* 1870. 79. o.

[49] A fenti, dandárokhoz besorolt ütegeken kívül lehetséges, hogy már ekkor a szilágysomlyói főhadiszállás tartalékában volt a debreceni hatfontos nemzetőr félüteg kb. 36 fő, 30 ló és három löveg (három hatfontos ágyú); parancsnok: Pap Móric tűzmester is. Az ütegre lásd a január 11-i hadrendet; jelenlétére utal: MNL OL P 295. A Görgey család levéltára b/47. 40. fol. Az erdélyi hadsereg utólagos hadrendje 1848. december elejéről (itt a félüteg 4 löveggel szerepel; a tüzérség lövegszáma 36 darab), valamint *Bauer* 1870. 76–78. o. Ő 4 hatfontos tar-

2. A cs. kir. „északi hadtest" hadrendje 1848. december közepén[50]
Parancsnok: August von Wardener altábornagy[51]

I. dandár (Bánffyhunyad)
Parancsnok: August von Wardener altábornagy

Alakulat	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
41. (Sivkovich-) sorgyalogezred 3. zászlóalj (15–18. század)[52]	4		kb. 700		
51. (Károly Ferdinánd-) sorgyalogezred 3. zászlóalj (13–14., ill. 17–18. sz.)[53]	4		kb. 350		

talék löveget említ. Itt jegyezném meg, hogy az összeállításhoz használt 1849. január 11-i hadrend a tüzérség tekintetében majdnem teljesen egyezik a január 14-i hadrenddel. MNL OL H2 1849: 718., közli: *Süli* 2015b. 977. o. Az utóbbiban feltüntetett, de a fenti rekonstrukciós hadrendben nem szereplő lövegek közül a nagyváradi nemzetőr tüzérség (két hatfontos ágyú) december közepi, az erdélyi főseregnél való jelenlétére nincs adat, így valószínű, hogy a belényesi lövegekhez – egy háromfontos ágyú, egy hétfontos tarack – hasonlóan nem a főseregnél, hanem az Érchegység román felkelőtáborait szemmel tartó záróvonal csapatainál került alkalmazásra. A nagyváradi (valójában VII.) honvéd lovasüteget Pestről még 1848. november 18–20. között, a II. háromfontos honvéd félüteggel együtt indították az erdélyi hadszíntérre, teljes felszerelésükre Nagyváradon került sor. A lovasüteg (négy darab hatfontos ágyú, kettő hétfontos tarack, parancsnok: Adorján László százados) felszerelése azonban elhúzódott, ezért Váradról csak december 24-én indulhatott a hadszíntérre, Bem csapataihoz pedig csak Besztercén, 1849. január 7-e után csatlakozott. A Pestről való elindulásra lásd: *Csikány* 2008b. 167. o.; összetételére: *Csikány* 2000. 79. o.; a lovasüteg nagyváradi felszerelésére és kiindítására: *Bauer* 1870. 74. o.; *Hegyesi* 2000. 97. o.; megérkezésére: *Bauer* 1870. 96. o. Végezetül megjegyezném, hogy a két hadrend ütegeinek kezelői állománya lényegében megegyezik; az eltérést a fenti és a január 14-i hadrend számai között az okozza, hogy az utóbbi közlésénél (*Süli* 2015b. 977. o.) az ütegeknél csak a tüzérek száma lett feltüntetve; a szintén odatartozó szekerészek létszáma viszont lemaradt.

[50] Rekonstrukció. – A hadrend az észak-erdélyi cs. kir. haderő 1848. december 3. és december 15. körüli hadrendje (előbbit közli: *Kővári* 2014. 137–138. o.; utóbbit: *Heydte* 1863. I. k. 187–188. o.), illetve az október 18-i létszámok (közli: *Heydte* 1863. I. k. 109–110. o., ennek nyomán kiegészítésekkel: *Bichmann* 1909. 215. o.) arányosításával, valamint a vonatkozó ezredtörténetek adatainak hasznosításával készült. A cs. kir. tüzérségnél a kezelők és a lovak száma az erdélyi cs. kir. hadtest 1848. október 25-i és november 1-jei hadrendjei, illetve a cs. kir. hatfontos gyalogütegnél megadott előírt létszámadatok alapján lett arányosítva. Erre lásd: ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1928. Brigade unter Gedeon. 1848-10-ad 15., 1848-10-37b., valamint *Csikány* 2000. 21. o.

[51] 1846. június 24-től vezérőrnagyként a cs. kir galíciai főhadparancsnokság bukovinai dandárának parancsnoka; 1848. december 1-jétől altábornagy, a cs. kir. erdélyi főhadparancsnokság gyulafehérvári hadosztályának parancsnoka. ÖStA KA AFA Findbuch Nr. 1/4. Verzeichnis der Generale und Flaggen Officiere des k. und k. Heeres 1815–1900. 3. Teil. Másolata: HL. A bécsi Hadilevéltár segédkönyvei, 36. k. 463. o.

[52] A 3. zászlóalj beosztására lásd: *Formanek* 1887. II. k. 369–370. o. A zászlóalj 7. osztálya (13–14. század) helyőrségként visszamaradt Bukovinában. *Formanek* 1887. 359–360. o. Becsült létszámára lásd: *Heydte* 1863. I. k. 138. o. A zászlóalj az 1848. november elején Galíciából Erdélybe érkező, összesen kb. 2500 főből és 5 lövegből álló Wardener-dandár része volt, és az ismert létszámadatok levonása után arányosított létszáma akkor elérhette a kb. 750-800 főt.

[53] A 3. zászlóalj 8. osztályának 15. százada ekkor az Erdélyi Érchegységben Abrudbánya–Zalatna térségben a román felkelőket támogatta, 16. százada az Arad felmentésére indított erdélyi cs. kir. különítményhez tartozott. Nélkülük a 3. zászlóalj 4 századának létszáma november 1-jén 356 fő, november 21-én kb. 370 fő volt. *Maendl* 1897–1899. II. k. 316–317. o.; a november 1-jei létszámra: *Maendl* 1897–1899. II. k. 306. o.; a november 21-i létszámra: *Heydte* 1863. I. k. 167. o.

Alakulat	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
1. bukovinai kordonzászlóalj (3–4. század)[54]	2		kb. 350		
3. (Miksa-) könnyűlovas-ezred (ezr. 2. század, alez. 1. század, ill. 2. őrnagyi oszt.)[55]		3,25	kb. 240	kb. 240	
5. (Savoya-) dragonyosezred (alezredesi 2. század)[56]		1	kb. 70	kb. 70	
2. háromfontos fél gyalogüteg			kb. 40	kb. 30	3
Hatfontos fél gyalogüteg[57]			kb. 50	kb. 40	3
Összesen	10	4,25	kb. 1800	kb. 380	6

[54] Az 1843-ban felállított 1. bukovinai kordonzászlóalj (1–4. század) nem a tábori, hanem az ún. biztonsági csapatokhoz tartozott, és csak a szükséghelyzet miatt került harctéri bevetésre. (Az alakulat különleges értékét az adta, hogy állománya vadászfegyverekkel volt ellátva, így vadászfeladatokra volt alkalmazható.) Századainak előírt létszáma 256 fő volt; a szintén a Wardener-dandárhoz tartozó alakulat november eleji tényleges létszáma kb. 770 fő volt. Az 1. kordonzászlóaljra általában lásd: *Wrede* 1898–1903. II. k. 409–410. o., V. k. 706–707. o. A zászlóalj november eleji létszámára lásd: *Heydte* 1863. I. k. 139. o.; 2. osztályának beosztására: *Heydte* 1863. I. k. 189. o.

[55] A könnyűlovas-ezred osztályainak beosztására a Wardener-dandárhoz december közepén lásd: *Thürheim* 1860. 175. o. *Heydte* 1863 I. k. 187–188. o. csak két könnyűlovas századot említ itt, ám az ezredtörténetből kiderül, hogy az ezredesi 2. és az alezredesi 1. századból álló vegyes osztály mellett még ide tartozott a Ludwig Losenau alezredes irányította 2. őrnagyi osztály is, amely a dandár és az érchegységi román felkelők közötti kapcsolatot tartotta. Utóbbi azonban nem volt teljes: valószínűleg az 1. század egy szakasza a Jablonsky-dandárhoz volt kikülönítve, míg a 2. század fele felszerelés és felfegyverzés céljából Nagyszebenben tartózkodott. Így az osztály ténylegesen csak 5 szakaszból állt. Ugyanekkor az ezredesi 1. század és az 1. őrnagyi osztály a székelyek ellen volt alkalmazva, míg az alezredesi 2. század az Arad felmentésére küldött különítménybe volt beosztva. Ezekre lásd: *Thürheim* 1860. 172., 175. és 177–178. o. Az osztályok átlagos létszáma 1848. november végén–december elején kb. 150 fő volt. *Heydte* 1863. I. k. 179. o.

[56] Az alezredesi 2. század beosztására lásd: *Wengen* 1879. 737. o. Az ezredesi 2. század a Jablonsky-, az alezredesi 1. század az Urban-dandárhoz volt beosztva. Ugyanakkor az ezredesi 1. század és az őrnagyi osztály a székelyek ellen volt alkalmazva. Erre lásd: uo. A századok átlagos létszáma kb. 70-80 fő körül mozgott. Erre lásd az 1848. november 1-jei, illetve a december közepi létszámokat: ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1928. Brigade unter Gedeon. 1848-10-37b.; *Heydte* 1863. I. k. 187–188. o. (ezredesi 2. század).

[57] A Wardener-dandár tüzérségét lásd: *Heydte* 1863. I. k. 187–188. o. Ő egy háromfontos üteget említ, ám *Thürheim* 1860. 175. o. szerint a Losenau alezredes vezette utóvédben egy hatfontos üteg volt. Mivel a november 21-én Kolozsvárra bevonuló cs. kir. „déli hadtest" állományához az 1. hatfontos gyalogüteg, egy fél hatfontos gyalogüteg, illetve a 2. háromfontos félüteg tartozott, így valószínű, hogy a december 9-én a Schurtter-dandárba beosztott 1. hatfontos gyalogüteg kivonása után a fenti két félüteg adta a dandár tüzérségét. ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49. Karton 1928. Brigade unter Gedeon. 1848-10-ad 15. és 1848-10-37b.; *Heydte* 1863. I. k. 185. o.

II. dandár (Nagyalmás)

Parancsnok: Karl Urban ezredes[58]

Alakulat	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
17. (2. román) határőr-gyalogezred 2. zászlóalj (7–12. század)[59]	6		kb. 900		
17. (2. román) határőr-gyalogezred 3. zászlóalj (13–14. század?)[60]	2		kb. 300		
51. (Károly Ferdinánd-) sorgyalogezred 2. zászlóalj (9–10. század)[61]	2		kb. 150		
1. bukovinai kordonzászlóalj (2. század?)	1		kb. 150		
5. (Savoya-) dragonyosezred (alezredesi 1. század)[62]		1	kb. 80	kb. 80	
„Galíciai" hatfontos gyalogüteg[63]			kb. 70	kb. 70	5
Összesen	11	1	kb. 1650	kb. 150	5

[58] 1848. december 1-jétől ezredes és a cs. kir. 17. (2. román) határőr-gyalogezred parancsnoka. *Hermann* 2008. 231. o.

[59] A 2. zászlóalj beosztására és becsült létszámára lásd: *Treuenfest* 1882. 284–288. o.

[60] A 3. zászlóalj beosztására és becsült létszámára lásd: *Treuenfest* 1882. 284–288. o. A 3. zászlóalj az Urban-dandárhoz beosztott, Petrizzevich százados vezette osztályát a magyar csapatok 1848. december 26-án Papfalvánál bekerítették és megadásra kényszerítették; ekkor 8 tiszt és 285 fő legénységi állományú katona (őrmestertől lefelé) adta meg magát. *Treuenfest* 1882. 273. és 287–288. o.

[61] Az osztály beosztására és becsült létszámára lásd: *Maendl* 1897–1899. II. k. 325. o. A 2. zászlóalj állománya 1848. október közepén kb. 500 fő volt. *Heydte* 1863. I. k. 125. o.

[62] A század beosztására lásd: *Wengen* 1879. 737. o. Az alezredesi 1. század 1. szakasza Nevte főhadnagy vezetésével szintén 1848. december 26-án Papfalvánál kapitulált a magyar csapatok előtt; ekkor egy tiszt és 23 fő legénységi állományú katona adta meg magát 24 lóval. *Wengen* 1879. 740. o.)

[63] A dandár tüzérségét valószínűleg a november elején a Wardener-dandárral Erdélybe érkező üteg adta. Ezt hatfontos gyalogütegként is nevezik a források, ám valójában egy fél hatfontos ütegből (két hatfontos ágyú, egy hétfontos tarack), illetve két háromfontos ágyúból állt. *Formanek* 1887. II. k. 359–361. o.; *Heydte* 1863. I. k. 187. o.; *Kovács* 1979. 82. o.

III. dandár (Dés)

Parancsnok: Gustav Jablonsky ezredes[64]

Alakulat	*Gyalog század*	*Lovas század*	*Ember*	*Ló*	*Löveg*
17. (2. román) határőr-gyalogezred 3. zászlóalj (15–16. század?)[65]	2		kb. 300		
51. (Károly Ferdinánd-) sorgyalogezred 1. zászlóalj (2–5. század)[66]	4		kb. 350		
51. (Károly Ferdinánd-) sorgyalogezred 2. zászlóalj (7–8., ill. 11–12. század)[67]	4		kb. 300		
1. bukovinai kordonzászlóalj (1. század?)	1		kb. 150		
3. (Miksa-) könnyűlovas-ezred (2. őrnagyi oszt. 1. század)[68]		0,25	kb. 30	kb. 30	
5. (Savoya-) dragonyosezred (ezredesi 2. század)[69]		1	kb. 80	kb. 80	
Háromfontos fél gyalogüteg[70]			kb. 30	kb. 20	2
Összesen	11	1,25	kb. 1240[71]	kb. 130	2

Összesen: 32 gyalogszázad, 6,5 lovasszázad, 2,5 üteg; kb. 4690 fő, kb. 660 ló, 13 löveg.

[64] 1848. október 9-től a cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred parancsnoka. *Maendl* 1897–1899. II. k. 298. o.

[65] A valószínűleg Binder százados vezette osztály a 3. zászlóalj állományába tartozott. Beosztására és becsült létszámára lásd: *Treuenfest* 1882. 284–288. o.

[66] Az 1. zászlóalj 1. százada december elején Gyulafehérvár erődjében állomásozott, míg a 6. század az Erdélyi Érchegységben Abrudbánya–Zalatna térségben a román felkelőket támogatta. Nélkülük a 1. zászlóalj 4 századának létszáma november 1-jén 367 fő, november 21-én kb. 370 fő volt. *Maendl* 1897–1899. II. k. 316–317. és. 329. o., a november 1-jei létszámára lásd: *Maendl* 1897–1899. II. 306. o.; a november 21-i létszámra: *Heydte* 1863. I. k. 167. o. A zászlóalj 1. századát később valószínűleg kivonták az erődből, és ez képezhette (kb. 80-90 fővel) december közepén Kolozsvár helyőrségét. Erre lásd: *Heydte* 1863. I. k. 188. o.

[67] A 2. zászlóalj 11–12. százada csak 1848. december 18-án érkezett be Tordáról. A 2. zászlóalj (6 század) október közepi létszáma kb. 500 fő volt. *Maendl* 1897–1899. II. k. 328. o.; a létszámra lásd még: *Heydte* 1863. I. k. 125. o.

[68] A lovasszakaszra lásd az 55. lábjegyzetet.

[69] A század beosztására lásd: *Wengen* 1879. 737. o.; becsült létszámra: *Heydte* 1863. I. k. 187–188. o.

[70] A dandár tüzérségét valószínűleg a két, Urban ezredes által 1848. október elején felszereltetett háromfontos „ezredlöveg" (ágyú) alkotta. *Heydte* 1863. I. k. 138. és 188. o. Noha a határőrezredek elvileg egy négylöveges üteggel is rendelkeztek, a forrásokban nincs nyoma annak, hogy a gyulafehérvári erőd raktáraiból (ahol az erdélyi cs. kir. hadtest arzenálja volt) sikerült volna ezt eljutatni a magyar csapatok és nemzetőrségek által Marosvásárhely november 5-i elfoglalásáig a déli cs. kir. főerőktől elszigetelt beszterce-naszódi román határőrvidék területére. Így a cs. kir. parancsnoknak (ahogy a székely határőrezredeknek is) magának kellett tüzérségről gondoskodnia, és ezt valószínűleg már a hadrendből kivont, esetleg a besztercei szász nemzetőrség kezén lévő lövegek felszerelésével oldotta meg.

[71] Bár hivatalosan nem szerepel a dandár hadrendjében, ám alárendeltségébe tartozott még a besztercei szász nemzetőrség valószínűleg vegyes fegyverzetű („besztercei lövészek", illetve „gárdisták") három százada, amelyek Dés helyőrségét alkották. A magyar felderítés 1848. december 15-én a helyőrség létszámát kb. 700 főre becsülte. *Heydte* 1863. I. k. 188., 195. o.; *Kovács* 1979. 70. o.

Bibliográfia

Heydte 1863. *August von Heydte:* Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. I–II. Bd. Leipzig, 1863.

Kedves 1992. *Kedves Gyula:* A szabadságharc huszárai. Budapest, 1992.

Kedves 2008. *Kedves Gyula:* A székely huszárok Magyarországon. In: Székely határőrök a magyarországi hadszíntéren 1848-ban. Szerk. *Csikány Tamás*. Budapest, 2008. 239–262. o.

Kirchthaler 1895. *Ludwig von Kirchthaler:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 2. für immerwährende Zeiten Alexander I. Kaiser von Russland. Wien, 1895.

KLÖM XIII. Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. k. Szerk. *Barta István*. Budapest, 1952.

Kovács 1979. *Kovács Endre:* Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.

Kovács 2014. *Kovács István:* Bem tábornok. Az örök remények hőse. Budapest, 2014.

Kővári 2014. *Kővári László:* Erdély 1848–1849-ben. S. a r. *Somogyi Gréta*, a bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert*. Budapest, 2014.

Maendl 1897–1899. *Maximilian Maendl:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 51. I–II. Bd. Klausenburg, 1897–1899.

Solymosi 2013. *Solymosi József:* Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, 2013.

Süli 2011a. *Süli Attila:* A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.

Süli 2011b. *Süli Attila:* Erdély és a szomszédos megyék hadszíntérré válása 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 124. (2011) 1. sz. 63–116. o.

Süli 2012. *Süli Attila:* Tóth Ágoston ezredes tevékenysége Erdélyben 1848–49-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 125. (2012) 4. sz. 929–958. o.

Süli 2014. *Süli Attila:* Beöthy Ödön erdélyi főkormánybiztos. (1848. december 19–1849. január 31.) Barót, 2014.

Süli 2015a. *Süli Attila:* Tóth Ágoston szerepe 1848-ban. In: Tóth Ágoston honvédezredes, a katona és a térképész 1812–1889. Szerk. *Hermann Róbert – Tóth László*. Budapest, 2015. 43–53. o.

Süli 2015b. *Süli Attila:* Az erdélyi hadsereg tüzérségének megszervezése 1848–49-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 128. (2015) 4. sz. 969–998. o.

Szigeti 1868. *[Szigeti Miklós:]* Adatok a XI. zászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868.

Teleki 1973. *Teleki Sándor:* Emlékezzünk régiekről. Emlékezések és levelezés. S. a. r. *Csetri Elek*. Bukarest, 1973.

Thürheim 1860. *Andreas Thürheim:* Geschichte des. k. k. achten Uhlanen-Regimentes Erzherzog Ferdinand Maximilian. Wien, 1860.

Treuenfest 1882. *Gustav Ritter Amon von Treuenfest:* Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 50. Friedrich Wilhelm Ludwig Grossherzog von Bayern. Wien, 1882.

Urbán 1973. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Von der Revolution	Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi.* Hrsg. von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj* mit Unterstützung der Aktion Österreich–Ungarn. Budapest–Wien, 2005.
Wengen 1879	*Friedrich von der Wengen:* Geschichte des k. k. Oesterreichischen 13. Dragoner-Regiments Prinz Eugen von Savoyen. Wien, 1879.
Wrede 1898–1903.	*Alphons von Wrede:* Geschichte des K. u. k. Wehrmacht. I–V. Bd. Wien, 1898–1903.

Rövidítések

HL 1848–49.	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. VII. 203. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
MTA K. Kt. Csány ir.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. Csány László iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
H 2. OHB	Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai, 1848–1849
H 10.	Hodossy Miklós kormánybiztos iratai
P 295.	A Görgey-család levéltára
ÖStA KA AFA Kr. i. U. 1848–49.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten. Krieg in Ungarn 1848–49

Krisztián Kemény

CONDITION OF FORCES IN THE NORTH-TRANSYLVANIAN THEATRE OF WAR IN MID-DECEMBER 1848

Summary

In the course of the 1848–1849 War of Independence, December 1848 was not a successful period from Hungary's viewpoint. There was only one theatre of war from where good news kept coming in the period of series of defeats and withdrawals, and this area was Transylvania. Major General Józef Bem, hero of the 1830–1831 Polish War of Independence, was appointed plenipotentiary commander-in-chief of the Upper-Translyvanian Army by Lajos Kossuth on 29 November 1848, and the general retook Kolozsvár as early as 25 December, then by 5 January 1849 he repelled the Imperial–Royal Army from the whole area of North Transylvania. Both the political leadership and public opinion linked the success from the beginning exclusively to the Polish commander who became famous for his fast manoeuvers. The survival of this opinion can be thanked mainly to Bem's chief-of-staff, Major General János Czetz, who was the first to write down the events of the 1848–1849 campaign in Transylvania after the defeat of the Independence War. In his work Czetz paid worthy tribute to his beloved general, but his book abounds in false data and tendentious comments. Since these misconceptions still live on, the paper clarifies the battle order of the confronting Hungarian and Imperial–Royal armies in the North-Transylvanian theatre of war in mid-December 1848 and gives a survey of the status of the opposing parties. It states that Bem's genius qualities as general and army organiser were only one component to the success of his "blitz-campaign" in North-Transylvania. The Hungarian Government's activities supporting the army in Transylvania were at least equally important, as well as the significant weakening of power of the Imperial–Royal Army in North Transylvania prior to the offensive.

Krisztián Kemény

KRÄFTEVERHÄLTNISSE AM KRIEGSSCHAUPLATZ IN NORD-SIEBENBÜRGEN MITTE DEZEMBER 1848

Resümee

Der Dezember 1848 zählte aus ungarischer Sicht nicht zu den erfolgreichen Zeitabschnitten im Freiheitskampf von 1848–1849. Es gab lediglich einen Kriegsschauplatz, von wo in der Zeit der aufeinander folgenden Niederlagen und Rückzüge ständig gute Nachrichten eintrafen, nämlich Siebenbürgen. Der Held des polnischen Freiheitskampfes von 1830–1831, Generalmajor József Bem, war am 29. November 1848 von Lajos Kossuth zum Oberbefehlshaber der Armee von Ober-Siebenbürgen mit allen Vollmachten ernannt worden, und der General hatte bereits am 25. Dezember Kolozsvár (Klausenburg) zurückerobert, bevor er bis zum 5. Januar 1849 die k. k. Truppen aus ganz Nord-Siebenbürgen verdrängte. Den Erfolg verknüpften die politische Führung und die Öffentlichkeit von Beginn an ausschließlich mit der Person des polnischen Feldherrn, der für seine blitzschnellen Kriegsoperationen berühmt war. Das Weiterleben dieser Meinung ist in erster Linie dem Chef des Generalstabs von Bem, Generalmajor János Czetz, zu verdanken, der nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes als erster die Ereignisse des Siebenbürgischen Feldzuges von 1848–1849 niederschrieb. In seinem Werk setzte Czetz der Tätigkeit seines geliebten Feldherrn ein würdiges Denkmal, jedoch enthält sein Band auch zahlreiche falsche Angaben und tendenziöse Anmerkungen. Da diese Irrtümer bis heute wirken, gibt der Verfasser der Studie im Zusammenhang mit der Spezifizierung der Kriegsordnung der ungarischen und der k. k. Heere, die sich Mitte Dezember 1848 auf dem Kriegsschauplatz in Nord-Siebenbürgen aufgestellt hatten, einen Überblick über die Situation der beiden, einander gegenüberstehenden Parteien. Er stellt fest, dass die Genialität als Feldherr und die Heeresorganisationsarbeit nur eine Komponente des Erfolgs des „Blitzfeldzugs“ von Bem in Nord-Siebenbürgen waren. Mindestens genauso wichtig waren die Tätigkeit der ungarischen Regierung, die auf die Verstärkung der Siebenbürgischen Armee gerichtet war, bzw. die Tatsache der bedeutenden Schwächung der k. k. Kräfte in Nord-Siebenbürgen vor der Offensive.

Krisztián Kemény

RAPPORTS DE FORCE SUR LE THÉÂTRE D'OPÉRATIONS DU NORD DE LA TRANSYLVANIE À LA MI-DÉCEMBRE 1848

Résumé

Du point de vue des Hongrois, le mois de décembre de 1848 ne fait pas partie des périodes glorieuses de la guerre d'indépendance de 1848–1849. Dans cette période de défaites et de retraits successifs, il y a tout de même un théâtre d'opérations dont les nouvelles sont toujours restées bonnes : la Transylvanie. Le major-général József Bem, héros de la guerre d'indépendance polonaise de 1830–1831, fut nommé, le 29 novembre 1848, commandant en chef de l'armée de la Haute-Transylvanie par Lajos Kossuth. Le 25 décembre, le général a repris Kolozsvár avant de chasser les troupes impériales-royales du Nord de la Transylvanie pour le 5 janvier 1849. L'administration politique et l'opinion publique ont attribué ce succès au seul chef polonais, connu pour ses mouvements extrêmement rapides. Si cette idée a subsisté, c'est principalement dû au major-général János Czetz, chef d'état-major de Bem qui fut le premier à écrire les événements de la campagne transylvanienne de 1848–1849 après l'échec de la guerre d'indépendance. L'ouvrage de Czetz honore dignement la mémoire de son général tant apprécié, mais il contient beaucoup de données erronées et d'observations tendancieuses. Étant donné que ces erreurs continuent d'influer sur l'opinion, l'auteur de l'étude présente la situation des forces en place en précisant l'ordre de bataille des armées

hongroises et impériales-royales déployées. Il constate que certes, la génialité du général Bem et sa capacité d'organiser ses troupes ont contribué au succès de sa « campagne éclair » du Nord de la Transylvanie, mais que le renforcement de l'armée transylvanienne par le gouvernement hongrois et l'affaiblissement des forces impériales-royales du Nord de la Transylvanie avant l'offensive furent des facteurs au moins aussi importants.

Кристиан Кемень

СООТНОШЕНИЕ СИЛ В СЕВЕРНОЙ ТРАНСИЛЬВАНИИ В ТЕАТРЕ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В СЕРЕДИНЕ ДЕКАБРЯ 1848 ГОДА

Резюме

Декабрь 1848 года с венгерской точки зрения не относился к числу успешных периодов войны за независимость 1848–1849 годов. Был только один фронт откуда в период неоднократных поражений и отступлений постоянно поступали хорошие сообщения: Трансильвания. 29-ого ноября 1848 года Лайош Кошут назначил уполномоченным верховным главнокомандующим верхнетрансильванской армии генерал-майора Йосиф Бем, польского героя борьбы за независимость и генерал уже 25-ого декабря отвоевал Клуж, затем к 5-ому январью 1849 года вытеснил королевско-императорские войска со всей территории Северной Трансильвании. С самого начала общественное мнение и политическое руководство связывали этот успех с личностью польского полководца, известного своими молниеносными маневрами. Выживанию этого мнения в первую очередь способствовал генерал-майор Яношь Цетц, начальник генерального штаба, который после подавления борьбы за независимость был первым, кто описал события Трансильванского военного похода 1848–1849 годов. В своей работе Цетц воспевает достойные строки о деятельности его любимого полководца, однако этот том изобилует ошибочными данными в тенденциозных примечаниях. Так как эти ошибки действуют до сегодняшнего дня, автор книги (Цетц) рассматривает положение противостоящих друг другу сторон с целью уточнения военного строя в середине декабря 1848 года в театре военных действий выстроенного венгерскими, северотрансильванскими и королевско-императорскими войсками. Он устанавливает, что полководческая гениальность и военноорганизаторская работа генерала Бем были только составными частями в успехе «молниеносного военного похода» северотрансильванской армии. По крайней мере такой же важной была деятельность венгерского правительства направленная на укрепление трансильванской армии, а также значительное ослабление королевско-императорских северо-трансильванских военных сил перед наступлением.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SERES ISTVÁN

FORRÁSOK THÖKÖLY IMRE UDVARTARTÁSÁNAK ÉS UDVARI KATONASÁGÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ, 1685–1686

Az elmúlt években több kitűnő tanulmánykötet, forráskiadvány látott napvilágot a XVII. századi udvari kultúráról.[1] A főúri udvarokban szervitori szolgálatot vállaló köznemességről korábban is születtek átfogó munkák, itt elegendő utalnunk a dunántúli nagybirtokokon katonai szolgálatot teljesítő nemesség, illetve a Kővár vidéki társadalom történetének alapos összefoglalásaira.[2] Annak ellenére, hogy 2003–2011 között egymást érték a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója kapcsán tartott megemlékezések, konferenciák, II. Rákóczi Ferenc udvaráról ma sem áll rendelkezésünkre alapos feldolgozás. Ugyanez vonatkozik a fejedelem udvari katonaságára is, mivel a korábbi szakirodalom többnyire megelégedett a téma rövid áttekintésével. Mindössze a fejedelem nemes testőrségének, az 1707-ben alapított Nemesi Társaság összetételét vizsgálták kellő alapossággal.[3] Mészáros Kálmán Rákóczi palotás regimentjének történetét foglalta össze, és közzétette az úgynevezett deliás vagy kapcsos palotásszázad ismert névjegyzékeit.[4] Hasonló a helyzet az erdélyi fejedelemség udvari katonaságával is, a témában mindmáig egyetlen, XVI. századra vonatkozó összefoglalás született.[5]

Thököly Imre fejedelemi udvartartásról szintén kevés kiadott forrás áll a kutatók rendelkezésére, Thököly udvari katonaságáról pedig szinte semmit sem tudunk. Az alábbiakban ezt a hiányt szeretnénk némiképpen pótolni. A most közölt források többsége eddig sem volt ismeretlen a korszakkal foglalkozó történészek előtt, hasznosításukra azonban csak elvétve került sor.[6] Thököly Imre udvartartásának 1682/1683 fordulóján készült részletes kimutatását Thaly Kálmán jelentette meg a *Magyar Történelmi Emlékek Írók* sorozatának 24. kötetében. A tekintélyes terjedelmű lista az udvari kapitánytól az alsóbb szolgálattevőkig mintegy 360 személy adatait tartalmazza. Emellett ugyanitt megtalálható az udvari katonaság (részleges) felsorolása, amely a harminc főből álló palotások seregén kívül a Tardy István főhadnagy parancsnoksága alatti udvari gyalogosok, a Bertóthy Ádám főhadnagy vezette „zöld puskások" és a Nagy Albert főhadnagy keze alatt levő lovas sereg (100-100 fő) számát adja meg. A felsorolt alakulatok mellett

[1] Magyar udvari rendtartás; Idővel paloták.

[2] *Varga J.* 1981.; *Szentgyörgyi* 1972. Lásd még: *Tóth* 1992.

[3] *Mészáros* 2005. 469. o., 1. jz. (A Nemesi Társaságra vonatkozó szakirodalom tételes felsorolásával.) A téma legújabb összefoglalásai: *Heckenast* 1997. 153–169. o.; *Ságvári* 2003.

[4] *Mészáros* 2003.; *Mészáros* 2005. 469–477. o.

[5] *Sunkó* 1998.

[6] Itt szeretnénk köszönetet mondani Hausner Gábornak és Sunkó Attilának munkám során nyújtott hasznos tanácsaikért.

az udvartartási kimutatás említést tesz Jenei Sámuel, Komlóssy Sándor és Meggyessy András főhadnagyokról, akik a fejedelem mellett teljesítettek szolgálatot.[7] Thaly kiadása óta nem került elő újabb kimutatás Thököly udvartartásáról, ezért számíthat érdeklődésre az alább ismertetett összesítés (I. sz. melléklet), amelyet 1685. október 1-jén zártak le, alig két héttel Thököly váradi elfogatása előtt. A 290 nevet tartalmazó kimutatás nagyjából megegyezik a két évvel korábbival, viszont nem tér ki az egyes személyek konvenciójára, s az előkelőbb tisztviselők esetében (44 fő) csak elvétve tünteti fel azok tisztségét. Hiányzik az udvari katonaság létszáma is, bár az egyes alakulatok parancsnokaival – Bertóthy Ádámmal, Jeney Sámuellel és Nagy Alberttel – itt is találkoznuk, igaz, rangjuk említése nélkül. Az első csoportban feltüntetett személyek között egyéb katonatisztek nevét is megtaláljuk, például Aczél János és Bertók János[8] gyalogos főhadnagyokét, akiket a Thaly által kiadott felsorolás nem tart nyilván, de 1683 körül aktív szolgálatban álltak, és ezért nem elképzelhetetlen, hogy az ő seregeik is az udvari gyalogsághoz tartoztak.[9] A kimutatás leginkább azért tarthat számot a történész szakma érdeklődésére, mert közvetlenül Thököly bukása előtt zárták le. Mivel a következő forrásunk (II/1–3. sz.) szervesen kapcsolódik az udvari összeíráshoz, érdemes röviden kitérnünk a fejedelem 1685. október 15. előtti heteire.

A rendelkezésünkre álló források szerint Thököly 1685. szeptember 29-ig Nagykállóban tartózkodott, ahonnan „hirtelen" megindult a nagyváradi pasa uralma alatt levő részek felé. Az udvartartás jelentős részét, a szekereket és a lovak zömét hátrahagyva a fejedelem mintegy ezerfős kísérettel kelt útra.[10] A sietségre jellemző, hogy az eseményekről talán legrészletesebben beszámoló Szirmay András német inasa és kuktája is Nagykállóban maradt ura holmijával, s amikor a szatmári labanc őrség három nap múlva (október 2-án) bevette a várat, Szirmay 44 forint értékű kárt szenvedett.[11] Thököly szeptember 17-én Szalontán, 29-én Berettyóújfaluban tartózkodott. Október 6-án Komádiba érkezett, néhány nap múlva a Nagyváradhoz közeli Püspökibe tette át a székhelyét.[12] Itt érte Ahmed váradi pasa meghívása, és október 15-én többek között Szirmay kíséretében

[7] Thököly udvartartása, 1683. In: Thököly naplói, 65–124. o. A téma összefoglalásai: *Székely* 1912.; *Bruckner* 1914. Újabban: *Petneki* 1983.

[8] A főhadnagy sorsa csakhamar tragikus fordulatot vetett. 1683. november 9-én a Gács várát Sobieski János lengyel királynak feladó egykori füleki végváriak és az ott meghúzódó Heves és Külső-Szolnok, Nógrád, valamint Pest-Pilis-Solt vármegyei nemesség még azt kérte, hogy a király segítse Bertók és embereinek átállását. Ennek ellenére 1685 őszén még mindig Thököly udvarában tartózkodott, később császári kézre került, és 1687. április 22-én az eperjesi vésztörvényszék áldozataként kivégezték. *Pálmány* 1986. 15. o. („Kilencedszer egyengessék bizonyos Bertok János gyalogos hadnagy ügyét, aki azelőtt Thököly-párti volt, de most egyes hozzá csatlakozókkal együtt ő cs(ászári) k(irályi) felsége hűségére vissza akar térni."); *Kincses* 2004. 49. o. („Bertók nevő hadnagy kinoztatott 13. Mart*ii* négyé vágatatott 22. Apr*ili*.")

[9] Thököly Imre katonaságának fennmaradt összeírásai között mindkét sereg kimutatása megtalálható: MNL OL G 5. Thököly-szabb. lt. V. fol. 11–12., 118–119. (Aczél 1., 1683. április 14.); fol. 135–136. (Aczél 2., d. n.); fol. 156. (Bertók, d. n.).

[10] „Adgyuk értésére K*egyelmedne*k, szekereink, lovaink, és az cselédink Kállóban való el hagyásával, mint egy ezered magunkal postaképpen erre az földre való érkezésünket, Feleségünket Munkacz várab*an* hagyván, kirül el hittük, sok félék odabe az vélekedések, szokás szerént, el hittűk, csúfosok az hirek is." Thököly Imre levele Furenda Simon Deáknak. Berettyóújfalu, 1685. szeptember 29. MNL OL P 1238. Teleki cs. lt. Teleki Mihály vegyes iratai. Fol. 116r. (Egykorú másolat.)

[11] *Kincses* 2004. 38. o.

[12] Thököly felsorolt táborhelyeire lásd az I. sz. függeléket! (Thököly fenti levele Furendához.) *Angyal* 1889. 148. o.; *Kincses* 2004. 38–39. o.

át is ment Váradra. Szirmay leírja, hogy a fejedelem elfogatása után gyalog menekült ki a városból, mire azonban Püspökibe ért, szolgái rémületükben elmenekültek. Holmiját ott hagyták ugyan, de fehérneműje így is eltűnt, és csak másnap vehetett gyolcsot Berettyóújfaluban. Két napra rá Konyárdra érkezett, ahol „mint Pásztor nélkűl való Juhak" gyülekezett a fejedelmi kíséret, számuk az 1500 főt sem érte el. Szentiványi Menyhártot és Székely Andrást elküldték Caprara generálishoz kegyelmet kérni, ők azonban „bizonyos okokra nézve" előbb Munkácsra akartak menni Zrínyi Ilonához. A „vitézlő rendet" sehogy sem tudták rávenni, hogy velük tartsanak, így végül Petrőczy Istvánnal „mind egy három százan" indultak el estefelé. Petrőczy kíséretében kelt útra a „Nemesség, Horvátok, Német Dragonyok, Komlóssi serege, és az Conventios szólgái az Fejedelemnek", Thököly emberei közül azonban mintegy ezren még így is Konyárdon maradtak. Október 18-án egész nap és éjjel sietve haladtak, az ellenség sem háborgatta őket. „Hanem az dragonyok Lovai ell fáradván s- velűnk nem érkezhettvén ex necessitate virtutem fecerant…[13] és Szakmárra bementek, csak négyen kiknek job lovok vólt velűnk jűvén". 19-én reggel a Szamoson átkelve mintegy negyven szatmári lovas eredt nyomukba, akik ugyan nem mertek rájuk támadni, de egy ideig visszatartották őket. A menekülők „hitre" beszéltek a szatmáriakkal, és megtudták, hogy Munkács körül mintegy 6000 német és magyar labanc katona „szűrne", ezért Máramaros felé vették útjukat. Jövetelük híre jócskán megelőzte őket, a ruszinok elállták a szorosokat, s bár sikerült fegyverrel átvágni magukat, körülbelül tízen elestek, és néhány lovat is elvesztettek.[14] Aznap késő este értek Visk városához, de nem mertek bemenni éjszakára, hanem átkeltek a Tiszán, és a túlparton vertek szállást, s csupán Petrőczy ment el Huszt felé. Fáradtak is voltak, és már kevésbé tartottak az ellenség támadásától. Állítottak őröket, de azok is elfáradtak, nem figyeltek eléggé, és éjféltájban rajtuk ütött „Őregh Karollyi László"[15] a szatmári őrséggel, és körülbelül 120-at elfogott közülük. A többieknek sikerült az éj leple alatt bemenekülniük Husztra.[16]

A leírtakból is kitűnik, hogy Thököly csak az udvartartás egyik részét vitte magával Biharba, ottani jelenlétüket viszont az 1685. október 1-jén lezárt összeírás bejegyzései is megerősítik. Három személy esetében ugyanis egyértelmű, hogy az október 15. előtti napokban kapták meg fizetésüket. Közülük Kis András Szalontán, két udvari zenész – Trombitás Pál trombitás és Virginás Márton csemballista – Püspökiben vette fel negyedévi járandóságát.

A fejedelmi udvar tisztviselőiről, az udvari és mezei katonaságról s nem utolsó sorban az 1685 októbere és 1686 szeptembere között a várban tartózkodó személyek életrajzához számos adatot tartalmaznak az udvariak és a hadak számára kiutalt posztók munkácsi elszámolásai. Ezek jelentős része még a váradi elfogatás előtt készült, számos bejegyzés viszont már Munkács védelme idején. Az 1685. május 12. és 1686. szeptember 12. között készült jegyzékek alapján nyilvánvaló, hogy Thököly udvara – legalábbis részben – 1685. október 15. után is fennmaradt, és az udvari katonaság egy részével Munkács falai között tartózkodott az elkövetkező két év folyamán. Az elszámolások szerves részét képezi egy

[13] A szükségből erényt kovácsoltak.

[14] *Kincses* 2004. 39. o.

[15] Károlyi László Szatmár vármegye főispánja, ez idő tájt szatmári főkapitány, a későbbi kuruc generális, Károlyi Sándor apja

[16] *Kincses* 2004. 40. o.

1687 második feléből származó kisebb töredék is, amely Thaly tulajdonába került, és a *Történelmi Tár* 1900. évi kötetében jelent meg.[17]

Az udvartartás és időnként a katonaság öltöztetését többnyire Lengyelországból behozott posztóval oldották meg, amely leginkább zsidó kereskedők közvetítésével érkezett Munkácsra. Forrásunk a következő posztófajtákat tartalmazza: *angliai* (barackvirág, meggy, karmazsin, karmazsin színű veres, kék, király színű, világos és sötétebb zöld, tettszín, veres, és viola színű), *baraszlai* (sárga), *fajlondis* (veres), *kesznicei* (szürke), *közlöndis* (kék, veres, zöld), *morvai* (fejér), *padvai* (kék, meggyszín, veres, zöld), *puchai* (veres), *ravecki* (veres) és *remek* (fehér, kék, veres, zöld).[18] Az elszámolások a Magyarországon is széles körben használatos 78 cm-es bécsi rőfben (*ulnae*), valamint a 62 cm-es singben (másnéven: erdélyi rőf) adják meg a kiutalt posztó mennyiségét. Egy vég – a posztó fajtájától és előállítási helyétől függően – 14–20 singből állt.[19]

Az udvari hadak öltözetéhez érdekes adalékokat tartalmaznak Zaborszky János komornyik fennmaradt levelei is. Zaborszky 1684. április 18-án Sárospatakról tájékoztatta Domik Menyhárt makovicai udvarbírót, hogy a fejedelem új ruhával kívánja ellátni az udvari „cselidet" és a hajdúságot, s ezért arra utasítja, hogy küldjön minél hamarabb 200 sing bélelni való vastag vásznat, tíz vég hajtókáknak való sárga baraszlait, cérnát, valamint „vagy ötven legényre" való fehér és fekete csontgombot az udvarba. A posztót egyébként Lengyelországból kellett az udvarbírónak beszereznie.[20] Szeptember 14-én Zaborszky Eperjesről utasította Domikot, hogy csináltasson ötven mentére való csontgombot és készíttessen báránybut béléseket is.[21] Az ötven főre rendelt posztó, vászon, illetve a csontgombok egyértelműen az udvari gyalogság öltözékéhez kellettek, és véleményünk szerint az úgynevezett „kék hajdúk"[22] számára (ennek meghatározása a viselettörténészek feladata lesz).

A terjedelmes kimutatás ugyanakkor nem csupán a Thököly udvarával, illetve a viselettörténettel foglalkozó kutatók számára lehet érdekes. A névanyag ugyanis számos részlettel szolgál az 1685–1686. évek kuruc tisztikaráról, s több olyan személy életrajzához is hozzájárulnak, akik később a Rákóczi-szabadságharcban töltöttek be fontos katonai vagy hivatali szerepet. Köztük olyan későbbi kuruc tisztek nevét is megtaláljuk, mint Deák Ferenc, Ónodi János Deák ezereskapitányok, Bay László munkácsi vicekapitány,

[17] *Thaly* 1900. 342. o.: „IX. Munkácson az udvariak s hadak közt kiosztott posztók jegyzéke. 1687. június–deczember." „Eredeti, aláiratlan jegyzék, melybe az egyes tételek időnként iktatvák be. Az egész négy összevarrott ívből áll, ívrétben." Az irat jelenlegi helye: OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. 1. k. fol. 117r.–122r. („Anno 1687. Die 15. Junij. Az melly posztókat Lengyel Országbul hoztanak, azoknak száma és errogatioja.")

[18] Az egyes posztófajtákhoz a forrás által említett helyen, lapalji jegyzetben fűztünk bővebb magyarázatot.

[19] *Bánkúti* 1980. 90. o.

[20] „Mint hogy sietsiggel parancsollya K*egye*lmes Urunk ő N*agysá*ga mint az udvari cselidet, és az hajduságot ruházni, ez penig valóban szük helly mindenböl, kérem mint Ur*ama*t, vagy két szász singet, bilelni való vastag vásznat hova hamarab, és vagy ötven legényre fejer és fekete csont gombot, az árát meg küldem K*egyelmed*nek, csak tudósitson felőle, mint az vaszonnak is... Az posztókal is sietessen K*egyel*med Lengyel Országbul, és vagy tiz sárga baraszlaj véggel hozasson tűbbével hajtókak*na*k, tudom az jedzisben fel vagyon téve. Czirnarul is irtam vala K*egyelmed*nek, arrul sem kel feletkezni." MNL OL G 4. Thököly-szabb. lt. fol. 26r.

[21] „...vagy ötven mentire való csont gombokot is csináltasson, báránybut béléseket készétessen, és jó alkalmatossággal külgye hova hamarab kezemhez." MNL OL G 4. Thököly-szabb. lt. fol. 44r.

[22] Őket 1685. október 4–13. között említik Sárospatakon. MNL OL G 2. Thököly-szabb. lt. II. 6. Thököly számadáskönyvei. (Sárospataki elszámolások.) fol. 260r.

Vékony János palotás hadnagy, a Hegyaljai-felkelés egyik vezetőjeként elhíresült Pataki Péter, vagy éppen Szunyogh György, a bihari apróbb hajdúvárosok főkapitánya.

Az már a posztókiutalásokból is kiderül, hogy gyakran a mezei katonaság és egyes várak kuruc őrsége, azok tisztjei is közvetlenül a fejedelmi udvarból kapták a ruházatukat. Gyakran a fizetés is hasonló módon érkezett, amit a III. sz. forrás is alátámaszt, amely az ungvári kuruc őrség számára Thököly udvarából küldött pénzjutalom tételes felsorolását tartalmazza. Ungvárt Schultz császári tábornok 1685. május 2-án vette ostrom alá, de alig háromheti hiábavaló fáradozás után, 22-én elvonult alóla. A várat Galambos Ferenc kapitány, valamint az a Krug nevű német kapitány védelmezte, aki 1682. július 7-én a frissen kinevezett kassai császári parancsnokkal, Herberstein gróffal együtt kuruc fogságba került, majd jelentős szerepe volt a kassai citadella bevételében. Átállt Thökölyhez, és Ungváron még Galambosnál is vitézebbül viselte magát.[23] 1685. június 6-án Thököly pénzjutalomban részesítette a védőket, köztük Krug kapitányt és több német katonát, Balogh János, Fazekas András, Kis János és Zsadányi András főhadnagyokat és számos hajdújukat. Forrásunk jól illeszkedik a posztókiutalások adataihoz, mivel alig négy nap múlva Thököly udvarából az említett tiszteket is ellátták posztóval.[24]

Mint elöljáróban említettük, a Thaly által felfedezett és kiadott udvartartási iratok az udvari katonaság létszámát is feltüntetik. Ennek ellenére tételes kimutatások – név szerinti összeírások, illetve összesítések – csak elvétve maradtak ránk. A Thököly-szabadságharc levéltárában megőrzött katonai kimutatások zöme az 1683. évi mustrán készült, s azok is elsősorban a végváriak és a mezei katonaság összeírásait tartalmazzák. Az udvari alakulatok közül a harmincfős palotás sereg öt összeírását sikerült megtalálnunk (1685. május 26., június 6., augusztus 4., szeptember 7., valamint egy kelet nélküli), a „zöld puskások" egyetlen ránk maradt kimutatása pedig 1685. szeptember 7-én készült Ónodon, a palotásokéval egyidőben. Külön érdekességnek számít annak a Komlóssy Sándornak a gyalogos serege, aki már 1683-ban is Thököly udvari hadnagyaként szerepelt. Komlóssy hajdúsága 1685 őszén is Thököly mellett tartózkodott, váradi elfogatást követően azonban sikerült átvágniuk magukat Munkácsra. 1686. január 4. és június 3. között négy összeírásuk, illetve fizetési kimutatásuk is fennmaradt.

Thököly katonasága kassai országgyűlésen kijelölt szállásterületeinek felsorolásában említés történik az udvari katonaságról. A gyalogság elhelyezése kapcsán külön kitérnek Thököly udvari gyalogságára („Urunk gyalogjai"),[25] a lovas hadak között az Abaúj, Sáros és Szepes vármegyékben elszállásolandó „udvari sereget" említik, akik a dragonyosokkal és Szűcs János négy seregével együtt 815 főt tettek ki.[26] Thököly udvartartásának 1682/1683 fordulóján elkészített kimutatásában több tétel is vonatkozik a fejedelem személye mellett szolgáló katonaságra. Eszerint a következő egységek tartoztak Thököly udvari alakulatai közé:

[23] *Angyal* 1888. 267. o.; *Angyal* 1889. 131–132. o.

[24] A II/1. sz. forrás.

[25] *Majláth* 1883. 2. közl. 549. o. („Die 21. Januar. Sessio 10. Distributio Peditum.")

[26] „Abaujvár, Saáros, Szepes vármegyékre rendeltetik Szücs János uram 4 serege, dragonok és az udvari sereg, in toto személy N. 815." *Majláth* 1883. 2. közl. 550. o. („Distributio militis Equestris ordinis Hungarici gubernantis.")

1. gyalogos palotások: három tizedes és 27 közlegény, összesen 30 fő;

2. udvari gyalog sereg: Tardy István hadnagy, Kárpit Pál „kis" (vice) hadnagy, egy-egy zászlótartó, dobos, sípos és „dudka", két sípos-inas, tíz tizedes és száz hajdú, összesen 118 fő;

3. zöld puskások: Bertóthy Ádám főhadnagy („zöld puskásink hadnagya") vezetésével, száz fő;

4. udvari lovas sereg: Nagy Albert főhadnagy („lovas katonáink hadnagya") vezetésével, száz lovas.

A kimutatás további három főhadnagyot is említ, akik az udvari gyalogság tisztjei voltak. Jeney Sámuelt és Meggyessy Andrást: mindketten az udvari gyalogság főhadnagyaiként vannak megemlítve,[27] Komlóssy Sándor pedig „gyalog hadnagyunk"-ként került az összeírásba.[28] A továbbiakban még a Thököly mellett tartózkodó mezei hadak – Gyarmathy István, Oláh András, Gyönge,[29] András Deák és Jeney Sámuel (!) seregei, a „dragony compania" és a „muskatílyosok"[30] – fizetéséről esik szó, valamint itt találjuk feljegyezve a lovas és gyalogos németek posztókiutalását.[31]

A fentiek alapján Thököly udvari katonaságát a 30 fős palotás (gyalog) sereg, a Tardy István főhadnagy parancsnoksága alatt álló udvari gyalog sereg, a Bertóthy Ádám főhadnagy parancsnoksága alatti puskás (gyalog) sereg, valamint a Nagy Albert főhadnagy vezette udvari lovas sereg alkotta, utóbbiak egyenként megközelítőleg száz-száz főből álltak. Jeney, Komlósy és Meggyessy említése alapján az udvari gyalogság jóval meghaladta a Tardy keze alatt szolgáló száz főt, bár a kutatás jelenlegi állása szerint még nem tudjuk megállapítani az udvari szolgálatra rendelt hajdú seregek pontos számát. Meggyessyről nem sikerült adatokat szereznünk, Jeney pedig 1685-ben az udvartól függetlenül is részt vett a harcokban. Komlóssy serege viszont 1685 októberében is a fejedelem közvetlen kíséretéhez tartozott, és – mint említettük – egyike volt azon csapatoknak, amelyek sikeresen áttörték magukat Munkács felé, s a későbbiekben a vár védelmében is részt vettek. További kutatást igény a Thököly környezetében említett idegen katonaság szerepe is. A császári hadseregből átszökött, illetve elfogott katonákból felállított francia, horvát és német gyalogos és lovas egységek képezték a fejedelem dragonyos és muskétás alakulatait, melyek egyrésze ugyancsak az udvari katonasághoz lehetett beosztva.

Thököly hadainak összeírásai és fizetési kimutatásai igen töredékesen maradtak fenn. A Thököly-szabadságharc levéltárának vonatkozó fondja zömmel a végváriak és a mezei katonaság kimutatásait őrizte meg, leginkább az 1683-as mustra idejéből. A fondjegyzékben említett 1685 utáni és „valószínűleg a Thökölyvel együtt a dunai végekre szorult seregnél" viszont egyetlen kimutatás sem készült. A szakirodalmi utalásokkal ellentétben 1686–1687-ből származó utolsó darabok mindegyike a Munkácson szolgáló katonaságra vonatkozik, Torma Mihály lovasezredének 1689-re datált név szerinti kimutatása pedig valójában 1659-ben (!) íródott.[32] Az udvari katonaság összeírásaiból

[27] Mindkettő: „certorum Peditum Aulicalium Nostrorum Ductoris" *Majláth* 1883. 1. közl. 121. o.
[28] Uo.
[29] Gyenge András főhadnagy.
[30] „Mezei hadakra annuatim megyen..." *Majláth* 1883. 1. közl. 123. o.
[31] „Posztó megyen gyalog és lovas németekre" Uo.
[32] Az összeírás legújabban kiadva: *Seres* 2016.

mindössze a 30 fős palotás sereg datálatlan listája található meg itt, valamint Komlóssy Sándor gyalogseregének 1686. január 4. és június 3. között készült négy kimutatása.[33] Ugyanakkor Thököly gazdasági irataiban, a számadáskönyvek között az udvari palotások további négy, 1685. május 26. és szeptember 7. között készült kimutatása is megtalálható, melyek közül az utolsó az udvari puskások négy tizedét is tartalmazza.

Jelen munkánk elsősorban forrásközlés, ezért nem kívánunk részletesen foglalkozni az udvari alakulatok történetével, illetve a névlisták elemzésével (azokat egy későbbi időpontban önálló tanulmányban kívánjuk elvégezni). Annál is inkább, mivel az udvari seregek felépítéséről leginkább Thököly emigráció idején írt naplói és levelezésének éves másolati könyvei őriztek meg adatokat.[34] Az alábbiakban igyekszünk megvilágítani a mustrajegyzékek adatait.

Udvari palotások

Mint fentebb írtuk, az alig harminc főből álló, három tizedalja udvari palotás alakulatnak öt fennmaradt egykorú összeírását sikerült megtalálnuk. Ezek egyike ugyan datálatlan, de a névazonosítások alapján a többi néggyel közel egy időben készült. Külön érdekesség a kelet nélküli kimutatásban szereplő Guti István neve. Vele kapcsolatban két személy is szóbajöhet. Egyikük a Thököly-emigrációban is szereplő kuruc lovashadnagy, majd Rákóczi szomorú véget ért ezereskapitánya, Guthi István, akiről, amennyiben valóban azonos az egykori palotáshajdúval, ez az első írásos adatunk.[35] A másik személy egy tarpai lakos, akinek Zrínyi Ilona „igaz és jámbor szolgálatyáért" Tarpán egy jobbágytelket adományozott.[36]

Az összeírások mellett az udvari posztókiutalások és egyéb, gazdasági elszámolások is fontos adalékokat őriztek meg az udvari hadakról. A sárospataki udvar 1684. április – 1685. január közötti elszámolásaiban a palotások számára kiutalt ellátmányt gyakran feltüntették. 1684. április 23–29. között, például hat palotásnak, október 31. – november 7. között „Palotás Egerszegi Tized*ének*", novemberben és decemberben pedig a Sárospatakra érkező „Kis úrfi ő Na*gyská*ga" (II. Rákóczi Ferenc) kíséretében levő palotásoknak rendelt ellátmányt tüntették fel.[37] 1685 nyarán a most közölt jegyzék említi az udvari palotásokat, akiknek három ízben utaltak ki posztót. Ezekből kitűnik, hogy a mente és a nadrág egyaránt jó minőségű (közlöndis és pádvai) vörös színű posztóból készült, a mente bélése zöld volt. A palotásokat Thököly elfogatása után is említik a munkácsi posztókiutalások. 1686. november 6. előtti napokban a labancok által megfosztatott várbeliek közül hét palotásnak adatott Zrínyi Ilona köntöst, 1687. június 16-án pedig a palotások számára nadrágnak szabattak posztót a várban.[38]

[33] A későbbiekből még egy Munkácson készült összeírás található: Galgóczi István gyalogseregének 1687. szeptember 1-jén készült kimutatása. MNL OL G 5. Thököly-szabh. lt. (V.) fol. 55–56.

[34] Rövid összefoglalása: *Seres* 2005. 429. o.

[35] Életrajza: *Heckenast – Mészáros* 2005. 170. o.

[36] Tarpai Guti Pál folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. H. n., 1707. július 10. Közli: *Esze* 1955. 446. o.

[37] MNL OL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly számadáskönyvei. (Sárospataki elszámolások.) Fol. 160r., 274r., 276r.

[38] *Thaly* 1900. 339. o.

Udvari puskások

Thököly udvari puskásseregéről, az úgynevezett zöld puskásokról a Thaly által kiadott 1683. évi udvari összeírásból értesülünk. Ebből a forrásból tudjuk, hogy a sereg száz főből állt, parancsnokuk Bertóthy Ádám főhadnagy volt, aki 1683. április 24-én kezdte meg szolgálati évét. A későbbiekből további adatokat is sikerült összegyűjtenünk. 1684 tavaszán Thököly az udvari puskásokat Kisszebenbe rendelte. Április 17-én Bertóthy Ádám főhadnagy kérte a fejedelmet, hogy az udvari komornyik által adasson fizetést, ruházatot és lőport a „puskásság"-nak, mert attól fél, hogy fizetetlen katonái mind elszöknek. Ugyanakkor hivatkozott arra, hogy április 24-én kitelik az esztendeje, és „régi legény levén", alkalmatlannak tartja magát a jelenlegi szolgálatra. Ezért azt kérte Thökölytől, hogy nevezzen ki mást a puskások élére, neki pedig adják meg az elmaradt, búza-, bor- és sertésbeli járandóságát.[39] Thököly feltehetően nem fogadta el Bertóthy lemondását, mivel három nappal később Tarczali Ádám azt jelentette neki, hogy parancsa szerint Berthóty Székely Andrással együtt bement Kisszebenbe, és a fejedelem legújabb parancsát is rögtön utána küldte. Az 1685. október 1-jén lezárt udvari kimutatásban az ő neve is szerepel, igaz, rang nélkül, de feltételezhetően még ekkor is az udvari puskások vezetője volt.

Thököly puskásainak mindeddig egyetlen összeírása került elő. A palotásokkal együtt Ónodon, 1685. szeptember 7-én összeírt négy tizedalja katona azonban csak a sereg töredékét képezte. A többiek máshol állomásozhattak, ami abból is következik, hogy a munkácsi udvarból 1685. július 25-én nyolc Tállyán levő puskásnak utaltak ki 6-6 sing kék közlöndis posztót dolmányra és nadrágra. Thököly elfogatása után a palotásokhoz hasonlóan az udvari puskások egyrésze is Munkácson tartózkodott: 1686. november 6-án a labancok által „megfosztatott" várbeliek közül egy Sándor nevő puskásnak négy vég posztót utalt ki Zrínyi Ilona.

A Thököly udvarában szolgáló puskások viszonylag korai történetéhez érdekes adatot tartalmaz Thököly egyik rosszul datált, 1677-ben a kendi mezőről Teleki Mihályhoz írt levele, amelyben arról emlékezik meg, hogy Lőcse vagy Eperjes felé Bertóthy Ádámot küldte ki, aki még a gyalogösvényeket is jól ismerte azon a tájon. Bertóthy ígéretet tett a fiatal kuruc vezérnek, hogy „feles nemes embert és puskást" fog mellé állítani.[40] Thököly levelének azért is kell nagy jelentőséget tulajdonítanunk, mert a nemesekkel együtt említett puskások egyértelműen a „17. századra mindinkább önállósult társadalmi réteg"-gé váló puskásághoz tartoztak. Eredetükről most csak annyit, hogy a XVI. század második felében az erdélyi országgyűlések végzései szerint a katonáskodó jobbágyoknak „pásit zöld köntöse" kellett, hogy legyen. Később, II. Rákóczi György már tömegesen nemesítette meg a szolgálatában álló puskásokat.[41] Az 1683. évi bécsi hadjárat idején pedig

[39] Bertóthy Ádám puskás főhadnagy folyamodványa Thököly Imréhez. Eperjes, 1684. április 17. Közli: *Szilády – Szilágyi* 1871.

[40] „...újjabb*an* küldett*em* portát, hogy az postákon járó levelekre vigyázza*na*k, ugya*n* Bertóti Ádámot küldett*em* el, ige*n* tudvá*n* eő mégh csak az gyalogh öszvényeket is arra felé, és biztatya is magát, feles nemes embert és puskást lázastathat fel, jó informatióval is bocsátott*am*." MNL OL P 1239. Teleki cs. lt. Teleki Mihály vegyes iratai. („Kendi réteke*n*, A*nn*o 1677. Hetfűn, 9 órakor".) A pontos datáláshoz segítséget nyújt, hogy a levél szerint előző nap Thököly Lőcse felé küldött portyát, aznap reggel pedig Eperjesről jött ki egy embere.

[41] *Szentgyörgyi* 1972. 71–73. o.

Apafi Mihály fejedelem utasította Teleki Mihályt, hogy Kővár vidékén szerezzen „jó legényeket", és ajándékozza meg őket puskássággal, de azok ugyancsak tömegesen kaptak nemességet. Ehhez köthető egyébként számos Kővár vidéki falu nemessége is.[42]

Komlóssy Sándor gyalogserege

Az 1685 őszére egyre csökkenő létszámú kuruc katonaságból egyedül Komlóssy gyalogseregéről tudjuk biztosan, hogy Thököly kíséretében volt október 15. előtt, és sikerült bejutnia Munkácsra. Erről, Szirmay András idézett naplója mellett[43] maga Komlóssy így vallott egy 1689. május 29-én, Munkácson írt elismervényében: „Én, minekutánna Thököli Uramot az Török megh fokta volna, onnan el szelyedvén győttem az töb emlitet Thököly Ur*am* adhaerensivel[44] Máramarosban, ott Miltósághos boldogh emlékezető Károlyi László Ur*am* eő Nag*ság*ha Kegyelmes Urunk eő Felséghe Szatthmári Hadaival fel vérvén bennűnk; az hol is minden paripáimtul megh fosztattam, bujdosóban esvén, ugyan azon éjjel akattam Nemzetes s Vitézlő Dolhay György Uramra eő K*egye*lmére."[45]

Komlóssy munkácsi tartózkodásáról seregének fennmaradt összeírásai mellett egyéb források is beszámolnak. 1686. március 9-én este Zrínyi Ilona megbízásából az Erdélyben tartózkodó Thökölyhez indult, és csak május 17-én tért vissza az ostromlott várba.[46] Munkács feladása után hűséget esküdött I. Lipótnak és átállt a császári hadseregbe, a fent említett elismervény írásakor már „Kegyelmes Urunk eő Felséghe egyik Lovas Hadnagya" volt.[47] Részt vett a törökellenes harcokban, és egy 1689 júniusából származó bécsi nyomtatvány szerint a nemrégiben elfoglalt Feketebátor palánkjába akarták helyezni 40 huszárral, 150 talpassal és 100 hajdúval.[48]

Komlóssy seregének összesen négy – 1686. január 4. és június 3. közötti – lajstromát őrizte meg a Thököly-szabadságharc levéltára. Az első két összeírás (január 4., április 2.) ugyanakkor egy további kuruc tiszt, a keresztnév nélkül említett „Szegény Ozvald Ur*am*", alig két tizedalja hajdúságának névsorát is tartalmazza. Róla csupán a most közölt posztókiutalások emlékeznek meg, 1685. október 25-ről. Eszerint a közelebbről még nem ismert tiszt az elkövetkező két hónap során halt meg.

A január 4-i listára egyébként március 9-én további kifizetések kerültek fel. Eszerint Komlóssy Sándor főhadnagynak 30, Horváth Lászlónak és Turzai Lászlónak 12-12, Sipos Jánosnak és a keresztnév nélkül említett Futakinak pedig 10-10 forintot adott át a mustramester.[49] Mindez azért érdekes, mert ezeket a katonákat Zrínyi Ilona a napokban Thökölyhez küldte. Dobay Zsigmond naplója szerint aznap este Komlóssynak három katona kíséretében kellett elindulnia, és az ostromlók figyelmét elterelendő a várbeliek kicsaptak „gyümölcsöskert sáncában" tanyázó császári őrségre. Komlóssynak sikerült

[42] *Szentgyörgyi* 1972. 59., 75. o.
[43] Lásd fentebb a 11–16. jegyzetet!
[44] Hozzátartozóival, követőivel.
[45] Komlóssy Sándor elismervénye Thököly Imre nála maradt pénzéről. Munkács, 1689. május 29. (Egykorú másolat.) MNL OL G 11. Thököly-szabh. lt. XI.
[46] Dobay-napló, 418., 434. o.
[47] Komlóssy Sándor imént idézett elismervénye.
[48] *Szita* 1995. 74. o.
[49] Lásd a IV/1. sz. mellékletet!

gond nélkül átjutnia a blokádon, kísérői viszont a csetepaté során szem elől tévesztették, s ezért kénytelenek voltak visszatérni. Három nappal később Futaki indult el két társával a fejedelemhez. Egyik társa éppen Sipos János volt, s mivel a május 3-i fizetési lista szerint Futakival volt, ezért felesége vette át zsoldját.[50] Futakiék visszaérkezéséről Dobay már nem ír, Komlóssy viszont május 17-én délután érkezett meg a fejedelem válaszával.[51] Útjáról egy másik forrásunk is tanúskodik, május 10-én Nagyszebenben elismervényt állított ki Vay Mihály részére, amikor az huszonöt aranyért egy paripát vásárolt neki.[52] A március 9-én említett katonák közül négyen Komlóssy seregéhez tartoztak, Futaki pedig a néhai Osvald úr Futaki István nevű hajdújával azonos, aki az április 2-i lista szerint alacsonyabb rangú tiszt, esetleg altiszt lehetett Osvald katonaságában. Az Osvald vagy Ozvald néven említett kuruc tiszt személyében valójában a Szatmár vármegyei Csengerújfaluból való csengerújfalusi O'sváth család István nevű tagját tisztelhetjük, aki Pál nevű fivérével vett részt Thököly harcaiban. Előbb a nemesi felkelés tagjaként, később pedig – miként a halála után készült két rövid összeírásból kitűnik – önálló csapattisztként. Az O'sváth család nemességét igazoló későbbi tanúkihallgatások gyakran kitérnek a két fivér katonai szerepére, s a visszaemlékezések megegyeznek abban, hogy O'sváth István mint „hadi tiszt" az ellenség fegyvere által esett el Munkács vára alatt. Munkácsi jelenlétét a fejedelmi posztókiutalások jegyzéke is igazolja: „Ozvald Ur*amna*k" a fejedelemasszony 1685. október 26-án 2 ¾ rőf angliai (tisztnek való, drágább) posztót adatott, amiből egyértelműen következik, hogy a tiszt halálára az év további részében került sor. Így neve már nem szerepelhet Dobay Zsigmondnak, a munkácsi ostromot napra pontosan, aprólékosan bemutató naplójában, amely 1686. január 1-jétől áll rendelkezésünkre.

Végül, forrásaink II. Rákóczi Ferenc emlékirataihoz is szolgáltatnak adatokat. Így például a Rákóczi-szabadságharc kutatói előtt közismert a fejedelem emlékiratainak azon része, amelyben röviden és frappánsan bemutatja a tiszaháti felkelés kisnemesi és paraszti származású vezetőit. Ekkor jegyzi meg, hogy a „népség parancsnokai között csak Móriczot és Horváthot lehetett katonának nevezni, mert az előbbi valaha mint közkatona szolgált Munkács várában, a másik pedig őrmesteri rangban a németeknél".[53] Nos, az Apafi Mihály által nemesített técsői Móricz István előbb Máramaros vármegye főszolgabírája és Teleki Mihály ottani jószágainak igazgatója volt. Tevékeny részese volt a hegyaljai szervezkedésnek, majd a tiszaháti felkelők hadnagyaként Esze Tamás követe volt Rákóczihoz a dolhai vereség után. Ezt követően egy ideig gyalogos ezredes volt, utóbb munkácsi porkoláb, végül huszti vicekapitány.[54] Munkácsi tevékenységéről eddig nem tudtunk, de éppen a Komlóssy-féle gyalogsereg névlistáiból derül ki, hogy 1685 végén Móricz O'sváth István katonája volt, és parancsnoka halála után is az alakulat tagjaként tartózkodott Munkács várában.

A forrásokat az eredeti helyesírás szerint adjuk közre. A rövidítéseket kurzív betűkkel oldottuk föl. A kiegészítések szögletes zárójelben […] találhatók. A forrásokat lapalji magyarázó jegyzetekkel láttuk el. Pontos lelőhelyük ugyanott találhatók.

[50] Lásd a IV/3. sz. mellékletet!

[51] Dobay-napló, 418–419., 434. o.

[52] „Komlósi Sándor adós levele 25 Aranyrul. Szeben, 10. Maji 1686." MNL OL P 1959. Bethlen cs. lt. Vay cs. ir. 1. cs. 5. tétel. Vay Mihály ir. fol. 26r.–v.

[53] Rákóczi Emlékiratai, 303.

[54] *Heckenast – Mészáros* 2005. 293. o.

Forrásközlés

I. Thököly Imre udvartartása, 1685. október 1.[55]

Anno 1685. Die 1. Octobris
A jove principium a jove finis erit. m.

Méltósságos Magyar Országi Fejedelem Thököly Imre Kegyelmes Ur*un*k eő Nag*ysá*ga udvari szolgainak laistroma. Anni 1685. Die 1. Octobris.

Géczy István Ur*am* fizetése	fl. 700		
Hoffmester Ubrisi Pál Ur*am*	fl. 300		
Hoffmester Hidi György Ur*am*	200		
Gróff Csáki István Ur*am*	300	Zaborszki Ur*am* cantorát[56] kiatta	75
Csanádi István Ur*am*	150		
Bessenyei Sigmond Ur*am*	116		
Szenczy István Ur*am*	150		
Andrási Ferencz Ur*am*	150		
Stréter János Ur*am*	100		
Várnai György Ur*am*	120		
Toporczy Gőrgei János Ur*am*	300		
Jennei Sámuel Ur*am*	150		
Farkas Sándor Ur*am*	200		
Madács Péter Ur*am*	250		
Otlik György Ur*am*	200		
Horogh István Ur*am*	150		
Kóródy István Ur*am*	116		
Zaborszky János Ur*am*	100		
István Deák Ur*am*	200	NB fl. 30.	
Aczely János Ur*am*	150		
Berthoti Ádám Ur*am*	150		
Madocsányi Imre Ur*am*	116	Zaborszki Ur*am* cantorát kiatta	
Udvari Praedicator Ur*am*	180		
Okolicsányi András Ur*am*	100		
Bossányi István Ur*am*	100		
Győrke Ádám Ur*am*	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Nagy Miklós Ur*am*	100		
Nagy Péter Ur*am*	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Ekrös Győrgy Ur*am*	100		
Kis András fizetése	fl. 100	Cantorát kifogta Szalontán	fl. 25
Kápolnási Pál	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Horváth Ferencz	100		

[55] MNL OL P 659. Teleki cs. lt. Missiles. 285. y/8. Fol. 60r.–66v.
[56] Kántor: negyedévi fizetés.

Bohus Márton	100		
Nagy Albert	116		
Bertók János	100		
Gellerfi Sigmond	80		
Szokolovics Demeter	80		
Badini János	150		
Banóczy István	80		
Berzeviczy László	80		
Sigmondi György	60	Cantorát kifogta	fl. 15
Szepessy Pál	80		
Lengyel János	80		
Gőrgei Győrgy	60	Cantorát kifogta	fl. 15
Secretarius Uraimék			
Absolon Dániel Ur*am* fizetése	fl. 300		
Csatári Gábor Ur*am*	120		
Pápai István Ur*am*	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Gál Márton Ur*am*	100		
Petenadi István	80		
Gőrgei Imre	80		
Okolicsányi Gáspár	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Hamvai György	80	Cantorát kifogta	Fl 20
Guzith János	80		
Ugróczy János	80		
Kazinczy András	?		
Bulovszky Dániel	60	Cantorát kifogta	fl. 15
Milko János	60	Cantorát kifogta	fl. 15
Bejáró Uraimék			
NB.[57] Andrási Istv*án* Ur*am*	200		
Dobay Gábor Ur*am*	fl. 120		
Beniczky Gábor	100		
Malatinszky Gábor	80		
Vitnedy Sigmond	80		
Csernely György	80		
NB.[58] Nyáry Gáspár	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Bai László	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Nagy Sigmond	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Palaticz István	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Szulovszky István	80	18. 7bris[59] cantorát felvette	20
Bogádi Ádám Ur*am*	80	Cantorát kifogta	20
Pécsi Imre	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Banóczy Ferencz	80		

[57] Utólag beírva.
[58] Utólag beírva.
[59] Szeptember 18-án.

Pataki Jónás	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Kőrössy György	80		
Máriássi Gábor	40		
Miller Gábor	40	Cantorát kifogta	fl. 10
Asztalos Sámuel	40	Cantorát kifogta	fl. 10
Ubrisi Ferencz	40		
Kulin Péter	40		
Bertóti Dávid[60]	40	Cantorát kifogta	fl. 10
Étekfogó Uraimék			
Dobai Sámuel Asztalnok	150		
Vetéssy László Ur*am*	150	Cantorát kifogta	fl. 35
Boczko Ágoston	80	Cantorát kifogta	20
<Soldos Jónás>	80		
Pongrácz Boldisár	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Pogány Sigmond	80	Cantorát kifogta	20
Boczko Jónás	80		
Cseke Ádám	fl. 80	Cantorát kifogta	fl. 20
Vecsei János	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Ternyei Miklós	80	+	
Veres Sigmond	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Csemeczky Imre	80	+	
Demény János	80	+	
Ujheli Ferencz	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Gombkető Miklós	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Budai Sigmond	80		
Porubszky György	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Csiszár János	80		
Győry András	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Szepsi István	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Pestesy János	80	Zaborszki cantorát kiatta	20
Munkácsi István	80	Cantorát kifogta	
Jenei Sámuel[61]	80		
Mattyasovszky Ferencz	80	Cantorát kifogta	20
Szilágyi János	40		
Enyedi Mihály	40	Cantorát kifogta	fl. 10
Inya Adó Uraimék			
Skrobak István Ur*am*	fl. 100		
Baranovszki András	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Halász Márton	100		
Roskományi Sigmond	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Lázár György	80		
Tálmosó Demény Máttyás	40		

[60] Utólag beírva.
[61] Először tévedésből újra Munkácsi István nevét írták le, majd törölték, és Jenei került a helyére.

Tálnok Nagy János	40		
Iffiabik Jancsi	24		
Borhordó Hiros András	40	Cantorát kifogta	fl. 20
Kozák István	16		
Mester Emberek			
Borbély Mihály	80	Cantorát kifogta	fl. 20
Per János Németh Borbély	72		
Szabó Dániel	80		
Szabó András	80		
Szabó Lőrincz	60	Cantorát felvette Munk*ácson*	15
Szabó Jakab	60		
Szabó János	40		
Szűcs Márton	32		
Gombkető Máttyás	60	Zaborszki Ur*am* cantorát kiatta	15
Trombitások			
Trombitás Francz	140		
Trombitás Pál	100	Cantorát kifogta Műspőkib*en*	fl. 25
Trombitás Máttyás	100		
Ungv*ári* Trombitás György	60		
Trombitás Sunko	60		
Trombitás Gergely	40		
Lang Mihály	50	Cantorát kifogta	fl. 12/50
Trombitás László	25		
Trombitás Márton	30		
Trombitás György	30		
Kalivoda Bernad Tr*ombitás*	60		
Török Siposok			
Bainoczi Sipos János	60		
Horváth Sipos János	60	Zaborszki cantorát kiatta	15
Sipos Ferencz	60	Zaborszki cantorát kiatta	15
Udvari Sipos János	50	Cantorát kifogta Tokajb*an*	15
Négy Németh Sipos	180	Három sípos kifogta	fl. 35
Dobos Ferencz	32		
Hegedőssek			
Hegedős György	fl. 60		
Hegedős Ádám	60		
Virginás Márton	60	Cantorát vette Műspekib*en*	fl. 15
Dudás Gergely	50		
Szakácsok			
Badanyi Ádám Konyha Mester	120		
Fejérpataki Mihály	80		
Matthel Deak Ur*am*	40		
Vancsai György Ur*am*	40		

Kegli Pál Ur*am*	40		
Pápai Mihály	40		
Sáfár Tompos Mihály	36		
Sáfár Vizniczei Ferencz	36	Munkácson vett fel	fl. 9
Ajtónálló Ferencz	16		
Ajtónálló Ruszin Koszt	16		
Kovalinszki Sámuel	70		
Ádám Mester	60		
Árvai András Mester	60		
Paskulides Máttyás	40		
Héthársi Máttyás	40		
Almási Mihály Mester	40		
Sűtők			
Sütő Mihály	fl. 40		
Sütő László	fl. 40		
Sütő György	fl. 28		
Sütő ajtónáló László	24		
Iffiú Sütő György	16		
Sátor Mesterek			
Török Máttyás	80		
Erdéli Tamás	80		
Popovics János	60		
S*zent* Andrási János Deák[62]	126		
Énekesek			
Eőcsedi Mihály	30		
Tapolcsány Ferencz	40		
Itali Jakab Organysta	40		
Csatlósok			
Csatlós Miklós	fl. 32		
Dulovszky Miklós	32		
Csatlós Máttyás	32		
Csatlós Márton	32		
Csatlós György	40	Zaborszki cantorát kiatta	10
Komoroczy Ferencz	32		
Pap Demeter	32		
Terdosányi Máttyás	30		
Kozák György	30		
Nagy Márton	40		
Ábrahám Mihály	32		
Hriboczy János	16		
Nagy László hoffmes*ter* poh*árnoka*	12		
Bejárók pohár*noka* Munkácsi Lacz*kó*	12		
Gönczy István	12		

[62] Szentandrássy János, Thököly török tolmácsa és íródeákja.

Rameh Mihály	12		
Czimeres Posták			
Kis Ferencz fizetise	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Romanics Stofan	100		
Danalevics Joan	100		
Tomcsik János	100	Cantorát kifogta	fl. 25
Jágerek			
Jáger Mester Lehoczki Imre	100		
Sleziai Tamás	24		
Rácz Miklós	16		
Szaoko János	16		
Tótfalusi Miska	24		
Lengyel János	16		
Szuke Miklós Madarász	32		
Voitko Peczér	32		
Jasko Peczér	12		
Daróczi Márton Agár hordozó	24	Zaborszki Ur*am* cantorát kiatta	6
Szekszenások[63]			
Buda János fizetése	20		
Eniczkei János	fl. 20		
Gorőg Demeter	fl. 20		
Rácz György	20		
Horváth Marczy	30		
Borsi Máttyás Szekér Mester	30		
Kovácsok			
Vagner Márton	36		
Németh Mihály	32		
Németh Jakab	36		
Szigyártó János	20		
Lovászok			
Lovász Mester Vitkóczy Ádám	80	Cantorát felvette	fl. 20
Diószegi Mihály	80		
Jablonovszky Márton	32		
Orosz András	16		
Orosz Joan	12	[64]	
Kurilo János fizetése	12		
Czigány Lukács	12		
Polak Gyurka elveszet	12		
Lengyel Máttyás	12		
Kis Dan	12		
Német Mihály	12		
Lengyel András	16		

[63] A málhás lovakra ügyelő személyek.
[64] Utólag beírva ide: *elveszet*.

Szülősi Mihály	10
Késmárky Bálint	10
Oláh János	12
Németh András	12
<Boka Jancsi>	12
Füleki Gyurka	12
Horváth András	12
Koczkafalusi Máttyás	12
Sütő György	12
Koczkafalusi Demeter	12
Horváth Balás megholt[65]	10
Kocsisok	
Gaboltai György	30
Munkácsi Ferencz	20
Rigó Ferencz	20
Hanczely Kocsis	20
Jaszai Sunko	20
Parlag László	20
Legyel Sztaniszló	20
Barkóczy Kristóf	20
Soproni Gyurka	26
Kurucz János	16
Libiczei Márton	fl. 16
Lőcsei Gyurka	fl. 16
Pataki Sárosi Máttyás	16
Pap Ferencz	fl. 20
Munkácsi Ignad	16
Mucha Ferencz	20
Ruda Tamás	16
Vizniczei Ferencz	20
Vizniczei Tamás	16
Kurimai Máttyás	14
Ales Mihók	16
Munkácsi Sándor	16
Pucsai András	12
Gaboltai Tamás	12
Plachtinszky Voiczech	20
Fallajtárok[66]	
Vizniczei Ferencz fizetise	fl. 14
Laibcsik János	10
Hranovniszki Sámuel	10
Dutka János	10

[65] Utólag beírva: *megholt*.
[66] Előlovasok (fullajtárok).

Vizniczei András	10
Koczkafalusi Tamás	10
Poczki Ferencz	8
Munkácsi Sunko	10
György Ferencz	10
Solnai János	10
Petruska András	10
Biszaha Mihály	10
Eperiessy Laczkó	10
Kozelniczki Istók	8
Szepsi Gyurka	8
Vizniczei Mihály	8
Bárány Voiczech	8
Munkácsi Jankó	8
Krompaszky Lőrincz	8
Kozik Máttyás	8
Kosuch András	8
Vilkei Ferencz	8
Borozi Jankó	8
Szebinovszki Jancsi	8
Komáromi Jancsi	8
Ábrahám Marczy	8
Kubaszki Miska	8
Szeredi Istók	8

[Későbbi feljegyzés az irat utolsó (fol. 67v.) oldalán:] 1685. A' Tököli Imreh Magyar Országi Fejedelem Czelédjeinek Laistroma

II/1. Az udvariak és a hadak számára kiutalt posztók elszámolásai, 1685. május 12. – 1686. szeptember 12.[67]

Anno 1685. Die 19. Maji. Patakrul Tokajban szálitatott mindenféle posztók*na*k száma [fol. 342r.]

Veres kőzlőndis[68] vég Nr.	144
Kék kőzlőndis vég Nr.	94
Zöld kőzlőndis vég Nr.	26
Veres puchaj[69] posztó vég Nr.	18
Kék széles remek[70] vég Nr.	56
Zöld széles remek vég Nr.	26
Kék keskeny remek vég Nr.	31
Zöld keskeny remek vég Nr.	14

[67] MNL OL, G 2. Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly számadáskönyvei. Fol. 342r.–360r.
[68] A közlöndis vagy közlondis posztófajtára nem találtam szakirodalmi adatot. Vö.: Fájlondis (76. jegyzet).
[69] Pukovai, pokovai = puhoi (hazai, morva habánok által gyártott) posztó. *Endrei* 1989. 233. o.
[70] *Remek*: többnyire hazai jó minőségű posztó. *Endrei* 1989. 234. o.

Fejér keskeny remek vég Nr.	11	
Fejér morvai posztó vég Nr.	5	
Sárga baraszlai[71] posztó végh Nr.	3	
Anno 1685. Die 22. Maji. Aszalos Ur*am* hozot Regéczbűl baraszg virág színő[72] angliai[73] posztótt, egy dar*abot*	1	
Világoszöld posztótt, egy darabot, angliait	1	
Sütíteb szénő angliait, egy darabot	1	
Kék angliai posztótt, egy darabot	1	
Die 2. Junii. Malatinszki Ur*am* hozot Sarer Ur*am* bóttyábul angliai posztótt Ul*nas*		175
Item Regéczből hozott Aszalos Ur*am* zöld padvait[74] egy véggel		
Die 4. Novembr*is* 1685. Zadáni, Sinyei és Pál Deák Hadnagy Uraimék*na*k adatott K*egyelme*s Aszonyunk egy-egy dolmánnak való anghliai posztótt p*er* Ul*nas* 2 ½, tiszen Ul*nas*	7 ½	
Lazar György Ur*amna*k is fizetisében Ul*nas*	5	
Sreter János Ur*amna*k is Ul*nas*	5 ¾	
Munkácsi Porkoláb Gyürki Ur*am* conventiójára Ul*nas*	7	
Bocsko Jónás Ur*amna*k conventióra Ul*nas*	5	

Anno 1685. Die 5. Julii. Avasz Ur*am*tul vett posztóknak száma [fol. 342v.]

	Rőf	Sing
Angliai karmasin színy[75] posztó Ul*nas*		476 ¾
Veres failondis[76] Ul*nas*		246 ½
Kék kőzlőndis posztó Vég №.	150	
Veres kőzlőndis posztó Vég №.	100	
Sárga baraszlai posztó Vég №.	16	
Die 18. Julii. Kassárul hoztak Regécz Várába 15 darab posztótt liszta szerint		
Abbul vett Géczi Ur*am*,[77] midőn Török Országba ment, vitt magával egy vég angliait, tett szín posztótt sub nr. Ul*nas*		32 ¾
Item K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul ugyan azon regéczi posztóbul atta*m* Szent Iváni Menyhárt Ur*amna*k Ul*nas*		4
Csothó András Ur*amna*k conventiójára ata*m* Ul*nas*		7
Csanádi Ur*amna*k is conventiójára Ul*nas*		6
Benyiczki Gábor Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*		6
Pataki alsó vár porkolábjának adatott K*egyelme*s Ur*un*k Ul*nas*		3
Dragonyok kornéta hordozójának atta*m* Ul*nas*		3 ½
Csabanius Ur*amna*k is viola szénőtt Ul*nas*		6
Komlósi hadnagynak – zöldből – Ul*nas*		2 ½
Ugyan azon posztókbul Deák Ferenc Ur*amna*k attam Ul*nas*		6

[71] Boroszlóban (Wroclaw/Breslau) gyártott posztófajta. EMSzT I. 578–579. o.
[72] Haványrózsaszín. EMSzT I. 575. o.
[73] A szó utólag beírva.
[74] Páduai posztó.
[75] Körülbelül (kékes) kárminpiros. EMSzT VI. 196–197. o.
[76] Fájlondis, Feinländisch: közepes angol posztó. *Endrei* 1989. 222. o.
[77] Géczy István udvari kapitány.

Bulyovszki Ur*amna*k, cancelaristának conventiójára Ul*nas*		5
K*egyelme*s Urunk számára is dolmánnak, nadrágnak Ul*nas*		4 ½
Torma Mihály[78] Ur*amna*k, a kapitánnak, K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul Ul*nas*		2 ¾
Bertóti Dávid bejárónak conventiójára Ul*nas*		5
Andrássi Ferencz Ur*amna*k is conventiójára Ul*nas*		7
Viszont K*egyelme*s Urunk számára tett szín angliaibul mentének Ul*nas*		3 ¼
Ubrizi Ferencz bejárónak conventiójára Ul*nas*		5
Nádasdiné Aszonyom ő N*agysá*ga számára kültem Szerencsrul Ul*nas*		4
<Badini Ur*amna*k att*am* Tokaib*an* Ul*nas*>	7	
<Okolicsáni András Ur*amna*k Ul*nas*>	7	
<Kőrösi Ur*amna*k Ul*nas*>	5	
<Pataki Jónásn*ak* Ul*nas*>	5	
<Kilin Péternek Ul*nas*>	2	½
<Kozma Györgyn*ek* Ur*un*k parancsolatyábul Ul*nas*>	2	2/4
<Az Úrfin*ak*[79] dolmányra, nadrágra Ul*nas*>	1	⅔

Angliai Posztók*na*k erogatiója A*nn*o 1685. [fol. 343r.–344r.]

Die 22. Maji. Ur*un*k parancsolattyábul attam Halassi Sámuel Uramnak Ul*nas*	4	
Jennei Sámuel Kapitány Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	4	½
Mezőnek, az inasnak dolmányára Ul*nas*	2	½
Bessenyei Sigmond Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	4	
Okolicsányi Gáspár Ur*amna*k tavali restantiára[80] Ul*nas*	2	
Ugyan eő K*egyelmén*ek mostani esztendőre Ul*nas*	2	½
Vitnedi Ur*amna*k attam Ul*nas*	5	
Hamvai Ur*amna*k att*am* Ul*nas*	5	
Ugróczy Ur*amna*k att*am* Ul*nas*	5	
Die 11. Junii. Tokai Szabó Miklósnénak K*egyelme*s Aszonyunk eő N*agysá*ga parancsolattyábul Ul*nas*	5	
Ungvári németh kapitány Kruch Ur*amna*k Ul*nas*	4	½
Ruszkay István Porkoláb Ur*amna*k Ul*nas*	6	
Vári András Porkoláb Ur*amna*k Ul*nas*	6	
Két Németh Sztrása Mesternek Ul*nas*	6	
Sadáni András Hadnagy Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Fazekas András Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Kis János Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Balog János Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Szulovszky István Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Lehoczky Imre Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Dobay Gábor Ur*amna*k Ul*nas*	6	½
Roskoványi Sigmond Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Szabó András Ur*amna*k Ul*nas*	5	

[78] Torma Mihály kapitány még 1687-ben is Munkácson volt: *Thaly* 1900. 336. o.
[79] II. Rákóczi Ferenc.
[80] Hátralékra.

Petenadi Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Pápai István Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Latus facit Ulnas №.[81] 113, ½		
Ökrös György Ur*amna*k conventióra megy szín Ul*nas*	5	
Azon ött sing posztót visza vette*m* Ökrös Ur*am*tul és Páter Gállnak att*am*		
Szilágyi János étegfogónak Ul*nas*	2	½
Mattyasovszky Ferencz Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Bogádi Ádám Ur*amna*k, bejárónak Ul*nas*	2	½
Ubrisy Pál Hoffmester Ur*amna*k Ul*nas*	9	
Szepsi István étegfogónak Ul*nas*	2	¼
Porubszky György Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Pécsy Imre Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Nagy Péter Ur*amna*k Ul*nas*	4	
Badani Konyha Mester Ur*amna*k tavali conventiójára Ul*nas*	7	
Dobay Sámuel Asztalnok Ur*amna*k Ul*nas*	1	½
Bossány István Uram*na*k Ul*nas*	4	
Kis András Uram*na*k Ul*nas*	4	
Bay László Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Miller Gábor Ur*amna*k Ul*nas*	3	½
Aszalos Sámuel Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Kápolnássy Ur*amna*k Ul*nas*	4	
Borbély Mihály Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Vetéssi László Asztalnok Ur*amna*k Jenei étegfogó által	1	½
Latran Istvánnak, az inasnak Ul*nas*	2	¼
Nyári Gáspár Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Munkácsi István Ur*amna*k Ul*nas*	5	
István Deák conventiójára Ul*nas*	4	
Tavali conventiójára Szabó András Ur*amna*k Ul*nas*	2	
Budai Sigmond Ur*amna*k Ul*nas*	6	½
Gombkető Miklósnak Ul*nas*	5	
Hegedős Miskának Ul*nas*	2	½
Melioris Márton Virginásnak attam Ul*nas*	2	½
Pogány Sigmond Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Horog István Ur*amna*k Ul*nas*	7	
Latus facit Ulnas №. 102,, ½		
Die 24. Febr*uari* 1686. Megszabadulván hadnagy András Deák Ur*am*, kinek is K*egyelme*s Aszonyunk parancsolattyábul att*am* Ul*nas*	4	½
Hasonlóképpen Borbély István Ur*amna*k is adatott ő Nag*ysága* Ul*nas*	4	½
Veres Sigmond Ur*amna*k att*am* dolmányra Urunk kegyelmességébül Ul*nas*	2	½
Hegedős Gyurkának tavali conventiójára Ul*nas*	2	½
Két németh trombitásnak Ul*nas*	7	¼
Mokry György Hadnagy Ur*amna*k mentének Ul*nas*	2	½
Pestes János étegfogón*ak* Ul*nas*	2	½

[81] A lap kitesz 113,5 rőföt.

Palatics Gábor Ur*amna*k att*am* Ur*un*k paranc*solatyábul* Ul*nas*	5	¼
Taczali Ur*amna*k K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul Ubrizi Ur*am* által Ul*nas*	7	
Gőrgői György Ur*amna*k att*am* conventiójára Ul*nas*	2	½
Győri András Ur*amna*k conventiójára att*am* Ul*nas*	2	½
Jenei Sámuel étekfogónak attam Ul*nas*	2	½
Czigány hegedős Györgynek Ul*nas*	2	½
Hamvay György Ur*amna*k att*am* Ul*nas*	1	½
Bánóczi István Ur*amna*k att*am* Ul*nas*	2	½
Három német siposnak dolmánnak att*am* Ul*nas*	9	¾
Die 17. 7br*is* residuitasa*nak*[82] tavali és ez idei posztón*ak* vett Ul*nas*	5	
Miller Gábor Ur*am* vett Munkácson Ul*nas*	2	½
Cseke Ur*amna*k conventiójára	5	
Csemiczky Imre Ur*am* Munkácson vett Ul*nas*	2	½
Kulin Péter*nek* Ul*nas*	2	½
Enyedi Mihály étegfonón*ak* Ul*nas*	5	
Máriássi Gábor*nak* Ulnae (!) Ul*nas*	5	
Szabó Dániel Ur*am* Ul*nas*	5	
Die 18.[83] 7bris vett fel Győri Ur*am*, az étekfogó Ul*nas*	2	½
Baranovszki Ur*am* vett conventiójára Ul*nas*	4	½
Borbély Mihály Ur*am* vett Ul*nas*	2	½
Palaticz Ur*am* vett – Munkáczon Die 17. 7bris.[84] Ul*nas*	2	½
Pestes Jánosnak is attam Ul*nas*	2	½
Berzeviczi László Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	5	
Gőrgei Imre Ur*am* tavali posztóját ki fogta Ul*nas*	5	
Ternyei György Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Orosz Pál Ur*amna*k Ur*un*k parancsolattyábul Ul*nas*	2	½
Komlóssi vice hadnagyának K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul Ul*nas*	2	½
Sándor Gáspár Ur*amna*k mentire att*am* Ul*nas*	3	½
Suczaninak, Aszonyunk inasának mentinek, angliait Ul*nas*	2	½
Buzárinak, a hadnagynak, dolmánnak Ul*nas*	2	½

Anno 1685. Die 5. Julii Avast Uramtul vett posztók*na*k erogatiója.[85]

Angliai posztó. [fol. 344v.–345v.]

5. Julii. Zombori Ur*amna*k K*egyelme*s Ur*un*k parancsolattyábul Ul*nas*	4	
Tolvai Ferenczn*ek*, hadnagyn*ak*, ugyan eő Na*gysá*ga paranc*solattyábul* Ul*nas*	2	½
Gyarmati Miklós hadnagyn*ak* Ul*nas*	2	½
Szunyog Hadnagy Uram*na*k Ul*nas*	2	½
Kállai Kis Ferencz Uramnak Ul*nas*	2	½
Kerekes László Hadnagy Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Szántó János Ur*amna*k, hadnagyn*ak* Ul*nas*	2	½

[82] Hátralékának.
[83] A napi dátum átírás miatt nem egyértelmű, mintha 16-áról lenne 18-ára javítva.
[84] Szeptember 17. napján.
[85] Kifizetése.

Kerekes László Hadnagy Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Vas Sándor Ur*amna*k Urunk eő Na*gysá*ga parancsolattyáb*ul* Ul*nas*	7	
Pongrácz Boldisár Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	5	
Szepsi István Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	2	¾
Veres Sigmond Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	5	
Bohus Márton Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	7	
Boczkó Jónás Ur*amna*k tavali conventiójára Ul*nas*	5	
Trombitás Máttyásnak conventiójára Ul*nas*	5	
Aszalos Sámuel Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Mattyasovszki Ur*amna*k Ul*nas*	2	½
Bogádi Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	2	½
Szepessi Páll Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	5	
Nagy Péter Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	3	
Kis András Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	3	
Kabainak, Urunk eő N*agysá*ga parancsolattyábul Ul*nas*	2	½
Gőrgei György Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	2	½
Jenei Sámuel étegfogónak Ul*nas*	2	½
Veczei János Ur*amna*k tavali conventiójára Ul*nas*	2	½
Mostani conventiójára Ul*nas*	5	
Porubszky György Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	2	½
Szokolovics Demeterne*k* conventiójára Ul*nas*	5	
Kóródi Miklós Uramn*ak* conventiójára Ul*nas*	7	
Daika Ádám bejárónak conventiójára Ul*nas*	5	
Latran István inasn*ak* mentére Ul*nas*	2	½
Latt*us* facit Ulnas	113	¾
Inczédinek, Komlósi vicehadnagyának Aszo*nyunk* par*ancsolatyábul* Ul*nas*	3	
Munkácsi Bernád nevő német laitmannak Ul*nas*	3	½
Fejérpataky Mihály Ur*amna*k conventiójára atta*m* Ul*nas*	5	
Hegedős Györgynek conventiójára Ul*nas*	5	
Nagy Sigmond bejárónak attam angliai posztót, kíket Ul*nas*	4	
Csernel György Ur*am* Ul*nas*	5	
Andrássi István fő bejárónak Ul*nas*	7	
Csiszár Jánosnak Ul*nas*	5	
Virginás Márton vett fel Ul*nas*	2	½
Bossani István Ur*amna*k attam Ul*nas*	4	½
Badani Ur*amna*k, konyhamesternek attam Ul*nas*	7	
Dudás Györgynek attam – ez idei és tavalyi Munkáczon Ul*nas*	10	
Boczkó Ágoston Ur*am* vett Ul*nas*	5	
Vitkóczi Ádám Ur*am* vett Ul*nas*	7	
Gál Márton Uramnak tavali és ez idei conventiójára Ul*nas*	14	
Gellérfi Sigmond Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	7	
Gyűrki Ádám Ur*amna*k conventióra atta*m* Ul*nas*	7	
Petenadi György Ur*amna*k conventióra Ul*nas*	5	
Nagy Miklós Uramnak conventióra Ul*nas*	7	
Item ugyan neki tavalyi restantiára atta*m* Ul*nas*	3	

Andrássi Ferencz Ur*amna*k attam conventióra Ul*nas*	7	
Nagy Albert Ur*am* vett fel Ul*nas*	7	
Szabó Dániel Ur*am* vett fel Ul*nas*	5	
Újhelyi Ferencz tavalyira vett Ul*nas* 2 ½, ezideire 5, tiszen Ul*nas*	7	½
Stoffán Romanits Postán*ak* K*egye*lmes Urunk gratiájábul[86] attam Ul*nas*	2	½
Hidi György Ur*am* conventiójára vett Ul*nas*	9	
István Deák Uram conventiójára vett Ul*nas*	3	
Lehoczki Imre conventiójára vett Ul*nas*	2	
Nádasdi István Uram*na*k eö N*agyág*h*án*ak király szinűt[87] att*am* Ul*nas*	6	
Trombitás Pálnak, conventiójára Ul*nas*	5	
Horváth István és Markó munkátsi porkolábok*na*k Ul*nas*	8	
Kápolnássi Paál Ur*amna*k conventiójára attam Ul*nas*	3	
Ternyei János Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	5	
Német Kapitány Lentenambt Ur*amna*k zőld angliait Ul*nas*	3	¼
Ittem veresset Ul*nas*	2	¼
Okolicsáni András Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	7	
Lattus facit Ul*nas*	190	½
Absolon Ur*amna*k attam Die 30. Octobr*is* 1685. Ul*nas*	7	
Fejér Pataki Mihálynak Asz*onyun*k paran*csolattyábul* att*am* Ul*nas*	3	
9. Júlii. Madács Péter Ur*amna*k attam angliai posztóban Ul*nas*	7	
Milkó János Cancellarista Deák*na*k att*am* Ul*nas*	5	
10. Julii. Görgei János Ur*amna*k attam Ul*nas*	5	
Mokray hadnagynak költem dolmánnak Ul*nas*	2	½
Buzarinak is költem Ul*nas*	2	½
Mészáros Istvánnak, Hadházi Ur*am* főhadnagyán*ak* Ul*nas*	2	½
Szilágyi István, eő K*egye*lme ugyan hadnagyán*ak* Ul*nas*	2	½
Vikony János hadnagynak Ul*nas*	2	½
Kótai[88] György hadnagyn*ak* Ul*nas*	2	½
Pasztai Ur*amna*k, Ezer Sztrasa Mesterének[89] Ul*nas*	2	½
Halász Márton Pohárnok Ur*amna*k Ul*nas*	7	
Munkács várában hatt*am* két darabot, melly teszen Ul*nas*	150	
Kulin Péternek dolmányra Ul*nas*	2	½
Lengyel János Ur*amna*k att*am* Ul*nas*	2	½
Egerben lakozó Beszli Agának[90] K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul egy mentinek att*am* Ul*nas*	4	½
Vetéssi László Ur*amna*k Ul*nas*	5	
Regéczi posztóbul att*am* Madocsány Imre Ur*amna*k	7	
Okolicsányi András Ur*amna*k Ul*nas*	7	
Malatinszky Gábor*nak* Ul*nas*	2	½
Kőresinek Ul*nas*	5	

[86] Kegyelméből.
[87] Királyszín: bíborszín. EMSzT VI. 950. o.
[88] Az első betű nehezen olvasható, először egy másik nevet kezdtek el írni.
[89] Ezer strázsamestere: gyalog- vagy lovasezred főstrázsamestere (őrnagya).
[90] Besli aga: a végvárakban szolgáló török könnyűlovasok (besliák) parancsnoka.

Jónásnak Ul*nas*	5	
Kozma György Ur*amna*k, Ur*un*k eő Na*gysá*ga parancsolattyábul Ul*nas*	2	½
Az Úrfi eő Na*gysá*ga számára dolmányn*ak* Ul*nas*	2	¾
Itte*m* nadrágnak, sővegnek Ul*nas*	1	¼
Die 10. 7br*is*. Ur*un*k eő Na*gysá*ghán*ak* menténe*k* Ul*nas*	3	¼
Ur*un*k eő Na*gysá*ga parancsolattyábul Kőkényesdi Ur*amna*k Ul*nas*	4	¼
Bánóczi Ferencz*ne*k angliai posztót Ul*nas*	5	
Egrinek és Jancsi énekesnek dolmánnak angliait Ul*nas*	4	½
Kruknak, Aszonyunk inasának mentinek Ul*nas*	4	½
Német inasnak dolmánnak, mentinek Ul*nas*	4	½
Buzari vice hadnagyának dolmánnak, nadrágnak Ul*nas*	4	½
Die 5. Octobr*is*. Lengyel János Munkácson vett Ul*nas*	2	½
Die 23. Octobr*is*. Munkácsi kertésznek As*zonyun*k parancsolatyábul Ul*nas*	5	
Die 25. Octobr*is*. Ozvald Ur*amna*k adatott K*egyelme*s Aszonyunk Ul*nas*	2	¾

Széles kék és zőld remek posztók*na*k erogatiója és keskeny remek*ne*k [fol. 346r.–347r.]

	vég	sing	keskeny remek	
Horvátok companiá[*já*]ra három izben attam kék széles remeket, véget Nr.	9	18		
Űdvezűlt Bekiny István seregének, véget, k*eskenyet*	12			
Pallotások*na*k mente alá bélésre keskeny zöld vég	2	4		
Ugyan pallotások*na*k keskeny remeket, vég			3	5
Párnasákokra keskeny remeket, vég			1	
Német dragonyok*na*k czafrangokra[91] atta*m* zűld posztót, véget Nr.	2			
Szepsi Istvánnak étegfogón*ak* fizetéssé*ben* Ul*nas*		1 ½		
Roskoványi Sigmond Ur*amna*k Ul*nas*		1 ½		
Gőrgei György Ur*amna*k Ul*nas*		1 ½		
Uihelyi Ferencz Ur*amna*k Ul*nas*		1 ½		
Bati Postának Ur*un*k parancsolattyábul Ul*nas*		4		
Lehoczky Imre Ura*mna*k Ul*nas*		1 ½		
Szégyártónak dolmányn*ak* s nadrágn*ak* Ul*nas*		4		
Párnasák*na*k attam Ul*nas*				9
Szabó Illésn*ek* nadrágnak atta*m* Ul*nas*				3
K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul Dobai Gábor Ur*am* által kisvárdai porkolábnak kék remekbul attam, szélesbül Ul*nas*		4		
Sütő Lászlónak conventiójára atta*m* kék rem*ekbül*		4		
Sütő Györgynek atta*m* kék rem*ekbul* Ul*nas*		5		
Trombitás Pálnak kék remekbul Ul*nas*		1 ½		
Kis Ferencz Czimeres Postának nadrágnak Ul*nas*		1 ½		
Nyavalyás Váradi Andrásnak nadrág*na*k keskeny remeket				2 ¼
Baranovszki Ur*am* is szolgájával vett nadrágnak Ul*nas*				2 ¼
9. Julii. Egyik német siposnak nadrágnak való posztót Ul*nas*		1 ½		

[91] Cafrang: nyereg alatti lótakaró.

Sándor János katonáinak, háromra atta*m* dolmányo*knak* Ul*nas*		1 ½		
Munkácsi ötves leginyek*ne*k K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul, mindenikinek egy-egy dolmánnak valót		10		
Illosvai, az inasnak Ul*nas*		1		
Pataki kertésznek conventiójára attam remeket Ul*nas*		8		
Vinkler Ur*am* vett fel Ul*nas*				3 ½
Dobó Ruszkai Praedikátor K*egyelme*s Ur*un*k parancsolatyábul Ul*nas*		5		
Konyha Mester Ur*amna*k attam keskeny kék remekbül Ul*nas*		7		
Die 22. Julii. Kalmár István Ur*am* seregére is fel szabatatott	12	vég		
Sütő Mihályn*ak* dolmányra atta*m* kék remeket Ul*nas*		2	½	
Szerednei hajdúk*na*k, kettőnek adatott K*egyelme*s Urunk egy-egy dol*mányra*		5		
Die 24. Julii. Vett Iffiabik Jancsi tálnoknak nadrágra Ul*nas*		7 (1?)	½	
Nagy Miklós Ur*am* seregire osztottam kék remeket Ul*nas*	8			
Die 20. Julii. Három német dragonnak, újak*na*k Ul*nas*				2
17. 7bris. Udvari szígyártónak mentének dolmánnak és nadrágnak Ul*nas*		7		
Pap Mihály nevő Nagy Miklós katonáján*ak* Ur*un*k parancsolattyábul Ul*nas*		4		
21. 7bris. Czipke hegedős inasnak nadrágra keskeny remeket Ul*nas*		2 ½		
Gönczinek, cancelaristák pohárnakjának zöld keskeny remeket Ul*nas*		5		
Nagy János tálnok*na*k nadrágnak attam keskeny remeket Ul*nas*		3		
Nadrágnak, német inasnak		1	¼	
Munkács vár praesidiarius gyalog sereg deákjának K*egyelme*s Aszonyunk parancsolattyábul attam dolmánnak, nadrágnak Ul*nas*		6		
Sipos Jánosnak, ki Váradra járt, adatott K*egyelme*s As*zonyun*k keskeny remeket Ul*nas*		5 ½		
Zadányi Ur*am* zászlótartójának, strázamesterinek, úgy Pál Deák és Szinyei strázamesterinek és zászlótartójának is adattott K*egyelme*s Aszonyunk veres remekbül Ul*nas*	4	32		
Német Mihálly kovácsnak conventióra Ul*nas*		6		
Kolbásznak, a tizedesnek adatott K*egyelme*s Aszonyunk Ul*nas*		4		
Az udvari szűcznek conventióra attam széles remeket		4		
Demény Máttyás tálnok*na*k attam conventiójára Ul*nas*		8		
Váradi Ferencznek, mossónak attam Ul*nas*		3		
Die 14. Febr*uarii* 1686. Lakatos Jánosnak és az öcsének mindenikinek atta*m* négy-négy singet Ul*nas*		8		
Az melly török meg szabadult labanczoktul, annak köntösre attam Ul*nas*[92]		7		

[92] A fol. 347v. üres.

1685. Kék kőzlőndis posztón*ak* erogatiója [fol. 348r.–v.]

	végh	sing	
Die. 20. Maji Dragonyok*na*k mantlekra[93] attam véggel №.	10		
Mokray György seregének ruházattyára attam két ízben mentikre vég	31		
Die 22. Junii K*egyelme*s Aszonyunk eő N*agysá*ga parancsolattyábul Nagy Istvánné Aszonyom által valami szükségire		5	½
Die 25. Pataki muskatilyosokra att*am* egy vég közlöndis	1		
Morkay seregire dolmánnak nadrágn*a*k szabatt*am* fel	17		
Patakon egy német dobosra dolmánnak att*am* singet		3	½
Die 25. Juny. Attam másodszor manttelekre dragonyok*na*k kék közlöndist vég	5		
Sütő Gyurkának kék kőzlőndisbul Ul*nas*		2	
Barkóczi, Kurimai, Munkatsi kocsisok*na*k nadrágok*na*k		6	
Borovij és Petruska, Koczkafalussi Thomás*na*k		6	
Pap Ferencz, Visniczeji Ferencz és Parlag Lászlónak		6	
Rigó Ferencz kocsis*na*k és Szluchai Visniczei András*na*k		4	
Két sáffárnak conventiójokra		3	
Sárossi János szekszenásn*ak* nadrágra Ul*nas*		2	
Sárossi Máttyás kocsisn*ak* nadrágra Ul*nas*		2	
Szepsi Gyurkán*ak* nadrágra Ul*nas*		2	
Kubaszky Miskó fallaitarn*ak* nadrágra		2	
Lengyelországbul hozot kék közlöndis posztókban hatta*m* Munkács várában vég	60		
Veres közlöndisban hatta*m* Munkácson vég	55		
Veres raveczkit vég	25		
10. Julii. Pál Deák által kültem Kassára Mokrai és Buzari hajdúinak ruházatyokra kék közlöndist	60		
Veres kőzlőndist – vég	8		
Sárga baraszlait végel	6		
Ales Mihók kocsisn*ak* nadrágra Ul*nas*		2	
Pápai Mihály vett conventiója szerint Ul*nas*		2	
Horváth Andrásn*ak* nadrágra Ul*nas*		2	
13. Julii. Vett fel nadrágnak Ul*nas*		2	
Bárány Voichech vett nadrágra Ul*nas*		2	
14. Julii. Ménes pásztorn*ak*, Horváth Marczin*ak* atta*m* dolmának s nadrágnak Ul*nas*		6	
Somlai Györgynek nadrágnak Ul*nas*		2	
Kis Daniel lovásznak is nadrágnak Ul*nas*		2	
Die 25. Julii. Ploszky Ferencz falaitarn*ak* nadrágra Ul*nas*		2	
Ruda Thamás kocsisnak nadrágra Ul*nas*		2	
Kosuch Andrásn*ak* nadrágra fizetéséb*en* Ul*nas*		2	
Die eodem. Dragonyok kornéta hordozójának mantelnek atta*m* veres közlöndisben		10	
Tályán lévő puskások*na*k egy dolmánra és nadrágra atta*m*, mindenikinek hatt-hatt singel, tiszen 8 hajdúra Ul*nas*		48	

[93] Mant(t)el: köpeny, kabát.

Negyedik német siposnak köntösse alá bélelni közlőndist Ul*nas*		9	¼
Krosznovszky Sztaniszlónak nadrágra Ul*nas*		2	½
Hanczely Kocsisnak Ul*nas*		2	
Lőcsei Gyurkán*ak* Ul*nas*		2	
Aitónáló Lászlónak nadrágra Ul*nas*		2	
Sütő inasnak nadrágra Ul*nas*		2	
Egy új franczia dragonnak bélelisre Ul*nas*		2	½
Munkáczon hagyott kék közlőndis posztókban att*am* ungvári németekre K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul végre Ul*nas*	13		
Voitkó nevő peczérnek conventiójára Ul*nas*		8	
Szavkó János agárhordozónak is att*am* Ul*nas*		8	
Lengyel János agárhordozónak at*am* Ul*nas*		8	
21. 7bris. Floga László felsigének, ura conventiójára Ul*nas*		4	
Hidi György Ur*amna*k attam kölczön egy vég közlöndist	1		
Madocsániné Aszonyomnak is conventióbéli bárányokért att*am* vég	1		

Az melly cseléd meg fosztatott labanczok által, azokat K*egyelme*s Aszonyunk újonnan meg ruházni parancsolta: [fol. 349r.–v.]

Csatlós Miklóst

Csatlós Maczkó

Dulovszki Miklóst

Pohárnok inas

Praedicator inasa

Szakács legény

Viszniczei Ferencz kocsis vett dolmánt, mentit, nadrágot

Viszniczei Gyurka folajtár: dolmánt, mentit, nadrágot

Rigó ferencz kocsis: dolmánt, mentit, nadrágot

Annak folajtára: dolmánt, mentit, nadrágot

Barkóczi Kristóff kocsis: dolmánt, mentit, nadrágot

Libiczei Márton kocsis: dolmánt, mentit, nadrágot

Annak is folajtára: dolmánt, mentit, nadrágot

Orosz András lovász: dolmánt, mentit, nadrágot

Item hétt palotásnak, egiszlen kevés közlöndisbul köntössek

Egy Mokrai hajdújának, egiszlen ennek is kék közlöndisbul

Konyha ajtónáló Ferencz dolmánnak, nadrágnak, kék közlöndist

Konyha ajtónáló Kosta mentinek Ul*nas* 4.

Bereczkei Bajthónak, ki követségben járt, Aszo*nyun*k adatott közlöndist Ul*nas* 8.

Die 31. Octobr*is*. K*egyelme*s Aszonyunk parancsolatyábul munkácsi praesidiarius hajdúkra következendő rende szerint attam posztott:

Pál Deák seregire húsz vég vereset és két vég kék közlöndist

Szinyei Miklós seregire kék közlöndist vég nr. 20., és két vereset

Zadáni Ur*am* seregire is hasonlóképpen húsz véggel kéket, tiszen vég nr. 66.

Ugyan az nap praesidiarius muskatélyosokra is vég nr. 22.

Ki nem telvén praesidiariusok*na*k köntösök, attam még minden seregre két-két véggel, tiszteken kivől, teszen még vég nr. 6

Die 7. 9bris. Nádasdiné Aszonyomnak cselédgye számára Ul*nas* Nr. 8.

Die 6. 9bris. Sütő Ajtónáló Lászlónak: dolmán*na*k, ment*ín*ek és nadr*ágna*k Ul*nas* 10.

Dragabartfalussi Szito (?) Futó Gyurkának: mentének, dolmán*na*k, nadrágnak Ul*nas* 10.

Sücz inasnak, Sós Gyurkának: mentinek Ul*nas* 4.

Csatlós Györgynek: mentinek Ul*nas* 4.

Tverdosini Máttyás csatlósnak: nadrágnak Ul*nas* 2.

Csatlós Mártonnak: nadrágnak Ul*nas* 2.

Parlag László kocsisnak: mentinek, dolmánnak, nadrág*na*k 10.

Munkácsi mossó asz*ony*n*a*k: szoknyának és menticzkére Ul*nas* 9.

Sándor nevő puskásnak attam Ul*nas* 4.

Egy nyomorék szabónak parancsolt Keg*yelme*s Asz*onyun*k egy dolmánnak kék közlőndist Ul*nas* 5.

Mokrai hajdui közöl marad az hövséglen[94] tiz, azokat meg kelet ruháznom Munkácson, azokra is ment vég Nr. 3.

Die. 10. Febr*uarii* 1686. Az melly aszony ember szapant főzött, annak adatott K*egyelme*s Aszonyunk szoknyának Ul*nas* 6.

Die 9. Marty. Nagy Gergelynek K*egyelme*s Aszonyunk parancsoatyábul attam kék közlőndist Ul*nas* 4 ¼, Kelemessi Ur*am* szolgájának attam Ul*nas* 5.

Zadáni Pálnak adatott K*egyelme*s Aszonyunk Ul*nas* 2.

Zűld Padvai Posztók*na*k erogatiója [fol. 350r.]

Die 2. July. Dragonyok sztrása mesterén*ek* Ul*nas*	3	¼
Három káprálynak Ul*nas*	9	¾
Fűrernek[95] Ul*nas*	3	¼
Németh borbélynak Aszonyunk parancsolattyából	5	
Négy dragony kapralnak		

Az melly veres megy szin és kék padvait hoztak Kassárul, azt következendő rend szerint osztottam ki

Horvátok stráza mesterinek dolmánnak Ul*nas*	2	½
Három horvát kapralnak Ul*nas*	7	½
Horvátok furirjának Ul*nas*	2	½
Tálnok Jancsinak, dolmánnak atta*m* Ul*nas*	2	½
Kárpit Pál vice hadnagynak atta*m* K*egyelme*s Ur*un*k paran*csolatyábul* Ul*nas*	4	
Két kántor inaskák*na*k dolmánt szabatta*m*, ment reájok Ul*nas*	4	½
Torma Mihály Ur*am* ött hadnagyának megy szin padvaibul K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul mindenikinek egy dolmánra atta*m*	12	½
Csanádi Ur*amna*k is kék padvaibul attam egy nadrágra Ul*nas*	1	½
Deák Ferencz Ur*am* vice hadnagyán*ak*, Pataki Péter*nek* Ul*nas*	2	½

[94] Hűségen.
[95] Furier: írnok, seregdeák.

Kis Ferencz Czimeres Postának K*egyelme*s Urunk parancsolatyábul Ul*nas*		5	
Porubszki György Ur*amna*k fizetésében Ul*nas*		1	½
Hiros Andrásnak, borhordónak fizetésében atta*m* Ul*nas*		2	½
Kovács Jakabnak attam padvai posztót Ul*nas*		2	½
Vágner Márton kovácsnak Ul*nas*		2	½
Komlóssi vicehadnagyának nadrágra K*egyelme*s Urunk paran*csolatyábul* Ul*nas*		1	½
Buzari zászlótartójának és strázamesterinek dalmánnak megy szénő padvaibul mindenikinek harmadfél singel Ul*nas*[96]		5	

1685. Veres közlöndis posztók*na*k erogatiója [fol. 351r.–352r.]

Die 12. Maji. Pallotasok*na*k nadrágokra szabattam hár*om* véget és egy felet	3 ½		
Mentékre ugyan pallotások*na*k vég	9		
Róka János lovásznak nadrágn*ak* Ul*nas*		2	
Munkácsy László, bejárók pohárnokjának veres kozlondist Ul*nas*		4	
Két gyalog siposn*ak*, iffiabn*ak* Ul*nas*		10	
Mokrai dobosának Ul*nas*		4	¼
Szűllőssy Mihály lovásznak Ul*nas*		2	
Komáromi Szabó Jancsi fallaitárnak dolmányn*ak* s nadrágn*ak* Ul*nas*		5	
Varanay György Ur*amna*k conventiójára		9	
Vizniczei Tamás kocsis*na*k nadrágra		2	
K*egyelme*s Ur*un*k eő N*agysá*ga parancsolattyábul Hűrdi Ur*amna*k attam egy vég posztót Nr.	1		
Parlag Lászlónak dolmánnak Ul*nas*		4	
NB Soproni Gyurkának dolmánn*ak* Ul*nas*		4	
Barkóczy Kristófnak Ul*nas*		4	
Szűlőssi Mihály lovásznak Ul*nas*		4	
Boromy Jankó falaitárn*ak* Ul*nas*		4	
Szepsi Gyurkán*ak*, falaitárn*ak* Ul*nas*		3	½
Kurimai Máttyás kocsisn*ak* dolmányra Ul*nas*		3	¾
Kubaszky Miska falaitárn*ak* dolmányra Ul*nas*		3	½
Zivan Rácz szekszenásnak dományra[97] Ul*nas*		5	½
NB Sárossy János szekszenásn*ak* dolmányra		3	½
NB Ábrahám Marczinak dolmányra Ul*nas*		3	½
11. July. Krompaszky Lőrincz vett dolmányra		3	½
Nadrágra is vett Ul*nas*		2	
Trombitás Pál inasára fogot közlöndist Ul*nas*		5	
Die 14. July. Herman nevő német siposn*ak* muntelre [így!] Ul*nas*		8	½
Két lóra alá való kápa alá atta*m* Ul*nas*		7	½
Pápai Mihályn*ak*, iffiak pohárnokán*ak* Ul*nas*		6	
Die 25. July. Pohárnokok szekerire és lovas mesterek szekerire atta*m* Ul*nas*	2		

[96] A fol. 350v. üres.
[97] A szó átírás miatt nehezen olvasható, úgy tűnik, a dolmány nadrágról lett átjavítva.

Die eodem atta*m* Hanczely kocsisn*ak* dolmányra Ul*nas*		4	
Krsznovszky Lengyel Sztaniszlón*ak* dolmányra Ul*nas*		4	
Pap Ferencz kocsisnak dolmányra Ul*nas*		4	
Dutka János falaitárnak dolmányra Ul*nas*		4	
Munkácsi Jankó falaitárnak dolmányra Ul*nas*		4	
Vizniczei Tamás kocsisn*ak* dolmányra Ul*nas*		4	
Munkácsy Sunkónak dolmányra Ul*nas*		4	
Lőcsei Gyurka kocsisn*ak* dolmányra Ul*nas*		4	
Diskantistának nadrágra Ul*nas*		1	¾
Pál Deák szekereine*k* burítására vég Nr.	1		
27. Augusti. Eőkrős György kezéb*en* szekerekre №.	3		
Köpőnyeg Tok*na*k (?) az Úrfin*ak* №.		1	¼
Aszonyunk eő Na*gysá*ga és Kis Aszony szoknyájába		4	½
Vetéssi László Ur*amna*k fizetéssé*ben* Ul*nas*		6	
17. 7bris. Szúlössi Mihály lovásznak mentinek Ul*nas*		4	
Német Mihály lovásznak is mentinek és nadrágnak Ul*nas*		6	
Kocsis gyurka lovásznak mentinek Ul*nas*		4	
Lengyel Mátyás lovásznak is mentinek Ul*nas*		4	
Stalbach Bálint lovásznak dolmánnak, nadrágnak Ul*nas*		6	
Kuriló Ivan lovásznak mentinek Ul*nas*		4	
Horváth András lovásznak mentinek Ul*nas*		4	
Petruska András folajtárnak mentinek Ul*nas*		4	
Oláh Jánosnak mentinek Ul*nas*		4	
Czigány Lukácsnak is mentinek Ul*nas*		4	
Glácz Márton kocsisnak mentinek Ul*nas*		4	
Soproni György kocsisnak atta*m* mentinek Ul*nas*		4	
Laibczig János folajtárnak Ul*nas*		4	
Roznaviczki kocsisnak mentinek Ul*nas*		4	
Kurimaj Mátyás kocsisnak mentinek közlöndist Ul*nas*		4	
Munkácsi Sándor kocsisnak dolmánnak, mentinek Ul*nas*		7	
Vizniczei Tamás kocsisn*ak* mentére Ul*nas*		4	
Munkácsi Jankó fallaitárn*ak* mentíre Ul*nas*		4	
Konyha ajtónáló Ferencznek mentinek, dolmánnak Ul*nas*		7	½
Die 24. 7bris. Kurucz János kocsisnak: mentinek, dolmánnak Ul*nas*		8	½
Barany Vajczek folajtárnak mentinek Ul*nas*		4	
Biszaha Mihálly folajtárnak mentinek Ul*nas*		4	
Dutka János folajtárnak mentinek Ul*nas*		4	
Ruda Tamás kocsisnak mentinek Ul*nas*		4	
Pap Ferencz kocsisnak mentinek Ul*nas*		4	
Mucha Ferencz kocsisnak mentinek Ul*nas*		4	
Gyorgy Ferencz folajtárnak mentinek Ul*nas*		4	
Két szabó leginnek mentit szabattam Ul*nas*		8	
Tálnok Jancsinak mentit Ul*nas*		4	
Die 1. 8bris. Kocsis Simkónak mentit, dolmánt és nadrágot szabattam közlöndis posztóbul Ul*nas*		11	

Munkácsi Simkó folajtárnak mentit Ul*nas*		4	
Puchaj András kocsisnak mentit Ul*nas*		4	½
Dragobartfalussi Demeter lovásznak mentit és dolmánt		9	
Komáromi Szabó Jancsi folajtárnak mentit, szeszanibul		5	
Timkovics András lovásznak dolmánnak, nadrágnak Ul*nas*		6	
Az új dragonyok*na*k köpönyegire atta*m* vég Ul*nas*	2		
Sárga baraszlait is egy véggel Ul*nas*	1		
Pápai Mihály, iffiak pohárnokja fizetisiben Ul*nas*		4	
Szerednire levő muskatélyosokra atta*m* Munkácson, hogy visza gyöttek, veres közlöndisben, végel	5		
Barany Voiczech folajtárnak dolmánnak Ul*nas*		4	
János nevő, Kis Ur*unk* ajtónálójának dolmánnak, mentinek Ul*nas*		9	
Buzari serege dobossának, mentinek, dolmánnak és nadrágn*ak*		14	
Dragonyokra attam tisz keziben vég	3		
Die 20. Jan*uarii* 1686. Kucktakat ruháztam meg			

Anno 1685. Die 5. Julii. Lengyel Országbul hozot Failondis postónak erogatiója [fol. 352v.–353r.]

Die 5. July. Trombitás Gergelynek atta*m* conventiójára Ul*nas*		7	
Boczkó Jónásnak Ur*un*k eő N*agysá*ga parancsolattyábul harmadéve restantiát veres failondisbúl Ul*nas*		3	
Erdéli Tamásnak atta*m* conventiójára Ul*nas*		7	
Popovics Jankónak conventiójára Ul*nas*		2	½
Itali Jakabn*ak* organistának atta conventiójára Ul*nas*		7	
Kovalinszki Sámuel Mester szakácsn*ak* conventiójára Ul*nas*		7	
Ádám Mester szakácsnak conventiójára Ul*nas*		7	
András Mester szakácsnak conventiójára Ul*nas* (melly posztótt viszont csatlósokra kértem el tőle)		7	
Héthársi Máttyás Mestern*ek* conventiójára Ul*nas*		7	
Vizniczei Ferencz sáfárnak atta*m* conventiójára Ul*nas*		5	½
Tompos Mihály sáfárnak atta*m* conventiójára Ul*nas*		5	½
Két németh trombitásnak nadrágokra Ul*nas*		3	
Latran István inasnak atta*m* nadrágra Ul*nas*		1	¼
Bainóczy Sipos Jánosnak conventiójára restan*tiájában* Ul*nas*		2	
Pribik Ferencz siposnak conventiójára Ul*nas*		7	
Horváth Sipos Jánosnak conventiójára Ul*nas*		6	½
Csontos Jankónak, az inasnak nadrágra Ul*nas*		1	¼
Szabó Jakabnak conventiójára Ul*nas*		2	
Tapolcsány Ferencz Ur*am* conventiójára Ul*nas*		7	
Trombitás Györgynek conventiójára Ul*nas*		6	
Újvári Sipos Jánosnak conventiójára Ul*nas*		7	
Szabó Lőrincznek conventióra		7	
Dobos Ferencznek fizetisében Ul*nas*		2	½
Kalmár István Ur*am* vett fizetisében, és vice hadnagya Ul*nas*		3	
Nagy Albert Ur*am* is vett Ul*nas*		1	½
Horvát trombitásnak attam Ul*nas*		6	¾

Veres Sigmond Urunk eő N*agysá*gha parancsolatyábul Ul*nas*	1	½
Lakatos János*na*k K*egye*lmes Urunk eő N*agysá*gha parancsolatyábul Ul*nas*	3	
Huszty Mihálynak is Ul*nas*	3	
Jablonovszky Márton*na*k conventiójára Ul*nas*	4	
Sándor János hadnagy*na*k fizetéssében Ul*nas*	1	½
Török Máttyás sátor mester*ne*k conventiójára Ul*nas*	7	
Latus facit Ul*nas*	148	¼
Mokrai vice hadnagyának, zászlótartójának és srtáza mesterinek att*am* egy-egy dolmánra Ul*nas*	7	½
Magának is Mokrainak Ul*nas*	1	½
Buzari vice hadnagyának, zászlótartójának és stárza mesterinek hasonló képen Ul*nas*	7	½
Matei Deák Ur*amna*k conventiójára Ul*nas*	7	
Kégli Pál Deáknak, élés mester*nek* con*ventiójára* Ul*nas*	7	
Bor hordó Hiros Andrásn*ak* conventiójára Ul*nas*	4	
Nyergekre való kápákra att*am* Ul*nas*	4	¼
Dulovszki és Miklós csatlósok*na*k dolmányokra Ul*nas*	5	½
Váncsai György kolcsárn*ak* conventiójára Ul*nas*	7	
Abraham ajtónálónak dolmánnak att*am* Ul*nas*	2	½
Pasculides Mátyás szakácsnak conventiója szerint Ul*nas*	7	
Pápai Mihálynak Ul*nas*	4	¾
Die 13. July. Szíplaki Ur*amna*k, horvátok zászló tartójá*nak*[98] Ul*nas*	2	½
Popovich Jánosn*ak* conventiójára Ul*nas*	4	½
Dragonyok Kapitány Laitimant Ur*amna*k czafragra Ul*nas*	2	
Trombitás Samkónak conventiójára att*am* Ul*nas*	4	
Die 14. July. Herman németh siposnak nadrágra Ul*nas*	1	½
János Deák*na*k, ónodi hadnagynak K*egyelme*s Urunk parancsolatyáb*ul* Ul*nas*	2	½
Kegli Pálnak, az élés mesternek conventiójára att*am* Ul*nas*	7	
Szent Andrási András Deák*na*k failondist Ul*nas*	4	
Die 24. July. Eőchedi Mihály cantorn*ak* att*am* Ul*nas*	4	
Illosvai […][99] az inasn*ak* att*am* dolmányra Ul*nas*[100]	2	4/3

1685. Zűld közlöndis posztón*ak* erogatiója [fol. 354r.–355r.]

Puskásoknak dolmányokra, nadrágokra att*am* 6 singével véget 17		
Trombitások*na*k dolmányok alá Ul*nas* Nr.	9	
Három kuchtának szürke kesznicze*i*ből[101] szabatt*am* dolmánt és nadrágot Ul*nas*		17 ½
Dulowszkynak és Miklósnak dolmányok alá Ul*nas*	9	
14. July. Németh siposn*ak*, Harman*nak* mantely belisre Ul*nas*		6
Tóttfalussi Mihály agárhordozónak conventiójára att*am*	6 ½	
Daróczi Márton agárhordozónak dolmánnak Ul*nas*	4	

[98] A mondat félreértelmezhető, Széplakinak csak továbbítania kellett a posztót a horvát katonatisztnek.
[99] A keresztnév helyét kitöltetlenül hagyták.
[100] A fol. 353v. üres.
[101] Kisnicer (kesnyecer, kisnitzer): olcsó cseh vagy morva posztó. *Endrei* 1989. 228. o.

Anno 1685. Die 12. Novembr*is*. Munkácsi Számtartó Újvári János Ur*am* ugyan Munkácson csinált keskeny posztókban adot véggel Nr. 33.

Melly posztott egiszlen Buzari sereginek ruházatyára forditott*am* és osztattam.

Die 16. Janua*rii* 1686. egy végh munkácsi posztótt viszont hozatta Számtartó Ur*am* kezéből, mellyből att*am* leány aszonyok inasinak nadrágnak Ul*nas* 6. Item Kurucz János kocsisnak is nadrágnak Ul*nas* 3.

Pap Ferencz és Viszniczey Ferencz kocsisok*na*k nadrágokra Ul*nas* 7.

Die 16. Aprilis[102] 1686. Lessenyei Ur*am* kocsissának dolmánra és nadrágra Ul*nas* 8.

Sütő Ajtónáló Lászlónak nadrágra Ul*nas* 3.

Item egy véggel kuchtakra és Szabó Jancsinak nadrágra.

Veres padvai posztón*ak* erogatiója 1685. [fol. 356r., 358r.]

Madocsányi Imre Ur*amna*k tavali conventió szerint sertész árób*an* vett eő K*egye*lme Ul*nas* N*r*.		4 ½
Die 16. Juny. Att*am* Deák Ferencz Ur*am* zászlótartójának, Ur*un*k parancsolattyábul Ul*nas*		2 ½
Dragonyokra veres puchait véget Nr.	10	
Csatlósokra puchait véget Nr.		18
Csipke hegedős inasnak att*am* dolmányra Ul*nas*		3 ¼
Pallotások*na*k dolmányokra attam véget N.	3	6
6 csatlósnak dolmányokra Ul*nas*		17 ½
Die 17. Juny. András kocsárnak[103] att*am* Ul*nas*		1 2/4
Die 18. Juny. Két eörögbik lengyel siposnak Ul*nas*		9
Sipos Jánosnak mentére att*am* Ul*nas*		4
Tálmosó Nagy Jánosn*ak* att*am* Ul*nas*		6
Dragonyok kornéta hordozójának Ul*nas*		1 ½
Die 20. Augusti. Rigó Ferenczn*ek* dolmányra Ul*nas*	2	½
Mucha Ferencznek dolmányra Ul*nas*	2	½
Három új dragony franczián*ak* dolmányokra Ul*nas*	10	
Die 17. 7bris. Viszniczei Ferencz kocsisnak mentelnek Ul*nas*	4	
Rigó Ferencz kocsisnak is, mentinek vett Ul*nas*	3	
Koczkszálássi Tamás folajtárának is Ul*nas*	3	

Anno 1686. Die 6. Junii. Közlöndis posztóbul attam kisebbik német siposnak nadrágra

Ul*nas*	2
Koczkafalussi Demeter lovásznak nadrágra Ul*nas*	2
Munkácsi Simkó folajtárnak is nadrágra Ul*nas*	2
Csatlós Machkónak is nadrágra Ul*nas*	2
Tverdosini Máttyás csatlósnak nadrágra Ul*nas*	2
Kolbasz nevő tizedesnek nadrágnak	2
Die 12. Juny. Dersőfinek és Kolosvárinak, az Úrfi inasinak nadrágra Ul*nas*	4
Viszniczey Ferencz folajtárnak nadrágra Ul*nas*	2
György Ferencz folajtárnak nadrágra Ul*nas*	2

[102] A hónap neve nehezen olvasható.
[103] Értsd: kulcsárnak.

Mucha kocsisnak is nadrágra Ul*nas*	2
András lovásznak is nadrágra Ul*nas*	2
Rigó Ferencz kocsinak nadrágra Ul*nas*	2
Die 25.[104] Juny. 1686. Csatlós Miklósnak nadrágra Ul*nas*	2
Dulovszki Miklósnak nadrágra Ul*nas*	2
Pap Demeter csatlósnak nadrágra Ul*nas*	2
Buda János szekszenásnak dolmánra fejér remeket Ul*nas*	2 ½
Die 28. Juny. Nowi Szedlak fia Szepesbul harmad magával gyött Munkácsra, kiknek K*egyelme*s Aszonyunk parancsolatyábul egy öltöző köntösnek közlöndist attam p*er* Ul*nas* 5., tiszen Ul*nas*	25
Die 30. July. Csatlós Mártonnak nadrágra munkácsi posztóban Ul*nas*	3 ¼
Szent Miklóssi kertésznek Asz*onyun*k parancsolatyábul munkácsi posztóban dolmánnak, nadrágnak	9
Die 8. Augusti. Az melly 8. németeket rabságbul dragonyok*na*k fordítottak, azokra köntösnek atta*m* két vég veres kőzlőndist nr. 2 és nyócz singel	2
Die 20. Aug*usti*. Két pohárnok inasnak, ajtónáló Andrisnak, két kolosvárinak dolmányokat veres kőzlőndisbul szabattam	
Die 12. 7bris. Nádasdiné Asz*onyomna*k ő N*agysá*ga cselédgye számára festett*em* két vég kék kőzlőndist[105]	

Anno 1686. Die 30. Julii Jozeff zidó hozott udvariak számára angliai posztott Ul*nas* 113 ¾ [fol. 360r.]

Abul vett Hidi György Ur*am* Ul*nas*	1 ½
Sreter János Ur*am* Ul*nas*	7
Jenei Sámuel Ur*am* Ul*nas*	4 ½
Badini János Ur*amna*k tavalyi conventiójára Ul*nas*	7
Ugróczi László Ur*am* Ul*nas*	2 ½
Bohus Márton Ur*am* Ul*nas*	1 ½
Palaticz István Ul*nas*	5
Baj László Ur*am* Ul*nas*	4
Körössi György Ur*am* Ul*nas*	2 ½
Jenei Sámuel, az étekfogó vett Ul*nas*	2 ¾
Szabó Dániel Ur*am* Ul*nas*	2 ½
Sucsaninak, az inasnak, dolmánnak Ul*nas*	2 ½
Ubrizi Palkónak Ul*nas*	2 ½
Bige György Ur*amna*k adatott K*egyelme*s Asz*onyun*k Ul*nas*	7
Szabó Gáspárnak, az hadnagynak adatott Ul*nas*	2 ½
Nagy Jánosnak, Hoffmester Ur*am* inasának köntösnek Ul*nas*	4
Letenyei Ur*amna*k dolmánnak, nadrágnak Ul*nas*	4 ¼
Fejérpataki Mihály Ur*amna*k viola szin angliait Ul*nas*	5
Latran Istók*na*k dolmánra Ul*nas*	2 ½
Munkácsi oskola mesternek, adatott Lessenyei Ur*am*nak Ul*nas*	4 ¼
Az melly deák Debreczenben járt, annak is adatott ő K*egye*lme Ul*nas*	2 ½

[104] A nap nehezen olvasható.
[105] A fol. 358v.–359v. üres.

Illyosvainak, az Úrfi inasának dolmánnak Ul*nas*	2 ½
K*egyelme*s Urunk, az Úrfi és Kis Aszony ő N*agysá*gok számára az tett szin posztótt egiszlen forditották Ul*nas*	32 ¾

[Kancelláriai jegyzet az utolsó oldalon:] 1685.[106]

II/2. Az udvariak és a hadak számára kiutalt posztók elszámolásai. Munkács, 1685. június 19. – július 21.[107]

Anno 1685. Die 19. Juny. Vittem ezen tárházbul Komornik Uram parancsolata szerint Patakra kék kőzlőndist véghet №. 20.

Veres kőzlondist véget №. 10.

Kék Remeket véget №. 2.

Ittem egy kezdet véghet is vittem kiket.

Kék karaseát[108] véghet №. 1.

Ittem egy kezdet végh keskeny kik remeket

Fahéjat is vittem.

Die 17. July. Zaborszky Ur*am* parancsolattyábul küldötte*m* Visol[1]09 feli 10 pár karmasin[11]0 csismát

Itt*em* egy vég puchai posztót, vereset Nr. 1.

18. July. Köpönyeg Tokn*ak* az Úrfin*ak* Ul*nas* 1 ¼.

Két szoknya alá való Ul*nas* 4 ½.

Egy csizmát is

Sütő Aitónáló Lászlónak nadrágra Ul*nas* 2.

Sütő inasn*ak* atta*m* nadrágn*ak* Ul*nas* 4.

Madocsány Ur*amna*k fizetéséb*en* Ul*nas* 3 ½.

Die 21. July. Fizetéséb*en* Vetéssi László Asztalnok Ur*amna*k Ul*nas* 6.

II/3. Az udvariak és a hadak számára kiutalt posztók elszámolásai. Munkács, dátum nélkül[111]

Memoriale Lengyel Országbul hozot posztókban

Tárházban hattam Munkácson:

Kék kőzlőndist Végh N. 60.

Veres kőzlőndist Vég N. 55.

Veres Raveczkit Vég №. 25.

[106] A fol. 360v.–362v. üres.
[107] MNL OL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly Imre számadáskönyvei. Különálló lapon, fol. 366r.
[108] Karasia: felsőruházathoz való kártolt gyapjúfonál. *Endrei* 1989. 227. o.
[109] Az Abaújvármegyei Vizsoly helység (ma: Borosod-Abaúj-Zemplén megye Gönci járásában).
[110] Karmazsin: sötétvörösszínű bőr. EMSzT VI. 194. o.
[111] MOL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly Imre számadáskönyvei. Fol. 357r.–v.; különálló lapon a fol. 356r.–358r. közé betéve.

Karmazin szinő veres[112] angliait négy darabba, melly tiszen singet Nr. 150.
Ón táll 82.
Ón tányér 111.
Négy sipot, német siposok*na*k valót

Kassára Mokrai és Buzari sereginek ruházatyára kültem Die 10. Julii kék közlöndist véget Nr. 60.
Veres közlőndist Nr. 8.
Az tiszteknek angliait et fajlondist vereset.
Szluhai Viszniczei András folajtarnak veres közlöndis posztóbul mentének, dolmán*na*k 6.
Horvátok tiszteinek attam mindenikinek Ul*nas* 3.[113]

III. Az ungvári kuruc hadak fizetési kimutatása. Ungvár, 1685. június 6. után[114]

Anno 1685. Die 6. Juny. Okolicsany András Ur*am* expediáltatot[115] Ungvárra, obsidio[116] alatt lévő tisztek és vitézlő rendnek ajánlot Ur*un*k Kegyelmességének complanatiójára[117] vétt aranyat in specie[118] №. 254, tallért in specie №. 36, follyó pénzt f. 3160.[119]

	Arany	Tallér	forint
Fazekas András Hadnagy Ur*amna*k attam f.			20
Zászlótartójának attam f.			10
Sztrása Mesterének attam f.			10
Dobossal lévő személyek №. 94, atta aranyatt №.	94		
Gyulai féle zászlótartójának atta*m* f.			10
Fazekas András féle legényének 16 atta*m* aranyat in specie tizedesekkel együt N.	16		
Kis János Fő Hadnagy Ur*amna*k atta*m* f.			20
Vice Hadnagyának atta*m* f.			10
Zászlótartójának mivel sebes volt atta*m* aranyat	4		
Sztrasa Mesterének atta*m* f.			10
Tizedessekkel együt 18 legényének aranyat №.	18		
Sadányi Fő Hadnagy Ur*amna*k atta*m* f.			20
Vice Hadnagyának attam f.			10
Sztrása mesterének atta*m* f.			10
Kőz legénye volt tizedessekkel egyut azokkal, a kik Galambos Ur*am* engedelmébül elmentenek volt N. 31, attam aranyat №.	31		
Balog János Hadnagy Ur*amna*k atta*m* f.			12
Hár*om* legényének három aranyat N.	3		

[112] Karmazsinveres: (kékes) sötévörös, kárminpiros. EMSzT VI. 198. o.
[113] Az irat hátoldalán néhány különálló számítás található, ezek közlésétől érdektelenségük miatt eltekintünk.
[114] MNL OL G 3. Thököly-szabh. lt. III. 9. fol. 154r.–v.
[115] Küldetett.
[116] Ostrom.
[117] Kiegyenlítésére.
[118] Tételesen.
[119] 1 arany = 2 tallér = 4 rhénes vagy rajnai forint (Florenus Rhenensis) = 4 4/5 magyar forint (Florenus Hungaricalis) = 81 garas = 240 krajcár = 480 dénár. *Esze* 1955. 557. o.

Ittem az mely Sadányi Ur*am* haidúi elmentenek volt falukra, meg jővén personal No 25. N.	25		
Németh Tiszteknek			
Kruk Ur*amna*k aranyat in specie №.	10		
Két Feldvabelynek[120] att*am* tallért №.		24	
Három kapralynak két két aranyat №.	6		
Négy Gefraiternek[121] attam tallért №.		12	
Egy dobosnak attam aranyat №.	1		
Négy pattanttyúsnak att*am* aranyat №.	12		
Az eötödékének attam №.	2		
Rész dobosnak att*am* f.			1d 80
Német másik dobossnak attam f.			1 d 80
Trombitás inasnak att*am* f.			1 d 20

[Kancelláriai jegyzet az irat hátoldalán:] 1685

IV/1. Az udvari palotások kimutatása. Hely nélkül, 1685. május 26.[122]

Anno 1685. Die 26. Maji.
Harmincz Palotás ruházatott következendő rend szerint vette fel

	Első Tizedes
Nagy Jakab	Köntöst vett fel, csigát, süveget, czizmát
Milotai András	Köntöst vett fel, csigát, süveget, czizmát
Lehotai Gyurka	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Bátori Mihók	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Pap László	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Tősér Istók	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Futaki Gyurka	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Kis Istók	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Vári Istók	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Borbély Samu	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
	Második
Nagy Mihály	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Bereznai János	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Kurucz Ferencz	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Nagy Tamás	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Milotai Ferencz	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Barakoni Ferencz	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Nagy Tamás	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Komány István	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Nagy Istók	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Fejér Jancsi	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Csorba György	Köntöst, csigát, süveget, czizmát

[120] Feldwebel: strázsamester (őrmester).
[121] Gefreiter: őrvezető, tizedes.
[122] MNL OL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly Imre számadáskönyvei. Fol. 363r.

Miska Marczi	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Füle Páll	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Sentessi Gyurka	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Árvai Gyurka	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Dolhai Miklós	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Gutti Jancsi	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Sentessi Laczkó	Köntöst, csigát, süveget, czizmát
Kun Miklós	Köntöst, csigát, süveget, czizmát

IV/2. Az udvari palotások kimutatása. Tokaj, 1685. június 6.[123]

Anno 1685. Die 6. Junii. Palotasok*na*k fizettem pro mense Febr, Martio, Apr et Majo, következendö rend szerint

Nagy Jakab Első Tizedes	Fl. 8., négy forintya süvegért tudatik ki
Milotai András	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Lehatai Gyurka	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Bátori Mihók	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Pap László	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Tősér Istók	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Futaki Gyurka	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Kis Istók, tizedes vette fel	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik ki
Vári Istók	Fl. 6., három forintya kalpagért tudatik
Borbély Samu	Fl. 6., három forintya kalpagért tudatik
Második Nagy Mihály	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Bereznai János	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Kurucz Ferencz	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Nagy Tamás	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Milotai Ferencz	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Barakoni Ferencz	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Nagy Sándor	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Komány Istók	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Nagy Istók	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Fejér Jancsi	Fl. 6., három forintya kalpagért tudatik
	Harmadik
Csorba György	Fl. 8., négy forinttya kalpagért tudatik
Miska Marczi	Fl. 8., nég forinttya kalpagért tudatik
Füle Páll	Fl. 8., nég forinttya kalpagért tudatik
Sentessi Gyurka	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Árvai Gyurka NB	Fl. 8., négy forinttya kalpagért tudatik
Dolhai Miklós NB	Fl. 8., négy forinttya kalpagért tudatik
Gutti Jancsi	Fl. 8., négy forinttya kalpagért tudatik
Sentessi Laczkó NB	Fl. 8., négy forinttya kalpagért tudatik
Kun Miklós	Fl. 8., négy forintya kalpagért tudatik
Debreczeni György	Fl. 5., négy forintya kalpagért tudatik

[123] MNL OL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly számadáskönyvei. Fol. 365r.

Die 6. Junii. Ezen Palotáso*knak* fizettem Tokajban: fl. 226.

[Az irat hátoldalán:] Palotások Laistroma Die 6. Junii. Anni 1685.

IV/3. Az udvari palotások kimutatása. Regéc, 1685. augusztus 4.[124]

Anno 1685. Die 4. Augusti. Palotások Laistroma
Pro mense Junio et Julio.

Nagy Jakab tizedes	vett fel fl. 5,50	Kordován czizmáért vett	fl. 2,50
Milotai András	vett fl. 5	Czizmáért tudódot neki	fl. 1
Lehotai Gyurka	vett fl. 4	Czizmáért tudódot	fl. 2
Bátori Mihók	vett fl. 3,50	Czizmáért tudódot	f. 2,50
Pap László	vett fel 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Tősér Istók	vett fel 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Futaki Gyurka	vett fel 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Kis Istók	vett fel 3,50	Czizmáért tudódot	f. 2,50
Vári Istók	vett fel 3	Czizmáért és süvegért	f. 3
Borbély Samu	vett f. 3, 60	Czizmáért tudódot	2,40
Nagy Mihály tizedes	f. 5,50	Czizmáért tudódot	2,50
Bereznai János	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Kurucz Ferencz	vett f. 5.	Czizmáért tudódot	1
Nagy Tamás	vett f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Milotai Ferencz	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Barakoni Ferencz	3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Nagy Sándor	3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Komány Istók	3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Nagy Istók	f. 4	Czizmáért tudódot	2
Fejér Jancsi	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Csorba György tizedes	f. 5,50	Czizmáért tudódott	2,50
Miska Marczi	f. 4	Czizmáért tudódott	2
Füle Páll	f. 5	Czizmáért tudódot	1
Sentessi Gyurka	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Arvai Gyurka	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Dolhaj Miklós	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Gutti Jancsi	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Sentessi Laczkó beteg	f. 3,50	Czizmáért tudódot	2,50
Balog Miklós	f. 3,50	Czizmáért tudódott	2,50
Debreczeni György	f. 4	Czizmáért tudódott	2

Die 4 Augusti ezen Palotáso*knak* pro menso Junio et Julio[125] fizette*m* Regéczben, ki tudván csizmának az ára némelyikitul.

[124] MOL G Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly Imre számadáskönyvei. Fol. 364r.
[125] Június és július hónapra.

IV/4. Az udvari palotások és puskások kimutatása. Ónod, 1685. szeptember 7.[126]

Palotások száma

1 Tizedes

Nagy Jakab fl. 4.
Milotai András fl. 3.
Lehotai György NB f. 3.
Vári Istók f. 3.
Borbély Sámuel NB f. 3.
Futoki György NB f. 3.
Kis Istók f. 3.
Luczkaji Istók f. 3.
Pap Laczkó f. 3.
Bátori Mihály f. 3.

2. Tizedes

Nagy Mihály f. 4.
Breznaji János, Tiz*edese* [*vette fel*] 3.
Kurucz Ferencz, barlai (?) f. 3.
Nagy Tamás f. 3.127
Milotaji Ferencz f. 3.
Barakoni Ferencz f. 3.
Horvát Sándor f. 3.
Komani Istók, tiz*edese* [*vette fel*] f. 3.
Fejir János f. 3.
Nagy Istók, beteg, sógora [*vette fel*] f. 3.

3. Tizedes

Csorba György, Tokajban beteg f. 4.
Miska Marczi, Hadnagy Ur*am* vette [*fel*] f. 3.
Szentesi György f. 3.
Árvaji György, Szentessi [*vette fel*] f. 3.
Dolhaji Miklós f. 3.
Balok Miklós f. 3.
Debreczeni György, <Szerencsen> beteg f. 3.
Szentesi Laczkó f. 3.

Puskások száma

1. Tizedes. Kozma <Ferencz> György f. 4.

Kozma Ferencz f. 3.
Lánfalusi Ferencz f. 3.
Zavidfalusi Simon f. 3.
Ardanházi Mátyas f. 3.
Ardanházi János f. 3.
Dragafalusi János f. 3.
Kostanfalusi Kesz János f. 3.
Krompachi Salamonn f. 3.
Árvaji György f. 3.

2. Tizedes

Boboliczkai Sándor f. 4.
Pisztraházi Tamás f. 3.
Pisztraházi Geczi f. 3.
Lankai Simon f. 3.
Lubiji Geczi f. 3.
Kostanfalusi Simkó f. 3.
Lukovski Tamás f. 3.
Árvaji Mihók f. 3.
Arvaji János f. 3.
Szerenczefalusi Éles, Munkácson

3. Tizedes

Boczko András f. 4.
Bannovski György f. 3.
Orlovski István, <Munkácson> Patakon beteg f. 3.
Mereticzki Andras f. 3.
Kajlovszki Laczkó f. 3.
Szlovenszki Mátyás f. 3.
Jaklovski Mihók f. 3.
Jakubovanszki Mihók f. 3.
Hrulovszki128 András f. 3.
Vajkoszki Marczin f. 3.

4. tizedes

Ruhozberski Mihók f. 4.
Tolnaji129 György f. 3.
Karacson György f. 3.
Szentkerezti András f. 3.
380r Mochnaji Palkó f. 3.
Úji falusi István f. 3.
Szopcsek Ádám f. 3.
Sűveges György f. 3.
Keltmanroszki Jakab, Patakon
Mochraji János f. 3.

Ezen Puskások*na*k és Palotások*na*k Ónodban fizettem pro mense Augusto Die 7. 7br*is* Anni 1685.[130]
[Ceruzával:] Rákóczi-cs. lt.-ából.

[126] MNL OL G Thököly-szabh. lt. II. 6. Thököly Imre számadáskönyvei. Fol. 380r.–v.
[127] Utólag beírva.
[128] A vezetéknév nehezen olvasható.
[129] Először – nyilván tollhibából – S-betűvel kezdték a vezetéknevet, de utólag javították.
[130] Augusztus hónapra az 1685. év szeptember 7. napján.

IV/5. Az udvari palotások kimutatása[131]

Palotások Sáma

Első tizedes	Másadik tizedes	Harmadik tized
Nagy Jakab	Nagy Mihály f. 3.	Corba György f. 1//80
Milotai András f. 3.	Bereznay János	Miska Marczin f. 3.
Lehotay György	Kurucz Ferencz	File Pál
Váry István	Nagy Tamás f. 3.	Szentesy György
Borbély Samu //60.	Milotai Ferencz	Árvay Gyurka
Bátori Mihály f. 3.	Barakoni Ferencz f. 2.	Dolhay Miklós
Dobrony Lásló	Horvát Szándor	Gutty János
Liczkay István	Komány István	Szentesi Lásló
Futaki György	Fehér János	Kum Miklós
Gutty István f. 3.	Nagy Istvány	Debreczeni Gyurka

V/1. Komlóssy Sándor seregének és néhai Osvald úr katonáinak a fizetési kimutatása. Munkács, 1686. január 4.[132]

Anno 1686. Die 4 Januarii[133]
Komlóssi sereginek mustrája s laistroma

Komlóssi Sándor Fő hadnagy	vett fel	fl. 48
Inczédi István Vice hadnagy		fl. 16
Kormán András		fl. 12
Nagy Péter		fl. 12
Szilágyi János		fl. 12
Nagy Sigmond		fl. 12
Inczédi Sámuel		fl. 12
Szentmiklóssi Demeter		fl. 12
	Komlóssi Ur*amna*k atta*m* 4/24	
Horvát László	Die 14. Febr*uarius* residentásátt[134] meg atta*m*	fl. 7/25
Remetei György		fl. 12
Kis László		fl. 12
Oláh Ferencz		fl. 12
Kis Mihály		fl. 12
Szabó Mihály		fl. 12
Dragabartfalussi Sándor		fl. 12
Tömörkönyi István		fl. 12
Dragabartfalvi Kis János		fl. 12
Antalóczi Gergely		fl. 12
Kokolit János		fl. 12
Veres István		fl. 12
Fodor Mihók	Zászló Tartó Ur*am* [*vette fel*]	fl. 12

[131] MNL OL G 5. Thököly-szabh. lt. V. Thököly seregének összeírásai és fizetési listái. (Hely és dátum nélkül.)
[132] Uo.
[133] Az 1685. év január. 4. napján.
[134] Február 14. napján a hátralékát.

Hatházi Pál		fl. 12
Kismar Mátyás		f. 5[135]
Kovács János		f. 12
Sütő Sándor		f. 6
Viczniczei Márton		f. 6
Galgóczi Péter		f. 12
Balkáni István		fl. 12
Sipos János		fl. 12
Tótt Lukács		f. 12
Fekete János		f. 12
Szabó Andris		f. 12
Szabó Istók	Fekete János vette fel	f. 12
Kovács Mihók		f. 12
Kis László		f. 12
Kemény János		f. 12
Leczfalussi László		f. 12
Kis János		f. 12
Dudás Tamás		f. 12
Kranha János		f. 12
Skárossi Ferencz		f. 12
Turzai László		f. 12
Farkas Tamás		f. 12
Fancsikai András	beteg, Hadnagy Ur*am* vette fell	f. 12
Lengyel János		f. 12
Szebeni Páll	sebbe fekszik, Tótt Lukács vette fel	f. 12
Turzai János		f. 12
Erdélyi László		f. 12
	Szegény Ozvald Ur*am* katonái	
Elek Miklós		fl. 4
Horvát György		fl. 4
Forgács Miklós		fl. 4
Forgács Mihály		fl. 4
Forgács Márton		f. 4
Boricsai Mihály		f. 4
Galgóczi Jónás		f. 4
Csurka Peti		f. 4
Gyarmati Ferencz		f. 4
Kis István		f. 4
Kanizai Ferencz		f. 4
Móricz István		f. 4
Orosz Simon		f. 4
Rácz György		f. 4
Kis János		f. 4

[135] Az összeg nehezen olvasható.

Futaki István	f. 4
Horvát Tamás	f. 4
Újfalussi István	f. 4
Kis András	f. 4
Szilágyszegi János	f. 4
Borbély István	f. 4

Ezen katonáknak fizettem Die 5. Januarii Anni 1686.[136] Keg*yelme*s Aszonyunk parancsolatyábul, úgy mint Komlóssi Ur*am* katonáinak három hóra, Szegény Ozvald katonáinak egy hóra, tiszen in Summa fl. 720.
Ozvald

[Rávezetve az irat hátoldalára:] Komlóssi sereginek laistroma
[Utólagos feljegyzések az irat hátoldalán:] Conventióbeli búza resztantiákrul mit parancsol Kegyelmes Aszonyunk, és szalonabéli restantiárul
1686

Die. 9. Martii 1686.
Sipos Jánosnak f. 10
Futakinak fl. 10
Komlóssinak f. 30
Turzai László f. 12
Horvát László f. 12

V/2. Komlóssy Sándor seregének és néhai Osvald úr katonáinak a fizetési kimutatása. Munkács, 1686. április 2.[137]

Anno 1686. Die 2. Aprilis.[138] Komlóssi Sándor katonáinak lajstroma

Komlóssi Sándor Fő Hadnagy		fel vette	fl. 48
Inczédi István Vice Hadnagy	N. 1	vett fel	fl. 36
Kormány András	N. 2	fel vette	6
Nagy Péter Istráza Mester	N. 1		fl. 7//50
Nagy Sigmond	N. 1	fel vette	7//50
Fodor Mihály	N. 1	fel vette	7//50
Szilágyi János	N. 1	fel vette	7//50
Farkas Tamás	N. 1	fel vette	7//50
Fancsikai András	N. 1	fel vette	7//50
Turzai János		Nagy Péter Ur*am* vette fel	f. 9
Veres István	N. 1	Hadnagy Ur*am* vette fel	7//50
Turzai László			12
Szilágyi Mihály		vett	fl. 6
Balkáni István	N. 1	Fekete János vette fel	7//50
Fekete János	N. 1	fel vette	7//50
Tótt Lukácz			F 9
Skárossi Ferencz	N. 1	Fekete János vette fel	12 NB

[136] Az 1686. év január 5. napján.
[137] MNL OL G 5. Thököly-szabh. lt. V. Thököly seregének összeírásai és fizetési listái.
[138] Az 1686. év április 2. napján.

Szabó Istók			f. 9
Szabó András	N. 1	fel vette	9
Léczfalussi Máttyás			f. 9
Inczédi Sámuel	N. 1	fel vette	9
Kemény János		Csorba János vette fel	f. 9
Nagy Gergely		fel vette	f. 9
Szentmiklóssi Demeter		fel vette	f. 9
Remetei György			f. 9
Oláh Ferencz	N. 1	fel vette	7//50
Kis Mihály			f. 9
Kis László			fl. 9
Antalóczi Gergely			fl. 9
Erdélyi László			fl. 9
Lengyel János		Tótt Lukács vette fel	fl. 9
Horvát László	X		fl. 12
Szabó Mihók			fl. 9
Kis László	N. 1	Szabó Mihály vette [fel]	f. 7//50
Kovács Mihók			fl. 9
Dragabartfalusi[139] Kis János			fl. 9
Dragabartfalussi Sándor			fl. 9
Dudás Tamás			fl. 9
Galgóczi Péter			fl. 9
Kismar*jai* Máttyás		Szabó Mihály vette [fel]	fl. 9
Kovács János			fl. 9
Lohai János			fl. 9
Tótt András	N. 1		f. 3
Dobos László			f. 6
Sipos János	N. 1	X fel vette	20
Hatházi Pál	N. 1	meg holt	
Pisztraházi Kis János			fl. 9

Ezen Komlóssi sereginek három hóra fizettem mindenikinek kilencz-kilencz forintyával, kikre tisztekkel együtt ment: fl. 428, ki tudva túró árát: fl. 30.
Die 4. Apri*lis* 1686.[140] Munkács

Szegény Ozvald Ur*am* katonáinak száma

[1.]

Elek Miklós	8
Forgácz Miklós	f. 8
Forgácz Mihály	f. 8
Galgóczy János	f. 8
Duriczay Mihály	f. 8
Gyarmathy Ferencz	f. 8

[139] A név utólag lett beírva.
[140] 1686. április 4. napja.

Csutka Peti	f. 8
Kis Istók	f. 8
Balog János	f. 8
2.	
Futaky István	fl. 12
Móricz István	fl. 8
Szilágyszegi Sigmond	fl. 8
Rácz György	fl. 8
Kovácz Simon	fl. 8
Kis András	fl. 8
Horváth György	fl. 8 Kis András vette fel
Újfalusy István	fl. 8
Rácz János	fl. 8
Horváth Thamás NB	fl. 12
Borbélly István	fl. 8
Szabó István	fl. 6
Csatlós István	fl. 6

Ezen Ozvald Ur*am* katonáinak is három hóra fizettem, úgy mint Komlóssi katonáinak is, ki tudván mindazon által ezeknek is túró árát: fl. 31, ment reájok: fl. 180.

[Rávezetve az irat hátoldalára:] Komlósi katonáinak laistroma 2. Apr*ilis* 1686.

V/3. Komlóssy Sándor seregének a fizetési kimutatása. Munkács, 1686. május 3.[141]

Komlósi Sándor		
Incédi István N	f. 12	
Kormány Badini András	f. 4	
Nagy Péter stráza mester[142]	f. 5	
Nagy Zigmond N	f. 4	
Fodor Mihály	4	
Szilági János N	4	
Farkas Tamás N	4	
Fancikai András N	4	
<Turzai János> N	4	Meg holt
Veres István N	4	
<Turzai Lásló> NB	4	
Szilági Mihály N	4	
Balkányi István N	4	
Fekete János N	4	
Tót Lukác N	4	

[141] MNL OL G 5. Thököly-szabh. lt. V. Thököly seregének összeírásai és fizetési listái.
[142] Stráza mester: utólag beírva.

Skárossi Ferencz N	4	
Szabó Istók N	4	
Szabó András N	4	
Lécfalusi Mátyás N	4	
Incédi Sámuel N	4	
Kemény János N	4	
Szent Miklósi Demeter N	3	
Remetei György N	4	Nagy Gergel [vette fel]
Olá Ferencz N	4	Nagy Gergel [vette fel]
Kis Mihók N	4	
Kis Lásló N	4	
Antalóci Gergely N	4	
<Erdeli Lásló>[143] N	4	
Kerepeci András[144] N	4	
<Lengel János>[145] N	4	
Horvát Lásló	4	Turzai [vette fel]
Szabó Mihók N	4	
Kis Lásló N	4	
Kovácz Mihók N	4	
Kis János N	4	
Dragabartfalusi Sándor N	f. 4	Szabó Mihály [vette fel]
Dudás Tamás V	f. 4	
Galgóci Péter V	f. 4	Skárosival
Kiszmar Mátyás V	f. 4	Skárosival
Kovácz János N	f. 4	Skárosival
Lohói János N	f. 4	Kemény János vette [fel]
Nagy Gergely N	4	
Tót András N	4	Nagy Gergely [vette fel]
Dobos Lásló N	4	
Sipos János N	fl. 4	Futakival, felesége vette fel
Piszraházi János N	f. 4	

Anno 1686. Die 3. Maji146 fizettem egy hóra per fl. 4.

[*Rávezetve az irat hátoldalára*:] Komlóssi Sereginek Laistroma

[143] Utólag áthúzva.
[144] Utólag beírva.
[145] Utólag áthúzva.
[146] Az 1686. év május 3. napja.

V/4. Komlóssy Sándor seregének fizetési kimutatása. Munkács, 1686. június 3.[147]

Anno 1686. Die 3. Junii[148]
Komlóssi sereginek laistroma

		fl. 16[149]
Incédi István vice hadnagy		f. 12
Kormány András		f. 4
Nagy Péter		f. 5
Nagy Sigmond	Nagy Péter vette [fel]	f. 4
Fodor Mihály		f. 4
Szilágyi János		f. 4
Farkas Tamás		f. 4
Fancsikai András		f. 4
Veres István		f. 4
Szilágyi Mihály	Farkas Tamás [vette fel]	f. 4
Balkányi István		f. 4
Fekete János		f. 4
Tótt Lukács		f. 4
Skárossi Ferencz		f. 4
Szabó Istók		f. 4
Szabó András		f. 4
Léczfalussi Máttyás		f. 4
Incédi Sámuel		f. 4
Kemény János		f. 4
Szentmiklóssi Demeter		f. 4
Remetei György		f. 4
Oláh Ferencz		f. 4
Kis Mihók		f. 4
Kis László		f. 4
Antalóczi Gergely		f. 4
Kerepecsi András		f. 4
Horvát László		f. 4
Szabó Mihók	Uru*nknál*, felesige vette fel	f. 4
Kis László		f. 4
Kovács Mihók		f. 4
Dragabartfalussi Sándor	Kis János [vette fel]	f. 4
Dudás Tamás		f. 4
Galgóczi Péter		f. 4
Kismar Máttyás		f. 4
Kovács János		f. 4
Lohai János		f. 4

[147] MNL OL G 5. Thököly-szabh. lt. V. Thököly seregének összeírásai és fizetési listái.
[148] Az 1686. év június 3. napja.
[149] A szám előtt nem szerepel név, de egyértelmű, hogy a főhadnagy fizetéséről van szó.

Nagy Gergely		f. 4
Tótt András	Vice hadnagy [vette fel]	f. 4
<Dobos László>		
Sipos János		f. 4
Pisztraházi János		f. 4
Kukulik János		f. 4
Sütő Sándor		f. 4
Pap László		f. 4
Nagy Deme		f. 4

Anno 1686. Die 3. Junii ezen katonák egy hó pénzeket vettik fel p*er* fl. 4.

[*Rávezetve az irat hátoldalára*:] Komlóssi sereginek laistroma 1686. Die 3. Junii.

Bibliográfia

Angyal 1888. — *Angyal Dávid:* Késmárki Thököly Imre (1657–1705). I. k. Budapest, 1888.

Angyal 1889. — *Angyal Dávid:* Késmárki Thököly Imre (1657–1705). II. k. Budapest, 1889.

Bánkúti 1980. — *Bánkúti Imre:* Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. (Folia Rakocziana 4.) Vaja, 1980.

Bruckner 1914. — *Bruckner Győző:* Gróf Thököly Imre késmárki udvartartása. Lőcse, 1914. (Klny.: Közlemények Szepesvármegye Múltjából, 6. [1914.])

Dobay-napló — Dobay Zsigmond naplója. In: Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai, 1686–1705. Közli: *Thaly Kálmán*. Második rész: Tököly Imre némely főbb híveinek naplói, írási. 1686–1699. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores – Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály: Írók. XXIII/2.) Pest, 1868. 413–458. o.

EMSzT I.,VI. — Erdélyi magyar szótörténeti tár. I. k. Anyagát gyűjtötte és szerk. *Szabó T. Attila*. Bukarest, 1975.; VI. k. Anyagát gyűjtötte és szerk. *Szabó T. Attila*, szerkesztő-munkatársak *P. Bodrogi Katalin, Daly Ágnes, P. Dombi Erzsébet* et al. Bukarest, 1993.

Endrei 1989. — *Endrei Walter:* Patyolat és posztó. (Mikrotörténelem.) Budapest, 1989.

Esze 1955. — Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta *Esze Tamás*. Budapest, 1955.

Heckenast 1997. — *Heckenast Gusztáv:* II. Rákóczi Ferenc elitképző Nemesi Társasága. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szerk. *Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella* és *Ötvös Péter*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.) Szeged, 1997. 153–169. o.

Heckenast – Mészáros 2005. — *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? – Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2005.

Idővel paloták	Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó.* Budapest, 2005.
Kincses 2004.	Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. k. 1680–1704. S. a. r., a jegyzeteket és a mutatókat készítette *Kincses Katalin Mária.* (Folia Rakócziana 9/1.) Vaja, 2004.
Magyar udvari rendtartás	Magyar udvari rendtartás – utasítások és rendeletek 1617–1708. S. a. r., jegyzetekkel ellátta és az előszót írta *Koltai András.* A 33. számú iratot s. a. r. és jegyzetekkel ellátta *Sunkó Attila.* (Millenniumi Magyar Történelem – Források.) Budapest, 2001.
Majláth 1883.	*Majláth Béla:* A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. *Történelmi Tár,* 1883. 1–2. közl. 359–374. és 543–570. o.
Mészáros 2003.	*Mészáros, Kálmán:* The Palatial Court Regiment of Ferenc II Rákóczi. In: Európa és Magyarország II. Rákóczi Ferenc korában 2003. szeptember 24–26. – Europe and Hungary int he Age of Ferenc II Rákóczi 24–26 September 2003. *Studia Caroliensia,* 5. (2004) 3–4. sz. 175–194. o.
Mészáros 2005.	*Mészáros Kálmán:* Egy reprezentatív testőrszázad II. Rákóczi Ferenc udvarában – A kapcsos palotások névjegyzékei (1706. május–szeptember). In: Az értelem bátorsága – Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*, a szerkesztésben közreműködött *Csákváry Ferenc, Kincses Katalin Mária, Mészáros Kálmán, Tóth Ferenc.* Budapest, 2005. 469–477. o.
Pálmány 1986.	*Pálmány Béla:* Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). (A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 7.) Salgótarján, 1986.
Petneki 1983.	*Petneki Áron:* Splendor Thökölyanus (Thököly udvartartása). In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. *Benczédi László.* Budapest, 1983. 205–215. o.
Rákóczi Emlékiratai	II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította *Vas István.* A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla.* A szöveget gondozta *Kovács Ilona.* (Archivum Rákóczianum, III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei, I.) Budapest, 1978. [Kétnyelvű kritikai kiadás.]
Ságvári 2003.	*Ságvári György:* A Nemes Compánia a fejedelmi udvarban. In: A Rákóczi-szabadságharc és Kelet-Európa Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. I. k. Szerk. T*amás Edit.* (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 45.) Sárospatak, 2003. 397–422. o.
Seres 2005.	*Seres István:* Thököly Imre emigráns katonaságának tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698–1699). *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005) 424–500. o.
Seres 2016.	*Seres István:* II. Rákóczi György „kuruc" lovasezrede. (Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez, 2.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 129. (2016) 219–242. o.
Sunkó 1998.	*Sunkó Attila:* Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században. *Levéltári Közlemények,* 69. (1998) 99–131. o.
Székely 1914.	*Székely Jolán:* Thököly Imre udvartartása. Budapest, 1912.
Szentgyörgyi 1972.	*Szentgyörgyi Mária:* Kővár vidékének társadalma. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből – Új sorozat, 56.) Budapest, 1972.

Szilády – Szilágyi 1871. Török-magyarkori Állam-Okmánytár. Szerk. és jegyzetekkel ellátták *Szilády Áron* és *Szilágyi Sándor.* 6. k. (Török-magyarkori történelmi emlékek. I. oszály: Okmánytár VIII.) Pest, 1871.

Szita 1995. A törökök kiűzése a Körös–Maros közéről 1686–1695. Gyula város és a vár török alóli felszabadulásának 300. évfordulójára. A kötetet szerk., a tanulmányt írta és a forrásokat jegyzetelte *Szita László.* (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 19.) Gyula, 1995.

Thaly 1900. *Thaly Kálmán:* Munkácsi leltárak s udvartartási iratok. *Történelmi Tár – Új folyam,* 1. (1900) 336–342. o

Thököly naplói Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. II. k. Közli *Thaly Kálmán.* (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores – Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály: Írók. XXIV.) Budapest, 1873.

Tóth 1992. *Tóth István György:* Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből – Új sorozat, 115.) Budapest, 1992.

Varga J. 1981. *Varga J. János:* Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből – Új sorozat, 94.) Budapest, 1981.

Levéltári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Thököly-szabh. lt.	A Thököly-szabadságharc levéltára
G 2. II. 6.	Thököly Imre iratai. Thököly számadáskönyvei, 1678–1687.
G 3. III. 9.	Thököly Szepesi Kamarájának iratai. Egyéb kamarai iratok, 1682–1685.
G 4. IV.	Thököly tisztviselőinek (és a „bujdosó hadak” vezetőinek) iratai, 1677–1685.
G 5. V.	Thököly seregének katonai összeírásai és fizetési listái, 1683–1684.
G 11. XI.	Bizonyságlevelek, kezeslevelek, reverzálisok, elismervények, 1670–1689
Teleki cs. lt.	Teleki család marosvásárhelyi levéltára
P 659.	Teleki család: Missiles
P 1238.	Teleki Mihály Gyűjtemény
P 1239.	Teleki Mihály vegyes iratai
Bethlen cs. lt.	Bethlen család levéltára
P 1959.	Vay család iratai
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest
Fol. Hung.	Folia Hungarica
1389.	Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyűjteménye

István Seres

SOURCES TO THE HISTORY OF THE ROYAL HOUSEHOLD AND COURT MILITARY PERSONNEL OF PRINCE IMRE THÖKÖLY, 1685–1686

Summary

The pay list written at the turn of the years 1682/1683, together with some other scarce data, was for a long time the only available source related to the royal household of Imre Thököly and Ilona Zrínyi, to the princely couple's entourage and to the court military personnel protecting them. During our research, however, many new data have come to light. The most important of these is probably a later pay list of the royal household, ending in autumn 1685, directly before the Prince's falling into captivity in Nagyvárad. After the regrettable event some of the court people cut their way to Munkács, and later they too took part of the fortress's heroic defence. Research can also use the detailed list of the baize allotment of the Prince's court between 1685 and 1686, which adds many names to our knowledge. This paper is based mainly on the abovementioned two sources, but we were also able to find the drafts of a number of court troops. The latter includes the lists of the court gunmen and those of the infantry troop of Sándor Komlóssy, originally serving in the entourage of the Prince, too. Although the troop fraction lead by István O'sváth from Csengerújfalu (who died at Munkács at the end of 1685) was not part of the court army, they were listed together with Komlóssy's troop.

István Seres

QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER HOFHALTUNG UND DES HOFSOLDATENTUMS VON IMRE THÖKÖLY, 1685–1686

Resümee

Über die Hofhaltung von Imre Thököly und Ilona Zrínyi sowie über das die Begleitung und den Schutz des Fürstenpaares gewährleistende Hofsoldatentum stand – mit Ausnahme vereinzelter Angaben – lange Zeit hindurch lediglich die Lohnaufstellung vom Jahreswechsel 1682/1683 zur Verfügung. Im Laufe unserer Forschungen kamen jedoch zahlreiche neue Daten zum Vorschein: Am wichtigsten unter diesen ist wohl eine spätere Lohnaufstellung der Hofhaltung, die im Herbst 1685, direkt vor der Festnahme des Fürsten in Nagyvárad (Großwardein) fertiggestellt wurde. Im Anschluss an das bedauerliche Ereignis kämpfte sich ein Teil des Hofes in Richtung Munkács (Munkatsch) vor, und später nahmen auch sie an der heldenhaften Verteidigung der dortigen Burg teil. Uns steht auch das detaillierte Verzeichnis der Stoffzuweisungen des fürstlichen Hofes zwischen 1685 und 1686 zur Verfügung, das unsere bisherigen Kenntnisse um zahlreiche Namen erweitert. Die vorliegende Mitteilung gründet in erster Linie auf den oben genannten beiden Quellen, wobei es uns jedoch auch gelungen ist, die Zusammenschreibungen mehrerer höfischer Heere aufzufinden. Dabei handelt es sich um mehrere Zusammenschreibungen der am Hof befindlichen Gewehrschützen und Palastsoldaten sowie der Infanteriearmee von Sándor Komlóssy, die sich ebenfalls in direkter Nähe des Fürsten aufhielt. Auch das Truppenfragment von István O'sváth aus Csengerújfalu, der Ende 1685 bei Munkács fiel, wurde zusammen mit dem Heer von Komlóssy zusammengeschrieben, obwohl es nicht zum Hofsoldatentum gehörte.

István Seres

SOURCES POUR L'HISTOIRE DE LA COUR ET DES TROUPES DE LA COUR D'IMRE THÖKÖLY, 1685–1686

Résumé

Pendant longtemps, outre certaines données éparpillées, seul l'état des rémunérations établis au tournant de 1682/1683 nous a permis d'obtenir des informations sur la cour d'Imre Thököly et d'Ilona Zrínyi et sur les troupes de la cour qui assurait la suite et la protection du couple princier. Nos recherches ont cependant permis de découvrir de nouveaux éléments dont le plus important est un état des rémunérations qui va jusqu'à l'automne 1685, juste avant la capture du prince à Nagyvárad. Après ce malheureux événement, une partie des gens de la cour ont réussi à se diriger vers Munkács où ils ont ensuite participé à la défense héroïque du fort. Nous disposons d'un état détaillé sur les draperies distribuées dans la cour princière en 1685 et 1686, et ce document contient beaucoup de noms que nous ne connaissions pas encore. La présente publication est principalement basée sur les deux sources mentionnées ci-avant, mais nous avons également réussi à retrouver le recensement de plusieurs troupes de la cour dont celui des arquebusiers et des palatins de la cour et plusieurs recensements de l'armée d'infanterie de Sándor Komlóssy qui faisait partie de l'entourage direct du prince. Même s'ils n'appartenaient pas à la cour, les fragments de la troupe d'István O'sváth de Csengerújfalu tombé sous Munkács à la fin de 1685 ont été recensés avec l'armée de Komlóssy.

Иштван Шереш

ИСТОЧНИКИ К ИСТОРИИ ПРИДВОРНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И ПРИДВОРНОЙ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ СОЛДАТ ИМРЕ ТЕКЕЛИ, 1685–1686 ГГ.

Резюме

О придворном обслуживании и придворной военной службе, обеспечивающей сопровождение и охрану княжеской пары Имре Текели и Илона Зрини – кроме расброссанных данных – до длительного времени мы располагали только платежной ведомостью сделанной на рубеже 1682/1683 гг. В ходе исследований был обнаружен ряд новых данных, из которых – пожалуй – наиболее важным из придворного хозяйствования является более поздняя платежная ведомость, которая заканчивается осенью 1685 года, перед арестом князя в Орадеи. После этого несчастного случая часть придворных (дворовых) пробилась в направление Мукачево, в дальнейшем и они участвовали в героической защите крепости. В нашем распоряжении имеется детальный список княжеского двора о выдаче сукна в период между 1685–1686 годами, который обогащает наши знания многими именами. Настоящая публикация в первую очередь основана на двух вышеописанных источниках, но наряду с этим удалось найти более изысканную перепись дворовых армейцев. Это: стрелки и дворовые много переписей армии пехотинцев Шандора Комлоши, находившейся в непосредственной близости с князем. Хотя они не причислялись к дворовым, но вместе с армией Комлоши были переписаны и остатки отрядов Иштвана Ошвата погибших при войне в конце 1685 года под Мукачево.

SÍPOS FERENC

FELVIDÉKI HADI ESEMÉNYEK 1704 TAVASZÁN

Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából

Markó Árpád (Rozsnyó, 1885. október 12. – Budapest, 1966. szeptember 17.) katonatiszt, levéltáros, hadtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Fő kutatási területe az 1703–1711 közötti időszak – lexikonszerűen így foglalható össze pályája. 1929-ben került látókörébe a Rákóczi-szabadságharc, vagy ahogy ő nevezte: II. Rákóczi Ferenc felkelése. Ekkor egy nagyobb tanulmányt szentelt az Érsekújvár élelmiszerellátását célzó, 1710. februári katonai vállalkozásnak (a tavarnoki kuruc zsákmányolás) és az annak következtében kibontakozó összecsapásnak (az egerszegi harc); leveleket közölt a kuruc felkelés idejéből. 1930-ban a fejedelem utolsó csatájáról, a romhányiról (1710. január 22.) értekezett, és közreadta egy császári tábornok feljegyzéseit.[1]

1931-ben a trencséni csata (1708. augusztus 3.) mintaszerű feldolgozásával megnyerte a Magyar Tudományos Akadémia pályázatát. Tanulmányához új forrásanyagot használt fel: Bécsben, a Kriegsarchivban (Hadilevéltár) az Alte Feldakten fond magyarországi hadműveletekre vonatkozó 1708. évi anyagát nézte át (megtalálta a császári hadsereg parancsnokának három jelentését), az Osztrák Nemzeti Könyvtárban a korabeli félhivatalos kiadványok (Wien[n]erisches Diarium, Theatrum Europaeum) témájára vonatkozó közléseit olvasta el.[2]

Nagy elismerést jelentett, hogy az akadémia főtitkára, tekintettel II. Rákóczi Ferenc halálának közelgő kétszázadik évfordulójára (1935. április 8.), felkérte a fejedelem hadvezéri tevékenységének részletes bemutatására.[3] Így vált Markó Árpád fő kutatási területévé az 1703–1711 közötti időszak. „A trencséni csata előtanulmánya során amúgy is meg kellett tanulnom a szabadságharc részletes történetét, és örömmel határoztam el, hogy ezzel a korszakkal, illetve ennek katonai történetével fogok foglalkozni" – írta visszaemlékezéseiben.[4]

A terv később határozottabb alakot öltött: „nekiülök és megírom egy több kötetből álló sorozatban Rákóczi felkelésének részletes katonai történetét. Az időközben megjelenő írásaim már mind úgy készültek, mint e nagy munka megfelelő fejezetei. Így elsősorban a hat nagy csata részletes történetét igyekeztem feldolgozni. Ezek közül az elsőt, Koroncó mellett, nem Rákóczi vezette. A többinek irányítása, végrehajtása – a Nagyszombat, Pudmeric, Zsibó, Trencsén és Romhány mellett vívott csaták – az ő, mint legfelsőbb vezér kezében volt".[5]

[1] *Markó Árpád* életmű-bibliográfiája. In: *Markó* 2014. II. k. 360–361. o.

[2] A kutatása során gyűjtött másolatokat, jegyzeteket lásd: *Markó Árpád:* Adatgyűjtemény II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának katonai történetéhez. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), Kézirattár, Ms 10.273., 1708. év.

[3] Első önálló kötete (II. Rákóczi Ferenc a hadvezér) 1934 áprilisában jelent meg, május 11-én a Magyar Tudományos Akadémia beválasztotta levelező tagjai közzé. *Markó Árpád:* Életem a történettudomány szolgálatában. In: *Markó* 2014. I. k. 142–145. o.

[4] *Markó* 2014. I. k. 130. o.

[5] *Markó* 2014. I. k. 132. o.

Munkájához új, kiaknázatlan, gazdag forrásanyagot a bécsi Kriegsarchivban talált. Monográfiájának ezt a címet adta: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének katonai története*.[6] Szándékát 1934-ben a korszak iránt érdeklődő olvasóközönségnek ekképpen jelentette be: „Hadtörténeti munkásságomban évek óta kizárólag II. Rákóczi Ferenc felkelése hadtörténeti vonatkozásainak felkutatásával és feldolgozásával foglalkozom, és a felkelés katonai történetének megírásán dolgozom".[7] Főnöke, Gerbert altábornagy, a levéltár parancsnoka örömmel fogadta közlését, s úgy határozott, hogy a monográfiát a Hadilevéltár hivatalos kiadványaként jelenteti meg. Ám a Honvédelmi Minisztérium nem támogatta a vállalkozást. „Azt válaszolták, hogy a pénz most géppuskára és egyéb katonai dolgokra kell, ilyen, évekre húzódó tudományos munka kiadására nincs fedezet."[8] Így aztán a monográfiából csak résztanulmányok jelenhettek meg különböző folyóiratokban, de ezek is megritkultak 1937-től.[9]

A kézirat mégsem maradt asztalfiókban, felhasználta azt munkájában Bánlaky József nyugállományú altábornagy, hadtörténész, aki 1941-ben a következőket írta erről: „II. Rákóczi Ferenc fölkelésének részletes történetét az összes rendelkezésre álló források gondos fölhasználásával Makó (sic!) Árpád írta meg »II. Rákóczi Ferenc felkelésének katonai története« című igen alapos és jeles munkájában s én nagy köszönettel és hálával tartozom az illusztris szerzőnek, hogy a már megírt részeket készségesen bocsátotta rendelkezésemre, ami az én feladatomat igen nagymértékben megkönnyítette. Az említett becses munkából nagyon sok részt tartalmilag, sokat szó szerint is átvettem, természetesen mindig a forrás megnevezése, illetve idézőjelek alkalmazása mellett."[10]

Markó Árpád budai otthona a II. világháború során lakhatatlanná vált.[11] A monográfia kéziratából a romok alatt csupán a III. fejezet anyagát, az 1704. évi hadműveleteket tárgyaló részt sikerült megtalálnia Markó Árpádnak. Ezt 1960. január 5-én rövid ismertető szöveg kíséretében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ajándékozta: „Mint a régi Hadtörténelmi Levéltár Régi Levéltári Osztályának vezetője (1930–40-ig) hozzákezdtem Rákóczi háborújának részletes megírásához. A több kötetre tervezett munka mint a Hadtört. Levéltár kiadványa jelent volna meg. A második világháború kitöréséig elkészültem az 1707. év hadi eseményeinek összeállításával. Kb. 3000 gépírásos oldal terjedelmű kéziratom az ostrom alatt lakásomban – amelyet 22 bomba telitalálat tökéletesen szétrombolt – elpusztult, csupán ez az egy iratköteg, az 1704. év hadműveleteivel került ki ép állapotban a romok eltakarítása után.

Ezt a kötetet, úgy emlékszem, 1934–35-ben írtam. Azóta a Rákóczi-kutatás sok új adatot hozott napvilágra, tehát – ha egyáltalán szóba kerülhetne még valamikor e kéziratom publikálása – egy, a mai Rákóczi-kutatások eredményeiben jártas hadtörténésznek kellene megfelelően kiegészíteni.

355 oldal, vázlatokkal és egyes részletek nyomtatásban megjelent szövegben."[12]

[6] *Markó* 1933. 74. o. 1. jegyz.
[7] *Markó* 1934. 10. o. (Előszó.)
[8] *Markó Árpád:* Életem a történettudomány szolgálatában. In: *Markó* 2014. I. k. 135–136. o.
[9] *Markó Árpád* életmű-bibliográfiája. In: *Markó* 2014. II. k. 364–366. o.
[10] *Bánlaky* 1941. 29. o. 8. jegyz. Bánlaky életére és munkásságára legújabban lásd: *Pollmann* 2014.
[11] *Markó Árpád:* Hontalanságunk két éve, 1945. január 6. – 1947. április 1. In: *Markó* 2014. II. k. 353. o.
[12] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc háborújának 1704. évi hadműveletei. MTAK Kézirattár, Ms 10.272. Melléklet.

Az 1961. február 16-án befejezett, történészi pályafutását összegző írásában így idézte fel a történteket: „A fentebb említett részletes hadtörténelmi munkáról, Rákóczi háborújának részletes összeállításáról meg kell említenem, hogy a második világháború kitöréséig eljutottam az 1707. év hadi eseményeinek feldolgozásáig, összegyűjtöttem utazásaim alatt – évenként 5-6-szor is felutaztam oda[13] – a későbbi évekre vonatkozó minden adatot. Ez a kb. 2000 gépelt oldal terjedelmű kéziratom térképekkel, fotókópiákkal felszerelve, könyvtárammal, magánlevéltárammal együtt a második világháború alatt elpusztult, nyomtalanul elveszett, bizonyára feltüzelték. Lakásunk romjaiból csupán egy kötet kézirata, kb. 400 oldal,[14] az 1704. év hadi eseményeinek története került elő. Ezt, valamint még sok más összegyűjtött adatomat s egyéb, eddig ki nem adott kéziratomat, rádióelőadásaim szövegét stb. az 1960. év elején megőrzésre átadtam a Tudományos Akadémia Kézirattárának. Ha ezután valaki ezzel a korral foglalkozik, jól teszi, ha ezt a gyűjteményt is megnézi. Talál benne sok eddig ismeretlen adatot. S ha hadtörténelmileg nem is fontos, mégis érdekes pl. Rákóczi 18 hátaslovának a neve, felszerelése."[15]

Utolsó publikált írásában, szikár szavakkal már csak ennyit mond fő kutatási területéről: „Amikor 1930-tól kezdve kizárólag Rákóczi háborújának megírásán dolgoztam, hogy ez a részletes, több kötetre tervezett munka az akkori Hadtörténelmi Levéltár hivatalos kiadványaként kerüljön a történészek és a nagyközönség kezébe, a második világháború kitörése előtti évben még csak az 1707. évet lezáró hadműveletek részletes feldolgozásával készültem el."[16]

Jómagam Csapodi Csaba történészhagyatékokat ismertető összeállításából[17] értesültem Markó Árpád monográfiájának az 1704. évi hadműveleteket tárgyaló kéziratáról (III. fejezet). Megjelentetésére 1977-ben sikertelen kísérletet tettem.[18]

Mit tartalmaz a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött III. fejezet, milyen a szerkezeti, logikai felépítése, Markó Árpád hogyan csoportosítja a főhadszíntereken (a Dunántúlon és a Felvidéken), valamint a mellékhadszíntereken (a Duna–Tisza közén és Erdélyben) zajló hadműveleteket?[19] Íme a tartalomjegyzék:

[13] Ti. Bécsbe.

[14] Egészen pontosan 355 oldal. (Írógéppel írt szöveg, utólagos javításokkal, betoldásokkal. Csak a koroncói csatáról szóló rész nincs legépelve, a nyomtatott szöveg lett beillesztve a kéziratba.)

[15] *Markó Árpád:* Életem a történettudomány szolgálatában. In: *Markó* 2014. I. k. 137. o.

[16] *Markó* 1964. 176. o.

[17] *Csapodi* 1975. 677. o.

[18] Újragépeltettem a kéziratot, és Markó megjelent írásai alapján rekonstruáltam a hiányzó I–II. fejezetet is. Ez a kézirat végül annyiban hasznosult, hogy Mészáros Kálmán a császáriak veszprémi kegyetlenségeit felidéző tanulmányában Markó Árpád művének III/1–2. fejezetben tett megállapításaira is támaszkodhatott. *Mészáros* 2015. 49. o. 31. és 33. jegyz., 51. o. 42. jegyz., 53. o. 47. jegyz., 66. o. és 67. o. 133. jegyz.

[19] Markó Árpád megállapítása szerint: „Az 1704. évi hadműveletek Magyarország egész területén két fő- és két mellékhadszíntéren játszódtak le. A legfontosabb hadi események színhelye ez évben a Dunántúl és a Felvidék volt. Erdélyben, valamint a Duna és a Tisza közén csak kisebb jelentőségű harcok folytak." *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc háborújának 1704. évi hadműveletei. MTAK Kézirattár, Ms 10.272. 3–4. o.

III. fejezet
Az 1704. évi hadműveletek

1. Általános hadihelyzet. A dunántúli első hadműveletek (1704. januártól áprilisig) 1
2. Pálffy előretörése a Dráván át. Heister első hadműveletei. Károlyi első kiveretése a Dunántúlról[20] 35
3. Események Rákóczi Ferenc főhadiszállásain. Békekísérletek.[21] Eger ostroma[22] 49
4. Felvidéki események 1704 tavaszán 62
5. Heister és Bercsényi hadműveletei április és május hónapokban a szomolányi ütközetig 76
6. A szomolányi győzelem (1704. május 28.)[23] 91
7. A második dunántúli hadjárat a koroncói csatáig 123
8. A koroncói csata (1704. június 13.)[24] 134
9. Dunántúli események a fegyverszünet kezdetéig. Károlyi második kiveretése a Dunántúlról 161
10. Rákóczi hadjárata a rácok ellen.[25] Kassa és Eperjes kapitulációja. A fejedelem és Bercsényi véleménye seregeikről 169
11. Események a Felvidéken az év második felében[26] 190
12. A nagyszombati csata (1704. december 26.)[27] 231
13. Események Magyarország többi részén a fegyverszünet befejezésétől az év végéig 288
14. Az 1704. évi erdélyi hadjárat[28] 298
15. Az 1704. év eredményei 350

Bár sikerült a III. fejezet gépírásos anyagát számítógépre vinni, ma már a teljes szöveg megjelentetése szükségtelen. Markó Árpád azokat a részeket (6., 8., 11–12. és 14.), melyeket bécsi kutatásaira alapozva készített el, már különböző folyóiratokban megjelentette. Sőt, ezek egy kivételtől eltekintve (14. rész) kötetbe gyűjtve, modern újraközlésben is olvashatók.[29] Egyes részek (1–3., 7., 9–10. és 13.) mára elavultak, mert Markó Árpád új források híján csak a publikált adatok összefoglalására szorítkozhatott. A monográfia III. fejezetének 4. és 5. része viszont megjelentetésre még most is érdemes. A Püspöki mellett vívott ütközet már csak azért is érdekes, mert a kurucok első alkalommal vették fel a harcot kombinált császári haderőkkel, azaz vízen és szárazföldön a küzdelem színhelyére szállított csapatokkal, soraikban dán zsoldosokkal, méghozzá eredményesen.

[20] Az 1–2. rész mára elavult. A témáról kismonográfia készült, és annak teljes forrásanyaga is megjelent: *Bánkúti* 1975.; *Bánkúti* 1976–1977.

[21] A tokaji táborban, majd a miskolci főhadiszálláson történtekről, azaz Rákóczi országépítő tevékenységéről lásd: *R. Várkonyi Ágnes:* A tokaji táborban. Az országépítő. In: *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 179–195. o.

[22] A legújabb összefoglalók: *Sugár* 1987. 724–732. o.; *Bagi* 2012.

[23] Megjelent: *Századok,* 65. (1931) 7–8. sz. 233–258. o. Modern újraközlése: *Markó* 2003. 37–62. o.

[24] Megjelent: *Magyar Katonai Szemle,* 2. (1932) 4. sz. 190–217. o. Modern újraközlése: *Markó* 2003. 63–93. o.

[25] Legújabb összefoglalása *R. Várkonyi Ágnes:* A bácskai hadjárat. In: *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 195–208. o.

[26] Megjelent: *Magyar Katonai Szemle,* 4. (1934) 9. sz. 199–213. o. Modern újraközlése: *Markó* 2003. 94–109. o.

[27] Megjelent: *Századok,* 67. (1933) 7–8. sz. 277–290. o. és 9–10. sz. 400–429. o. Kötetben: *Markó* 1934. 215–249. o. Modern újraközlése: *Markó* 2003. 110–153. o.

[28] Megjelent: *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1933) 174–208. o.

[29] *Markó* 2003. 37–62., 63–93., 94–109. és 110–153. o.

Az elvesztett nyárasdi ütközetben sem vallottak szégyent, ám ezt követően Bercsényi hadserege demoralizálódott, feloszlott, a kurucok kiszorultak a Nyugat-Felvidékről, nemcsak Érsekújvár ostromával kellett felhagyniuk, de még Lévát is elvesztették.

Az alábbiakban – halálának ötvenedik évfordulója alkalmából, a szerző emléke előtti főhajtásként is – a monográfia kéziratából ezeket a publikálatlan és még ma is érdeklődésre számot tartó részeket közöljük. Figyelembe vettük, alkalmaztuk a Markó Árpád válogatott tanulmányait sajtó alá rendező Mészáros Kálmán eljárását: modernizáltuk ugyan a helyesírást, de az eredeti szövegen csak minimális stiláris változtatásokat hajtottunk végre; ellenőriztük a forrásidézeteket; pontosítottuk, a mai követelményekhez igazítottuk Markó jegyzetapparátusát. A szövegközlés után megadtuk a hivatkozott művek, tanulmányok könyvészeti leírását.[30]

Markó Árpád monográfiájában – a megfelelő helyeken – az események főbb szereplőiről rövid életrajzokat is közölt, többnyire jegyzetben. Kikerestük, s ebbe a szövegbe illesztettük be a Heister, Pálffy, Ritschan, valamint a Bercsényi, Forgách, Sréter, Ebeczky pályafutását áttekintő részeket. (Károlyiról ilyen életrajzi összefoglalót nem találtunk, róla talán az 1703. évi tiszántúli hadjáratnál esett szó, de a monográfiának ez a része elveszett. Mellőztük viszont Ocskay életrajzát,[31] mert azt túl terjedelmesnek, ugyanakkor több ponton is hibásnak találtuk.)

Forrásközlés

Felvidéki események 1704 tavaszán

A Felvidéken az év első téli hónapjaiban viszonylagos csend uralkodott. Rákóczi csapatai 1703 utolsó hetében elérték a morva határszélt, s Pozsonyt kivéve az egész nyugati Felvidék birtokukban volt. Nagyobb hadműveletek végrehajtására csak akkor nyílt volna alkalom, ha Bercsényi egy nagy, merész, de jó reménységgel kecsegtető hadműveletre, Bécs megrohanására tudta volna magát elszánni. Ezt – mint az 1703. év utolsó eredményeinél vázoltam – elmulasztotta.[32] A császári sereg legfontosabb részét a dunántúli események kötötték le.[33] Így hát a Pozsonyban és a morva határ mögött téli szállásaikban tengődő császári ezredeknek sem volt elég erejük a támadáshoz. Az év első hónapjai tehát csupán – rendesen a kurucok kezdeményezéséből indult – helyi portyázások és csatározások között teltek el.

[30] *Markó* 2003. 10–11. o. (Bevezetés.) Itt mondok köszönetet lektoraimnak, Kincses Katalin Máriának és Mészáros Kálmánnak sokoldalú segítségükért.

[31] *Markó* 1935. 228–229. o.

[32] Lásd: *Markó* 1932. 51–53. és 62. o.

[33] A részletekre lásd: *Bánkúti* 1975.

Bercsényinek[34] ezen a vidéken nem volt számottevő serege, mert annak zömét Károlyi a Dunántúlra vezette át s többi része, Bokros Pál,[35] Ordódy György,[36] Réthey Ferenc[37] vezetésével a morva határszélen portyázott vagy pedig a még császári kézben levő várak (Érsekújvár, Trencsén, Bajmóc) körülzárásával bajlódott. De az Udvari Haditanács sem rendelkezett e földön olyan haderővel, amely Bercsényit a határról és a Csallóközből visszaszoríthatta volna. A Felvidék visszahódítása Ritschan báró tábornok[38] feladata lett volna, akinek keze alatt Pozsonyban mintegy 1700 gyalogos volt. A Morva mentén, a határon elszórva kb. 2-3000 ember állott készen (túlnyomó részt lovasok), Sziléziában pedig Hasslingen tábornok vigyázott 400 gyalogossal és 300 lovassal arra, hogy a kuruc felkelés a jablonkai hágón át oda be ne törhessen.[39] A hegyekben uralkodó nagy hideg, de még inkább az öreg Ritschan beteges állapota volt az oka annak, hogy ezen a hadszíntéren az év első négy hónapjában semmi jelentősebb hadművelet nem kezdődött. A Haditanács ismételten sürgette Ritschant, hogy nyomuljon a Vág felé, de hasztalan. A tábornok betegségére hivatkozva kérte a szolgálatból való elbocsátását, de eredménytelenül. Amikor pedig Pozsonyból elindult, nem a Vág felé ment, hanem északi irányba, Szakolca felé.[40]

Bercsényi, amikor Károlyi[41] átkelésének sürgetése után január közepén a Csallóközből visszatért, újból Semptén ütötte fel főhadiszállását, és a következő hetekben onnan intézte a hadművele-

[34] „Bercsényi Miklós 1665-ben született. Már gyermekkorában feltűnt éles eszével, ezért édesatyja a nagyszombati egyetemre küldte. De már 18 éves korában atyjával együtt Thököly Imre hadseregében találjuk. A török elleni hadakozásokban előbb mint vágsellyei kapitány, majd 1686-ban Budavár bevételénél tüntette ki magát. A király jutalmul szegedi főkapitánnyá, ezredessé és aranysarkantyús vitézzé nevezte ki. Azután sokat utazott diplomáciai kiküldetésekben külföldön. 1696-ban elvállalta az országos főhadbiztosi méltóságot. Abban az időben, amikor az ország lakossága a török hódoltság folytán végleg elnyomorodva küzdött a mindennapi létért és kénytelen volt mindezen felül a császári katonaság tűrhetetlen zsarolását és zaklatásait elszenvedni, ez a hivatal nagyon terhes volt. Ekkor gyűlölte meg Bercsényi mindazt, ami német, ekkor érlelődött meg benne az az olthatatlan szabadságvágy, amely egész életének legjellemzőbb vonása. Ő bírta rá a minden nemes célért fogékony fiatal Rákóczit arra, hogy elvállalja a bécsi kormány fennhatósága alól való szabadulás érdekében megindult mozgalom vezetését. Amikor Rákóczit az udvar elfogatta és Bécsújhelyen bebörtönözte, Bercsényi Lengyelországba bujdosott, s az 1702-ben szintén odamenekült Rákóczival együtt most már komolyan hozzáfogtak a magyar felkelés megszervezéséhez… Rákóczi csupán kis kísérettel, egyedül jött Magyarországra, Bercsényi – összeszedve a lengyel főuraktól kapott segédcsapatokat – néhány hét múlva követte őt kb. 800 főnyi jól felfegyverzett és felszerelt csapat élén... A fejedelem a felkelés kezdetén Bercsényit nevezte ki első tábornokának és reá bízta a hadsereg megszervezését." *Markó* 1932. 20–21. o.

[35] Az első életrajzi adat (1704. december 10.) szerint Pozsony vármegyei kuruc ezereskapitány. A következő évben alezredes, 1706-ban lovas ezereskapitány. 1708-ban ő vette át a császáriakhoz átállt Ocskay László regimentjét, de csakhamar fogságba esett. Szabadulása után rövid ideig generáladjutant, majd újra ezereskapitány. A szatmári béke után Pozsony vármegyében tevékenykedik: országgyűlési követ, majd szolgabíró. *Heckenast* 2005. 72–73. o.

[36] 1666-ban született. A nagyszombati egyetemen bölcseletet tanult. 1701-ben Heves vármegye másod-, majd 1702 és 1704 között első alispánja volt. 1703 őszén csatlakozott Rákóczihoz. Katonai pályáját az egri kuruc lovasezred kapitányaként kezdte. 1704 tavaszától 1710 tavaszáig az udvari karabélyos ezred parancsnoka. 1706. augusztus 2-tól brigadéros. Rövid ideig a Duna–Tisza közi hadak parancsnoka. 1710 tavaszán nevezték ki Érsekújvár főparancsnokává Nagyszegi Gábor mellé, augusztusban a vár átadása mellett foglalt állást. Vizsgálati fogságba került, 1711. március 8-án szabadult Ungvárról, ítélet nélkül. 1721. május 12-én halt meg Trencsénben. *Heckenast* 2005. 316–307. o. és *Mészáros* 2006a. 77., 138. o.

[37] Rétey Ferenc a kurucok elől a csábrági várban vonta meg magát. Hont vármegye labanc kapitánya volt. 1703. november 3-án csatlakozott Rákóczihoz, ezereskapitány lett. Később (1704. november 15.) nyitrai kapitány, majd 1705 elején az egri vár egyik parancsnoka. E minőségében kényszerítette ki a kapitulációt 1710 végén. A vár átadása után átállt a császáriakhoz. *Heckenast* 2005. 360. o.

[38] „Báró Ritschan Ádám György tábornok született 1645 körül. Egész életét, 18 éves korától fogva, hadi szolgálatban töltötte. 1698-ban a Schlick-lovasezred parancsnoka. 1703-ban tábornok, 1716-ban altábornagy lett. Meghalt 1723-ban." *Markó* 1932. 40. o. 44. jegyz.

[39] Feldzüge… I/I. 134. o.

[40] Feldzüge… I/I. 148–149. o.

[41] Károlyi Sándor báró (1669–1743) Szatmár vármegye örökös főispánja volt. 1703. június 7-én ő ugrasztotta szét a Rákóczi elé a lengyel határra igyekvő tiszaháti felkelőket. Győzelmi jelentéssel utazott Bécsbe, de onnan üres kézzel távozott. Kassáról kiszökve október 9-én csatlakozott Rákóczihoz, aki október 18-án me-

tek és a békeértekezletek ügyeit. Itt fogadta a békeküldötteket és kísérte figyelemmel a felkelés legfontosabb hadszínterén, a Dunántúlon várható eseményeket.

Fővezéri tevékenységet kifejteni nemigen volt alkalma. A seregszervezés terén sem haladhatott előre, mert mint egy levelében szellemes gúnnyal megjegyzi: „…népet még az vármegyékből lehetne szaporítani, de hadat nehezen; maga szemetét őrzi az átkozott."[42] A császári sereg állapotáról tájékozva volt.[43] Azt is megtudta már január közepén, hogy Ritschan Pozsonyból kivonult, s ott nem maradt egyéb, mint a várőrség. „Ha látom az Kis-Duna dolgát (azaz a csallóközi helyzetet),[44] s hadat vihetek rajta, azalatt Pozsonra lesz gondom..."[45] De Pozsony megtámadására mégsem került sor. Az első téli hónapokban csupán Ordódy György Morvaországba való betörései okoztak némi izgalmat, aki Szakolcáról kiindulva több ízben feldúlta a határon túli helységeket. Amikor azonban Ritschan reguláris seregével március elején odaérkezett, Ordódy visszavonult a Fehérhegyek felé. Bercsényi március 1-jén a Gyöngyösre összehívott béketárgyalásokra ment, és a csallóközi csapatok parancsnokságát gróf Pekry Lőrincre bízta. Emlékszünk, hogy Pekry az erdélyi gubernium parancsából 1703 végén Balázsfalván összegyűjtött felkelőkkel akarta Rákóczi csapatait feltartóztatni, de vereséget szenvedett és fogságba esett.[46] Szívében már régóta Rákóczival tartott, s amikor, mint előkelő foglyot, Rákóczi elé Tokajba küldték, lelkesedve ajánlotta fel szolgálatait. Rákóczi bizalmatlanul fogadta, mert ismerte elég zavaros múltját, s azt tanácsolta neki, hogy maradjon a császár hűségén, más magyar fogolyért kicserélteti. De úgy Pekry, mint a nehány nap múlva szintén fogolyként hozzákísért másik erdélyi főúr, gróf Mikes Mihály, annyira kérték a fejedelem kegyét, míg végre engedett.[47] Pekryt Bercsényi seregéhez küldte, főleg azért, mert annak közeli rokona volt, s Bercsényi őt, mint katonát s volt császári tábornokot, nagyra becsülte.

Petrovinai gróf Pekry Lőrinc élete az akkori zavaros viszonyok és az érvényesülés utáni vágytól hajtott főurak érdekes mintapéldáját mutatja.[48] Érdekből katolizál, de hittagadása után bensejében

---

zei generálissá nevezte ki. 1704 januárjától a dunántúli mezei lovas és gyalog hadak főgenerálisa. Gyorsan halad előre a ranglétrán: altábornagy (1704. március 1.), tábornagy, tiszántúli főgenerális (1705. január 3.), erdélyi főparancsnok (1705 novemberétől 1706 nyaráig), kassai főkapitány (1707 nyara). 1708 februárjától ismételten erdélyi és partiumi főparancsnok, majd 1711 februárjától a kuruc csapatok főparancsnoka. Hosszas tárgyalás után ő kötötte meg a szatmári békét. Császári altábornagyként (1712. január 27.) folytatja katonai pályáját, majd lovassági tábornok (1723 októbere), végül tábornagy (1741. szeptember 24.) lesz. 1712. április 5-én kapta meg a grófi címet. *Heckenast* 2005. 220. o. és *Mészáros* 2006a. 75., 120., 127–128. o.

[42] RT II. 55. o. (Sempte, 1704. március 7.)

[43] RT II. 61. o. „Pozsoni Ricsán levele mutatja bádgyodt voltokot..." (Sempte, 1704. március 7.)

[44] A zárójelbe tett szövegrész Markó Árpád magyarázata.

[45] AR I/I. 58. o. (Comitis Bercsényi, ex Samarja, 19. Januarii, ad Alexandrum Károlyi.)

[46] Markó Árpád itt a monográfia elveszett II. fejezetére utal, ott tárgyalta az 1703. évi erdélyi hadi eseményeket. Pekry Lőrinc udvarhelyszéki főkapitány 1703. december 23-án esett fogságba. Lásd: *R. Várkonyi* 1954. 53. o. és *Magyari* 1994. 44. o.

[47] Rákóczi Emlékiratai V. k. 129–130. o. (kétnyelvű kritikai kiadásban: AR III/I. 330. o.) Mikes Mihály háromszéki főkapitány 1704. március 15-én Szászhermánynál esett fogságba. Hamarosan csatlakozott Rákóczihoz. 1705 tavaszán generális-főstrázsamester lett. 1708. augusztus 23-án a székelyek főgenerálisa. 1713-ban guberniumi tanácsos. Meghalt 1721. január 6-án. *R. Várkonyi* 1954. 65. o.; *Magyari* 1994. 44–45. o.; *Heckenast* 2005. 289. o.; *Mészáros* 2006a. 76., 149. o.

[48] Életrajzát megírta Rácz Imre. Kiadta Debrecenben 1929-ben a debreceni tudományegyetem magyar történelmi szemináriumának közleményei 4. számaként. Született [üresen hagyott hely; Pekry 1656 körül született: *Heckenast* 2005. 333. o.]. Katonai pályára lépett és Apaffy zsoldjában Teleky Mihály alatt hadakozott. Mivel Thököly közeli rokona és híve volt, a nagyszebeni országgyűlés 1686-ban fogságra és jószágvesztésre ítélte. Onnan kimenekülve Lipót császárhoz szegődött, aki őt hitehagyásának jutalmául bárói, majd grófi rangra emelte. Mint császári ezredes, később tábornok, igen kitüntette magát személyes bátorságával a délvidéki török harcokban. Amikor Apaffy fejedelemségét a török birodalom bukása elsöpörte, Pekry hazasietett, hogy birtokait visszaszerezze. A spanyol örökösödési háborúban Pekry, hogy az udvarnál kedvező színben tűnjön fel, 3 ezredet akart Erdélyben felállítani Rabutin pártfogása mellett, de terve megbukott a székelyek vonakodásán. Rákóczi bejövetelekor Rabutin utasítására szervezte a székelyek ellenállását mindaddig, míg a kurucok fogságába nem esett. A felkelés ideje alatt bár hűségesen kitartott Rákóczi mellett, hadvezéri működéséről nem sok jót fogunk hallani. Nagy érdemeket szerzett azonban Rákóczi erdélyi fejedelemmé való megválasztása előkészítésében. Még a felkelés alatt, 1709. március 6-án halt meg Homonnán.

református marad, gyermekeit is úgy neveli. Később ismét visszatér régi hitére. Kezdetben Thököly pártjához tartozott, azután császári tábornok lett, végül Rákóczi híve. Életrajzírója kitűnően jellemzi, amikor megállapítja életfolyásából, hogy sok kiválósággal megáldott, de sok bajt szerző, rossz természettel megvert lelkű ember volt. Leplezetlen hibái mellett tagadhatatlan érdemei is vannak. Fondorkodónak, állhatatlannak mondta a fejedelem, de mégis az iránta való hűségben halt meg. Sokszor több volt benne a jóakarat, mint a tehetség, máskor irigykedő természete megfojtotta benne a jóakaratú tehetséget. Talány volt önmaga előtt is, azért volt határozatlan, s ezen határozatlansága vitte oly sokszor kísértő, kicsinyeskedő, önjavát kereső, hiúságát legyezgető meggondolatlanságba, amit azonban mindig megbánt, és ideig, percig küzdött is jósággal fejedelme javán, de egy újabb szeszély lecsúsztatta a helyes útról.[49]

Rákóczi nem akarta Pekryt azonnal tábornokká kinevezni, hanem egyelőre a csallóközi sereghez küldte őt. Bercsényi viszont rövid idő alatt annyira kedvező és hízelgő jelentéseket küldött Pekryről, hogy a fejedelem mégis kinevezte tábornokká, sőt, legtitkosabb vágyát is teljesítette, amikor őt – még az 1704. év folyamán – az Erdélybe küldendő hadak fővezérévé szemelte ki.[50] Később azzal is kitüntette, hogy tábornaggyá léptette elő.[51] Pekry nem született hadvezérnek. Személyes bátorságához nem fér szó, de ez a tulajdonság, mint azt már gróf Zrínyi Miklós is megállapította, a hadvezéri méltóságnak nem legfontosabb követelménye.[52] Tétovázó s alantosainak tanácsát szívesen elfogadó vezér volt, aki saját kudarcain nem okult, hanem ismételten elkövette a hadjárat során ugyanazokat a hibákat. Pedig – ismét csak Zrínyire hivatkozom – különösen egy hadvezérnek „non licet in bello bis peccare."[53]

Amikor Pekry a parancsnokságot Bercsényitől átvette,[54] a hadihelyzet a Felvidéken még mindig nem változott. A gyöngyösi békeértekezlet alatt általában lanyhábban folytak a csatározások. Amikor azonban Károlyi kudarcos dunántúli szereplésének híre Gyöngyösre jutott és a béketárgyalások is meddőek maradtak, Bercsényi érezte azt, hogy elkövetkezett a cselekvés órája. A fejedelemmel egyetértve még Gyöngyösről elindították Andrássy Istvánt[55] Kecskemét tájáról a Dunántúlra. Rákóczi felkészült dél-magyarországi hadjáratára, Bercsényi pedig sietett vissza a Csallóközbe. Ott mindent rendben talált, sőt a kurucok vonalát egész Pozsonyig tolta előre.[56]

Bercsényi számított arra, hogy nemcsak Heisterrel és Pálffyval, hanem esetleg a Pozsonyból kitörni készülő várőrséggel is dolga akadhat, mert Pekry portyázói hírül hozták, hogy a császáriak a Pozsonytól alig pár kilométernyire fekvő Püspöki község melletti révet akarják megerősíteni s ezzel a vereknyei Kis-Duna-ágon egy átkelőt biztosítani.[57]

Bercsényi 1703. decemberi működésének ismertetésénél kifogásoltuk azt, hogy a helyzetet akkor nem tudta kihasználni, tétovázott és a császáriak megtámadására, a Pozsony megvételére s a Bécs megrohanására kínálkozó jó alkalmat elmulasztotta.[58] 1704 áprilisában írott levelei és helyzetmegítélései energikus, gyors elhatározásokra képes természetével teljesen ellenkező, tétovázásnak, majdnem mondhatnók tanácstalanságnak szinte érthetetlen képét mutatják. Talán túl erősnek hitte az ellenséget, talán túlságosan lebecsülte saját erejét, s ami a legkülönösebb,

[49] *Rácz* 1929. 35. o.

[50] AR I/IV. 20., 27., 29. o.

[51] Erre 1707 áprilisában, a marosvásárhelyi országgyűlésen került sor. Lásd: *Mészáros* 2006a. 102. o.; *Mészáros* 2007. 109. és 111–112. o.

[52] *Zrínyi* prózai munkái, 111–113. o. Vitéz hadnagy (Negyedik discursus.)

[53] Nem szabad a háborúban ugyanazt a hibát kétszer elkövetni. (Zrínyi Miklós a Mátyás király életéről való elmélkedéseiben II. Lajosra és a mohácsi csatára vonatkoztatva használja ezt a latin közmondást.) *Zrínyi* prózai munkái, 245. o.

[54] AR I/I. 62. o. (Comitis Bercsényi, ex Sente, 1-a. Martii. Ad Franciscum Somogyi capitaneum.)

[55] 1676. február 15-én kapta meg a bárói címet. 1683-ban Thököly Imre udvari familiárisa volt. 1703 novemberében Erdélyben, a géresi házánál fogták el a felkelők. Hamarosan kuruc ezereskapitány a lovasságnál. 1704. január 16-án a Duna–Tisza közén állomásozó hadak fődirectora. A fejedelem 1706. március 13-án generális-főstrázsamesterré léptette elő, 1706 őszén rövid ideig nyugat-dunántúli főparancsnok. 1710. február 13-án feladja Lőcsét és átáll a császáriakhoz. *Heckenast* 2005. 24. o. és *Mészáros* 2006a. 66., 132–133. o.

[56] RT II. 62–63. o.

[57] RT II. 64. o.

[58] *Markó* 1932. 51–53., 62. o.

bizonytalannak érzett helyzetében Rákóczitól kért és várt tanácsot és segítséget, holott nagyon jól tudta, hogy a fejedelemnek nincs felesleges csapata, udvari hadaival nem a Felvidék felé közeledik, hanem külön – mondhatnók egyéni – hadművelet vezetésére indult Eger alól dél felé. Április 14-én Nagyszombatból ezt írja Rákóczinak: „…nem tudom, mint fogunk itten subsistálhatni? Parancsol (ti. az ellenség)[59] Komárombúl az Csallóköznek, általgyühet Újvárnak; míg mi az Csallóközbűl körülkerülünk: iderekeszt; másképpen is, ez az had, az ki itt van, hitemre, magát vigyázza, nem lehet ehhez bíznunk, nem hal ez meg itthon az szabadságért; csak nézi már is, mikínt oltalmazhatja magát? …mind felszabadítja az bloquádákot Léváig – ott semmi hadam sincs –, s engem ideszorít; ha általmegyek, idehagyom ezt az földet: kezére veszi... ha nem mehet által Nagyságod (a Dunán):[60] ez azt cselekeszi, az mit akar, mert nekem nincs 400 lovasom kihez bízhassam, és vagy 600 gyalog, lehet ezer is az gyalog széllyel." „Énfelőlem is parancsoljon Nagyságod: úgy ne járjak, mint Károlyi, ha Nagyságod késik; elvárom azért igen óhajtva írását Nagyságodnak, de inkább maga közelítését az Dunához."[61] „Azért mitevő legyek, vagy lehessek? hitemre, nem tudom; resistálok, hitemre, még az Vág mellett, ha lesz kivel, s ha Nagyságod siet által az Dunán, vagy merre erre...[62] Megvallom, nagy keserűségemre van, hogy nem tudhatom: miben legyenek túl is, Nagyságodnál is az dolgok?"[63] Pedig közvetlen veszély még ekkor nem fenyegette Bercsényit, sőt a Felvidék nyugati szegélyén levő császári hadakat a Dunántúlról már ide átjött Ocskay[64] és a Szakolca és a morva határ mentén portyázó kuruc huszárság annyira lekötötte, hogy Bercsényi seregét erről az oldalról veszély alig fenyegette. Rendszeresebb hadműveletek a Bercsényi vezérlete alatt álló hadműveleti körzetben csakis április közepén kezdődtek, azaz akkor, amikor Heister gróf komáromi főhadiszállásán átvette a Duna északi partján, közelebbről a Nyitra folyó és a Kis-Kárpátok között fekvő területen széjjelszórt császári osztagok egységes vezetését.[65]

Hogy ezeknek a hadi eseményeknek folytatólagos és összefoglaló ismertetését félbe ne kelljen szakítanom, előbb ismertetni fogom a Felvidék többi részein, főleg pedig a kurucoktól ostromolt várak környékén lejátszódott hadi eseményeket.

A felkelés 1703. évi gyors térfoglalása a császári őrségekkel megrakott s a kurucoktól ostromlott várak helyzetét lényegesen megnehezítette. Az amúgy is silány minőségű várvédő Freycompagnie-k[66] és a várak falai körül önszántukból vagy kényszerülve beszorult megyebeli nemesek nem nagy kedvvel védekeztek Rákóczi kurucai ellen. Hogy egyes megerősített várak mégis aránylag hosszabb ideig voltak képesek ellenállást tanúsítani, annak oka nem annyira hősies

[59] A zárójelbe tett kiegészítés Markó Árpád magyarázata.

[60] Markó Árpád kiegészítése.

[61] AR I/IV. 3–5. o.

[62] AR I/IV. 6. o. (Nagyszombat, április 15.)

[63] AR I/IV. 9. o. (Sempte, április 18.)

[64] 1695 és 1698 között Nagyszombatban, a jezsuita kollégiumban tanult. 1698-ban katonának állt, Pálffy János/Ebergényi László huszárezredében szolgált. 1703 márciusában Észak-Itáliából toborzási feladattal küldték haza, június 30-án katonaszökevényként csatlakozott Rákóczihoz Zavadkán. Hamarosan ezereskapitány, majd 1705. augusztus 15-től brigadéros. A trencséni csata után, 1708. augusztus 28-án ezredével átáll, kinevezik császári ezredessé, de Jávorka Ádám kuruc hadnagy egy bravúros rajtaütés során, 1710. január elsején Verbónál elfogja, 3-án Érsekújváron kivégzik. *Heckenast* 2005. 311. o.; *Mészáros* 2006a. 77., 130–131. o.

[65] Heister Siegbert gróf 1646-ban született. 19 éves korában lépett először katonai szolgálatba s 1718-ban halt meg, 72 éves korában, 53 évi, állandó hadjáratok között teljesített tényleges katonai szolgálat után. Mint fiatal tiszt kitüntette magát Bécs védelmében, azután mint tábornok az 1688. évi belgrádi csatában. A későbbi években is sikerrel harcolt a törökök ellen, s különösen kitüntette magát a zentai csatában. Többször megsebesült e hadjáratokban és erélyes, bátor magatartásával mint század-, ezred-, majd dandárparancsnok hírnevet szerzett. A Rákóczi-felkelés utolsó évében, amikor Pálffy János véglegesen kezébe vette a nemzet és királya közötti ellentét kiegyenlítését, Heister egy ideig félrevonult, de az 1716. évi török hadjáratban már ismét egy hadsereg élén találjuk, ahonnan betegen hazatérve élete utolsó évét Styriában, kirchbergi várában élte le. Részletes életrajzát lásd *Schweigerd:* Oesterreichs Helden und Heerführer II. k. (Markó a monográfia III. fejezetének 1. részében írta meg Heister rövid életrajzát. MTAK Kézirattár, Ms 10.272, 17. o.)

[66] „…gyenge harcértékű, mondhatnám, rossz hadtáp csapatok voltak, akik a várakban nyomorúságosan tengették életüket, s igen gyakran napszámos munkát vállaltak földbirtokosoknál vagy gazdagabb polgároknál." *Markó* 1935. 218. o.

védelmükben rejlett, mint inkább természeti előnyös és várvívásra alkalmatlan helyzetükben, de főleg abban a körülményben, hogy a kurucoknak nem volt kellő súlyú várvívó ágyútelepük és nem értettek még akkor a várak műszaki úton való megközelítéséhez és megvívásához. Így azután igazán csak a védőrség parancsnokának lelkierejétől és alantosaira gyakorolt fegyelmező hatásának fokától függött az az időpont, amikor a várbeliek megunva a sok nyomorúságot, csellel, erőszakkal, vagy szépszerével kapitulációra bírták parancsnokukat.

A tokaji vár már ismert megvétele[67] után január 17-én kapitulált a Partiumban fekvő erős Kővár s annak főkapitánya s ura, gróf Teleki Mihály.[68] Ezzel a fejedelem birtokába jutott a tervezett erdélyi hadműveletek egy fontos kapuja. Január 28-án báró Reven Vilmos[69] császári kapitány nyitotta ki Rákóczi hadai előtt Széchy Mária romantikus emlékű Gömör megyei sziklavárának, Muránynak a kapuit.

Talán egyik legjelentősebb, de sajnos ki nem használt eredmény volt február 13-án s 14-én Trencsén városának és várának megvétele.[70] Csak nehány hónapig maradt a vár Rákóczi fennhatósága alatt. Igen nagy mulasztást követett el a kuruc hadvezetőség, amikor ezt a fontos pontot most, amikor megtehette volna, meg nem erősítette s rendes védőrséggel el nem látta. Feltűnő ez a mulasztás különösen Sréternél,[71] mert a kuruc vezérek közül – addig, amíg francia hadmérnök tisztek nem érkeztek Rákóczi táborába – ő volt az egyedüli főtiszt, akinek a hadviselés műszaki, várerődítési és tüzérségi kérdései iránt határozott érzéke volt.[72] Pedig ennek a várnak a Vág völgyén nemcsak helyi, taktikai jelentősége volt, hanem mélyebbre kiható stratégiai fontossága is, amit sem Rákóczi, sem Bercsényi nem ismert fel. Ez az akkor még igen jó karban lévő és sáncokkal, védművekkel, cölöpkerítésekkel felszerelt vár, helyzeténél fogva, kulcspontját képezte a Morvaország és Szilézia felé vezető hágóknak. E jelentőségén felül pedig a Vág menti többi várral és kisebb erődítménnyel együtt (Illava, Beckó, Temetvény, Csejthe, Galgóc, Lipótvár, Vágújhely stb.) egy rendkívül erős erődvonal legértékesebb pontja volt. Ennek az erődvonalnak, abban az időben éppen olyan kimagasló hadászati jelentősége lett volna, mint a XlX. és XX. század háborúiban a Rajna vagy a Visztula menti erődvonalaknak volt. Kuruc támadások idejében ez a bázis adhatott

[67] A vár 1704. január 9-én kapitulált. Markó Tokaj ostromáról, megvételéről a monográfia III. fejezetének 3. részében számolt be. MTAK Kézirattár, Ms 10.272. 49–50. o.

[68] A részletekre lásd: *Teleki* naplója 22–43. o. Újabban: RTü I. k. 1973. 150–167. o., majd a második kiadásban: I. k. 2004. 143–159. o. Teleki Mihály 1671. január 15. körül született, 1692. január 26-án nevezték ki kővárvidéki főkapitánnyá. 1697. április 20-án lett a német-római szent birodalom grófja. 1704. január 18-án adta át Kővárt a kurucoknak, február 3-án Miskolcon hűségeskü tesz Rákóczinál, március elsején már ezredes. Később inkább gazdasági téren tevékenykedik, követi megbízást vállal. 1707 tavaszától Kolozs vármegye főispánja. 1711. április 23-án Rákóczi kinevezi ugyan az erdélyi hadak főparancsnokává, de erről csak május 4-én értesül, miután felesküdött a császárra és aláírta a szatmári békét. 1715-ben már újra Kővár-vidéki főkapitány. 1720-ban halt meg. *Heckenast* 2005. 429–430. o.

[69] Heinrich Wilhelm Reven Murány feladása után a kurucokhoz csatlakozott. 1705. január 24-én egy újonnan szervezett német regiment parancsnokává nevezte ki Forgách Simon kuruc tábornagy. Meghalt 1705. március 24-e előtt pár nappal. *Heckenast* 2005. 363. o.

[70] Thaly a Bercsényi család III. kötet 124. oldalán határozottan állítja, hogy csak Trencsén városa jutott Sréter birtokába, a vár nem. Úgy látom, téved, mert Károlyi János kegyesrendi tanárnak a trencséni vár történetéről írott munkájának 124. oldalán azt olvassuk, hogy a vár is a kurucok kezére került. Mivel Károlyi munkáját beható helyszíni levéltári kutatások nyomán írta, az ő állítását fogadom el. (Thaly Kálmánnak volt igaza, Károlyi János tévedett: a trencséni vár mindvégig császári kézen maradt. Az erről szóló kiadott forrás, egy ismeretlen szerző trencséni naplója Markó Árpád figyelmét is elkerülte. A részletekre lásd: *Markó* 2003. 155–156. o. 4. jegyz.)

[71] „Bercsényi seregének Zólyom megyébe való benyomulásakor [1703 őszén] csatlakozott a nemzeti ügyhöz Szandai Sréter János Zólyom megyei alispán, Rákóczi seregének későbbi jeles brigadérosa és tüzérségi felügyelője. Sréter 1656 körül született. Már fiatal korában állott Apaffy Mihály szolgálatába; azután Thököly Imre megbízásából diplomáciai küldetésekben járt Lengyel- és Franciaországban. Később a munkácsi várban az ostrom alatt Zrínyi Ilona tanácsadója volt, s a vár feladása után megyei hivatalt vállalt. Csatlakozása után Rákóczi azonnal kinevezte a bányavárosok főkapitányává. A szatmári kiegyezés után Rákóczival Lengyelországba bujdosott, de rövid idő múlva elfogadta a békét és hazatérve Zólyom megyei birtokán gazdálkodott és halt is meg 1714-ben." *Markó* 1932. 39. o.

[72] Besztercebányát ő erősítette meg. *Jurkovich Emil:* II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és Besztercebánya című művében közli a városi tanács 1703. december 4-i, ezt tárgyaló jegyzőkönyvét.

volna súlyt, nyomatékot a betörési hadműveleteknek Ausztriába és Morvaországba, másrészt – természetesen kellően kiépítve s őrségekkel megrakva – útját állhatta volna mindazoknak a császári seregeknek, amelyeket a bécsi Hofkriegsrat a Felvidék megszállására rendel.

Bercsényi Bezegh Imre[73] ezredest nevezte ki Trencsén parancsnokául,[74] akinek azonban nem sikerült e fontos helyet sokáig megtartani. Amikor május 3-án Ritschan tábornok – pedig nem is nagyon erős sereggel – Trencsén felé közeledett, a kuruc helyőrség küzdelem nélkül kivonult onnan.[75]

Február 16-án kapitulált a fejedelem kelet-felvidéki uradalmainak központja, a hatalmas munkácsi vár. Gróf Auersperg[76] ezredes várparancsnoknak megengedték, hogy a Montecuccoli-ezred ottani részével elvonulhasson Komáromba. A felszabadult nemesek és jobbágyok lelkesedéssel csatlakoztak Rákóczihoz. Itt szabadult ki a császári fogságban sínylődő báró Vissenacque[77] francia testőrkapitány, akit Rákóczi később kinevezett udvari lovasgránátos ezredének parancsnokává.[78]

Február 26-án végre Ungvár, Bercsényi családi vára is kapitulált.[79] Az itt említett várak közül kétségtelenül az ungvári vár védőserege tanúsította a legszívósabb ellenállást. 1703. szeptember közepe óta annak falai alatt állandó, többé-kevésbé heves küzdelmet vívtak Schwetlik Ferenc[80] várkapitány német zsoldosai csicseri Orosz Ádám[81] kuruc ezredes portyázóival. A kapituláció után szerkesztett tanúvallomási jegyzőkönyv azt állítja, hogy a várőrség mérgezett golyóbisokkal lövöldözött, s ezeket a várba szorult császárpárti jezsuiták készítették.[82] 1704 elején a varőrség lőpora fogyni kezdett, de az ostromot már nagyon utáló bennszorult nemesség és katonaság unszolásának Schwetlik csak akkor engedett, amikor február 20-a után a vár falai alatt látta elvonulni a Munkács kapitulációja folytán onnan kiszorult császári katonaságot. Az ungvári vár őrségét a kurucok a makovicai szoroson át a lengyel határig kísérték, s március 16-án Bercsényi megbízottai birtokukba vették a várat. Ekkor csatlakozott a nemzeti ügyhöz Ráthy Gergely,[83] később

[73] 1703 őszén már a kurucok között találjuk. 1704. január 18-án alezredes. Március 24-től május 3-ig Trencsén város parancsnoka. Később Sréter János vicekapitánya. 1705-ben ezredesként írja alá a konföderáció szövetséglevelét. 1707 és 1711 között Bercsényi udvari kapitánya. *Heckenast* 2005. 67. o.

[74] Értelemszerűen csak a város parancsnokává, mert a vár mindvégig a császáriak kezén volt. Vö. a 70. jegyzettel, és lásd: *Heckenast* 2005. 67. o.

[75] Győry Ádám akkori feljegyzése a trencséni róm. kath. plébánia Diariumában.

[76] Wolfgang Georg Auersperg 1682 vagy 1683. óta katona. 1694. december 8-án lett gróf. 1696-ban szatmári várparancsnok. 1702-ben már ezredes, munkácsi várparancsnok. E vár feladása után Léván, majd Murányban raboskodik, szeptemberben szabadul. 1708. szeptember 17-én vezérőrnagy. *Heckenast* 2005. 30. o.

[77] Alexandre Joseph Vissenacque 1692-től Rákóczi főlovászmestere. 1693-ban urát Itáliába is elkíséri. Munkács kapitulációja után csatlakozott a kurucokhoz. 1705. március 7-én főstrázsamester Esterházy Antalnál, december 26-án már alezredes. 1706. február 28-án ezredes a reguláris lovasságnál, december 9-én lovas testőr gránátos ezredes. Nagybányán halt meg 1707. november 23-án, az ottani ferences templomban temették el. *Heckenast* 2005. 460. o.

[78] Vissenacque már a felkelés előtt Rákóczi szolgálatában állott, mint szerencsi uradalmának főlovászmestere, valószínűleg ezért börtönözték be a felkelés kitörésekor.

[79] A felsorolt várak kapitulációira vonatkozó adatokat lásd Thaly Bercsényi család III. k. 125–126. o. (Ungvárról újabban: *Sípos* 2006. 1073–1079. o.)

[80] Franz Schwetnik eredeti neve: Franciscus Godefridus a Schwiedlich et Gsessau. 1703-ban már ungvári várparancsnok, kapitány (Hauptmann). 1704. március 2-án szabad elvonulás fejében kapitulált. Későbbi katonai pályájáról nincs adat. *Heckenast* 2005. 378. o.

[81] A keresztnévben téved Markó Árpád. Orosz Ádám, Ung vármegye alispánja a várba húzódott a kurucok elől, s csak a kapituláció után csatlakozott Rákóczihoz. *Heckenast* 2005. 318. o. Itt Orosz Tamásról van szó, aki 1703. október 29-én az Ungvár alatti táborból szólította fel a várparancsnokot, a bent tartózkodó rokonait (Orosz Ádámot és Zsigmondot), valamint a vármegyei nemességet a tárgyalások megkezdésére, azzal fenyegetve meg őket, hogy hamarosan érkeznek az idegen hadak. *Sípos* 2006. 1077–1078. o. Orosz Tamás 1704 márciusában már commissarius, ez év végétől 1710-ig pedig eperjesi harmincados. *Heckenast* 2005. 319. o.

[82] *Thaly* 1889. 98. o. A jegyzőkönyv megjelent: *Sípos* 2006. 1080–1086. o.

[83] A szabadságharc előtt Ung vármegye jegyzője. 1703-ban a kurucok elől Ungváron keres menedéket. A vár átadása (1704. március 17.) után Rákóczihoz csatlakozik. Előbb egri administrator, praefectus, illetve commendans. 1705. július 17–1706. június 4. között Rákóczi titkára. 1706-ban és 1707-ben a Kassán ülésező senatorialis deputatio tagja. 1707-ben és 1708-ban táblai assessor Ung vármegye részéről. 1711-ben Ung vármegye alispánja. 1722-ben a felső-magyarországi királyi tábla ülnöke. 1722. december 11-én Pozsonyban halt meg. *Heckenast* 2005. 357. o.

a fejedelem titkára, és Szent-Ivány János, aki a felkelés alatt Bercsényi főhadsegédje, majd Rákóczi udvari palotásezredének parancsnoka, végül brigadéros lett.[84]

E jelentős sikerek után az ország keleti részén fekvő jelentősebb várak közül csupán Szatmár és Nagyvárad, s a Felvidéken Kassa, Eperjes, Szendrő, Bajmóc és Érsekújvár maradtak a császáriak kezében. (A Szatmár és Nagyvárad körüli eseményekről az erdélyi hadműveletekkel kapcsolatban fogok megemlékezni.)

Kassa alatt sűrűn estek portyázások. A várőrség leginkább élelmiszerek beszerzése céljából rendezett ismételt kitöréseket.[85] Orosz Pál[86] egyik jelentésében olvassuk, hogy a várőrség labanc katonái április 1-jén kiszöktek a várból s a kurucokhoz csatlakoztak.[87]

Nagyobb ellenállást tanúsított az eperjesi vár, amelynek parancsnoka, Wilson[88] írországi származású császári ezredes szakadatlanul zaklatta előretöréseivel a kurucok zárvonalát és a város védelmét nagy körültekintéssel szervezte meg.[89]

Wilson, mint angol alattvaló, közvetlen összeköttetésben állt lord Stepney bécsi angol követtel. Részletesen tájékoztatta őt az eperjesi eseményekről. A március 8-án kelt leveléből megtudjuk, hogy egy tisztjét kiszöktette a várból, sürgősen Bécsbe küldte segítségért, mert – bár eddig ötször sikerült neki a kurucokat a vár alatt megverni – a túlerő ellen a végletekig mégsem tarthatja magát. Szeretné, ha nehány angol tisztet küldenének hozzá, mert bár a Felvidék e részén ő a legmagasabb rangú parancsnok, a kassai helyőrség mégsem akar engedelmeskedni neki, pedig ott 2000 ember van; az ő védőrsége csak 800 főből áll. A március 25-i leveléből kiderül, hogy az első levelét vivő segédtisztje, paraszt vezetőinek árulása folytán, a kurucok kezébe került. De egy erdőben megszökött tőlük és gyalogszerrel visszatért Eperjesre. Beszámol egy nagyobb győzelméről is. Március 24-én kitört a várból, s Nagysárosnál egy 2000 főből álló kuruc sereget szétugrasztott, annak élelmiszerkészletét megsemmisítette, 200 marhát és a sárosi malom felszerelését behozta a várba. Ebben az ütközetben ő csak két embert veszített.[90]

A Rákóczi-felkelés bonyolult külpolitikai viszonyaira jellemzők azok az adatok, amelyeket a Felvidék északi határszélein, Szepes, Liptó vármegyékben lefolyt eseményekkel foglalkozó levelekben olvashatunk.[91] A helyzet itt rendkívül bonyolulttá vált a lengyeleknek elzálogosított 13 sze-

[84] 1691-ben a thorni akadémiai gimnáziumban tanult. 1703-ban a Szepesi Kamara munkácsi udvarbírája. A kurucok elől Ungvárra menekült. A vár átadása (1704. március 17.) után csatlakozott Rákóczihoz. Előbb Bercsényi Miklós adjutánsa, majd 1705. október elsejétől ezereskapitány, s mindvégig az udvari palotásezred parancsnoka. 1709 márciusától gyalog brigadéros, 1710-ben eperjesi commendans. 1711. február 10-én már a munkácsi alsóvár parancsnoka egészen a júniusi kapitulációig. 1714-től országbírói ítélőmester. 1715-ben magyar kamarai tanácsos. 1716 és 1723 között Zemplén vármegye első alispánja. 1721-ben bárói rangra emelik. 1725-ben, majd 1729 és 1740 között Bereg vármegye főispánja. 1745-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 407. o. és *Mészáros* 2006a. 81.o.

[85] AR I/1. 316. o. (Francisci Berthóthy, 10. Martii, Lőcsérűl, ad Stephanum Buday.)

[86] Fiatalon Thököly Imre híve. 1686-ban főhadnagy Barkóczy Ferenc lovasezredében, majd császári ezredes. 1703. július végén Debrecennél csatlakozott Rákóczihoz, ezereskapitány lesz. Gyorsan halad a ranglétrán. Szeptemberben a Tiszán innét lévő lovas és gyalog hadak fődirectora (rövid ideig Tokaj ostromát irányítja), októbertől somlyói főkapitány, az erdélyi hadműveletek irányítója, november 30-tól az Erdélyben lévő és leendő lovas s gyalog hadak directora, 1704. február 8-án lett generális-főstrázsamester. 1710. május 25-én megvált ezredétől, és még ez évben meghalt. *Heckenast* 2005. 318–319. o.; *Mészáros* 2006a. 77–78., 120–121., 123–124. o.

[87] AR I/I. 322. o. (Orosz Pálé, 1-ma Aprilis, ad Szalay.)

[88] Eduard (Johann) Wilson 1692-ben császári ezredes, 1701–1703 között ugyanezen ranggal egri, majd 1704. augusztus 20-án eperjesi parancsnok, december elsején adja át a várost Forgách Simonnak. 1705 nyarán Szendrőn raboskodik, 1706-ban szabadul. 1707-ben már generális-főstrázsamester és aradi várparancsnok. *Heckenast* 2005. 457–458. o.

[89] Wienerisches Diarium 1704. № 73. A székesfehérvári ütközet leírása utolsó bekezdésében. „Von Eperies ist die gewisse Nachricht eingeloffen / dass der alldasige Commendant Herr Obrist Wilson / ein Irrländer / sich sehr wohl defendire / wider die Blocquade 5. mahl aussgefallen / und die davor gelegene Rebellen jederzeit geschlagen / und viel zu Grund gericht habe / welcher anbey kupffernes Geld / zu Bezahlung der Guarnison / müntzen lassen / welches die Burgerschafft / gegen versprochener Ausswechslung / dissmahl annehmen thue."

[90] AR II/I. 169–170. o.

[91] AR I/I. 89–92., 217., 315. o.

pesi város különleges államközi helyzete, a lengyel hadaknak ott csatangoló részei, s Lubomirski herceg nem egészen tisztázott állásfoglalása miatt. A fejedelem parancsára Luby György[92] ezredes és a Liptó megyei nemesi rendek kötelessége volt a 13 város között ide-odavonuló és naponként szaporodó lengyel hadak magatartását megfigyelni és ellenőrizni. De nemcsak a lengyel hadakra kellett itt vigyázni, hanem Ágost szász király[93] szász katonáira is, akik közül szintén kisebb-nagyobb osztagok kóboroltak e vidéken. Amikor ugyanis Ágost szász király alól a lengyel trón kicsúszott, hadseregéből többen jöttek át a Felvidékre. Rákóczi tisztjei nem voltak – de nem is lehettek – tisztában azzal, hogy ezek a szászok és lengyelek hogyan viselkednek a magyar nemzeti felkeléssel szemben. Azt tudták, hogy a király Rákóczinak erkölcsi támogatást ígért, tehát nem ellensége. A lengyel nemzet egy része Rákóczit királyának is akarta, tehát bizonyára támogatná a felkelés ügyét. De az ellenkirályok táborához tartozó lengyelek viszont mind Ágostnak, mind Rákóczinak ellenségei voltak. Lubomirski herceg, a 13 város kormányzója lublói várában, bár látszólag semlegesen viselkedett, színt vallani nem nagyon akart. Szászok, lengyelek, kurucok, szepességi németek, liptói tótok és a császári sereg itt maradt töredékei tehát olyan zavart összevisszaságban töltötték itt az idejüket, amelynek felderítése hálás feladatot nyújtana egy, a Szepességen otthonos magyar historikusnak. Az tagadhatatlan, hogy a Szepesség és Liptó nemzetiségei kezdettől végig hűségesen kitartottak Rákóczi mellett. A felkelés során ezen a földön történt dolgokról azonban tiszta, világosan áttekinthető képet sohasem fogunk kapni. Az idegen hadak a pillanatnyi helyzet szerint úgy cserélték rokonszenvüket vagy ellenszenvüket Rákóczi hadai iránt, ahogy azt érdekeik megkívánták. Luby Györgyöt a szászok a legbarátságosabban kezelték s vendégségbe hívták. Ő azonban bizalmatlankodott. Berthóty Ferencet is sűrűn felkeresték Kassa alatt szász és lengyel tisztek, passzusokat kértek tőle, máskor viszont a császári parancsnokok segítségét kérték, közben természetesen válogatás nélkül zsarolták a szepesi városokat, a magyar, német, tót lakosokat.

Március[94] második felében a szászok, úgy látszik, parancsot kaptak az elvonulásra. Berthóty Ferenc[95] Lőcséről március közepén[96] ezt írja: „A saxók már két hete hír nélkül innét elmentek, noha a 13 városokon vontak készpénzt legalább fl. 60 000-et, kiért nem tudván egyéb bosszút rajtok tenni Lubomirsky herceg: vendégségbe feles főtiszteket magához hívatta, s megarestálta, Generálisoknak megírta: addég el nem bocsátja, még az elkövetett károkrúl contentumot nem tesznek.”[97] Későbbi levelében pedig azt írja, hogy a szászok kimenetelük után újból megszállották a határszéleket és Lublót akarták megszállni: „…mi lesz belőle? – megválik.”[98]

Károlyi Sándor utasítására – valószínűleg a fejedelem megbízásából – Beniczky Márton[99] 1704 januárjában sorra látogatta az északi határszéli erősségeket és leltárt szerkesztett azok felszereléséről. Mint érdekes várfelszerelési adatokat, közlöm Árva vára leltárának feljegyzéseit.[100]

[92] 1703 szeptemberében csatlakozott Rákóczihoz, kezdettől fogva ezredes. 1704. január 4-én Liptó vármegye főkapitánya, majd február 6-án Rákóczi kinevezi Szemere László hadai élére Kassa körül. 1705 elején lovasezredével az erdélyi hadszíntérre vonul. 1706. február 28-án engedélyt kap a hazatérésre, ezredét Kenyheczy János kapja meg. Ezután dicatorként, assessorként tevékenykedik. 1708-ban Liptó vármegye követe a sárospataki országgyűlésen. 1709. szeptember 7-én újra ezredes. 1716-ban halt meg. *Heckenast* 2005. 272. o.

[93] Pontosabban: Ágost szász választófejedelem és lengyel király. Az északi háborúban szász hadsereg élén harcolt XII. Károly svéd király ellen.

[94] Helyesen: február.

[95] 1669-ben és 1670-ben Nagyszombatban tanult. 1687-ben vádlott az eperjesi vésztörvényszéken. 1703. október végén már Rákóczi híve, novembertől a Sáros, Szepes, Liptó és Árva vármegyékben lévő lovas, gyalog hadak és kuruc várőrségek kapitánya. 1703 és 1705 között Sáros és Szepes vármegye fiscalis praefectusa, a szomolnoki bányák inspectora. 1706. július 22-től haláláig kassai vicegenerális, 1707. december 25-től Sáros vármegye főispáni adminisztrátora. Kassán, 1710. szeptember 11-én pestisben halt meg. *Heckenast* 2005. 60–61. o. és *Mészáros* 2006a. 68., 137. o.

[96] Pontosabban: március 10-én.

[97] AR I/I. 315–316. o.

[98] AR I/I. 217. o. (Március 24.)

[99] 1704. január 9-én commissarius Árva, Liptó és Turóc vármegyében.1704 és 1708 között az érsekújvári generalatus ruházati biztosa. 1709-től az ország keleti felében működött, 1710-ben Zemplénben. *Heckenast* 2005. 56. o.

[100] AR I/I. 92. o.

„Árva-vára munitiója conscriptiójának continuatiója, 9. Januarii 1704. Felső várban egy forgó szakálos, egy taraczk, puskapor negyedfél tonnával, kanót egy szekérrel, ahhoz feles kő, vasajtóval zárattatik. Közbölső várban, vasajtóval, vasablakkal betött bótban puskapor 10 tonnával, egy rakás kanócz, 3 taraczk, legnagyobb Anni l605, kissebb 1647, legkisebb 1652, Ostrosicz-urak féle; muskétában való glóbis 800, szurkos koszorúk. Az alsó várban, armamentariumban puskapor féltonna, egyfontos 200 glóbis, kissebb glóbis 300, kézi gránát 300, egy rakás kanót, két szakálos, 66 muskéta, muskétának való szerszám 70, serpenyő abba való 20, öt álgyúforma taraczk, legnagyobb Ferdinandi III-ii Anni 1647;[101] kisebb Bernardi Turzó;[102] 3-ik vastaraczk; 4-ik Turzó Ferenczé, Anni 1554; 5-ik vastaraczk."

A Felvidék általános hadi és belpolitikai helyzete a fontos várak kapitulációja után Rákóczinak kedvezett. Megnyugtató tudat volt neki az a körülmény, hogy az operáló hadseregek háta mögötti terület fontos pontjai ily módon hatalmába jutottak. Innen tehát nem fenyegette veszély. A Felvidék déli és nyugati részén még császári kézben maradt várak viszont amúgy is a hadműveletek színterén feküdtek, tehát azok sorsa a Bercsényi és Heister között áprilisban megindult hadműveletek eredményeitől függött.

Heister és Bercsényi hadműveletei április és május hónapokban, a szomolányi ütközetig

Heister marsall – mint tudjuk – Károlyinak a Dunántúlról való kiűzése után Tatán keresztül Komáromba ment seregével.[103] Lipót császárhoz küldött helyzetjelentése szerint[104] azért hagyta el a Dunántúlt, hogy a Csallóközt megtisztítsa és a kurucoktól körülzárt Érsekújvárt felszabadítsa. Ennek az új hadműveleti tervének a végrehajtásához szükséges haderő felett így rendelkezett: Pálffy grófnak[105] meghagyta, hogy csatlakozzék hozzá, Huyn gróf tábornok[106] és Monasterly rác vajda[107] feladatává tette a Dunántúl végleges lecsendesítését, Ritschan báró tábornokot a Nyugat-Felvidék

[101] III. Ferdinándé 1647-ből.

[102] Thurzó Bernáté.

[103] Markó erről a III. fejezet 2. részében írt. MTAK Kézirattár, Ms 10.272. 46. o.

[104] Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Feldakten Ungarn 1704–4–5.

[105] „Pálffy János gróf született 1663-ban Vöröskő várában. Teljesen magyar nevelésben részesült, majd rövid idegig a pármai egyetemen végzett tanulmányokat. 18 éves korában lett katona, s mint zászlós kitüntette magát Bécs ostromának visszaverése alkalmával, majd mint kapitány Budavár felszabadításánál. 1689-ben ezredes lett, és 1693-ban, alig 30 éves korában, tábornok. Ebben az időben volt egy nevezetes párbaja, amely szintén hazafias magyar érzelmének bizonyítéka. János Frigyes würtembergi herceg, Lipót császár közeli rokona, egy alkalommal becsmérlően nyilatkozott a magyar csapatokról. Pálffy ezért párviadalra hívta, s a herceget pisztolypárbajban agyonlőtte. Lengyelországba kellett emiatt menekülnie, de rövid idő múlva királyi kegyelemmel hazatért és 1700-ban mint altábornagy a rajnai hadseregben lett egy vértesezred tulajdonosa. Ekkor ismerkedett meg a savoyai herceggel, aki élete végéig igen sokra tartotta ezt a magyar tábornokát s annak katonai képességeit... Pálffy nem annyira államférfinek, mint katonának született, ezért a kuruc mozgalom lecsendesítése körül végzett államférfiúi munkássága után örömmel vállalta újra egy hadsereg vezetését III. Károly török háborúiban 1716-ban. Az 1717. évi belgrádi diadalban nagy része volt. Sajnos, hogy a későbbi török háborúban mellőzték, mert bár ő volt kiszemelve fővezérnek, de a csapatok élére mégsem ő került, hanem Lotharingiai Ferenc herceg… Mária Terézia azután igyekezett minden módon rehabilitálni Pálffyt és örömmel üdvözölte őt, mint Magyarország rendjei által megválasztott nádort 1741-ben... 1751-ben hunyta le szemét Pálffy, 70 éves tényleges katonai szolgálatban töltött életének 87. esztendejében." – Markó a monográfia III. fejezetének 1. részében ismertette Pálffy János életrajzi adatait. MTAK Kézirattár, Ms 10.272. 19–20. o. Forrása: *Málnási Ödön:* Erdődi gróf Pálffy János nádor. Eger, 1929.

[106] Johann Joseph Huyn gróf 1690-ben császári ezredes, 1692-ben vezérőrnagy és a szegedi vár parancsnoka, 1695-ben altábornagy, 1696-ban szigetvári commendans. A grófi címet 1697-ben kapta meg. 1703-tól a Duna és Drávamellék vezénylő tábornoka. 1704. április 27-én lovassági tábornok, 1708. június 11-én altábornagy. 1719-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 198. o.

[107] Monasterly János 1697-ben rác ezredes. 1703 decemberében rác alvajda, a rácok generálisa, határvidéki rác kapitány. 1704 márciusában határőr kapitány, alezredes. 1705 őszén/telén Erdélyben harcolt. *Heckenast* 2005. 291–292. o.

visszahódítására akarta felhasználni, végül Virmond ezredest[108] Pozsonyba küldte azzal a feladattal, hogy az ott előkészített, felfegyverzett hajókkal egy vízi expedíciót indítson a Dunán Győr felé, hogy ezzel is elősegítse a marsall személyes vezetése alatt álló hadtest csallóközi expedícióját. E jól kieszelt haditerv szerint adta ki az utasításokat, majd csapatainak Komárom vidékén pihenőt engedélyezett mindaddig, amíg bizonyságot nem szerez arról, hogy az alárendelt hadseregcsoportok parancsnokai az ő szándékával tisztában vannak, és a velük való együttműködésnek nincs akadálya. Pálffy altábornagy április 19-én jelentkezett Komáromban Heisternél, s miután megkapta utasításait, Érsekújvár felé vonult seregével. Ritschanról nem érkezett hír. A beteges tábornok nehezen mozdult a morva határszélről. A vízi expedíciót ellenben Pozsonyban megfelelően előkészítették és e különítmény parancsnokságát az akkor megérkezett dán segédcsapatok egyik vezetője, gróf Trampe dán tábornok[109] vette át, aki már az expedíciós különítmény Pozsonyból való elindulása előtt sűrűn portyáztatott kelet felé és nehány kisebb kuruc csapatot széjjelvert.[110]

Heister haditervét azonban úgy, ahogy ő azt elképzelte, nem tudta végrehajtani. Komáromi pihenése alatt aggasztó híreket kapott a kuruc seregek mozgolódásairól. Értesült arról, hogy Bercsényi Léva, Érsekújvár, Nagyszombat között tartózkodik erős sereggel és hogy Rákóczi udvari hadaival Eger alól a Duna mentén déli irányba vonult, s hogy Andrássy István tábornokot már április elején, Forgách tábornokot pedig április közepe után át akarta küldeni a Dunántúlra. A Dunántúl tehát újból veszélyben forgott, s ezért Heister tétovázni kezdett, és nem mert addig elindulni Bercsényi ellen, amíg a helyzetet Komáromtól délre tisztábban nem látja.

Bercsényi Miklós a Heister utasításait követő császári előkészületekről valószínűleg szintén tájékozva lehetett, mert – mint idézett leveleiből kitűnik – aggodalommal nézett a jövő elé. Szerette volna, ha Rákóczi udvari hadaival személyesen jön a Vág felé. De a fejedelem nem akarta ezt a vállalatot kockáztatni, mert seregének hangulatát jónak látta ugyan, de katonái még mindig fogyatékosan voltak felszerelve. Mivel meg volt győződve arról, hogy előnyomulása feltétlenül ütközethez vezet, ami csakis az ő vereségével végződhet, nem törődött Bercsényi sürgető kéréseivel, kitartott feltett szándéka mellett és folytatta útját dél felé azzal a szándékkal, hogy a Dunántúlra való átkelése előtt lecsendesíti vagy csatlakozásra bírja a délvidéki rácokat. Hogy Bercsényit megnyugtassa, Károlyi Sándor tábornokot 4 lovasezreddel (kb. 4000 emberrel) – bár ezt a csapatot eredetileg szintén a Dunántúl visszaszerzésére akarta felhasználni – elindította Bercsényi felé. Károlyi május 5-én ért a Vág nyugati partján fekvő Mocsonok községbe, így tehát az április második felében vívott két ütközetben még nem vehetett részt.[111]

Bercsényi ezután a helyzetet még pesszimisztikusabban ítélte meg. Érezte, hogy a felelősség nemcsak a csallóközi, hanem a felvidéki várható hadműveletekért kizárólag az ő vállán nyugszik. Nagyszombatból írja Rákóczinak: „Immár ítélje el Nagyságod: micsuda baj ollyan nagy circulatióra vigyáznom! Én, igenis, el nem megyek, míg nem űznek; hitemre, meg nem bódúlok, mint Károli: de, hogy tilalmazhassam útját? nem tudom... Már csak várom, quid facto opus? Vagy kinyom az Csallóközrűl, vagy ide rekeszt... hitemre itt halok meg” – s hozzáteszi megadással: „ha lesz kivel!” Seregének harckészségéről e levélben nagyon szomorú képet fest: Ha „által csap Újvár felül az könnyű had, (ti. Pálffy)[112] ollyan confusióba hoz bennünköt, nem tudok mit tenni, idehagy az lévai s az fölföldi... Ezeknek... csak úgy hihetni, az mint az üdű hozza; tudniillik, ha megtarthatja magát s reménségét, halál s harcz nélkül való berzenkedéssel: kész reá, de különben nem Magyarország – de a mennyei szabadságért sem hal ez meg, az generosus lílek...”[113]

[108] Damian Hugo Virmond 1696-tól császári alezredes, egy gyalogezred parancsnoka. 1700. augusztus 3-án ezredessé léptetik elő. 1704. április 17-én vezérőrnagy és egy új gyalogezred tulajdonosa 1722-ig. 1705. november 11-én részt vett a zsibói csatában. 1706-ban altábornagy, 1707-ben szegedi várparancsnok, 1716-ban táborszernagy, 1717 elején lengyelországi császári követ, 1721-ben erdélyi főhadparancsnok. 1722-ben halt meg. *Heckenast* 2005. 459. o.

[109] Adam Frederik von Trampe (1650–1704). Ganealógiai adatait lásd: https://familysearch.org/pal:/MM9.2.1/9C9Y-Y96 (Az utolsó letöltés időpontja: 2016. február 23.)

[110] Feldzüge... I/VI. 149. o.

[111] Rákóczi Emlékiratai V. k. 147. o. (A kétnyelvű kritikai kiadásban: AR III/I. 334. o.) és RT II. 64. o.

[112] Markó Árpád magyarázó beszúrása.

[113] AR I/IV. 10–12. o. (Nagyszombat, 1704. április 19.) Generosus (lat.): nemes, kegyes.

Bercsényi aggodalma túlzott volt, mert Heister általános nagy támadására nem került sor, és április közepétől egész május végéig csupán két erősebb harcot kellett vívnia a császáriakkal, mégpedig április 20-án Pozsony alatt Püspöki község határában, s április 28-án a Nagycsallóköz felső vidékén, a Dunaszerdahelytől keletre fekvő Nyárasd község mellett. A püspöki ütközetet a kurucok tiszta győzelmeként könyvelhetjük el, s a Nyárasd melletti harc sem vált Bercsényi katonáinak szégyenére.

Az április 19-én és 20-án Püspöki mellett vívott ütközet hadtörténelmi szempontból különösen említésre méltó azért is, mert a kuruc hadjáratban ez volt az első alkalom, amikor Bercsényi hadai kombinált császári haderőkkel, azaz vízen és szárazon a küzdelem színhelyére szállított csapatokkal, s ezek között dániai zsoldos ezredekkel ütköztek össze.

Emlékszünk, hogy Heister április elején kiadott általános támadási tervében fontos szerepet szánt egy Pozsonyból a Dunán leküldendő vízi expedíciónak. Ezen utasítás végrehajtására gróf Trampe dán tábornok vezetése alatt április 19-én, vasárnap[114] mintegy 1500 gyalogosból álló különítmény (6 császári és 2 dán zászlóalj) indult el 13 nagy és 5 kis, felfegyverzett s könnyű ágyúkkal felszerelt hajón, hogy a Csallóközben szerteszét portyázó kurucokat e sziget nyugati szögletéből megindulva kizavarja.[115]

Első céljuk a Pozsonytól alig pár kilométerre keletre fekvő Püspöki nevű városka (ma falu)[116] környékén befészkelt kurucok elkergetése volt. A kurucok a város Pozsony felé eső nyugati és délnyugati szegélyét földsáncokkal erősítették meg, e sáncrendszer legerősebb pontja a helység közepén fekvő kastély, templom és az ezzel szemben, a házakon kívül lévő temető volt. Trampe különítménye a Duna főmedrében úszott 20-án hajnalban kelet felé, amikor a folyó egyik szigetén vigyázó kuruc előőrsök puskatüzet nyitottak rá. Trampe azonnal megállította a szállítmányt és kikötött. Előre küldte Fürstenberg kapitányt 24 emberrel mint felderítő járőrt, seregének többi részét pedig csatarendbe állította fel a partot kísérő mocsaras erdőben, a várostól nyugatra 4-5 kilométerre, azután megindult biztosított menetben, óvatosan Püspöki felé. Fürstenberg a kurucokat egy erősebb sáncból kiverte és nagyobb küzdelem nélkül elérte a helység szélén lévő kerteket.

Trampe ekkor Fürstenberg megerősítésére 150 embert küldött Malmoe dán alezredes vezetésével, maga pedig seregével megállt, mert Malmoe rövid idő múlva már azt jelentette, hogy a kurucok a községet kiürítették. A lakosság követeket küldött Trampe-hoz, hogy a várost a pusztulástól megkímélje. A kurucok azonban csakis az erődből és a házak közül menekültek ki a dán zászlóalj közeledtére, és a helység túlsó oldalán fekvő kertek oltalma alatt újból összegyülekeztek. Malmoe és Fürstenberg bevonultak a városba. Az erődöt, annak tornyát, valamint a temetőt védelemre rendezték be. Óvatosságuk indokolt volt, mert mialatt a császári vezérek a város küldötteivel tanácskoztak, a túlsó oldalon fekvő kertekben mintegy 4000 kuruc gyűlt össze, s a hozzájuk csatlakozott lakosság támogatásával megrohanta a németeket és dánokat, körülzárta a templomot és a temetőt. A torony ablakából elővigyázatlanul kihajló Fürstenberg kapitányt egy paraszt karddal levágta. Véres kézitusa kezdődött a temetőben és a templomot környező házak falai alatt. Trampe szorult helyzetben küzdő seregrészének megerősítésére délelőtt még egy dán zászlóaljat küldött Püspökibe, s az így megerősített császári csapat Virmond ezredes parancsa alatt folytatta az utcai harcot. A kurucok vezetőinek nevét nem ismerjük.

De még ez a haderő sem volt elégséges a kurucok legyőzésére, s ezért délután Trampe most már többi ezredével is harcra fejlődve behatolt a községbe. A csatasor balszárnyán előnyomuló dán zászlóalj kiverte a kurucokat a temetőből és a templom környékéről. Rendszeres, erélyes támadásuknak a túlerőben lévő kurucok nem tudtak sokáig ellenállni, és késő délután kiürítették a falut. A dán tábornok kegyetlen bosszút vett a lakosságon, az egész várost porrá égette.

Trampe partraszállásáról a kurucok jelentést küldtek a Csallóköz felső vidékén, Födémes körül tartózkodó Bercsényihez, aki onnan délben nehány ezer ember erősítést küldött a nagymagyari

[114] Helyesen: szombaton.

[115] A püspöki ütközet leírásának adatait a következő források egybevetéséből állítottam össze: Wienerisches Diarium 1704. № 76., Kolinovics krónikája 1704. 34. o.; AR I/IV. 17. o.; AR II/I. 250. o. Megjegyzem, hogy Thaly leírása a Bercsényi család III. kötet 153. oldalán az ütközetről, úgy ami annak lefolyását, mint a szereplő személyeket és létszámokat illeti, teljesen hamis képet nyújt.

[116] Markó alább több ízben faluként említi. 1972 óta Pozsonyhoz tartozik.

hídon át Püspöki felé. Ezt azonban Trampe kémeitől megtudta, s mivel nem volt reménye ahhoz, hogy akár Heistertől, akár Pozsonyból idejekorán segítséget kapjon, és erősen megviselt s kimerült csapatával nem mert friss kuruc erőkkel szembeszállni, megparancsolta seregének, hogy az éj leple alatt ürítse ki a települést, s térjen vissza a csónakokhoz. Este azonban a küzdelem színhelyére ért a Bercsényitől küldött csapat Pekry tábornok és Ocskay ezredes vezetésével, s a faluból távozni készülő császáriakat éjjel oly hevesen támadta, hogy azoknak a csónakokhoz való visszavonulása rendetlen, zűrzavaros, pánikszerű futássá fajult. A kézitusában maga Trampe is súlyosan megsebesült, s a menekülés közben a faluban körülzárt 200 dán gyalogosnak csupán Malmoe alezredes elszánt és vitéz magatartása folytán sikerült a kurucok fogságából kiszabadulni. A hajókhoz való rendetlen tolongás közben sok ember a vízbe fúlt. A kurucok egész a Dunáig követték a császáriakat, s azután is mindaddig tűzzel üldözték, amíg hajóik lőtávolon kívül, a füzesekben oltalmat nem találtak.

A kurucok vesztesége kb. 400, a császáriaké kb. 70 főre tehető. Trampe április 25-én Pozsonyban sebeibe belehalt.[117]

Bercsényi a püspöki harcból láthatta azt, hogy nem csupán Komárom, Érsekújvár felől kell tartania a császáriak előnyomulásától, hanem Pozsony felől is. Ezért sürgősen intézkedett a Csallóközben várható támadások kivédéséről olyképpen, hogy Pekryt és Ocskayt a Csallóközben hagyta azzal a megbízással, hogy Heister és a pozsonyiak egyesülését akadályozzák meg. Tartalékul pedig Födémesen gyűjtötte össze Somogyi Ferenc[118] és Lóczy András[119] seregeit. Ebeczky Istvánt[120] Komárom felé küldte portyázásra, hogy ezeket a mozdulatokat leplezze s híreket hozzon.[121] Pekry magatartásával Bercsényi igen meg volt elégedve, és említett leveleiben többször dicséri őt.

Heister seregét Komáromból való elindulásakor két oszlopra tagolta. A sereg zömét maga vezette Érsekújvár felé, amelynek kuruc ostromzár-vonalát április 28-án, 29-én könnyűszerrel áttörte, a várat élelemmel és friss őrséggel ellátta.[122] A másik oszlop[123] egyenesen a Csallóközbe vonult be, és Nyárasd mellett április 28-án ütközött össze Pekry tábornok ott vigyázó seregével, amely Ocskay és Somogyi ezredeiből, mintegy 1500 főből állt.

Ezt a sereget azért küldte Bercsényi Nyárasd felé, hogy pontos híreket szerezzen Heister felől. Az a hír terjedt el ugyanis, hogy a császáriak zöme a Csallóközből Győr felé fog eltávozni. Ha ez igaz, akkor Pekrynek nyomon kellett volna ezeket követni és Komáromot elfoglalni. A hír azonban hamisnak bizonyult. Pekry elővédjét Ocskay vezette, és annak élén Somogyi kuruc kapitány lova-

[117] A tábornok halála nagy veszteség volt a császári seregnek. Stepney bécsi angol követ írja miniszterének, hogy „…will be much regretted, He being an officer of very good reputation.” AR II/I. 254. o. (A Püspöki mellett vívott ütközetről a Theatrum Europaeum is ír, de csupán ennyit: „Mindegyik fél megtette a lehető legtöbbet azért, hogy némi előnyt harcoljon ki, és a dán generálisnak, Trampnak sikerült is a Csallóközben károkat okozni a felkelőknek; de nemsokkal ezután meghalt Pozsonyban, azt mondták, azért, mert túl heves támadást indított.” Theatrum Europaeum, 301. o. Trampe április 26-án hunyt el, holttestét Koppenhágába szállították és ott helyezték végső nyugalomra november 19-én. Lásd a 109. jegyzetben hivatkozott honlapot.)

[118] Somogyi (Somodi) Ferenc 1686-tól 1699-ig szolgabíró Pozsony vármegyében. 1704 februárjában már ezereskapitány. 1704. június 3-án csallóközi kapitány. 1705-ben a Pozsony vármegyei lovas had parancsnoka. 1710 áprilisában ezredét Bokros Pálnak adta Károlyi, de ebbe ő nem egyezett bele. *Heckenast* 2005. 387. o.

[119] Gömör vármegyei származású. 1688-ban hadnagy Miksa Emánuel magyar huszárezredében. 1697-ben részt vett a hegyaljai felkelésben. 1703 novemberében gyalogos tiszt, majd gyalogos ezereskapitány 1707. április 15-ig, amikor resignált. Szepesvári vicecommendans, majd commendans. 1708. augusztus 16-án Rákóczi ismét tábori szolgálatra rendeli. Újra összegyűjtött gyalogezredét 1709. június 8-án Andrássy István generális kapja meg, ő pedig vezénylő ezredesként marad az alakulat élén. *Heckenast* 2005. 269. o.

[120] „Ináncsi Ebeczky István 1670 körül született Léván. Katonai pályáját a lévai végvárban kezdte, majd később Bottyán János huszárezredébe állott s onnan 1703-ban mint alezredes jött a kurucokhoz. Rákóczi ezredessé és egy huszárezred parancsnokává nevezte ki. A felkelés vége felé, 1710-ben az ungvári vár parancsnoka volt, s a fejedelem 1711 tavaszán tábornokká nevezte ki. A szatmári kiegyezés után Bars megyei birtokára vonult vissza, s Léván halt meg 1719-ben.” *Markó* 1932. 45. o. 68. jegyz. Újabban feltárt forrás, méghozzá az özvegy tudósítása alapján korrigálnunk kell Ebeczky István halálozási adatát: 1721. március 2-án hunyt el Tavarnokon. Lásd: *Mészáros* 2006b. 984. o.

[121] Jelentései Rákóczihoz április 26. és 28. között. AR I/IV. 16–25 o.

[122] AR II/I. 256. o.

[123] Amelyet Thaly tévesen jelez Heister főtáborának. *Thaly:* Bercsényi cs. 154. o.

golt. Úgy látszik, kellő felderítés híján nem tudtak semmit a császáriak közeledtéről, mert tény az, hogy Somogyit egy erős császári osztag visszaverte. Ocskay ugyan feltartóztatta hátráló elővédjét, sőt visszafordította azt, de amikor csapata a németek puskatüzébe került, ő is hátrálni kezdett. Most már Pekry is beleavatkozott főcsapatával a harcba. Erre a császári arcvonal kettévált, s az annak háta mögött elrejtett tarackok kezdték széjjelbontani a kuruc arcvonalat. Pekry csapatának hátulsó osztagai az ágyútüzelésre megfutottak. Bár halált megvető vitézséggel vett részt ő maga is a kézitusában s igyekezett a rendet helyreállítani, eközben lábán súlyosan megsebesült. Erélyes közbelépésével sikerült seregét egy mocsaras patak medre mögött rendbe szedni s az üldöző németeket megállítani. Időközben a küzdelem színhelyére érkezett Bercsényi 9 ágyúval, de a harcba már nem avatkozhatott be. A császáriak Nyárasdnál megálltak, hevenyészett sáncokat ástak, Pekry serege pedig másnap, 29-én Nagymagyarig vonult vissza, ahova Bercsényi is követte ágyúival.

A nyárasdi ütközetet Pekry tehát elvesztette. De a császáriak is sokat veszthettek, és bizonyára megfélemlítette őket a kurucokkal vívott kézitusa hevessége, mert később sem követték a visszavonuló ellenséget. Pekrynek és Bercsényinek azonban már nem volt módja az ütközetben megrémült hadat sokáig együtt tartani. 29-én este, a nagymagyari táborból seregük nagy része elszéledt. Szomorúan hangzik Bercsényinek a fejedelemhez küldött jelentése: „…mégis estig – addig rivogattam s jártam köztök – nem sok kárral megtartottam az hajdúságot, de estve szélt fogott az erdőn, berken… Tagadhatatlan, oly megbódúlt, rémült nép ez, kiki cselédjit sóhajtja takarni; alig van katona tíz-húsz némely zászló alatt. Holnap tábort ütnék Diószegnél, de szígyenlem: mert az hajdú sok Sentét is elérte; szígyenlem azt is, hogy Sentéig kell szállanom – de hiszen az csallóközi katona már itt is szökik tőlünk; közülünk sok elment, nyelvet eleget fogtak, tudják, mint vagyok! A németnek táborát elnéztem: nincs több 5000-nél; de én, hitemre, mindenestül sem vagyok már csak 3000, közel is."[124]

Bercsényi a környezetében maradt sereg töredékét 30-án átköltöztette a Duna északi partjára, s a magyari hidat szétromboltatta. A Csallóköz e legszámottevőbb kuruc csapatának felbomlása és kivonulása után a császáriak most már könnyűszerrel foglalták el az egész szigetet, a lebontott híd helyett Heister Pozsonyból leszállított anyagból Vereknyénél, az úgynevezett vereknyei Kis-Dunaágon veretett hidat, hogy a Csallóközt végigportyázó ezredei azon új feladatuk megoldására a Vág vidékére átkelhessenek. Bercsényi Födémesről Sempte, Szered vidékére vonult. Heister pedig, amikor erről értesült – május első napjaiban –, szintén arrafelé indult. A császári haderőnek az a része, amely Pálffy altábornagy parancsnoksága alatt április havában Győrt elérte, e napokban sokat vesztett harcértékéből, mert a rác ezredek Győrben megtagadták az engedelmességet. Nem akartak átkelni a Dunán: azzal az ürüggyel, hogy őket az Udvari Haditanács csakis a Dunántúl meghódítására fogadta zsoldjába, feladatukat megoldottnak tekintették és Győrben eloszlottak.[125] Pálffy tehát alig nehány ezer főre leapadt seregével tudott csak a Csallóközön áthaladva Pozsony vidékére érkezni.

Heister ekkor, május első napjaiban még nem kapott pontos híreket arról, hogy a fejedelem útban van dél felé, és hogy Forgách[126] alatt egy újabb kuruc harccsoport készül a Dunántúlra betörni. Abban a hitben, hogy a Csallóköz és a Dunántúl birtokáért már nem kell aggódnia, most

[124] AR I/IV. 29–30. o. (Nagy-Ödémes, 1704. április 29. hora 8. vespertina.)

[125] AR II/I. 258. o. Stepney angol követ jelentése.

[126] „Ghymesi gróf Forgách Simon született 1669-ben. 18 éves korában katona lett. 1691-ben a Czobor-, később a Pálffy-huszárezred alezredese. A Kanizsa körüli és a boszniai török hadakozásokban különösen kitűnt vitézségével. 1700-ban Győrben parancsnok lett, majd a spanyol örökösödési háború kitörésekor saját költségén állított fel egy huszárezredet (a későbbi 3-as Hadik-huszárezredet). A Rákóczi-felkelés kezdetén az Udvari Haditanács Forgáchot a Rajna mellől hazarendelte, és mint az 1703. év eseményeinél hallottuk (erről a monográfia II. fejezetében esett szó, *Markó* 1932. 23. o.), megbízta a Rákóczi ellen hadba szólítandó felkelés szervezésével. Átpártolása után 1706-ig szolgálta Rákóczit, aki őt előkelő származása és hadi tapasztalatai miatt tábornaggyá is kinevezte. 1706-ban fegyelmi vétség miatt letartóztatta, és csak 4 évi raboskodás után, 1710 novemberében engedte szabadon. Forgách ekkor Lengyelországba bujdosott, s bár később haza szeretett volna jönni, de amnesztiát nem kapott, mivel az aulikus urak, akik Forgách elkobzott birtokain osztoztak, érthető okokból mindig megakadályozták a királyi kegy megnyilatkozását. 1730-ban halt meg Zulkwán, Lengyelországban." – Markó a III. fejezet 3. részében állította össze Forgách életrajzi adatait: MTAK Kézirattár, Ms 10.272. 57. o. 14. jegyz.

már minden erejével Bercsényire akarta magát vetni és megakadályozni azt, hogy a fejedelemtől a Vácon át Bercsényihez irányított Károlyi tábornok hadteste csatlakozhasson hozzá. Haditerve egyszerű volt. Tudta, hogy Bercsényi Csallóközből kiszorult seregtöredéke Szered vidékén táborozik. A Felvidék nyugati szegélyén, a Vág völgyében pedig csak alárendelt jelentőségű kuruc csapatok portyáztak és vívtak helyi értékű kisebb küzdelmeket. Mindezeket összefoglalva három oldalról akarta Bercsényit koncentrikusan megtámadva megsemmisíteni, még mielőtt Károlyi útban lévő hadteste a Vág vidékére ér. A sereg zömét Heister személyesen vezette Érsekújvár alól Szered felé. Pálffy Pozsonyban és báró Ritschan tábornok a morva határszélen parancsot kaptak az előnyomulásra Nagyszombat irányába.

Mint Heister első áprilisi haditervét, úgy ezt a másodikat sem tudta úgy, ahogy azt remélte, végrehajtani. Hasztalan várt a beteges, öreg[127] Ritschan megmozdulására, illetve az ő utasítása szerinti csatlakozásra, mert ez a tábornok április utolsó napjaiban egy önálló kis hadműveletet bonyolított le, amely nem volt összhangban Heister haditervével. Ritschan Brünnből április 28-án mintegy 4000 főnyi seregével Trencsén meghódítására indult. A Vág völgyében portyázó Winkler,[128] Luzsénszky[129] és Tornallyai[130] kuruc ezredesek segítséget kértek Bercsényitől, de a fővezér leapadt létszáma miatt senkit nem küldhetett. Ez a három vitéz kuruc vezér fel akarta tartóztatni a Vlárai szorosban Ritschant, de sikertelenül. A császári generális május 3-án visszafoglalta Trencsént, friss őrséget és élelmet vitt oda, majd ahelyett, hogy Heister felé vonult volna tovább, a Vág menti falvak feldúlása után Szakolcára tért vissza.[131] Ugyanabban az időben sikerült a sziléziai határról előretörő Wobeser császári alezredesnek a Jablonka-szorosban ellenálló kurucokat visszaűzni.

Amikor Heister látta, hogy Ritschan beavatkozására nem számíthat, nem tétovázott tovább, hanem egész haderejével egyelőre Szeredig nyomult előre. Május elején Dunaszerdahely vidékén gyűjtötte össze a keze ügyében lévő csapatokat, mégpedig Pálffy hadtestét s a Dunántúlról ez időben hozzáérkezett öccse, Hannibal Heister[132] és Nádasdy Ferenc[133] tábornok seregeit. Ritschan hadtestét leszámítva, seregének létszáma ezáltal kb. 10 000 főre emelkedett.

Ilyen tekintélyes reguláris haderővel Bercsényi nem mert szembeszállni. Józanul ítélte meg a helyzetet és látta azt, hogy napról-napra szökő, fogyó hadával komolyabb hadművelethez nem foghat, de nagyobb ellenállásra sem képes. Május elején magához rendelte a Vág völgyéből Ottlyk

[127] Heister 1646. augusztus 6-án, Ritschan 1645 körül született, tehát egykorúak voltak. *Heckenast* 2005. 184., 366. o.

[128] Winkler Vilhelm 1685-ben szerez nemességet. 1687-ben az ostromlott Munkácson tartózkodik. Az 1690-es években Zólyom vármegyében hadbiztos. 1703 novemberében gyaloghadnagy Bercsényi kinevezésével. 1704. február 13. és március 24. között városparancsnok Trencsénben. Később vicekapitány Sréter János gyalogezredében. 1706-ban a Moson vármegyei portális hajdúk kapitánya. 1706. szeptember 5-én a nagymagyari sánc védelmében megsebesül, fogságba esik, de hamarosan kiszabadul. November 20-án már óbesterként említik. 1707-ben érsekújvári commendans. A trencséni csata után az árvai vár parancsnoka, 1709 áprilisában kapitulál, s feltehetően a háború végéig hadifogoly lesz. *Heckenast* 2005. 458. o.

[129] Luzsénszky (Luzsinszky) Sándort a források először 1704 májusában említik. 1704 decemberében kapitány. 1705-ben a konföderációt egy lovasezred parancsnokaként írta alá. 1705. december 17-én (commendans) colonellus Petrőczy István lovaskarabélyos ezredében. 1706 októberében kapta meg ezt az ezredet, melyet haláláig vezényelt. 1709 márciusában halt meg, e hó 4-én temették el Lőcsén. *Heckenast* 2005. 273–274. o.

[130] Személyének azonosítása kétséges. Talán Tornallyai Ferencről van szó, aki 1704 májusában szerepel először a forrásokban. 1706. március 15-én az eperjesi conventiculum követe Rákóczihoz. 1710-ben Murány várának kapitánya. 1710. október 5-én halt meg. *Heckenast* 2005. 437. o.

[131] AR I/IV. 32. o.

[132] Hannibal Joseph Heister gróf 1694-ben császári ezredes, 1704. április 8-án vezérőrnagy. 1704. december 26-án a nagyszombati csatában, 1705-től a dunántúli harcokban vett részt. 1706. november 6–7.: Egervár–Győrvár mellett vereséget szenved a kurucoktól és fogságba esik. 1709 nyarán szabadul. 1710. március 16-án altábornagy. *Heckenast* 2005. 184. o.

[133] 1686-ban részt vett Buda visszafoglalásában. 1704 májusában, többszöri kérelmezése után, vezérőrnaggyá nevezik ki. 1708-ban altábornagy, 1714-ben lovassági tábornok. 1723-ban halt meg. *Heckenast* 2005. 295. o.

György ezredest[134] 16 lovas századdal és 2000 népfelkelővel,[135] de még ezzel sem nyert sokat. Heistert Szered felé való előnyomulásában Pekry igyekezett feltartóztatni, de kénytelen volt a vereknyei Duna-ágtól először Cseklészig, majd Szempcig s később Szeredig visszavonulni. Heister Cseklésznél megosztotta seregét. Pálffyt a Kis-Kárpátok városai és Nagyszombat meghódítására küldte, ő maga pedig tovább haladt Szered felé. Bercsényi mégsem akart szégyenszemre megfutni előle, s elhatározta, hogy Ottlyk ezredére támaszkodva Szered előtt harcvonalba állított seregével feltartóztatja a Heister elől visszanyomuló Pekryt, és ha lehet, megállítja a marsallt. De fegyelmezetlen hadinépe nem akart verekedni. Rezignáltan jelenti a fejedelemnek kudarcáról: „Én ma kirendeltem az hadat, kiállítottam eleiben, gondolván: rajtunk gyün, hogy megharczoljak, ha gyün. Ricsánnak is hát megül nem hallván bizonyos hírit: eleiben mennem nem mertem messze, hogy közben ne vétessem. Azonban az had csak zsibajt kezde, az lovának rosszaságával mentvén maga rosszaságát. Elnéztem az hadat; hitemre, 4000 között nem láttam ötszáz harczra valót. Azért rettenetes keseredetten bészállottam az Vág-partra az híd mellé, az vár alatt, azért, hogy, ha az német meg tanált térni: mégis ne essék oly gyalázatunkra; noha, ha ugyancsak el akar ereivel gyünni – lehetetlen megállanom. 35 kornétát[136] olvasott Pekry Uram maga… Computáltam hadamot: gyalogostúl vagyunk ötezren, az német ereje nyolcz. Ha akarja: addig gyühet, még akarja; lehetetlen resistálnom. Az mely ellenségnek ember nem resistálhat: mi haszna magára várni?”[137]

Megértjük Bercsényi lehangolt lelkiállapotát. Ilyen haddal valóban lehetetlen lett volna bármilyen támadásnak ellenállni, s azt is megértjük, hogy szorult helyzetében kétszeresen rosszul esett neki az, hogy a fejedelem – bár eddig minden tanácsát és javaslatát elfogadta – sürgető kéréseinek ellenére sem volt hajlandó délvidéki expedíciójának tervét elejteni és az ő (Bercsényi) megsegítésre a Felvidékre sietni. E napokban kelt leveleiben is szüntelen sürgeti Rákóczit, hogy vagy jöjjön az ő segítségére, vagy legalábbis törjön be a Dunántúlra s operáljon ott úgy, hogy a császári fősereget – Heistert – a Felvidékről odavonja.

Az a segédcsapat, amelyet a fejedelem Károlyi Sándor tábornok alatt még április közepe után Bercsényihez irányított, ezekben a válságos napokban még nem érkezett hozzá oly közelségbe, hogy arra támaszkodva megpróbálhatta volna Heistert feltartóztatni. Károlyi május 4-én érkezett Mocsonokra mintegy 800 lovassal, seregének többi része pedig a következő nap csatlakozott hozzá. Hogy a császáriakat megtévessze, Bercsényi ügyes hadicselt gondolt ki. Az éj leple alatt táborából mintegy 8 lovasezredet küldött Károlyi elé, hogy napfelkelte után nevezetesebb számú haddal jöhessen be a táborba, s ennek híre menjen az ellenséghez.[138] A május 7-i[139] szeredi kudarc után azonban nem akarta még Károlyival együtt sem kockáztatni az ellenállást, hanem azt tette, ami az adott helyzetben a legcélszerűbb volt. Háta mögött leromboltatta a Vág és a Nyitra átkelőit, és visszavonult a Garam vonala mögé, hogy Léva tájékán rendbe szedje seregét, kivonja magát Heister előnyomulási területéből, s bevárja ott a meginduló dunántúli események eredményét. 11-én Czétényig vonult, 12-én Óbarsnál, Léva alatt átkelt a Garamon, majd annak mentén dél felé fordulva, közel a Garam torkolatához, Kéménd vidékén szállott pihenő táborba,[140] s itt vesztegelt május 24-ig.

[134] 1656. március 28-án született Ozoron. Körmöcbányán, Eperjesen (itt Thököly Imre iskolatársa) és Trencsénben tanult. 1683-ban csatlakozott Thökölyhez. 1684-ben kuruc karabélyos ezredes volt. 1685-ben átállt, császári ezredes lett. 1686 nyarán megsebesült Buda ostrománál. 1687-ben megvádolták az eperjesi vésztörvényszéken. 1703 őszén a Trencsén vármegyei nemesi felkelők kapitánya, a kurucok elől Trencsénbe húzódik. 1704. február 13-án e város kapitulációjakor csatlakozik Rákóczihoz, Bercsényi saját lovasezredének élére nevezi ki ezereskapitánynak. 1704 októberétől Rákóczi főudvarmestere. 1707-ben brigadéros. 1710-ben az Udvari Gazdasági Tanács elnöke. 1711. február 21-én Rákóczival Lengyelországba távozik, de még Munkács kapitulációja (június 24.) előtt hazajön. 1730. április 28-án halt meg Ozoron. *Heckenast* 2005. 320. o.; *Mészáros* 2006a. 78. o. Legújabb, szlovák nyelvű életrajza: *Kónya* 2009.

[135] AR I/IV. 31. o.

[136] Lovassági zászló. (Thaly Kálmán jegyzete.)

[137] AR I/IV. 37–38. o. (Sempte, 1704. május 7.)

[138] RT II. 64. o.

[139] A kéziratban tévesen az április 7-i dátum szerepel.

[140] RT II. 66. o.

Heister május 12-re helyreállíttatta a lerombolt szeredi hidat, 13-án Mocsonokra s 14-én Verebély felé haladva Kér községbe érkezett. Itt érte őt az a váratlan hír, hogy Forgách Simon kuruc tábornok betört a Dunántúlra és Székesfehérvárt ostromolja. Pápa vidékéről is aggasztó híreket kapott a dunántúli kurucok újabb megmozdulásáról. A szeredi tapasztalatokból azt következtette, hogy Bercsényi gyenge serege nem jelent nagyobb veszélyt az osztrák határ és Bécs számára, annál válságosabb lehet azonban egy új dunántúli kuruc sereg előretörése Sopronon át Bécs felé. Szeme előtt lebegett a császár és az Udvari Haditanács első, általános utasítása, amelynek legfontosabb pontja az ausztriai határok és Bécs védelme volt.[141] Abban a meggyőződésben tehát, hogy a Duna északi partján Bercsényi és Károlyi alatt álló kuruc seregek leküzdésére Pálffy és Ritschan elég erősek lesznek, e hadműveletek további vezetését Pálffy altábornagyra bízta, maga pedig hadtestével átkelt a Vág-Dunán, s május 17-én Komáromba érkezett, ahonnan gyalogságát azonnal továbbküldte Tata felé. Hogy elvonulását Bercsényi elől leplezze, gróf Ronow ezredes vezetésével egy 600 főből álló különítményt küldött Bercsényi után. Amikor Bercsényi Léváról a Garam mentén lefelé vonult, Ronow e várat birtokába vette, s azután ő is Heister után sietett.[142]

[141] „1704. január 22-én kelt az a császári utasítás, amelyben Lipót Heistert a magyarországi hadak főparancsnokává nevezte ki és alapvető utasításokat adott neki a hadjárat megindítására" – írta Markó monográfiája III. fejezetének 1. részében, majd részletesen ismertette a Heisterrel szembeni elvárásokat. MTAK Kézirattár, Ms 10.272. 15–16., 21–23. o.

[142] Feldzüge... I/VI. 151. o.

Bibliográfia

AR I/I. — II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán.* I. k. (1703–1706.) (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. I. k.) Pest, 1873.

AR I/IV. — Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli: *Thaly Kálmán.* I. k. 1704–1705. (Archivum Rákóczianum. I. osztály IV. k.) Budapest, 1875.

AR II/I. — Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli: *Simonyi Ernő.* I. k. [1703–1705.] (Archivum Rákóczianum. II. osztály: Diplomatia. I. k.) Pest, 1871.

AR III/I. — II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. *Vas István.* A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla.* A szöveget gondozta *Kovács Ilona.* (Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei I.) Budapest, 1978.

Bagi 2012. — *Bagi Zoltán:* Eger kuruc ostromai és kapitulációja 1703–1705. In: Végvár és társadalma a korszakváltás idején. (A 2010. október 15–16-i konferencia előadásai.) Szerk. *Berecz Mátyás, Rémiás Tibor.* (Studia Agriensia, 30.) Eger, 2012. 53–72. o.

Bánkúti 1975. — *Bánkúti Imre:* A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április) (Értekezések a történeti tudományok köréből, 78.) Budapest, 1975.

Bánkúti 1976–1977. — *Bánkúti Imre:* Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) I. rész. 1704. január 11–március 21. II. rész. 1704. március 22–április 30. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 7–9. Szerk. *Kanyar József.* Kaposvár, 1976. 51–130. o. és 1977. 65–122. o.

Bánlaky 1941. — *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Tizennyolcadik rész. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése, 1701–1714. Budapest, 1941.

Csapodi 1975. — *Csapodi Csaba:* Történészhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában II. *Századok,* 109. (1975) 3–4. sz. 669–682. o.

Feldzüge… — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. Verlag des K. K. Generalstabes.

I/I. — Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien, 1876.

I/VI. — *Ratzenhofer, Gustav:* Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. Wien, 1879.

Heckenast 2005. — *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta *Mészáros Kálmán.* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8.) Budapest, 2005.

Kónya 2009. — *Kónya, Peter:* Za boha, vlasť a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka. [Istenért, hazáért és szabadságért! Ottlyk György kuruc brigadéros hányatott sorsa.] Prešov, 2009.

Köpeczi – R. Várkonyi 2004. — *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. (Harmadik, javított kiadás.) Budapest, 2004.

Magyari 1994. — *Magyari András:* Az erdélyi kuruc hadsereg létrejöttének előzményei. In: II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi *Magyari András*. H. n., 1994. 5–74. o.

Markó 1931. — *Markó Árpád:* A szomolányi kuruc győzelem. (1704. május 28.) *Századok,* 65. (1931) 7–8. sz. 233–258. o. Modern újraközlése: *Markó* 2003. 37–62. o.

Markó 1932. — *Markó Árpád:* Gróf Bercsényi Miklós felvidéki hadjárata. (1703. november–december). *Hadtörténelmi Közlemények,* 33. (1932) 20–63. o.

Markó 1933. — *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc elindulása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1933) 74–82. o.

Markó 1934. — *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934.

Markó 1935. — *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 36. (1935) 214–233. o.

Markó 1964. — *Markó Árpád:* Adalékok Lőcse kapitulációjának történetéhez. 1710. február 14. *Századok,* 98. (1964) 1–2. sz. 176–200. o.

Markó 2003. — *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. S. a. r. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2003.

Markó 2014. I–II. k. — Tudós és katona. *Markó Árpád* visszaemlékezései I. S. a. r. *Kincses Katalin Mária*. II. S. a. r. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2014.

Mészáros 2006a. — *Mészáros Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2006.

Mészáros 2006b. — *Mészáros Kálmán:* Kuruc tábornokok és brigadérosok nyughelyei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 4. sz. 973–994. o.

Mészáros 2007. — *Mészáros Kálmán:* Katonai kinevezések, előléptetések a marosvásárhelyi országgyűlés idején. In: Az élő Rákóczi X. 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc. (Évfordulós tanácskozások 2007.) Szatmárnémeti, 2007. 108–117. o.

Mészáros 2015. — *Mészáros Kálmán:* Veszprém végzetes napja. 1704. május 31. In: Széchényi Pál érsek emlékezete. Adalékok az életúthoz és a nagycenki múmia vizsgálatának eredményei. (Második, bővített kiadás.) Szerk. *Kristóf Lilla Alida* és *Tóth Vilmos*. Győr, 2015. 44–69. o.

Pollmann 2014. — *Pollmann Ferenc:* Oroszlán, karddal és lúdtollal. Doberdói Bánlaky József élete és munkássága. Budapest, 2014.

R. Várkonyi 1954. — R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. (1703–1704. július). *Századok,* 88. (1954) 1. sz. 15–73. o.

Rácz 1929. — *Rácz Imre:* Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére. (A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem magyar történelmi szemináriumának közleményei. 4. sz.) Debrecen, 1929.

Rákóczi Emlékiratai V. k. — Mémoires du Prince *François Rakoczy* sur la Guerre de Hongrie, Depuis l'année 1703. jusqu' à sa fin. V. k. A la Haye, 1739.

RT II. — Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz. 1703–1711. A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredetiek után közli: *Thaly Kálmán. (*Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések... II. k.) Pest, 1868.

RTü I.	Rákóczi Tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1973. (Második kiadás: Budapest, 2004.)
Sípos 2006.	*Sípos Ferenc:* Vizsgálat az Ungváron keménykedő nemesség ellen, 1704. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 4. sz. 1073–1087. o.
Sugár 1987.	*Sugár István:* Az egri vár kuruc ostroma, 1704. *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1987) 4. sz. 716–732. o.
Teleki naplója	*Ifjabb Teleki Mihály*, II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. (Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból.) Bevezetéssel, jegyzetekkel, magyarázatokkal közzéteszi a budapesti II. Rákóczi Ferenc állami általános gimnázium tanárainak és tanulóinak munkaközössége. Szerk. *Dr. Tamás Alfréd* igazgató. Budapest, 1960.
Thaly 1889.	*Thaly Kálmán:* Irodalom- és míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1889.
Thaly: Bercsényi cs.	*Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. I–III. k. Budapest, 1885–1892.
Theatrum Europaeum	Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. • Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta, a jegyzetapparátust és mutatókat összeállította *Kincses Katalin Mária,* ford. *Tuza Csilla*. (Rákóczi Források.) Budapest, 2013.
Zrínyi prózai munkái	*Gróf Zrínyi Miklós* prózai munkái. S. a. r., bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Markó Árpád*. Budapest, 1939.

Ferenc Sípos

MILITARY EVENTS IN UPPER-HUNGARY IN SPRING 1704

Unpublished Excerpt from Árpád Markó's Monograph

Summary

Árpád Markó (Rozsnyó, 12 October 1885 – Budapest, 17 September 1966) started working as an officer in the Hungarian Military Archive after WWI. He planned to write the detailed military history of Rákóczi's uprising in a series of many volumes, but he only got as far as the presentation of the manoeuvres closing the year 1707. The manuscript of the monograph was destroyed during the Second World War, and only the third chapter, discussing the operations in 1704, were found under the ruins.

On the approaching occasion of the fiftieth anniversary of Árpád Markó's death we pay tribute to the author by publishing an excerpt from the monograph which presents a critical phase of the springtime campaigns in Upper-Hungary in 1704, the fight at Püspöki and Nyárasd.

Ferenc Sípos

KRIEGSEREIGNISSE IN OBERUNGARN IM FRÜHJAHR 1704

Unveröffentlichter Ausschnitt aus der Monografie von Árpád Markó

Resümee

Árpád Markó (Rozsnyó [Rosenau], 12. Oktober 1885 – Budapest, 17. September 1966) fand nach dem Ersten Weltkrieg als Soldatenoffizier eine Anstellung im Kriegsarchiv. Sein Plan war es, in einer mehrbändigen Reihe die detaillierte Geschichte des Aufstandes von Rákóczi zu verfassen, wobei er jedoch nur bis zur Vorstellung der das Jahr 1707 abschließenden Kriegsoperationen kam. Das Manuskript der Monografie wurde im Laufe des Zweiten Weltkrieges vernichtet. Unter den Trümmern kam nur das Material des 3. Kapitels hervor, das die Kriegsoperationen des Jahres 1704 behandelt.

Anlässlich des sich nähernden 50. Todestages von Árpád Markó veröffentlichen wir – im Gedenken an den Verfasser – einen unveröffentlichten und bis heute auf Interesse stoßenden Ausschnitt aus dem erhalten gebliebenen Manuskript der Monografie, der die kritische Phase der Kriegsoperationen in Oberungarn im Frühjahr 1707, die Kämpfe bei Püspöki und Nyárasd behandelt.

Ferenc Sípos

ÉVÉNEMENTS GUERRIERS DANS LA HAUTE-HONGRIE AU PRINTEMPS 1704

Extrait inédit de la monographie d'Árpád Markó

Résumé

L'officier Árpád Markó (Rozsnyó, 12 octobre 1885 – Budapest, 17 septembre 1966) a travaillé aux archives militaires après la Première Guerre mondiale. Il a envisagé d'écrire l'histoire militaire détaillée de l'insurrection menée par Rákóczi dans un ouvrage en plusieurs volumes, mais il n'est arrivé qu'à la présentation des manœuvres à la fin de l'année 1707. Le manuscrit de la monographie fut détruit dans la Seconde Guerre mondiale, seul le chapitre III traitant des manœuvres de l'année 1704 fut retrouvé sous les décombres.

À l'approche du cinquantième anniversaire de la mort d'Árpád Markó, nous rendons hommage à la mémoire de l'auteur en publiant un extrait intéressant inédit du manuscrit sauvé qui parle de la période critique des manœuvres qui se sont déroulées au printemps 1707 dans la Haute-Hongrie, à savoir les combats de Püspök et de Nyárasd.

Ференц Шипош

ВОЕННЫЕ СОБЫТИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ВЕРХНЕЙ СЕВЕРНОЙ ВЕНГРИИ ВЕСНОЙ 1704 ГОДА

Отрывок из неизданной монографии Арпад Марко

Резюме

Военный офицер Арпад Марко (Рожнява, 12 октября 1885 – Будапешт, 17 сентября 1966 г.) после Первой мировой войны устроился на работу в военный архив. Он планировал описать в серии из многих томов детальную военную историю восстания Ракоци, но дошёл только до представления военных действий завершающих 1707 год. Рукопись этой монографии была уничтожена во время Второй мировой войны. Из-под развалин удалось спасти только III-ий раздел обсуждающий военные действия 1704 года.

По случаю приближающейся пятидесятилетней годовщины со дня смерти Арпада Марко, преклоняясь перед памятью автора, мы публикуем отрывок из неизданной рукописи монографии – вызывающий до сегодняшнего дня интерес – о критических участках военных действий весной 1707 года в Верхней Венгрии, об эпископских боях и о обоевых действиях происходящих в Топольники (Ньярашд).

SÜLI ATTILA

UZONI BÉLDI GERGELY „JEGYZŐKÖNYVE" A MAGYAR FORRADALOM ERDÉLYI ESEMÉNYEIRŐL 1849. JANUÁR ELEJÉIG

Bevezetés

A nagy múltú székely főnemesi család nemesi ágából származó Béldi Gergely Béldi István főkormányszéki tanácsos és Bornemissza Anna bárónő gyermekeként látta meg a napvilágot Brassóban, 1819. március 19-én.[1] A kolozsvári királyi líceum elvégzése után egy évig a bécsi konzuli akadémiára járt (1832).[2] Nagy Sándor szerint Béldit az 1848-as forradalom viharai „árapataki udvarában találták." Mikor Háromszék magára maradt, Béldi volt az, „aki arisztokratikus külső modora mellett is annyi népszerűséggel bírt", hogy a törvényhatóság nevében november közepén őt küldték tárgyalni a császári hadvezetéssel, illetve december végén ő hozta tető alá az árapataki szerződést[3]. Nagy Sándor szerint (akinek édesapja Nagy Ferenc gidófalvi református lelkész), aki szintén tagja volt a tárgyaló delegációnak, Béldi a misszióban „hazafihoz méltó férfiasság és lovagiassággal járt el, szívében elzárva a méltó gyűlöltséget és annak hangot nem adva" a tárgyalások folyamán. Oka lett volna rá, mert az önvédelmi harc folyamán a román felkelők feldúlták árapataki kúriáját.[4]

Későbbi sorsáról nagyon keveset tudunk. Felesége Nemes Róza grófné volt.[5] 1861-ben, a magyar alkotmány rövid visszaállítása idején Aranyosszék főkirálybírójának nevezték ki.[6] 1867-ben Marosszék főkirálybírója, majd 1876-tól Maros-Torda vármegye főispánja volt, illetve a Magyar–Román Határigazító Bizottság elnöke.[7]

1889. január 16-án hunyt el Kolozsváron, Marosveresmarton temették el.[8]

Uzoni Béldi Gergely „jegyzőkönyve" Háromszék önvédelmi harcának időszakát –1848. november közepétől 1849. január elejéig – dolgozza fel. A kézirat – a címtől eltérően – nem klasszikus értelemben vett jegyzőkönyv, hanem egy leírás a címében megjelölt eseményekről. A szerző elsősorban erre az időszakra fókuszál, mivel az eseményeknek közvetlen szemtanúja és résztvevője volt. Ez már eleve meghatározza a kézirat forrásértékének felbecsülhetetlenségét. Erdély önvédelmi harcának más eseményeit csak annyiban érinti, amennyiben a háromszéki történések megértéséhez azok feltétlenül szükségesek. A kútfőt Béldi a kolozsvári Országos Ereklyemúzeumnak ajánlotta fel, kiadására azonban nem került sor. A kézirat sajtó alá rendezését a múzeum későbbi őre, Bözödi György tervezte, annak gépelt másolata a polihisztor hagyatékát őrző Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárában megtalálható. A forrást a későbbiek folyamán Egyed

[1] *Kővári* 1854. 33. o.
[2] *Pál* 2009. 89. o.
[3] Az árapataki szerződés: Háromszék és az erdélyi főhadparancsnokság között 1849. január 2-án kötött békeszerződés.
[4] *Nagy* 1896. 104. o.
[5] *Pálmay* 1901. 62. o.
[6] Tiszti névtár 1863. 4–5. o.
[7] *Egyed* 2014. 170. o.
[8] *Vasárnapi Újság*, 36. (1889) 34. sz. 34. o.

Ákos fedezte fel a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei székhelyén (DJCAN), a Béldi család levéltárában.[9] Tényanyagát beleépítette *Háromszék 1848–1849*[10] *című monográfiájába, illetve későbbi műveibe is.*

Visszaemlékezésében Béldi mindvégig a tárgyilagosság megőrzésére törekedett. Nem nyilvánít határozott véleményt olyan kérdésben, melyet nem állt módjában hitelt érdemlően eldönteni. Például Balázs Manó honvédőrnagyot, a 12. honvédzászlóalj parancsnokát nem ítéli el, de nem is menti fel az ellene támadt árulási vád alól. Azt rója fel az ellenzéknek, különösen Gál Dániel illyefalvi képviselőnek és kormánybiztosnak, hogy az általuk felizgatott néptömeg meglincselte Balázst, aki ellen így a törvényes tárgyalást nem lehetett lefolytatni. Elítéli Gál Dánielt és társait, akik szerinte a törvényesen választott kormányzat ellen folyamatosan ingerelték a népet, sőt, Gált még nagyobb ellenségnek tartotta, mint a román felkelőket. Gál Dániel és politikai elvbarátai, az úgynevezett Kiskomité elsősorban a néptömegre támaszkodva próbálta meg a szándékait érvényesíteni, azaz az önvédelmi harc vállalását a hezitáló politikai és katonai vezetőkkel szemben is kimondatni. Kővári László történetíró a Háromszék önvédelmi harcáról írt visszatekintésében így fogalmazott erről: „A látható kormány megett egy láthatatlan kormány emelte fel a fejét, a közvélemény kormánya.”[11]

Béldi Gergely tehát a mérsékelt, liberális politikai irányzathoz tartozott, amely a császári hadvezetés feltétlen megadásra vonatkozó követelését elutasította, de „tisztes” feltételek mellett hajlandó lett volna megegyezni. A középutas politikát folytató Kormányzó Bizottmányt, Petrichevich-Horváth Albert főkirálybírót és Berde Mózes kormánybiztost feltétlenül támogatta. Elismeréssel adózik a háromszéki nép kitartásának és leleményességének, ugyanakkor elítéli annak a fegyelmezetlenségét és rablásra való hajlamát. A béketárgyalások iránti általános igényt abban látta, hogy a nép az állandó harctéri szolgálat miatt kimerült, a táborban a fegyelmet fenntartani nem lehetett, illetve a császári fél soralakulatokat vont el az észak-erdélyi hadszíntérről. Sikerként könyveli el, hogy elérték a törvényhatóság megszállásának elkerülését, de azt is elismeri, hogy ez a megfoghatatlan engedékenység csak a magyar ellentámadás eredményességének tudható be, mivel az osztrák fél a hátát biztosítani akarta. Igaz, erről a háromszékieknek ekkor még nem volt tudomásuk, így az árapataki egyezményt reális kompromisszumnak tartotta.

A forrást a jelenleg érvényben levő helyesírás és központozás szabályai szerint rendeztem sajtó alá, de a sajátos kifejezéseket megőriztem eredeti alakjukban.

[9] DJCAN Fond. 324. Nr. 226. A kézirat másolatát Demeter Lajos sepsiszentgyörgyi helytörténész bocsátotta a rendelkezésemre. Segítségéért itt szeretnék köszönetet nyilvánítani.

[10] *Egyed* 1979.

[11] *Kővári* 1849. 161. o. és *Kővári* 2014. 488–490. o.

FORRÁSKÖZLÉS

A forradalom kifejtése s haladása Székelyföldön, név szerént Háromszéken 1848 végéig

Azon szikra, mely a 1848-bel[i] francia forradalomból pattanván, csaknem egész Európát lángba borította, csendes völgyeinkbe is gyúlanyagra talált. A pozsonyi márciusi események egy tenger vágyat, reményt, de a józanabbaknál pangást és aggodalmat keltettek. Minden vidék széles magyar földön megtartá az első tricolor[12] gyűlését, s így Háromszék is a magáét, mintegy április elején a s[epsi]sz[ent]györgyi piacon.[13] A székely katonaság számtalan országgyűléseken előfordult sérelme majdnem kitörésre ada alkalmat a főbb nemesség ellen. Kívánván a fegyvert hordó rész, hogy a dolog törvényes orvoslásáig mindenki különbség nélkül részesedjék a katonáskodásba, határőrizésbe, melynek következtében csakugyan a polgári egyének is tevék azontúl a cordon[14] szolgálatot. Ezen gyűlésen még követek is választattak, egyéni szavazás útján a május végére összehívott országgyűlésre,[15] végre az új nyeremények valának megvitatás tárgyai. – Kevéssel a gyűlés után történvén, hogy az oláhok Alsó-Fejér megyébe fejetlenkedni kezdének, ezeknek fékezésére az akkori Generalkommando[16] által két század[17] székely gyalogság kirendeltetett, és ezek elő is haladván Uzonig, ottan egy pár pap s prókátor[18] az uzoni s részint szomszédságbeli székelységgel útjokat állván, az katonai elöljáróság pedig nem bírván a szükséges erélyességgel – megtéríté a székely katonaságot – azon ürügy alatt, hogy ki akarják vinni az országból, hogy annál könnyebben jöhessen bé a muszka sereg a székely határokon[19] s.t.a.f.[20] Ezen eseményben kereshetni magvát a későn általánosan beharapódzott fejetlenségnek, s minden katonai fegyelem hiányának a székelység között.[21] Csakugyan a Kormányszék által küldött biztosok[22] későbbre megnyugtatván a népet afelől, hogy nem csak ki nem viszik az országból, sőt éppen a vármegyéken lakó magyarság védelmére vagynak felhíva, kiszálla egy divisio[23] székelység Enyed vidékére.[24]

Célom csakis a székelység, s különösön Háromszék története egy része leírása, lévén sem a mihálcfalvi eseményeket,[25] sem az oláhok számos gyülekezeteit, fegyveres összecsoportozásait, sem az utolsó erdélyi országgyűlést s annak eredményeit, az unió sanctionálását,[26] s maga a kir[á]l[yi]i személyes B[áró] Puchner[27] által tett ezt elesmerő lépéseket, sem végre magában Háromszék kebelében előfordult egyes eseteket nem említhetem – csak annyit érintek, hogy a székelység

[12] A magyar polgári átalakulást és az uniót követelő gyűlést tartották meg, melyben elhangzott a magyar forradalom vívmányainak átvétele.

[13] Sepsiszentgyörgyi. A szerző itt az 1848. április 11–12-én tartott székgyűlésre gondol, amely időközben népgyűléssé duzzadt.

[14] Határbiztosítási (latin).

[15] Az utolsó erdélyi rendi országgyűlés 1848. május 29-én nyílt meg Kolozsváron, és június 18-án oszlatták fel.

[16] Erdélyi főhadparancsnokság.

[17] Valójában négy szászad, amely egy zászlóaljat képezett.

[18] A szerző itt Gál Dániel és Németh László ügyvédekre, az utolsó erdélyi rendi országgyűlésre frissen választott illyefalvi követekre gondol.

[19] Az utóbbi híresztelés téves volt. A székely katonaság kimozdítását Teleki József gróf, gubernátor kezdeményezte Jósika Sámuel báró kancellárnál a román mozgalmak ellen.

[20] Rövidítés: „s több affélék."

[21] 1848. április 25-én a vármegyékbe rendelt négy század határőr – Gál Dániel és Németh László felbujtására – megtagadta a kiindulást és a szállításra előkészített 1700 kovás puska kivitelét.

[22] Mikes János gróf és Zeyk Károly.

[23] Osztály. Egy gyalogos osztály két századból állt.

[24] Illetve egy osztály még Tordára.

[25] Az Alsó-Fehér megyei Mihálcfalvánál a falu román lakossága elfoglalta a földesúr rétjét. Június 2-án Pogány György alispán két század székely határőrrel vonult ki a törvényes rend helyreállítására. Az ellenszegülő lakossággal szembeni fegyverhasználatnak több halálos áldozata volt.

[26] Szentesítését (latin).

[27] Anton Puchner báró, altábornagy (1779–1852) erdélyi főhadparancsnok, az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen királyi biztos.

között is, mint mindenütt az alsóbb osztálynál, a communismusi eszmék igen is erős rokonszenvre találván, szó vala ott is az urasági földek felosztásáról, nadrágosok[28] leöléséről s.t.a.f. – Ezen előzményeket is csak a későbbiek érthetősége végett említem.

A Pesten összegyűlt országgyűlés összpontosítván minden érdeket, kis országunkban külsőleg legalább csend uralkodott. – B[áró] Vay[29] vala kir[ályi] biztos Erdélyben – B[áró] Puchner katonai főparancsnok – B[áró] Vay bejárta az országot, s ez alkalommal bejöve Háromszékre is – 27. Júli kiindul egy divisio székely huszárság[30] a Generalkommando parancsából Sz[ent] Tamás[31] alá a rácok ellen – a közvélemény Urbánt[32] nevezi a reakció eszközének – az oláhokat csoportosan esketi fel – s mindenfelől rémítő hírek jönnek az oláhok felfegyverzéséről, magyarokat kiirtó szándékokról – a falun lakás már nem tartatik bátorságosnak[33] – de még minden a törvényesség színit mutatja.

Szeptember elején jön Berzenczey László[34] mint kormánybiztos a székelységre – a Mátyás huszárok organizációjával foglalkozik, sőt ezen igyekezetében a szebeni Generalkommando által is elősegíttetik. Sz[ent]Katolnán tartatik egy gyűlés[35] Horváth Albert eddig főkir.bíró elnöklete alatt,[36] melybe a megyei adminisztrációjára megválasztatik a központi bizottmány. – Berzenczey összehívja 16. októberre az egész székely nemzetet Agyagfalvára – a kormányszék ezen gyűlést ugyan betiltja, de a nyers erő kénteleníti a tiltó parancs visszavételére és kiküldetik G[róf] Mikó Imre[37] a gyűlés megtartására – (minek utána az oláhoknak több versen[38] Balázsfalván történt gyülekezeteket nemcsak nem gátlá, sőt arra maga részéről Szabó Lajos kormánytanácsos és B[áró] Bánffy Miklós[39] Alsó-Fehér megyei főispán személyében biztosokat külde).B[áró] Puchner fölszólítja mint a székely nemzet legjobb barátja a népet, s különösen a székely katonaságot, hogy meg ne jelenjen ezen a gyűlésen[40] – de felszólítása csak később juta köztudomásra – az oláhok felkeléséről, bujtogatásairól, egyes erőszakokról naponta szaporodnak a hírek, s egy ily oláh bujtogató tribunus Pap László[41] elfogatván, törvény tartatik reá, s törvényes ítélet következtében kötéllel végeztetik ki M[aros]vásárhelyt 13 Octobris – szász és oláh helységeken keresztül utazó, különösen Agyagfalvára igyekvő utazók több rendbeli alkalmatlanításoknak, erőszaknak vagynak kitéve, az oláhok megfosztják az utazókat fegyvereiktől a Generalkommando parancsára.

Ezen körülmények közt nyílik meg az agyagfalvi gyűlés, ezelőtt 300 évvel már történiai emlékű hely a székely nemzetre nézve. – Bögöz és Galambfalva között fekvő nagy rétre vala öszvegyűlve a nemzet – Csík, Háromszék, Udvarhely és Marosszék, sőt még Aranyosszékből is, igen sokan jövének a sok akadály dacára, melyre útjokba találtak. Az öszvegyűltek száma mintegy 70 000-re számítható. Előleges tanácskozások Bögözbe előzék meg a gyűlést, s ezekben érlelődtek tervek, határozatok. Felderült végre 16. octobris, mely napra vala a gyűlés megnyitása határozva. A legszebb őszi nap világítá ezen igen érdekes népet – számtalan lobogók villogának a sorba, s osztályonként, lakhelyek szerént összeállított tömeg felett – a rendes székely katonaság szokott fegyverében,[42] a többiek lándzsákkal, vadászfegyverekkel ellátva a nemzetőri elöljárójok vezérlete alatt. – A tér közepén emelkedett egy deszkából készült szín, melynek kúpján vala a szószék – meg-

[28] Nemesek és hivatalviselők.

[29] Vay Miklós báró (1802–1894) konzervatív politikus, 1848. június és december között Erdély teljhatalmú királyi biztosa.

[30] A 11. (Székely) határőrezred alezredesi osztálya (két század).

[31] Szenttamás a délvidéki szerb felkelés egyik központja volt.

[32] Karl Urban alezredes (1802–1877) a 17. (2. román) határőrezred megbízott parancsnoka. 1848 szeptemberében az ő támogatásával szélesedik ki az észak-erdélyi román felkelés.

[33] Biztonságosnak.

[34] Berzenczey László (1820–1884) ügyvéd, marosszéki képviselő. 1848. augusztus végétől a Kossuth-zabadcsapat szervezője Erdélyben.

[35] 1848. szeptember 12–13.

[36] P. Horváth Albert (1801–1874) Háromszék főkirálybírója.

[37] Mikó Imre gróf (1805–1876) kincstartó, helyettes gubernátor.

[38] Alkalommal (latin).

[39] Bánffy Miklós báró (1801–1894), 1855-tól osztrák, 1880-tól magyar gróf.

[40] A felszólítás 1848. október 6-án kelt Nagyszebenben. Közli: *Kővári* 2014. 303–304. o.

[41] Vasile Pop román tribun.

[42] 14. és 15. határőrezred, 11. huszárezred.

jegyzendő, hogy a gyűlés egész ideje alatt (nem értem ide a közben lévő szünidőket) részegség, és ennek következésében kihágásnak nyoma elő nem fordult.

Déltájatt megérkezvén gróf Mikó Imre a helyszínen, s szószékre lépvén éljennel fogadtatott – mint nem is lehete egyébként, minekutánna ezen úrnak a neve igen nagy tiszteletben áll a székely nemzet előtt. Minekelőtte azonban megnyitó beszédét tarthatá, egy szónok kinyilatkoztatja, hogy nem úgy tekinti a grófot, mint a kormányszéktől kiküldött elnököt, hanem élvén a választási joggal, a gyűlés válassza meg elnökének, ami megtörténvén általános felkiáltás útján – a gyűlés megnyittatott – s a békövetkezett eső dacára 5 napig tartott. – Lényegesebb határozatai minekutánna a Király és Constitutio[43] hűségére megesküdtünk, következendők valának:

1º A kir[ályi] kormány[44] nem felelvén meg hivatásának, az országban előforduló rendetlenségeket nem tudván fékezni, megszüntettnek nyilváníttatik, s a nép közvetlen a minisztérium[45] rendelkezése alá helyezi magát.

2º–A Generalkommando alkotmányellenes eljárása, a minisztérium rendelései nem teljesítése miatt eltöröltetik, s határoztatik, hogy a székely katonaság ezentúl semmi rendelést a Generalkommandótól el ne fogadjon, s közvetlen a hadi minisztériumtól vegye rendeleteit.

3º A székely ezredek ezredesei vezéreknek, s különösen Zsombori Sándor[46] huszár ezredes főparancsnoknak választatik.

4º Egy főhaditanács alakíttatik, s ennek fejévé Zsombori mint katona, Berzenczey mint kormánybiztos jeleltetik ki, akikre is minden további rendelkezések bízatnak.

A választott vezérek a szószéken tevék le a nép színe előtt hívségi esküjöket királyok, nemzetek iránt, ezek valának Zsombori huszár ezredes, Dorsner[47] 1. sz. ezredes, Dobai 2. sz. alezredes[48] és Betz[49] 1 sz. alezredes. Dorsner nem tudván jól magyarul, csak kevés szavak által tevé magáévá a Zsombori által előtte mondottakat, ami hozzájárulván meg az is, hogy a beszéd közben egy mellette álló Mátyás-huszártiszt[50] által fejére tett veres csákó igen szűk lévén nem álla meg fején – némi megelégedetlenség jeleit voná maga után. – A lelkesedés, mely a népben uralkodott, nem vala nagyobb az ingerültségnél, mely csak egy mákszemnyi alkalomra várt a kitörésre – minden békítő, vagy csak mérsékeltebb szó is általános morgással, rosszallással fogadtatott – s a legtúlzóbb határozatok el nem fogadása nyílt erőszakra, vérontásra ada vala alkalmat. Ezt jól átértvén, a józanabb gondolkodásúak is kéntelenek valának fejet hajtani a határozatoknak, odafordítván igyekezetöket az uralkodó ingerültséget a lehetőségig csillapítani. Az naponta érkező hírek, az oláhok kitörései,[51] a szászok machinatiója[52] felől nem kissé nehezíték ezen cél elérését.

Az elésorolt határozatok után napirendre jövén az öszvegyült táborrali rendelkezés, a választott haditanács az agyagfalvi réten lévő malomba vonult titkos tanácskozást tartani, s lőn határozat, hogy az egész székelység vonuljon haza lakta helyére, s ottan organisalva magát, két hét múlva további rendelésre álljon készen. – Ily móddal időt nyerve a fegyveres öszveütközés kikerültetik vala, de nem soká tartá ezen végzet – a haditanácsban jelen volt némely egyének előre oda hagyván azt, alá- s felnyargaltak a nép között, kiáltván a határozatot tudni sóvárgó tömegnek. „Majd meghalljuk atyafiak, mit határoztak – de rossz –, elárulják a nemzetet" s.t.a.f. Hogy akkor nem bomlott fel minden rend, nem folyt vér, ma nem foghatom meg – a nép anélkül, hogy tudná a határozatot, csak azt tartá szem előtt, hogy el van árulva – tengeri vihar előtt hánykódó hullámok vészjósló moraját hallatá. – Végre megérkezik a haditanács. – Zsombori szószékről akarja a határozatot közzétenni – szavát a tömeg dörgése érthetetlenné teszi. „Árulás, vesszen, mind megyünk

[43] Alkotmány (latin).

[44] Erdélyi főkormányszék.

[45] Ekkor azonban a kormány már nem létezett. A végrehajtó hatalmat az országgyűlés felhatalmazása alapján az Országos Honvédelmi Bizottmány gyakorolta.

[46] Sombori Sándor ezredes (1794–1860) a 11. (székely) huszárezred parancsnoka.

[47] Franz Dorsner ezredes (1795–1852) a 14. (1. székely) határőrezred parancsnoka.

[48] Dobai Károly (1793–?) ezredes, a 15. (2. székely) határőrezred parancsnoka.

[49] Josef Betzmann (1795–1849) alezredes (14. határőrezred).

[50] Az Erdélyben ekkor alakuló 15. (Mátyás) huszárezred tisztje. Tagjait Kossuth-huszároknak is nevezték.

[51] A román felkelők atrocitásai a magyar lakossággal szemben.

[52] Mesterkedése (latin).

fegyverre!” – ezek valának hosszas ideig, amit kivenni lehete. – Többen akarnak szót emelni, de mind hasztalan – végre fellépik Berzenczey László, s sikerülvén csendet eszközölni, közli a határozatot, kérvén a népet, engedelmeskednék választott elöljáróinak, s már-már ott áll a dolog, hogy csak egy pár ezer ember maradván a táborban, a többiek menjenek haza, ott bevárván további rendeletét. – Midőn egyszerre érkeznek a legborzasztóbb hírek, mi szerént az oláhok a magyarságot kiprédálják, leölik, lakásokból éjjel elhurcolják, Balázsfalvára fogságba viszik, emberek jönnek, kik magokat az oláhok kezekből szabadítottak, mondják, minekutánna szemtanúi valának javaik elégetésének, felprédálásának, rokonik, barátik legyilkoltatásának.

Érkezik végre a futár Marosvásárhelyről azon hírrel, hogy Urban bément Vásárhelyre, ezt elfoglalta, s vidékét oláhsággal elárasztotta[53] – mi kelle több az alig lecsendesített népet újra felizgatni – nem felkiáltás, de általános ordítás vala, hogy minden jelenlévők akasztófa büntetés alatt indulnak az oláhok ellen magyar véreik segedelmére – s 20ik-október délután kiindulva a székely tábor mintegy 7000-ből-álló előcsapatja Dorsner vezérsége alatt Agyagfalváról, első állomását tartván Szitáskeresztúron.[54] Az egész sereg pedig mintegy 35 ezer embert számlálhata, a többiek hazájokba küldetvén vissza, mivel különösen Háromszéknek készen kell vala lennie a Barcza[55] felőli megtámadtatásra. Másfelé lévén hivatásom, ezen hadjárásba nem vehettem részt, s azért egyes részleteibe nem ereszkedhetem. A sereg nagyobb része M[aros]vásárhelyre, a kisebb Segesvár felé vonult, de mindkettő később a Maros völgyébe egyesült. – Radnót és Ugra[56] között összeütköztek oláh csoportok a marosszékiekkel,[57] s az elsők közül sok maradt halva. Szentlászlón[58] a házakból lövöldöztek a bevonuló székelységre, s ez felbőszülvén, leégeti. Gerebenes[59] hasonló sorsban részesül, megtudván a székelyek, hogy a gerebenesi oláhok valami 14 csíkiakat, kik tutajokkal kötének vala ottan ki, kínosan meggyilkolták, minekutánna előbb övig földbe ásták.

Sárosnál[60] ellenben a vadászcsapat[61] Segesvárról oláh grenizerek[62] által meglepetvén, szétveretik – végre a székelység előőrsei egész Örkeig Egerbegy[63] közelében nyomulván elő, s ezáltal Kolozsvárral lépnek öszveköttetésbe – másfelől Sz[ász]régenig haladnak elő, s rátalálván Urbán csapatjára, azt Dorsner megveri, Régent elfoglalják, s megkezdődnek az alkudozások a sarc fizetése iránt, mialatt a nép künn táborozott, ekkor érkezik Becz,[64] beszállítja a népet, mondván, hogy annyi koplalás, fáradtság után megérdemli, hogy jól bequartélyozzák[65] – s leve eredménye Régen elégése október 30-án. Némelyek mondják, hogy látván a rablást és erőszakot, egy szász kereskedő maga gyújtotta légyen fel saját boltját, ahonnan tovább harapódzott a tűz – de valószínű, részegen borongáló székelyek gyújtották azt fel, ámbár semmi sem igazolja azt, hogy parancs következtébe[n] történt légyen. Mennyire valók légyenek azon kegyetlenségek, melyek ez alkalommal a székelyeknek tulajdonítattak, mint például az, hogy valami beteg dragonyosokra akadván Régenbe[n], azok szemeit elébb kiszúrván, forró spanyolviasszat csepegtetvén szemüregeikbe, oda hagyták égni; nem merem állítani, sokat fogtak rájok, ez bizonyos, de aki esméri valamenynyire a székelyt, tudja, hogy temérdek prédát hordottak a gazdag Régenből haza, különösen a csíkiak – hogy ezen hadjárásban a köznép magyar testvéreinél és birtokosoknál is egyaránt pusztított, szükségtelen említnem. Voltak még egyes apróbb összeütközések az oláhokkal, de minden jelentékenység nélkül. – Végre hír jön Vásárhelyre, amely környékén volt az egész erő összehúzva, hogy

[53] A hír hamis volt.
[54] Székelykeresztúr.
[55] Barcaság.
[56] Marosugra.
[57] 1848. október 25. körül.
[58] Nyárádszentlászló.
[59] Mezőgerebenes.
[60] Magyarsáros.
[61] A gróf Kálnoky Dénes által, Erdővidék nemesi ifjaiból szervezett vadászcsapat részt vett a székely tábor harcaiban. Az alakulat a magyarsárosi ellenséges rajtaütés során jelentős veszteséget szenvedett.
[62] Határőrök (német).
[63] Aranyosegerbegy.
[64] Betzmann.
[65] Beszállásolják (latin).

egy rendes császári sereg Gedeon[66] FmL[67] vezérlete alatt közeledik. – 5. nov[em]b[e]r a körüllévő tetőkön látszottak előőrsei. – A székelység alant a völgyben vala csatarendben felállítva. – A császáriak minden akadály nélkül kiszegezték ágyújokat, a többi tábort is rendezvén. – A székelyek ez idő alatt csak néző szerepet viselének. – Midőn császári parlamentair[68] száguld feléjök – felszólítván a parancsnokokat a fegyver letételére –, a felelet vala, hogy nem a császári sereggel ütközni, hanem az oláh rabló csordák fékezése végett fogván fegyvert önvédelemből, azt semmi áron le nem teszik. Alig érkezhete vissza a parlamentair ezen felelettel, midőn megszólala az első álgyú. – A harmadik lövésre már az egész székely tábor rendetlen futásban vala – nem mert-é a nép ágyú ellen ágyú nélkül küzdeni, vagy elvesztették é a parancsnokok a fejöket, vagy használta-é a nép az alkalmat a gyűjtött prédával hazasietni, nem tudtam kivenni. – Nékem megfoghatatlan, miként szaladt meg 30 ezernyi bátor harcias nép. 6-7 ezer, ha rendes katonaság elől is anélkül, hogy próbált volna küzdeni, valamint az is, hogy miért várták be a vezérek a császári sereget, s nézték csendesen, míg positiójukat elfoglalván, kész csatarendbe állottak. Sokan menekültek a székely táborral, vének, nők, gyermekek – a szaladás legrendetlenebb rohanássá lett, s egy része Udvarhely, más része Csík felé tért vissza honába, ahová csoportonként minden rend nélkül érkezének meg.

Mialatt az hevenyészett székely tábor az említettem hadjáratot végrehajtá, a kormánybiztosok,[69] a főkirálybíró[70] az agyagfalvi gyűlésből visszatérének Háromszékre, Sepsiszentgyörgyre,[71] védelmi állapotba helyeztetni vidéköket. – E végre alakult az említett egyénekből s némely központi bizottmány tagjaiból egy ideiglenes kormány, Horváth Albert elnöklete alatt, s ez a szék a kebelbeli katonai parancsnokságot Nagy Imre alezredesre[72] ruházza. – Az Ojtozi, Bodzai, Ósánci, Tömösi s Törcsvári harmincadokra egyének küldetnek ki a kincstárnok rendeletével, a található pénztárokat a székely sereg számára átvenni, s az ideiglenes kormánynak átadni. – A Brassai Főharmincadi Hivatal is e tárgyban megtaláltatván feleletül adá, hogy báró Puchner rendelete nyomán fegyveres erővel vitetett el az illető cassa Brassóból, Tömös- és Törcsvárról. Azonban sikerült a kiküldötteknek Törcsvárt s Brassót kivéve a többi harmincadoktól a tanált pénz[t] kézhez venni, s a kijelölt helyre szállítani.

Ez alkalommal felszóllíttatott a brassai tanács, nyilatkoznék tisztán, miszerént a szentesített magyar alkotmány értelmében a magyar ügy mellett tart-e, vagy pedig a reactióhoz hajlik. – A válasz nem lehete kétes. – Fekete-sárga lobogó függött a városházán. – Generális Galbrun[73] Brassóban parancsnokoskodván B. Puchner proclamatióját[74] küldé meg az értekezés végett személyesen Brassóba[n] lévő Horváth Albertnek, miszerént báró Puchner magát teljhatalmú császári biztosnak nyilvánítja, s minden hatóságokat engedelmességre szólít fel. – Azonban még semmi ellenséges előkészületek Brassó részéről nem történtek volt, s a háromszéki nép ment-jött a Barcán,[75] mint annak előtte. Ezután táborok alakítása, s az őrvonal kiállítása meghatároztatván, az utolsó katonák hiányával az Olt mentén lakó paraszt nemzetőrökből ki is állíttatik, Rákostól elkezdve Kökösig nyugalmazott s elaggott székely tisztek s polgári egyének felügyelete s közremunkálása alatt. Ezen dologban azonban megelőzték vala már a szászok, magok határaikon csakugyan nemzetőrökből őrvonalt képezvén ellenünk. – Amíg nálunk lándzsák készülnek, a nép gyakorolja magát, határait őrzi, érkeznek a hírek Szászrégen leégetése, s végre a marosvásárhelyi futásról. – Nem kissé neveli az ezáltal okozott leveretést azon körülmény, hogy már oláh csordák kezdének szállingózni a Barca vidékén s Kőhalomszék felől, s azon hír terjed, miszerént ezekkel együtt a cs[ászári] katonaság határainkon be akar törni. Ezen okból a központi bizottmány egy

[66] Joseph Gedeon császári-királyi altábornagy.
[67] Feldmarschalleutnant. Jelentése: altábornagy (német).
[68] Küldött (francia).
[69] Berde Mózes és Demeter József.
[70] P. Horváth Albert.
[71] 1848. október 20.
[72] Nagy Imre (1799–1859) a 11. (székely) huszárezred alezredese.
[73] Adam Gallbrunn (1787–1868) altábornagy.
[74] Rendelet Erdély ostromállapotba helyezésére. Nagyszeben, 1848. október 18. Közli: *Kővári* 2014. 320–322. o.
[75] Barcaságon át.

átiratot intéz B[áró] Puchnerhez, melyben felszólítja, hogy kímélje meg vidékünköt a megtámadtatástól stb., valamint az ide mellékelt német fordításból kitetszik. Ezen átirat[76] megvitelére az én (Béldi Gergely) vezérletem alatt még négy egyén választatik, engem pedig ezen kényes küldöttség elvállalására különösen azon körülmény határoza el, hogy ennek előtte többet lévén B[áró] Puchner Őexellentiájával, igen nagy barátságot s rokonszenvet mutatván irántam s politikai elveimet pártolván feltehetém, hogy egy általa esmért s méltányolt egyénnek könnyebben sikerülend a dolgokat megértetvén békés úton kiegyenlíteni. – S november 13-án két kocsin bemenénk Brassóba minden akadály nélkül, még útlevelünkért sem állíttatván meg. Azonnal az városparancsnoksághoz siettünk azt küldetésünk céljáról értesíteni, s egyszersmind sauvegardot[77] kérni Szebenig. De ezen urak igenis fontosnak találván a dolgot, úgy vélekedének, hogy felhatalmazás nélkül münket Szebenbe nem bocsáthatnak, hanem sürgönyt küldvén Szebenbe, várnok be a választ. – Ennélfogva a vendégfogadóba kísérteténk vissza, ajtaink előtt őrök állottak, a mellettünk való szobába pedig egy katona s egy nemzetőrtiszt foglaltak helyet, s átvevék fegyvereinket – egyébaránt szabad vala látogatásokat elfogadni, a table d'hôténál[78] ebédelnünk, csak kijárni nem hagyták, nehogy az ellenünk felbőszült nép dühinek kitegyük magunkat, valamint egyátaljában az egész katonai őrizetünk csakis személyes bátorságunkért történt. – Negyvennyolc óra alatt megérkezheték vala a szebeni válasz, de egy nap a másik után telt el s nem érkeze válasz. Nehogy azért a háromszékiek gyanúperrel élvén Brassóra üssenek, egy nyílt levélben megírók a dolog mibenlétét, s hogy nincs miért felettünk aggódniak. – Fogságunk ideje alatt érkezett a hír Bécs bevételéről,[79] mire kivilágíták a várost, egy-egy hírlapot is juttatának kezünkbe. Végre 19-én reggel megérkezett a válasz, nem is Háromszék hatóságához, melyet bizonyosan erre méltónak nem találták, hanem a brassai városparancsnoksághoz azon meghagyással, hogy azt velünk szóról szóra közöljék. – Megjelenvén tehát a városparancsnokságnál, felolvassák nekünk ezen szép választ, mely szóról szóra így hangzott.[80] Melynek párját kikérvén, még aznap délután két tiszt kíséretében visszatérénk honunkba, a két tiszt a határszélig kísérvén. – Pár órával elindulásunk előtt ablakaink alatt elvonult egy oláh graniczerekből,[81] brassai nemzetőrökből, oláh lándzsásokból, s egy pár ágyúból álló katonai csapat soi disant[82] előőrsökbe menendő, de amint későbbre megsúgák nekünk, egy kis demonstratió volt az egész, hogy hírül vigyük, mily jól van ellátva Brassó. – Elindulásunkkor fél Brassó ki volt csődülve az utcákra, a híres székely rebelliseket látni vágyván.

Ezen eredmény nélküli kísérletünk alkalmat ád nékem megemlíteni, hogy már augusztus[83] havában, midőn Urban az oláhok felfegyverkezését s felesketését megkezdé, s magát a reactió eszközének nyilvánítá[84], a gubernium tagjaiból egy néhányat a dolgok ily veszedelmes fordulatát lehetőségig meggátolni kívánván, szükségesnek tartván kiküldeni, Urbannal egybejönni s tanácskozni a célszerű eszközökről, őtet felhívák Rettegre való megjelenésre, s ezen helyet azért jelelék ki, mivel éppen hatása körében fekűvén, ne lenne gyanúja is az összejövetel célja valódiságáról. – Urban megígéré, hogy eljön, napot is határoza. – A kormányszéki biztosok kimenének, s Désen azt a tudósítást veszik, hogy Urban nem jöhet, s így re infecta[85] visszatérének Kolozsvárra. Később hasonlólag több versen s különösen Graeser Kolozsvárt állomásozó generális[86] által felszólíták Báró Puchnert, s ajánlák a módot, hogy Erdélybe a forradalom végkitörését miként lehessen gátolni – de feleletre se méltatták.

[76] Magyar szövegét közli: *Kővári* 2014. 335. o.
[77] Oltalomlevelet (francia).
[78] A napi menü (francia).
[79] 1848. november 1.
[80] Magyar fordítását közli: *Kővári* 2014. 336–338. o.
[81] Határőr gyalogság (horvát).
[82] Úgynevezett, állítólagos (francia).
[83] Pontosabban szeptemberben.
[84] Az 1848. szeptember 13-án Naszódra érkező Karl Urban alezredes, a 17. (2. román) határőrezred megbízott parancsnoka a Bécsből kapott titkos utasítások értelmében megkezdte a román felkelés szervezését. Ezen a napon Urban ezredgyűlést tartott, ahol nyíltan felmondták az engedelmességet a magyar kormányzatnak, elrendelték az ezred 3. zászlóaljának kiállítását és a magyar nemzetőrségek lefegyverzését.
[85] Eredmény nélkül (latin).
[86] Michael Graeser vezérőrnagy (1785–1865), kolozsvári dandárparancsnok.

Ezen három eset eléggé mutatja a józanabbak törekvését az országot a fenyegető veszedelemből kimenteni, sőt éppen egynéhányai azoknak, akik az unió legnagyobb hősei, előmozdítói voltanak, látván generalis Lamberg[87] megöletését s azon irányt, melyet a dolgok Magyarországon vettek B[áró] Puchnernek kinyilatkoztatták, hogy minekutánna Magyarország a törvényesség teréről lelépett, az uniót Erdéllyel fenntartani nem lehet, mivel csak így mentheti meg az utolsót az örvénybe süllyedéstől. – De Báró Puchner nemhogy sehol, ahol kívántatott segítséget nem adott, sőt minden magyar városokból, helységekből kihúzta a cs[ászári] katonaságot, Szebenbe concentrálván[88] azt, s így tágos kaput nyitván a forradalom óriás lépteinek.

De térjünk vissza Háromszékre.

A küldöttség Brassóban időzése alatt a székely seregnek háromszéki része tisztjeikkel egy néhány száz Mátyás-lovag és -honvéddel[89] sok künnvaló menekültekkel együtt megérkezett vala, s így Háromszék telve vala néppel, védői száma megszaporodva. – Azonban nem kissé aggasztó vala állapotunk azon csúfos válaszra, mindenre készeknek kelle lennünk, a feltétlen megadásról szó sem lehetvén. – De még e körülmények között is az határoztatik, hogy csak védőleg maradunk, császári katonaságnak ellent nem állunk, csakis az oláhok pusztításától kívánván hazánkat megmenteni. – A székely katonaság ezredesei hazakerülvén, Dobai második székely gyalog ezredes fő-, Zsombori és Nagy Imre pedig parancsnokoknak választattak, s melléjök két-két polgári biztos tétetett.[90] – A székely katonaság, huszárság, honvédek és Mátyás-lovagok, úgy a nemzetőrek is rendes századokba osztva két fő tábor alakíttatott, Dobolyba[91] és Kökösbe. Ágyúk nem lévén, egy kézdivásárhelyi,[92] Gábor Áron nevű katonaember által az összehordott templomi harangok s ércneműekből[93] egynehány ágyú öntetett a m[agyar]hermányi[94] vashámorban, az órapondusok[95] golyókká változtattatván által. Kézdivásárhelyt egy puskaporgyár rögtönöztetett, gyutacsok készültek. Azonban míg ezeken dolgoztunk, tudósítást kaptunk, hogy Haydte[96] Udvarhelyszéket bevévén, marchalist tartott s restaurált[97] –, s halad elő Erdővidék felé, azért különös figyelem fordíttatik az őrvonalra s az előkészületek siettetnek. – Midőn másfelől azon tudósítás érkezik, hogy az oláhok Bodzát ellepték,[98] a vámot elfoglalták, s arról felől szándékoznak megtámadni. – A Bodza felőli őrvonal azonnal rendelést kap az előmenetelre, s Nagy Imre vezérlete alatt visszaverik az oláhokat, s előmennek Nyénig, Bodoláig. – A szászságon több katonaság mutatkozik, különösen Földvár rakva katonasággal. – Az erdővidéki őrvonali parancsnokság honvéd őrnagy Balázsra[99] bízatik. – Gyanú támad ellene, hogy a császáriakkal tractál, Szentgyörgyön megjelenvén, a főtiszt szobájából erőszakkal kihurcolják, kínozzák, ütik, szúrják, végre bitófához kötik, sikerült a népet meggyőzni, hogy előbb ítéletet kell felette tartani, börtönbe zárják. – Másnap összeül a haditörvényszék, s míg bűnét vizsgálja, a nép feltöri a börtönt, kitépi a szerencsétlent, egész nap hurcolja, kínozza, míg végre könyörületességből egy honvéd meglövi. – Holttestén sem szűnvén a nép bosz-

[87] Lamberg Ferenc gróf altábornagy (1791–1848), pozsonyi hadosztályparancsnok. Mivel miniszteri ellenjegyzés nélkül nevezte ki az uralkodó a magyarországi és az erdélyi csapatok főparancsnokává, 1848. szeptember 28-án a feldühödött pesti nép meglincselte.

[88] Összpontosította, 1848. október elején.

[89] 12. honvédzászlóalj.

[90] Az 1848. november 28-án tartott székgyűlésen. A polgári biztosok az alábbi személyek voltak: Gál Dániel, Potsa Ferenc, Cseh Sándor és Hankó Dániel.

[91] Aldobolyba.

[92] Gábor Áron berecki származású volt.

[93] Magyarhermányban vaságyúkat öntöttek. A harangok begyűjtése december közepén történt, ezekből Sepsiszentgyörgyön öntöttek négy háromfontos löveget. A rézanyagok begyűjtése Kézdivásárhelyen történt november közepén, itt Turóci Mózes helyi rézöntő egy kétfontos bronzágyút öntött, Gábor Árontól teljesen függetlenül.

[94] A magyarhermányi–bodvaji vashámorban.

[95] Órasúlyok.

[96] August Heydte báró az 5. dragonyosezred kapitánya, az Udvarhelyszéket megszálló császári különítmény parancsnoka.

[97] Székgyűlést tartott, ahol tisztújítást hajtott végre.

[98] 1848. november 26-án.

[99] Balázs Manó (1811–1848) őrnagy, a 12. honvédzászlóalj parancsnoka.

szúját űzni. A nép dühe ezen borzasztó példája 28ik novembris történt, s Gál Daninak tulajdonítatik.[100] – Ezen egyénről egy pár szót kell szóllanom. – Ő illyefalvi születés, mint ügyvéd kereste élelmét. Már az uzoni eseménynél szerepelt, későbbre a pesti országgyűlésen, ahol mint követ volt, leküldetett Hunyad megyébe kormánybiztosnak, de Hunyad vármegyében rossz lévén a lég,[101] aztán Háromszéket választotta hőstettei színhelyéül, az utolsó csepp véréig veres republicanus[102] – legalább ezt színlelte, nagy pártot formált magának a rokonelvű, vagy minden elv nélküli embereknél, s a nyers tömeg által imponált,[103] terrorizált – törvényességet, hazafiságot hordván szüntelen szájába, minden rendnek, mérsékletnek legnagyobb ellensége vala –, nézetem szerint ez veszedelmesebb ellen vala, mellyel küzdenünk kelle, mint a császári katonaság az oláh csoportokkal együtt. – Csakis Horváth Albert tiszta tapintatának s Berde Mózes közszeretetének köszönhetni, hogy ezen borzasztó ember az egész birtokos részt, intelligenciát hóhér pallosa alá nem kerítő, hogy egy durva harcias népnél, mint a székely, ily egyén nagy pártra talált, senki sem fogja csudálni. – Árkoson az őhozzá hasonló színezetű emberek egy titkos gyűlést tartának, melybe nem kevesebbről vala szó, mint az egész vidéki nemességet, birtokosságot legyilkolni. – Még Balázs meggyilkoltatása előtt, 26 novembris Földvárról jövő katonaság a hídvégi hídnál lévő őrtanyát meglepik, s a 80 emberekből álló honvéd garnison[104] ellent nem állhatván, sőt a falusiak is kinyilatkoztatván, hogy inkább megadják magokat, mintsem felgyújtassák falujokat, a néhány honvéd visszavonul a faluból, a császáriak kezeseket visznek által Földvárra, hol akkor báró Stutterheim[105] volt – a falutól elszedik a fegyvert s fekete-sárga lobogót tűznek a tornyára.

A csak félórányira fekvő Árapatakán detachírozott[106] 25 honvéd ezen hírre a századjához csatolván magát Szentgyörgyre vonula vissza, s Árapatakon csakis 100 lándzsás helybeli földész[107] tevé az őrvonali szolgálatot, lőfegyverünk mindössze is alig lévén vagy 8 darab. 27ik csendesen folyt le, ámbár minden órán várok a császáriak jövetelét, délután azonban látván, hogy az Olt mentén a szász nemzetőröket rendes katonaság váltotta fel, mint árapataki nemzetőri kapitány rendelkeztem a komp partra kihúzása iránt, de ez több időt kívánván, s már kezdvén alkonyodni az idő, más hajnalra tevén a szükséges intézkedéseket, s jó őrizetet hagyván a kompnál, a faluba vonulék. – Azonban beesteledvén egészen, s nagy köd ereszkedvén, a császáriak kocsikon átjöttek s a kompot magokkal vivék. – A strázsák pedig mind beszaladtak a faluba hírt hozni. Ily móddal minden pillanatban ki lévén téve az ellenség megtámadásának, az Olt partján fegyveresen várák a falusiak a reggelt. – Ezen eseményekről rendesen jelentést tévén Sz[ent]györgyre a kormányhivatalnak, attól lelkesítő szavakat igen, de segítséget nem nyerék, hasonlólag a dobolyi táborral is összeköttetésbe tevők magunkat. – 28-án Hídvég még szabad volt a császári katonaságtól, ezek Földvárra vonultak vissza, a kompot igyekeztek a szászok szárazra kihúzni, de siker nélkül, Dobolyból egy cirkáló csapat jövén Árapatakára, kezde szürkülni. De Árapatakán a komp helyén lévő őrtanyánknak a túlsó partról értésére adják, hogy másnap reggel 9 órakor át fognak jönni a fegyvert elszedni, s a császári lobogót kitűzni. Erről jelentést tévén Sz[ent]györgyre, onnan 125 honvéd a későbbi 12ik zászlóaljból küldetik, ahol 4 órakor hajnalban megérkezvén, a szükséges előkészületek azonnal megtétettek, 29-én reggel 9 órakor megtelt a hajó császári néppel, de a 25 honvéd, mely a hajó helyén, bokrok megé volt búva, rájok lővén elszaladtak, odahagyván a kompot, melyet azonnal vissza is vittek az árapatakiak, s kihúzván a vízből, fenekét meglyuggatták. Alig történt ez meg, midőn Hídvég felől dobszó hallék, s az Olt mellett őrizetet hagyva a Hídvég felőli falu végére sietett a honvéd osztály a falusi 100 lándzsás emberrel. – A földig érő nagy köd gátlá a szemet a messzelátásban, csak a közelgő sokaság kurjongatása árulá el hollétőket. – Végre az előőrek s csatárok egymásra buk-

[100] Balázs Manó árulása nem bizonyított tény. Az osztrák forrásokban sincs nyoma annak, hogy a szerencsétlenül járt honvéd őrnagy együttműködött volna velük.

[101] Légkör.

[102] Köztársaságpárti.

[103] Itt: követelt, kikényszerített (latin).

[104] Helyőrség.

[105] Johann Stutterheim báró, ezredes, császári-királyi hadsereg Brassó vidékére irányított dandárjának parancsnoka.

[106] Kikülönített.

[107] Helybéli földmves.

kanván, egynéhány lövöldözés után a főtesthez visszavonulnak, s megkezdődött az osztályonkénti tűz, mely is 2½ órát tarta anélkül, hogy egy vagy más rész hátrált volna. – A kicsiny számú honvédek semmi reservára[108] nem támaszkodhatván s a dechargerekből[109] ítélvén csak az ellenség menynyiségére, de a köd mián annak kiterjedését s minőségét nem látván; minekutána a 2½ órai lövöldözés alatt lőszere is elfogyott, kéntelennek látta magát Doboly felé visszavonulni – minekutánna a Haydte vezérlete alatt lévő 250-300 rendes greniczer és Bianchi-gyalogság vagy 80 dragonyos[110] és 2500 fegyveres oláh csorda a faluba vonulván, azt nagyobbára kiprédálta, különösen az udvarokat, melyeket le is égetett, de kéntelen vala alkonyatkor visszavonulni Hídvégre, megpillantván a Sz[ent]György felőli tetőkön közeledő székely segítséget. – Ez vala az első fegyveres összeütközés, mely magában alig érdemel említést, de amint nemsoká ki fog világosulni, megóvta Háromszéket az oláh csordák árjától s pusztításától.

30. novembris az említett székelység Zsombori vezérlete alatt mintegy 1200 fegyveres néppel és nemzetőrökkel egy egyfontos kis ágyúval[111] bémegy Hídvégre, azt üresen találván, a Földvár felőli hídnak indul, de azt erősen megrakva találja, kemény tüzelés után, a mieinknek ágyújok lévén, megszalasztják a császáriakat, a részünkről történt ágyúzás nagy meglepetést és rémülést szült a császáriaknál, Földvárt béveszik, mely alkalomnál egynehány ház elég. A császáriakat nagy félelem szállotta meg, úgy hogy egész Sz[ent]Péterig[112] visszavonultak. A miénkek pedig az őrvonali lineát[113] helyreállítván, a hanyatló nappal visszavonultak az osztályok táboraikba. – Mindkét részről kevés sebesültek és holtak voltak, de elfogatott Haydtének valami hivatalos levelezése, melyből kiviláglott, hogy 29-én Stutterheim Bikfalva felől, Haydte Hídvég felől jöve, s Árapatakán egyesülve egyenesen Sz[ent]györgyre céloztak, mely az Árapatakán talált kis ellenállás nélkül sikerül vala is. Látván a kormányhivatal, hogy nincs mit nagy erőtől félnie, s szándékozván a csata helyét magunk földünkről eltávolítani, sőt a szomszéd Szászföldet is ok nélküli vérontás s pusztítástól megóvni, egy köriratot készít, melyben az illető szász helységek felszólíttatnak magok megadására s az ellenség eltávolítására.[114] – Az egész székely sereg mintegy 10 000-ből állhata, melyből 1600 szuronyos, a többi vadászfegyverrel és lándzsákkal, sőt botokkal és vasvillákkal ellátva – egy 4-600-ig való Mátyás- és Székely huszárság, és végre 6-7 ágyúból – , de ezek csak lassanként készültek, de ezen táborba a legnagyobb fejetlenség uralkodott senki sem akarván függni, sőt a nép az elöljárókat kénszerítvén akarata teljesítésére. – Hasonló rendetlenség uralkodott a tanácskozásokban is, melyek számosan tartattak népgyűlések alakjában. – Gál Dani et Consortes[115] minden józanabb gondolatot tovább lökvén, legnagyobb túlzásokba eveztek, törekedvén a hatalmat kezükbe keríteni. Az elöljárók több versen kénytelenek is valának lemondani, s alig sikerült a józanabb pártnak, tekintve azt, hogy e veszélyes állásba végromlás követné ezen derék elöljárók eltávolítását, őket helyükben megtartani.

A túl említett szászokhozi körlevél megkészülvén, 5ik decembris a kökösi tábor Nagy Imre vezérlete alatt Prázsmárt felszólítja, és ez kis gondolkodás után meg is adja magát, fegyverét leteszi, s 300 Ft sarcot fizet, 6 polgár pedig Sz[ent]Györgyre vitetik kezesnek, hol is a legnagyobb becsülettel bánnak velek. – Hasonló felszólítás történik ugyanaz nap Hermányhoz,[116] de ez ágyúgolyóval felelvén – Zsombori előnyomul s kemény verekedés után azt elfoglalja, s az ellenséget a brassai úton messze űzik –, Nagy erő semmi esetre nem volt, egy pár száz ember oláh graniczerek és brassai Löwengarde.[117] – A szászok az ablakokból és templomból lövöldözvén a miénkekre, egy-

[108] Tartalék.
[109] Puskatűz.
[110] 5. (Savoyai Eugen) dragonyosezred.
[111] A gróf Kálnoky család által felajánlott egyfontos vaságyú.
[112] Szászszentpéter.
[113] Vonalat (latin).
[114] A felszólítás egyik példánya megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban, az 1848-49-es gyűjteményben. Nyilvántartási száma: 7/281. 1849. december eleje.
[115] Társai, bűntársai (latin).
[116] Szászhermány.
[117] Polgárőr. Gúnyos megnevezése az oroszlánról elnevezett alakulatnak, mely az ütközetekben többnyire megfutott.

néhány ház tüzet fogott, s a templom is sokat szenvedett. – Sok hermányi lakosok veszték életöket, a katonák közül csak 1-2, mivel mindjárt futásnak eredtek. – A mi részünkről úgy tudom veszteség nem volt. – A következő napokon Botfalva, Sz[ent]péter, Földvár, Hétfalu is megadják magukat, s Prázsmáron gyűlést tartunk, melyre a Barca-vidéki követek megjelenének, s melynek tárgya vala őket a magyar ügy igazságáról meggyőzni, s egyszersmind felvilágosítani arról, hogy a magyarok ellen költött vád, rágalom – szándékunk nem lévén őket elnyomni, hanem a nyert szabadságba vélek testvériesen osztozni. Amíg ezek történnek, egy irat érkezik Csíkból, melyben közli Háromszékkel, hogy feltételesen megadta magát B[áró] Haydtének.[118] – Ezen hír annál leverőbb vala, hogy nem csak nem számíthata többé Háromszék a Csík segítségére, mely éppen e pillanatban vala legszükségesebb, sőt félő volt, hogy onnanfelől is megtámadtatván, két tűz közé szorul. – Némely Csíkből jött egyének ugyan erősíték, hogy csak is Dorsner ezredes vesztegette meg a népet, s egy kis fegyveres demonstratio elég volna aztat visszahozni az ügy mellé, s Dorsnert megbuktatni – e végre ajánltatott, hogy küldjünk egy válogatott, jól felszerelt századot egy ágyúval és egy zenészkarral toborzani Csíkba – ámbár kevés kinézés volt a sikerre, sőt, ha Dorsner következetes marad, az egész toborzó csapatot elveszthetjük, vagy talán éppen összeütközés történhetik a csíkiakkal, ’s így két ellenség között találnók magunkat. – Gál Daniék pártja kivitte s 9-én kiindula az említett toborzó csapat, hanem már 12-én visszatére azon hírrel, hogy be sem bocsátották, s így egyedül maradánk – az ország többi részeitől is egészen elzárva –, csak egy becsúszott magánlevél által értesülénk, hogy Kolozsvárt bévették a császáriak[119] – a magyar sergek Nagyvárad felé húzódván ki –, így elszakadva mindentől, önmagunkra hagyatva, egy anarchis belső állapottal, semmi fegyelmet nem esmérő rendetlen sereggel – helyzetünk egy vala a legborzasztóbbikának. Be kell vallanunk, ezen nép fékezhetetlen fejetlenségét – sem isten, sem embert nem esmérő vadságát, kegyetlenségét, végre hajlamát a pusztításra s rablásra minden különbség nélkül, akár ellen, akár barát lett légyen annak áldozata –, de másfelől lehetetlen vala nem méltányolni azon elszántságot, kimeríthetetlen erélyességet s elkeseredés szülte lelkesedést, mely e maroknyi népet képessé tevé oly remény nélküli harc folytatására, oly minden képzetet túlhaladó önfeledésre. Sem ágyúja, sem lőszere nem lévén, maga teremtett mindent oly rövid idő alatt, a hosszú határvonal, mert a Rikától Bodoláig vonult az, melyet őrizetlen hagyni nem lehete, s a helyek távolsága miatt örökös mozgásba kelle a sergeknek lenni, fáradtan érkezének csatákba, s alig végződött a tánc, már megint más felé kelle sietni, ahol vész fenyegetett. Ennél legfölebb még csak azon körülmény lehet bámulatosabb, miként engede a császári katonaság Háromszéknek időt annyi erő kifejtésére, s miért nem volt bátorsága nyíltan megtámadván eltiporni – így telt egy nap a más után, szüntelen feszültség közepette.

A gazdag zsákmány reménye a háromszékieknek némely személyes s általánosan a szászok elleni bosszúvágy a népnek figyelmét Brassóra vonta, sokaknál éppen csakis ennek bevétele s kiprédálása volt az egész táborozás végcélja, de a vezérek s a kormány egyfelől minden esmeret nélkül Brassó védállapotjáról csekély sergét nem kockáztathatá, másfelől ezen város megtámadását azon okból is halasztgatá, mivel jól tudá, hogy ha szintén sikerülne is a merény, s Brassó éppen capitulálna s kész volna sarcot fizetni – azt a székelység dühétől megóvni semmi módon nem lehetne, s így ezen gazdag város elvesztésével Háromszék kereskedése ütere is ketté metszetnék. Azonban a nép szüntelen sürgetvén ezen kedvenc eszméje végrehajtását, összegyűl a haditanács a dolgot megfontolandó s odavélekedik, hogy nem tanácsos Brassót ily csekély erővel megtámadni. Körülveszik a házat, melyben folyt a tanácskozás, nyilvánítván, hogy ha rögtön Brassóra induland nem határoznak, felgyújtják a házat, s a belőle menekülni akarókat levágják – ily körülmények közt mit lehete tenni? Előnyomulnak, s csak már fél órányira vadnak a rémült Brassóhoz, midőn Erdővidék felől futár érkezik, hogy Haydte újra beütött s Sz[ent]Györgyöt fenyegeti, szitok s átkozódás között kéntelenek valának visszavonulni – s így mentve lőn Brassó. Gál Sándor egy részével a tábornak Haydte elibe ment, sok apróbb vívás után sikerül őtet a Rikán visszanyomni,

[118] Csíkszék – a kezdeti megnyilvánulások ellenére – 1848 decemberében a semlegesség álláspontjára helyezkedett. Az önvédelmi harc elutasításában fontos szerepet játszott az a tény, hogy Franz Dorsner ezredes ravasz taktikával a maga oldalára állította a határőröket és fegyveres erejükre támaszkodva átvette a törvényhatóság irányítását.

[119] 1848. november 16-án.

úgy hogy ezen idő tájban táborunk jobbszárnya Rákosnál, balszárnya Bodolán egész a Hétfaluig, s a centrum Dobolyban tanyázott. De nem soká tart a dicsőség, mert naponta több katonaság száll[120] a vidékre, egész Bodzát megrakja, Haydte Erdővidéket visszaveszi. – Köpecet elégeti, Miklósvár, Bölön, N[agy]ajta, szóval az egész vidéket felprédálja. 22ik Földvár felől Haydtet újra megtámadják, Schurter generális gránátokat hányat a hídnál emelt sáncba, az Olt be lévén fagyva, nagyszámú lovasság nyomult elé gyalogságtól követve, s a nagy erő elől kéntelen népünk sok embervesztéséggel visszavonulni, s az ellenség Árapatakát is elfoglalja, még csak Gál Sándor tartja magát Haydte ellen, de helyzete naponta kétségesebb lesz. – Míg végre ő is kéntelen Sz[ent]Györgyre visszavonulni. Kétséges helyzetünk már Csík elpártolásakor oda vitte a dolgot, hogy a nép gyűlése egy huszonnégy személyből álló bizottmányt nevezett ki, mely sürgetőség esetében békét köthessen a nemzeti által meghatározott pontok alapján. Midőn már mindenfelőlről közelebb nyomulna az ellenség, kezünkbe jut egy főkormányszéki rendelet,[121] mely tudatja, hogy egész Erdély a császári hatalmokban lévén rendeli, hogy Háromszék is szűnnyen meg a további ellenállástól, s a többi ország[122] példájára hódoljon. – Vagy hajlanunk kelle e parancsra, vagy egy pusztító irtó harcra kelle készülnünk, melynek kimenetele nem vala kétes, mert amint értesültünk, Fml. Gedeon 6-7000 emberből álló sereg élén 24 ágyúval állott velünk szembe, ide nem értve a teméntelen oláhságot, mely mint ragadozó madarak követték a császáriak nyomdokát. – Jó tanács, drága volt, mert feltétlen megadás pedig e kívántatott hurkot keríte nyakunkra. – E körülmények között egy átirat készül a főkormányszékhez, mely azon kérést foglalá magába, miszerént a Generalkommandóval ügyünket eligazítni, s Gróf Mikó Imrét, mint ki bírja a székely bizodalmát, Háromszékre, a dolgok kiegyenlítése végett kiküldeni ne terheltessen. – Ezen folyamodást három úton határozták megküldeni biztosság kedvéért: egyet Csík, másikat Udvarhely, s harmadikat Szeben felé. – Ez utóbbi küldöttség számára útlevelet s szabad menetet eszközlendő egy parlamentair küldetik 30-án Földvárra Haydtéhoz, aki magával béviszi Brassóba, ahol is Gedeon F.m.L. kinyilatkoztatja, hogy az említett küldöttséget Kolozsvárra nem bocsáthatja, hanem ha Háromszék feltétlen megadja magát, ezen feltétlen megadás alapja lehet egy feltételes egyezkedésnek, mivégre felszólíttatik Háromszék békekötő biztosokat Földvárra küldeni, e végre felhatalmazott Báró Haydtéhoz, s ezen írott válasszal visszaérkezik a parlamentair.

31-én az említett 24-es bizottmány összegyűl, egy 12 egyénből álló küldöttséget az én elnökletem alatt kinevez, írásban adván az alkupontokat.

1. Január 1849. a küldöttség Földvárra megy, Haydténál sikerül a feltétlen megadás[123] kihagyásával az alkut megejteni, fennhagyván másnapra a megerősítést, s helyül Árapatakát tűzvén ki.

2a A 24-es bizottmánynak jelentést tesz a küldöttség, s bármily meglepők s minden várakozást túl haladók valának a nyert engedmények, találkozának egyeknek, kik nem tekintvén a nép kimerültségét, az ellenállás csaknem lehetetlenségét, békéről hallani sem akarának – hanem ezek éppen oly egyének lévén, kik kényelmesen a kandalló megett fütözve csak távolról kísérék a tábori életet, a közérdek elnyomta éretlen okoskodásukat, s a küldöttség oda utasíttatott, a már megkötött pontokat némi módosításokkal megerősíteni. – Mi meglévén, Árapatakára sietett, s a pótlék egyezkedést megtevén a ratificatio megtörtént,[124] mely egész eljárásról 3-án a nép előtt számolván a küldöttség, a béke megkötése általánosan, nagy örömmel fogadtatott, a nyert engedmények Háromszékre nézve csakis dicsőségesek lévén. Az ülésbe egy bizottmány neveztetett ki, mely a stipulált[125] pontokat végrehajtsa, továbbá egy küldöttség még másnap Brassóba mennyen a ratificatio értelmében az új fejedelemnek, Ferenc Józsefnek a hódolati eskült letenni.

Ez 4-én meg is történvén, a béke Háromszéken helyreállott, a közlekedés megnyílt, s a császári katonaság s oláh csordák határainkról eltávoztak.

[120] 1848 december közepén Puchner erőket volt el az észak-erdélyi főhadszíntérről. A Joseph Schurtter tábornok vezette dandár december 18-án érkezett meg Brassóba. Állománya három gyalogos zászlóaljból, egy osztály könnyűlovasból és egy hatfontos ágyúütegből állt.

[121] A rendelet 1848. november 25-én kelt, Közli: *Kővári* 2014. 345. o.

[122] Törvényhatóság.

[123] Kiemelés az eredetiben.

[124] A szerződés teljes szövegét közli: *Nagy* 1896. 54–56. o.

[125] Stipulált, vagyis szerződésben kikötött (latin).

Ezzel bevégezettnek tekinthető ezen háromszéki episod, s csak megjegyzendő, hogy ezen megfoghatatlan engedékenységet a császári részről csakis azon, általunk még akkor nem ösmert körülménynek tulajdoníthatni, hogy Bem december 25-kén[126] Nagyvárad felől betört Erdélybe s Kolozsvárt elfoglalta, tehát szükség lévén a császári seregre azon vidékeken is, legalább hátokat akarák biztosítani.

Bibliográfia

Egyed 2014. — *Egyed Ákos:* Jancsó Benedek a székelyekről és a székelyekért. Magiszter, 12. (2014) tavasz-nyár.

Kővári 1849. — *Kővári László:* A székely nép. *Közlöny*, 2. (1849) 46. sz.

Kővári 1854. — *Kővári László*: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854.

Kővári 2014. — *Kővári László:* Erdély 1848–1849 ben. Bev. *Hermann Róbert*. S. a. r. *Somogyi Gréta*. Budapest, 2014.

Nagy 1896. — *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harca 1848-49. Kolozsvár, 1896.

Pál 2009. — *Pál Judit:* Erdélyi főispánok a kiegyezés után. *Aetas*, 24. (2009) 4. sz. 80–99. o.

Pálmay 1901. — *Pálmay József:* Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901.

Tiszti névtár 1863. — Erdély Nagyfejedelemség hivatali Tiszti névtára 1863-dik évre. Hozzá járul: a rendeletek és intézkedések tára. Kolozsvár, 1863.

[126] A magyar ellentámadás december 19-kén indult meg. 25-én Bem Kolozsvárt foglalta vissza.

Attila Süli

GERGELY UZONI BÉLDI'S "REPORT" ON THE EVENTS OF THE HUNGARIAN REVOLUTION IN TRANSYLVANIA UNTIL EARLY JANUARY 1849

Summary

The "report" by Gergely Béldi of Uzon, a man coming from an old Székely high noble family, covers the "classic" phase of Háromszék County's defensive war from mid-November 1848 to early-January 1849. The manuscript is the most important source of the events of the "small war" of Háromszék. The author witnessed and took part of the events, and discusses the other happenings of Transylvania's freedom fight only if the understanding of his local story makes it necessary.

The author tried to remain objective in his whole reminiscences. Gergely Béldi belonged to the moderate, liberal political thinkers. He rejected the Imperial military leadership's demand for unconditional surrender, but he was willing to compromise under "reasonable" conditions. He was a supporter of the Government Committee which followed a middle-of-the-road politics, lead by the high-ranking officials Albert Petrichevich-Horváth and Mózes Berde. He commended the people of Háromszék County for their perseverance and ingenuity, but at the same time he condemned their indiscipline and tendency for pillage. In his opinion the general wish for peace negotiations came from the fact that the people got exhausted in the constant field service, discipline could not be maintained in the camps any longer, and that the Imperial Army regrouped units from the North Transylvanian theatre of war. Béldi saw the agreement of Árapatak a reasonable compromise.

Attila Süli

DAS „PROTKOLL" VON GERGELY UZONI BÉLDI ÜBER DIE EREIGNISSE DER UNGARISCHEN REVOLUTION IN SIEBENBÜRGEN BIS ANFANG JANUAR 1849

Resümee

Das „Protokoll" von Gergely Béldi, der aus einer ruhmreichen Sekler hohen Adelsfamilie stammte, verarbeitet den „klassischen" Zeitabschnitt des Selbstverteidigungskampfes von Háromszék zwischen November 1848 und Januar 1849. Das Manuskript ist die wichtigste Quelle der Ereignisgeschichte des „kleinen Krieges" von Háromszék. Der Autor war unmittelbarer Zeuge der und Mitwirkender an den Ereignissen. Andere Ereignisse des Freiheitskampfes von Siebenbürgen behandelt er nur insoweit, als dass dies zum Verständnis seines Themas unbedingt notwendig ist.

In seinem Rückblick strebte der Verfasser durchweg nach Objektivität. Gergely Béldi gehörte zur gemäßigten, liberalen politischen Richtung. Der wies die Forderung der kaiserlichen Kriegsführung nach einer bedingungslosen Kapitulation zurück, wäre jedoch im Fall von „respektablen" Bedingungen zum Kompromiss bereit gewesen. Er unterstützte bedingungslos den eine Politik der Mitte vertretenden Regierungsausschuss, den Königlichen Oberrichter Albert Petrichevich-Horváth sowie den Regierungsbeauftragten Mózes Berde. Er zollte der Ausdauer und Kreativität des Volkes von Háromszék Tribut, verurteilte jedoch zugleich dessen Undiszipliniertheit und Neigung zu Plünderungen. Das allgemeine Bedürfnis nach Friedensverhandlungen sah er darin, dass das Volk aufgrund des ständigen Dienstes auf dem Gefechtsfeld ausgelaugt war, die Disziplin in den Soldatenlagern nicht weiter aufrechterhalten werden konnte bzw. die kaiserliche Partei vom Kriegsschauplatz in Nord-Siebenbürgen Reihenverbände abzog. Das Abkommen von Árapatak (Arndorf) hielt er für einen realen Kompromiss.

Attila Süli

LE « COMPTE-RENDU » DE GERGELY BÉLDI D'UZON SUR LES ÉVÉNEMENTS TRANSYLVANIENS DE LA RÉVOLUTION HONGROISE JUSQU'AU DÉBUT DE JANVIER 1849

Résumé

Le « compte-rendu » de Gergely Béldi d'Uzon, issu d'une vieille famille de la haute noblesse sicule, traite de la période « classique » (de la mi-novembre 1848 au début de janvier 1849) de la défense du district de Háromszék. Le manuscrit est la source principale de l'histoire des événements de la « petite guerre » du district de Háromszék, car son auteur fut à la fois témoin et acteur des événements. Les autres faits de la guerre d'indépendance de la Transylvanie ne sont évoqués que dans la mesure nécessaire pour comprendre le sujet principal de l'écrit.

Dans ses mémoires, l'auteur cherchait toujours à garder son objectivité. Gergely Béldi fut un libéral modéré qui a refusé l'idée d'une reddition inconditionnelle exigée par le commandement impérial, mais il aurait été prêt à accepter un accord « correct ». Il soutenait inconditionnellement le Comité de la Défense, le sénéchal Albert Petrichevich-Horváth et le commissaire du gouvernement Mózes Berde qui menaient une politique du juste-milieu. Il rendait hommage à la persévérance et à l'ingéniosité du peuple du district de Háromszék, mais il condamnait son manque de discipline et les pillages. Il estimait que les négociations de paix furent justifiées, car le service militaire a épuisé les gens, la discipline ne pouvait plus être maintenue dans les camps militaires et les impériaux ont retiré des unités de ligne du théâtre d'opérations du Nord de la Transylvanie. Selon lui, le traité d'Árapatak fut un compromis réaliste.

Аттила Шули

«ПРОТОКОЛ» УЗОНСКОГО ГЕРГЕЙ БЕЛДИ О СОБЫТИЙ ВЕНГЕРСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ ДО НАЧАЛА ЯНВАРЯ 1849 ГОДА

Резюме

«Протокол» составленный узонским Гергеем Белди, происходящим из благородной аристократической секейской семьи с большим прошлым, рассматривает «классические» боевые действия самообороны Харомсек в период с середины ноября 1848 года до начала января 1849 года. Рукопись является наиважнейншим источником истории событий «малой войны» в Харомсек. Автор был непосредственным свидетелем и участником этих событий, он касается других событий Трансильванской борьби за свободу только в той степени в какой они безусловно необходимы для понимания более узкой темы этой войны.

В своих воспоминаниях автор до конца стремился к сохранению объективности. Гергей Белди принадлежал к направлению умеренной, либеральной политики. Он отверг требования императорских военноначальников, относящиеся к безусловной капитуляции, но был бы согласен договориться при соблюдении «почтительных» условий. Он безусловно поддерживал политику среднего пути проводимую Правящим Комитетом, верховным императорским судьи Алберт Петричевич-Хорват и уполномоченного правительством Мозеш Берде. Был признателен народу Харомсек за стойкость и находчивость, в то же время, осуждал недисциплинированность и предрасположенность к грабежу. Он видел общую потребность в мирных переговорах из-за того, что народ устал от постоянной военной службы, дисциплина в военных лагерях не могла быть поддержана, а также императорская сторона отзывала военные ряды от театра военных действий северной Трансильвании. Арачскую конвенцию он считал реальным компромиссом.

SOMOGYI GRÉTA

DÓSA ELEK, A KORMÁNYBIZTOS

Dósa Elek (1803–1867) marosvásárhelyi jogtudor emlékiratát[1] e folyóiratban már közreadtam.[2] A sajtó alá rendezés közben rengeteg kérdésem támadt életútjával kapcsolatban, mert a szakirodalom és a forrásanyag tartalma között ellentmondást véltem felfedezni.

Örömömre szolgált, hogy a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában (Direcția Județeană a Archivelor Naționale) ráleltem a hagyaték egy részére.[3] A személyes levelezésén kívül olyan értékes fogalmazványok, kinevezések, jegyzőkönyvek találhatóak meg itt, amelyek segítettek a pályakép összeállításában, így bizonyos kérdésekre választ kaptam, de egyben újak is felvetődtek. A kutatást kiegészítettem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, ahol az emlékiratán kívül a brassói kormánybiztosi iratainak töredéke található.[4]

Ebben a közleményben elsősorban azokat a forrásokat dolgoztam fel, amelyek rávilágítanak egy olyan tényre, amely feltételezésem szerint eddig tévesen szerepelt a szakirodalomban:[5] Dósa Elek nem volt marosszéki, csak Brassó-vidéki kormánybiztos.

Véleményem szerint a szakirodalomban a tévedést az okozhatta, hogy Csány László erdélyi kormánybiztos 1849. február 15-én kiadott rendeletében valóban Dósa Elek marosvásárhelyi jogtudort bízta meg marosszéki kormánybiztosi feladattal.[6]

Dósa Elek levelezéséből, *Marosszék* című emlékiratából, illetve ítéletének peranyagából viszont az derül ki, hogy ezt a kinevezést nem fogadta el. Emlékiratában így indokolja döntését: „Az elősorolt intézmények által előidézett zavarok s rendfelbomlás híre nagy későre arra bírá országos biztos Csányt, hogy a már csaknem orvosolhatatlanná vált bajon kormánybiztos kinevezése s fölléptetése által segítsen. Meglepő vala az, hogy Csányi a veres sipkás forradalom embere marosszéki kormánybiztossá elébb Dósa Elek tanárt nevezé ki, aki a magyarhoni veres sipkásokkal[7] Bruedertósztot[8] ivott Berzenczei s Lázár helybeli párt által mérsékeltségért gyanúsított, s a *novis rebus studensek*[9] őrjöngő s öntudatlan radikalizmusa ellenszegült constitutionális liberalismusáért[10] – pechovitsnak[11] s hazaárulónak is hírestelteltett vala országszerte. Dósa e megbízatást nem fogadá el, mivel az addig korlátlanul rakoncátlankodott, s a helybeli katonai parancsnoksággal is

[1] A kéziratot lásd: MNL OL P 90 No. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.
[2] *Somogyi* 2012. 238–268. o.
[3] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, fond 368.
[4] MNL OL F 248.
[5] *Szinnyei* 1893. II. k. Dósa Elek szócikk.
[6] *Hermann* 1998. II. 183. o.
[7] Utalás a márciusi ifjak azon küldöttségére, amely 1848. május végén–június elején megjelent az erdélyi országgyűlésen.
[8] Baráti áldomást.
[9] Az új dolgokban elmerülők. (Kiemelés az eredetiben.)
[10] Alkotmányos szabadelvűség.
[11] A magyar és erdélyi konzervatívokat illették ezzel a jelzővel.

szövetségben állott pártnak a közügy érdekében kikerülhetetlenné vált leültetése – újabb s nagyobb zavarok előidézése nélkül – már lehetetlen vala, amit eléggé igazola pártfőnök Lázár Dénes grófnak azon őszinte nyilatkozata is, hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna."[12]

Kutatásaim során nem találtam olyan iratot, ami ezt a tényt cáfolná, így bátorkodom feltételezni, hogy a marosszéki kormánybiztosi kinevezésről szóló rendeletet azelőtt tették közzé, mielőtt Dósa Elek azt elfogadta volna. Felesége is erről a tényről tesz említést a császárhoz írott kegyelemkérő levelében.[13]

Sajnálatos módon nem bukkantam rá arra a levélre (már ha egyáltalán létezett), amelyben Dósa Elek nemleges válaszát közölte Csányval. Az viszont kimondottan érdekelni kezdett, hogy miért utasította el ezt a politikai megbízást, illetve, hogy ugyanazon országos biztostól pár hónap elteltével miért fogadott el egy másikat.[14]

Kérdéseim egy részére megtaláltam a választ Nagy Péter[15] tanulmányában, aki azt hangsúlyozza (nagyon alapos kutatás után kizárólag forrásokra hivatkozva, nem a korabeli sajtóra vagy a későbbi szakirodalomra), hogy a visszautasítás ténye visszavezethető az 1842-ben zajlott hírlapi vitára. Az *Erdélyi Hiradó* hasábjain a Pálffy János által félreértelmezett „Dósa-elvre" maga a jogtudor válaszolt,[16] hogy tisztázhassa magát. Rámutatott a lényeges társadalmi és jogalkotási különbségekre az anyaország és Erdély között, egyben javaslatot tett az erdélyi úrbéri viszonyok rendezésére. Emiatt komoly vitái voltak az 1842–1843-as erdélyi országgyűlésen, nézeteltérése volt Berzenczei Lászlóval is.[17] Tévesen úgy ítélték meg álláspontját, mintha az erdélyi arisztokrácia jogait védené, s elutasítaná az úrbér rendezésének kérdését, holott ő csak olyan jogi hiányosságokra hívta fel a figyelmet, mint például a földek birtokleveleinek a hiánya, mert ez komoly akadálya a törvény szerinti elosztásnak. Wesselényi Miklós kiállt mellette, támogatta nézeteit,[18] de akkor nem tudta meggyőzni, hogy maradjon a politikai pályán. Dósa Elek a közéleti szerepléstől visszavonult, nem akart további ellenségeket szerezni magának, úgy érezte, tudását inkább a jogtanári pályán szeretné kamatoztatni.

Hogy mi történt ezután? Pusztán barátai unszolására engedett a későbbi felkérésnek? Hazafiúi kötelességének tekintette (mint a Csánynak írt levelében említi),[19] hogy jogászi tudását ne csak a tanári katedrán kamatoztassa, hanem a politikai életben is?

Nehéz ezekre a kérdésekre egyértelmű választ adni, de személyes levelei és birtokelkobzási jegyzőkönyve[20] (amelyben az adósságai is szerepelnek) alapján arra a feltételezésre jutottam, hogy amikor anyagi gondokkal küzdött, barátai: Kemény Pál, Bihari Márton, a Dessewffy-család, Deák Ferenc, Kemény Ferenc önzetlenül segítettek neki és családjának. Talán viszonozni szerette volna ezt a szívességet, segíteni akarta az ő munkájukat, hiszen jogászi tudására akkoriban nagy szükség volt.

[12] *Somogyi* 2012. 247. o.
[13] Lásd az 5. számú forrást.
[14] Dósa Elek 1849. május 5-én érkezett Brassóba kormánybiztosként, s június 20-án távozott.
[15] *Nagy* 2015. 4–6. o.
[16] *Erdélyi Hiradó* 1842/70. sz. 426. o.
[17] *Erdélyi Hiradó* 1842/2. sz. 70–71. o.
[18] *Nagy* 2015. 13–14. o.
[19] Lásd a 3. számú forrást.
[20] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 15. csomó.

Feltételezésemet az is megerősíti, hogy 1860-ban ismét közéleti szerepet vállalt Kemény Ferenc kérésére (tehát másodszor is visszatér a politikai életbe), s bár betegsége nem tette lehetővé, hogy részt vegyen az 1861. február 11-én tartott gyulafehérvári gyűlésen,[21] szakmai tanácsaival ellátta a követeket.

Ebben a közleményben nem célom a kormánybiztosi munkásságát elemezni és értékelni, viszont hangsúlyoznám, hogy Dósa Elek kormánybiztosi munkásságáról elismerően nyilatkoznak a korszak kutatói. Egyed Ákos,[22] Miskolczy Ambrus,[23] Süli Attila[24] egyetértenek abban, hogy közel két hónapos munkássága alatt Dósa Elek tiszteletben tartotta a helyi viszonyokat, pártatlanul és jogszerűen látta el feladatát.

Forrásközlés

1.

Kolozsvár, 1849. április 19.

Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztos megbízólevele Dósa Eleknek[25]

Dósa Elek kormánybiztos urat azon jog és hatalom folytán, mely réám ruháztatott az Országos Honvédelmi Bizottmány által, küldöm ezennel kormánybiztosnak Brassó városába s vidékébe, felruházván teljes hatalommal őtet velem egyetértőleg működendőt.

Megkívánom tehát az érintett város s vidéktől és tisztségétől, hogy nevezett kormánybiztos úr rendeleteit a legnagyobb pontossággal és buzgalommal végrehajtsák, s egyszersmind felelősség terhe alatt erre el is kötelezem.

Kelt Kolozsvártt, április 19-én 1849.

Csány László
Teljhatalmú országos főkormánybiztos

2.

Kolozsvár, 1849. április 19.

Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztos utasítása Dósa Eleknek[26]

Országos teljhatalmú biztostól – Dósa Elek marosvásárhelyi tanár úrnak[27]
Kolozsvárt április 19-én 1849.

A Királyföld[28] fészke lévén a hon- és magyar nemzet ellen támasztott legistentelenebb lázadásnak, miután isten segedelmével sikerült vitéz seregeinknek a bűnfészket a magyar haza tör-

[21] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 12. csomó. Dósa Elek levele Kemény Ferenchez. 1861. január 19.

[22] *Egyed* 1999. II. k. 127. o.

[23] *Miskolczy* 1988. III. k. 1414. o.

[24] *Süli* 2010. 339–353. o.

[25] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 3. csomó.

[26] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 3. csomó.

[27] A borítékon a következő megjegyzés szerepel: 742/849 Országos teljhatalmú kormánybiztostól Dósa Elek marosvásárhelyi tanár úrnak hivatalosan. Vettem 1849. április 22-én, válasz 23-án. Ezen három (?) levelet rögtön Radnótról ott állomásozó lovasok vigyék rendeltetésök helyére. Torda, ápril 21/849. Lázár Imre alezredesi segéd.

[28] Szászföld néven is emlegeti Dósa Elek.

vényes kormánya iránti engedelmességre szorítani[29], igen igen sok téendő várakozik ottan a kormányra a törvényes rend helyreállítása, a bűnösök méltó lakoltatása, az ártatlanok védelme, a károsultak felsegéllése, az igazság kiszolgáltatásának törvényes folyamba indítása, a polgárok kebléből száműzött nyugalom visszaállítása, mind feladatai a tiszta szándékú magyar kormánynak, mindezek eszközlésére azonban erélyes, a hon minden oldalú viszonyaival esméretes, egyenes lelkületű hazafiak szükségeltetnek – ilyet hiszek önben feltaláltatni, ugyan azért a haza nevében ezennel felhívom, és azon hatalomnál fogva, mellyel a kormány által felruházva vagyok, az ide mellékelt kinevezőlevél által kinevezem önt Brassó városába és vidékére kormánybiztosnak –, általánoson utasítván önt, hogy mindazt tegye, intézze és végezze, mit a fennebbi célra idvesnek és hasznosnak lát, a kétes esetekben tőlem sürgetvén részletes utasítást.

Részletes utasítást nyerend ön azon rendeletekben, mellyeket Szebenben létem alkalmával az egész Királyföldre szólólag kiadtam,[30] s melyeket az ezennel odament Berde Mózsa[31] önnek megküldend.

A brassói katonai térparancsnoksággal mikben kívántatik, egyetértőleg működve szükség esetére intézkedései foganatosítására attól katonai segedelmet nyerend, miről azon parancsnokságot értesítettem is. Egyébaránt a Királyföldre (Besztercét kivévén) közelebbről képviselő Berde Mózsa[32] urat küldöttem ki hasonló célból és utasítással kormánybiztosnak, kinek azonban Szebenben és vidékén elég elfoglaltatása lévén, a hely távolsága miatt is Brassó vidékére, mely megint egy nevezetes pont vala a polgári háború szítására, alig terjedhet ki figyelme, azért ezen vidékre nézve célirányosabbnak véltem egy külön egyént, és éppen önt bízni meg, s meg is bízom azon meggyőződéssel: sapere aude.[33]

Hiszem végre, hogy most, midőn a haza minden alkalmas fiai közremunkálását nélkülözhetlenül igénybe veszi, olyaknak is, kik eddig hivatalt nem viseltek, ön ezen hivatást elfogadni hazafi kötelességének ismérendi, s erre kérem is.

Csány László

3.

Marosvásárhely, 1849. április 23.

Dósa Elek levele Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztosnak[34]

[Marosvásárhely,] 1849. április 23-án.

Tegnapi napon 742. szám alatt tisztelt rendeletére sietek válaszolni, miként szőjjem öszve a belbéke helyreállításának s szilárdításának szükségességét, s tudom azt, hogy belpolitikánk legkényesebbikének megoldást igénylő föladata főleg királyföldi győzelmeink sükeresítése, mettől megtisztelőbbnek valóban igénytelen személyemre nézve Brassó és vidéke kormánybiztosává neveztetésemet annál kevesebbé állhat már hatalmamban az imádott haza szent nevében tett megbízás el nem fogadása. Mennyiben fogok megfelelhetni a mélyen tisztelt országos biztos úr várakozásának: a jövendő titkai közé tartozik, mert az érdemem fölötti bizalom, erőm és tapasztaltságom mértékét túlszárnyaló kötelességek teljesítését igényli, melyekkel szemben csupán azon remény által bátoríttatva léphetek a már esméretlen volta miatt is kényszerpályára, hogy a mélyen tisztelt kormánybiztos úr hont mentőleg tanúsított bölcsességében utasíta rá, s ha meg sem érdemelhetem, kegyességében pedig pártfogoltatásra biztosan számolhatok.

Közelebből elhalálozott kisfiamat sirató, s haldokló testvérét ápoló nőm az kívül a múlt ősszeli kiraboltatásuk után hozzám menekült több szerencsétlen rokonim sorsuk biztosíthatásáról is

[29] Bem tábornok 1849. március 20-án vonult be Brassóba.
[30] Csány április 10-én kelt rendelete tartalmazta a főbb teendőket. MNL OL F 247 134/Sz. K. B.
[31] *Hermann* 1998. II. k. 244–245. o.
[32] Csány László 1849. április 16-án nevezte ki Berde Mózest szászföldi kormánybiztosnak.
[33] Merj gondolkodni.
[34] Fogalmazvány. DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 3. csomó.

oltalmazásom alatt gondoskodni mulaszthatatlan kötelességem lévén, kiküldetésem helyére f. h.[35] 28-áig nem indulhatok útnak, egyébiránt a kormánybiztos Berde Mózsa úrrali személyes találkozhatás, s az általa már megkezdetten királyföldi intézkedések szelleméveli megesmérkedhetés végén Szeben felé folytatandom, amint a tisztelt biztos úrnak mondottam is már.

Az érdem jutalmazásában fösvényebb múltunk csupán hivatalomnak szentelt fáradalmaimért adósom maradván pirulás nélkül bévallható szegénység által kényszeríttetem fölkérni az országos biztos urat illetőségem és segédül fölvett két írnokaim napi bérök mennyiségének mind meghatározására, mind utalványozására, valamint annak is tudatására, hogy a netalán szükséges költségek fedezendése iránt mennyiben és mikint intézkedhessem.

Az ármány kártevésétől megszabadított Királyhágón inneni hon visszafoglalása dicső hadvezérünk osztrolenkai babérját[36] hervadhatatlanná dicsőíté.

Az országos biztos úr kormányzását a legyőzött nép százait, kibe ki más útján meghódítani, s a győzedelemnél, mely a hódolástól fénycsillagai között éltető világot és meleget is árasztó napként ragyog ki havasára, bár közlegényi szolgálatát, és szemmel látni a végeredményt, már az elkorcsodott vezérkar alatt eléggé nemtelen szerencséjének vallja.

4.

Brassó, 1849. május 6.

Dósa Elek Brassó vidéki kormánybiztos jelentése Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztosnak[37]

Az Országos biztoshoz 32. BKB 849
Előlegezett öszveg
Írnokok napibére
Biztosi napibér
Vidéki Bizottmányok bére
Aprópénz 100-as bankjegyek

Országos cs. kir.[38] biztos Csány László úrnak a Brassó vidéki kir. biztostól

Múlt hó 27-éről tisztelt levelére sietek válaszolni, egyszersmind a már említett és kérőleges is következendőkben:

1.) a küldeni méltóztatott 3000 azaz háromezer ppRFt-okat[39] vettem.

2.) két írnokaim napi bérét a helybeli drágaság tekintetbe vétele mellett utólagos helyben hagyás reménysége s felvétele alatt két-két pengő pénzbeli Rft-okban[40] állítottam[41] meg.

3.) Óhajtanám a magam a hon képesti alkalmazhatásom végett, hogy méltóztassék saját napi béremet is meghatározni országos biztos úr.

4.) Mivel a fenn írt öszvegre nézve arra utasíttattam, hogy abból az előkerülő igen számos szükségek közül a kerülhetetleneket fedezném: kéntelen vagyok utasítást kérni az iránt, hogy a városban s vidéken alakított 16 bizottmányok 57 tagját még eddigelő ki nem kaphatott, s már többek által sürgetett napi béröket minő pénztárból utalványozhassam.

5.) Az aprópénz szűkülése naponta érezhetőbb lévén, mai napon rendelést intéztem a közpénztárak kezelőihez, hogy engedelmem nélkül nagyobb bankjegyeket bé ne váltsanak. Így főleg a hadsereg közvitézei s altisztjei napi illetőségükre szükséges mennyiség előállíttathatásának ugyan ide

[35] Folyó hónap.
[36] Utalás Bem tábornokra, aki 1831. május 26-án az osztrolenkai csatában az utóvéd szerepét vállalva mentette meg ütegével a lengyel sereget a teljes szétveretéstől.
[37] MNL OL F 248.
[38] Királyi.
[39] Pengő pénzben rajnai forintokat.
[40] Rajnai (a konvenciós forintra használatos kifejezés) forint.
[41] Állapítottam meg.

a főbb tisztek s magán személyek kezei között meggyűlt 100 pengő forintos bankjegyek csaknem használhatatlanokká válandnak. Mivel pedig a magyar bankjegyek hozzánk kereskedelmi tekintetben elannyira nevezetes helyenként csökkenése felettébb kórossá válhat: nem volna célirányos, hogy az országos biztos úr utasítaná a szomszéd Háromszék, Fogaras és Felső-Fehér megyék kormányzóit, amiként száz pengő Ft-os bankjegyeinknek kisebb jegyekkeli felváltandására utasítanák a felügyeletük alá rendelt pénztárnokokat, melyben a bévaltható mennyiséget tudatván időnként.

Brassó, május 6-án, 1849.

5.

Hely és dátum nélkül

Dósa Elekné kérvénye I. Ferenc József császárhoz[42]

Császári Királyi Aposoli Felségnek

Férjem, Dósa Elek marosvásárhelyi Ref. Kollégium professzora forradalombani részvétel okából a cs. k. 3ik armea corpus[43] által haditörvényszékileg négyévi várfogságra ítéltetett, és ennek kiszenvedésire tőlem és gyermekeinktől elszakasztatva – mint hallanom szabad – Pestre el is kísértetett.

Nem taglalom az ítélet indokait, azoknak, mint látom, homályba maradt körülményei némelyikét homagiális[44] bizodalommal kívánom felséged színe előtt felvilágosítni.

Szegény, szerencsétlen férjem soha sem kereste, nem kérte, nem eszközölte magyar kormány alatti kormánybiztossá tett kineveztetését, sőt első kineveztetésit éppen el sem fogadta, de későbbi kineveztetésinek már fenyegető hangja, s a fenyegetésnek azonnal tettbeni azon kitörése, miként szállása ablakai béverettek, végre az iránti értesülése, hogy a magyar kormány alatt is a dicső Osztrák Házhoz híven maradtak, s azért kötélre szántak lajstromába már bé is íratott csak nem leverő bús aggodalomba ejtvén nem talált más menekülést, mint elfogadni a brassai kormánybiztosságot, de

Ezen minőségében is, hogy célja s tetteinek intézkedése csupán a köz, és akkori körülmények közt létesülhetést remélhető józan érdek volt, ha a bámulásig mérsékelt tényei nem szólanának is, bizonyítja azt a Brassai Tanács és közönség által Albert főherceg őfensége eleibe mozdított ajánló irromány, de

Férjem négyévi várfogságra ítéltetett, s evégre Pestre el is kísértetett.

Én roncsolt lelkű feleség magam és gyermekeim nevükbe esdeklem, térden állva könyörgök cs. s ap. kir. Felséged lábai előtt, méltóztasson Felséged néki annál inkább végképpen megkegyelmezni, mivel már 1849 olta elébb az itt helybéli Katonai Törvényszék, későbbre a cs. k. 3ik armea corpus kommandója[45] által ezen város határáról lehető kilépése megtiltatván, már szinte három esztendeje hogy szabadságával teljesleg nem élhetett.

Könyörgök felségednek királyi kegyelemért, tűzze ki felséged szegény szerencsétlen férjem irányába az irgalom és szánalom azon jeleit, melyek a Felséges Uralkodó Házat századokon át már dicsőíték. Könyörgök, adja vissza Felséged őtet nékem, vérző szívű feleségnek és gyámol nélkül maradt gyermekeinknek. Újra meg újra királyi kegyelemért könyörgök.

[Kívül:] A Császári s Apostoli Királyi Felséghez alázatos könyörgése
Dósa Elekné
Melyben négy évre elítélt férjének Dósa Eleknek királyi kegyelmet könyörög

[42] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 15. csomó.
[43] Hadtest.
[44] Alattvalói.
[45] A 3. hadtest parancsnokságától.

6.

Hely nélkül, 1851. január 18.

Dósa Elek levele Mikó Imréhez[46]

Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságod iránti határtalan tiszteletem mulaszthatatlan kötelességemmé tévé a br. Kemény Pál által közlött fölhívására adott tagadó válaszom indoklását. Bocsánatot kérek, ha netalán nagyobb szabadságot merészelek igénybe venni, mint amennyit megérdemelhetni szerencsés lehettem. Legyőzhetetlenek valának ugyanis a következendő, s nagyméltóságod előtt már el nem hallgatható okai:

1. Azon hála, kötelesség, mely tanári hivatalom folytatását feltétlenül parancsolja mindaddig, míg a Marosvásárhelyi Főtanoda jövendője biztosítva leend. Bé kell ugyanis mégpedig fájdalommal vallanom, hogy ezen főtanodára nézve a jelen környülmények között nélkülözhetetlennek kell magamat állatni minden további még fájdalmasabb magyarázat nélkül. Ezen Főtanoda iránti kötelezettségem pedig nem csak abbani műveltetésemben s tanárságávali korai megtiszteltetésemben gyökeredzik, hanem őseimtől a legszentebb örökség gyanánt szállott reám, amennyiben dédapám – nagyapám – s szülő apám egész éltöket annak alapítására, építésére s virágoztatására szentelvén, hogy annyi önmegtagadásba került lelket fáradtság eredményének a jelenleg elannyira kétes környülmények között biztosítása olyan családi fidei commissum[47] is reám nézve, melyet minden más érdekeim háttérbe szorításával is őriznem kell, annál mélyebben érzem, mentől kevesebbé képes a nagyközönség az ily nemű kötelességeket érteni, s mentől készebb azokat álszenteskedésnek keresztelni.

2. Az ünnepélyesen letett konstitucionális[48] polgári eskü általi köteleztetés eleven érzete, mely reám nézve vallásos bizonyossággal is bírván, kirekeszt az érdekekkel úgy neveztetni szokott környülményekkel s még a kéntelenséggel is minden találgatást, és kötelező erővel bírand Szent Dávid kenyértörésre kénszerültsége határán belül mindaddig, amíg ez alól olyan törvényhozói tekintély oldazand fel, milyen azt vélem letétette. Fájdalom az is egyike a világ ítélete szerénti paradoxonainak, arról ezennel én nem tehetek, hogy annak tudása mellett is addigi pályám amiatt szenvedett kínjai sem valának képesek arra bírni eddigelé, hogy erkölcsi nyűgeiből a divat szerinti kényelmesebb hit és meggyőződés nem kevesebbé általó menhelyébe kívánkoztam. Ezen paradoxum szüleménye vala a kegyelmes uram esküszegésnek tartván segédkezeket nyújtani bármely alkotmány ellen és intézményünk nemcsak életbe léptetésére, hanem még tűrhetővé s megszokottá tevésére is az, hogy politikai pályám minden remény s öröm virágait a szakadatlan opponálás küzdelmei fonnyaszták el, hogy valamikor a régi kormány zászlósai által csaknem rebellisnek – úgy a forradalom hősei által valóságos hazaárulónak bélyegeztetvén, hogy csakis közérdekű célok valósíthatása emeltyűje gyanánt használni kívánt népszerűségem legderekabb s bizalmasabb elvrokonaimmali meghasonlásom martalékául esék, hogy a forradalmi kormány által ajánlott hivatalt visszautasíttatám, s attól megbízatást csak akkor fogadék el, amidőn a magyar név becsületének, s az ártatlanul szenvedőknek védelme halaszthatatlan kötelességgé s kitűzött feltételeim fogadtatásánál fogva lehetségessé is vált, s hogy az azon megbízatásombani eljárás közben magamat becsületem legvérzőbb gyanúsításainak s önzetlen kárhoztatásának is kitenni semmit sem kételkedém.

Ezen paradoxon végtére, valamint nem engedve meg azt, hogy a magyar kormány hűségére feleskü̈djem, úgy azt sem engedheti meg, hogy közhivatali esküt tegyek le mindaddig, míg a magos kormány le nem lépik azon forradalmi térről, mely a legyőzőtől csak annyiban különbözik, mint a forradalmi nyomorban ölőtől.

3. A hiúság. Igen! Kegyelmes uraim, mert gyengeségeimet is föl kell tárnom elannyira tisztelt bíróságom előtt. Mellőzve ugyanis azt, hogy a tanítói székben annál számosabb tanítványaim,

[46] DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 5. csomó.
[47] Hitbizomány.
[48] Alkotmányos.

és a közgyűlési termekben több ezernyi hallgatók előtt bévallott s a si fractus illebatur urbis[49] firmája alatt rendíthetetlenül védett elvekkeli következetlenséggel vádoltathatni hiúságom sértőleg tartaná, nem hallgathatom el nagyméltóságod előtt azt, hogy miután csakhamar a dolgok új rendin kezdetével a leghízelgőbb ajánlatokat el nem fogadhatóknak nyilvánítám, a legméltatlanabb üldöztetések tárgyává tétetém, amennyiben csaknem 6 ezer pengőforintnyi egzekúció[50] rendelteték ki családom utolsó falat kenyerét elnyelendőleg ilyetén sorvadám elannyira, hogy orvosom bizonyítványa által nélkülözhetetlennek tanusított borvízfürdőre se bocsáttaték el tavaly. S minden felvett mozgó vagyonaim (lekéri pipámig s íróasztalomig) bírói zár alá vetteték, sőt a legkíméletlenebbül még bézáratással is fenyegettetém. Jelenleg is internírozva,[51] s a kirendelten függőben álló egzekúciók ellen csupán a még mind tartó bírói zár által vagyok fedezve. Értésemre jutott, s közbeszéd tárgya az is, hogy hatalmamban áll szabadulhatni, mihelyt a jelen kormány bármely megbízását elfogadnám, s ezt merőleg igazolni is láttaték azon szabályellenes környülmény, hogy kompromittáltságom, s azzal kapcsolatban számottevőleg is álló bántottságom dacára azononnan meglepőleg nyílváníttaték, különben nem is érthető a bizalom, s ismételve újulnak meg a legcsábítóbb ajánlatok. A dolog ezen állásában szégyelleném kegyelmes uram, ha a meg nem szédíthetett jellemem béketűrésből kifogyottan a nyomorúság által meggyőzöttnél a félelem miatt kapituláltnak[52] látszhatnék.

Újabban bocsánatot kérve, s remélve az érdemtelent elannyira megüresedő kegyessége irányomban mulaszthatlan kötelesség őszinte teljesítésével okozott fárasztatására tisztelettel öröklek alázatos szolgája

Dósa Elek

Midőn nagyméltóságod figyelmét a mostan Bécsben mulató Horváth Istvánra, mint minden tekintetben legalkalmasabbra fordítani bátorkodom.

[A levél első oldalának verzóján szerepel a következő Dósa Elek által írt bejegyzés:] „Írtam gr. Mikó Imre őméltóságának 1851. június 18-án s Gyárfás Domokoshoz küldöttem közbiztonság végett a kormány által ajánlott hivatal el nem fogadása tárgyában.”

[49] Si fractus illebatur orbis, impavidum ferient ruinae. Ha romba dől is a világ, a rettenthetetlen állni fog a romokon. (Horatius: Ódák. III. 3.)

[50] Végrehajtás.

[51] Megfigyelés alatt áll.

[52] Feladja magát.

Bibliográfia

Egyed 1999.	*Egyed Ákos:* Erdély 1848–49. Csíkszereda, 1999. II. k. 127. o.
Hermann 1998.	Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Zalaegerszeg, 1998. II. k.
Miskolczy 1988.	*Miskolczy Ambrus:* Erdély története. Budapest, 1988. III. k. 1414. o.
Nagy 2015.	*Nagy Péter:* Gondolatok a erdélyi úrbérkérdésről egy államférfi és egy jogtudor tollából. Wesselényi Miklós Dósa Elekkel folytatott levelezése alapján II. https://issuu.com/erdelyijogasz1/docs/erdelyi_jog__sz_1.5 (Az utolsó letöltés időpontja: 2016. április 27.)
Somogyi 2012.	*Somogyi Gréta:* Dósa Elek. Marosszék. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 238–268. o.
Süli 2010.	*Süli Attila:* A Brassó-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. *Acta Siculica*, 2010. 339–353. o.
Szinnyei 1893.	*Szinnyei József:* Magyar írók élete és kora. II. k. Budapest, 1893.

Rövidítések

DJCAN	Direcția Județeană Cluj a Archivelor Naționale [Román Nemzeti Levéltár, Kolozs megye]
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
F 247	1849-i erdélyi magyar hatóságok levéltára. Berde Mózes kormánybiztos.
F 248	1849-i erdélyi magyar hatóságok levéltára. Dósa Elek kormánybiztos.
P 90	Dessewffy család levéltára. Acta publica. 5/b. Erdélyre vonatkozó feljegyzések 1848–1850.

Gréta Somogyi

ELEK DÓSA, THE GOVERNMENT COMMISSIONER

Summary

The memoir with the title *Marosszék*, written by Elek Dósa (1803–1867), a jurist in Marosvásárhely, was already published by the author in this journal in 2012. During the study of this document many questions arose in connection with Dósa's life because there was a contradiction between the literature of the topic and the sources.

Part of the bequest was found in the Romanian National Archives' department in Cluj. In addition to the personal correspondence, there are some other precious documents kept there like drafts, appointments, records which helped reconstructing Dósa's career. Some of the questions could thus be answered but some other questions arose as well. The author continued her research in the National Archives of Hungary, where, in addition to his memoirs, a small part of Elek Dósa's documents from his work as a government commissioner at Brassó are also kept.

The paper here discusses mainly those sources which cast light on a fact which might have been used hitherto incorrectly in the literature of the topic: Elek Dósa was not a government commissioner at Marosszék, only at Brassó.

By publishing the sources the author hopes to draw the attention anew to the work of this excellent jurist and politician of Transylvania.

Gréta Somogyi

ELEK DÓSA, DER REGIERUNGSBEAUFTRAGTE

Resümee

Die Memoiren des Rechtsgelehrten aus Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch), Elek Dósa (1803–1867), mit dem Titel *Marosszék* wurden von der Verfasserin in dieser Zeitschrift bereits im Jahr 2012 veröffentlicht. Während der Vorbereitung der Herausgabe formulierte sie in sich eine Vielzahl von Fragen in Bezug auf die Biografie, weil sie zwischen der Fachliteratur und dem Inhalt des Quellenmaterials einen Widerspruch wähnte.

In der Institution des Rumänischen Nationalarchivs in Cluj-Napoca fand sie einen Teil des Nachlasses. Über die persönliche Korrespondenz hinaus finden sich hier so wertvolle Aufsätze, Ernennungen und Protokolle, die die Verfasserin bei der Zusammenstellung der Lebensbahn unterstützten. Auf diese Weise erhielt sie auf bestimmte Fragen, wobei sich aber auch neue Fragen ergaben. Die Forschung ergänzte sie im Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs, wo sich neben den Memoiren das Fragment der Schriften von Elek Dósa aus seiner Zeit als Regierungsbeauftragter von Brassó (Kronstadt) befindet.

In der vorliegenden Mitteilung arbeitete die Verfasserin in erster Linie diejenigen Quellen auf, die eine Tatsache beleuchten, die ihrer Annahme zufolge bislang falsch in der Fachliteratur verzeichnet war: Elek Dósa war nämlich nur Regierungsbeauftragter der Region Brassó, nicht jedoch der Region Marosszék.

Mit der Veröffentlichung der Quellen hofft sie, erneut die Aufmerksamkeit auf das Werk eines zwischenzeitlich vergessenen hervorragenden Juristen und Politikers aus Siebenbürgen gelenkt zu haben.

Gréta Somogyi

ELEK DÓSA, LE COMMISSAIRE DU GOUVERNEMENT

Résumé

En 2012, l'auteure a déjà publié, dans cette même revue, les mémoires intitulés *Marosszék* d'Elek Dósa (1803–1867), savant juriste de Marosvásárhely. En préparant la publication, elle s'est posé beaucoup de questions au sujet de son parcours, car elle a cru découvrir des contradictions entre les publications spécialisées et le contenu de cette source.

L'auteure a retrouvé une partie des documents légués au bureau de Kolozsvár (Cluj) des Archives Nationales de Roumanie. Outre les correspondances personnelles, elle y a découvert des minutes, des nominations et des procès-verbaux précieux qui l'ont aidée à retracer la carrière d'Elek Dósa et à obtenir des réponses à certaines questions. Cependant, d'autres questions se sont posées auxquelles l'auteure cherchait à répondre en poursuivant ses recherches aux Archives Nationales de Hongrie où sont conservés, outre ses mémoires, des fragments de documents d'Elek Dósa, commissaire du gouvernement de Brassó.

Cette publication traite avant tout les sources qui clarifient un fait : Elek Dósa n'était pas commissaire du gouvernement à Marosszék, seulement celui de la région de Brassó.

L'auteure espère que cette publication de source permet d'attirer l'attention sur l'œuvre de ce juriste et homme politique transylvanien remarquable.

Грета Шомоди

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ КОМИССАР ЭЛЕК ДОША

Резюме

Мемуар под названием Марошсек (Тыргу-Муреш) в журнале под этим же названием Тыргу-Мурешского знатока юридического права Элек Доша (1803–1867) автор опубликовал ещё в 2012-ом году. В ходе подбора материала у меня возникло много вопросов связанных с жизненным путём знатока, так как обнаружено противоречие между содержанием специальной литературы и материалом источника.

В Клужском филиале Румынского Национального Архива найдена часть наследства. Помимо личной переписки там можно найти такие ценные черновики, назначения, протоколы, которые помогли в составлении карьеры, на некоторые вопросы найден ответ, но заодно возникли и более новые вопросы. Исследование было дополненно данным в Венгерском Национальном Архиве Государственого Архива, где кроме мемуаров Элек Доша найдены отрывки (фрагменты) документов уполномоченного правительством в город Брашов.

В этой публикации, в первую очередь обработаны такие источники, которые указывают на тот факт, который согласно предположению до сих пор ошибочно был указан в специальной литературе: Элек Доша не был уполномоченным правительства в Тыргу-Муреш, он был только уполномоченным правительства провинции Брашов.

Согласно нашим надеждам публикацией источников удалось вновь обратить внимание на забытую в наши дни политическую и юридическую деятельность отличного Трансильванского юриста.

MŰHELY

SZABADOS JÁNOS

„…INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS”

Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében*

Bevezetés

A XVII. század közepe Habsburg–oszmán kapcsolattörténetének szisztematikus vizsgálata még kevésbé kutatott területnek számít mind a külföldi, mind a hazai történetírás terén. Bár a két birodalom közötti diplomáciai kapcsolatok szempontjából születtek már nagyobb vonalakban vizsgálódó munkák,[1] a Habsburg–oszmán diplomáciai rendszer pilléreinek – mint például a hírszerzés és hírtovábbítás apró, de igen fontos elemei, a kémek és futárok rendszerben elfoglalt helye – összegző bemutatására mindeddig nem került sor.[2] E közlemény is pusztán egyetlen, az említett diplomáciai kapcsolatokhoz köthető esetet tár fel, annak is inkább a katonai igazságszolgáltatást érintő vetületét elemzi. Az alábbiakban a politikatörténeti háttér és a XVII. századi végvidéki katonai igazságszolgáltatás jellegzetességeinek vázolását követően Johann Dietz császári futár szerencsétlen halálesetét, és az ügy kivizsgálásának folyamatát mutatom be.

* Az idézet a Haditanács egyik iktatókönyvből származik. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 394v. okt. Nr. 41. Az alábbi munkában szereplő német idézetek közlésénél a betűhív átírásra törekedtem megtartva a különféle kézírások jellegzetességeit, az előforduló rövidítéseket értelemszerűen feloldottam. Csupán az „i”, „j”, „u”, „v” betűknél tekintettem el a betűhívségtől a hangérték javára. A tulajdonneveknél minden esetben meghagytam a szövegben szereplő írásmódot. A tanulmány *A tehetség értékének kibontakoztatása a Szegedi Tudományegyetem kiválósága érdekében* című, TÁMOP-4.2.2 B-15/1/KONV-2015-0006 sz. projekt keretében valósult meg. Köszönettel tartozom Papp Sándornak, Tóth Hajnalkának és Cziráki Zsuzsannának tanácsaikért, illetve Szabó András Péternek, aki felhívta figyelmemet a Prímási Levéltárban fellelhető források jelentőségére.

[1] Legújabban lásd: *Strohmeyer – Spannenberger* 2013. vonatkozó tanulmányait. Lásd még a Habsburg–oszmán diplomáciával foglalkozó, 2004-ben Ausztriában megjelent kötet vonatkozó tanulmányait: *Kurz* et al. 2005. A XVII. századi Habsburg–oszmán diplomáciával foglalkozó munkák korábbról a teljesség igénye nélkül: *Spuler* 1935. 313–342. o.; *Meienberger* 1973.; *Wagner* 1984. 325–392. o.; *Köhbach* 1984. 237–241. o.; *Hiller* 1990.; *Hiller* 1992.; *Hiller* 1993.; *Hering* 1994.; *Hiller* 2008.

[2] Eddig egyetlen monográfia, egy-egy monográfia-részlet és néhány tanulmány tárgyát képezte a rendszer építőköveinek feltárása. *Meienberger* 1973. 9–99. o.; *Hiller* 1992. 22–32. o.; *Hiller* 1993.; *Hiller* 1994.; *Hiller* 1998.; *Hiller* 2002.; *Kerekes* 2004.; *Kerekes* 2007.; *Kerekes* 2010.; *Kerekes* 2014.; *Cziráki* 2014.; *Cziráki* 2015.; *Szabados* 2016. (Lapszám nélkül.) Utóbbi tanulmány, bár címe jelen munkához hasonló tartalmat is takarhatna, mégis más aspektusból tárgyalja a témát. Ott ugyanis a futár által szállított levelek útjait, Dietz halálhírének a Német-római Birodalomba és Konstantinápolyba való eljutását, illetve a budai pasa levéltovábbítást akadályozó szerepét vizsgáltam meg részben más jellegű forrásbázis és az említett témához tartozó szakirodalom bevonásával. Csak a futárt ért támadás körülményeinek ismertetése mutat némi egyezést a másik tanulmány tartalmával, e munka azonban az eset kivizsgálására helyezi a hangsúlyt.

A történtek kiváló példát nyújtanak a mikrotörténelem fogalomköréhez tartózó „kivételesen normális” esetre.[3] A futárt ért támadás kivizsgálása ugyanis az említett kategóriába tartozik. Mivel ilyen jellegű eset meglehetősen ritkán fordult elő, így megtudhatjuk, hogy az Udvarnak milyen lehetőségei voltak évtizedek óta hűségesen szolgáló futáruk elvesztése körülményeinek kivizsgálására. Ha az említetteket a „léptékváltás” fogalmának segítségével a makrotörténelem kontextusába helyezünk, a vizsgálati folyamat elemzése szintén eszközként szolgálhat a XVII. század dereka alább részletezendő – az eddig napvilágot látott szakirodalomban is már jelzett – Habsburg–oszmán határvidék katonatársadalma jellegzetességeinek, a Habsburg hírszerzői rendszer működési folyamatának, illetve az említett rendszerek gyenge pontjainak bemutatásához. Ugyanis, mint látni fogjuk az alábbiakban, még egy udvari kamarai alkalmazott halálesetének vizsgálata is, ha nem is teljes mértékben, de zátonyra futhatott.

A hódoltsági peremvidék(ek) és a határsáv területeinek jellegzetességei

A XVII. század közepi magyar történelem megértéséhez elengedhetetlen az ún. „hódoltsági peremvidék(ek)” fogalmának ismertetése, hiszen e nélkül az alábbiakban elemzett események sem nyernek értelmet. A XVI. század második felétől sajátos politikai-gazdasági helyzet állt elő a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a hódoltság határvidékén, amit Szakály Ferenc „hódoltsági peremvidéknek”[4] nevezett el. Ezeken a területeken folyamatos volt a portyázás, ami természetesen jelentősen megnehezítette az ott élők életét. A probléma gyökere a határok pontos meghúzásának híjában keresendő.[5] A magyar és török helyi vezető tisztviselők pedig a portyák következtében panaszáradatot zúdítottak egymás ellen, amikor csak módjuk nyílt rá. Mindezt annak jogán tehették, hogy a XVII. században, az 1606. évi zsitvatoroki békekötés utáni évtizedekben hivatalosan béke honolt a két birodalom között, amit folyamatosan meghosszabbítottak.[6]

[3] Az eset a mikrotörténelemben használt, a főszövegben megnevezett fogalom tükrében megvilágítja egyes társadalmi mechanizmusok – jelen példában a katonai igazságszolgáltatás, illetve a hírszerzés rendszerének –működésképtelenné, de legalábbis a tárgyalandó körülmények között hatástalanná válását, amenynyiben megvalósítjuk a téma makrotörténelembe való beillesztését a „léptékváltás” módszerének segítségével. A „kivételesen normális” és a „léptékváltás” fogalmakról részletesebben, szakirodalmi hivatkozásokkal: *Szíjártó* 2014. 53–56. o.

[4] „A királyi Magyarország és Erdély töröknek adózó részére a ’hódoltsági peremvidék’ megjelölést javasoljuk, amelyet alkalmanként ki lehet egészíteni annak jelzésével, hogy nyugat-magyarországi, felvidéki vagy erdélyi (pártiumi) részről van-e szó.” Majd alább hozzáteszi: „A hódoltsági peremvidék története, amely – s ezt nem árt még egyszer hangsúlyozni – a hódoltságétól merőben eltérő problematika, külön monográfiát igényelne, amelyhez egyébként a magyar történetírás már eddig is számtalan részletfeldolgozással és forráskiadványnyal készült fel.” *Szakály* 1981. 28–29. o. Szintén a hódoltsági peremvidék(ek) fogalmáról és a peremvidék(ek) területi változásairól: *Hegyi* 1995. 55–73. o.; *Illik* 2010. 12–22. o.; *Sz. Simon* 2014. 85–119. o. A hódoltsági peremvidék(ek) fogalma és története elkülönítendő a hódoltságtól és annak jellegzetességeitől. Utóbbiról részletesen: *Szakály* 1981. 30–479. o.; *Hegyi* 1995. 63–202. o.

[5] Pontos határokat ugyanis először csak a karlócai béke (1699) után állapítottak meg, addig viszont nem léteztek egzakt határvonalak. *Czigány* 2013. 70–74. o.

[6] A békék eddig kiadott szövegeiről, illetve szakirodalmukról, a békekötés és békehosszabbítás fogalmi problematikájáról lásd: *Szabados* 2016. A két birodalom közötti viszonyról a XVII. sz. közepén: *Meienberger* 1973. 15–99. o.; *Artens-Löckmann* 1984. 5–214. o.; *Hiller* 1992. 22–32., 60–93. o.; *Strohmeyer* 2013. 229–233. o.

A főbb gócpontokat a Dunántúl,[7] valamint Alsó- és Felső-Magyarország[8] képezték. A Dunakanyar területén fekvő Nagymaros ugyan vitathatóan sorolható a Szakály Ferenc által megfogalmazott definícióban említett területek közé, mert inkább a frontvonalon feküdt, de éppen ezért még jobban megsínylette a portyákat és az ún. kettős adóztatást.[9] A település állandóan két tűz között volt,[10] mellyel a lakosainak és az átutazó vendégeinek is meg kellett tanulniuk együtt élni, ahogy azt az alábbi példában is látni fogjuk.

A politikai helyzetet súlyosbította, hogy a Habsburg udvar a harminc éves háború lezárása után birodalmi csapatokat csoportosított át a magyarországi végvárakba, ami gyakorlatilag olaj volt a tűzre az említettek tükrében.[11] A folyamatos pénzhiány következtében a katonaság rákényszerült az alternatív zsoldkiegészítésre, ami hódoltsági területekre vezetett portyákban és rabkereskedelemben nyilvánult meg, ami pedig a katonai vezetés számára is jövedelmező volt.[12]

[7] *Végh* 2007. 157–164. o.; *Végh* 2010. 16–65. o.; *J. Újváry* 2008.; *Sz. Simon* 2014. 207–280. o.; *Illik* 2010.; *Illik* 2013.; *Tóth* 2013. 38–180. o.; *Czigány* 2013.

[8] *Pálffy* 2010. 22–39. o.; *Vatai* 2011.; *Vatai* 2013. Fontos megjegyezni, hogy az alsó- és felső-magyarországi peremvidékek XVII. század első felére eső történetének feldolgozása még várat magára.

[9] Általában a követségek és a futárok is áthaladtak Nagymaroson pihenőként használva a helységet, és a településen igyekezett jövedelemhez és információhoz jutni mind a Magyar Korona, mind az Oszmán Birodalom. Nagymarosról a hódoltság korában: *Jakus* 1991.; *Szakály* 1995. 228–241. o. Az említett határterületet Szakály Ferenc ugyan különálló kategóriaként is feltünteti, de alapvetően a hódoltsághoz sorolja azt. A hódoltság fogalmának terminológiai problematikájáról: *Szakály* 1981. 23–29. o.; A kettős adóztatás unikális jellegéről és annak historiográfiájáról: *Szakály* 1981. 10–22. o.; *Hegyi* 1995. 145–163. o.; A kettős adóztatásról, mint a kölcsönös portyák melegágyáról: *Czigány* 2013. 70–74. o.

[10] *Jakus* 1991. 39–40. o.; *Szakály* 1995. 228–236. o.

[11] A német csapatok beszállásolásáról: *Czigány* 2004. 99–106. o.; *Fundárek* 2008. 959–963. o.; *Fundárek* 2009. LV–LX. o. Bár a betelepítés elsősorban védelmi célokat szolgált, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem folyamatosan próbálta hátráltatni a folyamatot, mert ellene szóló támadásnak, de legalábbis erőfitogtatásnak értékelte azt. Minden bizonnyal nem is teljesen alaptalanul, jóllehet a végrehajtással megbízott, a Rákócziakkal ekkortájt rokonszenvező Pálffy Pál nádor és a fejedelmi család – főként Rákóczi Zsigmond – kapcsolatának valódi célja kellő mennyiségű forrás híján máig nem tisztázott. A kérdésről, továbbá a magyar arisztokrácia és Erdély kapcsolatáról: *Péter* 1975. 81–103. o.; *S. Lauter* 1989. 22–25. o.; *Várkonyi* 2008. 154–158. o.; *Fundárek* 2008. 959–966. o.; *Papp* 2009. 135–136. o.; *Szabó* 2009. 281–282. o.; *Kármán* 2011. 204–226. o. A kérdéses időszakban Erdély portai politikájáról: *B. Szabó – Sudár* 2013. 938–946. o. Külföldi szakirodalom a szóban forgó időszakról: *Höbelt* 2008. 366–372. o.; *Höbelt* 2012. 3–8. o.; *Hengerer* 2012. 276–277. o. Simon Reniger is jelentett arról, hogy II. Rákóczi György panaszkodott a Portán a német katonák miatt: ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 90v. 1651. szept. 2. Konstantinápoly, Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak.

[12] *Haiczl* 1910. 166–168. o.; *Pálffy* 2010. 26. o.; *Végh* 2007. 168–174.; *Vatai* 2011. 40–42. o. Az újabb kutatások szerint nem a korábbi szakirodalomban feltételezett magyarellenes rosszindulat, hanem a rendszer maga lehetett az oka a katonák fizetetlenségének. A végvári katonák XVII. század közepi létszámának és pénzügyi ellátásának alakulásáról lásd: *Czigány* 2004. 69–106. o. Mindazonáltal bizonyos területeken a katonák más bevételi forrás után is próbáltak nézni: *Végh* 2010. 47–57. o. A tárgyalt időszakban a bányavárosi főkapitányság központjaként funkcionáló Érsekújvár katonai vezetői folyamatosan panaszkodtak Lippay György esztergomi érseknek az ellátatlanság miatt. PL AS AR Cl. X Nr. 196. 17–24. cs. (MNL OL X 725 2651–2654. dobozok, passim.) Forgách Ádám és Serényi Pál levelei Lippay György érsekhez. A végváriak finanszírozásának kérdése azonban a jövőben további vizsgálatot igényel a bécsi levéltárak anyagainak bevonásával. A rabkereskedelemről: *Takáts* 1915. 161–303. o.; *Varga J.* 1991.; *Varga* 1992.; *Pálffy* 1997a.; *Tóth* 2002.; *Tarkó* 2008.; *Tarkó* 2012. A XVII. századi helyzetről általánosságban: *Pálffy* 1997a. 14–20. o.; *Pálffy* 2010. 22–29. o.; *Végh* 2010. 55. o.

A Haditanács ugyan központilag tiltotta a portyákat, ám a magyarországi főkapitányok gyakran saját szakállukra mégis belementek vállalkozásokba, ami nem mindig váltotta ki az Udvar tetszését. Valószínűleg az 1652. augusztus 26-án lezajlott vezekényi csata sem a Haditanács engedélyével valósult meg, ugyanúgy 1652 tavaszán, a budai pasától Pálffy Pálhoz küldött csausz lefogására sem kapott engedélyt a főkapitány, Forgách Ádám. *J. Újváry* 2006. 946–947. o.; ÖStA HHStA Turcica Kt 125 Konv. 1. fol. 15. 1652. máj. 18. Bécs, Lobkowitz Murád budai pasához írt levelének kivonata. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a por-

Ugyanez mondható el az Oszmán Birodalom részéről is, hiszen a hódoltsági helytartók sem tudtak másképpen hozzájutni a birodalom vezetése által kiutalt jövedelmükhöz, ami általában hódoltsági peremvidék(ek) területén fekvő falvak hódoltatási kísérletében mutatkozott meg.[13] Ezt a korszakot (1606–1663) tehát teljes joggal nevezhetjük a „háborús békeévek" időszakának, amint erre már korábbi munkák is felhívták a figyelmet.[14]

A végvidékek katonai igazgatása és katonai igazságszolgáltatása a XVII. század derekán

Az Oszmán Birodalom terjeszkedésére reagálva gyorsan kellett cselekednie a magyar koronát is megszerző I. Ferdinánd császárnak. Már az 1520-as évek második felétől elindult a katonai védelem megszervezése, ami aztán 1556-ban intézményi formában is testet öltött az Udvari Haditanács létrehozásával.[15]

Ezt követően állították fel sorra a királyi zsoldban lévő katonák adott területi központokból való irányítását szolgáló végvidéki főkapitányságokat, élükön a végvidéki főkapitányokkal, akik között kiemelt szerepe volt a győri főkapitánynak. Komárom szintén kivételes státuszt élvezett a végházak között. A végvidéki főkapitányságok és főkapitányok azonban nem összetévesztendők a vármegyék és városok által kiállított katonákat összefogó kerületi főkapitányságokkal és főkapitányokkal. A XVII. században egy adott vidéken a két tisztséget már gyakran egy és ugyanazon személy töltötte be, aki többnyire – az alsó-ausztriai rendek által fizetett győri főkapitányság kivételével – a magyar arisztokrata családok képviselői közül került ki.[16]

---

tyák nem csupán törökök ellen zajlottak és nem csak királyi zsoldban álló katonák vettek részt bennük. *Végh* 2007. 197–199. o. A dunántúli katonatársadalom sajátosságairól: *Varga* 1977.; *Végh* 2007. 165–199. o.; *Végh* 2010. 47–65. o.; *Czigány* 2013. 74–86. o.

[13] A török kártételekről: *Illik* 2010. 29–194. o.; *Illik* 2013. 9–142. o. A XVII. századi portyákról, összecsapásokról: *J. Újváry* 2006.; *J. Újváry* 2008.; *Dóri* 2008.; *Illik* 2008. Az oszmánok hódítási elveiről és a hódoltsági helyzetről: *Hegyi* 1995. 15–202. o. Esterházy Miklós nádor (1625–1645) álláspontjáról, a török politikában és honvédelemben betöltött szerepéről: *Hajnal* 1929. 11–19., 34–36., 57–60., 97–100., 110–113.; 130–133. o.; *Hiller* 1992. 60–93. o.; *J. Újváry* 2012. 385–395. o. A különféle családi, illetve a bécsi levéltárakban számos példát találhatunk a török, illetve magyar portyákra. 1652-ből és 1653-ból fennmaradt magyar részről egy-egy lista a határ menti portyákról, ami külön elemzést igényel majd a továbbiakban. ÖStA HHStA Turcica Kt. 125. Konv. 2. fol. 155–158. 1652. szeptember. Törökök által 1652-ben elkövetett portyákkal kapcsolatos panaszok. Uo. Kt. 126. Konv. 2. fol. 103–112. 1654. Törökellenes panaszok Murád pasa távozása óta 1653–1654-ben elkövetett portyákról. Az Oszmán Birodalom korabeli politikai, gazdasági válságáról és a megoldási kísérletekről: *Kerekes* 2008. 147–157. o.; *B. Szabó – Sudár* 2013. 931–933., 936–938., 943–944., 947–948., 953–954., 961–962., 967–969., 972–973., 981–982., 988–991. o.

[14] Bár a „háborús békeévek" fogalmát először az 1568–1591 közötti időszakra alkalmazta történetírásunk, mára már a XVII. század derekán kialakult helyzet jellemzésére is meghonosodott a szakirodalomban, lévén, hogy az akkori helyzet nagyban hasonlított a XVI. század végire. *Pálffy* 1996. 192. o.; *Pálffy* 1999. 164. o.; *J. Újváry* 2008. 20. o.; *Illik* 2010. 12–14. o.; *Pálffy* 2010. 22. o.

[15] A Haditanács kialakulásáról, XVI–XVII. századi működéséről: *Fellner – Kretschmayr* 1907. 234–257., 287–288. o.; *Regele* 1948. 13–20., 32–33., 52–56., 73–75. o. A magyarországi törökellenes végvárrendszerről és a Haditanács fennmaradt iratainak jelentőségéről lásd: *Pálffy* 1996. 173–207. o.; *Pálffy* 2006. 539–559. o.

[16] A kerületi és végvidéki főkapitányságokról: *Pálffy* 1996. 192–209. o.; *Pálffy* 1997b. 257–206. o. Komárom közvetlenül Bécs irányítása alá tartozott: *Pálffy* 1995. 148–153. o.; *Pálffy* 1996. 199. o. A főkapitányok listája: *Pálffy* 1997b. 269–287. o.

Ami a katonai igazságszolgáltatást illeti, kialakítására éppen az említett sajátos határ menti helyzet miatt volt szükség a portyák megakadályozása végett, az intézmény azonban csupán de facto létezett, de jure a nemesség soha nem ismerte el létjogosultságát.[17]

A rendszeren belül meg kell különböztetnünk a végvári kapitányok hatáskörébe tartozó – egy adott végvár katonáinak kihágásait vizsgáló – seregszék és a végvidéki főkapitányok alá tartozó hadiszék intézményét. Utóbbi egyúttal az adott vár seregszékeként és az alá tartozó várak seregszéki ítéleteinek fellebbezési fórumaként is szolgált. Idővel a központi várakban – mint Győr, Érsekújvár, Kassa – külön seregbírói tisztség alakult, betöltője az alá tartozó várak katonaságának hadbírói feladatát is ellátta. Ezt követően bizonyos nagyobb végházak esetében – Léva, Fülek, Szécsény – külön seregbírói tisztséget hoztak létre a helyi katonai bíráskodás ellátására. Egyes területeken pedig sajátos, az említettektől eltérő gyakorlat alakult ki. Ha pedig egy végvárban német katonaság is tartózkodott, ők is külön hadbírók alá tartoztak, ami szintén konfliktusokhoz vezetett.[18]

Az alább ismertetett eset a bányavidéki és a győri főkapitányságokat érintette, és a fennmaradt források segítségével bepillantást nyerhetünk a korabeli katonai igazságszolgáltatás hivatalos menetrendjébe.

Johann Dietz halálának körülményei

Johann Dietz 1651 októberében már abban az évben másodszor vágott neki a Bécs–Konstantinápoly útnak.[19] Instrukciója alapján a budai vezírhez és – Simon Reniger portai rezidens közvetítésével – a nagyvezírhez benyújtandó panaszleveleket szállította az oszmán fővárosba. A levelek a Gyarmatnál és Tokajnál – tehát a felső-magyarországi hódoltsági peremvidék területén – lezajlott török portyák során ejtett foglyokról szóltak, amihez mellékelték Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány, illetve a gyarmati kapitány levelének másolatát is.[20]

A futár azonban nem juthatott el az oszmán fővárosba egy sajnálatos incidens következtében, amely eset a források alapján jól rekonstruálható, hiszen maga Dietz írta le a történteket jelentésében. De a budai kém és titkos levelező, Hans Caspar[21] tudósításai is segít-

[17] A nemesség ugyanis jogilag nem volt hajlandó elismerni az új társadalmi réteg létrejöttét. *Pálffy* 1995. 71–81. o. A katonaság és a nemesség korabeli viszonyáról, főleg a XVII. század második felére vonatkozóan: *Vatai* 2011.; *Vatai* 2013.

[18] A végvári katonai igazságszolgáltatási rendszerről és területi eltéréseiről: *Pálffy* 1995. 45–64., 87–166. o.; *Pálffy* 2010. 15–29. o. Az egyes végvidékek sajátosságairól: *Varga* 1977.; *Gecsényi* 1984. 677–684. o.; *Végh* 2007. 137–141. o.; *Végh* 2010. 38–65. o.; *Szvitek* 2008. 152–155. o. A szécsényi seregszékről: *Pálffy* 2010. 29–57. o.; *Szabó* 2010. 61–424. o. A magyarországi végvidékeken működő hadbírák, seregbírák, hadiszéki- és seregjegyzők, hadiszéki esküdtek, a seregszéki jegyzőkönyvek, illetve német soltészok és profoszok mindeddig legteljesebb – de a további kutatások során folyamatosan bővítendő – listáját lásd: *Pálffy* 1995. 199–264. o.

[19] Első útja nyáron volt. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304. 1651. Reg. fol. 86r. jún. 10. Nr. 4. Utasítás Dietz számára hajó biztosítására; ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 51r–54r. 1651. aug. 23. Bécs, Johann Dietz jelentése konstantinápolyi útjáról.

[20] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304 1651. Reg. fol. 164r–v. okt. 25. Nr. 94. Válasz Simon Renigernek, melyben közlik vele Dietz küldetését.; ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 209–210. 1651. okt. 25. Bécs, Dietz instrukciója a Haditanácstól. A pasának szóló levél: fol. 211–212. A Wesselényi Ferenc 1651. okt. 10-én, Szendrőn kelt levele: fol. 213.; A gyarmati kapitány okt. 3-án Gyarmaton kelt levele: fol. 214. Wesselényi főkapitányságáról: *Pálffy* 1997. 273. o. A gyarmati kapitány ekkor Esterházy Ferenc volt. *Balogh* 1977. 35. o.

[21] Hüszejin csausz budai tolmács Alexander Fischer néven született Bécsben. Jelentései Hans Caspar álnéven, többnyire tatai keltezéssel az ÖStA HHStA Turcica fondjában találhatóak, és értékes forráscsoportot ké-

séget nyújtanak az ügy utóélete kapcsán. A futár első hódoltságbeli állomása Esztergom volt, ahol az éppen regnáló bég[22] fogadta audiencián. A portyákról való vitatkozás közben a bég említette is neki, hogy nem túl régen Marosnál (ti. Nagymarosnál) fosztogattak a magyarok. Dietz és kísérete aztán Nagymaroshoz érkezve megállt új hajósok felvételének céljából.[23] Ekkor támadta meg őket harminc hajdú, akik a futár felszólítása ellenére sem hagytak fel akciójukkal,[24] és meg is sebesítették őt a jobb karján. A beszámoló szerint minden bizonnyal mindnyájukat megölték volna, ha nem érkeznek segítségükre a visegrádi törökök, akik megfutamították a támadókat. Dietz az éjszakát Visegrádon töltötte, ahol egy felcser eltávolította a golyót a karjából, majd tovább indult és november 11-én érkezett meg Budára. Kara Murád budai pasa[25] elé küldte a kihájáját (helyettesét), egy felcsert a sebének kezelésére, és érdeklődött az úti célja felől.[26]

Dietz Budáról több jelentést is írt Johann Christoph Puchheim haditanácsi alelnöknek[27] és Johann Rudolf Schmid haditanácsosnak.[28] Ezek tartalmából világossá válik, hogy a futár kapcsolatban állt Hans Caspar titkos levelezővel. Bár a felcser biztatta a futárt, állapota nem lett jobb,[29] így végül engedett a rábeszélésnek, és készült visszautazni Bécsbe.[30]

peznek a hódoltsági portyák, illetve a budai pasa környezetét illetően. A titkos levelezőkről: *Meienberger* 1973. 83–86. o.; *Hiller* 1998.; *Kerekes* 2014. 106–128. o.

[22] A bég kilétét egyelőre nem lehet biztosan megállapítani, mert a korszakban hírhedté vált Musztafa béget nyáron leváltották egy időre, és feltehetően csak 1652 augusztusában kerülhetett vissza tisztségébe. Hans Caspar jelentése alapján Musztafa Budán tartózkodott 1652 januárjában. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 1. fol. 141. 1651. aug. 19. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Christoph Puchheimnek. Uo. fol. 53–54. 1651. aug. 23. Bécs, Johann Dietz jelentése konstantinápolyi útjáról. Uo. Kt. 125. Konv. 1. fol. 54. 1652. jan. 7. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Christoph Puchheimnek (?). A bég visszahelyezéséről: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 371r. Nr. 29. 1652. aug. Forgách Ádám a Haditanácsnak Musztafa bég visszahelyezéséről. Az esztergomi Musztafa bég különleges helyet foglalt el a XVII. század közepi hódoltsági bégek között, meglehetősen sok forrással rendelkezünk róla különféle levéltárak és forráskiadások anyagait összegyűjtve. Jóllehet, születtek már tanulmányok személyét érintően, azonban egész hódoltsági pályáját módszeresen feldolgozó munka nem látott eddig napvilágot. *Haiczl* 1932. 162–163. o.; *Csorba* 1978. 181. o.; *J. Újváry* 2006. 962–972. o.

[23] Nagymaros hódoltság kori helyzetéről és szerepéről lásd a 9. és 10. jegyzetek vonatkozó irodalmát!

[24] Pedig elvileg felismerhették volna benne a császári alattvalót, mert a császári futárok jellegzetes öltözékkel rendelkeztek. *Kerekes* 2010. 113. o.

[25] Kara Murád 1650. aug. 6–1653. szept. 9. között töltötte be a budai pasai tisztet. *Gévay* 1841. 40. o.

[26] ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 32. 1651. nov. 13. Buda, Johann Dietz jelentése Johann Christoph Puchheimnek. A korabeli török hadi orvoslásról: *Ágoston – Masters* 2009. 358–359. o.

[27] *Schwarz* 1943 325. o. Puchheim komáromi főkapitány is volt, míg rokona (Adolph Ehrenreich Puchheim) 1651 folyamán át nem vette tőle a tisztet. *Pálffy* 1997b. 284. o.

[28] Schmid munkásságáról: *Meienberger* 1973. 101–138. o.; *Cziráki* 2015. 847–871. o.

[29] Mi sem bizonyítja jobban ezt, minthogy állítása alapján sebesülése miatt írt olvashatatlanul: „…ihr excelens verzeihen es mir, daß ich übelschreiben thuete, ist die verlezung des armß deren schuldig.” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 34. 1651. nov. 14. Buda, Johann Dietz jelentése Johann Christoph Puchheimnek. Dietz eleve nehezen olvasható kézírása valóban tovább romlott levele végére. Az említett kézirat átírásában és értelmezésében nyújtott segítségért köszönet illeti Anna Huemert, a salzburgi Paris–Lodron-Universität végzős történészhallgatóját.

[30] A budai pasa hozzáállásáról lásd: *Szabados* 2016.

A november 25-re virradó éjszaka – feltehetően sebének elfertőződése miatt[31] – azonban belehalt sérülésébe. Végtisztességéről és ingóságai sorsáról is Hans Caspar intézkedett, a budai pasa pedig holttestét Komáromba küldte.[32]

A tettesek kérdése és a nyomozás elindítása

A futár beszámolója alapján a visegrádi törökök a nógrádi vagy az érsekújvári hajdúkat nevezték meg tettesekként, aminek megerősítését a nagymarosi bírótól várták.[33] A történtek kapcsán a Német-római Birodalom területén megjelent újsághírek információi szerint a török katonák foglyul ejtettek öt hajdút, akiket a császár kikért a budai pasától.[34] Ez azonban aligha hihető, hiszen sem maga az áldozat, sem a későbbi dokumentumok nem tudnak erről. Valószínűleg tehát az esetnek a korban megszokott propagandisztikus célokat szolgáló kiszínezéséről lehetett szó.[35]

Az viszont bizonyos, hogy már a futár halálhírének beérkezése előtt a Haditanács értesítést küldött Forgách Ádám bányavidéki főkapitánynak (1644–1663),[36] hogy vizsgálja ki az ügyet.[37] A főkapitány 1651 decemberében és 1652 januárjában jelentett is e tárgyban, azonban azok konkrét tartalma sajnos nem maradt az utókorra.[38] A vizsgálat során a vád alapját feltehetően az áldozat jelentése képezte.

Ezt követően a ránk maradt források tanúsága szerint a Haditanács utasította Johann Rudolf Schmidet, hogy írjon Hans Casparnak: érdeklődjön az esztergomi foglyok-

[31] Bár a korabeli sebészet már meglehetősen fejlett volt, a hódoltsági török felcserekhez ez a tudás minden bizonnyal nem jutott még el. A korabeli európai és oszmán orvoslásról: *Kapronczay* 1982.; *Sheffer-Mossensohn* 2009.

[32] ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 91–92. 1651. nov. 27. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése. Az esetet két levelében is említi Pálffy Pál nádor, mert ő is érintetté vált a történtek kapcsán. *S. Lauter* 1989. 145–146. o. Nr. 107. 1651. dec. 2. Malaczka, Pálffy Pál levele Batthyány Ádámhoz.; *Papp* 2009. 135–136. o. A holttest és a levelek sorsáról, illetve Pálffy ez ügyben betöltött szerepéről lásd: *Szabados* 2016.

[33] „…Wirt gemuehtmasset von den Türcken, das selbe heyducken von Novigrate oder Newhaissle solten gewessen sein, wovon der richter zu Mauros zweiffels ohn gutten nachricht haben wirt...” ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 124. Konv. 2. fol. 32. 1651. nov. 13. Buda, Johann Dietz jelentése Johann Christoph Puchheimnek. A nagymarosi bírót általában mindkét fél igyekezett hírszerzés céljából alkalmazni. A bírói tisztet a településen ekkor vagy Tőrinczi János (1648–1649), vagy Kovács István (1652) töltötte be. *Jakus* 1991. 39–40. o.

[34] OWP 1651. LI. (18. 11. –16. 12.); ODZ 1651. No. 51 (02. 12.–16. 12.); ESZ 1651. No. 51. (09. 12.–17. 12.); A Theatrum Europaeum forrásgyűjtemény is említi az esetet, feltehetően az említett hetilapok információira építve. Theatrum Europaeum, Bd. 6. 32. o. Az említett forrásgyűjteményről: *Kincses* 2013. 6–9. o. Az esettel kapcsolatos információáramlásról a fenti jelzet alatt szereplő újsághírek idézésével: *Szabados* 2016.

[35] A Német-római Birodalom magyarországi vonatkozású nyomtatott híreiről: *Benda* 1942.; *G. Etényi* 2003. 77–85. o.; *G. Etényi* 2004.; *Varsányi* 2014. 23–35. o. A híreket illetően sokszor a hír maga és nem annak valóságtartalma volt mérvadó a hetilapok esetében. *Varsányi* 2014. 134–138. o.

[36] *Pálffy* 1997. 271., 273. o.; Forgách Ádám életéről: *Bártfai Szabó* 1910. 396–432., 501–503. o.; *Szabó* 2010. 302–304. o.

[37] „…Communicatur… auch deß Diezens beschechenen beschädigung halber hierüber inquisition einzuziechen und die aussag herauff schickhen…” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304 1651. Reg. fol. 176r. nov. 27. Nr. 38. A Haditanács Forgách Ádámnak címzett levelének rövid tartalma.

[38] „…Inquisition wegen des Diezen…” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 17r. jan. Nr. 2. Forgách Haditanácsnak szóló levelének kivonata, ill. „…inquisition wegen deß Diezens seeligen betreffend…” Uo., fol. 17v. jan. Nr. 5. Forgách Haditanácsnak szóló levelének kivonata. Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek jelentőségéről: *Pálffy* 2006. 538–559. o.

nál Dietz támadói felől,[39] ami szintén jelzi, hogy nem mindennapi esettel van dolgunk, ugyanis csak kivételes esetekben találkozunk kifejezett nyomozási utasítással a ránk maradt, budai kémmel kapcsolatos forrásokban.[40] A jelenleg rendelkezésre álló iratok alapján sajnos nem tudjuk megmondani, pontosan mikor és milyen okból kerültek az említett foglyok Esztergomba.[41] Úgy tűnik azonban, hogy lehetett az ügy kapcsán gyanús katona közöttük, amiről a kém hírt is adott Schmidnek. Szerinte a budai pasának lenne érdemes írni ez ügyben.[42] A jelentés végén található opinio alapján a Haditanácsnál először úgy döntöttek, hogy Hans Caspar maga érdeklődjön a pasánál,[43] amit ő meg is tett. Február 11-én már a Muráddal való párbeszédéről jelentett a kém, amikor is a pasa közölte a fogollyal kapcsolatban, hogy ő jött-ment bűnözőkkel nem foglalkozik. Ha akarják, nyomozzák ki az ügyet, ez a császáriak dolga, sőt, már megtehették volna ezt, ha valóban akarnák. A katona nevét továbbra sem sikerült megtudnia a levelezőnek, csupán annyit, hogy Nógrádból való.[44] A nyomozásnak erről a nem hivatalos vonaláról egyelőre nincs több nyom sem a titkos levelező jelentéseiben, sem a haditanácsi iktatókönyvekben. A vizsgálódás ezen útja tehát vakvágányra vezetett, illetve csak addig is sejtett információkat erősített meg, ami egyúttal a korabeli hírszerzési apparátus korlátaira is utal.

[39] „Dem Hanß Caspar zu schreiben, daß er zu Gran bey denen gefangenen Ungarn in inquisition einziehen solle, was für ein parthey den Diezen geschossen habe." ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305 1652. Reg. Fol. 1v. jan. 5. Nr. 5. Az Udvari Haditanács utasítása Johann Rudolf Schmidnek.

[40] Még II. Rákóczi György hadjárata kapcsán találkozunk hasonló utasítással: „…Legen bey deß Hanß Casper von denen Sübenbürgischen ständen, durch den pottschaffter zu Ofen überreichte schreiben, worüber der Schmidt den Hannß Casper wegen der Sübenbürgischen wahl mehrers nachricht begehren wirdt…" ÖStA KA HKR Prot. Bd. 316. 1657. Exp. fol. 739v. Nr. 97. dec. Hátrahagyott Titkos Tanács a Jelenlévő Haditanácsnak.

[41] Azt tudjuk, hogy 1652 februárjában összesen 86 rab tartózkodott az esztergomiak fogságban. *Takáts* 1915. 250. o. Kilétüket – főleg annak a várnak a nevét, amelynek katonaságához tartoztak – azonban a kutatás jelenlegi állása szerint szinte lehetetlen kideríteni megfelelő források híján.

[42] „…auh hab ih auf meineß herrn patron undt hern Shmidts shreiben, jezt niht khönen andtworten, biß daß ih daß jenige, so sie begehrt haben zwißen [haben zu wissen], niht reht erfahren thue. Von den Cronern awer hab ih so fihl ehrfahren, daß gebiß ein heitugh aldorth sein solte, von denen jenigen, wellihe den Diets iberfahlen haben, und diser von Offengräd einer ist. Wahn sie demb vesir thuen shreiben, khönnen sie es darinen meldten…" ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 62. 1652. jan. 21. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Christoph Puchheimnak.

[43] „…Wegen des heidugg zu Gran ist es zwar vil rathsamb, daß man derentwegen dem vesir zuschreiben solle, khönte mans aber durch anderwertike (?) weg versuchen (?), und auf den rechten (?) grund khommen, wer den Diezen umbgebracht hat. Würde es guet sein, blos occasionaliter und nit daß man derentwegen absonderliche diligenties (?) thun solte…" ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 63v. 1652. jan. 16. Tata (Buda), Hans Caspar Johann Rudolf Schmidnek írt jelentéséhez készített opinio. A feljegyzés a kérdőjeles részeknél igen nehezen olvasható.

[44] „…Waß deß Diets Gots seligen ahnbelangt, hab ih mit herrn vesir gereth, undt ewr excellenz grueß außgeriht, ehr awer geandtworth, dise sahen gebiehrt ihmbe nicht außzueforshen, ihn ihren ländtern die straßraubern zu findten, ßeindt sie obrikheit, solten sie es selbst suehen. Wahn sie wohlten undt willenß wehren, undt auh maht hedten mit Ungern, hedten sie diejeinigen straßrauber shon lengst haben khönen, awer sie habben die maht niht mit ihnen, das sie die Ungern straffen khündten. Hat mihr auh einen auß butzer gewen, iwer dises gieng ih von ihmb wekh. Awer der heidukh zu Khron, der ist von Offengrädt, seinen namben hab ih noh fohn kheinemb niht erfahren khünen, ehr hat awer gesagt, daß seine gespahn vohn Offengrädt, undt andtern orthen gewesen seindt…" ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 110v. 1652. febr. 11. Tata (Buda), Hans Caspar jelentése Johann Rudolf Schmidnek. Fontos megjegyezni, hogy az idézett párbeszéd alapján a pasa előtt nyilvánvaló volt, hogy a Hüszejin csauszt az Udvarból kérték meg az érdeklődésre, ami további kérdéseket vet fel a kém lojalitása és fedettsége – kettős kém mivolta – kapcsán, de ennek vizsgálata a további kutatások feladata lesz.

A feltételezett felelős és a vizsgálat(ok) lefolytatása

A támadókról tehát állíthatjuk, hogy nógrádi katonák voltak. A vár a bányavidéki főkapitányság közepes méretű végházai közé tartozott, kapitányi posztját ekkor Balassa Imre töltötte be.[45] Az arisztokrata család sarja már meglehetősen fiatalon is tekintélyes vagyonnal rendelkezett,[46] és jó pártfogói is akadtak, ami – mint alább látni fogjuk – ebben az ügyben is, úgy tűnik, előnyére vált. Az ifjú kapitányt korábban már több alkalommal megfenyítették törökellenes portyái miatt, 1651-ben még azt is megtiltották neki Bécsből, hogy engedély nélkül elhagyja kapitányi székhelyét.[47]

A Johann Dietz kísérete elleni támadásban való személyes részvételére nézve nincs írásos bizonyítékunk, de egy bizonyos kihágása miatt vizsgálatot indítottak ellene 1652 elején. A haditanácsi iktatókönyvek bejegyzései alapján ekkor neve még nem hozható egyértelműen összefüggésbe a futár elleni támadással,[48] és tekintélyes apósa, Lippay Gáspár[49] közbenjárása kimentette őt a császárvárosban. A Balassa Imrének címzett levél tartalma alapján az ügyet – Johann Christoph von Puchheim haditanács-alelnök véleménye szerint – soltésznak kellene kivizsgálni.[50] A szóban forgó ügy feltehetőleg az lehetett, melyről

[45] Nógrád őrségének létszámáról, összevetve a többi bányavidéki végházzal lásd: *Pálffy* 2010. 34. o. 1. táblázat. Balassa Imre elődjét, Miskey Istvánt 1650-ben váltotta fel: *Pálffy* 1998. 154. o. Balassa Imre pályafutásáról: *Schramek* 2011. (passim); *Szirácsik* 2016. 25–55. o. Balassa Imre nógrádi kapitányi kinevező iratát lásd: MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 969. fol. 105. 1650. febr. 22. Bécs, III. Ferdinánd kinevező irata Balassa Imrének a nógrádi kapitányságról. A kapitányi (Hauptmann) és főkapitányi (Oberhauptmann) titulusok tekintetében a források nem egységesek, ez az alább idézendő szövegrészletekből is látható lesz. A szakirodalom sem teljesen egységes a témában, ez megnyilatkozik pl. a szécsényi (fő)kapitányi írásforma használatában is, azonban Szécsény esetében is találtam Hauptmann megjelölést a haditanácsi iktatókönyvek bejegyzései között. Az alábbiakban maradok következetesen a nógrádi kapitány megjelölésnél. A kérdésről: *Pálffy* 2010. 30. o.

[46] *Schramek* 2011. 539–543. o.

[47] „…Balassa solle ohne erlaubnuß vorthin nit auß Nouigrad bei verlußt seines diensts…" ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304 1651. Reg. fol. 128v. aug. 24. Nr. 95. HKR Forgács Ádámnak szóló levelének kivonata. Az alábbi idézet szerint Balassa nem tartózkodott a helyén az utasítás időpontjában sem: „…Den Emericum Balassa alß oberhaubtman zu Nouigrad zu verrichtung seines diensts nacher hauß zu schaffen…" Uo. fol. 129v. aug. 26. Nr. 101. A Magyar Kancelláriának Balassa Imréről.

[48] Az alábbi bejegyzés szerepel az iktatókönyvben ugyanazon napon, mint mikor Hans Casparnak írtak az esztergomi foglyok kapcsán: „…inquisition über deß Diezen todtfahl, Balassa begangene insolenzien…" ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 2r. jan. 5. Nr. 5. A Haditanács levele Forgách Ádámnak. A két téma vesszővel történő elválasztása alapján valószínűsíthető, hogy ekkor még nem Dietz miatt indítottak eljárást Balassa Imre ellen. Ugyanezt támasztja alá egy pár nappal későbbi bejegyzés is: „…Forgách wird beandtwortt auf seine von 1. und 3. dises, den… oberhaubtman zu Novigrad Balassa und die inquisition über diejenigen, den Diezen geschossen haben betreffend…" Uo. fol. 3r–v. jan. 14. Nr. 15. A Haditanács válasza Forgách Ádámnak.

[49] Lippay Gáspár a Magyar Kamara elnöki tisztét (1646–1652) töltötte be ekkor, testvére, György pedig esztergomi érsek (1642–1666) volt. *Fallenbüchl* 2002. 178. o.; *Tusor* 2003. 296–303. o.; *Tusor* 2015. XII–XIV. o. Lippay György magyar főnemesekhez írt leveleinek kiadását lásd: *Tusor* 2015. 1–460. o. Azt is tudjuk, hogy már a nógrádi kapitányság megszerzése mögött is apósának támogatása állt. „…Casparus [Lippay] bitt seinem tochter man Emerico Balassa die oberhaulptmanschafft zu Nouigrad zu conferiren… ÖStA KA HKR Prot. Bd. 300. 1649–1650 Exp. 1650. fol. 19v. Nr. 84. jan. Lippay Gáspár kéri veje számára a nógrádi kapitányi tisztet.

[50] Az alábbiak szerepelnek a Balassa család levéltárában található levélben, melyet Schramek László Péter idéz már említett tanulmányában: „Mi Istennek hála békével érkeztünk érsek urunkkal ő nagyságával együtt Bécsben, noha az én niavaliám miatt kicsiny alkalmatlanságot kellett szenvednem. Ide érkezvén azért az nap Puchaim uram meglátogatta érsek urunkat ő nagyságát, kinek recommendálván az kegyelmed Forgách urammal való dolgát ő kegyelme azt atta tanácsul, hogy mivel az illyen dolgokat az scultes [soltész] avagy az hadi bíró szokta itt az udvarban proponalni, tehát informálnánk voltaképpen rola azon skultest. Kegyelmed azért edes fiam uram küldje föl mingiart egy lovassátul az processust az melliet Forgách uram Újvárban Kegyelmed ellen tétetett és kezéhez [is] iktatta az pariaját, mind az documentumokkal és írásokkal együtt, az melliek ezen

Wenzel Eusebius Lobkowitz haditanács-elnök[51] is említést tett január 6-án a Murád budai pasának írt levelében, amelyben a Nagymarosnál a nógrádi kapitány által eltulajdonított török hajókat említ, ami miatt őfelsége is haragra gerjedt és elrendelte Balassa Imre letartóztatását.[52] Az eset a Forgáchnak szóló válasz alapján még decemberben történhetett, és azt is tudjuk, hogy a nógrádi kapitánynak többször is akadt konfliktusa a nagymarosiakkal.[53] Az iktatókönyv bejegyzése szerint Balassa Imrét február 5-ére idézték be, majd az időpontot eltolták három héttel későbbre, ami tulajdonképpen egybecseng az apósa által írt levél tartalmával.[54] Lippay Gáspár, már a Forgách által beküldött vizsgálati eredmény után, közbenjárást kezdeményezett, ami az idézett levélen kívül az iktatókönyvekben is fennmaradt.[55] Úgy tűnik, sikerült elsimítani az ügyet, és Balassát májusban ismét megerősítették nógrádi kapitányi posztján.[56]

Kegyelmed dolgát illetnék, hogi itt azokból elegendő informatiokat adhassunk az hova szükséges lészen. Immár nem tudom, ha késik tovább Kegyelmed Posonban, avagy nem, mivel ideiet nem tudom, hogy mikor vetetik elő az Kegyelmed allapattiat és az Őfölsége resolutioja is mikor lészen, egyébaránt ide föl való Kegyelmed jövetelét nem igen itélném szüksigesnek, mivel hiszem Istent, hogy itt Kegyelmed nélkül is jó karban hosszuk az dolgot. Én csak szintén az asszony terminusához valo képest intendáltam azt, hogy Kegyelmed Surányban ne siessen, ne mondhassék az hogy csak fogás volt az a dilatio termini, addigh pedigh migh ez egy felé el nem valik jobbnak itélliük az úrral Ő Nagyságával hogy Kegyelmed föl ne jöjjön. Mindezekben azért légyen az Kegyelmed jó akarattia csak Kegelmed igen sietséggel küldgie az processust föl…" 1652. febr. 22. Bécs, Lippay Gáspár levele Balassa Imrének. A levelet az idézett tanulmányban megjelent átírás szerint közöltem. Levéltári jelzete: MNL OL P 11 A Balassa család levéltára. A család által lajstromozott iratok Ser. XIII. Fasc. AW. No. 982. fol. 141r. Az idézet helye: *Schramek* 2011. 542. o. 36. lábjegyzet.

[51] Lobkowitz 1650–1665 között töltötte be a haditanács-elnöki pozíciót. *Fellner – Kretschmayr* 1907. 287. o.; *Regele* 1948. 74. o.; *Schwarz* 1943. 289. o.

[52] „…Sonst ist zu [?] dem Römischen kayser auch zu Hungarn und Böhmen königliche Mt. auch anderwerts her vorkommen, daß der hauptman zu Nouigrad mit etlich husarn 2 Ottomanische schif auf der Thonaw angegriffen, und eins darvon bekommen habe, welches dem allerhöchst gemelte kgl. und ksl. Mt. mit großen mißfallen vernommen, alß eine thatt, die dero allergnedigisten willen ganz zuwider ist. Hatten daher erstlich [?] gebotten ermelte hauptman zu arrestiren, über selbige that zu examinirn, welchen dan ihre Mt. wann er für schuldig gefunden, wird dises umb…[?] mit also ex [?] weg…[?] hin…[?]…" ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 125. Konv. 1. fol. 6v. 1652. jan. 6. Bécs, Wenzel Eusebius von Lobkowitz Murád budai pasához írt levelének tartalmi kivonata.

[53] „…Antwortt auf seine von 19., 22., 26. und 29. Decembris…über deß Diezen todtfahl, Balassa begangene insolenzien…" ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 2r. jan. 5. Nr. 5/1. A Haditanács levele Forgách Ádámnak. Ekkortájt Balassa Imre bérelte Nagymaros tizedét, és nem vette figyelembe a település kiváltságait. *Szarka* 2010. 110–111., 333–334., 354. o.

[54] „…inquisition wegen des Diezen, und gethane citierung auf den 5. februarii deß oberhauptmans zu Nouigrad Emerici Balassi betreffend…" ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303 1652. Exp. fol. 25r. jan. Nr. 64. Forgách és Straub jelentése a Haditanácsnak. „…Forgätsch solle dem oberhaubtman zu Nouigrad Emerico Balassa über den im auf den 5. diß gegebenen termin noch 3 wochen zu handlung seiner privat geschefft prolongieren..." Uo. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 15r. febr 1. Nr. 1/3. Haditanács Forgách Ádámnak írt levele. A fentiek alapján is tűnhet úgy, hogy Balassát ekkor Dietz ügye miatt idézték be, de a mondatszerkezet ezt nem támasztja alá. Forgách Ádám, mint Balassa felettese, ekkor éppen Pálffy Pál nádornál volt farsangi vendégségben. *S. Lauter* 1989. 147. o. Nr. 109. 1652. febr. 13. Marchegg, Pálffy Miklós levele Batthyány Ádámhoz. Balassa magánjellegű ügye feltehetőleg az apósa által írt levél után található iratok tartalmában keresendő. MNL OL P 11 Ser XIII. Fasc. AW Nr. 982. fol. 141v. Alvinczy Péter ítélőmester levele Balassa Imrének. 1652. febr. 16. Mitrice (?); Uo. fol. 141v–142v. 1652. (?) Pozsony, Oroszi Georgius levele Balassa Imrének.

[55] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651–1652. Exp. fol. 58r. Nr. 62. 1652. febr. Forgách megküldi Balassa elleni ítéletét. Egy másik bejegyzés arról tanúskodik, hogy ekkor – minden bizonnyal Lippay Gáspár a 49. jegyzetben idézett levélben említett szóbeli közbenjárására – Annibale Gonzaga utasította a soltészt újabb kivizsgálásra. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 44v. 1652. febr. 20. Forgách Ádám elküldött peranyagáról írt vélemény.

[56] *Schramek* 2011. 542. o. Tudjuk a családi levéltárban található irat alapján, hogy Balassa Imrét 1652. március 6-án megerősítették nógrádi kapitányi posztján. MNL OL P 11 Ser. 13. Fasc. AW Nr. 975. 1652. márc. 6.

A Dietz-ügy ezek után csak szeptemberben került ismét napirendre. A pontos okot nem ismerjük,[57] de a bejegyzések alapján ekkor már Balassa Imre is egyértelműen érintetté vált a történtekben. Az esetről Forgách Ádám jelentett 1652 szeptemberében a Bécsben hátrahagyott Haditanácsnak, a kérdés felgöngyölítésében szintén csupán az iktatókönyvek bejegyzéseire támaszkodhatunk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy ekkor a császár Prágában tartózkodott, így az üggyel kapcsolatban minden a Bécsben hátrahagyott Titkos-, illetve Haditanácson keresztül jutott el hozzá és vissza.[58]

Az első bejegyzés 1652. szeptember 6-ról maradt ránk, mely szerint Bécsben reagáltak Forgách Ádám Balassa Imrét érintő tudósítására. Egy szintén szűkszavú bejegyzés szerint Balassa és Forgách együtt jelentett az ügyről. Ezt követően továbbították a hírt Prágába, ahonnan a császári vélemény és utasítás alapján parancs érkezett az ügy kivizsgálására, Balassa nógrádi kapitányi megerősítése mellett. III. Ferdinánd véleménye szerint ugyanis helytelen volt Balassa magatartása, azaz, hogy elhallgatta Dietz támadóinak nevét közvetlen felettese elől. Az uralkodó ezért pártatlan vizsgálatot rendelt el.[59] Sajnos

Bécs, III. Ferdinánd és a Haditanács megerősíti Balassa Imrét a nógrádi kapitányi posztján. Ez feltehetőleg apósa közbenjárása miatt történt meg, aki március 5-én nyújtotta be közbenjáró levelét a Balassa elleni első ítélet után. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 77r. 1652. márc. 5. Lippay Gáspár pontjai a Balassa Imre elleni ítélet kapcsán. Ez a megerősítés hasonló lehetett az alább még tárgyalandó szeptemberihez, amiről pedig a vonatkozó iktatókönyvben maradt ránk utalás. ÖStA KA (Anwesender) HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 103r. szept. 10. Nr. 33/1. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Tanácsosoknak Balassa nógrádi kapitányi megerősítéséről. A végleges megerősítésre pedig az iktatókönyvi bejegyzések alapján május 6-án került sor. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 305. fol. 63r. Nr. 24. 1652. máj. 6. III. Ferdinánd felfüggeszti az eljárást és megerősíti posztján Balassa Imrét. Idézi: *Schramek* 2011. 642. o. 38. jegyzet.

[57] Elképzelhető, hogy az elhunyt futár özvegyének kérelmei miatt újították meg a vizsgálatot, erre azonban közvetlen bizonyíték eddig nem került elő. A bejegyzések és a ránk maradt udvari kamarai iratok alapján az özvegy, Maria Elisabeth Dietzin jó kapcsolatokkal rendelkezett. Ennek kifejtése azonban meghaladná a tanulmány korlátait, és a téma más forrásanyag szisztematikus átvizsgálását is igényelné. A másik lehetséges variáció, hogy Balassa Bálint és Ferenc próbálták befeketíteni Balassa Imrét, mert Ferenc is pályázott a gyarmati kapitányi tisztre, és esetleg Forgách Ádám is őket támogathatta. Ez egyelőre csupán egy lehetséges magyarázat, konkrét forrásokkal jelenleg nem lehet alátámasztani. A harmadik eshetőség, hogy Balassa Imre saját maga jelentette fel valamiért katonáit. A Balassa családról a XVI–XVII. században lásd: *Nagy* 1857. 124–127. o.

[58] Amikor a császár Prágában tartózkodott, a Haditanács is vele utazott (a továbbiakban: Anwesender=Anw. HKR), de mindig hátrahagyott tanácsosokat Bécsben (a továbbiakban Hinterlassener= Hint. HKR), amelynek kimenő iratairól külön iktatókönyv készült (306. kötet), beérkező iratai azonban a 303. kötetben találhatóak. Amikor az alábbiakban ezekre a beérkezett iratokra hivatkozom, jelölni fogom, hogy a Hátrahagyott (Hinterlassener) Haditanácsról van szó. A haditanácsosokon kívül ún. Hátrahagyott Tanácsosokat (Geheime und Deputierte) is hagyott Bécsben az uralkodó, akik közül nem mindenki volt egyben Titkos Tanácsos is, hanem csupán Deputált Tanácsos. Ezúton is köszönöm *Oross András* szíves szóbeli közlését a témával kapcsolatban. A prágai tartózkodás okairól: *Hengerer* 2012. 303–305. o.

[59] „…Antwortt wegen des Emerici Balassy bericht…" Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. Nr. 19. 1652. szept. 06. Hátrahagyott Haditanács válasza Forgáchnak Balassa Imre tudósítására.; „…Geheime und deputirte wegen deß grafen des Ballassi undt Forgach über des Dietz todt…" Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Exp. fol. 278r. szept. Nr. 97. Bécsi Hátrahagyott Titkos Tanácsosok a prágai Jelenlévő Haditanácsnak Dietz halálának ügyében. „…Balasi habe unrecht gehandlet, wan er die thater, welche dem Diezen geschosen, wie es Forgats vorgibt, austruklich verschwigen. Wirdt danenhero anbefohlen, hierüber durch jemanden unpartheischen, aber nicht Forgatsch, alß welcher dem Balasi disaffectionirt ist, zu inquiriren, die befindenden thater arrestiren, undt justicia ihren lauf laßen, doch erstlich den befundt mit guetachten Ihrer Mayestät zu waiterer dero resolution anzeigen…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303 1652. Exp. fol. 397r. szept. Nr. 12. III. Ferdinánd a Hátrahagyott Haditanácsnak. „…Über des gewesten Türkischen currier Johan Diez tod zu inquirieren und daß Emericum Balassy in sein carico der oberhaubtmanschafft zu Nouigrad confirmirt worden…" ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. Reg. fol. 103r. szept. 13. Nr. 33. A Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Tanácsosoknak. A korszakban gyakori volt, hogy hasonló esetekben a kapitányok igyekeztek védeni beosztottaikat, és nem ki-

nem tudni, hogy először Balassa maga jelentett-e, vagy valaki más írt róla felettesének, de tény, hogy újra vizsgálat tárgya lett az eset.

Ennek következtében beidézték a nógrádi kapitányt a Bécsben hátrahagyott Haditanács elé, ami Balassa Imrének nem a legjobbkor érkezett, hiszen apósa, Lippay Gáspár nem sokkal előtte kérte bátyja, Lippay György közbenjárásával a gyarmati kapitányi címet a számára, melyért egyébként Balassa rokonai is versenybe szálltak.[60] Mindenesetre – ahogy már említettem – a beidézéssel együtt Balassát a nógrádi kapitányi méltóságában is megerősítették.[61]

A bécsi Hátrahagyott Haditanácstól szeptember 17-én küldték ki az idézést Philipp Mansfeld győri főkapitánynak (1643–1657),[62] Forgáchnak és Balassának, miközben Szelepcsényi György kancellár Prágában igyekezett közbenjárni a vádlott gyarmati kapitányságát illetően.[63] Nem véletlenül küldtek Mansfeldnek értesítést, hiszen az ügyet a győri magyar soltész (Koszticai) Horváth Ferenc vizsgálta ki, neki pedig ő volt a felettese.[64] A Haditanács kiküldött utasításai szerint Balassának meg kellett jelennie Bécsben, Mansfeldnek pedig el kellett küldenie az említett soltészt Nógrádba az ügy újbóli kivizsgálására.[65] A győri főkapitány a jelek szerint ki akarta magát húzni a vizsgálatból; kérte a Haditanácsot, hogy ne kelljen részt vennie benne, ha egy mód van rá.[66] Az viszont mindenképpen figyelemreméltó, hogy a bányavidéki főkapitányság hadbírói hatáskörébe tartozó ügy kivizsgálásával ekkor – császári utasításra – a győri főkapitányság hadbírá-

szolgáltatni őket más igazságszolgáltató testületnek. Kivételt ez alól csak a tettenérés jelenthetett. *Varga* 1977. 441–442., 446. o.; *Pálffy* 1995. 121–122. o.

[60] A Prímási Levéltárban fellelhető, a bátyjához, Lippay György esztergomi érsekhez címzett levél szerint üresedés esetén már 1647-ben odaígérték a gyarmati kapitányi címet Balassa Ferencnek, de Lippay Gáspár a veje számára kérte volna azt. PL AS AR Cl. X Nr. 196. Fasc. 19. pag. 30–31. 1652. 08. 29., Pozsony. Lippay Gáspár levele Lippay Györgyhöz. (Mikrofilmen: MNL OL Mikrofilmtár X 725 6252. doboz): „…kérem az én köteles szolgalatomért kegedet édes Bátiám Uram, legien keged is io Promotora es Patronusa Balassy Imrenek abban mi az Gyarmaty kapitansagbann …". A mindenkori várkapitányi tisztségek elnyerésének módjáról lásd: *Pálffy* 1998. 96–97. o. A helyi sajátosságokról: *Végh* 2007. 108–112. o.; *Vatai* 2011. 34–35. o.

[61] Lásd az 56. jegyzet vonatkozó bejegyzését.

[62] *Pálffy* 1997b. 277. o.

[63] ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. szept. 17. Nr. 48., 53., 54. Értesítés Forgách Ádámnak, Philipp Mansfeldnek és Balassa Imrének utóbbi Bécsbe történő beidézéséről Dietz halála kapcsán. Szelepcsényi szerint rendben van Balassa Imre dolga, de Balassa Bálint igyekszik szintén közbenjárni a császárnál. PL AS AR Cl. X Nr. 196. Fasc. 19. pag. 41. Szelepcsényi György levele Lippay Györgyhöz, 1652. szept. 18. Prága. (Mikrofilmen: MNL OL Mikrofilmtár X725 2652. doboz.)

[64] (Koszticai) Horváth Ferenc soltészi munkásságáról: *Pálffy* 1995. 140–141., 155., 215–216. o.

[65] „…Dem Emericum Balasy hiehero zu fordern, und demselben wegen des Diezen todt zubesprechen…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652 Reg. szept. 17. Nr. 48. Hátrahagyott Haditanács Forgách Ádámnak; „…Dem Emericum Balasy anhero zucitirn, und wan er von Uruigrad hinweeg den schultheisen über daß factum des Diez todt zu inquiriren, alldahin zu schickhen, hirin ligt auch daß schreiben an Forgach in diser materia so ihme Mansfeldt beygeschlossen worden…" Uo. szept. 17. Nr. 53. Hátrahagyott Haditanács Philipp Mansfeldnek; „…Citatur anhero, vor dem ksl. hinterlassenen hoff kriegs rath zu erschreinen…" Uo. szept. 17. Nr. 54. Hátrahagyott Haditanács Balassa Imrének.

[66] „…Wolle des Grafen Forgach bericht wegen Emerici Balasi erwarten, und alsdan seinen schuldtheißen auf Novigrad mit benetigter instruction abfertigen, bitte aber, da es sein khan, von diser feindseliger commißion endhebt zu werden…" ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 381r. Nr. 27. 1652. szept. Mansfeld a Hátrahagyott Haditanácsnak.

ját bízták meg.[67] A vizsgálati anyagot továbbították Bécsbe, ahol valamikor szeptember végén vagy október elején kerülhetett sor a nógrádi kapitány meghallgatására.[68]

Balassa a bejegyzések alapján szeptember 28-án érkezett meg a császárvárosba.[69] A jelentéseket elküldték Bécsbe, ahonnan továbbították az addig lefolytatott vizsgálatok eredményeit Prágába, és várták a császár döntését az ügyről.[70] Mindeközben a nógrádi kapitány rokonai sem nyugodtak, és kérelmezték a császárnál a gyarmati kapitányságot Balassa Ferenc számára, illetve ők is várták az uralkodó döntését rokonuk kapcsán.[71] Végül III. Ferdinánd – minden bizonnyal Lippay Gáspár, Lippay György és prágai szószólójuk, Szelepcsényi György hathatós közbenjárására – felfüggesztette a Balassa Imre elleni vizsgálatot.[72] A Prágában lévő Haditanács október 23-án tett említést az ügyben, ekkor közölhették Balassa felmentését, azonban erről nem árulkodik a szűkszavú, csak tárgyköröket tartalmazó bejegyzés.[73] Ekkor már a gyarmati kapitányi tisztet is megkapta Balassa Imre.[74]

[67] Feltehetőleg azért kérték fel (Koszticai) Horváth Ferencet, mert egyrészt az uralkodói utasítás alapján Forgách már nem tudott pártatlan vizsgálatot folytatni az ügyben, másrészt úgy tűnik, ekkor Érsekújváron senki sem töltötte be a hadbírói posztot, mert Dallos Albert (1642–1646) és (Győry) Nagy János (1653–1663) között az eddig megjelent legteljesebb archontológia nem tartalmaz adatot erre vonatkozólag. *Pálffy* 1995. 210. o. Elképzelhető, hogy ezért említette a fentebb idézett levélben Puchheim is, hogy soltésznak kellene kivizsgálnia a korábbi Balassa-ügyet. Ugyanezt támasztja alá, hogy a korábbi nógrádi kapitány, Miskey István ellen is Forgách maga folytatott eljárást hadiszékén, mint utóbb kiderült, jogtalanul. *Pálffy* 1995. 113. o.; *Pálffy* 1998. 154. o.

[68] Az ügy rekonstruálását nagyban nehezíti, hogy az iktatókönyvek nem minden esetben tartalmaznak pontos dátumot a bejegyzéseknél, olykor csupán numerussal látták el őket az adott hónapon belül.

[69] „…Mit bericht, daß der Balassa alhier angelanget, desswegen die noth durfften zu dem angestelten process wider ihme zubefördern…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. szept. 28. Nr. 82. Mansfeldnek Balassa megérkezésről és a per indításáról.

[70] „…Idem [Forgách] ziehet an, die wider dem Balasi eingeschikte inquisition, wegen des Diezen todts…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 393r. okt. Nr. 30. Forgách mellékeli a Dietz-ügy vizsgálati anyagát. „…und die inquisition wider Emericum Balasi…" Uo. fol 393v. okt. Nr 35. Forgách a Dietz-ügy vizsgálatáról.; „…Francis [Horváth] schuldheis zu Raab inquisition wider Emericum Balasi in puncto des erschosenen Diezens." Uo. 394v. okt. Nr 41. Horváth Ferenc soltész jelentése a Dietz-ügyről.

[71] „…Valentinus [Balassa] wegen conferirung der haubtmanschafft zu Giarmath seinem vettern Francisco Balasi…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303 1652. Exp. fol. 394v. okt. Nr. 40. Balassa Bálint kéri Balassa Ferenc számára a gyarmati kapitányságot. „…Waß der Franciscus und Valentinus Balassa wegen conferirung der oberhauptmannschafft zu Gyarmath und über die eingelangte klagen angebracht, erwartenten [sic!] auch ksl. resolution, über den wider Emericum Balassa eingeschikchten proceß…" Uo. 1652. okt. 23. Nr. 49. Hátrahagyott Haditanács III. Ferdinándnak többek között a Balassák kérelmének ügyében. A kérelem már Balassa Imre gyarmati kapitányi kinevezése után érkezett be, ekkor tehát már valószínűleg sérelmezték a kapitányi tiszt megosztását. *Schramek* 2011. 542. o. 40. jegyzet.

[72] „…contra Emericum Balasi wegen Diezen todes soll khein process angestelt werden…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 303. 1652. Exp. fol. 389r. okt. Nr. 2. III. Ferdinánd a Hátrahagyott Haditanácsnak többek között Dietz ügyében. Szelepcsényi ekkor feltehetőleg felettese, az érsek utasítására járt közben, mert ez idő tájt nem volt felhőtlen a viszonya Balassa Imrével. *Schramek* 2011. 545., 565. o.

[73] „..über den Emericum Balassa wegen des Diezen…" ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 125r. Nr.60. 1652. okt. 23. Jelenlévő Haditanács a bécsi Deputált Tanácsosoknak.

[74] A családi levéltárban fennmaradt dokumentum és a Haditanács kinevezési bejegyzései alapján Balassa Imrét már október 8-án kinevezték gyarmati kapitánnyá. MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 976. fol. 123. 1652. okt. 8. Prága, III. Ferdinánd kinevező levele Balassa Imre számára a gyarmati kapitányi posztra. ÖStA KA HKR Best. Reg. Prot. Bd. 2. pag. 36. Nr. 146. Balassa Imre gyarmati kapitányi kinevezése október 8-án. ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 119r okt. 9. Nr. 18. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Titkos Tanácsnak. Uo. Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. okt. 16. Nr. 31. Hátrahagyott Haditanács III. Ferdinándnak Többek között Balassa Imre gyarmati kapitányi kinevezéséről.

Az is nyilvánvalóvá válik a bejegyzésekből, hogy időközben a tetteseket megtalálták, mert Bécsből Forgách Ádámot felszólították: adja meg a kilenc hajdú nevét, akiket Érsekújvárra rendeltek Balassa Imre kihallgatása után.[75] Az ő további sorsuk egyelőre nem ismert, mivel Érsekújvár esetében eddig nem került elő a kérdéses időszakból seregszéki vagy hadiszéki jegyzőkönyv.[76] Bár a vizsgálat lefolytatásakor perdöntő tényezőnek számított volna, a források alapján nem egyértelmű, hogy a katonák kapitányuk tudtával vagy anélkül portyáztak.[77] Úgy tűnik, Balassa Imre ekkor már hajlandó volt feláldozni katonáit – akik már nem is alá tartoztak[78] – saját előrelépése érdekében.

Mivel meglehetősen unikális példával van dolgunk, aligha találhatunk rá analógiát más seregszéki jegyzőkönyvekben, így csak találgatni tudjuk, milyen sors várt az elkövetőkre. Eddig csupán olyan esetekről kerültek elő források, ahol törökökre mentek a végvári katonák, és ez kivizsgálásra is került.[79] De a fent ismertetetthez mérhető, egy császári tisztviselő halálával végződő esetről mindeddig nem került elő adat. Balassa Imréről tudjuk, hogy örökletes kapitánya lett Gyarmatnak,[80] majd pedig a Pest megyei főispáni címet is megszerezte, bár később le kellett mondania róla. Természetesen továbbra is kivette részét a végvidéki portyákban, és ezután sem részesült komolyabb büntetésben, pedig a fent elemzettnél súlyosabb ügyei is voltak. Több alkalommal is letették tisztjéről, de befolyásos pártfogóinak köszönhetően – akik az idő múlásával ugyan megfogyatkoz-

[75] „…[Forgach] solle berichten, waß für 9 heyduckhen nacher Neuheusel nach eingezogener inquisition wider Emericum Balassa geschickhet worden…" ÖStA KA Hint. HKR Prot. Bd. 306. 1652. Reg. okt. 16. Nr. 30. Forgách tudósítson a Dietz ügyében elővett hajdúk nevéről. Azt nem tudjuk, valóban csupán kilencen voltak-e a konkrét elkövetők, mert a futár harminc hajdút említett, mikor jelentést tett az őt ért incidensről.

[76] 1651-ben szolgáló Nógrádi hajdúk nevét tartalmazó dokumentumot eddig egyet találtam Balassa Imre levelei között, amelyben egy rabkereskedelemmel kapcsolatos ügyben említi hat hajdújának nevét: Kokay Geörgy (Kókay György), Kovách Mihaly (Kovács Mihály), Szuniogh Ferencz (Szunyogh Ferenc), Nagy Mihaly (Mihály), Peszeky Albert, Mokka Matias (Mátyás). MNL OL P 11 Ser. XIII. Fasc. AW Nr. 972. fol. 113. 1651. máj. 6., Surány. Balassa Imre Oroszlány Istvánnak. A hódoltsági rabkereskedelemről: *Pálffy* 1997a. 17–30. o.; *Tóth* 2002. 140–153. o.; *Tarkó* 2012. 53–195. o. Az eset szintén alátámasztja, hogy Balassa is támogatta a rabkereskedelemmel kapcsolatos határ menti ügyleteket, hiszen még fizetett is katonáinak. Ez pedig implikálja azt is, hogy a portyákhoz is beleegyezését adhatta.

[77] *Pálffy* 2010. 24–25. o. Azt viszont tudjuk, hogy az 1651. év vége felé a nógrádiak élelmiszernek és felszerelésnek is híján voltak. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 303. 1651. Exp. fol. 410v–411r. 1651. okt. 18. Forgách Ádám panasza Az Érsekújváron és Nógrádon tapasztalható élelmiszerhiányról.

[78] A nógrádi kapitányságot az iktatókönyv alapján Nadányi Miklós kapta meg. ÖStA KA Anw. HKR Prot. Bd. 305. 1652. Reg. fol. 119r. okt. 9. Nr. 18. Jelenlévő Haditanács a Hátrahagyott Titkos Tanácsnak; Uo. fol. 121r. okt. 9. Nr. 30. Jelenlévő Haditanács Forgách Ádámnak. Balassa Imre a gyarmati kapitányságot rokonával, Ferenccel megosztva kapta meg. *Schramek* 2011. 542. o. 40. jegyzet.

[79] *Pálffy* 1995. 139–141. o.; *Pálffy* 2010. 24–25. o. Szécsényi katonák esetéről: *Szabó* 2010. 176–181. o. A tanulmányban használt haditanácsi iktatókönyvek számos törökök elleni portya vizsgálatát és elkövetőik büntetésének elrendelését mondják ki, azonban konkrétumokat csak bizonyos esetekben tartalmaznak a bejegyzések. Némely esetben a portya vezetőjét zsoldfizetéskor fosztották meg tisztjétől. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654. Exp. fol. 393v. Nr. 44. 1653. okt. Johann Christoph Puchheim a Hátrahagyott Haditanácsnak a kanizsaiak ellen vezetett portya résztvevőinek büntetéséről. A szóban forgó kilenc nógrádi hajdú büntetése a gyakorlat szerint lehetett halálbüntetés, mert a futár megtámadásánál kisebb ügyekért is ítéltek halálra katonákat. Azonban megfelelő források híján bizonyosat nem mondhatunk sorsukról. *Varga* 1977. 449–450. o.; *Pálffy* 1995. 139–140. o.

[80] *Schramek* 2011. 543. o.

tak – mindig visszakapta azt. Ez pedig szintén azt bizonyítja, hogy a főúr nélkülük nem érvényesülhetett volna korábban, ugyanakkor Balassa Imre apósa halála után is az Alsómagyarországi főkapitányság egyik befolyásos kapitánya maradt.[81]

Összegzés

A fent vázoltak alapján leszűrhető, hogy a hódoltsági peremvidék(ek)en kialakult helyzet még a császári futárokat sem kímélte. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a szóban forgó portyában a Habsburg császár és egyúttal magyar király alattvalói támadtak egy császári – ráadásul éppen az ő ügyükben küldetésben lévő – futárra, még ha szokványos portyának indulhatott is a támadás és a futár jelenlétével feltehetően nem számoltak az elkövetők. Így azonban mindenképpen más helyzet alakult ki, mintha csupán törökökre, vagy, ahogy olykor előfordult, magyar falvakra támadtak volna a hajdúk. Ráadásul éppen a törökök mentették meg Dietz-et a portyázó magyarok kezéből.

Ennek ellenére az ügy mégsem részesült méltó elbírálásban, hiszen a katonáiért felelős kapitány nem hogy büntetésben részesült volna, hanem még át is helyezték másik végvár élére befolyásos támogatói közbenjárásának következtében. Ez pedig azt implikálja, hogy az Udvar idővel beletörődött egyik legmegbízhatóbb futárának elvesztésébe, és a második – a kém segítségével történő, nem hivatalos érdeklődést is beleszámítva harmadik – nekifutás után már nem kereste tovább a felelőst, miután előkerültek a tettesnek nyilvánított hajdúk, legalábbis egy részük. Azt tehát nem jelenthetjük ki, hogy császári oldalról érdektelenség mutatkozott volna évtizedek óta hűségesen szolgáló emberük elvesztése kapcsán, mivel a hírszerző segítségét is igénybe vették a vizsgálódásban, és fél év eltelte után még egyszer újraindították a vizsgálatot, ami azonban már Mansfeld közvetítésével zajlott, és a nógrádi kapitánynak ekkor már személyesen kellett megjelennie Bécsben. Ez alkalommal nem bizonyult elegendőnek csupán a peranyag elküldése, mint a korábbi portya vizsgálata folyamán, pedig akkor teljesen egyértelmű volt az ügyben betöltött szerepe.

Visszakanyarodva a bevezetőben említett „kivételesen normális" terminusához kapcsolódó „léptékváltás" fogalmához, az elemzett ügy indikátorként szolgál a szakirodalom által már bőségesen bemutatott végvidéken kialakult helyzet visszásságainak tekintetében. Dietz megtámadása és halála révén ugyanis részletes bepillantást nyerhettünk egy egyedi – de a két birodalom közötti információáramlás tekintetében csöppet sem jelentéktelen[82] – eset, a határ menti rend megtartására irányuló, felelős katonai vezetőkkel szembeni intézkedések szempontjából meddőnek titulálható vizsgálatának történetébe. Mivel a történésekkel kapcsolatos információgyűjtésbe bevonták a hírszerzői apparátus éppen aktuális budai tagját is, ezáltal szintén beletekinthettünk a XVII. századi Habsburg hírszerzés működési mechanizmusába, melynek alapján megállapítható, hogy a rendszer szükség esetén mozgósítani tudta – még ha nem is teljes sikerrel – az adott helyzetben a feladatra legalkalmasabb emberét. Tehát az eset több szinten is – elsősorban az említett rendszerekben felmerült problémák alapján – értékes adatokhoz juttatott minket, még ha maga a vizsgálat nem is hozta meg a várt eredményt.

[81] Balassa Imre ügyeiről, pártfogóiról, főispáni posztjáról, katonai pályafutásáról: *Schramek* 2011. 541–566. o.; *Szirácsik* 2016. 25–55. o.

[82] A történteknek a két birodalom közötti információáramlásra gyakorolt hatását lásd: *Szabados* 2016.

Bibliográfia

Artens-Löckmann 1984. *Artens-Löckmann, Edeltraud:* Simon Reningers Residentschaft in Konstantinopel 1649 bis 1665. Beiträge zu den österreichisch-türkischen Beziehungen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhundert. Wien, 1984.

Ágoston – Masters 2009. Encyclopedia of the Ottoman Empire. Eds. *Ágoston, Gábor – Masters, Bruce*. New York, 2009.

B. Szabó – Sudár 2013. *B. Szabó János – Sudár Balázs:* „Independens fejedelem az Portán kívül." II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (2. rész). *Századok,* 2013. 4. sz. 931–999. o.

Balogh 1977. *Balogh Sándor:* Balassagyarmat története. 896–1962. Balassagyarmat, 1977.

Bártfai Szabó 1910. *Bártfai Szabó László:* A Hunt-Pazman nemzetség beli Forgách család története. Esztergom, 1910.

Belitzky 1972. *Belitzky János:* Nógrád megye története 896–1849. I. k. Salgótarján, 1972.

Benda 1942. *Benda Kálmán:* A törökkor német újságirodalma. A XVI–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. Budapest, 1942.

Czigány 2004. *Czigány István:* Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.

Czigány 2013. *Czigány István:* A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In: Batthyány I. Ádám és köre. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2013. 67–90. o.

Cziráki 2014. *Cziráki Zsuzsanna:* Zur Person und Erwählung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666). In: Wiener Archivforschungen – Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. *Cziráki, Zsuzsanna – Fundárek, Anna – Manhercz Orsolya – Peres, Zsuzsanna – Vajnági, Márta*. Wien, 2014. 157–164. o.

Cziráki 2015. *Cziráki Zsuzsanna:* Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). *Századok,* 149. (2015) 4. sz. 835–871. o.

Csorba 1978. *Csorba Csaba:* Esztergom hadi krónikája. Budapest, 1978.

Dóri 2008. *Dóri Szilvia:* Békebeli csatározások. Végvári harcok Kiskomárom környékén. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 35–42. o.

Fallenbüchl 2002. *Fallenbüchl Zoltán:* Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Budapest, 2002.

Fellner – Kretschmayr 1907. *Fellner, Thomas – Kretschmayr, Heinrich:* Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximillian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkenzlei (1749). I. Bd. Wien, 1907.

Fundarek 2008. *Fundarek (Fundárková) Anna:* Egy királysági politikus és az erdélyi fejedelmi udvar a 17. század közepén: Pálffy Pál országbíró és nádor erdélyi kapcsolatai (1646–1653). *Századok,* 142. (2008) 943–966. o.

Fundarek 2009. Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. (Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff /1647–1650/). Hrsg. *Fundarek (Fundárková), Anna*. Wien, 2009.

G. Etényi 2003. *G. Etényi Nóra:* Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háborúk hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.

G. Etényi 2004. *G. Etényi Nóra:* Nyomtatott hírek a 17. században – információk Magyarországról korabeli német újsághírekben. In: Információáramlás a kora újkorban. Szerk. *Z. Karlovics László.* Budapest, 2004. 47–56. o.

Gecsényi 1984. *Gecsényi Lajos:* Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 31. (1984) 4. sz. 664–686. o.

Gévay 1841. *Gévay Antal:* A budai pasák. Bécs, 1841.

Haiczl 1932. *Haiczl Kálmán:* Érsekújvár múltjából. Érsekújvár, 1932.

Hajnal 1929. *Hajnal István:* Esterházy Miklós lemondása. Budapest, 1929.

Hegyi 1995. *Hegyi Klára:* Török Berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995.

Hengerer 2012. *Hengerer, Mark:* Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie. Wien–Köln–Weimar, 2012.

Hering 1994. *Hering, Gunnar:* Panagiutis Nikusios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik,* 44. (1994) 143–178. o.

Hiller 1990. *Hiller István:* Határvonal 1637. Spanyol orientáció és bécsi politika a XVII. század derekán. *Levéltári Szemle,* 1990. 3–12. o.

Hiller 1992. *Hiller István: Palatin* Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645. (Esterházy-Studien.) Wien–Köln–Weimar, 1992.

Hiller 1993. *Hiller István:* A tolmácsper. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. *Horn Ildikó.* Budapest, 1993. 147–186. o.

Hiller 1994. *Hiller István:* Javaslat a Habsburg–török diplomácia reformjára 1637. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére. Szerk. *Draskóczy István.* Budapest, 1994. 177–187. o.

Hiller 1998. *Hiller István:* „Titkos Levelezők“ intézménye. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. *Tusor Péter – Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor.* Budapest, 1998. 204–216. o.

Hiller 2002. *Hiller István:* A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György.* Budapest, 2002. 215–228. o.

Hiller 2008. *Hiller István:* Pax Optima Rerum. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó.* Budapest, 2008. 49–60. o.

Höbelt 2008. *Höbelt, Lothar:* Ferdinand III. (1608–1657) Friedenskaiser wieder Willen. Graz, 2008.

Höbelt 2012. *Höbelt, Lothar:* Friedliche Koexistenz – unfriedliche Grenze: der Hintergrund der Schlacht von Vezekény 1652. *Burgenländisches Heimatblätter,* 73. (2012) 1. sz. 1–34. o.

Illik 2008. *Illik Péter:* „Háborús békeévek” a Batthyány-birtokokon (1630–1650). In: Mindennapi élet a török árnyékában. Koraújkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna.* Piliscsaba, 2008. 43–56. o.

Illik 2010. *Illik Péter:* Török dúlás a Dunántúlon: török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. Budapest, 2010.

Illik 2013. *Illik Péter:* Minden nap háború: a Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája: 1627–1642. Budapest, 2013.

J. Ujváry 2006. *J. Újváry Zsuzsanna:* „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll" A vezekényi csata és Eszterházy László halála. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 4. sz. 943–972. o.

J. Újváry 2008. *J. Újváry Zsuzsanna:* „Csak az nevét viseljük az békességnek" In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. J. *Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 15–34. o.

J. Újváry 2012. *J. Újváry, Zsuzsanna:* Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk. *Ács Pál – Székely Júlia.* Budapest, 2012. 384–397. o.

Jakus 1991. *Jakus Lajos:* Nagymaros Mezőváros a török hódoltság idején. Vác, 1991.

Kapronczay 1982. *Kapronczay Károly:* A sebészeti eszközök fejlődése a XV–XVI. században. *Orvostörténeti Közlemények,* 97–99. (1982) 1. sz. 141–150. o.

Kármán 2011. *Kármán Gábor:* Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011.

Kerekes 2004. *Kerekes Dóra:* A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. *Századok,* 2004. 4. sz. 1189–1228. o.

Kerekes 2007. *Kerekes Dóra:* Kémek Konstantinápolyban: a Habsburg információszerzés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699). *Századok,* 2007. 5. sz. 1217–1269. o.

Kerekes 2008. *Kerekes Dóra:* Tradicionális birodalom – modern birodalom. (Az Oszmán Birodalom a 17. század első felében.) *Aetas,* 2008. 4. sz. 140–157. o.

Kerekes 2010. *Kerekes Dóra:* Diplomaták és kémek Konstantinápolyban. Budapest, 2010.

Kerekes 2014. *Kerekes Dóra:* Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata"? In: Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig. Szerk. *Katona Csaba.* Szombathely, 2014. 97–136. o.

Kincses 2013. *Kincses Katalin Mária:* Theatrum Europaeum: a Rákóczi-szabadságharc eseményei az európai kulturális színtéren. *Hadtörténelmi Közlemények,* 126. (2013) 1. sz. 3–22. o.

Köhbach 1984. *Köhbach, Markus:* Die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und dem Osmanischen Reich. (Vom Frieden von Zsitva Torok bis zum 1. Weltkrieg). (The Journal of Ottoman Studies IV.) Istanbul, 1984. 237–260. o.

Kurz et al. 2005. Das Ormanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien, 22–25. September 2004. Hrsg. *Kurz, Marlene – Scheutz, Martin – Vocelka, Karl – Winkelbauer, Thomas.* Wien–München, 2005.

Meienberger 1973. *Meienberger, Peter:* Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kayserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern–Frankfurt am Main, 1973.

Nagy 1857. *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzekrendi táblákkal. 1. k. Pest, 1857.

Pálffy 1995. *Pálffy Géza:* Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.

Pálffy 1996. *Pálffy Géza:* A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 1996. 2–3. sz. 163–217. o.

Pálffy 1997a. *Pálffy Géza:* A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez). *Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok),* 4. (1997) 1. sz. 7–19. o.

Pálffy 1997b. *Pálffy Géza:* Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológia és „életrajzi lexikonból".) *Történelmi Szemle,* 1997. 2. sz. 257–288. o.

Pálffy 1998. *Pálffy Géza:* A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára. Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk. *Tóth G. Péter.* Veszprém, 1998. 91–188. o.

Pálffy 1999. *Pálffy Géza:* A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.

Pálffy 2006. *Pálffy Géza:* A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 2. sz. 538–559. o.

Pálffy 2010. *Pálffy Géza:* A szécsényi seregszék eddig ismeretlen jegyzőkönyve (1656–1661). Különleges betekintés a szécsényi végvárváros mindennapjaiba az 1650–1660-as évek fordulóján. (Bevezető tanulmány). In: A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Szerk. *Szabó András Péter*. Salgótarján, 2010. 14–57. o.

Papp 2009. *Papp Sándor:* II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. *Kármán Gábor – Szabó András Péter.* Budapest, 2009. 99–170. o.

Péter 1975. *Péter Katalin:* A magyar romlásnak századában. Budapest, 1975.

Regele 1949. *Regele, Oskar:* Der österreichische Hofkriegsrat: 1556–1848. Wien, 1949.

S. Lauter 1989. Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Szerk. *S. Lauter Éva.* (Régi Magyar Történelmi Források.) Budapest, 1989.

Schramek 2011. *Schramek László Péter:* Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról. *Történelmi Szemle,* 2011. 4. sz. 537–567. o.

Schwarz 1943. *Schwarz, Henry Frederick:* The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century. Cambridge, 1943.

Shefer-Mossensohn 2009. *Shefer-Mossensohn, Miri:* Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500–1700. New York, 2009.

Spuler 1935. *Spuler, Bertold:* Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Teil. 3. Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jhdts. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven (neue Folge),* XI. (1935) Heft III/IV. 313–366. o.

Strohmeyer 2013. *Strohmeyer, Arno:* Die habsburgisch-osmanische Freundschaft (16–18. Jahrhundert). In: Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Hrsg. *Arno Strohmeyer – Norbert Spannenberger.* Stuttgart, 2013. 223–238. o.

Strohmeyer – Spannenberger 2013. Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Hrsg. *Strohmeyer, Arno – Spannenberger, Norbert.* Stuttgart, 2013.

Sz. Simon 2014. *Sz. Simon Éva:* A Hódoltságon kívüli „hódoltság". Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében. Budapest, 2014.

Szabados 2016. *Szabados János:* Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei. Szerk. *Hende Fanni – Pataki Katalin – Bodnár-Király Tibor.* (KoraújkorÁSZ. Koraújkorral foglakozó doktoranduszok tanulmányai.) Budapest. 2016. (S. a.)

Szabó 2009. *Szabó Péter:* II. Rákóczi György „discursusa az magyarországi dolgok felől" (1653. december 30.). In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk. *Kármán Gábor – Szabó András Péter.* Budapest, 2009. 271–300. o.

Szabó 2010. A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Szerk. *Szabó András Péter.* Salgótarján, 2010.

Szakály 1981. *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.

Szakály 1995. *Szakály Ferenc:* Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és reformáció 23.) Budapest, 1995. 225–290. o.

Szarka 2008. *Szarka Gyula:* A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában. 1526–1686. A bevezető tanulmányt írta és a kéziratot gondozta *Molnár Antal*. Vác, 2008.

Szíjártó 2014. *Szíjártó M. István:* A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. Budapest, 2014.

Szirácsik 2016. *Szirácsik Éva:* Rablólovag vagy földesúr? – Gróf Balassa III. Imre. Budapest, 2016.

Szvitek 2008. *Szvitek Róbert József:* Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli végvári rendszerben. (Kézirat, PhD-disszertáció, ELTE BTK.) Budapest, 2008.

Tarkó 2008. *Tarkó Ilona:* A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 71–80. o.

Tarkó 2012. *Tarkó Ilona:* Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján. I. k. (Kézirat, PhD-disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.) Piliscsaba, 2012.

Teatrum Europaeum Theatrum Europaeum. Bd. 6. (1651–1657) Frankfurt am Main, 1685.

Tóth 2001. *Tóth Hajnalka:* Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. *Aetas,* 2002. 1. sz. 136–153. o.

Tóth 2013. *Tóth Hajnalka:* A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690). Szeged, 2013.

Tusor 2003. *Tusor Péter:* Lippay IV. György. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest, 2003. 296–303. o.

Tusor 2015. „Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak". Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Szerk. *Tusor Péter.* Budapest, 2015.

Varga 1977. *Varga J. János:* Katonai bíráskodás a 16 – 17. századi dunántúli nagybirtokon és a végvárakban. Seregszék, hadiszék, úriszék. *Századok,* 1977. 3. sz. 439–459. o.

Varga 1991. *Varga J. János:* Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk. *Kalmár János.* Budapest, 1991. 121–133. o.

Varga 1992. *Varga J. János:* Hadizsákmány és rabkereskedelem, mint az emberi kapcsolatok formái a Dunántúlon a török hódoltság korában. *Levéltári Szemle,* 1992. 3. sz. 16–20. o.

Várkonyi 2008. *Várkonyi Gábor:* A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: Portré és Imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó.* Budapest, 2008. 147–162.

Varsányi 2014. *Varsányi Krisztina:* „Hírlik, hogy Bethlen…" Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében. Budapest, 2014.

Vatai 2011. *Vatai Gábor:* „Csak az menjen katonának…" A vitézlő rend körülményei és motivációi a 17. század második felében. *Aetas,* 2011. 2. sz. 32–51. o.

Vatai 2013. *Vatai Gábor:* „Hogy az nemesség is az véghelyek lakásától el ne kedvetlenedjék…" A nemesség és a katonaság viszonya a bányavidéki végeken. *Fons,* 2013. 3. sz. 341–384. o.

Végh 2007. *Végh Ferenc:* Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a 16–17. században. Budapest, 2007.

Végh 2010. *Végh Ferenc:* Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, 2010.

Wagner 1984. *Wagner, Georg:* Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czernins Großbotschaft nach Konstantinopel 1644/45. In: Beiträge zur neueren Geschichte. Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag. (Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 14. Bd.) Linz, 1984. 325–392. o.

Rövidítések

Anw.	Anwesender
AR	Acta Radicalia
AS	Archivum Saeculare
Best.	Bestallungen
ESZ	Europaeische Sambstägige Zeitung, Secunda Nr. 51. 1651. Hamburg. http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen17/periodical/pageview/1030249 (A letöltés időpontja: 2015. május 16.)
HHStA	Haus- Hof- und Staatsarchiv
Hint.	Hinterlassener
HKR Prot.	Protokolle des Hofkriegsrates
KA	Kriegsarchiv
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
ODZ	Ordinari Dienstags Zeitung prima von No. 51. Anno 1651. Frankfurt. http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen17/periodical/pageview/925372 (A letöltés időpontja: 2015. május 16.)
OWP	Ordentliche Wochentliche Postzeitung, Frankfurt http://brema.suub.uni-bremen.de/zeitungen17/periodical/pageview/955888 (A letöltés időpontja: 2015. május 16.)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
PL	Prímási Levéltár
Reg. Prot.	Register und Protoll

János Szabados

INVESTIGATION AGAINST IMRE BALASSA IN THE CASE OF DIETZ SHOT DEAD

Summary

The period following the Peace of Westphalia were very stormy times in the Habsburg–Ottoman border region. After giving a short summary of the political background and of the military judicial system, the paper discusses the attack on Johann Dietz, an Imperial courier taking complaints against the Turks to the Ottoman Porte, committed by Hungarian Hajdú soldiers from Nógrád County in Nagymaros and which later became a fatal incident. The sources of this attack can be found in the archives in Vienna, mainly among the entries of the filing books of the Aulic War Council, kept in Kriegsarchiv, Vienna.

The paper presents the anomalies in the work of the military judicial system of the 17th century through this individual case, seen through the situation in the border region. It casts light on the fact that even though the Imperial Court in Vienna tried a number of official and unofficial ways to investigate the murder of one of their most reliable couriers, the captain of Nógrád County (Imre Balassa) responsible for his soldiers was not held liable. Thus the case can be placed into a broader historical context and can indicate the circumstances of the border region, which were already discussed by the literature of the topic.

János Szabados

„INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS”
Untersuchung gegen Imre Balassa in der Sache des erschossenen Dietz

Resümee

Die Zeit nach dem Westfälischen Frieden erwies sich im Habsburg-osmanischen Grenzgebiet als ziemlich stürmisch. Die Studie behandelt – nach einer kurzen Vorstellung des politischen Hintergrundes und des Systems der militärischen Rechtsprechung – die Untersuchung eines mit der Zeit tödlichen Angriffs auf Johann Dietz, der gegen die Osmanen gerichtete Beschwerden zur Pforte transportierte und von ungarischen Haiducken aus dem Komitat Nógrád in Nagymaros (Freistadt) angegriffen wurde. Die Quellenbasis bildeten die Archive in Wien, in erster Linie die Register des Hofkriegsrates im Kriegsarchiv in Wien.

Die Arbeit stellt über diesen einzigartigen Vorfall die Missstände des Systems der militärischen Rechtsprechung im 17. Jahrhundert im Spiegel der Zustände in den Grenzgebieten vor. Sie weist darauf hin, dass zwar der Wiener Hof auf mehreren – offiziellen und inoffiziellen Wegen – versuchte, alles für die Untersuchung des Todes eines seiner verlässlichsten Boten zu tun, der für seine Soldaten verantwortliche Kapitän von Nógrád (Imre Balassa) doch nicht zur Verantwortung gezogen wurde. Der Fall dient also – in einen breiteren historischen Kontext eingefügt – auch als ein Indikator der bereits in der Fachliteratur thematisierten Zustände in den Grenzgebieten.

János Szabados

„INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS”
Enquête dirigée contre Imre Balassa dans l’affaire de Dietz tué par balle

Résumé

La période qui a suivi les traités de Westphalie fut assez mouvementée près de la frontière entre l’Empire des Habsbourg et l’Empire ottoman. Après une brève présentation du contexte politique et de la justice militaire, l’étude examine l’enquête sur une attaque meurtrière commise à Nagymaros par des haïdouks hongrois du département de Nógrád contre Johann Dietz, messager impérial transportant à la Porte des plaintes contre des Turcs. L’étude est basée sur les sources des archives de Vienne, principalement sur les registres du Conseil de guerre de la Cour qui se trouvent à Kriegsarchiv de Vienne.

L’étude présente à travers ce cas particulier les dysfonctionnements de la justice militaire du 17e siècle aux confins militaires. La Cour de Vienne a tout mis en œuvre pour élucider la mort d’un de ses messages les plus fiables, mais la responsabilité du capitaine de Nógrád (Imre Balassa) qui devait répondre de ses soldats, n’a pas été engagée. Ce cas s’inscrit dans un contexte historique plus large et illustre bien les conditions qui régnaient alors aux confins militaires.

Янош Сабадош

„INQUISITION WIDER EMERICUM BALASSA IN PUNCTO DES ERSCHOSSENEN DIEZENS”
РАССЛЕДОВАНИЕ ПРОТИВ ИМРЕ БАЛАШША В ДЕЛЕ ЗАСТРЕЛЕННОГО ДИЕТЗА

Резюме

Период времени после Вестфальского мира был очень бурным на приграничной Габсбург-Османской территории. После краткого представления политического фона и системы военного правосудия одновременно расследуется нападение со смертельным исходом в Надьмарош венгерскими гайдуками на императорского курьера Иоганн Диетз, перевозящего противотурецкие жалобы в Оттоманскую Порту. Базовыми источниками являлись венские архивы, в первую очередь регистрации в регистрационных книгах Венского Придворного Военного Совета (*Kriegsarchiv*) Военный архив в Вене.

В этой работе через рассматривание этого единственного случая в рамках провинциального состояния можно наблюдать за аномалиями функционирования системы военного правосудия XVII-го века. Это проясняет, что, несмотря на то, что венский двор – многими официальными и более неофициальными путями – стремился сделать все возможное в интересах расследования смертельного случая одного из наиболее надежного курьера ноградского капитана Имре Балашша, ответственного за военного курьера не привлекли к ответственности. Этот случай в рамках более широкого исторического контекста уже и в специальной литературе служит в качестве индикатора обозначённых условий, состояний крайных провинций.

SÁRKÖZY PÉTER

A RÓMAI „MAGYARORSZÁGI NAPLÓ" TUDÓSÍTÁSAI SAVOYAI EUGÉN HERCEG 1716–1717. ÉVI TEMESKÖZI HADJÁRATÁRÓL

Bevezető

„Tanár Úr, maga aztán tudja, hogy hova kell ülni!" – súgta a fülembe vagy húsz évvel ezelőtt a Vatikáni Könyvtár nagy-olvasótermében *(Sala stampati)* egy doktorandusz római egyetemi tanítványom. Nem, nem tudtam. Mivel elég buta ábrázatot vághattam, így az akkor doktori disszertációját készítő lány rámutatott az asztalom feletti polcokra, ahol a régi római évkönyvek sorakoztak, és az első hét kötet gerincén ott állt (áll ma is): *Diario Ordinario d'Ungheria*, azaz: *Magyar Napló*. Azt sem tudtam, hogy valaha is létezett egy ilyen kiadvány, és főleg azt nem, hogy ez volt az első rendszeresen megjelenő római újság (ezt jelzi a címben lévő „ordinario" kifejezés).[1]

Azt tudtam, hiszen közismert, hogy a XVII–XVIII. századforduló olasz kőnyomatos kiadványai *(avvisi)* részletesen foglalkoztak a XI. Ince pápa által kezdeményezett keresztes háború eseményeivel, Buda visszafoglalásával és a török kiűzésével. Olasz–magyar kulturális kapcsolatok történetével foglalkozó irodalomtörténészként magam is tanulmányoztam az egykorú olasz költők Magyarország török hódítás alóli felszabadításáról írt verseit, és tudom, hogy Eugenio di Savoia *(Savoyai Eugén)* szinte minden Dunán, Tiszán, Dráván, Száván való sikeres átkelésének hírére Itália-szerte dicsőítő költemények születtek, melyek különösen nagy figyelmet szenteltek a hadjáratokban hősiesen szereplő olaszoknak, és a római Árkádia Irodalmi Akadémián árkádikus verskoszorúkat adtak ki a győztes hadvezérek tiszteletére.

Magyarország felszabadításának olasz (és európai) visszhangjával a hazai szakirodalom részletesen foglalkozott,[2] és a római magyar tanszék szerkesztette olasz hungarológiai folyóiratunkban 1986-ban közöltük is a Magyarország területén folytatott törökellenes harcokra vonatkozó fontosabb olasz levéltári fondok részletes jegyzékét *(Rivista di Studi Ungheresi,* 1986.1).[3] Ugyanakkor, egészen addig, amíg a Vatikáni Könyvtárban fel nem néztem a mellettem lévő, a fiatal kutatónő által megjelölt könyvszekrényre, nem volt tudomásom erről a római kiadványról, mely 1716. augusztus 5-től a pozsareváci békéig két éven át hetente háromszor részletesen beszámolt a Temesköz majd Belgrád felszabadításáról és az ezt követő béketárgyalásokról.

Azt sem tudtam, hogy ez a római újság, amely eredetileg a Savoyai Eugén által vezetett hadjárat híreiről volt hivatva a római közönséget tudatni, a hadjáratok befejezését és a béke megkötését követően sem szűnt meg, hanem átalakult „hazai és külföldi tudósításokat" tartalmazó római napilappá, mely egészen 1848-ig jelent meg, és az egyik legkedveltebb olasz társasági újságnak számított, igaz, már „csak" *Napló (Diario Ordinario)* címmel.

[1] Lásd: *Pantini:* Le radici ungheresi; *Sárközy* 1995.; *Sárközy* 2015. 200–202. o.
[2] Lásd: *Jászay* 1983. 385–387. o.
[3] *Gueze* 1986. (Az olasz állami levéltár törökellenes magyar hadjáratokra vonatkozó anyaga.)

A kis, 7×12 cm formátumú, 24 oldalas kiadványt Giovanni Francesco Chracas római nyomdász jelentette meg Róma belvárosában, a Via del Corsón, a San Marco-templom szomszédságában létesített nyomdájában *(Nella Stamperia di Gio. Francesco Chracas presso S. Marco al Corso).* Halálát követően öccse, Antonio, majd annak halála után lánya, Caterina Chracas szerkesztette 1731-től negyven éven át igen nagy közmegbecsülésnek örvendve. Valószínűleg ő volt az első „újságírónő” Európában. Munkásságának elismeréseképp a Római Árkádia Akadémia 1743-ban – Voltaire-rel és Faludi Ferenccel egy esztendőben – tagjai sorába választotta. A Chracas családról az olasz életrajzi enciklopédiák csak annyit említenek, hogy a Magyar Királyság területéről költöztek át Itáliába, és hogy furcsán hangzó nevükről a római közönség az általuk szerkesztett lapot egyszerűen csak „Cracas”-nak hívta. Sőt, amikor 1887-ben a Római Nemzeti Könyvtár könyvtárosa, Costantino Maes újra indította a lapot, elhagyta a korábbi címet és immár a *Cracas* néven jelentette meg a római bulvárlapot egészen 1893-ig.

Ha a Chracas család valóban a Magyar Királyság területéről költözött át Itáliába, akkor nem zárhatjuk ki, hogy a Chracas név eredetileg Karakas, vagy Karikás lett volna, ahogy Rákóczit olasz földön „Ragozzi”-nak hívták. Ez egyúttal magyarázatot adna a lap címére és arra is, hogy miért épp a magyarországi hadjáratról kezdték el tájékoztatni a római olvasókat, és csak mellékesen a magyarországi hadjárattal párhuzamosan zajló földközi-tengeri ütközetekről, melynek során a velencei és a pápai hajók újabb nagy vereséget mértek a török flottára.

Jelen írásomban szeretnék beszámolni a római *Magyar Napló* első három évfolyamának a törökök a Magyar Királyság területéről történt végső kiűzéséről szóló tudósításairól.[4]

A Diario Ordinario d’Ungheria tudósításai Savoyai Eugén herceg temesközi hadjáratáról

A lap kolofonja szerint az újságot Bécsben és Rómában *(Vienna&Roma)* szerkesztették, és a Piazza del Popolótól a Piazza Veneziára vezető *Corsó*n lévő nyomdában nyomtatták *(Nella stamperia di Gio. Francesco Chracas presso S. Marco al Corso).* Valószínűleg a Bécsben kiadott harctéri tudósításokat futárral juttatták el Rómába és ott olaszra fordították. Legalábbis erre utal, hogy a harctéri tudósításokat követően a legtöbb szám végén ott áll egy külön beszámoló a császári udvar társasági eseményeiről és egy összeállítás a Nyugat-Európából ide érkező fontosabb hírekből.

Az első, 1716. augusztus 5-én megjelent szám a Bács melletti császári táborból július 27-i dátummal keltezett tudósítással kezdődik *(In data delli 5 Agosto dal Campo Cesareo presso Batsch),* mely beszámol arról, hogy a Trautson- és Gehlen-ezredek *(reggimenti*[5]) zászlószentelési szertartása közben egy igen nagyméretű sas jelent meg az égen, amit

[4] Az események menetéhez ma is jól használható vezérfonal lehet a múlt század első felében készült nagy hadtörténelmi összefoglaló vonatkozó része: *Bánlaky* 1941. 3–72. o. (*III. Károly első háborúja a törökök ellen. 1716–1718* című fejezet, számos térképmelléklettel.) Az egykorú források közül pedig lásd Pálffy János tábornagy Károlyi Sándorhoz írott leveleinek válogatott kiadását: *Bánkúti* 1991.

[5] A XVIII. század eleji katonai szakszavakat mai jelentésük szerint adom meg, feltüntetve az idézett szövegben szereplő olasz kifejezést. Itt szeretném megköszönni a szerkesztőség szakmai tanácsait és segítségét a szöveg végleges változatának megformálásában.

mindenki jó jelnek vélt. Tájékoztat arról is, hogy megkezdődtek a pétervárad i ütközet előkészületei, a császáriak ponton-hidakat létesítettek a Dunán.

A második szám tíz nappal később, augusztus 15-én jelent meg, immár a Pétervárad melletti csata után. Részletesen beszámol a július 28-i első nagy ütközetről, melynek során a császári csapatok elfoglalták a török tábort. A nagyvezír *(Gran Visir)* is fejvesztetten elmenekült, otthagyva sátrát és összes iratát. A császáriak 170 ágyút és hozzájuk való lőszert zsákmányoltak, övék lett a törökök teljes élelmiszer tartaléka, több ezer bivaly és marha. Ugyanakkor nagy veszteségei voltak a császári seregnek is, több mint háromezer halott és sebesült. A főhadiszállásról kiadott jelentés részletesen beszámol a csatáról, a hadizsákmányról, a halott és sebesült tisztekről, akik között volt az ütközetet irányító gróf Pálffy János tábornagy *(Maresciallo Generale di Campo),* horvát bán is, aki könnyebben megsebesült, amikor a törökök a második lovát is kilőtték alóla, illetve a fővezér unokaöccse, Emanuele Savoya herceg, akit törött lábbal a család ráckevei kastélyba szállítottak. A győztes csata után a Futak melletti táborban *Te Deum*ot tartottak és eltemették a halottakat. Az augusztus 15-i bécsi jelentés hírt ad arról, hogy hajón a császárvárosba szállították a zsákmányolt török zászlókat, melyeket a Stephanskirche oltárának két oldalán helyeztek el az ünnepi szentmise alkalmából.

Az augusztus 19-én kiadott (3.) szám közli a császári csapatok a pétervárad i csatára készített hadrendjét *(Ordine di Battaglia),* felsorolja az első és az azt követő vonalakban résztvevő egységeket *(squadroni, battaglioni),* a tüzérség összetételét, a csatában elesettek (1840) és sebesültek (1536) pontos számát, és a zsákmány összetételét (3000 ökör, 5000 marha, 600 teve, több ezer juh, több ezer szekér muníció és élelmiszer). A lap az utolsó öt oldalon közli Savoyai Eugén levelét, melyet augusztus 6-án, a török *Gran Visir* sátrában írt a császárnak.

A negyedik szám (augusztus 23.) Magyarországról, Horvátországból, Erdélyből és végül Bécsből közöl híreket a császári csapaterősítések mozgásáról, arról, hogy a császáriak Temesvár ostromára készülnek, miközben a törökök a „tragikus körülmények között" elhunyt nagyvezír helyébe a belgrádi pasát nevezték ki a seregek főparancsnokává.

Augusztus 29-én a lap tudósít a pétervárad i győzelem hírére Szebenben *(Hermanstadt)* tartott nagy ünnepségről, valamint arról, hogy a török foglyok között volt harminc magyar lázadó is *(ribelli ungheresi),* köztük az ifjú Bercsényi *(giovane Berezeni),*[6] valamint arról, hogy Vaskapu felől egy nagyobb török sereg és ezer magyar kuruc (a lapban: *ribelli*, azaz, lázadó) betört Erdélybe. Pálffy János gróf húszezres sereggel megy Temesvár ostromára, de a magas vízállás megakadályozza a hadműveletek elkezdését. A sereg másik fele Belgrád alá vonult.

A szeptember 5-én megjelent (7.) szám Dévaról, Szegedről és Eszékről, valamint Erdély déli határvidékéről közöl híreket. A lap szerint a Vaskapunál elfogott „magyar felkelők" szerint a török szultán Rákóczit *(Ragozzi)* akarja megbízni Erdély elfoglalásával. Budai hírek szerint Debrecenben, Tarcalban és Tokajban is „rebelliseket" fogtak el, akiket a kassai börtönbe zártak.[7]

[6] A *Berezeni* névalak bizonyára nyomdahiba (elírás) *Berczeni* helyett, de Bercsényi Miklós kuruc főgenerális László nevű fia nem vett részt a harcokban, az ő vagy apja fogságba esésének híre mindenképpen tévedés.

[7] Lásd erre: *Seres* 2012.

A szeptember 17-i szám szerint augusztus 24-én Pálffy generális fontos hírekkel kereste fel a fővezért *(per dare a Sua altezza Serenissima informazione a bocca sopra alcune cose),* Draskovits János gróf *(Sergente Generale Giovanni Daskovic)* pedig seregével megérkezett Eszékre.

Októbertől kezdve a magyarországi hadszíntér hírei mellett a lap rendszeresen beszámol a földközi-tengeri görög szigetekért folyó tengeri csaták eseményeiről, a lengyel–orosz konfliktusról és a tatár–török betörések elleni lengyel ellenlépésekről is. Ekkor még az egyes számok mindig a magyarországi hírekkel kezdődtek *(Dall'Ungheria),* és csak ezeket követték a földközi-tengeri *(Da Levante)* és a Lengyelországból érkező hírek *(Dalla Polonia).* Temesvár bevétele után változott meg (s vált egyre gyakoribbá) a beszámolók sorrendje, az viszont majdnem általános, hogy az egyes lapszámok mindig a bécsi udvarba érkező hírekkel zárulnak (melyek hasonlatosak a mai távirati irodák jelentéseihez), és a bécsi társasági élet eseményein túl beszámolnak a nyugat-európai országokban történtekről is.

A magyarországi hírek többnyire abból a naplóból származnak, melyet a császári sereg fővezérségén szerkesztettek, és küldtek rendszeresen a császári udvarba futárok útján. Ezt a forrást a lap is jelzi *(Dal diario del Campo Cesareo,* illetve *Estratto di lettera del campo Cesareo sotto Temesvár).*

Az 1716. augusztus végi, szeptember eleji számok a tábori napló *(Diario di Campo)* alapján rendszeresen beszámolnak arról, hogy Budáról egymás után indulnak a Temesvár ostromához szükséges ágyúkat és lőszert szállító hajók, illetve érkeznek Szegedre az élelmiszerrel megrakott szekerek. A szeptember 9-i szám már arról számol be, hogy hetedikén megkezdődött Temesvár ostroma. Miután Marsili gróf *(Sergente Generale Marsili*[8]*)* vezette tűzszerészek *(guastatori)* befejezték a várfalak aláaknázását, a tüzérség elkezdte a vár ágyúzását.

Temesvár ostromának hírei közben a szeptember 19-én megjelent (9.) szám 13 oldalon keresztül részletesen beszámol a július 4. és augusztus 22. között Korfu mellett lezajlott tengeri ütközetről és azt követően a szigeten lévő török erőd bevételéről *(Diario dell'assedio e della liberazione della piazza di Corfù).* Szeptember 25-i hír, hogy egy török felmentő sereg megpróbált áttörni Pálffy János táborán és így bejutni a várba, de a támadást visszaverték. A csatában a törökök 400 főt vesztettek. Közben az állandó ágyúzás következtében három nagy rés keletkezett a várfalon. Ez idő alatt Erdődy György Horvátországból 1500 lovasával áttört a török oldalra és felgyújtott egy török erősséget, majd visszatért Kostanjicába *(Costanizza).*

Az október 10-i lap számol be az október 1-jén elkezdődött temesvári ostromról. Pontosan leírja a külső vár ostromában résztvevő egységek hadrendjét *(Ordine col quale fu dato l'Assalto alla Palanca di Temesvár)* és arról is tájékoztat, hogy az ostrom alatt Savoyai Eugén herceg is a tűzvonalban tartózkodott. Az október 14-i szám közli a császári csapatok veszteségeit, a halottak és sebesültek számát, az elesett tisztek nevét

[8] Nem a Buda visszafoglalásában komoly szerepet játszó Luigi Ferdinando Marsili (Marsigli) grófról, a *Danubius Pannonico-Mysicus* szerzőjéről van szó, hiszen a neves természettudóst és térképészt a spanyol örökösödési háborúk során 1704-ben Breisach erődjének feladása miatt megfosztották a császári hadseregben viselt rangjától. 1716–1717-ben a Francia Tudományos Akadémia tagjai közé való felvétele után a Lago di Gardánál élt és írta tudományos munkáit. Lásd: *Bruzzo* 1921.; *Herczeg* 1982. Az itt említett Marsigli tábornok a szakirodalom szerint 1717. július közepén esett el Belgrád ostrománál. Lásd: *Bánlaky* 1941. 43. o.

(melyek között nincs magyar név). A bevett külső vár egyik bástyáján 23 nagy ágyút helyeztek el, melyekkel tűz alá vették a belső várat. Ezt követően a törökök október 13-án kitűzték a fehér zászlót *(Il nemico verso le ore 11 e mezzo dì esposto una bandiera bianca e dimandato a capitolare),* és megkezdődtek a fegyverletételi tárgyalások, melyeket Wallis gróf vezetett. 14-én írta alá Achmed aga a fegyverletételi megállapodást, és 16-án a török sereg elkezdte a kivonulást a városból. A lapból megtudjuk, hogy október 24-én vasárnap délelőtt a Stephansdomban *Te Deum*ot celebráltak a temesvári győzelem hírére, annak alkalmából, hogy a város 164 év után felszabadult a török megszállás alól. Az ostrom végére érkezett meg Savoyai Eugén táborába Orazio Rosponi pápai főudvarmester, aki átadta XI. Kelemen pápa ajándékát, a kereszténységet védelmező hadvezérek számára 1386-ban alapított legnagyobb pápai kitüntetést, egy dísztőrt *(stocco).* A lap 15. száma közli a fegyverletételi egyezmény pontjait *(Punti di capitolazione domandati dagli Assediati di Temesvár).*

Az október 28-i lap beszámol a császári csapatok halottainak és sebesültjeinek számáról a főtisztektől a közkatonákig *(generali, colonelli, tenente colonelli, sergente maggiori, capitani, tenenti, alfieri, forieri, caporali, comuni),* összesen 457 halottról és 1492 sebesültről, akiket hajókon Pestre szállítottak az időközben felállított kórházakba.

A temesvári diadal után a lap visszatér a külföldi hadszínterek eseményeihez. Korfu mellett tovább folytatódnak a tengeri csaták a törökök és a velencei és pápai hajókból összeállított flotta között, míg Lengyelországból folyamatosan érkeznek a hírek a lengyel–orosz határon zajló kisebb csatározásokról, illetve a török–tatár csapatok betöréseiről.

A novemberi számok már arról számolnak be, hogy a császári seregek miként vonulnak a téli szálláshelyeikre, melyeket a Temesközben, Erdélyben, Horvátországban, Szegeden és Pesten alakítottak ki *(Postamento e Ripartimento de' quartieri d'inverno per le truppe cesaree in Ungheria per l'anno 1717, in Aggunta al n. 21 del 28 novembre).* A 23. szám teljes terjedelmében közli XI. Kelemen pápa 1716. szeptember 23-án a Szent Péter Bazilikában elhangzott latin beszédét a törökök feletti győzelemről, illetve Savoyai Eugénhoz küldött levelének szövegét. A december 12-i (24.) szám hírt ad a győztes fővezér és kíséretének Bécsbe való bevonulásáról, majd a követező szám közli az időközben megkötött lengyel–orosz békeegyezmény szövegét.

A *Diario Ordinario d'Ungheria* Vatikáni Könyvtárban őrzött második kötete *(Tomo II)* az 1717. év első felének számait tartalmazza. Az 1717. évi első szám beszámol a karácsonyi és újévi bécsi szertartásokról és az azokon résztvevő előkelőségek nevéről, valamint a nagyvilág híreiről. Így a lap hírt ad a december 13-i londoni tűzvészről és egy dán hadihajó elsüllyedéséről, valamint arról, hogy az orosz cár amszterdami látogatásra készül.

Az 1717. évi (33.) szám közöl egy Pancsováról érkezett tudósítást a Belgrádban és környékén tartózkodó török sereg hadi előkészületeiről és arról, hogy Rabatta gróf Horvátország felől lovasaival betört a törökök által megszállt területre és felégetett két határ menti török palánkvárat, miközben a törökök Craiovánál kíséreltek meg betörni Erdélybe, de a császári csapatok visszaverték őket. A február 20-i szám beszámol arról, hogy Szegednél teljesen befagyott a Tisza, ezért megerősítették a part menti helyőrségeket, hogy a török ne tudjon átkelni a folyó jegén.

A tél végeztével a császári csapatok elkezdték a felkészülést a tavaszi hadjáratra, melynek célja Belgrád bevétele volt. Javítják a Budáról délre vezető utakat, előkészítik a lősze-

reket és élelmiszert szállító hajókat, míg a budai lőporgyárat *(Lavoratorio di Fuochi)* áttelepítették Eszékre. Március elején a bajor választófejedelem 6000 fős sereggel elindult Magyarországra, hasonlóképp érkeznek a csapaterősítések Hollandiából és Itáliából is, mintha a török végső kiűzésére egy új Szent Szövetség *(Lega Santa)* alakult volna. A hónap végén a jégzajlás végeztével elkezdődik a csapatok és a felszerelések Délvidékre szállítása a Dunán.

Az április 17-i szám viszont arról számol be, hogy egy nagy török sereg indult el Belgrád felmentésére, miközben a tatár hordák betörtek Moldvába és Máramaros felé tartanak: mindent felégetnek és elpusztítanak. Április 15-én Savoyai Eugén herceg elhagyta Bécset és visszaindult Magyarországra, hogy átvegye a Belgrád ostromára készülő hadsereg irányítását.

Május 15-én a lap egy Bécsből származó hírt közöl, mely szerint a tatárok leváltották a korábbi török-barátságáról ismert kánt, és végigdúlták a Krím-félszigetet, így a török szultánnak a Belgrád felmentésére küldendő hadsereg több egységét a másik hadszíntérre kellett irányítania, valamint arról tájékoztat, hogy Bercsényi Miklós Erdély határánál áll és fel akarja lázítani az erdélyi magyarokat. A *Diario d'Ungheria* hírt ad Mária Terézia május 13-i világra jöttéről és az ünnepélyes keresztelőről.

A május 29-i (57.) szám szerint a török felmentő sereg még Drinápolyban (Adrinapoli, ma: Edirne) állomásozik, mert meg akarja várni az ázsiai csapatokat. Az erdélyi császári csapatok csatlakoztak a Merci lovassági tábornok által vezetett hadsereghez és Belgrád alá vonulnak. Május 21-én Savoyai Eugén is megérkezett Futakra. Nápolyból hajón egy olasz egység érkezett Horvátországba, hogy ők is részt vegyenek Belgrád ostromában.

Június 5.: a hírek szerint a *Gran Visir* 30 000 fős sereggel elindult Nikápolyból Orsova felé, hozzájuk Vidinnél egy 15 000 fős tatár sereg csatlakozott. A lap beszámol arról, hogy mivel a Debrecen–Nagyvárad közötti úton több rablótámadás történt, csapatokat küldenek az utánpótlási útvonalak biztosítására és a gonosztevők *(malandrini)* elfogására. Június 26-án a lap (64. száma) arról tudósít, hogy Esterházy Antal 17 ezer kuruc „lázadó” *(ribelli)* élén a lengyel határra ért, hogy onnét Moldván keresztül betörjön Erdélybe. Ezt a lengyelek által elfogott két spion vallotta meg, mielőtt karóba húzták volna őket. Emiatt a lengyelek járhatatlanná tették a Havasalföldre vezető utakat. A lap arról is beszámol, hogy a Temesváron a törökökkel együtt élő zsidók 15 szekérrel átköltöztek a hamarosan ostrom alá kerülő Belgrádba. A lap az utolsó három oldalon közli a török elleni császári hadsereg felépítését, a lovassági, dragonyos és gyalogos ezredeket és parancsnokait *(Caraffa, Naiberg, Pálffy junior, Montecuccoli, Mercí, Emanuele Savoia stb.).* Összesen 22 260 lovasról, 10 830 dragonyosról és 83 020 gyalogosról szól a hír, akikhez egy hatezer fős bajor lovas hadsereg csatlakozott, és még kétezer más nemzetiségű harcos érkezik hajókon. Azaz, a lap szerint a Belgrád ostromára készülő császáriak 127 330 fős hadsereggel rendelkeztek.

A Vatikáni Könyvtárban őrzött (XVIII. századi kötésű) III. kötet a 66. számmal kezdődik, mely 1717. július 3-án jelent meg Rómában, és a császári táborból Bécsbe küldött levelek alapján számol be Belgrád ostromának előkészületeiről. Megtudjuk, hogy a császári seregek bástyával megerősített hídfőállást építettek ki a Duna partján, felégették a túlparton lévő mezőket és csűröket, hogy a felmentésre érkező török seregnek ne legyen lehetősége élelmet szerezni. Belgrádból a törökök kiűzték a városban lévő görög és zsidó lakosokat. A várban így csak 40 000 katona maradt, ezek között nagy számban

vannak magyarok is *(fra questi 40 mila uomini vi sia gran quantità di Ribelli ungheresi)*, akik semmiképp sem fogják megadni magukat a biztos halálos ítélet tudatában – tudatja a beszámoló.

A július 8-i lapszám az Otrantóból származó hírek alapján számol be a Földközi-tengeren egymással szemben álló két hajóhad hadrendjéről, s hogy újabb spanyol hajók érkeztek a közös velencei–császári hajóhad megsegítésére, valamint arról, hogy Belgrád alatt a császáriak pontonhidat építettek a Dunán, közben elfogtak öt kuruc katonát *(coruzzi ungheresi)*, akiket azonnal felakasztottak. A lap utolsó híre a császári pár nyaralásáról szól *(Continuano gli Augustissimi Regnanti a godere nel soggiorno della Favorita ottima salute)*.

Július 17-én megérkeztek a császári táborba a rác csapatok *(reggimenti del nostro Capitano Rasciano)*. A július 24-i (72.) szám szerint egy kétezres török sereg megtámadta és megpróbálta elfoglalni (sikertelenül) a császári csapatok által kiépített hídfőállást. Közben folytatódik a Víziváros ágyúzása.

A július 31-i (74.) szám beszámol a vár ágyúzásáról, a török felmentő sereg közeledéséről és arról, hogy a császár szarvasvadászatra ment *(l'Augustissimo nostro Monarca si divertì con la caccia cervi)*. Ennél fontosabb hírt közöl a lap augusztus 7-i (76.) száma: a fogságba esett tatárok elárulták a törökök haditervét, hogy három irányból kívánják megindítani a támadást a császáriak ellen. (Ennek a fontos információnak megszerzését a magyar történetírás Pálffy János tábornok érdemének tulajdonítja.)

Mivel a *Diario Ordinario d'Ungheria* az egyik első „bulvár" lapnak számítható, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a hadszíntéri híreket követően arról is beszámol, hogy a Kecskemét mellett a posta-úton rablók támadtak és öltek meg egy üvegest…

A szám végén egy hirdetés (*Avviso*) áll: „Megjelent Belgrád napokon belül kezdődő ostromának hadi térképe, melyben feltüntetik a várat körülvevő császári egységeket, a tüzérségi állásokat. A térkép a Cracas kiadó via del Corsón lévő boltjában kapható."

Az augusztus 11-i (77.) szám tudatja, hogy július 30-án megérkezett Belgrád alá a felmentő török sereg, melynek a dezertőrök szerint nagyon kevés az élelmiszer-tartaléka, így azonnal támadásra készül. Augusztus 20-án 20 000 török lovas támadását verte vissza a császári tüzérség. Az állandó ágyúzás következtében a várban leégett az élelmiszerraktár. Szegednél egy 30 00-es török sereg kísérelte meg bevenni a császáriak megerősített állását – sikertelenül. A csatában a lap szerint 5 ezer török és 400 császári katona esett el. Augusztus 14-én a császári csapatok bevették Belgrád vízivárosi bástyáját és ágyúzással komoly rést ütöttek a belső vár falán.

A lap augusztus 20-i (80.) számának melléklete részletesen leírja az augusztus 15–16. közötti nagy ütközetet a török felmentő sereg és a császári csapatok között, amely a császáriak nagy győzelmével ért véget *(Succinta relazione della gran vittoria ottenuta alli 16 agosto del corrente anno dalle gloriose Armi Cesaree contro l'ottomane venute in soccorso di Belgrado)*. A lap szerint a fővezér augusztus 14-én este utasította Pálffy generálist, hogy lovasaival törjön ki a császáriak megerősített állásából, és a horvát bán serege a hajnali ködben rátámadt a török táborra. Ebből reggelre általános nagy ütközet *(battaglia generale)* alakult ki, mely hét órán keresztül tartott, majd délben a törökök fejvesztve menekülni kezdtek *(cominciarono darsi ad una fuga generale)* 150 ágyút és 40 000 halottat hagyva a csatatéren. A császári csapatok vesztesége 2-3000 fő között volt. A csata során maga a fővezér, Eugenio Savoia is megsérült a karján egy muskétás golyó-

jától. A csata alatt is folytatódott Belgrád falainak ágyúzása, melynek során sikerült felrobbantani a lőporraktárt.

Az augusztus 25-i (81.) szám adja tudtul, hogy augusztus 21-én érkezett meg Bécsbe Belgrád kapitulációjának híre. A török felmentő sereg veresége után a várban tartózkodó élelmiszer és lőpor nélkül maradt törökök letették a fegyvert és megadták magukat Savoyai Eugén hercegnek, aki szabad elvonulást biztosított számukra, és kivonultak a város alatti Duna-szigetre. Az augusztus 28-i (82.) szám folytatja az ostromot megelőző augusztus 16-i ütközet részletes leírását, melyet Bécs 1683. évi ostroma utáni legnagyobb csataként minősít. A szám végén beszámolnak a veszteségekről (lovasság: 1044 halott, 1582 sebesült, gyalogság: 802 halott, 1700 sebesült; összesen 1846 tiszt vesztette életét és 3282 sebesült meg), és a zsákmányolt hadi felszerelésekről (131 bronzágyú, 37 db 200 librás mozsár ágyú, 2000 ágyúgolyó, 3000 bomba, 3000 kézigránát, 52 zászló).

Augusztus 28-án még egy lapszámot kiadtak 83-as sorszámmal, ebben 12 oldalon keresztül közlik az augusztus 18-án aláírt török kapituláció *(Punti di capitolazione)* feltételeit.[9] A 84. szám adja hírül, hogy a törökök kivonultak Szabács várából is, és beszámol a belgrádi győzelem, a törökök végső (?) kiűzésének hírére rendezett augusztus végi bécsi ünnepségekről.

Ugyanakkor a szeptember 4-i (86.) szám azt adja hírül, hogy augusztus végén egy nagy török–tatár sereg tört be Radna felől Felső-Magyarországra Beszterce és Szatmár irányában haladva előre, mindenütt felégetve a falvakat, városokat, így Debrecen városát és a Károlyi család szatmári kastélyait is, lemészárolva a lakosságot. A lap azt is kiemeli, hogy a tatárok oldalán a betörésben részt vettek az Eszterházy Antal, Bercsényi Miklós és Forgács Simon által vezetett kuruc csapatok is. A tatár betörés elleni védelmet gróf Steinville erdélyi tábornagy *(maresciallo generale di campo)* vezeti. A szám 17 oldalon keresztül sorolja fel a Belgrád ostroma közben elesett és megsebesült tisztek nevét. A sebesültek között volt (a lapban tévesen gróf) Ebergényi László *(Ebergeni)* és gróf Montecuccoli lovassági tábornok *(generale della cavalleria),* valamint gróf Nádasdy *(Nadasti)* Lipót[10] zászlós *(alfiere)* is. Két *Palfi* alezredes is szerepel a veszteségi listán: az egyik Pálffy János tábornagy hasonnevű fia volt saját vértesezredéből, aki atyja szeme láttára halt hősi halált, a másik pedig Pálffy Károly az Althan-ezredből, aki Miklós nádor fia volt, és súlyosan megsebesült. A *Diario Ordinario d'Ungheria* szeptemberi számai (87–93.) részletesen beszámolnak az utolsó magyarországi tatárjárás szörnyűségeiről.

A Vatikáni Könyvtárban a római *Magyarországi Napló* számait tartalmazó negyedik kötet *(Tomo IV)* október–novemberi számai a belgrádi győzelem után a Délvidéken kialakult helyzetről tájékoztatják a pápai udvar olvasóit. A császári csapatok elkezdték a déli védvonalak kiépítését. Október 2-án érkezett meg a hír Bécsbe, mely szerint a Belgrád alatti török sereg nagyvezíre megkapta a selyemzsinórt (megfojtották: *è stato strozzato).*

[9] Erről a folyóiratszámról készült 13 képből álló diafilm megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban (Fedőlap + 12 oldal. A diafilm jelzete FM 3/10 997. Munkaszám: 14.216). A *Diario Ordinario d'Ungheria, (1717)* címleírás szerepel az ugyanott, a hírlapkatalógusban *(Diario Ordinario d'Ungheria, 1717.* Jelzet: H.32.435.), de ma csak erről az egy számról készült diafilm hozzáférhető. A lap 1717-es évfolyama az utolsó költözés során eltűnt. Az 1716–1718 között „Magyar naplóként” megjelent római újság nem szerepel a könyvtár Nemzetközi Periodika Adatbázisában.

[10] Minden bizonnyal Nádasdy Lipót Flóriánról, az 1758-ban elhunyt főkancellárról van szó, akinek ifjú kori éveiről a szakirodalom igen keveset tud.

A császáriak bevették Palánkát és Srebrenicát, ezt követően elkezdték a boszniai téli szálláshelyek kiépítését.

Az október 6-i (95.) szám 24 oldalas melléklete *(Aggiunta al n. 95)* részletesen leírja az 1717. évi törökellenes hadműveleteket *(Succinto diario della gloriosa campagna dell'anno 1717 contro i turchi, cominciato dal mese di maggio).* Három nap múlva a 96. szám arról számol be, hogy a király nevében Pálffy Miklós nádor (aki testvére mellett részt vett Belgrád ostromában) október 15-re összehívta Pozsonyba az országgyűlést, hogy azon döntsenek a Temesközben felszabadult vármegyék újjászervezéséről, valamint beszámol az országgyűlési követek útjáról és a belgrádi sebesültek Pestre szállításáról.

Október közepétől kezdve a magyarországi hírek mellett ismét megjelennek a külföldi beszámolók. Lengyelországból jelentik, hogy egy 40 ezer fős tatár sereg tört be a Donnál Oroszországba. Ugyanakkor a svéd király 30 ezres sereggel indult el Norvégiából a dán határ felé, valamint feszültség alakult ki az ingriai svéd–orosz határon *(Inghermanlandia)* is. Az október 23-i szám közli a Danzingban kötött lengyel–orosz egyezmény szövegét.

Októberi hír az is, hogy XI. Kelemen Csáky Imre kalocsai érseket még júliusban bíborosi méltóságba emelte, és a szám közli a pápa ez alkalommal (júliusban) tartott latin beszédének szövegét. Október 30-án arról számol be a lap, hogy Belgrádban megkezdődtek a császáriak és a törökök közti béketárgyalások.

November 16-án a lap egyik első római híre, hogy a Santa Maria della Vittoria-templomban (ahol Bernini Szent Teréz-szobra található) megemlékeztek a (protestáns) „eretnekek" *(eretici)* elleni fehérhegyi győzelem közeli századik évfordulójáról, melyre Bécsből két most zsákmányolt török zászlót vittek ajándékba. A lap közli az emlékmisén elhangzott homilia szövegét is, melyben a belgrádi és a fehérhegyi csata egyaránt a katolikus egyház győzelmeként szerepelt.

1717 végére a *Diario ordinario d'Ungheria* „magyarországi tudósítások" helyett egyre inkább „külföldi hírmondóvá" kezd válni, illetve egyre gyakrabban adnak hírt a bécsi udvar eseményeiről. Arról, hogy Alsó-Ausztriában elkezdődött az ausztriai tartományok gyűlése (közlik a császár diétán elmondott beszédének szövegét), valamint azt, hogy a szász választófejedelem elment a bécsi opera előadására. (107. sz.). A lap év végi utolsó száma részletesen beszámol a Szent Péter-bazilikában tartott karácsonyi szertartásokról. Ebben a számban először nem szerepel egyetlen magyarországi hír sem, ezzel szemben a lap melléklete részletes leírását adja az év során lezajlott földközi-tengeri ütközeteknek *(Succinto Diario di Levante dell'Anno 1717).*

A Vatikáni könyvtárban található ötödik kötet *(Tomo V)* az 1718. első félévi számokat tartalmazza, melyek már egész Európából közölnek híreket, Drezdából, Lipcséből, Hamburgból, Londonból, Párizsból, Barcelonából, Stockholmból, sőt még a perzsa fővárosból, Ispahanból *(Esfahan)* is.

A hírek között Magyarország csak a Belgrádban folyó béketárgyalások kapcsán szerepel. A január 8-i szám beszámol Lord Stanian frissen kinevezett törökországi nagykövet, a béketárgyalásokon résztvevő angol küldöttség vezetőjének budai látogatásáról és arról, hogy az erős jégzajlás miatt nem tudja folytatni az útját. A január 19-i (125.) szám bécsi tudósítása azt adja hírül, hogy Konstantinápolyba megérkezett Rákóczi fejedelem *(Principe Ragozzi),* és a török szultánnal arról folytat tárgyalásokat, hogy tovább kellene folytatni a magyarországi háborút *(detto Ragozzi andava sollevando i popoli…e non*

voleva che si soncludesse la tregua). A 145. szám konstantinápolyi híre szerint Rákóczi elindult volna Havasalföld felé.

A februári számok egyaránt beszámolnak a római karnevál eseményeiről és a Santa Sabina-templomban celebrált hamvazó szerdai ünnepélyes szertartásról. Ettől kezdve egyre több szám római tudósítással fog véget érni, részletesen beszámolva a húsvéti, majd a pünkösdi szertartásokról.

A VI. kötet első számának (155.) május 4-i híradása szerint megérkezett Belgrádba az angol és a holland tárgyaló küldöttség, melyekhez két hét múlva csatlakozott a velencei delegáció is. Ettől kezdve a számok többsége elsősorban a pozsareváci *(Possarovitz)* tárgyalások alakulásáról tájékoztatja a lap olasz olvasóit. Május 21-én arról ad hírt, hogy a törökök hajlanak a császárral kötendő békére, ezért Rákóczit visszahívták Konstantinápolyba, ahol őrizetbe vették *(si è fatto far priggione il Ragozzi con il trasportarlo in Costantinopoli).*

Egyre több hír érkezik arról, hogy a béketárgyalásokkal egyidejűleg a Bánátban és a Temesközben egyre jelentősebb csapatösszevonásokra kerül sor, mert a császári csapatok készülnek egy esetleges újabb háború kitörésére, hasonlóképp egy 80 000 fős török hadsereg gyűlt össze Szófiánál. Épp ezért az angol és holland delegátusok Bécsbe utaztak, hogy biztosítsák a császárt a törökök békekötési szándékának komolyságáról (162. szám, május 28.).

A 164. szám szerint a Földközi-tenger görög szigetvilágában pestisjárvány tört ki. Június 4-én Savoyai Eugén herceg hajón elindult Bécsből Belgrád felé, hogy részt vegyen a béketárgyalások lezárásában. Június 11-én a Belgrádnál állomásozó császári sereg ünnepélyesen fogadta a fővezért, és ebből az alkalomból megkereszteltek egy 13 éves török lányt. A lap június 18-i száma a 12–13. oldalon illusztrációként közli a pozsareváci tárgyalások helyszínének térképét, melyhez a központi tárgyaló sátor és az azt körülvevő sátortábor, az egyes delegációk szálláshelyeinek pontos leírását mellékeli *(Spiegazioni dei numeri della seguente pianta del Campo del Congresso per i trattati di pace.)* Ebben a lapszámban olvasható, hogy a császáriak kérték Rákóczi és Bercsényi és a Portánál tartózkodó összes magyar lázadó kiadatását *(consegna del Ragozzi e Berezney e di qualunque altro ribelle di Sua Maestà ricoverato e assistito dalla Porta),* de ezt a kérést a török fél elutasította.

A június 22-i (169.) szám lengyelországi hírei beszámolnak, hogy Leopoliban[11] egy kislány meggyilkolása miatt a lakosság egy része rátámadt az ott lakó zsidókra, felgyújtották házaikat, és a vérontást a lengyel katonáknak kellett megakadályozni. Ugyanakkor június 17-én Savoyai Eugén részvételével nagy úrnapi *(Corpus Domini)* körmenetet tartottak a pozsareváci császári táborban.

Egyre több hír érkezik a Földközi-tengerről is. A pápai flotta ismét kihajózott a görög szigetek felé, hogy megsegítse a velencei hajókat, és egy 20 hajóból álló angol egység is csatlakozott hozzájuk. Ezt követően a velencei hadiflotta felszabadította Korfut és visszafoglalta a stratégiai fontosságú Morea városát, melyet a törökök még 1716-ban foglaltak el.

A *Diario ordinario d'Ungheria* július 6-i (173.) száma tudatja, hogy közeli a megegyezés a császáriak és a törökök között *(Si parla sotto mano, che la pace sia molto vicina).* A nagypolitika mellett a lap társasági híreket is közöl, július 9-én azt írja, hogy

[11] Lemberg, ma Lviv.

Schrattenbach gróf megszerezte a diplomáját a Collegio Romanóban, július 13-án pedig arról számol be, hogy báró Laglet visszatért Budán állomásozó csapatához a karlsbadi vízi kúrájáról.

Július 15-én jelenti a lap, hogy másnap aláírják a pozsareváci békemegállapodást. A 180. szám végén a lap beszámol arról, hogy Rákóczi ismeretlen helyre elutazott Drinápolyból *(Dalle Lettere di Turchia ultimamente venute si sa, che il Principe Ragozz si ritirò da Adrianopoli, per imbarcarsi, senza poter penetrare verso che parte).* A lap szerint minden bizonnyal ő is olyan véget fog érni, mint a rebellis Thököly Imre *(Teckeli),* aki a lap szerint egy kis török szigeten[12] mint borárus halt volna meg, ami méltó vég egy lázadó számára *(morì da tavernaro vendendo vino, degnissimo fine di un ribelle).*

A lap július 30-án kiadott (183.) száma tudatja, hogy július 29-én hajnali kettő órakor írták alá a császári, a velencei és a Török Birodalom delegációjának vezetői a békeegyezmény szövegét, melyet Drinápolyban, Bécsben és Velencében fognak ratifikálni. Másnap reggel Batthyány Károly gróf a pozsareváci béke szövegével Bécsbe utazott. A lap arról is tájékoztat, hogy július 26-án beiktatták Althan Mihály Frigyest a váci püspöki székbe.

A 185. szám beszámol a július 3–26. közötti messinai szorosban lezajlott, a szicíliai spanyol hajók és a császári olasz flotta közötti tengeri ütközetről és Messina elfoglalásáról. Ezt a pozsareváci békekötés ünnepélyes aláírásáról készült 12 oldalas beszámoló követi, mely az augusztus 6-i számban is folytatódik.[13] A békekötési tárgyalások befejeztével a török delegáció visszatért a Török Birodalom területére, Savoyai Eugén pedig, miután megtekintette az újjáépített temesvári erődöt, visszavonult Ráckevén épült kastélyába. Az augusztus 20-i szám beszámol a békekötés hírének bécsi fogadtatásáról, melynek tiszteletére 17-én a Stephansdomban *Te Deum*ot celebráltak. Ugyanakkor a császár egy vadászat után fogadta a ráckevei „Fácán szigetről" Bécsbe érkezett Savoyai Eugént. A békekötést követően a Budán állomásozó császári csapatokat a Savoyai Eugén kormányzása alatt lévő Németalföldre irányították.

A Vatikáni Könyvtár hetedik kötete *(Tomo VII)* az 1718 szeptemberétől kiadott lapszámokat tartalmazza. Ekkor a római „Magyar Napló" az addig havi négyszer 24 oldalon megjelenő újságból heti háromszor 12 oldalon megjelenő „napilappá" vált, mely a külföldi hírek mellett elsősorban a római társasági élet híreiről tájékoztatta az olvasóit. A szeptember 3-i (198.) szám szerint kicserélték a pozsareváci béke ratifikált példányait, és beszámol a svéd és orosz flotta közötti tengeri ütközetről. Hasonlóképp szeptember 7-én a Dulcigno melletti tengeri csatáról, melynek során a velenceiek kiűzték a montenegrói tengerparti városból a törököket.

1718 szeptemberétől kezdve a lap szinte teljesen megszünteti a magyarországi hírek közre adását. Utolsó nagyobb híradás Erdődy Gábor egri püspök ünnepélyes beiktatásáról és a beiktatás alkalmával 60 fő részére rendezett díszebédről számol be.

[12] A lap egy Smite nevű szigetet említ (*nell'isola di Smite*) a kisázsiai tengerparti Izmit helyett.

[13] A lap nem közli a béke-megállapodás szövegét, ezt Vittorio Bianchi velencei történész jelentette meg egy évvel a békekötés után: *Istorica relazione della pace di Passerovitz,* Padova, 1719. Tekintettel, hogy a békeszerződés jelentős része Velence földközi-tengeri jelenlétére vonatkozik, ezért a köztársaság történészei később is feldolgozták a törökellenes háború történetét. 1724-ben jelent meg *Antonio Umicalia* munkája az 1716-1717-es hadjáratról: Guerra tra Carlo VI. d'Austria… e Achmet III. Gran Signore de'turchi. Col trattato di tregua di Pasarovitz. Venezia, 1724. Lásd még: *G. Ferrarius:* De rebus gestis Eugenii principis Sabaudiae bello Pannonico, libri III. Romae, 1748.

A szeptember 10-i (202.) szám közli a lengyel–orosz békekötés pontjait, valamint az angol–spanyol tengerhajózási megállapodás szövegét, és tudatja, hogy Norvégiában kitört a háború a dánok és svédek között.

Egy október 19-i belgrádi jelentés szerint a város lakossága elérte a negyvenezer főt.

A lap 1718. október 12-én jelent meg utoljára *Diario Ordinario d'Ungheria – Magyarországi napló* – címmel, ettől kezdve 130 éven át a lap neve *Diario ordinario (Rendszeresen megjelenő napló* ill. *„Rendes” tudósítások)* lesz. A spanyolországi, angliai, párizsi és a német városokból érkező tudósítások mellett ebben a számban is csak egy hír szerepel Magyarországról, mely tudatja, hogy Pestről ágyukat szállítottak az újjáépülő belgrádi erődbe. A szám végén a spanyolok Messinából való kiűzését eredményező csatában elesett császári tisztek nevét közlik.

A 213. számtól kezdve már nem szerepel a lap címében Magyarország neve, de az októberi lapok még rövid (lényegtelen) magyarországi tudósításokkal kezdődnek *(Dall'Ungheria),* ám ezeket egyre több és részletesebb külföldi és olaszországi hír követi *(da Genova, da Venezia, da Livorno etc.),* és egyre kevesebb lesz a magyarországi tudósítás. A Vatikáni Könyvtárban a lap bekötött példányainak VIII. kötete gerincéről is lekerült a „magyarországi” *(d'Ungheria)* jelző.

Ezt követően a kiadvány *Diario Ordinario* néven vált kedvelt római „napilappá”. Róma francia megszállásának idején 1808–1815 között *Diario di Roma*, majd 1815–1848 között nagy (A/5) formátumú újságként *Diario* címmel jelent meg a lap, melyet mindenki a nyomda első tulajdonosairól csak „Cracas”-nak nevezett, akkor is, amikor már nem a Cracas család üzemeltette a nyomdát;[14] és ezzel a névvel fogja Costantino Maes tudós könyvtáros és archeológus 1887-ben újraindítani és hat éven át kiadni a kor kedvelt római bulvár lapját, a *Cracas*t.

A Cracas nyomda egyébként 1716-tól a *Diario Ordinario* mellett megjelentetett egy másik kiadványt is a pápai udvar hivatalos évkönyveként *Notizie per l'anno* címmel, melyben évente beszámolnak a következő egyházi év nagyobb római és olaszországi eseményeiről, a római templomok ünnepeiről, az élő és elhunyt bíborosokról, a római szerzetesrendekről, az egyes római parókiákhoz tartozó hívők számáról stb. Ez a kiadvány 1860-tól a Vatikán hivatalos évkönyveként *Annuario Pontificio* néven jelenik meg évente egy számban (több mint ezer oldalon) több mint másfélszáz éve, és a világ összes nagy könyvtárában és fontosabb egyházi intézményeiben megtalálható.

Törökök az Árkádiában. Magyarország felszabadításának olasz irodalmi visszhangja

A westfaliai békét, majd a spanyol örökösödési háborút követően a pápai hatalom európai politikai befolyása érezhetően meggyengült, és a pápai állam egyike lett az új európai kisállamoknak. Ilyen körülmények között a XI. Ince pápa által létrehozott Szent Szövetség a pápaság utolsó nagy politikai tettét jelentette az európai kereszténység védelmében. Épp ezért a pápai udvar és a katolikus egyház igen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a darabokra szabdalt itáliai félszigeten és Európa katolikus államaiban ünnepségek sorozatában emlékezzenek meg Bécs felszabadításáról, Esztergom és Buda visszafogla-

[14] Caterina Cracas 1730–1771 között szerkesztette a lapot és vezette a nyomdát, de a kiadó új tulajdonosai halála után is megtartották a nyomda eredeti „Cracas” nevét.

lásáról és a törökök Magyar Királyság területéről történt kiűzéséről. Igaz, a császári csapatok szabadították meg akkor Európát a török veszélytől, de a felszabadító háborúkról írt olasz irodalmi művekben a dicsőség és a zászló a pápáé volt, és a császári hadvezérek között a magyarországi hadjáratokban részt vevő, sokszor hősi halált halt olasz tisztek (mint Michele d'Aste és Domenico Spinola) lettek a keresztes zászló hősei, és ezek között mindenek előtt a szintén „olaszként" ünnepelt Eugenio di Savoia herceg, aki 1717-ben a végső győzelmet aratta a török felett.

Buda visszafoglalásának, a törökök Magyarország területéről történt kiűzésének igen nagy visszhangja volt Itáliában. Ezt a magyar szakirodalom már alaposan feldolgozta,[15] ugyanakkor a gazdag bibliográfiában kevés figyelem esik az irodalmi művekre, pedig mint Jászay Magda, a magyar–olasz történeti kapcsolatok legavatottabb kutatója is figyelmeztetett: a témáról a XVIII. század elején „vagy kétezernyi alkalmi költemény, ódák, szonett-gyűjtemények és dalok születtek".[16]

Mivel ezek bemutatásával és a magyar kultúrára, a XVIII. századi magyar irodalomra gyakorolt hatásával magam már részletesebben foglalkoztam *„Az olasz negédes kertjében" (Olasz–magyar kulturális kapcsolatok és az olasz árkádikus költészet hatása a XVIII. századi magyar irodalomban)* című könyvemben,[17] most csak arra szeretném felhívni a XVIII. századi török háborúk hazai kutatóinak figyelmét, hogy ebben az igen gazdag irodalmi anyagban nem egyszer érdekes (esetenként fontos) történeti adatokra is akadhatunk.

Közismert a római Michele d'Aste báró hősi halála Buda falainál, melyről emléktábla emlékezik meg a Mátyás-templom falán, akinek az ostrom alatt írt naplóját Ernesto Piacentini ferences történész nemrégiben fedezte fel, és magyar nyelven is megjelentette,[18] de azt már kevesebben tudják, hogy az ifjú római arisztokrata haláláról Krisztina királynő felkérésére a kor legnagyobb olasz költőjének tartott Alessandro Guidi írt egy hosszabb ódát *Láttam Mars és Quirinális mezejét…* (*Vider Marte e Quirino…*) címmel, mely a Krisztina királynő által 1690-ben alapított neves olasz költő-akadémia tagjainak verseit tartalmazó kiadványsorozat, a temesközi háborúval egy időben kiadott a *Rime degli Arcadi* 1716-ban, első kötetében szerepel.[19]

A *Rime degli Arcadi* 1716 és 1780 között megjelent 14 kötetének szinte mindegyikében (még az 1781-ben kiadott utolsó, XIV. kötetben is) található Buda visszafoglalásával, illetve és mindenekelőtt az 1716–1717. évi magyarországi törökellenes háborúval foglalkozó költemény, melyet nem ártana egy olaszul is tudó magyar történésznek átnézni.

A költői anyagot feldolgoztam, de számomra ezek a versek nem „történeti források" voltak, hanem olyan irodalmi alkotások, melyek megmagyarázzák, hogy a XVIII. század folyamán Itáliában megforduló, illetve hosszabb ideig ott élő magyar egyházi értelmiségiek, közöttük nem egy költő, mint Faludi Ferenc vagy Hannulik Krizosztom János miért érdeklődtek különösen az olasz (árkádikus) költészet iránt és miért írták latin és magyar

[15] Vö.: *Jászay* 1983.; *Jászay* 1996. és az ott csatolt bibliográfiával.

[16] *Jászay* 1983. 282. skk. o.

[17] *Sárközy Péter:* Az olasz árkádikus kultúra jelentősége és magyarországi kisugárzása; A magyarországi törökellenes harcok olasz irodalmi visszhangja; A római „Magyarországi Tudósítások"; Török az Árkádiában. A „Rime degli Arcadi" 'magyar' versei. In: *Sárközy* 1995. 153–214. o.

[18] D'Aste naplója.

[19] *Sárközy* 1995. 205. o.

nyelvű verseiket a korabeli olasz árkádikus költészet példáit követve, és akik költészetük elismeréseként felvételt nyertek az Árkádia Akadémia tagjainak sorába.

A *Rime degli Arcadi* 1716-ban kiadott III. kötete az akadémia „árkádiai ligetében”, a *Bosco Parrasió*ban tartott ünnepi ülésen elhangzott 150 (!) költeményből összeállított versfűzért *(Corona Arcadica)* is tartalmazza, melyet az Akadémia tagjai Eugenio di Savoia első nagy temesvári győzelmének hírére rendeztek Rómában.[20] A kötet Savolyai Eugén herceget üdvözlő dedikációját a neves költő, Giovanni Maria Crescimbeni, az Árkádia első elnöke *(custode)* írta: *All'altezza Serenissima del Principe Eugenio di Savoia…*

Talán ezek a versek sem születtek volna meg, ha a római Árkádia Akadémia költői nem olvasták volna 1716 késő nyarától kezdve a magyarországi törökellenes hadjárat eseményeiről készített beszámolókat a *Diaro ordinario d'Ungheriá*ban. Jó lenne, ha a korszak mai történész kutatói is belenéznének ebbe a római „magyar naplóba”[21], mely hetentente háromszor beszámolt arról, „hogyan harcolt a magyar (horvát, német, olasz és szerb) katona” – háromszáz évvel ezelőtt.

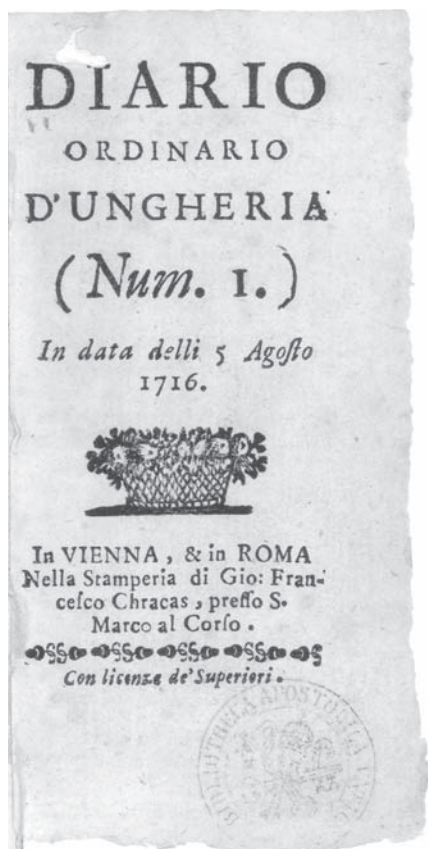
DIARIO
ORDINARIO
D'UNGHERIA
(Num. I.)
In data delli 5 Agosto
1716.

In VIENNA, & in ROMA
Nella Stamperia di Gio: Francesco Chracas, presso S.
Marco al Corso.
Con licenze de' Superiori.

[20] Varie rime degli Arcadi. In occasione delle presenti Vittorie riportate contra i Turchi dalle Armi Cesaree nel presente Anno MDCCXVI. Tomo III. pp. 341–395.

[21] A *Diario Ordinario d'Ungheria* első három évfolyama a világhálón is elérhető: http://scaffalidigitali.casanatense.it/identifier/RMR0014648 (A letöltés időpontja: 2016. május 2.)

Bibliográfia

Bánkúti 1991. — *Bánkúti Imre:* Válogatás Pálffy János gróf Károlyi Sándor grófhoz írott leveleiből, 1715–1718. *Hadtörténelmi Közlemények,* 104. (1991) 1. sz. 122–150. o.

Bánlaky 1941. — *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Tizenkilencedik rész. III. Károly, Mária Terézia és II. József kora. 1716–1790. Budapest, 1941.

Bruzzo 1921. — *G. Bruzzo:* Luigi Ferdinando Marsili. Nuovi studi sulla sua vita e sulle sue opere inedite. Bologna, 1921.

d'Aste Naplója — Michele d'Aste Naplója Budavár ostromáról. Szerk. *P. Ernesto Piacentini.* Budapest, 2000.

Gueze 1986. — *Raoul Gueze:* Materiale riguardante le guerre contro il turco in Ungheria negli Archivi di Stato italiani. *Rivista di Studi Ungheresi,* 1. (1986) 41–68. o.

Herczeg 1982. — *Gy. Herczeg:* L'Autobiografia di L. F. Marsigli e l'Ungheria. In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Szerk. *Köpeczi Béla* és *Sárközy Péter.* Budapest, 1982. 65–48. o.

Jászay 1983. — *Jászay Magda:* Párhuzamok és kereszteződések, Budapest, 1983.[1.] és 2000.[2.]

Jászay 1993. — *Jászay Magda:* A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról, Budapest, 1996.

Pantini: Le radici ungheresi — *Emilia Pantini:* Le radici ungheresi di un grande giornale romano (Egy nagy római napilap magyar gyökerei). In: A magyar művelődés és a kereszténység. Szerk. *Monok István* és *Sárközy Péter*. Budapest–Szeged, 1998. 281–283. o.

Sárközy 1995. — *Sárközy Péter:* Egy régi Magyar Napló Rómában. *Új Magyarország,* 1995. április 24. 7. o.

Sárközy 2005. — *Sárközy Péter:* Faludi Ferenc (1704–1779). Pozsony, 2005.

Sárközy 2015. — *Sárközy Péter:* Andata e ritorno. Római jegyzetek 1990–1995. Budapest, 2015.

Seres 2012. — *Seres István:* Források egy 1716. évi Rákóczi-párti szervezkedés történetéhez. In: Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. *Czigány István, Kincses Katalin Mária.* Budapest, 2012. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) 189–217. o.

Péter Sárközy

REPORTS OF THE "HUNGARIAN DIARY" OF ROME ON PRINCE EUGENE OF SAVOY'S CAMPAIGN IN THE TEMES REGION IN 1716–1717

Summary

The re-conquest of Buda and the expelling of the Turks from Hungary was much discussed in Italy. This phenomenon has already been dealt with thoroughly in the Hungarian literature of the topic, the many publications, however, devoted less attention to the literary works. Despite the fact that Magda Jászay, the most accomplished expert of historical Hungarian–Italian relations, drew the attention to the topic, too, saying that in the beginning of the 18th century about two thousand occasional poems, odes, sonnet-compilations and songs were born.

It is a well-known fact that the Italian lithoprint publications *(avvisi)* from the turn of the 17-18th century gave a detailed account of the events of the crusade initiated by Pope Innocent XI, of the re-conquest of Buda and of the expelling of the Turks from Hungary. The poems about Hungary's liberation from the Ottoman rule, written by contemporary Italian poets are also known. Upon the

news of almost every successful river-crossing of Eugene of Savoy's army at the Danube, the rivers Tisza, Drava, and Sava laudatory poems were born all over Italy, and at the Arcadia Literary Academy in Rome so-called Arcadian poems were published, which devoted special attention to the Italians fighting bravely in the campaigns.

In order to widen the circle of sources, this paper presents the newspaper *Diario Ordinario d'Ungheria*, a publication hitherto unknown to historical research. The newspaper gave detailed accounts of the final expelling of the Turks from the Kingdom of Hungary in its first three years, and from 5 August 1716 until the Treaty of Požarevac, for two years, three times a week, presented detailed reports on the liberation of the Temes Region and Belgrade, and on the subsequent peace negotiations.

Péter Sárközy

DIE BERICHTE DES „UNGARISCHEN TAGEBUCHES“ IN ROM ÜBER DEN FELDZUG PRINZ EUGENS VON SAVOYEN IM TEMESCH-GEBIET IN DEN JAHREN 1716–1717

Resümee

Die Rückeroberung von Buda (Ofen), die Vertreibung der Türken vom Gebiet Ungarns stieß in Italien auf ein sehr großes Echo. Dies wurde von der ungarischen Fachliteratur bereits äußerst gründlich aufgearbeitet, jedoch wurde in der reichhaltigen Bibliografie den literarischen Werken weniger Aufmerksamkeit geschenkt. Dabei hatte bereits Magda Jászay, die versierteste Forscherin der ungarisch-italienischen Beziehungen, darauf hingewiesen, dass zu Beginn des 18. Jahrhunderts über das Thema „etwa zweitausend Gelegenheitsgedichte, Oden, Sonettsammlungen und Lieder entstanden“.

Allgemein bekannt ist auch die Tatsache, dass sich die italienischen Veröffentlichungen mit Steindruck *(avvisi)* an der Wende des 17–18. Jahrhunderts im Detail mit den Ereignissen des von Papst Innozenz XI. angeregten Kreuzzuges, der Rückeroberung von Buda und der Vertreibung der Türken beschäftigten. Auch die Gedichte der italienischen Dichter der Zeit über die Befreiung Ungarns von der Türkenherrschaft sind bekannt. Auf die Nachricht beinahe jedes Übersetzens von Prinz Eugen von Savoyen über die Donau, Theiß, Drau oder Save entstanden in ganz Italien lobpreisende Dichtungen, und an der Accademia dell'Arcadia in Rom wurden sog. arkadische Gedichtkränze veröffentlicht, die den Italienern, die eine heldenhafte Rolle an den Feldzügen spielten, besonders große Aufmerksamkeit schenkten.

Um den Kreis der Quellen zu erweitern berichtet die vorliegende Mitteilung über die der historischen Forschung bislang unbekannte Zeitung *Diario Ordinario d'Ungheria*, also *Ungarisches Tagebuch*, die in den ersten drei Jahrgängen detaillierte Berichte über die endgültige Vertreibung der Türken vom Gebiet des Königreichs Ungarn veröffentlichte. Das Blatt berichtete zwischen dem 5. August 1716 und dem Frieden von Passarowitz zwei Jahre hindurch, dreimal die Woche im Detail über die Befreiung des Temesch-Gebietes und Belgrads sowie die anschließenden Friedensverhandlungen.

Péter Sárközy

LES COMPTES-RENDUS DU « JOURNAL HONGROIS » DE ROME SUR LA CAMPAGNE DE TEMESKÖZ DE 1716–1717 DU PRINCE EUGÈNE DE SAVOIE

Résumé

La reprise de Buda et le départ des Turcs de Hongrie eurent un grand écho en Italie, ce qui a déjà fait l'objet de nombreuses publications hongroises. Néanmoins, cette bibliographie riche a consacré moins d'attention aux ouvrages littéraires. Pourtant, comme dit Magda Jászay, la chercheuse la plus compétente en matière de relations historiques hungaro-italiennes, ces sujets furent traités, au début du 18e siècle, par « quelque deux mille poèmes, odes, sonnets et chants ».

Nous savons également que les avvisi italiens à la fin du 17e et au début du 18e siècles ont traité de manière détaillée des événements de la croisade engagée par le pape Innocent XI, de la reprise de Buda et du départ des Turcs. Nous connaissons également les poésies d'auteurs italiens contemporains sur la libération de la Hongrie jusqu'alors occupée par les Turcs. Chaque fois qu'Eugène de Savoie a réussi à traverser le Danube, la Tisza, la Drave ou la Save, ses traversées furent louées par des poèmes partout en Italie. L'Académie littéraire des Arcades de Rome a publié des recueils de poésies dits arcadiens qui ont consacré une attention particulière aux Italiens qui se sont distingués dans les campagnes.

Afin d'élargir les sources, cette publication parle du *Diario Ordinario d'Ungheria* (*Journal hongrois*) jusqu'alors inconnu pour la recherche historique qui, dans ses trois premières années, a publié des comptes-rendus détaillés sur le départ définitif des Turcs du Royaume de Hongrie. Du 5 août 1716 au traité de Passarowitz, soit pendant deux ans, le journal a rendu compte, trois fois par semaine, de la libération de Temesköz et ensuite de celle de Belgrade, ainsi que des négociations de paix qui ont suivi cette dernière.

Петер Шаркози

РИМСКИЕ СООБЩЕНИЯ «ВЕНГЕРСКОГО ДНЕВНИКА» О ВОЕННОМ ПОХОДЕ САВОЙСКОГО ГЕРЦОГА ЕВГЕНИЯ В ТИМИШОАРЕ С 1716 ПО 1717 ГОДЫ

Резюме

Реоккупация Буды, изгнание турецких войск с территории Венгрии нашли большой отклик в Италии. Венгерская специальная литература основательно проработала эту тему, в то время как в богатой библиографии мало внимания уделено литературным произведениям. Между тем как и наиболее компетентный исследователь исторических, венгерско-итальянских связей Магда Ясаи предупреждала о том, что в начале XVIII-ого века по этой теме «родились около двух тысяч стихотворений, оды, собрание сонет и песень».

Общеизвестно и то, что на рубеже XVII–XVIII веков итальянские литографированные издания (*avvisi*), по инициативе римской папы Иннокентия XI., подробно занимались событиями крестовой войны, возвращения захваченной Буды и изгнанием турков. Известны и стихи посвященные освобождению Венгрии от турецких захватчиков написанные итальянскими поэтами-современниками того времени. По всей Италии сочинялись прославляющие стихи после почти каждой успешной переправы Савойского герцога Евгения через реки Дунай, Тису, Дравы, Савы, в Римской Аркадии Литературной Академии были изданы так называемые «аркадические» венки стихов, которые особенно большое внимание уделяли героически сражавшимся в военных походах италянцам.

Круг источников может быть расширен, настоящая публикация сообщает о неизвестном ранее для исторических исследований *Diario Ordinario d'Ungheria*, то есть именно о газете Венгерский Дневник, которая в течении первых трех лет публиковала подробные известия об окончательном изгнании турков с территории Венгерского Королевства.

SZEMLE

ANNE PEDERSEN

DEAD WARRIORS IN LIVING MEMORY – A STUDY OF WEAPON AND EQUESTRIAN BURIALS IN VIKING-AGE DENMARK, AD 800–1000

(Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. Jelling Series. Vol. 20:1/1. Text. 299 o., Vol. 20: 1/2. Catalogue. 187 o., 70 tábla. Copenhagen, 2014. ISBN: 978 87 7674 840 1)

A terjedelmes, kétkötetes munka egy hároméves kutatási projekt végeredménye,[1] amely a viking kori, azaz 800–1050 közötti Dániában (beleértve a mai német Schelswig és a mai svéd Scania területét is) feltárt fegyvermellékletes és lovas temetkezések, sírleletek áttekintésére, történeti-régészeti elemzésére és katalógusban való közzétételére vállalkozott. Ez utóbbit foglalja magába a kiadvány második kötete, amely nemcsak a dán leleteket listázza, hanem egy rövid norvég és svéd válogatást is tartalmaz, a dán anyaghoz hasonlóan táblázatokba rendezve.[2] Szintén itt találhatók a leletek és a datált temetkezések megoszlását bemutató térképek és a leletfotókat, rajzokat tartalmazó táblák. A kötet egyúttal a korábbi, rendkívül kiterjedt, a témára vonatkozó skandináv régészeti és történeti irodalom tömör áttekintését is nyújtja. A feldolgozott leletek időhatára gyakorlatilag 2006, míg maguknak a vizsgált lelteknek a földbekerülési ideje leginkább a X. századra tehető.

Anne Pedersen művének a témája nemcsak a viking kor sajátos régészeti hagyatéka miatt különleges, hanem a leletek történeti forrásértéke miatt. Egy olyan korszakhoz köthetők, amely nagymértékű társadalmi, politikai és vallási változásokat hozott a térségben, még ha a krisztianizáció és az új hit, a kereszténység elterjedésének pontos menete vitatott is. A Jelling-dinasztia alapítója, Kékfogú Harald (I. Harald Gormsson, ur. 958–986) püspökségeket alapít. Igaz, elsőként három dániai püspök már 948-ban feltűnt a forrásokban, ők azonban inkább a Hamburg-brémai egyháztartomány térítőpüspökeinek tekinthetők. 965-re datálható egy rúnakő, amely megemlékezik a kereszténység terjedéséről, s majd Harald unokája, Cnut idején szilárdult meg a keresztény vallás.

A temetkezési szokások változása és az új hit terjedése szorosan összekapcsolódott: a IX. századra a hamvasztásos temetkezés volt a jellemző, míg a kereszténység általános elterjedésének idejéből koporsós, nagyon szegény és egyszerű melléklettel rendelkező sírok kerültek elő. A kettő közötti időszakban, a X. században viszont nagy számban nagyon gazdag fegyveres, lovas és egyéb mellékletekkel – kivételes esetekben szekérrel, hajóval (Ladby), vagy kutyával – ellátott temetkezések fordultak elő. A kötet többek között arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért terjedt el minden előzmény nélkül ez a mellékletes temetkezési forma a X. században, és hogyan hozható mindez összefüggésbe a kor vallási és politikai viszonyainak átalakulásával.

[1] A korábbi publikációkra lásd: *Anne Pedersen:* Weapons and Riding Gear in Burials: Evidence of Military and Social Rank in 10th Century Denmark? In: Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1–1300. Ed. *Anne Nørgård Jørgensen* and *Birthe L. Clausen*. Copenhagen, 1997. 123–135. o.; *Uő:* Bridging the Distribution Gap: Inscribed Swords from Denmark. In: The Viking Age: Ireland and the West. Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005. Ed. *John Sheehan* and *Donnchadh Ó Corráin*. Dublin, 2010. 309–321. o.; *Uő:* Military Organisation and Offices – the Evidence of Grave Finds. In: Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia. B. Poulsen & S. Sindbæk eds. Brepols, Turnhout, 2011. 45–61. o.

[2] A táblázatok leletcsoportok szerint (kard, balta, lándzsahegy, nyílhegy, pajzsmaradvány, sarkantyú, kengyel, kantár, kocsi alkatrész, lómaradvány, fa vödör, réz ötvözet alapú edény) és kronológiai alapon (kora- és kései viking kori temetkezések, valamint IX–X. századi érméket tartalmazó sírok) különülnek el. A térképek a leletek eloszlását mutatják be.

A temetkezési szokásokról már a XIX. század első felétől vita folyik a dán tudományos életben. A viking korszak iránti tudományos érdeklődés Dániában arra az időszakra vezethető vissza, amikor megalapították Koppenhágában az Északi Régiségek Királyi Múzeumát (1807), a Nemzeti Múzeum (1892) elődjét. Vizsgálták a sírméretek és sírhalmok kérdését, s felmerült, hogy bár a sírméret alapján következtetni lehet a társadalmi státuszra, a temetkezési formát a helyi szokások is meghatározzák. A temetkezés visszatükrözi a korabeli társadalmat, a sírmellékletek pedig utalnak a pogány vallásra (C. Neergard, 1892). Más vélemény szerint a temetkezés nem az elhunyt gazdasági-társadalmi státuszát, hanem közösségével való kapcsolatát fejezi ki (E. Aner, 1952). Többen a fegyveres sírokat a jellingi királyság viszonyrendszerében is értelmezték: Jelling volt a központ, melynek egykori területén találkozhatunk sírba temetett fegyverekkel. Egyesek pusztán a társadalmi változásokkal, míg mások a kereszténység terjedésével magyarázzák az ősi skandináv hitvilágba tartozó Valhalla-kultusz erőteljes kifejeződését a temetésekben. Egyfajta identitáskereső, az idegen kultúrának ellenálló („kulturális reakció") szerepe lehetett a régi, fegyverviselő réteghez köthető túlvilági kép hangsúlyos megjelenésének. A Valhalla ugyanis a hősies halált halt harcosok égi lakhelye, így vált fő erénnyé a csatákban szükséges bátorság. Bár hozzáteszik, hogy a temetkezésben nem feltétlenül csak a Valhalla-kultusz, hanem a korabeli frank udvari szertartásrend is visszatükröződhet (H. Vierck *imitatio imperii*-elmélete, 1984, D. Ellmers, 1980). Ugyanakkor vannak, akik a Meroving temetkezési analógia alapján kétségbe vonják a sírmellékletek pogány mivoltának egyértelműségét (A. S. Gräslund, 1985).

Figyelmet érdemel az angolszász temetőkből levont következetés is: a csontvázleletek és a fegyverek összevetése alapján kijelenthető, hogy nincs közvetlen kapcsolat az eltemetett fegyver, valamint az elhunyt kora és fizikai képességei között. Tehát a fegyveres temetkezés inkább a társadalmi-ideológiai „harcos-státusz" rituális manifesztációja. Ezt bizonyítja az is, hogy az angolszász sírok és a krónikákban említett csaták között nincs korreláció. Békeidőben jellemzőbb volt a fegyver sírba helyezése, mint háborús időszakban, amikor szükség volt rá. (H. Härke, 1990).

A korszakot és tárgyi emlékeit eleinte az írott források tükrében értelmezték, azonban a leletek számának bővülésével a két forrástípus által nyújtott értelmezési lehetőségek távolodni kezdtek egymástól. A temetkezési szokások elsődleges forrásai a feltárt sírok, amelyek különböző tárgycsoportokat tartalmaznak, elsősorban fegyvereket és lovas felszereléseket. Ezek vizsgálata azért is indokolt, mert e leletcsoportok jelentették a pogányság és a társadalmi differenciálódás szimbólumait. A viking harcosokról kialakult képet a közelmúlt kutatási eredményei árnyalták.

Kiemelkedő személyek sírja kardot, lándzsát tartalmaz, egyes esetekben pedig bővített felszereléssel (például balta) is találkozunk. Védőfegyverzet tekintetében korántsem fedezhető fel hasonló nagyságú koncentráció: a pajzs nem gyakori, testpáncélra pedig nincs dán példa. Az íjak és nyílhegyek sírba helyezése hasonlóan nem általános, ezek inkább vadász, mintsem hadi eszközökként szolgáltak. A szerző előszeretettel alkalmazza az ismert norvég tudós, Jan Petersen fegyvertipológiáját,[1] tudatában annak, hogy ez nem fedi teljes mértékben a dán fegyverek elterjedését. Ennek megfelelően egyes baltatípusok a kelet- vagy dél-balti hagyományhoz tartozhatnak. A teljes fegyverkorpusz részletes vizsgálata ugyanakkor hozzájárulhat a tipológiai rendszerek árnyalásához, különösen a lándzsahegyek tekintetében, amelyeknél néhány típus feldolgozása még várat magára. Mindemellett a fegyverek számának jelentőségét nem szabad túlhangsúlyozni: kevesebb fegyver nem szükségszerűen utal egyszerűbb temetkezésre. A társadalmi hierarchia visszatükröződése a sírmellékleteken nem csupán mennyiségi kérdés, a tárgyak minősége, különlegessége ugyanúgy ragkifejező lehet.

[1] *Jan Petersen:* De norskevikingesverd. En typologisk-kronologiskstudie over vikingetidensvåben. Videnskapsselskapets Skrifter, II. Hist.-Filos. Klasse, 1919. No. 1. Kristiania (Oslo). VIII–XI. századi norvég leleteken alapuló tipológia, a kardtípusokat az alaki sajátosságok és díszítettségek alapján különíti el, kevesebb szerepet játszik a csoportosításban a penge. Petersen tipológiai rendszerét északnyugat- és közép-európai, ezen belül magyar leletekre is alkalmazzák. *Kovács László:* Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. *Koszta László.* Szeged, 1995. 291–308. o. Dán kardleletekre ezen kívül M. Jakobson (1992), A. Geibig. (1991) és E. Oakeshott (1991) kardtipológiai rendszere is alkalmazható.

A lovastemetkezések hátas és igás lószerszámokat tartalmaznak – itt sokkal korlátozottabbak a csoportosítási lehetőségek, de megalkotható egy relatív tipokronológia, amely azonban nem egyezik meg a norvég és svéd rendszerekkel. A kettős kapcsolódású, karikás végű zabla – ami a norvég és svéd területeken túlsúlyban van – Dánia területén ritkán jelenik meg. Nincs adat a Norvégiából és Svédországból ismert réz ötvözet szíjelosztóra sem. Másrészről a dán lovasfelszerelések teljesen egységes és a fegyverleletekhez hasonlóan rövid periódusokra datálhatók.

A többi vizsgált lelet feltehetően az elhunyt személyes dolgai közé tartozott: kés, fenőkő, ritkábban tűzkő, fésű. Textília, díszítő arany vagy ezüst (szövet) pár sírból került csak elő, a csat, fibula, fém ruhatartozékok nem tűnnek általánosnak, annak ellenére, hogy találunk ezekre példát közel azonos idejű lelőhelyekről.

A sírok vizsgált tartalmát, így a néhány említett tárgycsoporthoz tartoznak, a fegyverek és a lovas felszerelések, amelyeket az étkezésekhez, lakomákhoz kapcsolódó eszközök és luxuscikkek egészítettek ki, az egyes sajátos leletcsoportok azonban nem egyenlő arányban mutatkoznak a sírokban. Tehát a temetkezéshez kapcsolódó leletek szűk tárgyválasztásra utalnak, nem kerül kultikus felhasználásra a skandináv műhelyek minden terméke.

A szerző összegzésképpen megállapítja, hogy a korai, XIX. századi régészeti gondolkodással ellentétben a fegyverek és lovas eszközök sírba helyezése korántsem volt egységes és folyamatos temetkezési szokás a viking kori Skandináviában. Ehelyett a helyi variációk és a változatok sajátos „mintázatot" alkotnak, amit tovább tarkítanak az állagmegőrzés eltérő lehetőségei. Bár látványosan nő a feltárt sírok száma, a fő elméletek a temetkezési szokásokkal és azok variációival kapcsolatosan lényegükben változatlanok.

A fegyveres temetkezés csak egy körülhatárolható réteg szokása volt, a fegyverek sírba helyezése kultikus jelentőséggel bírt. A dán fegyveres sírok többsége – hasonlóan a lovas szerszámokat tartalmazó példákhoz – egy elkülöníthető csoportot alkotnak, amely a X. századot fedi le. A kezdeti szakasz azonban a IX. század utolsó évtizedeire, az utolsó fegyveres sírok pedig a XI. század elejére datálhatók. A lovasfelszerelések eloszlása fokozatos fejlődésre enged következtetni délről északra. A X. század harmadik negyedében, úgy látszik, eltűnt a mellékletes temetkezés Dél-Jutlandból, és jóllehet lovas felszerelést találtak ebből az időből Schleswig területén (Farsø-típus), nagyobb koncentrációban fordul elő Észak-Jutlandon. A lovas mellékletes temetkezési szokás azon térségek peremterületein élhetett tovább, ahol korábban is gyakorolták. Hasonló a helyzet a fegyvermellékletekkel is: a széles pengéjű harci balták szintén az észak-jutlandi és a scaniai területekre koncentrálódnak, délről nincsen egyértelműen temetkezésből származó példány. A délnyugat-jutlandi eloszlási szakadék a térség gazdasági-politikai helyzetét tükrözi vissza: a nyugat-jutlandi partvidék kulturális kapcsolatai Nyugat-Európával már a viking kor előtti időkre is visszavezethetők.

A csontvázmaradványokon végzett vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a férfiak többségét szegényes melléklettel vagy anélkül temették el. A fegyverzet és lovas felszerelés jelenléte csak különleges személyek vagy csoportok esetében áll fenn, és ez a különlegesség a harcos réteg funkciójában és ideáljában keresendő. Az ilyen temetkezésekben egyfajta elkülönülési szándék figyelhető meg más társadalmi rétegekkel szemben. Az elhunyt nem volt szükségszerűen harcos, azonban önmeghatározásában és még inkább környezetével való kapcsolatában fontos szerepet játszott a harcos ideálon alapuló értékrend. Mindez nemcsak a skandináv népeknél, hanem a korabeli nyugat-európai gondolkodásban is felfedezhető.

Nehéz meghatározni az egyén vallási meggyőződését és annak megjelenését a temetkezésben. Annyi bizonyos, hogy szükségesnek tartották a felsőbb rétegek hatalmának kifejezését, ehhez hasonlóan a temetkezések tükrözhetik a függetlenség hangsúlyozására, vagy akár a kereszténységgel szemben képviselt törekvéseket. Feltételezhető, hogy a gazdagon eltemetett személyek az uralkodó hatalmát támogató, a status quo-t védő, a király közvetlen környezetét alkotó elitréteg tagjai, ez azonban tovább árnyalható. Egyrészt a mellékletes temetkezés egységesített formában a vezető rétegtől alacsonyabb rangú személyeknél is megjelent, másrészt kérdéses az elhunyt és a sírba helyezett tárgyak kapcsolata: ugyanazon műhelyhagyomány jellegzetességeit magukon viselő darabok különböző okokból – akár egy tisztségbe történő beavatás, vagy egy hűségeskü alkalmával, ajándékként – kerülhettek az eltemetett személyhez. Az ilyen jellegű politikai kapcsolatok nagy távolságra is kiterjedhettek, például a Ladby-nél feltárt gazdag hajóstemetkezés és

a norvég Asak leletei között is hasonlóságot vélnek felfedezni. A X. század derekán a kereszténység hivatalosan is elfogadottá vált, jóllehet nem minden társadalmi körben egyformán, hiszen a gazdag sírmellékletes temetkezések még vitatott ideig folytatódtak. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a dán politikai-társadalmi viszonyok stabilizációja mentén igény merülhetett fel a közhatalom temetkezésbeli megnyilvánítására. Ugyanakkor a kereszténység erre nem adott megfelelő alternatívát, hiszen pozitív fogadtatása ellenére nem rendelkezett olyan nyelvezettel, amellyel a társadalmi kiváltságokat a szokott módon meg lehetett volna jeleníteni.

A viking régészeti anyag bemutatása és elemzése a magyar honfoglalás-kori kutatás számára is érdekes, sokszor hasznosítható párhuzamot jelent és megfontolandó kutatási szempontokat vet fel.

Haramza Márk

CHRISTINE GRIEB

SCHLACHTENSCHILDERUNGEN IN HISTORIOGRAPHIE UND LITERATUR (1150–1230)

(Krieg in der Geschichte, Bd. 87. Schoeningh Ferdinand GmbH, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2015. 346 o. ISBN: 978-35-0678-136-9)

A háborút kultúrtörténeti szempontból is vizsgáló sorozat, a *Krieg in der Geschichte* újabb középkori kötetének kézirata is a Regensburgi Egyetemen született, Hans-Henning Kortüm[1] irányításával 2013–2014-ben. A sorozat korábbi kötetei sem ismeretlenek a magyar olvasóknak, hiszen Martin Clauss munkáját ismertettük.[2] A mostani mű száz év elbeszélő és szépirodalmi forrásainak a csataleírásait tekinti át, s próbálja kitapintani a két műfaj közötti hasonlóságokat és különbségeket, miközben egy gondosan felépített szempontrendszer (hősök, ellenfél, egyszerű harcosok és egzotikus mellékszereplők mint szörnyek, harci cselekmény, erőszak, taktika, hadicsel, menekülés és visszavonulás, a csatatér birtokbavétele, harci beszédek, fegyverzet, lovak, természeti jelenségek, erőszak és annak áldozatai, isteni beavatkozás és csaták liturgiája, a résztvevőkre és áldozatokra vonatkozón számadatok) alapján igyekszik a leírások forrásértékét vizsgálni, leginkább azt relativizálni a visszatérő toposzok azonosításával és az elbeszélések szerkezetének összehasonlításával. A kötet időhatárainak megválasztása a nyugati udvari irodalom fénykorával esik egybe, amit a világi megrendelők és közönség előtérbe kerülése éppúgy jellemez, mint az irodalmi és a történeti műfajok elkülönülése. A szerző a címben ugyan nem szűkíti a bevont források körét, de gyakorlati okokból a latin és német (középfelnémet) nyelvűeket veszi alaposabban górcső alá. Ugyanakkor mellőzi az itáliai forrásokat és a rímes krónikákat. Kár, hogy a választott időkeretbe a stájer *Rímeskrónika* nem fért volna be, pedig a közép-európai események szempontjából rendkívül fontos lett volna. A tárgyalt források közül magyar hadtörténeti szempontból – az egyébként a kötet szempontjából szintén kései, a XII. század második feléből származó – a *Pöhlder évkönyvnek (Annales Palidenses)* a merseburgi (riadei) csatára vonatkozó részletei érdekesek. Ezt Gombos Albin közölte „Catalogus”-ában, a magyar nyelvű forráskötetekből mégis ki szokták hagyni, tekintettel annak kései keletkezésére, s a forrás mesés epizódok iránti vonzódására. A forrást számos alkalommal idézi a szerző, hiszen az jó példa arra, hogy a vezér, ez esetben I. Henrik az ellenség könyörtelen kiirtására bíztatja katonáit (Tötungskompetenz des Helden), illetve az ellenfélen aratott győzelmet a szöveg kizárólag neki tulajdonítja.

A bevezető fejezetekben az elemzés elméleti alapjait járja körül, a források történetiségének és forrásértékének a meghatározásával, a műfajok, a szerzők társadalmi helyzete, műveltsége és a befogadó közönség jellemzőinek felrajzolásával. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy jelen munka

[1] Vö.: *Hans-Henning Kortüm:* Krieg im Mittelalter. *Hadtörténelmi Közlemények,* 116. (2003) 2. sz. 606–607. o.

[2] *Martin Clauss:* Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung. (Krieg in der Geschichte; Bd. 54.) Paderborn etc., 2010. Ism.: *Hadtörténelmi Közlemények,* 124. (2011) 2. sz. 631–633. o.

tudatosan figyelmen kívül hagyja a leírt harci események történeti körülményeit, az azokra vonatkozó hadtörténeti irodalom eredményeit (talán egy, az 1176-os legnanói csata kivételével). A kötet célkitűzéseivel ugyanakkor egybevág, hogy az egyes csaták hadtörténeti vizsgálatától tartózkodik, pusztán az azokra vonatkozó források irodalmi megfogalmazására koncentrál. A leírások így mintegy dehistorizálva jelennek meg, ami megkönnyíti összehasonlításukat, ám a következtetések levonásának értékét mindenképpen csökkenti. Az olvasó a konkrét események kapcsán csak akkor tudja a leírtakat a rekonstruálható valóság tükrében értékelni, ha háttérinformációkkal is rendelkezik. Ebből következik, hogy számos esetben elmulasztja az ugyanarra az eseményre, csatára vonatkozó párhuzamos források ütköztetését, valamint a szerző érdeklődésén érthetően, de sajnálatos módon kívül rekednek az okleveles források, ami mégis csak a legmegbízhatóbb kortárs forrástípusnak tekinthető.

Egyet lehet éretni a szerzővel abban, hogy a narrativitás elemeinek azonosításából nem lehet a hitelességre semmilyen következetést levonni, toposzok és irodalmi motívumok felismerése és azonosítása miatt nem lehet azonnal elvitatni egy elbeszéléstől annak hitelét és forrásértékét. A közönség, a befogadó és megrendelő, a „mecénás" által a történeti elírásoktól megkívánt szempontok nagy súllyal esnek a latba, hiszen a szerzőknek a kívánalmakhoz mindenképpen igazodniuk kellett, ha meg kívántak felelni a „valósághoz való hűség" igényének. A megfelelés kényszere különösen a többszörösen fel- és átdolgozott témák, mint például az antik regényekben, vagy a Roland történetben jól megragadhatóan tetten is érhető.

A krónikák és szépirodalmi művek csataleírásainak számtalan motívumához hoz találó párhuzamokat, s emeli ki azok beillesztésének tudatosságát a történetbe. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy azok ne történtek volna meg, vagy éppen hasonló epizódokra ne került volna sor. Ilyenek a hősnek a csatában az első sorban való küzdelme, az alatta megsebesült, elhullott lovak hangsúlyos említése. Rendkívül érdekes, hogy a csatában történő címer-, illetve fegyverzetcserét (71. o.) a gyávaság jeleként ábrázolja, míg ugyanez a motívum más megközelítésben éppen a hűbérúr, az uralkodó iránti lovagi önfeláldozás mintapéldájaként kerül említésre. A motívum a magyar elbeszélő hagyományból is jól ismert, elég, ha a krónikaszerkesztés László-történetére vagy I. Károly királynak az 1330-as posadai csatában megörökített és a *Képes krónika*ban kétszer is ábrázolt címercseréjére gondolunk. Újabban Robert W. Jones gyűjtötte egybe a harci megtévesztés néhány találó példáját:[3] Evesham előtt I. Eduárd király Simon de Montfort-t azzal próbálta becsapni, hogy zsákmányolt zászlók felvonultatásával csapaterősítés látszatát próbálta kelteni, de Montfort heraldikában jártas borbélya azonban rájött a turpisságra. Ordericus Vitalis egy breton lovagról, Ralph the Gaelről írja, hogy Breteuil vára franciák elleni védelme során többször elfedte kilétét, hogy ezzel megzavarja az ellenfelet. Vannak a magyar történethez egészen hasonló esetek is, mint amikor Poitiers-nél János, francia király címerét húsz másik lovag viselte. A courtrai-i csatában a megsérült Willem van Jülich vonult vissza lepihenni, miközben szolgája, Jan Vlaminc öltötte magára ura címeres fegyverzetét, hogy ura távolléte ne csökkentse a harci kedvet.

Hasonlóképpen tanulságos a párviadalok, a taktika, így a menekülés, megfutamodás, a színelt megfutamodás, a hadicselek történeti és irodalmi példáinak és mintáinak egybevetése. Utóbbi vonatkozásában újabb példákat olvashatunk a színelt visszavonulás nyugati ismertségéről és sikeres használatáról. A leírásokban a szerző mindvégig megkülönbözteti, hogy a vizsgált motívumot a forrás szerzője a saját oldal vagy az ellenség esetében írja-e le, illetve szembesíti a történeti és szépirodalmi források eltérő megközelítését. Számos példát olvashatunk a vezérek csaták előtti beszédeiről, s azok vitatott forrásértékéről.[4] Hasonlóképpen kiemeli a szerző a csataleírások fegyverzetre és harci lovakra, hadiménekre vonatkozó leírásait.

A ménfői csatára gondolva nagy érdeklődéssel és haszonnal olvashatjuk a természeti jelenségek szerepére vonatkozó példákat. E jelenségek már át is vezetik az olvasót az isteni beavatkozás, az istenítéletek, illetve az azokkal szorosan összefüggő létszámbecslések témájára, melyre szin-

[3] *Robert W. Jones:* Bloodied Banners. Martial Display on the Medieval Battlefield. Woodbridge, Boydell, Rochester, NY, 2010. 25–26. o.

[4] *Veszprémy László:* Szónokló hadvezérek. Összehasonlító normann–magyar harctéri retorika. *Magyar Könyvszemle,* 2012. 2. sz. 159–169. o.

tén kínáltak volna további példát a hazai krónikák. Számos olyan helyet tudnánk megnevezni, ahol a magyarországi elbeszélő források nagyon jó párhuzamot kínáltak volna az idézett nyugati példákhoz. Az erőszak képeinek bemutatásánál akár a stájer *Rímeskrónika*ból is nyugodtan idézhette volna a kunok számtalan kegyetlenségére tett, részben irodalmi indíttatású leírását, így a csata után levágott fejek küldésének szokását.

A kötet gazdag példatárával és árnyalt elemzéseivel nagyban hozzájárul a középkori csataleírások kritikai elemzéséhez és forrásértékük megállapításához. A számtalan példa értelmezéséhez a csaták történeti környezetbe való elhelyezése nem lett volna haszontalan, egyúttal az ugyanazon csatára vonatkozó leírások ütköztetése is tanulságos lett volna, például a gyakran említett 933-as merseburgi, vagy éppen az 1146-os Lajta menti csata kapcsán. A magyarországi oklevelek Mályusz Elemér francia nyelvű cikkének[5] köszönhetően nyugaton is ismert katonai hőstetteket elbeszélő narrációi pedig – még ha időben túl is nyúlnak a vizsgált időszakon – számos esetben frappáns párhuzamait nyújthatták volna a kötetben is idézett elbeszélő forrásoknak.

Veszprémy László

[5] *Mályusz, Elemér:* La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale. *Le-Moyen Age,* 75. (1969) 52–86., 219–225. o.

B. SZABÓ JÁNOS

MOHÁCS. RÉGI KÉRDÉSEK – ÚJ VÁLASZOK
A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2015. 144 o. ISBN: 978-963-7097-74-4)

A középkori magyar államiság végét szimbolizáló 1526. évi mohácsi összecsapás kutatása több mint egy évszázados múltra tekint vissza. A csatavesztés nagyobb évfordulói alkalmából többször tettek kísérletet hadtörténészek és történészek az összecsapással kapcsolatos szintézisek megalkotására (így 1926-ban, 1976-ban, 1986-ban vagy 2006-ban). Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az elmúlt évek legjelentősebb, a mohácsi csatával kapcsolatos hadtörténeti értekezései B. Szabó János tollából származnak.[1] Jelen könyv B. Szabó Mohács-kutatásainak összegző szintézise, aktualitását a csata 490. évfordulója is adja.

A puha fedelű könyv borítóját egy, az 1524. évi orszai csatát ábrázoló festmény alapján készített, a korabeli lengyel nehézgyalogság védekező harcrendjének képe díszíti. A tíz fejezetre tagolt, konzekvens lapalji jegyzetekkel ellátott kötetet a rövidítve idézett művek jegyzéke (9 o.) és képtáblák (3 o.) rekesztik be.

A bevezető fejezet Gyáni Gábor *Történetírás – hadtörténetírás. Paradigmák, utak és módszerek* elnevezésű, 2005-ben a HIM-ben megrendezett konferencián előadott előadásának címét viseli.[2] A tulajdonképpen előszóként is funkcionáló rövidebb könyvrész az összecsapás nemzeti narratívában betöltött szerepére reflektál. A szerző cáfolja Szakály Ferenc 1975-ben közölt azon észrevételét, miszerint a mohácsi csata nem volt „nagyszabású", B. Szabó az 1444. évi várnai és az 1525. évi páviai csata példáján keresztül láttatja, hogy egy összecsapás jelentősége nem a történések időtartamán keresztül mérhető le. A második, *A forrásokról* című fejezet a csata írásos forrásbázisát elemzi. A rövid terjedelem ellenére a szerző kitekintésében az elmúlt időszak jelentős forrásfeltáró eredményei is megtalálhatóak. Hivatkozik Antonín Kalous (Palacky Univesity, Olmütz) egy Antonio Burgio pápai nuncius 2006–2007-ben megtalált, II. Lajos hadra keléséről tudósító,

[1] A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom" I. *Hadtörténelmi Közlemények,* 117. (2004) 2. sz. 443–480. o. és A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom". II. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005) 3. sz. 573–634. o)

[2] Gyáni Gábor tanulmányának közlése: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 1. sz. 121–133. o.

korábban nem ismert római kéziratára, illetve a Péterfi Bence (MTA BTK Történettudományi Intézet) 2015. évi müncheni kutatása során talált újabb, a csatával kapcsolatos dokumentumokra.

A továbbiakban a *Magyar Királyság hadserege 1526-ban* című rész nagy részletességgel ismerteti a késő középkori magyar állam hadseregének felépítését (udvari csapatok, határvédelmi katonaság, a telekkatonaságra épülő bandériumok, a szabad királyi városok zsoldosai, a nemesi felkelés, Erdély lokális hadserege, a parasztok általános mozgósítása, zsoldosok, külföldi segédcsapatok). Fő kérdése, hogy mennyire volt „késő középkori" vagy „feudális" a Mohács mellett, a törökkel megütköző „magyar" sereg. B. Szabó János véleménye szerint az 1526 nyarán a támadó török ellen vonuló erők felépítése és nagysága csupán a XV. század végi hadügyi rendelkezések alapján nem ismerhető meg, az erők tagozódása és számaránya pedig már markánsan eltértek a Hunyadi Mátyás korabeli jellemzőktől. A fejezet gondolatmenetét a következő tematikus részben *(Csapatnemek, fegyverzet, taktika)* a korabeli lovasság, gyalogság és tüzérség kérdéskörének tárgyalásával folytatja a szerző. A mohácsi csata idején a „csatadöntő" fegyvernem még a nehézlovasság volt, de a magyar seregben sejthető létszáma és a korszakra jellemző harceljárások alapján a könnyűlovasságnak korán sem volt elhanyagolható a szerepe.[3] A fejezet további része a tűzfegyverek XVI. századi magyarországi elterjedtségét és a mohácsi csatára vonatkoztatott szerepüket tárgyalja.

Az ötödik fejezet *(A magyar hadvezetés)* II. Lajos seregének fővezéreit, illetve azok megválasztásának szemléletét mutatja be. Köztudott tény, hogy a magyar sereget Tomori Pál érsek és (Szapolyai János távolétében annak testvére) Szapolyai György vezette a végzetes összecsapás idején. A katonai tapasztalataik alapján eredetileg Nicolas Salm grófnak és Frangepán Kristóf horvát bánnak szánták a sereg vezetését; továbbá a haditanácsban nyilvánvaló tekintéllyel és súllyal rendelkezett a tapasztalt szerb Bakics Pál, vagy a (szekerekkel védett hadrend mellett állást foglaló) lengyel Gnoyensky személye. A hatodik fejezet *(Miért éppen Mohács)* a folyamvédelem problémáját, a korabeli mozgósítás kérdéskörét és a haditanács döntését elemzi. Több történész eleve elhibázottnak tartotta a csata Mohács melletti vállalását. B. Szabó ebben a fejezetben sorra veszi azokat az írásosos forrásokból és az újabb hadtörténeti kutatásokból származó szempontokat (a sereg egyben tartása és ellátása, a dunai vízi út kihasználása), amelyek végül a magyar hadvezetés tudatos döntését eredményez(het)ték.

A magyar haditerv problémája címet viselő rész a magyar sereg – írásos forrásokból megismerhető – hadrendjének magyarázatát adja. A hazai kutatás már korábban is felismerte, hogy II. Lajos seregének csatarendje inkább védekező volt, semmint támadó; az aktív védekezést elősegítő, szélesen elnyújtott vegyes, rugalmas csatarenddel kapcsolatos gondolatmenetet külföldi hadtörténeti példák felhasználásával B. Szabó János már korábbi írásaiban is kifejtette. A magyar erők bemutatását követően a nyolcadik fejezetet *(Az oszmán hadsereg felvonulása)* a támadó oszmán-török sereg jellemzésének szenteli. A szerzőnek a ruméliai, az anatóliai, valamint a szultáni hadtestre, illetve az irreguláris katonaságra vonatkozó számadatai az oszmán-török forrásokra és a forráskutatás eredményeire támaszkodnak.

A csata rekonstrukciójával és a csatatér topográfiai kérdéskörével a monográfia utolsó két fejezete foglalkozik *(A csata* és *A csatatér topográfiájáról).* Az események menetéről a magyar hadtörténetírás meglehetősen sok, rekonstrukciós és lokalizációs elméletet hoz. B. Szabó János kutatásaiban is jelentős szerepet kap a csatatér kulcsfontosságú tereppontjának, a késő középkori Földvár falu helyének azonosítása. Földvár falu azonosítására három lokalizációs elmélet is született a XIX. és a XX. században: a középkori faluhely az azonos nevű, Földvár-major (Sátorhely) térségébe való helyezése (Kápolnai Pauer); Földvár Majstól délkeletre és Dályoktól nyugatra történő lokalizálása (Gyalókay, Halmay); a település Majs közvetlen térségében való feltételezése (Szűcs, Kiss). A középkori faluhelyre vonatkozó írásos források alapvetően korlátozottak, a csata legjelentősebb elbeszélője, Brodarics István is csak annyit említ meg *Historia verissimá*jában, hogy a magyar sereg előtt színpadszerűen elhúzódó domb oldalánál feküdt Földvár falu és annak temploma. Földvár falu lokalizációját talán még két írásos forrás segítheti közvetetten: egy, az 1338.

[3] A magyarországi könnyűlovasság történetéhez lásd még B. Szabó János összefoglaló munkáját: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, 2010.

évben és egy, az 1413. évben, Visegrádon kelt oklevél alapján „terra Moysa" és „terra Felduar" egymás mellett helyezkedtek el; a Majs és Földvár közti út a Borza-völgyben („vallem Barza") futott; Földvárhoz egy időben nagy, a Dunáig kiterjedő birtoktest tartozott.[4] Földvár falu Majs melletti azonosítását Négyesi Lajos fémkereső műszeres terepbejárásai, a Janus Pannonius Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum geofizikai felméréseken és intenzív terepbejárásokon alapuló kutatásai is alátámasztani látszanak. A kérdés végleges tisztázása természetesen további régészeti kutatást igényel, de a település jelenlegi lokalizációja jól beilleszthető B. Szabó János eseményrekonstrukciójába és az általa rekonstruált csatatér topográfiájába.

A szerző mohácsi csatával foglalkozó kutatási eredményeit összegző munkája a történészek és a történelem iránt érdeklődők számára is értékes monográfia. B. Szabó János kötete jól szemlélteti, hogy az 1526. évi mohácsi csatával kapcsolatos kutatások nem értek véget, az eddig meg nem válaszolt kérdésekre, illetve az újonnan keletkező felvetésekre a forráskutatás és a régészet adhat megfelelő válaszokat.

Polgár Balázs

[4] Az okleveles források közléséhez lásd: Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I. k. Szerk. *Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső*. Pest, 1871. 507. o. és Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. VI. k. Szerk. *Nagy Imre*. Budapest, 1894. 159. o.

B. ANN TLUSTY

THE MARTIAL ETHIC IN EARLY MODERN GERMANY
Civic Duty and the Right of Arms

(Early Modern History: Society and Culture. New York, Palgrave Macmillan, 2011. xv+372 o. ISBN: 978-0-230-57656-8)

Ann Tlusty, jelenleg a Bucknell University tanára, szakterülete a gender studies és a kultúrtörténet a kora újkor évszázadaiban. Könyveiben igyekszik Európa alsó társadalmi rétegeit megszólaltatni, az ő perspektívájukon keresztül ábrázolni azokat a kulturális jelenségeket, amelyek meghatározták a hétköznapi emberek életét, gondolkodását és attitűdjét az őket körülvevő világ felé. Ebből a szemszögből vizsgálta már a taverna-kultúrát és az alkoholfogyasztás társadalmi szokásait,* és ugyanebben a szellemben íródott a *The Martial Ethic in Early Modern Germany* című monográfiája is.

A mostani könyv témája a fegyverhordás és -használat, a hozzájuk kapcsolódó jogok és kötelességek, mint a kora újkori identitás aspektusai, továbbá a fegyverek kultúrája és a polgárság, illetve a hadi-etika. Vizsgálatának fő terepe, melyen keresztül mindezt bemutatja, Augsburg és Nördlingen városa a XV–XVIII. században. Bár a kora újkor a hadseregek professzionalizálódását hozta, így a civil egységek csupán kiegészítő szerepre számíthattak a csatamezőn, mégis, kulturális szerepe miatt még igen sokáig megmaradt a polgári fegyverviselés szokása. Része volt a férfi identitás kifejezésének, emellett státusszimbólum, divat kiegészítő volt, és jelképe a civil rendfenntartási jognak. Az elemzés közelebbről tehát elsősorban a német területen a kora újkorban is továbbélő, igen fejlett polgári fegyveres kultúrára irányul, amelynek különböző társadalmi aspektusait a szerző tíz fejezetben tárgyalja széleskörű szakirodalom és levéltári források alapján.

Az első két fejezet párban áll, az első a polgári városvédelem elméletével foglalkozik, míg a második a gyakorlati kivitelezéssel. A városokban egymásnak esküdött fel a vezetés (lojalitásra) és

* *Ann Tlusty:* Bacchus und die bürgerliche Ordnung. Die Kultur des Trinkens im frühneuzeitlichen Augsburg, Augsburg, 2005.; *Uő:* The World of the Tavern. The Public House in Early Modern Europe. Aldershot, 2002.; *Uő:* Public Drinking in the Early Modern World. Voices from the Tavern, 1500–1800. London, 2011.

a lakosság (engedelmességre): a német jog szerint mindenkinek lehetősége volt megvédeni magát, vagyonát, családját, közösségét. Többek közt ezt szolgálta a polgárőrség is.

A polgárnak az adófizetés melletti másik fő kötelessége az őrködés, vagyis a város védelmében és a rend fenntartásában való részvétel volt. A XVI. századtól az egy háztartásban élők, illetve a szomszédságnak nevezett, kisebb területi-közösségi szerveződések adták az őrséget. Az özvegyeknek fizetniük kellett az őrszolgálat megváltásaként; a klerikusoknak, a tisztségviselőknek és más szellemi foglalkozást űzőknek nem kellett őrt adni vagy szolgálatot teljesíteni. A fegyverkezés mértéke és a küldött emberek száma vagyontól és rangtól is függött. A fegyverigény a korral változott, a vizsgált időszak elején a pika helyett az alabárd terjedt el, majd a XVII. században megint a pika vált népszerűbbé, miközben a számszeríjat fokozatosan felváltotta a puska. A páncélok pedig ez idő alatt fokozatosan eltűntek.

A városvédelem hierarchiája tükrözte a társadalmi hierarchiát. A városi őrség vezetője a kapitány volt, alatta a városnegyedek, majd a szomszédságok kapitányai álltak. Az őrszolgálat életkor szerinti szabályozása városonként különböző volt. Az alsó korhatár 14-18 éves kor körül alakult, míg a szolgálat kötelessége 60-65 éves korig tartott, de Ulmban például 70 éves korig volt valaki szolgálatra kötelezhető.

A város védelmére szolgáló fegyverek egyben a reprezentáció eszközei is voltak: a hatalom jelképei. A szálfegyverek és a páncél segítették az őrök felismerését. Az alabárd ennek tipikus példája volt: tűzfegyverek ellen, és közelharcban nem állta meg a helyét, viszont meg lehetett vele állítani akár egy lovat is, összességében tehát inkább szimbolikus, mint gyakorlati értéke volt. Az ágyúknak hasonlóképp – amellett, hogy az olasz erődítésrendszerrel együtt tényleg hatásosak voltak – reprezentációs értékük volt méretük és hangjuk miatt. Azt, hogy ezeknek a fegyvereknek a puszta jelenléte mennyit számított, jelzi, hogy voltak belőlük olyan darabok mind a magán-, mind a városi gyűjteményekben, amelyek ugyan igazán látványosak voltak, de eredeti funkciójukat nem tudták betölteni.

Az őrség feladatai négy fő részre voltak oszthatóak: hadi védelem, tűzoltás, rendfenntartás, reprezentáció és szolgálaton kívül is, mint polgári kötelességek működtek. Az éjjeli őrjáratok párban vagy csapatban zajlottak. Az őrségben fontos elem volt a hangjelzés, az őrjáratok egymás közt ezekkel kommunikáltak. Vészjelzéseknél mindenkinek – szolgálaton kívül is – egy bizonyos helyre kellett gyűlni teljes fegyverzetben.

A gyakorlatban ez a rendszer nem működött tökéletesen: a tűzoltóvödröket és pumpákat nem tartották készenlétben, egyáltalán a helyükön, vészhelyzet esetén a polgárok sokszor nem jelentek meg kellő számban a mustrapontokon, és akik összegyűltek, nem mindig voltak kellőképpen felszerelkezve. A problémák másik aspektusát az jelentette, hogy a közös szolgálat alatt eltöltött idő nem csak a közösségtudat fejlesztésére volt alkalmas: a személyes és csoportos érdekek gyakran ellentmondtak egymásnak, konfliktusok alakultak ki, amelyektől a rendfenntartás is csorbát szenvedhetett. A fő problémát azonban a szerző szerint a fegyverek, illetve karbantartásuk hiánya jelentette, ami mögött gyakran állt anyagi indok, de az is előfordult, hogy a fegyvereket szerencsejátékon eljátszották. Végül, az alkoholfogyasztás szintén gondot jelentett, amiből egyébként akár bírósági ügy is lehetett.

Fontos ütközőpont volt a nem szolgálatban lévő polgárokkal való bánásmód: adott esetben ismerősök, vagy éppen ellenségek voltak, akikkel szemben el kellett járni. Illetve, mivel a város rendjének védelme szolgálattól függetlenül is polgári kötelesség volt, az improvizatív járókelői intézkedés is okozhatott konfrontációt a szolgálatban levőkkel. Azt azonban mindenképp hozzá kell tenni, hogy a fenti problémák ritkán merültek fel, az őrség nagyrészt lojális volt és jól végezte a dolgát.

A harmadik fejezet arról szól, hogy mikor lehetett legálisan személyes és csoportos védelemre fegyvereket használni. Elméletben bármely szabad férfi viselhetett fegyvert a klerikusok és a zsidók kivételével. A fegyverhordás, -használat szabályai azonban ennél jóval bonyolultabbak voltak. A ház szent volt, még egy kést sem illett az ajtóba vágni. Nem is zárták az ajtókat, ez egy kulturális megegyezés volt, erősebb, mint a lakat, és a ház védelme egyet jelentett az önvédelemmel. A tulajdonos megtámadása durvább sértés volt az otthonában, mintha vendéget támadtak volna meg. Vagyonvédelem szempontjából a betöréses lopás sokkalta komolyabban volt büntetve, mint például az utcán elkövetett, sőt, az illetéktelen behatolót bármikor szabadon meg lehetett ölni.

Nemcsak a házak álltak különleges védelem alatt, de egyéb helyek is, ahol a biztonság és a szabadság fontos volt. Így például templomok, piacépületek és céhcsarnokok. Ezekről a helyekről volt, hogy teljes mértékben kitiltották a fegyvereket. Nagyobb ünnepeken a tilalom az egész városra kiterjedt. Mivel a fegyverhordás jog volt, így nem azt korlátozták, hanem az agresszív viselkedést, és a nem tisztességes harc miatti fegyverek viselését, mint például a kő, fejsze, töltött puska, kalapács, csákány, székláb, fém vagy fa ütő, elrejthető, vagy rejtve hordott fegyverek. Fegyvert viselni tehát lehetett, de elővenni már csak meghatározott feltételek között volt megengedett.

Mivel a polgárok közti tettlegesség teljes megszüntetése irreális cél volt, ezért fokozatokat vezettek be – kicsi és nagy – a sérülések szintje szerint. A harmadik, az egyszerű kategória, nem tartalmazott testi kontaktust, csak kihívó, agresszív magatartást, mint ökölrázást, fegyverrántást. Az ilyen esetekben enyhébb büntetést kaptak a gyerekek, a nők és a ranggal rendelkezők, míg a szegények esetében a bírság mértékét csökkentették vagy részletfizetést engedélyeztek. Gyilkosság esetén is voltak fokozatok, úgymint tisztességes és tisztességtelen. Tisztességesnek minősített esetén csak bírságot kellett fizetni az áldozat családjának, a tisztességtelen viszont egyenesen az állam elleni bűnnek számított. A fegyverviseléshez való jogot meg lehetett tiltani, de ez személyre szóló büntetés volt és nem teljes közösséget érintő fegyverkorlátozás. Lehetett tiltás minden fegyverre, bizonyos típusokra, hosszra, de a korlátozás akár addig is elmehetett, hogy az érintett csak egy törött hegyű kést hordhatott magánál. A büntetés lehetett ideiglenes és örökre szóló.

A hidegfegyverekkel ellentétben a lőfegyverek komolyabb korlátozás alá estek. Nem csak tilos volt őket elsütni a városfalon belül, de nem is lehetett ezeket megtöltve hordani. Nem csak azért, mert bárki véletlenül elsüthette a megtöltött pisztolyt, hanem mert tűzveszélyes is volt. Mint korszerű technológiát, magát a lövészetet pártolta a város, de ezt szigorúan a városon kívül kiépített lőtereken engedélyezték.

A falvak lakóinak éppúgy volt fegyverviselési joga, mint a polgárságnak, erre a könyv Württemberg példáját hozta. Ez azonban nemcsak önvédelmi képességeiket növelte, hanem eszközt is adott a kezükbe a lázadáshoz és az orvvadászathoz, amely már inkább aggasztotta a falvak földesurait. Ennek ellenére még a parasztháborúk – mint az 1525–1526-os – után is csak azokat fegyverezték le, akik nem adták meg magukat. Az orvvadászat esetében is a fegyver viselését és nem a birtoklását akarták korlátozni, a harmincéves háború után pedig már csak az orvvadászatot büntették, azt viszont szigorúan.

A következő fejezet a civil párbajokkal foglalkozik. A becsület megvédése önvédelemnek számított, innentől kezdve, még ha haláleset történt is, az a tisztességes gyilkosság kategóriájába esett, annak ellenére, hogy hivatalosan a nem nemesek, a katonák, vagy a tudós emberek, literátusok által vívott párbajok nem számítottak becsületbeli ügynek. Még ha a párbaj formái és leginkább a felhasznált fegyverek eléggé különbözőek voltak is a társadalom egyes rétegeiben, a vonatkozó szabályokat viszonylag általánosnak mondhatjuk. Betartásukat a párbaj szemtanúi garantálták, akik később tanúként működtek a hatóságok előtt. Istenítéletként vívott párbajok már a középkori német területeken is voltak, a becsületbeliek viszont a XVI. század második felében jelentek meg. 1572-ben látott napvilágot az első tiltó rendelet, azonban a törvények épp az ellenkező hatást érték el, a kockázattal a résztvevőknek kijáró tisztelet is nagyobb lett. A tiltás ellenére a becsületbeli ügyek és a tisztességes harc, illetve az ennek során okozott sérülések mindig enyhébb elbírálás alá estek, mind a katonáknál, mind a civileknél.

A törvények mellett a keresztény felekezetek is tiltották a párbajt. A jó halál a kor felfogása szerint nyugodtan történt, társaságban, ima mellett, ami a párbajokban csak akkor volt biztosítható, ha a sérültek elég ideig éltek utána, ezért, ha előre megbeszélt vívás volt, szokássá vált előre gyónni. A párbajokban és általánosságban is a kard volt a fő fegyver. Rangot és szaktudást jelképezett. Ezt még az se tudta megváltoztatni, hogy az arisztokrácia megpróbálta kisajátítani a kardviselés jogát, és csupán a XVIII. századra vált teljesen nemesi privilégiummá a fegyveres virtus.

A könyv a továbbiakban arról szól, hogyan oszlottak meg a fegyverviselési és -használati szokások nemtől, kortól, vagyoni és társadalmi helyzettől, fizikai állapottól, sőt, a személyes ízléstől függően. A XVII. század elején a vizsgált városok háztartásainak 92%-ában volt valamilyen fegyver. A fegyverek száma a háztartás jellegétől függött, így a szegényebb háztartásokban, vagy azokban, ahol nő volt a háztartásfő, kevesebb volt belőlük. A fegyverek őrzésére csak a leggazdagabbak tarthattak fenn külön fegyverszobát, a többi esetben a házban szétszórva tárolták őket.

A nemek közti megoszlás is különböző volt, a nők csak ritkábban tartottak fegyvert otthon és csak különleges esetekben hordták magukkal. Sokkal kevesebb volt köreikben a fizikai agresszió is, bár az ilyen esetekről készült feljegyzések számát az is redukálta, hogy nem mindig jelentették be ezeket a városi hatóságnak: mivel a nők nem voltak teljesen önállóak, kevésbé tartották őket felelősnek saját tetteikért. A köztük lévő viszályt nem vették komolyan, mivel nem használtak fegyvert, csak véletlenszerűen felkapott tárgyakat, és a komolyabb sérülés is ritka volt. Ha férfi is érintett volt, a viszályról szóló jelentés azért maradhatott el, mert nőkkel verekedni szégyennek számított.

A társadalom más rétegeiben szintén különféle mintákkal találkozhatunk. A katonák általában karddal harcoltak civilben is, a kereskedők inkább késsel, a szegények leginkább ököllel. A város polgári közösségén kívüli rétegek, mint a zsidók, a klerikusok és a diákok, szintén másmás módon viszonyultak a fegyverekhez, erről szól a hatodik fejezet. Az egyetemi autonómia burkában élő diákság köreiben a XV. században jelent meg a fegyverviselés, és onnantól kezdve ragaszkodtak is hozzá. Ebből és a vadászathoz való jogról való elképzelésükből számos alkalommal támadt összetűzésük mind a városi hatóságokkal, mind a birtokosokkal, akik orvvadászatnak minősítették a tevékenységüket. A diákok, annak ellenére, hogy viseltek fegyvert, nem voltak részei a polgári városvédelemnek.

A parasztok is hordtak fegyvert, de körükben ez kevésbé volt olyan általános, mint a polgárságnál. Általában puskával és „langmesserrel" voltak felfegyverezve, a kard ritkának számított. A falu éppúgy rendelkezett polgári őrséggel, mint a városok. A zsidók esetében is volt fegyverviselési kultúra. A jogi iratok alapján ugyanannyiszor kerültek fegyveres összetűzésbe, mint a keresztények, és ugyanazok a belső szabályok voltak érvényben a becsületes harccal kapcsolatban, sőt a fegyverviseléssel összefüggő nemi, és társadalmi sajátosságok is ugyanolyanok voltak, mint a keresztényeknél. A különbséget inkább a fegyverek kulturális szerepében lehet megtalálni, amely a zsidóknál közel sem volt olyan erős, mint a keresztényeknél. A hosszabb távú utazásnál kíséretet kérhettek, ez egyrészt a védelmüket, másrészt ellenőrzésüket szolgálta, de ha veszélyes helyeken utaztak, hordhattak fegyvert és levehették a megkülönböztető jelzést.

Az egyháziak esetében is volt fegyveres kultúra, mely az önvédelmi szokásokra vezethető vissza. Ha egy papnak hosszabb útra kellett indulni, szükséges volt, hogy meg tudja magát védeni. Fegyveres összetűzések ugyan csak elszórtan fordultak elő köreikben, de nem ez volt az egyetlen kapcsolata a klerikusoknak a fegyverekkel, hiszen a világiakéhoz hasonlóan az egyházi birtokok védelméhez is szükség volt fegyverekre. Személyes érdeklődésük azonban békésebb formát is ölthetett, úgy, mint vívni tanulás, vívókönyv írás, vagy lövészversenyen való részvétel.

A lövészversenyek minden városban nagy látványosságnak számítottak, a nagyobb rendezvények akár nemzetköziek is lehettek, ami a hetedik fejezet témája. A lövészet nem csak sport volt, hanem motiváció az újabb technológiák alkalmazására és alkalom a vagyon és a hatalom fitogtatására. A versenyeket megalapozó lövő- és vívóegyesületek nem a védelmi rendszer részei voltak, habár a hatóságok támogatták őket. Az ilyen közösségek szerveződése korban megelőzte a lőfegyvert – ez volt a számszeríjászok céhe, mely a XVII. századig fennmaradt bizonyos formában.

A nagyobb versenyek igazi ünnepségnek számítottak, nagyszámú közönséggel, egyéb játékokkal (kődobás, lóverseny), szerencsejátékokkal, a versenyzőknek pedig értékes nyereményekkel. Nem egyszer kivételes alkalmakhoz – a birodalmi tanács összehívása, koronázás, nagyobb esküvő – kapcsolódó ünnepségsorozatok keretében rendeztek lövészversenyeket. A verseny ideje alatt a lövészmesterek feleltek a biztonságért, sőt kisebb ügyekben, mint szitkozódás, fegyverrántás, bírságot is kiszabhattak. A helyi hatóságok csak akkor léptek közbe, ha komolyabb sérülés vagy haláleset történt.

Egy ilyen rendezvény nemcsak a szórakozást és szórakoztatást szolgálta, de lehetőséget teremtett a társadalmi kapcsolatok építésére, ápolására, vagy vitás ügyek békés elrendezésére is. A békés szellem nem mindig volt fenntartható az elharapódzó viták miatt, de nem lett belőle soha tényleg komoly diplomáciai botrány. A versenyek hanyatlása a harmincéves háborúval és a vele járó gazdasági mélyponttal kezdődött. Nemcsak az egyesületek és versenyek támogatottsága szűnt meg, de ekkor vált végképp ketté a polgári és a katonai lövészet is.

A XVI–XVII. században élték virágkorukat a vívóiskolák is. Bár a vívás az udvari kultúrának is fontos része volt, az oktató mesterek nagyrészt a polgárság soraiból kerültek ki. A vívóiskolák a lövészegyesületekkel szemben nem állandó intézmények voltak, hanem versenyek, és tanfolyamok

keretein belül működtek. Ebből is következik, hogy a mesterek a megélhetés érdekében vagy vándoroltak városról városra, vagy katonai karriert futottak be. A XVI. századtól alapultak meg a fontosabb vívócéhek, a Marxbrüder és a Federferchter, amelyek ettől kezdve irányadói voltak a német vívóművészetnek.

A vívóversenyek virágkorukban hasonlóak voltak a lövészversenyekhez, népszerűségük azonban sose volt olyan nagy, mint a tűzfegyvereké, gyakran mellékműsorként futottak azok mellett. Egy másik, víváshoz kapcsolódó látványosság volt a kardtánc, amely a vívóversenyekkel együtt élte fénykorát. Koreográfiából és rendes vívásból állt, a hangot dobok, sípok, kardcsattogás és a táncosok által hordott csengők adták. Az ilyen előadásokra általában valamilyen kiemelkedő eseményhez kapcsolódóan került sor, de igyekeztek összekötni a vívóiskolák rendezvényeivel is. Egy előadáson akár több száz táncos is felléphetett, de rendszerint 12-40 fő között alakult a számuk.

Bár a könyv végig számos konkrét eset felidézésével segíti az ábrázolt rendszer megértését, azok az eddig ismertetett fejezetekben inkább csak az elemzést segítő, kiegészítő illusztrációként szolgálnak. Ezzel szemben a nyolcadik és a kilencedik fejezetben három eset részletes vizsgálata kerül az elemzés középpontjába. Az első esettanulmány a Rothenburg és Komburg városa közt fekvő Gebsattel nevű faluról szól, vizsgálata a szokásjog és a tradíciók erejére világít rá a törvényekkel szemben. A másik esettanulmány a civil és a katonai őrségek közötti viszonyt, illetve ellentéteiket mutatja be egy 1633-ban Nördlingenben megtörtént konfliktus alapján. A harmadik egy 1584-ben Augsburgban kirobbant összetűzést dolgoz fel, ahol felekezeti viták fajultak el és vezettek tettlegességhez.

Végül, a kötet zárásaként, a szerző a már tárgyalt témakörök összefoglalása mellett egy rövid kitekintés keretében kitér a korabeli Európa más országainak, sőt az amerikai kolóniák polgári fegyverviselési szokásaira is.

Ann Tlusty könyve átfogó elemzést ad a kora újkori német városok polgárainak fegyverviselési szokásairól, amit a lehető legtöbb szemszögből vizsgál, esettanulmányai pedig a mai ember számára is élővé és érthetővé teszik az akkori polgári habitust. Igazán értékes munkává az teszi, hogy egyszerre elemzi a városok szokásjogát, írott törvényeit és a módot, ahogy ezek a társadalom életében a gyakorlatban is ténylegesen megjelentek. Ezáltal be tudja mutatni a városvezetés szándékait és az általuk létrehozott jogi rendszer hatékonyságát is, de nem marad ki az sem, hogy a vezetés alatt élő polgárság mindennapi konfliktusainak kezelése és régi fegyverviselési szokásai miként illeszkedtek a városi élet keretei közé. Magát a várost alkotó társadalmat is több szempontból és többféle módszer segítségével vizsgálja, részletesen elemezve a városi népességen belül a vagyoni helyzet, a kulturális jellemzők, vagy származás szerint elkülöníthető különféle csoportokat. Ezáltal strukturált és átfogó képet ad a városok működéséről, a mindennapi élet kereteit adó rendszerről.

Dolozselek Tünde

PAPP SÁNDOR

TÖRÖK SZÖVETSÉG – HABSBURG KIEGYEZÉS
A Bocskai-felkelés történetéhez

(Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2014. 402 o.
ISBN: 978-963-236-859-7)

Őszintén megvallva nem kevés aggodalommal fogtam bele Papp Sándor kötetének bírálatába. Tisztáznom kellett önmagammal, hogy irodalomtörténészként lehetek-e egy olyan – oszmanisztikai súlypontú − történelmi monográfia recenzense, amely lényegében mindvégig a saját szakterületének keretei között mozog. Végigolvasva a könyvet, aggályaim csökkentek. Olyan történeti mű ez, amely a korszak iránt érdeklődő *nem történész* és *nem oszmanista* kutatók (például irodalmárok, művészettörténészek) számára is nagy fontossággal bír. A kora újkorral foglalkozó különféle stúdiumok rendkívül szorosan egymásra vannak utalva. A kultúrakutatás nem képzelhető el szilárd történeti alapok nélkül. Bocskai István 1604-től 1606-ig tartó felkelésének története a kora újkori

magyar, európai és oszmán történelem nagyon fontos fejezete. Elismeri ezt mindenki, vélekedjék bármiként magáról Bocskai Istvánról, értékelje bárhogyan az általa vezetett mozgalmat.

Papp Sándor könyve szorosan kapcsolódik azokhoz a hosszan hullámzó Bocskai-vitákhoz, amelyek az elmúlt évtizedben erősen foglalkoztatták a tudományos közvéleményt. Ez a mű azonban nem bekapcsolódni kíván ezekbe a disputákba, hanem új szemlélettel és új bázison vizsgálódva, új alapokra kívánja helyezni a Bocskai-korszak kutatását. Oszmanistaként olyan levéltári forrásanyagot tud megszólaltatni, amelyre az elmúlt korok történetírói alig, vagy egyáltalán nem támaszkodtak. A szerzőnek szilárd meggyőződése, hogy csakis a török kútfőkből juthatunk igazán biztos ismeretekhez a felkelés oszmán orientációjának megértéséhez – márpedig Bocskai török szövetsége (és később az oszmánoktól való fokozatos eltávolodás) az elmúlt évek vitáinak homlokterében állt. Szimpatikus és sikeres törekvés ez. Kimondatlanul bár, de azt üzeni mindenkinek: *ad fontes*; vagyis a viták meddő körei helyett nézzük meg inkább, miről tanúskodnak maguk a történeti források.

A könyv nemcsak oszmán szemszögből vizsgálja tárgyát. Teljes igényű monográfia ez, mely az újonnan bemutatott (sokszor felfedezésszámba menő) iratanyagot mindig szembesíti az eddig ismeretes, kiadott és kiadatlan kútfőkkel, és ebből az összehasonlításból tud új történeti tudáshoz jutni, vagy újszerű következtetéseket levonni. Átfogó korrajz a kötet, egyedül a Bocskai-felkelés vallási (protestáns) mozgatórugóinak részletes bemutatásától tekint el – tudatosan, vállaltan. Nem állítom, hogy ez a szál nem hiányzik az olvasónak, de elismerem, hogy túlfeszítette volna a mű kereteit.

Papp Sándor keményen megdolgoztatja olvasóját. Három narratív síkon halad előre a mű: a forrásanalízis, az eseménytörténet és a történelmi szintézis síkjain. A könyv szemléleti sajátossága, hogy ezeken a síkokon mindig egyszerre, egy időben mozog, nyilvánvalóan azt sugallva ezzel, hogy a három sík feltételezése merőben spekulatív: csak a vizsgálódó kutató tudatában válnak külön ezek, a valóságban teljesen egybeesnek. Most mégis megkísérlem elkülöníteni ezeket a síkokat. Megjegyzéseimet előbb a forrásokhoz, utána az eseménytörténethez, végül a történelmi szintézishez igyekszem hozzákapcsolni.

Papp Sándor forráskezelése mikrofilológiai alaposságú. A körültekintő vizsgálódás meghozza a várt sikert, és szinte mindig a történeti értelmezés új lehetőségeit rejti magában. Jó példája ennek az oszmán–magyar érintkezések kulcsfontosságú irattípusának, az *ahdnâmé*nak (szultáni szerződéslevélnek) a fogalmi elemzése. Kiderül, hogy az oszmánok és a magyarok nem ugyanazt értették *ahdnâmé*n, és ez olykor komoly diplomáciai zavarhoz vezetett.

A Bocskai megsegítésére indított oszmán hadjáratok idején kimenő török parancsok szoros olvasata azt a meglepő eredményt hozza, hogy Kádizáde Ali pasának a hadjárat idején alárendelt szerep jutott Bocskaival szemben, tehát az oszmánok valóban nagy reményeket fűztek a fejedelemhez.

Újdonság az is, hogy a Bocskai meggyilkolásáról, megmérgezéséről szóló híresztelések hivatalos oszmán forrásokban is megjelennek.

A kor magyar nyelvű leveleinek értelmezése gyakran legalább olyan nehéz, mint az oszmán iratoké. Nagy László, az egyik legszorgalmasabb Bocskai-kutató például Illésházy István egyik levelét gyilkosságra való felszólításként értette: úgy gondolta, hogy Illésházy adott utasítást a Bocskai megmérgezésével vádolt Káthay Mihály kancellár felkoncolására. Papp Sándor történeti szövegelemzése kimutatja, hogy ez az olvasat megalapozatlan. Rimay Jánosnak Bocskai vélt megmérgeztetéséről Illésházynak beszámoló levelét viszont szerintem Papp Sándor némiképp túlinterpretálja, amikor a sajnálat és a részvét hiányát rója fel Rimaynak. A humanista költő tudálékos (orvosi kérdésekben is szakértőnek mutatkozó) stílusa félrevezető lehet. Amúgy Rimay fogalmazta meg Bocskai verses sírfeliratát, meglehetősen szépen. Másfelől nem is igen volt szüksége arra, hogy Illésházyn keresztül „átmentse magát" a Bocskai halála utáni időkre, hiszen Bocskai udvarában, a fejedelem titkáraként, már korábban is Illésházy érdekeit képviselte. Bocskai „kormányának" és diplomáciai karának összetétele a politikai erőviszonyokat tükrözte.

A kötet talán legbonyolultabb dokumentumértelmezése a történeti szakirodalomban „szerencsi kiáltványként" ismert szövegtípus különféle változatainak bemutatása és kontextusba helyezése. Papp eme kutatásai párhuzamosan haladnak Kees Teszelszky és Zászkaliczky Márton hasonló tárgyú vizsgálódásaival. Papp Sándor kimutatja, hogy Bocskai propagandája az európai célközönség

és a politikai helyzet változásait követte. Történeti szöveganalízis segítségével sikerült a kiáltvány különféle redakcióit megnyugtatóan elhelyezni a napról napra átformálódó politikai erőtérben.

A lábjegyzetekben olvasható az a sokatmondó megjegyzés, hogy az általában megbízhatatlannak mondott Szerémi Györgynek a Szent Korona török kézbe kerüléséről szóló információit török források igazolják. Ezzel Papp Sándor Szakály Ferenc megérzéseit igazolja, Szakály ugyanis a szokásosnál nagyobb történeti hitelt tulajdonított Szerémi művének.

Papp forrásértelmezései közül számomra a Bocskainak ajándékozott (a bécsi *Schatzkammer*ben őrzött) török korona elemzése volt a legérdekesebb. A koronáról szóló fejezetek a művészet- és kultúrtörténet területét is érintik, egyszersmind az írott dokumentumokhoz hasonló *történeti forrásként* kezeli a szerző a nevezetes fejéket. Kimutatja, hogy a korona nem értelmezhető oszmán felségjelvényként. Formája, jellege, üzenete csakis keresztény kontextusban bírt jelentéssel. A törökök a magyar Szent Koronához némiképp hasonló, zárt királyi fejéket kívántak adni Bocskainak. A tárgy a szultáni kincstárból elővett és sebtében felújított görög (bizánci) korona. Izgalmas az a feltételezés, hogy Bocskai egyik tallérján és kolozsvári szülőházának címerdíszén a török korona stilizált ábrázolása látható. Ha ez igaz, akkor annak messzemenő történeti jelentősége lenne, azt bizonyítaná, hogy Bocskai nemcsak elfogadta, hanem uralkodói díszként is viselte a török koronát. Meggyőző bizonyítékkal ezt az állítást persze aligha lehet alátámasztani. A szerző, gondosan mérlegre téve a korona elfogadásának vagy el nem fogadásának sokat vitatott gesztusait, inkább az elfogadás irányába hajlik.

A monográfia historiográfiai bevezetése, bibliográfiája példaszerű. Melléksiker, de komoly, hogy Papp Sándornak sikerült felfedeznie a Ráday Levéltárban Benda Kálmán lappangó kéziratát, a Magyar Országgyűlési Emlékek 13. és 14. kötetének nyomdakész anyagát. (Ezt a kéziratot egyébként Benda jóvoltából az 1970-es években én is használtam.) Talán érdemes lett volna még Ötvös Péter Illésházy Istvánról szóló kandidátusi értekezését és Bíbor Máté *Gyulaffi Lestár erdélyi emlékíró életműve* című kiváló doktori értekezését is felhasználni, pusztán azért, mert Illésházy kulcsszerepet játszik a kor történetében (és persze Papp Sándor könyvében), Gyulaffi Lestár pedig eminens forrásnak számít. Szamosközy Istvánnak a Bocskai-korra vonatkozó, sokat idézett magyar nyelvű jegyzetei, feljegyzései esetében esetleg jobb lett volna a nyelvészek által 1991-ben készített modern kiadást (is) használni. A *Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores* XIX. századi szerkesztői ugyanis a följegyzésekkel meglehetősen gondatlanul jártak el. (Gyulaffi jegyzeteiből például valóságos „művet" konstruáltak.)

A monográfia folyamatosan tükrözteti a forrásanalízist az eseménytörténet síkjára. Így tudja összeállítani például a felkelés előtörténetének szoros kronológiai rendjét. Ilyen módszerrel sikerül korrigálni az erdélyi hadjárat eseménymenetét. Így tudja Papp Sándor megrajzolni Bocskai mozgalmának fejlődésmenetét, kijelölve ebben a legfontosabb fordulópontokat. Ilyen volt például az 1604. november 12-én megtartott kassai gyűlés, amikor Bocskai megkapta a Portától a fejedelmi jelvényeket. De ilyen volt 1605 júliusának és augusztusának fordulója is, amikor Bocskai „az addig határozott portai együttműködést… feladta, és az addigitól eltérő, viszont a saját személyes múltjával, hagyományaival összeegyeztethető irányba haladt tovább". Így sikerül rámutatni arra, hogy amit a történettudomány „szerencsi kiáltványnak" nevez, azt sokkal inkább „korponainak" kellene nevezni, mert Szerencsen jószerével semmiféle kiáltvány nem keletkezett.

Ezeknél még sokkal bonyolultabb kronológiai mutatványokra is képes ez a könyv. Csak így volt lehetséges történetileg hitelt érdemlően bemutatni az egy időben zajló, de logikailag és politikailag ellentétes folyamatokat, vagyis az oszmánok és a Habsburgok közötti háborús eseményeket és a folyamatos béketárgyalásokat, és mindezekkel párhuzamosan Bocskai hadi vállalkozásait és kiegyezési törekvéseit, a törökök Bocskait megsegítő hadmozdulatait, amelyek egyúttal a Hódoltság területének megnövelésére, tehát végső soron Bocskai ellen (is) irányultak (lásd Lippa és Esztergom bevételét).

Ezekből a párhuzamos és ellentétes eseményekből logikusan következik az, amit fentebb a történelmi szintézis síkjának neveztem. Ez a szint, az általános következtetések szintje, éppen a fent vázolt érvelési struktúrából adódóan áttetsző és cseppet sem ideologikus vagy didaktikus. Jó pél-

[1] *Varsányi Krisztina*: Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóban. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. *Kármán Gábor – Kees Teszelszky.* Budapest, 2013. 275–310. o.

dája ennek az az elemzés, amely az Esztergom elleni 1605. évi török támadás hátterét megvilágítja, leszámolva a török „kétszínűségének" évszázados kliséjével. A magyar források azzal vádolták a nagyvezírt, hogy hitszegő módon az osztrák örökös tartományok helyett egy magyar várat támadott meg. A törököt azonban nem erkölcsi indokok vezették, hanem a szükség. Meg kellett erősíteni Buda előterét.

Bocskai török szövetségének indokait is roppant egyszerűen magyarázza meg Papp Sándor. Idézek egy részletet a könyv bevezetéséből: „Erdélynek el kellett fogadnia, hogy egy időre az oszmán nagyhatalom befolyása, hatalma alá került. Tulajdonképpen ennyiben ki is merül a lényeg. Ezt a helyzetet senki sem akarta, a kényszer rávitte a kortársakat, hogy együtt éljenek vele."

Kitűnő az a párhuzam, amit Papp Sándor a Szapolyai János kori viszonyok és Bocskai kora között von. Több is volt ez, mit hasonlóság: a Habsburg-ellenesség történelmi modelljeként funkcionált, és az idők során egyfajta üdvtanná fejlődött. Az erdélyi fejedelmek által uralt keleti erőtér a háborús időkben kissé átalakult, ilyenkor látszólag megnövekedett a fejedelmek mozgástere, de ez a tér csakhamar beszűkült, és kisebb-nagyobb változásokkal helyreállt az eredeti állapot: az oszmán vazallusállam. Még egy roppant beszédes mondatot idéznék a könyvből mindehhez: „Az ellenkező oldalon állóktól… nem lehet elvárni, hogy a szabadság fogalmát egyformán értékeljék." Bocskai támadását a Magyar Királyságban sokan idegen behatolásként, dúlás-fosztásként élték meg. A hajdúkat *ott* nemigen várták tárt karokkal, és a Bocskai-ellenes küzdelemnek akadtak magyar hősei: „Azért mivel hogy az én nemzetemben soha áruló nem volt, bizony én sem akarok az első lenni…" – így indokolta a Habsburg király melletti kitartását a palotai főkapitány.

Nemcsak bonyolult narratív szerkezete van Papp Sándor művének, hanem feszes dramaturgiája is. A könyvnek – ha lehet ilyet mondani egy történelmi értekezésről – vannak igazi hősei. Ilyen Bocskai, ilyen Illésházy, de ilyen Káthay Mihály is. A Bocskai halála körüli ideges feszültség hangulatában, a mérgezéssel megvádolt Káthay kancellár tragikus sorsának bemutatásával ér véget a történet, és lényegében a monográfia is. Szimbolikus talán az az értékelés, amit a Kassa piacán darabokra szabdalt Káthayról kapunk. Nyilvánvalóan nem ő mérgezte meg a fejedelmet, és alighanem más sem. Beteg ember volt ekkor már Bocskai, vízkóros. Káthayt tehát hamisan vádolták gyilkossággal. Bűntelennek azonban mégsem nevezhető, mutat rá Papp Sándor – ezzel teljesen egyetértek. Szinte bizonyos, hogy valamiféle alkut kívánt kötni a Habsburgokkal. Tegyük hozzá: *éppen ezt tette* Bocskai is, Illésházy is, csak éppen másképp. A Bocskai-kor azért volt oly érdekes és izgalmas – és ezt a kötet ékesen bizonyítja −, mert a politikai kényszerpályákról alkalmasint akár le is lehetett térni. Volt, akinek ez sikerült, volt, akinek nem.

Mindezeket a gondolatpályákat végigjárja a kötet, mégsem elégszik meg az „egyfelől−másfelől" semmitmondó dialektikájával. Elsődleges célja az egyedi történelmi szituáció és az abban mozgó egyének megértése. A történelem ugyanis csak részben ismétli önmagát, részben viszont mindig hoz valami újat. Bocskai korában nagyon sok ilyen egyedi sajátosság volt. Én ezt éppen az ellentétek furcsa, és mai szemmel nézve olykor illogikus kiegyenlítődésében látom. Bocskai szobra talán nemcsak azért áll ott a reformáció genfi emlékművén, mert a fejedelem a protestantizmus hitharcosa volt. Hanem talán azért is, mert európai formátumú egyéniség volt, aki tudott harcolni, ha kellett, de tudott békét is kötni, mikor arra volt szükség. Papp Sándor monográfiája azért is kiváló munka, mert mélységében tárja fel az oszmán szövetség szövevényét, egyszersmind rámutat a kiegyezés felé mutató erős késztetésekre.

Talán nem merészség levonnunk azt a következtetést mindebből, hogy nincs egységes és egyértelmű értelmezése, értékelése a Bocskai-korszaknak, mert az − mármint a kor – állandó változásban volt. És nincs egységes önképe a régi magyarságnak sem, mert többféle volt, összetett volt, önellentmondásos volt. Ezeket az ellentmondásokat csak néha lehetett feloldani, akkor is csak ideig-óráig. Elfogadni kell őket, nem pedig igazságot hirdetni.

Ács Pál

VARSÁNYI KRISZTINA

„HÍRLIK, HOGY BETHLEN…”

Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében

(MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Médiatudományi Könyvek. Budapest, 2014. 222 o. ISBN: 978-963-9627-77-2)

A kötet Varsányi Krisztina, az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megvédett sajtótörténettel foglalkozó disszertációjának könyvvé szerkesztett változata. A szerző azt a hazánkban kevésbé kutatott, Benda Kálmán által az 1940-es évek elején elindított, de hosszú időre félbeszakadt kutatási irányt képviseli, ami az elmúlt másfél évtizedben G. Etényi Nóra és tanítványai – akik közé tartozik Varsányi Krisztina is – kutatásai által ismét erőre kapott. Ez pedig nem más, mint a kora újkori politikai propaganda, annak szimbolikája, valamint a korszak nyugat-európai – elsősorban Német-római birodalmi – sajtójában megjelenő magyar vonatkozású hírek elemzése.

Varsányi Krisztina a Német-római Birodalomban megjelent különféle sajtótermékek (röplapok, vásári kiadványok, hetilapok vizsgálatán és elemzésén keresztül mutatja be Bethlen Gábor erdélyi fejedelem korabeli nyugat-európai megítélését. A szerző megállapításait nagyon alapos és szisztematikus forráselemző munka előzte meg: a wolfenbütteli Herzog August Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, valamint a brémai egyetem Deutsche Presseforschung intézete gyűjteményének anyagait használta fel. Varsányi Krisztina elsősorban nem politikatörténeti elemzést tűzött ki célul, hanem sokkal inkább a politika korabeli, meglehetősen új fegyverét, az olvasóközönség – alkalmanként propagandajellegű – tájékoztatásában rejlő lehetőségeket veszi górcső alá sajtóműfajokra lebontva.

A könyv bevezetőjében (7–13. o.) a szerző ismerteti módszertani célkitűzéseit és kutatási témája relevanciáját, vagyis hogy be akarja mutatni az elsősorban a Német-római Birodalomban a sajtó által kialakított Bethlen-kép jellegzetességeit: „Munkámban fontos célkitűzésem, hogy integrált módszerekkel, de alapvetően a befogadó közönség felől mutassam be azt a tematikailag sokszínű, olykor ellentmondásokkal teli Bethlen Gábor-képet, melyet egy – német nyelvű, nyomtatott híreket forgató – kortárs olvasó megismerhetett.” A bevezetőt követően (15–22. o.) az olvasó rövid betekintést nyerhet a korabeli Európa hatalmi rendszerébe és ennek részeként Bethlen Gábor politikájába. A rövid politikatörténeti ismertető és a korabeli információáramlás Magyarországot is érintő vívmányainak rövid bemutatása után következik a bevezetőben lefektetettek szerint a Bethlen Gáborról a német olvasóközönség felé kommunikált kép elemzése.

Varsányi Krisztina a nem periodikus sajtó termékeinek bemutatásával kezdi a sort, és először a birodalom területén kiadott röplapok világába kalauzolja el az olvasót (37–62. o.). A műfaji sajátosságok bemutatása után kitér a megjelentetők személyére és a kiadás helyeire is. A röplapok között találhatunk Bethlent támogatókat, amelyek inkább csehországi területekről kerültek ki, és többnyire a szerző és a megjelenési hely megjelölése nélkül adták ki őket, tekintve, hogy a harminc éves háború első (cseh) szakaszában (1618–1620) születtek. A fejedelem politikáját ellenzők neveivel is találkozunk, mint például Széchy Györgyével vagy Leopolt Tobiaséval. A szerző egy ábrán (60. o., 1. ábra) mutatja be a röplapok megjelenési helyeit, feltüntetve megoszlásukat, amit az adott helyszín köré rajzolt kör mérete jelez. Majd egy újabb ábra (61. o. 2. ábra) segítségével válik nyilvánvalóvá az olvasó számára az a Varsányi Krisztina által hangsúlyozott tény, hogy a Német-római birodalmi röplapok pusztán a fejedelem nemzetközi politikát érintő tetteivel foglalkoztak.

Az illusztrált röplapok (62–88. o.) esetében is hasonló tendencia figyelhető meg, de ezek a sajtótermékek a szélesebb – és az olvasni nem tudó – közönség számára is üzenetet hordoztak. A szerző a forráskritika segítségével, a röplapok és illusztrációik propagandisztikus üzenetét elemezve a dátum nélkül megjelent kiadványok keletkezési idejét is megállapította, és kiemelte, hogy az erdélyi államférfi törökösségét még a császár ellen küzdő protestánsok is fenntartásokkal kezelték. Csak egy momentumot kiemelve: nyilvánvalóan nem véletlen Bethlen Gábor rókaként való fel-

tüntetése (76. o., 4. ábra; 77. o., 5. ábra, ill.; 210. o,. XVI. sz. melléklet és 211. o. XVII. sz. melléklet), hiszen a nevezett állat metaforája többfajta értelmezési lehetőséget is hordozhatott magában – mint a fejedelem ravaszsága és egyúttal ennek dicsérő elismerése – az olvasóközönség számára. Varsányi Krisztina a fejezetben kitér Bethlen birodalmi lapokkal szembeni ellenpropagandájára is, amely nem bizonyult túlzottan hatékonynak. A szerző ezt követően Bethlen Gábor politikai mellékszereplő mivoltának bemutatására a Pfalzi Frigyesről szóló híreket veti össze a fejedelem politikáját említőkkel. Az összehasonlításból egyértelműen kitűnik, hogy az erdélyi politikus reprezentációja eltörpült (csupán tizedannyi) a választófejedelemével szemben. Ugyanakkor egyetértve a szerzővel, szükséges kiemelni, hogy a röplapok elsősorban nem az eseménytörténetet, hanem a szövetségi rendszereket taglalták, és így ebben különböznek a már fentebb említett műfajoktól. Szintén lényeges momentum, hogy Frigyesről más nyelveken is jelentek meg röplapok. Varsányi Krisztina szerint azonban, ha minőségében hasonlítjuk össze a kiadványokat, Bethlen semmivel sem tűnt/tűnhetett elhanyagolhatóbb személyiségnek.

Az úgynevezett vásári kiadványok *(Messrelatio)* esetében (88–130. o.) részletes műfaji jellemzést adott a szerző, melynek alapján képet kaphatunk a kiadványok felépítéséről, forrásaikról és hírértékükről. Esetükben már tudatosan szerkesztett, rendszerezett, félévente (tavasz, ősz) megjelenő füzetekről volt szó, amelyek azonban nehezen vehették fel a versenyt a naprakészebb – ám többnyire pontatlanabb – hetilapokkal. Varsányi Krisztina kronologikus sorrendben vizsgálja meg a Bethlen Gábor uralkodási éveire vonatkozó vásári kiadványi bejegyzéseket. Az általa összeállított diagram (96. o., 6. ábra) rávilágít arra, hogy a Német-római Birodalom olvasóközönségét főképpen a nagypolitika eseményeiről tájékoztatták (52 %). A prominens személyekkel kapcsolatos események – esküvő, halál, stb. – a hírek közel negyedét (24 %) tették ki, az úgynevezett szenzációhajhász hírek a 10 %-ot sem érték el (9 %), míg a maradék (15 %) az egyéb kategóriába sorolható.

Varsányi Krisztina vizsgálatai középpontjába a prominens személyekkel kapcsolatos eseményekről való tudósításokat, híreket állítja, és egy külön fejezetben (131–158. o.) – mintegy önálló egységként, amit korábban a szerző publikált is egy tanulmánykötetben[1] – a Bethlen Gábor királylyá választása kapcsán megjelenő kiadványokat veszi górcső alá. Azért is eshetett a választás erre a témára, mivel az egyik, jelen kötetben szereplő diagramból (128. o., 7. ábra) egyértelműen kitűnik, hogy éppen ez az időszak (1619–1621) mutatkozott a legtermékenyebbnek a fejedelmet érintő hírek tekintetében. A szerző a rövid eseménytörténeti ismertető után sorra értékeli a királyválasztás kapcsán megjelent híreket, amiből világosan látható a magyar trón betöltése iránti érdeklődés a Német-római Birodalom közvéleményében. Varsányi Krisztina rámutat arra is, hogy a hetilapok nem egyszer torz információkat közöltek a téma tárgyalásakor, hiszen például már jóval azelőtt megírták Bethlen királlyá választását, mielőtt az valóban megtörtént, és természetesen a koronázást követően is felröppentek mindenféle, valóságalapot nélkülöző következtetések az erdélyi fejedelem terveit illetően. A törökösség témája is folyamatosan jelen volt ekkor, és szintén nyomon követhetőek a különféle (császári, cseh) propagandagépezetek által képviselt nézetek is. Az is nyilvánvalóvá válik, hogy az olvasóközönség aligha kaphatott pontos tájékoztatást az eseményekről, hiszen a cél maga a tájékoztatás és nem a hitelesség volt. A blokk utolsó elemeként a szerző a besztercebányai országgyűlésről készített, illusztrált röplapok összehasonlító elemzését végezte el mind tartalmuk, mind pedig szimbolikájuk tekintetében. Azzal a következtetéssel zárja e részt, hogy a korszakban a bizonytalan hír is jobb volt a semminél.

Az utolsó vizsgált egységet (159–168. o.) a korabeli irodalmi művek képezik. A szerző felvonultatja azokat a barokk munkákat, amelyekben Bethlen Gábornak valamilyen szerep jutott. A harminc éves háborút feldolgozó irodalmi művekben többnyire megemlítik a fejedelmet, tárgyilagosságra való törekvésük azonban már változatosabb képet mutat. A színdarabokon belül inkább az úgynevezett iskoladrámákban jutott szerephez Bethlen, azonban ezekből viszonylag kevés maradt fenn az utókor számára. Az egységen belüli harmadik forráscsoportot a kártyalapok képezték, amelyeken szintén a legkülönfélébb szerepekben jelent meg a fejedelem – de minden esetben magas célokra törő személyként ábrázolva –, és a rajtuk felbukkanó Bethlen-kép kimutathatóan

[1] *Varsányi Krisztina:* Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóban. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. *Kármán Gábor – Kees Teszelszky*. Budapest, 2013. 275–310. o.

igazodott a korabeli sajtó Bethlen-képéhez, azaz a fejedelem kétszínű, illetve törökös politikáját hangsúlyozó negatív képhez.

A könyv imént vázolt felépítése logikus és követhető. Varsányi Krisztina több helyen is ábrákkal, diagramokkal segítette az általa közölt információk hatékonyabb megértését. A munka végén mellékletként (193–222. o.) közli a tárgyalt képi ábrázolásokat, metszeteket, kártyalapokat, lelőhelyüket is feltüntetve. Emellett a korszak politikai viszonyait ábrázoló térkép (195. o.) is segíti az olvasót a tájékozódásban. Egy másik térkép segítségével pedig a birodalmi hírközpontok eloszlását és jelentőségét is (60. o.) szemlélteti. A mellékletek kapcsán – melyek az esetek zömében korabeli dokumentumok fakszimile példányai – fontos kiemelni, hogy a szerző minden esetben megjelölte az olvasó számára azt a részt, ahol Bethlen Gábor előkerült rajtuk, ami megkönnyíti a tájékozódást a szakmai olvasóközönség számára is. Szintén dicséretes, hogy Varsányi Krisztina minden esetben készített magyar nyelvű fordítást az idézett német szövegekhez, sőt, a versbe szedett és korántsem egyszerű nyelvezeten íródott idézeteket is igyekezett rímekben lefordítani, amit talán leginkább a Bethlent udvari bolondként feltüntető vers fordítása szemléltet: „Wann dem Hofnarren sein Herr stirbt / Sein gantze Lupperey verdirbt / Drum wil ich jetzt wol bescheiden sein, / Mein Narrenstallen ziehen ein." – „Ha az udvari bolondnak meghal az ura, / akkor az egész bohósága oda / Ezért most inkább hallgatok, / Bolondistallómba takarodok." (81. o.). Bár a könyv elsődleges célja nem az eseménytörténet felvázolása volt, és nyilvánvalóan Bethlen Gábor a leggyakrabban emlegetett személynév benne, a többi előforduló személy- és helynévre való rákeresés megkönnyítése érdekében a kötet véleményem szerint kaphatott volna egy személy- és helynévmutatót.

A munka tartalmi vonatkozásait tekintve a szerző olyan szálakat is megpendített, amelyek további kutatási irányvonalakat jelölhetnek ki. Nagyon érdekesek a kevésbé publikus hírek kiszivárogtatóiról és családi összeköttetéseikről tett említések (103. o.), hiszen ezzel a kérdéskörrel mindeddig nem sokat foglalkozott a történésztársadalom. Szerintem az egyik legizgalmasabb, ugyanakkor legproblematikusabb, legszubjektívebb eleme a korabeli híráramlásnak. Varsányi Krisztina munkájában kitér egy bizonyos békeszerződés szövegére (123. o.) is, amit azonban – érthető okokból, hiszen közlése és elemzése nem tartozott a kitűzött kutatási célokhoz – nem közölt. De ha további kutatási lehetőség felvillantásaként értelmezzük, akkor fontos megjegyezni, hogy az ilyen, feltehetően a magyar király és Bethlen közötti, valamint a császár és a szultán közötti békeszerződések szövegeinek összevetése az eredeti példánnyal (amennyiben fennmaradt és főleg, ha a német szöveg annak pusztán csak fordítása) olykor rendkívül tanulságos lehet, éppen a már többször említett propaganda szempontjából is.

Varsányi Krisztina könyvéről összességében megállapítható, hogy a magyarországi történetírásban Bethlen Gábor kapcsán mindeddig nem kutatott témához nyúlt, ezzel utat mutatva más, hasonló jellegű kutatások számára, mint például a többi erdélyi fejedelem külpolitikája sajtóvisszhangjának ugyanilyen típusú elemzésére, illetve a fentebb említett, még kutatásra váró területek feltérképezésére.

Szabados János

TÓTH FERENC (SZERK.)

1664. A SZENTGOTTHÁRDI CSATA
Háború és hétköznapok Zrínyi Miklós korában

(Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2015. 400 o. ISBN: 978-615-5214-96-7)

Az 1664. évi szentgotthárdi csata a kora újkori Közép-Európa és a több részre szakadt Magyarország meghatározó hadtörténeti eseménye volt. A kötet az összecsapás legújabb, forráskötpontú hadtörténeti szintézise. Az igényes, gazdag képanyaggal ellátott, keményborítású kötetet Huszár Gábor szentgotthárdi polgármester többnyelvű köszöntője, Tóth Ferenc tudományos tanácsadó (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet) szintén többnyelvű előszava és Csuk Ferenc költő a *Szentgotthárdi csata* című költeménye vezeti be. A könyv borítóját

az eredetileg a szentgotthárdi cisztercita kolostor apáti fogadószobájában álló, Dorfmeister István 1795–1796-ban festett, a szentgotthárdi csatatéren Montecuccolit láttató olajképe díszíti. A kötet gerincét kilenc (lapalji jegyzetekkel kísért) tanulmány képezi, a művet Rilke Kristóf kornétás szerelmének és halálának Rainer Maria Rilke fordításában közreadott legendája, egy, a csata emlékezetét bemutató közlés, egy többnyelvű összefoglaló, valamint egy komplex tudástár (kronológia, a csatában és az előzményekben szerepet játszó személyek, fogalmak), végezetül a tartalomjegyzék zárja le. A könyvben egy DVD-mellékletet és egy Henrik Ottendorf 1664-ben készített metszetét megjelenítő térképmellékletet is talál az olvasó.

A tanulmánykötet első írása Perjés Géza (1917–2003) *A szentgotthárdi csata (1664. augusztus 1.)* című munkája.[1] Perjés közlése a *Vasi Szemle* 1964. évi 3. számának hasábjain írt tanulmányának R. Várkonyi Ágnes kutatásai eredményeiből is merítő továbbgondolása, napjainkban sem meg nem haladott megállapításokat tartalmazó munkája. A csata eseményeinek bemutatása előtt az 1663–1664. évi magyarországi törökellenes hadjárat új kontextusba hozott politikai és hadászati előzményeit, valamint a korszak katonai taktikáit, a korabeli lovasság és gyalogság, valamint a bataillon-rendszer jellegzetességeit ismertetette a szerző. (Az 1663–1664. évi magyarországi hadjárat megítélését és Zrínyi-Újvár jelentőségét is alapvetően új megvilágításba helyezte az 1661-ben megszületett *Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum* című katonai előterjesztés. Montecuccoli Zrínyi-Újvár feladására vonatkozó magatartásához pedig a magyarországi hadszíntér viszonyainak és a szembenálló felek perspektíváinak teljességre törekvő ismertetése adott új megközelítést.) A szentgotthárdi csata eseményeinek részletes, írásos forrásbázison nyugvó leírását több sematikus vázlatrajz kíséri.

A kötet második tanulmánya Czigány István *Furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664* című írásának ismételt közlése.[2] Czigány István munkájának középpontjában az 1663–1664. évi magyarországi törökellenes hadjárat előzménye, a Fényes Porta és Bécs „furcsa háborúja", Raimondo Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjárata áll. A rendelkezésre álló adatok segítségével árnyalta Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának a Zrínyi-propagandán is nyugodó negatív megítélését (uralkodói titkos utasítás által, a „ratio belli" jegyében folytatott hadjárat jelentős sikerekkel ért véget, császári katonaság vonult be Kővár, Székelyhíd, Szamosújvár és Bethlen erősségébe, valamint Kolozsvárra).

Sudár Balázs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet) *Török források Zrínyi-Újvár bevételéről* című közlésében az 1663–1664. évi magyarországi hadjárat kulcsfontosságú erősségének, a Stájerországot védelmező és a török kézen levő Kanizsát veszélyeztető Zrínyi-Újvár ostromának és elestének oszmán forrásait (Nihádí, Erzurumlu Oszmán dede, Evlia cselebi, Abdurrahmán Abdi pasa, Szilahdár Mehmed, Rasíd Mehmed és Szejjid Ibrahim munkáit) tekinti át, illetve az elemzett írásműveket magyar nyelvre átültetve adja közre.[3]

A könyv negyedik tanulmánya Hausner Gábor (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) és Nagy Levente (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) *Raimondo Montecuccoli és a magyarok* című írása.[4] Ez az írás jól szemlélteti, hogy a Montecuccoli-kép egyre árnyaltabb a legújabb forráskutatásoknak köszönhetően. A szerzők kihangsúlyozzák, hogy hosszú ideig nem is álltak a történészek számára rendelkezésre kritikai Montecuccoli-szövegközlések, továbbá a neves hadvezér szépirodalmi művei és levelezése még ma is kiadatlan. A jelen összegző írás a hazai Montecuccoli-kutatás fontos (a „Montecuccoli–Zrínyi-vita" szempontjából is jelentős) eredmé-

[1] A tanulmány korábbi közlése: *Perjés Géza:* Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, 2014. 56–122. o. Perjés Géza témára vonatkozó további publikációihoz lásd még: A szentgotthárdi csata: 1664. VIII. 1. In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. *Kuntár Lajos, Szabó László.* Szombathely, 1981. 117–174. o.; A szentgotthárdi csata, 1664. VIII. 1. In: „Szentgotthárd - Vasvár 1664": háború és béke a XVII. század második felében: tanulmányok. Szerk. *Tóth Ferenc, Zágorhidi Czigány Balázs.* Szentgotthárd, 2004. 71–83. o.

[2] Első megjelenése: *Hadtörténelmi Közlemények,* 127. (2014) 4. sz. 892–908. o.

[3] Sudár Balázs forrásfordításainak korábbi közléséhez lásd: Török források Zrínyi-Újvár bevételéről. In: Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. *Hausner Gábor, Padányi József.* Budapest, 2012. 66–68., 169–188. o.

[4] Az írás első közlése azonos címmel: *Hadtörténelmi Közlemények,* 124. (2011) 3. sz. 679–740. o.

nyeit foglalja össze az 1655. évi pozsonyi országgyűlés, az 1661. évi erdélyi és az 1663–1664. évi magyarországi hadjárattal kapcsolatos Montecuccoli-iratok részletes vizsgálatával.

Tóth Ferenc *A szentgotthárdi csata francia szemmel. Újabb francia források a szentgotthárdi csatáról* című közlésében két újabb, a magyar kutatás által 2014-ig nem ismert francia beszámoló fordítását és elemzését olvashatjuk.[5] A Bibliothèque National de la Franc (Párizs) és a Service Historique de la Défense (Vincennes) gyűjteményeiben fennmaradt munkák értékes forrásai az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratba bekapcsolódó önkéntes francia csapatok vonulásának és küzdelmeinek, továbbá adataik jól összevethetőek Charles Le Maistre visszaemlékezésével és a Coligny-Saligny-memoár információival.

A kötet következő írása Négyesi Lajos *A szentgotthárdi csata ábrázolása Henrik Ottendorf óriástérképén* című tanulmánya, amelyben a szentgotthárdi csata három képi forrásának, így Gualdo Priorato I. Lipót császár életéről szóló művének, a csatát láttató metszetének, Henrik Ottendorf rézkarcának és egy ismeretlen olasz mester akvarell-munkájának szisztematikus elemzése.[6] A vizsgált képi források közül Négyesi a csata legjobb ábrázolásának az Ottendorf-metszetet tartja, a szerző a közlés végén a metszet német nyelvű szövegrészeinek magyar fordítását is közreadja.

Négyesi munkáját Baráth Zsolt *A Rába védelmi vonal és Szentgotthárd térsége a 17. század derekán* című írása követi.[7] Részletesen ismerteti a Rába folyó védelmével kapcsolatos kora újkori intézkedéseket (például: „kelők" lezárása, „fentőzés", „górék" állítása). A Rába folyó, mint kora újkori háborús védelmi vonal, nem ismeretlen a hazai tájtörténeti kutatás számára, a témában Vadas András (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar) több tanulmányt is publikált korábban, illetve Vadas 2014. december 5-én, a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett „Victis honor" elnevezésű konferencián *Háborús környezet? A Rába-mente átalakulása az oszmánok Kárpát-medencei jelenlétének idején* címmel megtartott előadásában összegezte Baráth Zsoltéval jól összevethető megállapításait.

Pálffy Géza (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet) *Az 1663–1664. évi nagy török háború egyik meghatározó eseménye: hadimustra 1663. szeptember 17-én a Vas megyei Vatnál* címet viselő közlése a szerző korábbi, Zrínyi Miklós karriersémája szempontjából fontos történésre vonatkozó kutatásait összegzi. Az 1663-ban Vatnál tartott hadimustra vizsgálata jelentős múltra tekint vissza, azonban számos, az eseménnyel kapcsolatos kérdés (a mustra pontos ideje, helye, menete és a Zrínyi Miklós által elnyert „generalissimus" titulus pontos definiálása) nyitott maradt. Pálffy összegző írásában nagy alapossággal tekinti át a rendelkezésre álló írásos forrásokat. A mustra idejét 1663. szeptember 17-ére tette, helyét pedig a Vas megyei Vat („Vad") településhez kötötte, továbbá nagy gondossággal határozta meg a Zrínyi által elnyert katonai méltóságot (a dunántúli táborban összegyűlő magyar csapatok kapitánya) és a hadimustrán megjelenő gyalogos és lovas katonaság létszámát (8500-10 500 fő) is.

Az utolsó tanulmány Hausner Gábor rövid terjedelmű, *A szentgotthárdi csatában részt vett franciák bejegyzései Vitnyédy Pál album amicorumában* című közlése, amelyben az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében fennmaradt becses emlékkönyv részletes elemzése olvasható. A 42 latin és francia nyelvű bejegyzés (a bejegyzést tevő neve, titulusa, méltósága és rövid ajánlás) újabb értékes emlékei az 1663–1664. évi magyarországi törökellenes hadjáratban megforduló francia önkénteseknek.

A kötet kapcsán egyetlen súlyos kritikai észrevétel kell tennünk: a közölt tanulmányok jegyzetelésében inkonzekvencia figyelhető meg. Egyes tanulmányok (Czigány István, Hausner Gábor–Nagy Levente, Tóth Ferenc írása) végén található külön bibliográfia, illetve a használt rövidítéseket feloldó szövegrész, a többi (Sudár Balázsé, Pálffy Gézáé, Négyesi Lajosé, Baráth Zsolté, Hausner

[5] Az ismeretlen szerzőkhöz kötött írások korábbi közléséhez lásd: *Tóth Ferenc:* Újabb francia források a szentgotthárdi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények,* 127. (2014) 1. sz. 218–231. o.

[6] Négyesi Lajos Henrik Ottendorf metszetével kapcsolatos korábbi kutatásához lásd: Henrik Ottendorf szentgotthárdi csatát ábrázoló metszetének hitelessége a terepen végzett kutatások tükrében. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények,* 1998. 1. sz. 40–57. o.

[7] Baráth Zsolt témára vonatkozó eredményeinek korábbi publikálásához lásd: A Rába mint védelmi vonal a 17. században. – Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. *Vasi Honismeretei és Helytörténeti Közlemények,* 2014. 1. sz. 31–53. o.

Gáboré) esetében azonban a hivatkozott művek bibliográfiai adatai a lábjegyzetekben kereshetők vissza. Ez alól kivétel Perjés Géza írásának újbóli közlése, ahol sajnálatos módon a lábjegyzetekben sem oldhatóak fel a hivatkozott munkák rövidítései.

Tóth Ferenc a következő mondatokkal jellemezte röviden a könyv előszavában a széles alapokon nyugvó művet: „A jelen kötet az utóbbi időszak legfontosabb e témára vonatkozó tanulmányait tartalmazza. Emellett megtalálhatóak itt a jubileumi megemlékezés legjelentősebb művészeti és kulturális hozadékai is." A kötet írásait az 1664. évi szentgotthárdi csata 352. évfordulója alkalmából rendezett, 2016. évi nemzetközi történészkonferencia (Szentgotthárd–Vasvár) további, kiadatlan előadásainak közlése a későbbiekben tovább fogja még gazdagítani.

Polgár Balázs

RÉFI ATTILA

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI ULÁNUSEZREDEK TÖRZSTISZTJEI A FRANCIA HÁBORÚK IDEJÉN (1792–1815)

Életrajzi lexikon

(Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2016. 195 o. ISBN: 978-963--9818-40-8)

Réfi Attila 2014-ben megjelent nagyszabású huszár törzstiszti archontológiájának[1] ismertetésekor reményemet fejeztem ki, hogy ígéretének megfelelően, heroikus vállalkozásának folytatásaként várhatjuk a lovas fegyvernem karabélyos és vértes csapatneme törzstisztjeinek felsorakoztatását a francia háborúk időszakából. A szerző ennek az első kötet megjelentetésével eleget is tett,[2] de a pályázati- és elszámolási rendszer gyalogos négyszögeivel hiába bajlódni nem akarván, egy huszárvágással most a császári-királyi ulánusezredek törzstisztjeit állította elénk.

Réfi jól bevált szerkesztői elveihez híven a bevezetőben méltatja az ulánus csapatnem jelentőségét, amelyet a büszke huszárok – hogyan is lehetett volna másként? – szinte egyenrangúnak ismertek el. (Ifjúkorában Széchenyi István gróf sem restellt pár évig a Merveldt-dzsidások acélzöld kurtkájában feszíteni.)

Ezt követően szerzőnk betekintést enged alkotói műhelyébe kutatásai tárgyát és alapvető forrásait részletezve. Legfontosabb könyves segítői most is az 1790-től évente megjelenő katonai sematizmusok, az óvatosan kezelendő (főleg korábbi) életrajzi-, alakulat- és kitüntetés-történeti szakirodalom voltak. Elsődleges levéltári forrásként a bécsi Kriegsarchivban őrzött mustrajegyzékek (Musterlisten), állománytáblázatok (Standestabellen) valamint a nyugdíjazási könyvek újabb sorozata (Pensionsprotokolle jüngere Reihe) fáradságos feldolgozására volt szükség.

A szerző elöljáróban leszögezi, hogy a vizsgált személyek körét észszerűen csak az 1792–1815 között valamely reguláris császári-királyi ulánusezrednél szolgált törzstisztekre korlátozza, kizárva a kilépésükkor vagy nyugdíjazásukkor címzetes őrnagyként jegyzett kapitányokat, valamint a rövid ideig fennállt ulánus szabadcsapatok törzstisztjeit.

Az ulánus csapatnem kialakulásával, elterjedésével, szerepével és jelentőségével foglalkozó fejezet összefoglalja az ezzel kapcsolatos legelemibb ismereteket. Kevesen tudják, hogy a ma egybehangzóan lengyel „találmánynak" vélt, és az első világháborúig bevetett ulánusok a XIV. század végén Litvániába menekült tatárok könnyűlovasságából, viszonylag zökkenőmentes asszimilációt követően váltak lengyel–litván talajon a legjellemzőbb lengyel csapatnem magjaivá, majd meggyökerezve nemzeti jelképpé is. Polónia viharos újkori történelme és felosztásai természetszerűleg magukkal hozták ennek a jól alkalmazható lovas köteléknek többek között a császári-királyi hadseregbe való betagolását is. A szerző elmaradhatatlan adalékként ismerteti a legfontosabb egyenruházati, felszerelési, fegyverzeti alapfogalmakat, s ennek kapcsán bizony számos hiányos-

[1] *Réfi Attila:* A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest–Sárvár, 2014.

ságunkra rájöhetünk. Az ulánusezredek szervezeti felépítésének és személyi állományának általános bemutatása révén a „mester" szintén igen nagy segítséget ad a később részletezett életrajzi adatok értelmezéséhez. Nem mellékesen átfogó képet kapunk az ulánusok addigi harctéri alkalmazásairól Európa akkori jelentős hadseregeiben – sokszor egymással szemben –, egészen a francia háborúk korszakáig.

Réfi a csapatnem jelentőségét hangsúlyozva külön fejezetet szentel az ulánusok megjelenésének és fejlődésének a császári-királyi hadseregben. A hagyományoknak és a birodalmi adottságoknak megfelelően a legénységi állományt túlnyomórészt a felosztások eredményeként a volt lengyel Galícia és Bukovina területéről toborozták. A tisztikar esetében nagyobb volt a szóródás, s bár érzékelhető a „nagynémet" súly a tekintélyes cseh és lengyel elemek mellett, a lovassági csapatnemek közötti átjárhatóságnak is jelentős szerepe volt. Ezek a körülmények nem zárják ki a magyar, vagy „hungarus" származású törzstisztek nem nagyarányú, mintegy tíz százalékos jól érzékelhető jelenlétét.

A korábbiakban általánosságban ismertetett szervezeti, vezényleti alapfogalmakat részletezve, a szerző megadja az ulánusezredek alapítási éveit azok előzményeivel együtt, vagyis amikor a kezdeményeik még rövid életű szabadcsapatokként működtek. Megismerhetjük az átszervezések éveit, a hadrendi számokat változásaikkal egyetemben, valamint az ezredtulajdonosok neveit. Tovább tagolva a korábban már érintett témakört, újabb felszerelési, fegyverzeti és egyenruházati tudnivalók kerülnek alapos magyarázatra, amelyekből számos mundértörténeti érdekességgel gazdagodhatunk.

A következő részben a francia háborúk immár megállapodott négy császári-királyi ulánusezredét szemléli a szerző, szervezetük és személyi állományuk tükrében, s most sem marad el az erre az időszakra érvényes hadrendi változtatások átalakítások ismertetése, valamint az ezredtulajdonosok bemutatása.[3] Meg kell jegyezni, hogy a cs. kir., majd cs. és kir. ulánusezredek száma az első világháborúig 11-re nőtt.

A lexikon felvezetéseként Réfi Attila lefekteti az életrajzi adatok szerkesztési alapelveit, s tájékoztat arról, milyen ismérvek szerint rajzolta meg az azonosított 84 ulánus törzstiszt pályáját.

A voltaképpeni lexikon szereplőinek identifikálásában a születési hely, a név, a szülők származási helye és a vallás is szerepet játszik, de a pályakezdés típusai, helye és ideje is megérnek pár sort. A szerző ahol lehet, a szolgálati és a szolgálaton kívüli karrierívek általános elemzésével is foglalkozik. Az alapadatok mellett többek között kitér a katonai pályafutás részletes ismertetésére, a tanulmányokra, az előmenetelre, a kitüntetésekre (ideértve a nem katonai jellegű elismeréseket), a családi állapotra. Noha Réfi Attila visszafogottságot ígér alanyai hadi pályájának méltatásában, mégis sokszor elragadja a hév, s miközben lépésről-lépésre követhetjük szolgálati mérföldköveiket, röviden jelentős hőstetteik leírását is olvashatjuk. Az adatolás maximalizmusát jellemzi, hogy a szerző a 165. sz. lábjegyzettől az 727. számúig terjedően alátámaszt bármilyen kis életrajzi vonatkozást. A mozgalmas pályákba olykor „becsúszott" egy-egy kényszerpihenő is hadifogság formájában, amelyből gyakran „becsületszóra" volt szabadulás. (E kifejezés magyarázata során fordul elő egyetlen lábjegyzetszám-tévesztés: Chotek őrnagy esetében a 236. hivatkozás tévesen utal a 186.-ra, a másoknál többször is citált helyes 183. helyett.)

Réfi Attila ebben a munkájában nem szolgál származási és mobilitási statisztikai elemzésekkel, hiszen amíg ezek a magyar gyökerű és többségű huszár törzstiszti kar esetében indokoltak voltak, a nem jelentős magyar részarányt képviselő ulánus törzstisztek esetében e tekintetben mondhatni érdektelenek. Ugyancsak hiányoznak a portrémellékletek, az ok valószínűleg a praktikumra törekvés, de az időhiány, valamint a szó szerinti és anyagi forrásszűke is lehetett.

A könyv végén a megszokott igényes és impozáns forrás- és irodalomjegyzéket lapozhatjuk át; s ismételten a legnagyobb elismeréssel adózhatunk Réfi Attila újabb, nélkülözhetetlen adattárának.

Lenkefi Ferenc

[2] *Réfi Attila:* Császári-királyi karabélyos és vértes törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon I. kötet. A–H. Pápa, 2015. Bemutatására a II. kötet remélhetőleg mihamarabbi megjelenését követően kerülhet sor.

[3] A francia háborúk idején tulajdonosaik szerint az 1. Mészáros, majd Merveldt, a 2. Schwarzenberg, a 3. Károly főherceg, a 4. (a mindenkori) Császár ulánusezred.

CHRIS FLAHERTY

TURKISH UNIFORMS OF THE CRIMEAN WAR

(Partizan Press, 2014. 88 o. ISBN: 978-1-85818-687-0)

THE OTTOMAN IMPERIAL ARMY IN THE FIRST WORLD WAR

(Partizan Press, 2014. 109 o. ISBN: 978-1-85818-687-5)

Az ismertetés rendhagyó módon nem egy, hanem két kötetet mutat be, mert a témaválasztás meglehetősen közel áll egymáshoz. A szerző, az ausztrál származású Christoper Flaherty foglalkozása szerint biztonságpolitikai szakértő, a Terrorism Research Center intézet munkatársa. Szabadidejét az Ottomán Birodalomban használt egyenruhák kutatásának szenteli. 2009 óta publikál a témában, 2013-ban indította el saját honlapját,[1] melyet folyamatosan bővít újabb eredményeivel. A történelmi egyenruhák bemutatásánál igen fontos illusztrációkat maga készíti, jellegzetes stílusú színes rajzai jól kiegészítik a leírt szövegeket. 2015-ben a brit Partisan Press kiadásában jelent meg első két önálló kötete, melyeket az alábbiakban szeretnék bemutatni.

A krími háború harcoló felei közül vitathatatlanul a török hadsereg számít a legelhanyagoltabbnak az egyenruha-történeti feldolgozások terén. Ez elsősorban az írott és a tárgyi források hiányára, illetve feldolgozatlanságára vezethető vissza. Pedig a téma a magyar kutatók számára is érdekes lehet, hiszen a szabadságharc több katonája szolgált az ottomán hadseregben, elég Bem Józsefre, Kmetty Györgyre, vagy Guyon Richárdra gondolnunk. Az azonban kevéssé ismert, hogy egy honfitársunk jelentős forrásokkal járult hozzá a krími háború egyenruháinak tanulmányozásához. A kolozsvári születésű Szathmáry Pap Károly, mint a világ első haditudósító fotósa, számos harctéri felvételt készített a harcok során, amelyek a brit Roger Fenton fényképeivel együtt értékes információkat hordoznak a kor uniformisairól. Flaherty szöveges leírások, valamint a képzőművészeti alkotások alapján igyekszik rekonstruálni a korabeli török katonai viselteket. Utóbbi forráscsoportban feltétlenül meg kell említeni Vanson[2] francia tábornok Párizsban őrzött gyűjteményét, aki maga is részt vett a krími háborúban.

A kötet tizenkét tematikus fejezetre van felosztva. Ezek közül a legbővebb az első, amely a császári haderő ruházatának általános bemutatását tartalmazza, hat alfejezetre tagolódik. A szerző külön részt szentelt az egyéni felszereléseknek, a fejfedőknek, a zászlóknak, a török katonai kultúrában oly fontos szerepet játszó zenészeknek, a tábori csendőrségnek, valamint a rendfokozati rendszernek, illetve a tiszti viseleteknek. Utóbbi téma azért is jelentős, mert az oszmán hadsereg pont a krími háború alatt tért át a hagyományos rangok rendszeréről az új rendfokozati rendszerre, amely már jobban igazodott az európai hadseregekéhez. A többi fejezet sorra veszi az egyes csapatnemeket: a gyalogos és lovas vadászokat, a lövészzászlóaljakat, a lovasságot, a tüzérséget és a műszaki alakulatokat. A hatodik fejezet tartalmazza a haditengerészet és a tengerészgyalogosok ruházatának leírását. Kevéssé ismert, hogy a krími háborúban részt vettek a két oszmán vazallus állam, Tunézia és Egyiptom katonái is. Egyiptom korábbi uralkodója, Muhammad Ali bő egy évtizeddel a konfliktus előtt még hadat viselt az oszmánok ellen, utóda I. Abbász azonban tizenötezer fős hadsereget és tíz hajóból álló flottát bocsátott I. Abdul-Medzsid szultán rendelkezésére. A szerző egy-egy külön fejezetet szentelt a két állam haderejének, csapatnemenként mutatva be az egyenruhákat és a zászlókat. Mindkét esetben röviden ismerteti a hadseregek felépítését is. Flaherty nagy hangsúlyt helyezett a krími háború egy érdekes, bár jószerével ismeretlen alakulatára: az Angol–Török Kontingensre, melyet 1855-ban állítottak fel Sir Robert John Hussey Vivian brit vezérőrnagy parancsnoksága alatt. A kontingenst az oszmán hadsereg katonáiból szervezték meg brit mintára, a vezényletet a Brit Kelet-Indiai Társaság hadseregének tisztjei látták el. A nagy létszámú gyalogság mellett jórészt irregulárisokból álló lovassággal és tüzérséggel is ren-

[1] http://www.ottoman-uniforms.com/ (A letöltés utolsó időpontja: 2016. május 11.)
[2] Joseph-Emile Vanson (1825–1900) francia tábornok.

delkező egység a krími háború után is létezett még néhány évig. Ruházatukban és felszerelésükben keveredtek az angol és a török elemek, a rendfokozati jelzések megegyeztek a brit hadseregben használtakkal, a jelvényeken pedig Viktória királynő névjele is megjelent. Az Angol–Török Kontingens mellett ugyancsak érdekes színfoltnak számítottak a 11. fejezetben tárgyalt kozákezredek. Az első ezred szervezője Mehmet Sadik pasa, eredeti nevén Michał Czajkowski lengyel emigráns volt. Czajkowski a független Lengyelország újraélesztésén és a kozák Ukrajna megteremtésén fáradozott, az alakulatot abban a reményben szervezte meg, hogy segítségére lesz céljai elérésében. Később a két újabb ezred felállításával dandárrá fejlesztett kozákokat egy másik lengyel emigráns, Władysław Stanisław Zamoyski[3] gróf parancsnoksága alá helyezték. A kötet utolsó, meglehetősen szűkszavú fejezete az oszmán rendőrezredeket tárgyalja.

Chris Flaherty másik kötete a török hadsereg I. világháborús uniformisaival foglalkozik. A centenárium miatt igen aktuális a témaválasztás, főként, hogy a nyugati szakirodalom nem túl bőséges ezen a téren. Az *Oszmán Birodalom egyenruhái az I. világháborúban* címmel ugyan 2007-ben török nyelven megjelent egy igen alapos és átfogó feldolgozás,[4] de sajnos ezt más nyelvre nem fordították le. A magyar kutatók érdeklődésére is számot tarthat a kötet, hiszen számos osztrák–magyar katona harcolt Törökországban, de viszonzásul a törökök is küldtek csapatokat Európába, hogy támogassák a Monarchia háborús erőfeszítéseit.

A szerző az írott források és az archív fényképek mellett a fellelhető eredeti tárgyak tanulmányozására is gondot fordított. A török területen harcoló angol és ausztrál katonák előszeretettel vittek haza zsákmányolt felszerelési tárgyakat, illetve egyenruhákat, így a két ország múzeumi gyűjteményeiben is számos ilyen darab található.

A mű tizennégy nagy egységre oszlik, két fejezet van még kisebb egységekre tagolva. Az első fejezet a szultáni udvarban szolgálatot teljesítőkkel foglalkozik, a második a török hadsereg tábori egyenruháját mutatja be. Utóbbin belül hat további alfejezet ismereti a rendfokozati jelzéseket, a ruhajelvényeket, a fejfedőket és a rohamsisakokat. A ruhajelvények jó részét a Monarchiában készítették, minden bizonnyal ennek volt köszönhető, hogy a török haderő repülői is az osztrák–magyar légjárócsapat fegyvernemi jelvényét viselték. Ezeket követi a lovasság, valamint a Széchényi Ödön által újjászervezett és vezetett tűzoltóság, bár sajnos a magyar szálról nem tesz említést a szerző. Utóbbi legénységét – katonai alakulat lévén – bevetették a harctéren is. Az ötödik fejezet a mozgósításkor kiosztott szükségruházatokról szól, a hatodik tárgyalja az 1916-ban bevezetett, főként a jelzésrendszer érintő változásokat. A következő, öt kisebb egységre bontott rész a különleges feladatokat ellátó egységek ruházatát és felszereléseit ismerteti. Az európai hadszíntereken is alkalmazott, főleg kézigránátokkal operáló rohamcsapatok a török haderőben is megvoltak. E mellett az oszmánok külön alakulatokat szerveztek a magasabb parancsnokságok védelmére is. Különösen érdekes a mesterlövészek bemutatása, ugyanis a török lövészeknél már ekkor megjelent – ha kezdetleges formában is – a személyi és a fegyverálca is. Az oszmán mesterlövészek nagy veszteségeket okoztak a Gallipolinál harcoló brit és ANZAC csapatoknak. Számos tiszt esett áldozatul, köztük az 1. Ausztrál Hadosztály parancsnoka, Sir William Bridges vezérőrnagy, akit 1915. május 15-én sebesített meg egy török mesterlövész. Bridges vezérőrnagy három nappal később, egy kórházhajó fedélzetén halt bele a sérüléseibe. Ugyancsak ebben a fejezetben olvashatunk a tevés alakulatokról, valamint az osztrák tisztek által felkészített sízászlóaljról, amely 1917-ben állt fel, és a Kaukázusban vetették harcba. A következő három rész a különféle csapat-, illetve jelzőzászlókról szól. A tizenegyedik fejezet az Oszmán Vörös Félhold Társaság (a Vöröskereszt helyi megfelelője) szervezetét, illetve az ott viselt ruházatokat mutatja be, majd következik a hadsereg orvosi karának bemutatása. Az utolsó két rövid fejezet kiegészítő jellegű információkat tartalmaz a legénységi állomány, valamint a tisztikar egyéni felszereléseire nézve.

Megjegyzendő, hogy az I. világháborús kötetben több tárgyfotó is helyet kapott, sajnos ezek minősége többnyire nem üti meg azt a színvonalat, amit az olvasó egy könyvben (pláne szakkönyv-

[3] Władysław Stanisław Zamoyski gróf (1803–1868). Eredetileg a Kongresszusi Lengyelország hadseregének parancsnoka, a novemberi felkelés után, 1831-ben emigrált.

[4] *Orses Tunca – Necmettin Ozcelik*: I. Dunya Savasi'nda Turk askeri kiyafetleri (1914–1918). Isztambul, 2007.

ben) elvárna. A felvételek életlenek, rosszul vannak megvilágítva, nehezen érthető, hogy a kötet készítői miért pont ezen a nagyjából 15 fotón spóroltak.

A két kötetnek sajnos több közös hiányossága van a szerkesztés, valamint a jegyzetapparátus terén. A legzavaróbb az, hogy képaláírások többnyire nincsenek. Az ábrák (a kötetben Figure) meg vannak számozva, az ábrákon belül pedig az egyes rajzok szintén saját tételszámokat kaptak. A szerző a folyó szövegben utal egyes rajzokra az ábra- és a tételszám megjelölésével, mint (Figure 39:4). A fő probléma az, hogy a hivatkozott képanyag sokszor oldalakkal odébb található. Ennek a szerkesztési módnak a legnagyobb hátulütője akkor jelentkezik, ha nem olvassuk a könyvet, hanem csak az egyik ábrához tartozó feliratot szeretnénk meglelni.

A hivatkozások feltüntetésére is igen szerencsétlen módszert választottak a kötet alkotói, ugyanis láb-, vagy végjegyzetek helyett a folyó szövegben helyezték el azokat zárójelbe téve. A többször hivatkozott művek címét rövidítés helyett minden egyes alkalommal kiírják, ami nagyon zavaró a könyv olvasása közben. A szerző ráadásul számos digitális forrást is felhasznált munkája során, így bosszantóan sokszor találni a szövegben több sort elfoglaló internetes hivatkozásokat.

Mindkét kötet végén bibliográfia található, sajnos ezek összeállítása is meglehetősen gyengén sikerült. A források egyszerűen ábécé-sorrendbe vannak szedve szerzők szerint, illetve ahol szerző nem volt, ott cím alapján lettek besorolva. Ezen túlmenően egyáltalán nincsenek rendezve, vagy csoportosítva, a könyvészeti és digitális források, adatbázisok, képzőművészeti alkotások mind ugyanabban a listában szerepelnek. Sajnos több forrásmunka adatai hiányoznak.

A bemutatott két kötet saját témájában hiánypótló mű is lehetne, mivel viszonylag nehéz a korabeli török egyenruházatról hozzáférhető feldolgozást találni. Annál is inkább sajnálatos, hogy a pusztán technikai jellegű hiányosságok ennyire rányomják a bélyegüket a művekre. Kicsivel több munka, esetleg némi anyagi ráfordítás árán igazán jó színvonalú munkát lehetett volna létrehozni, mivel a szerző a téma kevés szakértőjének egyike.

Bálint Ferenc

AXEL NIESTLÉ

GERMAN U-BOAT LOSSES DURING WORLD WAR II.
Details of Destruction

(Frontline Books, London, 2014. 305 o. ISBN: 978-1-84832-210-3)

A második világháború német tengeralattjáróinak – a nagy közérdeklődésre való tekintettel – kisebb könyvtárnyi szakirodalma van, azonban a témáról írt művek közül igen sokban sem új, önálló kutatáson alapuló adatok, sem pedig innovatív, továbbgondolásra érdemes meglátások nincsenek. Axel Niestlé német tengeralattjáró-veszteségeket tárgyaló kötete még véletlenül sem ezek közé a könyvek közé tartozik. A témával foglalkozó kutatók között nagy névnek számító szerző évtizedek óta kutatja tudományos igénnyel, mindkét oldal elsődleges forrásait felhasználva a második világháború német tengeralattjáró-veszteségeit, emellett leginkább a német tengeralattjáró-típusok műszaki történetével foglalkozik, de publikált már a tárgyidőszak német–japán tengerészeti kapcsolatairól is. Niestlé német tengeralattjáró-veszteségekről írt könyvének ez a második, javított kiadása: a kiadvány első, régebb óta elfogyott és így beszerezhetetlen kiadása 1998-ban jelent meg a nagy presztízsű U. S. Naval Institute Pressnél. A második kiadás tizenhat évnyi további kutatómunka eredményeként az elsőhöz képest jelentős mennyiségű további adatot, korrekciót, pontosítást tartalmaz, többek között az első kiadáshoz képest hatvanöt tengeralattjáró végső sorsa lett pontosan megállapítva, illetve korrigálva és a kötetbe egy 32 darab fekete-fehér fotót tartalmazó melléklet is került.

Bevezetőjében a szerző bemutatja a téma historiográfiai előzményeit, megfogalmazza az okokat, illetve céljait, melyek a kötet megszületéséhez vezettek, valamint magyarázatokat nyújt az olvasó számára a főszöveg használatához, melynek táblázataiban nagyon sok rövidítés szerepel. A kötet első, rövid fejezete a tengeralattjáró-veszteségek megállapításának korabeli problematikáját vázolja fel mind német, mind pedig szövetséges szempontból. Ezzel kapcsolatban különö-

sen nehéz volt a német haditengerészet helyzete, hiszen tengeralattjáróik távol, ellenséges vizeken működtek, így azok zömének megsemmisüléséről nem rendelkeztek pontos, vagy akár csak körülbelüli információkkal sem. Ezért az elveszett tengeralattjáróik nagy része eltűntként volt nyilvántartva. Ha saját csatornáikon keresztül nem jutottak információhoz a veszteség dátumáról és okáról, akkor kiegészítő forrásként néha a Vöröskereszten keresztül jött hír a szerencsés kevesekről, akik az elsüllyesztett tengeralattjárók személyzetéből hadifogságba estek, illetve néha a szövetséges propaganda is jelentette egy-egy nevesített német egység elsüllyesztését (ennek ellenére a háború végén a németek az elveszett tengeralattjáróiknak több mint 60 %-áról semmilyen információval nem rendelkeztek). A szövetségesek ennél sokkal jobb helyzetben voltak, de a német tengeralattjárók elleni támadásaik eredményét sokszor ők sem tudták egyértelműen megállapítani (ezért vezettek be egy tízfokozatú skálát is a tengeralattjárók elleni támadások becsült eredményéről).

A második, szintén rövid fejezetben a szerző az 1935 és 1945 között megrendelt, legyártott és szolgálatba állított német tengeralattjárókat sorolja fel táblázatban. Itt a hat oszlop közül az első a megrendelt tengeralattjárók neveit tartalmazza (rendelési csoportokban), a második a típust, a harmadik a rendelés dátumát, a negyedik a gyári számokat és az ötödik a gyártót jelzi. Ez a fejezet listázza a külföldi eredetű, német szolgálatba állított tengeralattjárókat is – köztük a török rendelésre Kielben épült, de a háború kitörése miatt lefoglalt UA-t, mely a brit bérletben hajózó magyar Kelet gőzöst is elsüllyesztette az Atlanti-óceánon 1940. augusztus 19-én, illetve a zsákmányolt brit, holland, francia és olasz tengeralattjárókat. A könyv harmadik fejezete a leghosszabb és a legfontosabb a műben, mely több mint 150 oldalon keresztül típus alapján csoportosítva, oldalanként hat oszlopra bontva listázza a német tengeralattjáró-veszteségeket. Ebben a fejezetben az oszlopok közül az elsőben a tengeralattjáró neve, a másodikban szolgálatba állításának ideje, a harmadikban a bázisáról való utolsó kifutásának ideje a megsemmisülése előtt, a negyedikben az utolsó bázisának neve, az ötödikben a veszteség bekövetkeztekor a tengeralattjáró-parancsnok neve és rendfokozata, míg a hatodikban a tengeralattjáró végső sorsának, elvesztésének tömör leírása szerepel, sok rövidítéssel.

A harmadik fejezetet a négy részből álló függelék követi, ebből az első kronologikus sorrendben listázza a tengeralattjáró-veszteségeket, míg a második táblázatos formában, havi bontásban jelzi a tengeralattjáró-veszteségek okait. A harmadik és a negyedik függelék a háború végén szolgálatban álló tengeralattjárók helyzetét, illetve a kikötőben magukat megadó, illetve elfoglalt tengeralattjárókat listázza. Ezt követi kilenc tengerészeti térkép azokról a térségekről, ahol német tengeralattjárók működtek, rajtuk az elsüllyedt tengeralattjárók pozíciójának megjelölésével. A térképeket a jegyzetek, majd a bibliográfia követi. A jegyzetek kivétel nélkül magyarázó jegyzetek, másfél oldalnyi a második fejezethez és tizennyolc oldalnyi a harmadik fejezethez, melyekben a bizonytalan sorsú, illetve korábban rosszul beazonosított és általa pontosított tengeralattjáró-veszteségekkel foglalkozik a szerző. A kiadványt gazdag névmutató zárja, melyben előbb névsorrendben a tengeralattjáró-parancsnokok szerepelnek az általuk parancsnokolt tengeralattjáróval, majd ugyanúgy névsorrendben azok a szövetséges és tengelyerőkhöz tartozó tengerésztisztek és pilóták neve került listázásra az érintett tengeralattjárók neveivel, akik német tengeralattjárók elsüllyesztésében vettek részt (német és olasz tisztek esetében ezek természetesen tévedésből, baleset okán történt elsüllyesztések voltak). A névmutató harmadik részében a szövetséges és tengelyerők tengeralattjáró-elsüllyesztésben részt vevő hajóinak neve szerepel névsorrendben – velük együtt az általuk elsüllyesztett tengeralattjárók is –, míg negyedik, utolsó részében a szövetséges repülőszázadok kerültek listázásra számsorrendben, ha német tengeralattjárók elsüllyesztésében vettek részt (természetesen az általuk elsüllyesztett tengeralattjárók itt is listázásra kerültek).

Ha nagyon szőrszálhasogató akarok lenni, akkor kritikai megjegyzésként két dolgot említenék a kiadvánnyal kapcsolatban. A kötet szövegállománya jó néhány elütést tartalmaz, melyet egy ilyen hosszú ideig készült anyagban egy alapos, végső átolvasással ki lehetett volna javítani. A másik kritikai megjegyzésem arra vonatkozik, hogy a jobb kereshetőség okán a névmutatóba talán a német tengeralattjárók számsorrend szerinti listázása is bekerülhetett volna. Mivel a harmadik fejezetben típus és ezen belül gyártási blokkok alapján szerepelnek a német tengeralattjárók, nem számsorrend alapján, ezért ha valaki egy konkrét német tengeralattjárót keres a száma alapján – és a típusát nem ismeri –, akkor ezt itt egy kicsit lassabban találja meg.

Összességében elmondható, hogy Axel Niestlé műve alapkutatáson nyugvó kiadvány, a témát a szerző előtt még soha senki sem járta körül ilyen alaposan, mindkét oldal elsődleges forrásait rendkívüli alapossággal, részleteiben feldolgozva. Ezért ez a mű mindenképpen nagyon fontos hozzájárulásként értékelendő a téma szakirodalmi bázisához, helye van mind a jelentősebb hadtörténeti szakkönyvtárakban, mind a téma iránt érdeklődő szűkebb szakmánál és a nagyon „vájtfülű" olvasóknál. Mivel nem kifejezetten olvasmányos, gyakorlatilag száraz adathalmaz, ezért a hétköznapi érdeklődők számára véleményem szerint Guðmundur Helgasonnak a közösségi internet hajnala – 1995 óta – szépen prosperáló, folyamatosan karbantartott és fejlesztett, rendkívül adatgazdag honlapja is elegendő (http://uboat.net/), melyen a legszükségesebb alapadatok megtalálhatóak, és szintén nagyon sokat merített Axel Niestlé művéből.

B. Stenge Csaba

HORTHY MIKLÓSNÉ

NAPLÓ 1944–45

(Szerk. és az előszót írta Bern Andrea. Libri Kiadó,[Budapest,] 2015. 200 o. ISBN: 978-963-310-771-3)

Kulcsfontosságú kötetet tarthat kezében az olvasó, aki Horthy Miklósné 1944–45 között íródott, 2015 végén kiadott naplóját forgatja. A kormányzó felesége ugyanis e bő esztendő kivételével nem írt naplót, és eddig ennek létezéséről sem tudtunk. Horthy Miklósné 1944. november 6. és 1945. december 5. között vezette naplóját. A kézirat felfedezése Bern Andrea történész érdeme, aki vállalta, hogy a jelenleg a kormányzó unokája, Horthy István Sharif tulajdonában lévő, Londonban található hagyatékot rendezi és adatbázissá építi. A szerkesztő több anyag kiadatását is tervezi, Sa sort Horthyné naplójával indította. A napló jelentősége vitathatatlan: eddig ismeretlen információkhoz juttat bennünket a család németországi tartózkodásáról. A könyv jelentősége nem csupán ebben merül ki, igen fontos ugyanis, hogy Horthy Miklósné jelleméről is megtudhatunk sok mindent, melyeket később összerakva pontos kép tárul elénk a kormányzóné lelkületéről és arról, hogy milyen kérdések foglalkoztatták leginkább.

Szerkezetileg a könyv remekül van felépítve: ahogy a szerkesztő írja is előszavában (melyet Horthy István Sharif előszava megelőz), a laikus és a történész kollégákra egyaránt gondolni szeretett volna, így a jegyzeteket a könyv végén helyezte el. A naplóbejegyzéseket időrendi sorrendben, eredeti helyesírással közli, és érdekességképpen gyakran beszúrt egy-egy fotót a bejegyzések közé, többször használva magáról a kézírásról készült fotográfiákat. A képek a megfelelő helyeken vannak elhelyezve, nem zavarják az olvasót. A lábjegyzetek körültekintőek, már-már túl sok információt is tartalmaznak, ám a szerkesztő célja érthető: megjegyzéseivel a megértést szerette volna elősegíteni. Kitűnő ötlet a kötet végén található névjegyzék, amely ábécé-sorrendben tartalmaz minden, Horthyné által a naplóban említett nevet, hivatkozással együtt. A könyvet Zeidler Miklós részletes utószava zárja, amely sok mindent megmagyaráz, ami esetleg eddig nem volt világos az olvasó számára és elemzi a kötet jelentőségét is. Sajnos, azonban az utolsó bekezdésében benne felejtődött egy komoly elírás, ugyanis a könyvről Horthy Istvánné naplójaként beszél, Horthy Miklósné naplója helyett.

A kormányzóné nem írt minden nap feljegyzést, többnyire 4-5 naponta születtek a naplójegyezetek. Érdekesség, hogy 1945. május 4-étől kezdve a napló levéllé változik, innentől ugyanis a feleség amerikai vizsgálatra távozott férjéhez írja sorait, amelyre külön fel is hívja a figyelmet: „Mától kezdve naplómat levél formájában hozzád intézem, drága Mindenem, ha a jó Isten megsegít, és még egyszer összekerülünk, megtudod, hogy éltünk, éreztünk és szenvedtünk, mialatt távol voltunk egymástól" (84. o.). Az egyes bejegyzések többnyire tömörek, lényegre törőek, stílusuk érthető, olvasmányos.

Ami a tartalmi részt illeti, egyértelmű számunkra, hogy Horthy Miklósné elsősorban mint aggódó feleség, anya és nagymama jelenik meg előttünk. Nem bocsátkozik semmiféle politikai elemzésbe, csupán egy-egy elhintett mondata van például Roosevelt elnökről vagy épp Mussoliniről.

A kötet szerkesztője szerint ez egyfajta tudatos hallgatás, és a szerző szándékosan nem megy bele semmiféle olyan politikai témába, amelynek tárgyalása esetleg később árthat családjának. Érdemes azonban elgondolkodni azon, hogy tulajdonképpen mi volt a célja Purgly Magdolnának ezzel a naplóval, valóban tudatosan nem írt politikáról? Tudnunk kell róla, hogy rendkívül érzelmes ember volt, és szociális érzékenységéről igen sokszor tett tanúbizonyságot. Naplóját azért kezdte el írni 1944-ben, mert ahogyan maga is jelzi, a németországi lét igen unalmasan telt, és fiáért, családjukért, barátaikért és a hazáért való aggódás felemésztette. A naplóírás ilyen válságos időkben egyfajta mentsvár lehet, amely megkönnyebbülést ad az embernek. Minden bizonnyal Horthynénak is ez volt a célja, nem feltétlen gondolt arra akkor, hogy ezeket a füzeteket egyszer az utókor történésze megtalálja, majd kiadatja, és értékes forrás válik belőle. Épp ezért egyáltalán nem biztos, hogy a politikai témákról való hallgatása tudatos volt. Elképzelhető, hogy egyszerűen fel sem merült benne, hogy ilyen témákat érintsen, hisz' egy naplót az ember elsősorban magának ír. Amikor mégis említ egy-egy komolyabb gondolatot, többnyire azok is családjával, férjével vagy gyermekeivel kapcsolatos érzelmi megnyilvánulásaihoz köthetők, például amikor István fia rejtélyes repülőgép katasztrófájával kapcsolatban megjegyzi, hogy „Mennyit gyönyörködtem ennek a gyermekemnek a testi, szellemi fejlődésében, s milyen szilárdan élt bennem a meggyőződés, hogy még nagyon nagy hasznára fog válni országának. Aztán egy zuhanás – biztosan bűnös kezek merénylete, megrongálása a gépnek. Mióta tapasztaltam, hogy hadseregünk mennyire meg volt rontva hazaáruló, hazafiatlan, nyilas emberektől, biztos vagyok benne – és ennek a szép, tehetséges életnek, a mi és a haza reménységének vége volt" (39. o.).

Érdemes arról is szót ejteni, hogy vajon nem túlzás-e, hogy a naplóíró gyakran használja ottlétükre a fogság, de még olykor a fogolytábor vagy éppen nyomortanya kifejezést is. Igen, valóban száműzetésben éltek Németországban, ellenőrzés alatt, ám magukkal vihették Budapestről legszükségesebb holmijukat, Horthy Miklós az inasát, felesége és menye pedig két szobalányt és a kis István nevelőnőjét is. Főztek rájuk, noha a háború végén már igen csekély mennyiségű ételt kaptak, és a fűtés is problematikus volt, de nem éheztek, és volt fedél a fejük felett. Néha meg is említi a szerző, hogy véleménye szerint a magyarok többségének náluk sokkal rosszabb körülményekkel kellett szembenézniük azokban a hónapokban. Természetesen a németországi körülmények meg sem közelítették azt az életszínvonalat, amelyet a család a Budai várban megszokott, ám talán fogolytáborról beszélni kissé túlzóan hat. Mindezek ellenére magát a jólét hiányát Horthyné abszolút nem tragikusan fogta fel: „Egész biztos hasznunkra válik ez a megszorítás, lemondás a jólétről, gondtalanságról..." (103. o.).

Mivel véleményem szerint – vagy mondhatnám úgy is, hogy számomra – a napló jelentősége leginkább abban rejlik, hogy Horthy Miklósné jelleme kitűnően kirajzolódik előttünk, ezért elengedhetetlennek tartom megemlíteni, hogy a hazaszeretet többször megjelenik soraiban, illetve, hogy ez az asszony rendkívül odaadóan szerette férjét és családját, még menyéről is rendkívül szépen, szeretettel beszél. Előfordul, hogy elmélázik azon, hogy vajon miért ezt a sorsot szánta nekik az élet, hisz' mindig igyekeztek mindent megtenni hazájukért, példásan, szeretetben élni – vagy talán pont ez volt a gond? – teszi fel a kérdést az alábbi sorokban: „Azt hiszem, mindketten mindig híven teljesítettük kötelességünket, iparkodtam segíteni férjemnek, nehéz hivatásában, becsülettel megálltam helyem, mint feleség és anya, vagy azért kellett fizetni, mert házaséletünk olyan boldog, olyan harmonikus és megértő volt? Nem tudom." (40. o.) Kétségtelen, hogy a Horthyné életével foglalkozó kutatások sok új információval gazdagodtak a naplónak köszönhetően, hisz' a kormányzóné ugyan csak rövid ideig írta naplóját, ám általános jellemvonásai híven tükröződnek benne.

Horthy Miklósné naplójáról elmondhatjuk, hogy nem csak egy remek és érdekes olvasmány, de egy rendkívül fontos forrás is a korszakot kutató történészek számára. A bejegyzések alapvetően érzelmi alapokon nyugszanak, áthatja őket a végtelen aggódás, a haza és a család iránt érzett szeretet. Nem csak egy kiemelkedő forrás a németországi tartózkodás mindennapjairól (hiszen például Horthy Miklós emlékirataiban ezekről a mindennapi dolgokról vajmi keveset írt!), hanem tulajdonképpen egy jellemrajz is egyben a kormányzónéról.

Bárány-Szilfai Alida

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN — Magyar csapatok részvétele, újoncai és veszteségei az első koalíciós háborúban, 1792–1797 315

CSIKÁNY TAMÁS — Székely határőrezredek az austerlitzi csatában 351

KÖZLEMÉNYEK

PITI FERENC — Királyi hadoszlások Károly Róbert uralkodása idején..... 381

POLGÁR BALÁZS — Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén 393

LENKEFI FERENC — „Macera Macerátánál." Adalékok gróf Széchenyi István huszárkapitány megmentéseihez az 1815-ös hadjáratban 415

KEMÉNY KRISZTIÁN — Erőviszonyok az észak-erdélyi hadszíntéren 1848. december közepén 430

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SERES ISTVÁN — Források Thököly Imre udvartartásának és udvari katonaságának történetéhez, 1685–1686 453

SÍPOS FERENC — Felvidéki hadi események 1704 tavaszán. Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából 506

SÜLI ATTILA — Uzoni Béldi Gergely „jegyzőkönyve" a magyar forradalom erdélyi eseményeiről 1849. január elejéig 532

SOMOGYI GRÉTA — Dósa Elek, a kormánybiztos 548

MŰHELY

SZABADOS JÁNOS — „Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens". Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében..... 559

SÁRKÖZY PÉTER — A római „magyarországi napló" tudósításai Savoyai Eugén herceg 1716–1717. évi temesközi hadjáratáról 582

SZEMLE

ANNE PEDERSEN — Dead Warriors in Living Memory – A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800–1000 *(Haramza Márk)* 599

CHRISTINE GRIEB — Schlachtenschilderungen in Historiographie und Literatur (1150–1230) *(Veszprémy László)*..... 602

B. SZABÓ JÁNOS — Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában *(Polgár Balázs)* 604

B. ANN TLUSTY — The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms *(Dolozselek Tünde)* 606

PAPP SÁNDOR — Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez *(Ács Pál)* 610

VARSÁNYI KRISZTINA — „Hírlik, hogy Bethlen…" Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében *(Szabados János)* 614

TÓTH FERENC (SZERK.) — 1664. A szentgotthárdi csata. Háború és hétköznapok Zrínyi Miklós korában *(Polgár Balázs)*....616

RÉFI ATTILA — A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon *(Lenkefi Ferenc)*....619

CHRIS FLAHERTY — Turkish Uniforms of the Crimean War és The Ottoman Imperial Army int he First World War *(Bálint Ferenc)*..... 621

AXEL NIESTLÉ — German U-Boat Losses during World War II. Details of Destruction *(B. Stenge Csaba)*..... 623

BERN ANDREA (SZERK.) — Horthy Miklósné: Napló *(Bárány-Szilfai Alida)*..... 625

CONTENTS

STUDIES

ISTVÁN NAGY-L. — The Participation, Recruits and Losses of the Hungarian Troops in the War of the First Coalition, 1792–1797 315

TAMÁS CSIKÁNY — Székely Border Regiments in the Battle of Austerlitz 351

PUBLICATIONS

FERENC PITI — Disbandments of the Royal Army under the Reign of King Charles I of Hungary 381

BALÁZS POLGÁR — New Fieldwork at the Location of the Battle at Harsány Mountain in 1687 393

FERENC LENKEFI — Contributions to the Rescues of Hussar Captain Count István Széchenyi in the Military Campaign of 1815 415

KRISZTIÁN KEMÉNY — Condition of Forces in the North-Transylvanian Theatre of War in Mid-December 1848 430

SOURCE PUBLICATIONS

ISTVÁN SERES — Sources to the History of the Royal Household and Court Military Personnel of Prince Imre Thököly, 1685–1686 453

FERENC SÍPOS — Military Events in Upper-Hungary in Spring 1704. Unpublished Excerpt from Árpád Markó's Monograph 506

ATTILA SÜLI — Gergely Uzoni Béldi's "report" on the events of the Hungarian Revolution in Transylvania until Early January 1849 532

GRÉTA SOMOGYI — Elek Dósa, The Government Commissioner 548

WORKSHOP

JÁNOS SZABADOS — "Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens". Investigation against Imre Balassa in the Case of Dietz Shot Dead 559

PÉTER SÁRKÖZY — Reports of the "Hungarian Diary" of Rome on Prince Eugene of Savoy's Campaign in the Temes Region in 1716–1717 582

REVIEW

PEDERSEN ANNE — Dead Warriors in Living Memory – A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800–1000 *(Márk Haramza)* 599

CHRISTINE GRIEB — Schlachtenschilderungen in Historiographie und Literatur (1150–1230) *(László Veszprémy)* 602

JÁNOS B. SZABÓ — Mohács. Old Question – New Answers. The Army of the Kingdom of Hungary in the Battle at Mohács in 1526. [Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában] *(Balázs Polgár)* 604

B. ANN TLUSTY — The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms *(Tünde Dolozselek)* 606

SÁNDOR PAPP — Turkish Alliance – Habsburg Compromise. Contributions to the History of Bocskai's Uprising [Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez] *(Pál Ács)* 610

KRISZTINA VARSÁNYI — Prince Gábor Bethlen in Front of the Public of the Holy Roman Empire, as seen through German-Language Publications [„Hírlik, hogy Bethlen…" Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében] *(Szabados János)* 614

FERENC TÓTH (ED.) — 1664. The Battle at Szentgotthárd. War and Everyday Life in the Time of Miklós Zrínyi [1664. A szentgotthárdi csata. Háború és hétköznapok Zrínyi Miklós korában] *(Balázs Polgár)* 616

ATTILA RÉFI — Officers of the Imperial-Royal Uhlan Regiments during the French Wars. (1792–1815) Biographies [A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon] *(Lenkefi Ferenc)* 619

CHRIS FLAHERTY — Turkish Uniforms of the Crimean War és The Ottoman Imperial Army int he First World War *(Ferenc Bálint)*..... 621

AXEL NIESTLÉ — German U-Boat Losses during World War II. Details of Destruction *(Csaba B. Stenge)* 623

ANDREA BERN (ED.) — Mrs Miklós Horthy: Diary [Horthy Miklósné: Napló] *(Alida Bárány-Szilfai)* 625

INHALT

STUDIEN

ISTVÁN NAGY-L. — Die Teilnahme ungarischer Truppen am Ersten Koalitionskrieg, 1792–1797. Rekruten und Verluste 315

TAMÁS CSIKÁNY — Sekler Grenzschutzregimenter in der Schlacht bei Austerlitz . 351

MITTEILUNGEN

FERENC PITI — Königliche Armeeauflösungen zur Zeit der Herrschaft Karls I. Robert 381

BALÁZS POLGÁR — Neuere Geländeforschung am Schauplatz der Schlacht am Harsány-hegy im Jahre 1687 393

FERENC LENKEFI — „Probleme bei Macerata." Ergänzungen zu den Befreiungen von Husarenkapitän István Graf Széchenyi im Feldzug des Jahres 1815 415

KRISZTIÁN KEMÉNY — Kräfteverhältnisse am Kriegsschauplatz in Nord-Siebenbürgen Mitte Dezember 1848 430

QUELLENPUBLIKATIONEN

ISTVÁN SERES — Quellen zur Geschichte der Hofhaltung und des Hofsoldatentums von Imre Thököly, 1685–1686 453

FERENC SÍPOS — Kriegsereignisse in Oberungarn im Frühjahr 1704. Unveröffentlichter Ausschnitt aus der Monografie von Árpád Markó 506

ATTILA SÜLI — Das „Protkoll" von Gergely Uzoni Béldi über die Ereignisse der ungarischen Revolution in Siebenbürgen bis Anfang Januar 1849 532

GRÉTA SOMOGYI — Elek Dósa, der Regierungsbeauftragte 548

WERKSTATT

JÁNOS SZABADOS — „Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens". Untersuchung gegen Imre Balassa in der Sache des erschossenen Dietz 559

PÉTER SÁRKÖZY — Die Berichte des „Ungarischen Tagebuches" in Rom über den Feldzug Prinz Eugens von Savoyen im Temesch-Gebiet in den Jahren 1716–1717 582

RUNDSCHAU

ANNE PEDERSEN — Dead Warriors in Living Memory – A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800–1000 *(Márk Haramza)* 599

CHRISTINE GRIEB — Schlachtenschilderungen in Historiographie und Literatur (1150–1230) *(László Veszprémy)* 602

JÁNOS B. SZABÓ — Mohács (Mohatsch). Alte Fragen – neue Antworten. Die Armee des Königreichs Ungarn in der Schlacht bei Mohács im Jahr 1526 [Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában] *(Balázs Polgár)*..... 604

B. ANN TLUSTY — The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms *(Tünde Dolozselek)* 606

SÁNDOR PAPP — Türkisches Bündnis – Habsburgischer Ausgleich. Zur Geschichte des Bocskai-Aufstandes [Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez] *(Pál Ács)*..... 610

KRISZTINA VARSÁNYI — „Es heißt, dass Bethlen…" Fürst Gábor Bethlen vor der zeitgenössischen Öffentlichkeit des Heiligen Römischen Reiches im Spiegel deutschsprachiger Drucke [„Hírlik, hogy Bethlen…" Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében] *(János Szabados)*..... 614

F ERENC TÓTH (RED.) — 1664. Die Schlacht bei Mogersdorf (St. Gotthard). Krieg und Alltag zur Zeit von Miklós Zrínyi [1664. A szentgotthárdi csata. Háború és hétköznapok Zrínyi Miklós korában] *(Balázs Polgár)*..... 616

ATTILA RÉFI — Die Stabsoffiziere der kaiserlich-königlichen Ulanenregimenter während der Zeit der Napoleonischen Kriege (1792–1815). 619

CHRIS FLAHERTY — Biografisches Lexikon [A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon] *(Ferenc Lenkefi)*
Turkish Uniforms of the Crimean War and The Ottoman Imperial Army in the First World War *(Ferenc Bálint)* 621

AXEL NIESTLÉ — German U-Boat Losses during World War II. Details of Destruction *(Csaba B. Stenge)*..... 623

ANDREA BERN (RED.) — Frau Horthy: Tagebuch [Horthy Miklósné: Napló] *(Alida Bárány-Szilfai)*..... 625

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ISTVÁN NAGY-L. — La participation, les recrues et les pertes des troupes hongroises dans la première guerre de coalition, 1792–1797 .. 315

TAMÁS CSIKÁNY — Régiments sicules des confins militaires dans la bataille d'Austerlitz 351

PUBLICATIONS

FERENC PITI — Dissolutions de l'armée royale sous le règne de Charles Robert de Hongrie 381

BALÁZS POLGÁR — De nouvelles recherches sur les lieux de la bataille du Mont Harsány de 1687 393

FERENC LENKEFI — « Des ennuis à Macerata. » Contributions aux sauvetages du comte István Széchenyi, capitaine de hussards dans la campagne de 1815 415

KRISZTIÁN KEMÉNY — Rapports de force sur le théâtre d'opérations du Nord de la Transylvanie à la mi-décembre 1848 430

PUBLICATIONS DE SOURCE

ISTVÁN SERES — Sources pour l'histoire de la cour et des troupes de la cour d'Imre Thököly, 1685–1686 453

FERENC SÍPOS — Événements guerriers dans la Haute-Hongrie au printemps 1704. Extrait inédit de la monographie d'Árpád Markó 506

ATTILA SÜLI — Le « compte-rendu » de Gergely Béldi d'Uzon sur les événements transylvaniens de la révolution hongroise jusqu'au début de janvier 1849 532

GRÉTA SOMOGYI — Elek Dósa, le commissaire du gouvernement 548

ATELIER

JÁNOS SZABADOS — „Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens". Enquête dirigée contre Imre Balassa dans l'affaire de Dietz tué par balle. 559

PÉTER SÁRKÖZY — Les comptes-rendus du « journal hongrois » de Rome sur la campagne de Temesköz de 1716–1717 du prince Eugène de Savoie 582

REVUE

ANNE PEDERSEN — Dead Warriors in Living Memory – A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800–1000. *(Márk Haramza)* 599

CHRISTINE GRIEB — Schlachtenschilderungen in Historiographie und Literatur (1150–1230) *(László Veszprémy)* 602

JÁNOS B. SZABÓ — Mohács. De vieilles questions – de nouvelles réponses. L'armée du Royaume de Hongrie dans la bataille de Mohács de 1526. [Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában] *(Balázs Polgár)* 604

B. ANN TLUSTY — The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms *(Tünde Dolozselek)* 606

SÁNDOR PAPP — Alliance turque – compromis des Habsbourg. Pour l'histoire de l'insurrection anti-Habsbourg menée par Bocskai [Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez] *(Pál Ács)* 610

KRISZTINA VARSÁNYI — « L'on dit que Bethlen... » Le prince Gábor Bethlen devant la publicité d'époque du Saint-Empire romain germanique à la lumière d'imprimés de langue allemande [Hírlik, hogy Bethlen…" Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében] *(János Szabados)* 614

FERENC TÓTH (ÉD.) — 1664. La bataille de Szentgotthárd. Guerre et quotidien à l'époque de Miklós Zrínyi [1664. A szentgotthárdi csata. Háború és hétköznapok Zrínyi Miklós korában] *(Balázs Polgár)* 616

ATTILA RÉFI — Les officiers supérieurs des régiments de uhlans impériaux-royaux à l'époque des guerres françaises (1795–1815) Encyclopédie biographique [A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon] *(Ferenc Lenkefi)* 619

CHRIS FLAHERTY — Turkish Uniforms of the Crimean War és The Ottoman Imperial Army int he First World War *(Ferenc Bálint)* 621

AXEL NIESTLÉ — German U-Boat Losses during World War II. Details of Destruction *(Csaba B. Stenge)* 623

ANDREA BERN (ÉD.) — Madame Miklós Horthy : Journal intime [Horthy Miklósné: Napló] *(Alida Bárány-Szilfai)* 625

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ИШТВАН НАДЬ-Л. Участие венгерских войск в войне первой коалиции в 1792–1797 гг., а также их потери и новобранцы 315

ТАМАШ ЧИКАНЬ Секейские пограничные полки в битве при Аустерлиц... 351

СТАТЬИ

ФЕРЕНЦ ПИТИ Расформирование королевских войск во время правления Карла Роберта 381

БАЛАЖ ПОЛГАР Новейшие исследования местности на месте поля битвы 1687 года на горе Харшань 393

ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ «Мацера у Мацерата» Допольнительные материалы по спасению гусарского капитана графа Иштван Сечени в военном походе 1815 года 415

КРИСТИАН КЕМЕНЬ Соотношение сил в северной Трансильвании в театре военных действий в середине декабря 1848 года..... 430

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ИШТВАН ШЕРЕШ Источники к истории придворного хозяйствования и придворной военной службы солдат Имре Текели, 1685–1686 гг. 453

ФЕРЕНЦ ШИПОШ Военные события на территории Верхней Северной Венгрии весной 1704 года. Отрывок из неизданной монографии Арпад Марко..... 506

АТТИЛА ШУЛИ «Протокол» узонского Гергей Белди о событий венгерской революции в Трансильвании до начала января 1849 года..... 532

ГРЕТА ШОМОДИ Уполномоченный правительством комиссар Элек Доша.....548

МАСТЕРСКАЯ

ЯНОШ САБАДОШ „Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens”. Расследование против Имре Балашша в деле застреленного Диетза 559

ПЕТЕР ШАРКОЗИ Римские сообщения «Венгерского дневника» о военном походе Савойского герцога Евгения в Тимишоаре с 1716 по 1717 годы 582

ОБЗОР

АННЕ ПЕДЕРСЕН Dead Warriors in Living Memory – A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800–1000 *(Марк Харамза)* 599

КРИСТИНЕ ГРИЕБ — Schlachtenschilderungen in Historiographie und Literatur (1150–1230) *(Ласло Веспреми)* 602

ЯНОШ Б. САБО — Мохач. Старые вопросы – новые ответы. Армия Королевства Венгрии в битве при Мохач в 1526 году [Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában] *(Балаж Болгар)* 604

АНН Б. ТЛУСТИ — The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms *(Тюнде Доложелек)* 606

ШАНДОР ПАПП — Турецкий союз – Габсбургское соглашение. К истории Восстания Бочкаи [Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez] *(Пал Ачь)* 610

КРИСТИНА ВАРШАНИ — «Ходят слухи, что Бетлен...» Князь Габор Бетлен перед общественностью Священной Римской Империи в своевременном публикации в печатных бланках на немецком языке [„Hírlik, hogy Bethlen…" Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében] *(Янош Сабадош)* 614

ФЕРЕНЦ ТОТ (ИЗД.) — 1664. Битва при Сентготтхарде. Война и будни в эпохе Миклоша Зрини [1664. A szentgotthárdi csata. Háború és hétköznapok Zrínyi Miklós korában] *(Балаж Полгар)* 616

АТТИЛА РЕФИ — Королевские-императорские уланские полки штаб-офицеров во время французских войн (1792–1815) Биографии [A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon] *(Ференц Ленкефи)* 619

КРИС ФЛАГЕРТИ — Turkish Uniforms of the Crimean War and The Ottoman Imperial Army in the First World War *(Ференц Балинт)* 621

АКСЕЛЬ НИЕСТЛЭ — German U-Boat Losses during World War II. Details of Destruction *(Чаба Б. Штенге)* 623

АНДРЕА БЕРН (ИЗД.) — Миклошне Хорти: Дневник *(Алида Силфаи-Барань)* 625

„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT MEGJELENT KÖTETEI

1. *Dombrády Lóránd:* Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária:* Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László:* Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. **Urbán Aladár:* Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János:* A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. **Borosy András:* Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György:* Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor:* A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. **Markó György:* A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. **Farkas Katalin:* Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor:* Mars könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. **Kovács László:* A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.

17. **Tulipán Éva:* Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.

18. **Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.

19. Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alakalmából. Szerk. *Czigány István – Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.

20. *Pete László:* Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László:* Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

22. **Solymosi József:* Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

23. **Lázár Balázs:* Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

24. *Pászti László:* A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

25. *Perjés Géza:* Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

26. **Ágoston Gábor:* Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

27. *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum *-gal jelölt kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térképvázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljék.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) Bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknevével és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés ás annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl. *Farkas* 2012. →| *Farkas Katalin:* Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurziválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljék ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: *(terminus technicus),* és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurziválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztneve kurzívval szedendő. A keresztnevet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző kereszt- és családnevének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagykötőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmi* Opera omnia; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötőjel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest).

A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagykötőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben csak az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni: vö.: (’vesd össze’); uo. (’ugyanott’); Uő: (’ugyanő’ – ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. (’például’); stb. (és így tovább); r. (’recto’); v. (’verso’); fol. (’folio’); fasc. (’fasciculus’); cs. (csomó).

A személynevek között a nagykötőjelet (alt+150) betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/; a letöltés időpontja: 2016. január 1.)

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége